Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn

İMÂM GAZÂLÎ

-rahmetullâhi aleyh-

İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN TERCÜMESİ

Kardeşlik - Uzlet - Sefer - Semâ ve Vecd

Mârufu Emir, Münkeri Nehy - Peygamber Ahlâkı

CİLT 4

KAMPANYA KİTAPLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İSTANBUL 1437 / 2016

İHYÂU ULÛMİ'D-DÎN TERCÜMESİ

Hüccetü'l-İslâm, Zeynü'd-Dîn

İmam Gazâlî
-rahmetullahi aleyh-

Tercüme Eden:
Ahmed SERDAROĞLU

Eserin Takdimi:
AHMED DAVUDOĞLU

4. CİLT

Kampanya Kitapları Yayın No: 82
Yayın Yönetmeni: Salih Zeki Meriç
Redakte: Cafer Durmuş
İç Tasarım: altınolukgrafik / Şaban Muslu
Kapak Tasarım: altınolukgrafik / Halil Ermiş
ISBN No: 978-605-302-322-7

Yayın ve Matbaa Sertifika No: 19891
Baskı Tarihi: İstanbul / 2016

Kitaplar'dan "Kitab'a" ulaşsın yolunuz...

İkitelli Org. San. Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3-C
Başakşehir / İstanbul Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 48
www.erkamyayinlari.com • www.kampanyakitaplari.com

Kampanya Kitapları Bir Erkam Yayınları Kuruluşudur.

Bu eserin e-kitap çevrimi **SaveAs Bilişim** tarafından yapılmıştır.
www.saveas.com.tr

RUB‘U’L-ÂDÂT
BEŞİNCİ KİTAB

DOSTLUK, KARDEŞLİK VE SOHBET ÂDÂBI
(KİTÂBU ÂDÂBİ’L-ÜLFET)

ÜÇÜNCÜ BAB:
İNSANLARLA BİR ARADA
YAŞAMANIN ÂDÂBI

Bilmiş ol ki; insanoğlu ya tek başına olur veyâ başkaları ile bulunur. Tek başına yaşayamayacağına ve hemcinsine muhtaç olduğuna göre, insanlarla bir arada yaşamanın âdâbını öğrenmesi lâzımdır.

Her insanın, arkadaşına karşı takınacağı bir tavır ve hareketi vardır. Bu da herkesin hakkına göredir. Herkesin hakkı da yakınlık bağına göre değişir. Aradaki bağ:

1 - "Yakınlık bağı olur. Bu, en hususî bir bağdır.

2 - "İslâm kardeşliği bağı olur ki, bu da en şümûllü olanıdır.

3 - "Komşuluk bağı olur.

4 - "Yolculuk, okul ve ders arkadaşlığı bağı olur.

5 - "Dostluk ve kardeşlik bağı olur.

Bu bağlardan her birinin ayrı ayrı dereceleri vardır. Meselâ, hısım ve akrabalık gibi yakınlığın bir hakkı var; fakat mahremiyetin hakkı daha kuvvetlidir. Mahremiyetin de hususî bir hakkı var; fakat anne ve baba hakları daha mühimdir. Komşuluk hakkı da, aynı şekilde evin yakınlık ve uzaklığı ile değişir. Şüphesiz en büyük hak, en yakın olanın hakkıdır. Hattâ aynı memleketli olan iki kişi, hâriç memlekette komşu sayılırlar. Bunun gibi görüşüp tanışmakla Müslüman'ın hakkı da kuvvetleşir. Bu tanışmanın da dereceleri vardır. Hiç görüşmediğin bir Müslüman'ın, sende İslâmiyet hakkı vardır. Adını duyduğunda bu hak, daha da kuvvetleşir. Tanıdığın Müslüman'ın hakkı da adını duyduğun Müslüman'dan daha kuvvetlidir. Tanışmanın da dereceleri ve bu derecelere göre değişen hakları vardır. Samîmî olduğun Müslüman'ın hakkı daha da kuvvetli olur. Arkadaşlıkta da vaziyet böyledir. Yol arkadaşının sende bir hakkı var; fakat mektep ve ders arkadaşının hakkı daha kuvvetlidir. Dostluk da böyledir; kuvvetleştiği zaman kardeşliğe, daha da kuvvetleşirse sevgiye döner. Halil, habîbden daha yakındır. Muhabbet, kalbe yerleşen bir sevgidir. Hullet ise kalbin derinliklerine giren bir sevgidir. Bunun için, her halîl habibdir; fakat her habîb halîl değildir. Dostluk ve samimiyetin derecelerinin farklı oluşu, müşahede ve tecrübe ile de sabit olduğundan, meydandadır.

Hullet, uhuvvetten üstündür demek, hulletin uhuvvetten daha mükemmel olduğunu ifâde etmektir. Bu husus, Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.) şu mübârek sözünden kolaylıkla anlaşılmaktadır:

لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلٰكِنْ

صَاحِبُكُمْ خَلِيلُ اللّٰهِ

"Eğer halil edinseydim, Ebû Bekir'i halil edinirdim; fakat arkada ınız yâni Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Allah'ın halilidir." [1]

Çünkü halil demek, zâhir ve bâtın kalbinin her tarafını sevgi kaplamış demektir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in kalbini, ancak Allah sevgisi kaplamıştır. Artık bu hullet, onu ortaklıktan menetmiştir. Hâlbuki Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Ali'yi (r.a.) kardeşliğe kabul etmiş ve

عَلِيٌّ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هٰرُونَ مِنْ مُوسٰى إِلَّا النُّبُوَّةَ

"Hârûn, Mûsâ'ya nasıl idiyse, Ali de bana aynıdır; nübüvvet hâriç." [2] buyurmuştur. Hz. Ebû Bekir'i hulletten ayırdığı gibi, Hz. Ali'yi de nübüvvetten ayırmıştır. Hz. Ebû Bekir'i kardeşlikte Hz. Ali ile birleştirdi. Üstelik hullete liyâkat ve yakınlık bakımından onu daha ileri geçirdi. Eğer halillik, ortaklık kabul etseydi, Ebû Bekir'in buna lâyık olduğunu bildirmek üzere *"Ebû Bekir'i halil edinirdim."* buyururdu. Rasûl-i Ekrem Allahu Teâlâ'nın hem habîbi ve hem de halîlidir. Rivâyete göre Râsûl-i Ekrem bir gün hutbe îrad etmek üzere minbere çıktı ve

إِنَّ اللّٰهَ قَدِ اتَّخَذَنِي خَلِيلًا كَمَا اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا فَأَنَا

حَبِيبُ اللّٰهِ وَأَنَا خَلِيلُ اللّٰهِ تَعَالٰى

"Allahu TeIâ beni halîl edindi. Nitekim İbrahim aleyhisselâmı
da halîl edinmi ti. imdi ben, Allahu Teâlâ'nın hem habîbi ve hem de halîliyim." [3] buyurdu.

Anlaşılıyor ki mârifetten evvel rabıta, hulletten sonra da derece yoktur. Bütün dereceler, mârifet ile hullet arasındadır. Sohbet ve kardeşliğin haklarını anlatmıştık. Muhabbet ile hullet de bunlara girer. Bu haklardaki derece farkları, muhabbet ve kardeşlikteki derece farkları nispetinde ayrılır. Hattâ son haddi, îsâr yâni arkadaşını mal ve canla kendi üzerine tercih etmesidir. Nitekim Ebû Bekir (r.a.), Rasûl-i Ekrem'e (s.a.v.) böyle davranmıştır. Ebû Bekir, hem malını ve hem de canını Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yoluna adamıştır. (Rasûl-i Ekrem

(s.a.v.)’in bir defa Mekke’de saldırıya uğradığını duyunca oraya koştu ve kendisini siper etti. Bu defa onlar, Ebû Bekir’e dönerek bütün saçlarını yoldular. Hira mağarasında önce kendisi içeri girerek, bütün delikleri elbisesi ile kapatmıştır. Ayrıca infâk âyeti nâzil olunca, bütün servetini vermiştir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) kendisine:

- “Ya Ebâ Bekir! Kendine ve çocuklarına ne bıraktın?” diye sorunca:

- “Allah ve Rasûlünü bıraktım.” diye cevap vermiştir). Talha da (r.a.) Uhud savaşında bedeni ile Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e siper olmuştur.

Şimdi, İslâm kardeşliğinin, mahremiyetin, ana-baba, komşu ve idaresi altında bulunan kimselerin haklarından bahsedeceğiz. Karı-koca haklarını **“Nikâh Kitâbı”**nda anlatmıştık.

MÜSLÜMAN HAKLARI

Müslüman’ın belli başlı hakları şunlardır:

- “Karşılaştığın zaman selâm vermek,
- “Dâvetine icâbet etmek,
- “Aksırdığı ve “Elhamdülillâh” dediği zaman, “Yerhamükellah” demek,
- “Hastalığında ziyâretine gitmek,
- “Öldüğü zaman cenâzesine katılmak,
- “Kendisine verilen sözde durmak,
- “Akıl danıştığı zaman, doğruyu söylemek,
- “Gıyâbında kendisini korumak,
- “Kendin için sevdiğini onun için de sevmek; kendin için hoşlanmadığını onun için de hoşlanmamak,

Bütün bunların hakkında haber ve eserler vârid olmuştur.

Enes’in (r.a.) rivâyetine göre Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَرْبَعٌ مِنْ حَقِّ الْمُسْلِمِينَ عَلَيْكَ: أَنْ تُعِينَ مُحْسِنَهُمْ، وَأَنْ

تَسْتَغْفِرَ لِمُذْنِبِهِمْ، وَأَنْ تَدْعُوَ لِمُدْبِرِهِمْ، وَأَنْ تُحِبَّ تَائِبَهُمْ

“Müslümanların sende dört hakkı vardır: İyilik yapanlara yardımcı olman, günâhkârlar için mağfiret dilemen, gıyâbında onlara duâ etmen ve tövbekâr olanlarını sevmendir.” [4]

Abdullah b. Abbas (r.a.):

رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

“Aralarında merhametlidirler.” (Fetih suresi, 48/29) âyet-i celîlesinin mânâsında “İyileri kötülerine, kötüleri de iyilerine duâ eder.” demiştir. Meselâ Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ümmetinin sâlihleri, diğer sâlih kimseleri gördükleri zaman:

“Allahım! Bu zâta kısmet ettiğin bu hayrı, hakkında mübarek kıl ve bu iyiliklerin devâmını nasîb et. Bizi de iyiliklerinden bereketlendir.” Kötü kimseleri gördüğü zaman ise:

“Allahım! Bunu hidâyete ulaştır, kusurlarını bağışla ve sürçmelerini mağfiret et.” diye duâ ederler. İşte aralarındaki şefkat ve merhametleri budur.” demiştir. Yine Müslümanların haklarındandır ki, kendisi için sevdiğini onlar için de sevmek, kendisi için hoşlanmadığını onlar için de hoş görmemektir. **Nûman b. Beşîr** (r.a.)[5] Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu haber veriyor:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ، وَتَرَاحُمِهِمْ، كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا

اشْتَكَى عُضْوٌ مِنْهُ تَدَاعَى سَائِرُهُ بِالْحُمَّى وَالسَّهَرِ

Mü’minlerin birbirlerine kar ı sevgi ve acımaları, bir ceset gibidir. Cesedin bir uzvu rahatsız olunca bütün ceset uykusuz ve huzursuz olup, onun tedâvisi ile me gul olduğu gibi, Müslümanlar da böyle birbirine yardıma ko malıdır.” [6]

Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin (r.a.) rivâyetine göre Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اَلْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا

“Mü’minler, birbirini bağlayıp destekleyen bir binanın tuğlaları gibidir.” [7]

Sözü ve işi ile kimseye eziyet etmemek de Müslüman’ın haklarındandır. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

“Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların emîn olduğu kimsedir.” [8]

Yine fazîletleri emrettiği uzun hadîsinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur.

فَإِنْ لَمْ تَقْدِرْ فَدَعِ النَّاسَ مِنَ الشَّرِّ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ تَصَدَّقْتَ بِهَا

عَلَى نَفْسِكَ

“ âyet iyilik yapmaya gücün yetmiyorsa, hiç olmazsa kötülük etme. Kötülük etmemek de, nefsin için verilmi bir sadakadır.” [9]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَفْضَلُ الْمُسْلِمِينَ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ

“Müslümanların en efdâli, elinden ve dilinden Müslümanların emîn olduğu kimsedir.” [10] Bir başka rivâyette de Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَتَدْرُونَ مَنِ الْمُسْلِمُ فَقَالُوا: اَللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: الْمُسْلِمُ

مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، قَالُوا: فَمَنِ الْمُؤْمِنُ؟

قَالَ: مَنْ أَمِنَهُ الْمُؤْمِنُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ، قَالُوا: فَمَنِ

الْمُهَاجِرُ؟ قَالَ: مَنْ هَجَرَ السُّوءَ وَاجْتَنَبَهُ، قَالَ رَجُلٌ: يَا

رَسُولَ اللّٰهِ مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ: أَنْ تُسْلِمَ قَلْبَكَ لِلّٰهِ وَيَسْلَمَ

الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِكَ وَيَدِكَ.

- “(Gerçek) *Müslüman kimdir bilir misiniz?”* buyurdu. Ashâb-ı kirâm:
- “Allah ve Rasûlü bilir.” dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- “(Gerçek) *Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden emîn olduğu kimsedir.”* buyurdu. Ashâb-ı kirâm:
- “Ya Rasûlallah! Mü’min kimdir?” diye sordular. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- “(Gerçek) *mü’min, mü’minlerin mal ve canlarını kendisine emniyet ettikleri kimsedir.”* buyurdu. Ashâb-ı kirâm:
- “Muhacir (hicret eden) kimdir?” diye sordular. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *“Kötülükleri terk edip onlardan uzakla an kimsedir.”* buyurdu.

Bir başkası da:
- “İslâm nedir?” diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *“Kalbin, Allah için selâmet bulup, Müslümanların da dilinden ve elinden selâmet bulmalarıdır.”* buyurdu.[11]

Mücâhid anlatıyor: Cehennem halkı öyle şiddetli uyuz hastalığına yakalanırlar ki, bütün etleri kemiklerinden sıyrılır. Bunlara:

- “Bu hastalıktan rahatsız oluyor musunuz?” diye sorduklarında onlar:
- “Evet.” diye cevap verirler. Kendilerine:
- “İşte bu, dünyada mü’minlere verdiğiniz eziyetin cezâsıdır.” denilir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَقَدْ رَأَيْتُ رَجُلًا فِي الْجَنَّةِ يَتَقَلَّبُ فِي شَجَرَةٍ قَطَعَهَا عَنْ

ظَهْرِ الطَّرِيقِ كَانَتْ تُؤْذِي الْمُسْلِمِينَ

“Adamın birini, insanların gelip geçmelerine mâni olan bir ağacı yoldan kaldırıp attığı için cennet içerisinde zevk ve safâda gördüm.” [12] buyurmuştur.

Ebû Hüreyre (r.a.) diyor ki: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

- “Ya Rasûlallah! Bana faydalı olacak bir ameli öğretir misin?” dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِعْزِلِ الْأَذٰى عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ

“Müslümanlara eziyet verecek eyleri yollardan kaldır.” [13] buyurdu. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ زَحْزَحَ عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ شَيْئًا يُؤْذِيهِمْ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِهَا

حَسَنَةً، وَمَنْ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِهَا حَسَنَةً أَوْجَبَ لَهُ بِهَا الْجَنَّةَ

“Müslümanlara eziyet veren eyi yoldan kaldırıp atan kimseye Allahu Teâlâ bir hasene yazar. Her kime ki Allahu Teâlâ bir hasene yazarsa, o hasene sâyesinde onu cennete koyar.” [14]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا

“Müslüman’ı korkutmak, Müslüman’a helâl olmaz.” buyurmuştur.

Diğer hadîste şöyle buyurulmuştur:

لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يُشِيرَ إِلٰى أَخِيهِ بِنَظْرَةٍ تُؤْذِيهِ

"Eziyet veren bir bakı la Müslüman'a i aret etmek, Müslüman için helâl olmaz."[15]
Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ اللهَ يَكْرَهُ أَذَى الْمُؤْمِنِينَ

"Allahu Teâlâ, mü'minlere eziyeti kerîh görür." [16] buyurmuştur.

Rebî b. el-Haysem: "İnsanlar iki sınıftır: Bir kısmı mü'mindir, ona eziyet etme. Bir kısmı da câhildir, onu hiç karşına alma." demiştir.

Müslüman haklarından birisi de; her Müslüman'a tevâzû göstermek, böbürlenmemektir. Zîra Allahu Teâlâ, sallana sallana gezen kibirli insanları sevmez. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلَى أَحَدٍ

"Allahu Teâlâ bana, tevâzû etmenizi bildirdi. Sakın kimse kimseye övünmesin." [17] Bununla beraber kendisine böbürlenen kimseye aldırış etmemelidir. Zîra Allahü Teâlâ Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

"Affa sarıl, mârûf ile emret ve câhillerden yüz çevir." (A'râf suresi, 7/199) buyurmuştur.

Abdullah b. Ebî Evfâ:[18] "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) herkese karşı tevâzû gösterir, fakir ve yoksullarla gezerek ihtiyaçlarını giderirdi." demiştir.

Müslüman haklarından birisi de; lehte konuşulan sözleri dinleyip sahiplerine ulaştırmaktan kaçınmaktır. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ

"Kovucular cennete giremez." [19] buyurmuştur.

Nahiv âlimlerinden **Halil b. Ahmed** şöyle demiştir:

"Sana kovuculuk yapan, bir gün senin için başkasına da yapar; başkasından sana söz getiren, senden de başkasına götürür."

Müslüman haklarından biri de; darıldığı kimseye üç günden fazla küskün durmamaktır. Eba Eyyûb el-Ensârî'nin rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ، يَلْتَقِيَانِ فَيُعْرِضُ

هَذَا وَيُعْرِضُ هَذَا وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ

"Bir Müslüman'ın dîn karde ini üç gün üç geceden fazla terk edip dargın durması helâl olmaz. Öyle ki, iki mü'min birbirine kavu urlar da birisi yüzünü u tarafa, öbürüsü öte tarafa çevirir. Hâlbuki bunların hayırlısı önce selâm vermeye ba layanıdır." [20]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ أَقَالَ مُسْلِمًا عَثْرَتَهُ أَقَالَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Yaptığı alı -veri te pi man olan bir Müslüman'ın pi manlığını kabul eden kimsenin, Allahu Teâlâ kıyamette hatâlarını bağı lar." [21] buyurmuştur.

İkrime (r.a.), Allah Teâlâ'nın Hz. Yusuf'a: *"Karde lerini bağı lamandan ötürü dünya ve âhirette kadrini yücelttim."* buyurduğunu söylemiştir.

İbn Abbas'ın (r.a.) âzâdlısı İkrime (r.a.) Hz. Âişe'nin (r. anha) şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

"Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şahsına yapılan hiç bir kötülüğün intikamını almamıştır. Ancak Allah'a karşı yapılan hürmetsizliklerde, Allah için intikam almıştır."

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir:

"Kendisine haksızlık yapanı bağışlayan kimsenin, Allah şerefini yükseltir."

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

مَا نَقَصَ مَالٌ مِنْ صَدَقَةٍ، وَمَا زَادَ اللهُ رَجُلًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا،

وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ

"Sadaka, maldan bir eyi azaltmaz. Allahu Teâlâ bir kulun erefini (ba kalarını) affi sebebiyle mutlaka yükseltir. Allah için tevâzu eden kimseyi de mutlaka yükseltir." [22]

Müslüman haklarından birisi de; gücü yettiği kadar herkese iyilik ve ihsân etmektir. Ali, babası Hüseyin'den, o da babası Ali'den (Allah her üçünden de razı olsun) rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur.

اِصْنَعِ الْمَعْرُوفَ فِي أَهْلِهِ وَفِي غَيْرِ أَهْلِهِ فَإِنْ أَصَبْتَ أَهْلَهُ

فَهُوَ أَهْلُهُ، وَإِنْ لَمْ تُصِبْ أَهْلَهُ فَأَنْتَ مِنْ أَهْلِهِ

“Ehli olsun olmasın, sen iyilik yap. Eğer ehlini bulursan ne güzel; ehlini bulamazsan, sen iyilik yapmanın ehli olursun.” [23]

Yine Ali’den gelen rivâyette, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الدِّينِ التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ وَاصْطِنَاعُ

الْمَعْرُوفِ إِلَى كُلِّ بِرٍّ وَفَاجِرٍ

“İmandan sonra aklın ba ı, herkes ile dostluk kurmak ve herkese iyilik yapmaktır.” [24] buyurmuştur.

Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir:

“Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), her kimin elinden tutarsa, adam bırakmadan o bırakmazdı. Kimsenin önüne doğru ayaklarını uzatmazdı. Konuşan kimseye yönelir ve sözü bitirmeden ayrılmazdı.”

Müslüman haklarından bilisi de; müsâade almadan evine girmemektir. Üç defaya kadar kapıyı çalabilir, üçüncüde de müsâade edilmezse geri döner. Nitekim Ebû Hüreyre (r.a.), Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu haber veriyor:

اَلْاِسْتِئْذَانُ ثَلَاثٌ: فَالْأُولَى يَسْتَنْصِتُونَ، وَالثَّانِيَةُ

يَسْتَصْلِحُونَ، وَالثَّالِثَةُ يَأْذَنُونَ أَوْ يَرُدُّونَ

“İzin talebi üç defadır. Birincide susar ve gelenin kim olduğunu öğrenmek için dinlerler, ikincide hazırlanır, üçüncüde kabul veyâ reddederler.” [25]

Müslüman haklarından birisi de; herkes ile hoş geçinmek ve herkese anlayışına göre muâmele yapmaktır. Câhile ilimden, ümmîye fıkıhtan, dili dönmeyene edebiyâttan dem vurma. Bu hem ona, hem de kendisine eziyet etmekten başka bir şey değildir.

Müslüman haklarından birisi de; büyüklerine hürmet ve saygı, küçüklerine şefkat göstermektir. Câbir’den (r.a.) rivâyete göre, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُوَقِّرْ كَبِيرَنَا وَلَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا

“Büyüklerimize saygı göstermeyip, küçüklerimize merhamet etmeyen bizden değildir.” [26]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مِنْ إِجْلَالِ اللهِ إِكْرَامُ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ

“Ya lılara saygı göstermek, Allahu Teâlâ’yı tâzîmdendir.” [27] buyurmuştur.

Büyüklere saygı göstermenin tamamı, müsâadeleri olmadan huzurlarında söz söylememektir. Câbir’in (r.a.) beyânına göre; Cuheyne kabîlesinden bir heyet Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’i ziyârete geldi. Konuşmak için içlerinden bir genç hazırlanınca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَهْ، فَأَيْنَ الْكَبِيرُ

“Sen dur, büyüğünüz nerde? O konu sun.” [28] buyurdu. Yine hadîste:

مَا وَقَّرَ شَابٌّ شَيْخًا إِلَّا قَيَّضَ اللهُ لَهُ فِي سِنِّهِ مَنْ يُوَقِّرُهُ

“Ya lılara saygı gösteren kimseye, ihtiyarladığı zaman Allahu Teâlâ, saygı gösterecek kimseler yaratır.” [29] Bu, saygı gösteren kimsenin uzun ömürlü olacağına da bir müjdedir. Yaşlılara saygıyı, Allahu Teâlâ ancak uzun ömürlü olanlara nasîb eder. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَكُونَ الْوَلَدُ غَيْظًا وَالْمَطَرُ قَيْظًا وَتَفِيضَ

اللِّئَامُ فَيْضًا وَتَغِيضَ الْكِرَامُ غَيْضًا وَيَجْتَرِئُ الصَّغِيرُ عَلَى

الْكَبِيرِ وَاللَّئِيمُ عَلَى الْكَرِيمِ

“Evlâd babasına hı metmedikçe, yağmur azalmadıkça, kötü ve alçak kimseler çoğalmadıkça, iyiler azalmadıkça, küçükler büyüklerin yüzüne durmadıkça, iyilerin kar ısına kötüler çıkmadıkça kıyamet kopmaz.” [30]

Çocuklara karşı mülâyim ve yumuşak davranmak, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in güzel âdetlerindendi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir yolculuktan döndüğü zaman, çocuklar onu karşılar, o da onların yanında dururdu. Sonra onlara emir verir, onlar da mübarek sırtına ve omuzlarına atlarlar ve onlardan bâzılarını ashâba havâle ederdi. Sonra çocuklar birbirlerine, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) seni arkasında,

beni ise kucağında taşıdı, derlerdi. Diğerleri de beni sırtına aldı, seni başkalarına gönderdi, diyerek aralarında övünürlerdi. Ad koymak ve hayır duâda bulunmak için, çocukları Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e getirirlerdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de çocuğu kucağına alır ve çocukların bâzen akıttıkları da olurdu. Bunu gören ashâb bağırınca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Çocuğu korkutup akıtmasına mâni olmayın." [31] buyurur ve işini bitirinceye kadar çocuğu serbest bırakırdı. Sonra duâ eder ve adını kordu. Çocuğun akıtmasına aldırış etmediği için, sahibi sevinirdi. Onlar gittikten sonra sidiği yıkardı.

Müslüman komşu haklarından birisi de: Her zaman herkese karşı güler yüzlü, tatlı ve yumuşak davranmaktır. Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ashâbına:

أَتَدْرُونَ عَلَى مَنْ حُرِّمَتِ النَّارُ؟ قَالُوا: اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ،

قَالَ: عَلَى اللَّيِّنِ الْهَيِّنِ السَّهْلِ الْقَرِيبِ

- *"Cehennemin kimlere haram olduğunu bilir misiniz?"* diye sordu. Ashâb:
- "Allah ve Rasûlü bilir." dediler. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *"Herkese yumu ak davranan, cana yakın olan kimselerdir."* buyurdu.[32]

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ السَّهْلَ الطَّلِقَ الْوَجْهِ

"Allahu Teâlâ yumu ak, mülâyim, tatlı ve güler yüzlü insanları sever." [33]

Ashâbtan bir zât Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e: "Beni cennete koyacak bir ameli bana öğret." deyince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ مِنْ مُوجِبَاتِ الْمَغْفِرَةِ بَذْلَ السَّلَامِ وَحُسْنَ الْكَلَامِ

"Herkese selâm vermek ve güzel konu mak, mağfiretin sebeplerindendir."[34] buyurdu.

Abdullah İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: İyilik kolay bir şeydir: Güler yüz ve hoş sözlü olmaktır.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ

“Kendinizi, bir hurmanın yarısı ile de olsa cehennemden koruyun. Bunu da bulamayan, tatlı söz ile kendisini korusun.” [35]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَغُرَفًا يُرَى ظُهُورُهَا مِنْ بُطُونِهَا وَبُطُونُهَا مِنْ

ظُهُورِهَا

“Cennette öyle kö kler var ki içi dı ından, dı ı da içinden görünür.” Bunu duyan bedevî: “Onlar kimindir, ya Rasûlallah?” deyince Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لِمَنْ أَطَابَ الْكَلَامَ وَأَطْعَمَ الطَّعَامَ وَصَلَّى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ

“Güzel konu an, yemek yediren ve insanlar uykuda iken namaz kılanlar içindir.” [36] buyurdu.

Muaz b. Cebel diyor ki; Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bana:

أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللهِ، وَصِدْقِ الْحَدِيثِ، وَوَفَاءِ الْعَهْدِ، وَأَدَاءِ

الْأَمَانَةِ، وَتَرْكِ الْخِيَانَةِ، وَحِفْظِ الْجَارِ، وَرَحْمَةِ الْيَتِيمِ، وَلِينِ

الْكَلَامِ، وَبَذْلِ السَّلَامِ، وَخَفْضِ الْجَنَاحِ

“Ya Muaz! Allah’tan korkmak, doğru konu mak, ahde vefâ, emâneti edâ, hıyâneti terk, kom uyu korumak, öksüze acımak, yumu ak konu mak, herkese selâm veımek ve kanatları alçaltmayı (yâni tevâzû göstermeyi) sana tavsiye ederim.” [37] buyurmuştur.

Enes’den (r.a.) rivâyete göre: Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e -yanında daha başkaları olduğu halde- bir kadın gelerek:

- “Ey Allah’ın Rasûlü! Sizinle bâzı hususları görüşmek istiyorum.” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِجْلِسِي فِي أَيِّ نَوَاحِي السِّكَكِ شِئْتِ أَجْلِسْ إِلَيْكِ

- *“Arzu ettiğin yeri tensîb et; ben seni orada dinlerim.”* [38] buyurmuş ve kadının uygun gördüğü yere giderek, derdini dinleyip isteğini yerine getirmiştir.

Vehb b. Münebbih şöyle diyor:

“Benî İsrail’de bir zât haftada bir defa iftar etmek üzere, yetmiş yıllık ömrünü oruçla geçirmiştir. Bu âbid, şeytanların insanları nasıl sapıttıklarını kendisine göstermesini Allahü Teâlâ’dan niyâz etmiştir. Aradan uzun zaman geçtiği hâlde dileği yerine gelmeyince, düşünmüş ve kendi kendine: “Her hâlde Allah’a karşı işlediğim kusurlarımı öğrenmem, hakkımda daha hayırlı olur.” demiş. Bunun üzerine Allahu Teâlâ kendisine bir melek göndermiş ve melek kendisine şöyle demiş: “Allahu Teâlâ sana şöyle buyuruyor: “Şu sözün, geçmişteki âdetlerinden benim için daha sevimlidir.” Bununla beraber, Allahu Teâlâ gözünden perdeyi kaldırmış ve “Gözünü aç da şeytanların insanları nasıl sapıttıklarını gör.” dedi. Adam, şeytanların yeryüzünü istilâ ettiklerini, sineklerin hücûmuna uğrayan bir insanın hâli gibi, insanları sardıklarını görünce:

“Allahım! Bunların şerrinden kim kurtarabilir?” dedi. Allahu Teâlâ:

Şüpheli şeylerden çekinen, yumuşak davranan ve alçak gönüllü olan kimseler, bunların şerrinden kurtulur.” buyurdu.”

Müslüman haklarından birisi de: Verdiği sözde durmaktır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde:

الْعِدَةُ عَطِيَّةٌ

“Va’d ettiğin, bir atıyyedir.” [39] buyurmuştur. Diğer bir hâdîste de şöyle buyurmuştur:

الْعِدَةُ دَيْنٌ

“Söz vermek, borçlanmak demektir.” [40] Bir başka hadîste de:

ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى

“Üç ey münâfikta bulunur: Konu tuğu zaman yalan söyler, va’d ettiği zaman sözünde durmaz, itimâd edildiği zaman hıyanet eder.” [41] buyurmuştur.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

ثَلَاثٌ فِي الْمُنَافِقِ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ،

وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ

“Üç haslet her kimde bulunursa, oruç tutsa ve namaz kılsa da yine münafıktır.” [42]

buyurduktan sonra, yukardaki üç vasfı saymıştır.

Müslüman haklarından birisi de; herkese karşı insâflı davranmak ve kendisine yapılmasından hoşlandığı muâmeleyi başkalarına yapmaktır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir mübârek sözünde şöyle buyurmuştur:

لَا يَسْتَكْمِلُ الْعَبْدُ الْإِيمَانَ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ:

الْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ، وَالْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِهِ، وَبَذْلُ السَّلَامِ

"Üç haslete sahip olmadıkça ki inin îmanı olgunla maz: Yoktan infâk etmek (yâni muhtaç olduğu hâlde Allah için vermek), insâflı olmak ve herkese selâm vermek." [43]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ، وَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ، فَلْتَأْتِهِ مَنِيَّتُهُ

وَهُوَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُهُ، وَلْيُؤْتِ

إِلَى النَّاسِ مَا يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَيْهِ

"Cehennemden uzakla ıp cennete girmeyi isteyen, son nefesinde ehâdet kelimesini getirerek hayâta gözlerini kapasın ve kendisine yapılmasını sevdiği eyi insanlara yapsın." [44] buyurmuştur.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ أَحْسِنْ مُجَاوَرَةَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا

وَأَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُسْلِمًا

"Ey Ebû'd-Derdâ! Etrâfında bulunanlarla güzel kom uluk et ki, mü'min olasın, kendin için sevdiğini insanlar için de sev ki müslim olasın." [45]

Hasan-ı Basrî şöyle diyor:

"Allahü Teâlâ, Âdem aleyhisselâma dört haslete sahip olmasını emretmiş ve bütün iyi vasıfların bu dört haslette olduğunu bildirmiştir. Bunlardan biri benim, diğeri senin için; üçüncüsü ikimiz arasında ortak ve dördüncüsü de senin ile diğer insanlar arasında ortak olandır.

Birincisi: Bana ibâdette hiç bir şeyi ortak koşmamandır.

İkincisi: Yapmış olduğun amelindir; en dar gününde o amelin mükâfatını sana

veririm.

Üçüncüsü: Senin duâ etmen ve benim de duâna icabet edip, istediğini vermemdir.

Dördüncüsü: İnsanların ne şekilde sana arkadaş olmalarını arzu ediyorsan, senin de onlara öyle davranmandır.

Mûsâ aleyhisselâm Allahu Teâlâ'ya:

- "Rabbim! Kullarının en âdili kimdir?" diye sordu. Allahü Teâlâ:

- "İnsâflı olanıdır." buyurdu.

Müslüman haklarından bir diğeri de; vaziyetine göre herkese saygı göstermek ve lâyık olduğu mevkii vermektir.

Rivâyete göre; Hz. Âişe (r.a.) bir yolculukta istirahat etmekte iken kapısına bir dilenci geldi. Hz. Âişe:

- "Verin bir parça ekmek de gitsin." buyurdu. Biraz sonra bir atlı acıktığı için, yemek istemek üzere çadırının önüne geldi. Hz. Âişe:

- "Çadırın odasına yemeğe dâvet edin." buyurdu. Bunun üzerine Hz. Âişe'ye:

- "Bunların ikisi de Allah'ın kullarıdır. Birini bir parça ekmekle savdın, diğerini de yemeğe dâvet ettin. Bu müsâvat mıdır?" dediler. Hz. Âişe:

- "Allahu Teâlâ yarattığı insanlara ayrı ayrı mevki bahşetmiştir. Herkesin mevkiine saygı göstermek vazîfemizdir. Asıl gâye, geleni memnun etmektir. Dilenci, bir parça ekmekle memnun olur, fakat acıkmış bir yolcuya dilenci muâmelesi yapmak doğru olmadığı gibi, ona eziyet olurdu." buyurdu.

Rivâyete göre: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) zevce-i muhteremelerinden birinin evine gitti. Ashâb-ı kirâm da beraberinde eve girdi. Oda tıklım tıklım doldu. Öyle ki, oturacak yer kalmadı. Tam bu sırada Abdullah el-Becelî de geldi. Yer olmadığı için kapının eşiği üzerinde oturdu. Bunu gören Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), ridâsını çıkardı ve kendisine atarak: "Al, bunun üzerine otur." buyurdu. Abdullah ridâyı alıp yüzüne gözüne sürdükten sonra: "Ben bunun üzerine nasıl otururum?" diyerek tekrar ridâyı dürüp Resül-i Ekrem'e (s.a.v.) iâde etti. Sonra "Bana ikrâm ettiğin gibi, Allahu Teâlâ da sana ikrâm etsin." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) etrâfına bakınarak:

إِذَا أَتَاكُمْ كَرِيمُ قَوْمٍ فَأَكْرِمُوهُ

"Bir kabîlenin ileri gelen adamı size geldiği zaman, ona ikrâm edin." [46] buyurdu.

Bunun gibi eski dostlarına da ikrâm etmesi lâzımdır. Rivâyete göre bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e süt annesi geldi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), ridâsını altına döşeyerek:

“Anneciğim! Ho geldiniz, buyurun oturun.” demek sûretiyle hâl ve hatırını sordu, sonra da:

“Bir emrin varsa söyleyin yapalım.” buyurdu. Kadın: “Havâzin harbinde esir edilen akrabalarım Sa’d oğullarını senden istemeye geldim.” dedi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Benim ve Ha imoğulları’nın hisselerine dü enleri serbest bırakıyorum.” buyurdu. Bunu gören ashâb-ı kirâm: “Bizim elimizde olanları da bahşettik.” dediler. Ayrıca Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), kendisine bir hizmetçi ve yine kendi hissesine düşen bir pehmâneyi de hediye etti ve kendisini memnûn ederek kabîlesine yolcu etti. Sonra da Hz. Osmân (r.a.) kendi hilâfeti zamanında bu pehmâneyi yüzbin dirheme satın almıştır.[47] Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in meclisine birisi gelip oturacak yer bulamadığı zaman, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) hemen üzerinde oturduğu sergiyi gelenin altına sererdi. Gelen adam oturmak istemeyince de ısrar ederdi.

Müslüman haklarından birisi de, imkân nisbetinde Müslümanları barıştırmak ve aralarını bulmaktır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلِ مِنْ دَرَجَةِ الصِّيَامِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ؟ قَالُوا:

بَلَى، قَالَ: إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ، وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ الْحَالِقَةُ

“Size; namaz kılmak, oruç tutmak ve sadaka vermekten daha fazîletli bir dereceyi bildireyim mi?” buyurdu. Ashâb-ı kirâm: “Evet bildir, Ya Rasûlallah” deyince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

“İki ki i arasını bulmak ve düzeltmektir. Zîra ara bozukluğu, dîni kökünden yok eder.” [48] buyurdu. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ

“En fazîletli sadaka, iki ki i arasını bulmaktır.” [49] buyurmuşlardır. Enes (r.a.) diyor ki:

Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in huzurunda oturuyorduk. Resul-i Ekrem, fındık dişleri görülecek şekilde gülümsedi. Hz. Ömer: “Anam babam sana fedâ olsun ya Rasûlallah, sizi güldüren ne idi?” diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

رَجُلَانِ مِنْ أُمَّتِي جَثَيَا بَيْنَ يَدَيْ رَبِّ الْعِزَّةِ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا: يَا

رَبِّ خُذْ لِي مَظْلَمَتِي مِنْ هٰذَا، فَقَالَ اللهُ تَعَالٰى: رُدَّ عَلٰى
أَخِيكَ مَظْلَمَتَهُ. فَقَالَ: يَا رَبِّ لَمْ يَبْقَ مِنْ حَسَنَاتِي شَيْءٌ،
فَقَالَ اللهُ تَعَالٰى لِلطَّالِبِ: كَيْفَ تَصْنَعُ بِأَخِيكَ وَلَمْ يَبْقَ لَهُ مِنْ
حَسَنَاتِهِ شَيْءٌ. فَقَالَ: يَا رَبِّ، فَلْيَحْمِلْ عَنِّي مِنْ أَوْزَارِي، ثُمَّ
فَاضَتْ عَيْنَا رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبُكَاءِ، فَقَالَ:
إِنَّ ذٰلِكَ لَيَوْمٌ عَظِيمٌ، يَوْمٌ يَحْتَاجُ النَّاسُ فِيهِ إِلٰى أَنْ يُحْمَلَ
عَنْهُمْ مِنْ أَوْزَارِهِمْ، قَالَ: فَيَقُولُ اللهُ تَعَالٰى -أَيْ لِلْمُتَظَلِّمِ-:
اِرْفَعْ بَصَرَكَ فَانْظُرْ فِي الْجِنَانِ، فَقَالَ: يَا رَبِّ أَرٰى مَدَائِنَ مِنْ
فِضَّةٍ وَقُصُورًا مِنْ ذَهَبٍ مُكَلَّلَةً بِاللُّؤْلُؤِ، لِأَيِّ نَبِيٍّ هٰذَا أَوْ
لِأَيِّ صِدِّيقٍ أَوْ لِأَيِّ شَهِيدٍ؟ قَالَ اللهُ تَعَالٰى: هٰذَا لِمَنْ أَعْطَى
الثَّمَنَ، قَالَ: يَا رَبِّ وَمَنْ يَمْلِكُ ذٰلِكَ؟ قَالَ: أَنْتَ تَمْلِكُهُ،
قَالَ: بِمَاذَا؟ قَالَ: بِعَفْوِكَ عَنْ أَخِيكَ، قَالَ: يَا رَبِّ فَإِنِّي قَدْ
عَفَوْتُ عَنْهُ، فَيَقُولُ اللهُ تَعَالٰى: خُذْ بِيَدِ أَخِيكَ فَأَدْخِلْهُ الْجَنَّةَ،
ثُمَّ قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اِتَّقُوا اللهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ

“Ümmetimden iki ki i Allahu Teâlâ’nın huzûruna çıktı. Birisi:

- “Allahım! Bu adamdan hakkımı al ve bana ver.” dedi. Allahu Teâlâ o adama:

- “Hakkını ver.” buyurdu. Adam:

- “Ya Rabbi! Bir iyiliğim kalmadı, ne vereyim?” dedi. Allahu Teâlâ hak sahibine:

- “Ne yapacaksın? Bu adamın iyilikten hiç bir eyi kalmadı.” buyurur. Hak sahibi:

- “Bâri günâhlarımı alsın ya Rab!” der, buyurdu ve sonra da ağlayarak: O gün öyle büyük bir gündür ki, o günde ba kalarının günâhlarını yüklenmek öyle dursun, insan

kendi günâhının yükünden kurtulmaya muhtaç olduğu bir gündür. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) devamla: Allahu Teâlâ hak sahibine:

- "Ba ını kaldır, gözünü aç ve cennetin u muhte em kö klerine bak, buyurur. Hak sahibi:

- "Ya Rab! Cennette gümü ten ehirler; inci ve pırlantalarla i lenmi altından kö kler görüyorum. Bunlar hangi ehîd, hangi sıddîk veyâ hangi peygamberindir?" diye sorar. Allahu Teâlâ:

- "İ te o gördüğün göz kama tırıcı kö kler, bedellerini ödeyenler içindir." buyurur. Adam:

- "Ya Rab! Bunların bedellerini kim ödeyebilir ki?" der. Allahu Teâlâ:

- "Sen ödeyebilirsin." buyurur. Hak sahibi:

- "Neyim var ki, ben bunları nasıl alabilirim?" der. Allahu Teâlâ:

- "Hakkını bu karde ine bağı lamakla, bunlara mâlik olursun." buyurur. Adam:

- "Bah ettim, ya Rab!" deyince, Allahu Teâlâ:

- "Haydi, arkada ının elinden tutup beraberce cennete girin." buyurur. Sonra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) devâmla:

- "Allah'tan korkun ve aralarınızı düzeltmeye çalı ın. Zîra Allahu Teâlâ kıyâmet gününde sizin aranızı düzeltir." [50] buyurdu.

Diğer bir hadîste Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) șöyle buyurmuștur:

لَيْسَ بِكَذَّابٍ مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ إِثْنَيْنِ فَقَالَ خَيْرًا

"İki ki inin arasını bulmak için hayırlı sözler söyleyen yalancı değildir." [51] Bu hadîs-i șerif, ara bulmanın vücûbuna delâlet etmektedir. Zîra yalanı terk etmek vâciptir. Bir vâcip ise ancak kendisinden daha kuvvetli bir vâcip ile düșer. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) șöyle buyurmuștur:

كُلُّ الْكَذِبِ مَكْتُوبٌ إِلَّا أَنْ يَكْذِبَ الرَّجُلُ فِي الْحَرْبِ فَإِنَّ

الْحَرْبَ خُدْعَةٌ، أَوْ يَكْذِبُ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَيُصْلِحَ بَيْنَهُمَا، أَوْ

يَكْذِبُ لِامْرَأَتِهِ لِيُرْضِيهَا

"Bütün yalanlar yazılır, ancak sava ta yapılan propagandalar yazılmaz. -Çünkü harp, bir taktiktir- veyâ iki ki inin arasını düzeltmek için yalan konu mak veyâ ailesini memnun etmek için yalan söylemek, aleyhinde yazılmaz." [52]

Müslüman haklarından birisi de; dîn kardeşinin kusurlarını gizlemektir. Hadîs-i şerîfte Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ سَتَرَ عَلَى مُسْلِمٍ سَتَرَهُ اللهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

"Müslüman'ın kusurlarını gizleyen kimsenin, Allahu Teâlâ dünya ve âhirette kusurlarını örter." [53] Diğer hadîste şöyle buyurulmuştur:

لَا يَسْتُرُ عَبْدٌ عَبْدًا إِلَّا سَتَرَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Bir kulun aybını örten kimsenin, Allahu Teâlâ kıyâmette kusurlarını örter." [54]

Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

لَا يَرَى الْمُؤْمِنُ مِنْ أَخِيهِ عَوْرَةً فَيَسْتُرُهَا عَلَيْهِ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ

"Karde inin bir kusurunu görüp gizleyen her mü'min cennete girer." [55]

Mâiz, başından geçen bir mâcerâyı Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e anlatınca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَوْ سَتَرْتَهُ بِثَوْبِكَ كَانَ خَيْرًا لَكَ

"Eğer onu elbisen ile örtsen ve gizlesen, senin için daha iyi olurdu." [56] Bu bize şunu gösteriyor ki: insan başkalarının kusurunu örteceği gibi, kendi kusurlarını da gizlemesi lâzımdır. **Ebû Bekir** (r.a.) şöyle buyurmuştur:

"İçki içen bir adama rastlasam, Allahu Teâlâ'nın onu benden saklamasını; bir hayırsıza rasgelsem, yine onu benden gizlemesini arzu ederdim."

Hz. Ömer (r.a.) hilâfeti esnâsında zaman zaman gece teftişlerine çıkardı. Bir gece gezintisinde, zinâ hâlinde iki kişiyi yakaladı. Ertesi gün halka hitâben şu konuşmayı yaptı:

"İmâm (yâni kendisi) bir erkeğin bir kadın ile zinâ ettiğini görür ve görüşüne dayanarak, onlara zinânın cezâsı olan haddi tatbik ederse, buna ne dersiniz?" Oradakiler:

- "İmamımız ve halifemizsin. Madem ki gözün ile gördün, cezâyı tatbike selâhiyyettârsın." dediler. Hz. Ali (r.a.):

- "Hayır, sen buna selâhiyetli değilsin. Şâyet böyle bir şey yaparsan sana had icrâ edilir. Çünkü Allahu Teâlâ bu hususlarda dört şâhid istemiştir, dedi. **Hz. Ömer** (r.a.), bir müddet bekledikten sonra aynı suâli tekrarlardı ve Hz. Ali de

aynı müdâfaayı yaptı. **Hz. Ömer** bu sözü ile her hangi bir zinâyı haber vermek değil, böyle bir selâhiyete sahip olup olmadığını öğrenmek istiyordu. Kendisi tereddüt ediyordu. Sonunda Hz. Ali'nin (r.a.) fikrini benimsedi.

İşte bu anlattığımız, dînin fuhşiyâtın gizlenmesini istemekte olduğunun en kuvvetli delîlidir. Fuhşiyâtın en fenâsı ise zinâdır. Hâlbuki burada "âdil olan dört kişinin bıçak kına girer gibi görmeleri"ni şart koşmuştur ki, buna da imkân yok gibidir. Yalnız hâkimin bunu bilmesi kifâyet etmez. Cezaların en büyüğü olan recmi koyarak fuhuş ve zinâ yolunu kapatmaktaki hikmetine bak ve sonra da Cenab-ı Hakk'ın âsî kulları üzerine gerdiği örtünün kesafetini gör ki, günâhın meydana çıkmaması hususunda yolu nasıl daraltmıştır.

Dört kişi görmedikten sonra teşhîrine imkân vermeme, teşhîrden siyânettir. Dünyada bizi teşhîrden koruyan Allahu Teâlâ'dan, bütün gizli işlerin açığa çıkacağı tüyler ürpertici kıyâmet gününde bu lütûf ve keremini bizden esirgememesini diler ve umarız. Zîra hadîs-i şerîfte şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ اللهَ إِذَا سَتَرَ عَلَى عَبْدٍ عَوْرَتَهُ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ

يَكْشِفَهَا فِي الْآخِرَةِ وَإِنْ كَشَفَهَا فِي الدُّنْيَا فَهُوَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ

يَكْشِفَهَا مَرَّةً أُخْرَى

"Dünyada kulunun kusurunu gizleyen Allahu Teâlâ, âhirette onu gizlemek bakımından daha keremlidir. Dünyada bir defa te hîr ettiği kimseyi âhirette bir daha rezîl etmekten daha keremlidir." [57]

Abdurrahman b. Avf (r.a.) şöyle diyor:

"Bir gece Hz. Ömer ile teftişe çıktık. Gezerken bir evde ışık gördük, pencereye yaklaşınca, kapısı kilitli odada karışık ve gürültülü seslerin geldiğini duyduk. Hemen Hz. Ömer elimden tutarak:

- "Burası kimin evidir, biliyor musun?" diye benden sordu. Ben:

- "Bilemiyorum." dedim. Hz. Ömer:

- "Burası Rebîa b. Ümeyye b. Halef'in evidir. Görüyorsun ya bunlar içki içiyorlar; bunlara ne yapalım ne dersin?" dedi. Ben:

Benim anladığım, biz Allahu Teâlâ'nın:

وَلَا تَجَسَّسُوا

"Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın." (Hücûrât suresi, 49/12) diye

yasak ettiği bir kusur işlemekteyiz.” dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer, hemen geri çekildi ve oradan uzaklaştı.”

Bu ve benzerî vakalar, dâima kusurları örtmenin gerekli ve kusur aramanın yasak olduğuna delâlet etmekledir. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Muâviye’ye (r.a.):

إِنَّكَ إِنْ تَتَبَّعْتَ عَوْرَاتِ النَّاسِ أَفْسَدْتَهُمْ أَوْ كِدْتَ تُفْسِدُهُمْ

“ âyet sen, insanların kusurlarını ve gizli hallerini ara tırırsan, onları ifsâd etmi ve ifsâdlarına sebep olmu olursun.” [58] buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ قَلْبَهُ لَا تَغْتَابُوا

الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ؛ فَإِنَّهُ مَنْ يَتَّبِعْ عَوْرَاتِهِمْ يَتَّبِعِ اللهُ

عَوْرَتَهُ، وَمَنْ يَتَّبِعِ اللهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ وَلَوْ كَانَ فِي جَوْفِ بَيْتِهِ

“Ey dili ile îman edip, imanları kalplerine nüfûz etmeyen topluluk! Müslümanları çeki tirmeyin, gizli hallerini ara tırmayın; Zîra dîn karde inin gizli hallerini ara tıran kimsenin, Allahu Teâlâ gizli hallerini ara tırır ve evinin içinde de olsa kusurlarını meydana çıkararak onu rezîl eder.” [59]

Hz. Ebû Bekir (r.a.) şöyle demiştir:

“Tek başıma bir adamın bir cinâyet işlediğini görsem ne bu adama cezâ vermeye kalkışır, ne de başkasını kendisine bu cinâyeti göstermek için, çağırırım.”

Zâtın biri de şöyle diyor: “**Abdullah b. Mes’ûd**’un meclisinde otururken, bir adam beraberinde birisi olduğu hâlde içeri girdi ve arkadaşının sarhoş olduğunu söyledi. Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) adamın ağzını koklattırdı ve içkili olduğu anlaşılınca, sarhoşluğu geçinceye kadar adamı tutukladı. Sonra bir odun parçası getirtti. Dallarını yoldurdu ve cellâda: “Bu adama içkinin cezâsı olan kamçıları vur.” dedi. Adamın sırtında bir kaba kaftan veyâ yünden bir elbise olduğu hâlde cezâ tatbik edildi. Sonra adama:

- “Sen bunun nesi olursun?” diye sordu. Adam:

- “Amcası olurum.” deyince Abdullah:

- “Edebe riâyet etmediğin gibi, adamın kusurunu da gizlemedin diye ona itâbda bulundu ve devâmla:

Haber verilen bir haddi icrâ etmek, imâm için zarûrîdir. Fakat Allah affeder ve affedenleri sever.” dedikten sonra:

وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا

“Affetsin ve vaz geçsinler.” (Nûr suresi, 24/22) âyet-i kerîmesini okudu. Daha sonra devâmla söyle dedi: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in hırsızın elini ilk kestirdiği vakti hatırlıyorum, benzi sararmıştı. Oradakiler:

- “Bu hâdiseye üzülmüş görünüyorsunuz?” dediklerinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *“Niçin üzülmeyeyim, din karde lerinize kar ı eytanlara yardımcı olmayın.”* [60] buyurdu. Bunun üzerine oradakiler:

- “O halde bağışlasaydın.” dediklerinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *“Sultanlara yara an, kendilerine intikal eden cinâyetlerin cezasını vermektir. Fakat Allahu Teâlâ affeder ve affi sever.”* buyurdu ve

وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Affetsin, vaz geçsinler. Allahu Teâlâ’nın sizi mağfiret etmesini sevmez inisiniz? Allah mağfiret ve merhamet edicidir.” (Nûr suresi, 24/22) âyet-i celîlesini okudu.

Diğer rivâyette de, bu ilk bilek kesme hâdisesinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) o kadar üzülmüş ve benzi solmuştu ki, âdeta yüzüne kül serpilmiş gibi idi.

Rivâyete göre, **Hz. Ömer** (r.a.) Medine’de gece teftişine çıktığı bir sırada, bir evde türkü söylenmekte olduğunu duydu. Pencereye yaklaşınca içeride yanında bir kadın ve içki bulunan bir adamı gördü ve:

- “Ey Allah’ın düşmanı! Senin bu isyanını Allahu Teâlâ’nın gizleyeceğini mi sandın?” diyerek çıkışmaya başlayınca, adam:

- “Ey mü’minlerin emîri! Dur, acele etme. Ben bir kusur işledimse sen üç küsur işledin.” dedi. Bunlardan birincisi Allahu Teâlâ:

وَلَا تَجَسَّسُوا

“Tecessüs etmeyin.” (Hücûrât suresi, 49/12) buyurduğu halde, sen casusluk yaptın. İkincisi Allahu Teâlâ:

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا

“Evlere arkalarından dolaşıp, pencere ve deliklerden bakmak iyilik

değil.” (Bakara suresi, 2/189) buyurduğu halde, kapıdan gelmedin de pencerelerden baktın. Üçüncüsü Allahu Teâlâ:

لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ

“Başkalarının evlerine girmeyin.” (Nûr suresi, 24/27) buyurduğu halde, selâm vermeden, izin almadan içeri girdin.” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer:

- “Seni affedersem, ne gibi iyilikte bulunursun?” diye sordu. Adam:

- “Beni bağışlarsan, bir daha bu işe dönmem.” dedi. Hz. Ömer de oradan ayrıldı.

Adamın biri **Abdullah b. Ömer**’e (r.a.):

- “Ey Abdurrahman’ın babası! Kıyâmet gününde “Necvâ” yâni Allahu Teâlâ’nın kulunu gizlice hesâba çekmesi hakkında Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ne buyurdu, nasıl işittin? Bunu bize anlatır mısın?” dedi. Abdullah:

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu işittim:

إِنَّ اللهَ لَيُدْنِي مِنْهُ الْمُؤْمِنَ، فَيَضَعُ عَلَيْهِ كَنَفَهُ، وَيَسْتُرُهُ مِنَ

النَّاسِ، فَيَقُولُ أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا؟ أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا؟ فَيَقُولُ:

نَعَمْ يَا رَبِّ، حَتَّى إِذَا قَرَّرَهُ بِذُنُوبِهِ، وَرَأَى فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ قَدْ

هَلَكَ قَالَ لَهُ: يَا عَبْدِي، إِنِّي لَمْ أَسْتُرْهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا إِلَّا

وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أَغْفِرَهَا لَكَ الْيَوْمَ، فَيُعْطَى كِتَابَ حَسَنَاتِهِ، أَمَّا

الْكَافِرُونَ وَالْمُنَافِقُونَ، فَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا

عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ

- *“Allahu Teâlâ mü’min kuluna rahmeti ile yakla ır ve onu rahmeti ile örterek öyle huyurur:*

- *“Ey kulum! u u günâhlarını hatırlıyor musun?” Kul:*

- *“Evet.” diyerek bütün günâhlarını itirâf edince helâk olduğunu görür. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:*

- *“Ey kulum! Onları dünyada gizlediğimin sebebi, seni bugün mağfiret etmem içindir.” buyurur. Ve hasenât defteri eline verilir. Kâfir ve münâfıklara gelince, herkesin*

huzûrunda: "İ te bunlar, Allah'a kar ı yalan söylediler, Allah'ın lâneti zâlimleredir." denir." [61]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

كُلُّ أُمَّتِي مُعَافًى إِلَّا الْمُجَاهِرِينَ، وَإِنَّ مِنَ الْمُجَاهَرَةِ أَنْ

يَعْمَلَ الرَّجُلُ السُّوءَ سِرًّا ثُمَّ يُخْبِرُ بِهِ

"Bütün ümmetim affedilir ancak a ikâre günâh i leyenler affedilmez. Gizli isyân ettiği halde bunu haber verenler, a ikâre günâh i lemi gibidir." [62] buyurulmuştur.

Diğer haberde şöyle vârid olmuştur:

مَنِ اسْتَمَعَ خَبَرَ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ صُبَّ فِي أُذُنَيْهِ الْآنُكُ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Bir kavmin konu tuklarını -ho lanmadıkları hâlde- gizlice dinleyen kimsenin, kıyâmet günü kulağına kur un akıtılır." [63]

Müslüman haklarından birisi de, insanları çekiştirmeden ve sû-i zandan kurtarmak için kendisinin töhmet yerlerinden uzak kalmasıdır. Zîra onların, onun hakkında dedi-kodu etmeleri ile Allah'a isyân etmiş olmalarına kendisi sebep olduğu için, bu cürümde onlara ortak olur. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ

"Allah'tan başka yalvardıklarına (yâni taptıkları putlara, heykellere) **sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek aşırı gidip Allah'a sövmesinler."** (En'âm suresi, 6/108)

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ashâb-ı kirâma:

كَيْفَ تَرَوْنَ مَنْ يَسُبُّ أَبَوَيْهِ فَقَالُوا: وَهَلْ مِنْ أَحَدٍ يَسُبُّ

أَبَوَيْهِ؟ فَقَالَ: نَعَمْ يَسُبُّ أَبَوَيْ غَيْرِهِ فَيَسُبُّونَ أَبَوَيْهِ

- *"Anne ve babasına sövenleri nasıl bulursunuz?"* buyurdu. Ashâb-ı kirâm:
- "Ana ve babasına söven de olur mu?" demeleri üzerine, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *"Evet. O, ba kalarının anne babasına kötü söyler: Onlar da onun anne ve babasına kötü söylerler."* buyurdu.[64]

Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle demiştir:

"Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), zevcelerinden birisi ile konuşurken, oradan birisi geçiyordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), adamı çağırarak:

يَا فُلَانُ هٰذِهِ زَوْجَتِي صَفِيَّةُ

- *"Ey ki i! Bu, benim zevcem Safiyye'dir."* buyurdu. Adam:

- "Meğer ben sizden şüphe mi edecektim ya Rasûlallah?" deyince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *"Kan insanın damarlarına hulûl ettiği gibi,   eytan da insana nüfûz eder."* buyurdu.[65]

Başka bir rivâyette; bu geçenler iki kişi idiler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) itikâfta iken kendisini ziyârete gelen zevcesi Safiyye'yi kapı üzerinde yolcu ediyordu. Adamlar geçerken, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّهَا صَفِيَّةُ

- *"Olduğunuz gibi durun! Bu Safiyye'dir."* buyurdu ve onların mukabelesi üzerine yukardaki cevâbı verdikten sonra:

إِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا

- *"Korkarım,   eytan kalbinize bir   üphe sokar."* buyurdu.[66]

Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir:

"Töhmet yerlerinde bulunan bir kimse, aleyhindeki dedikodulardan dolayı başkalarını değil, kendini levmetmelidir."

Yine **Hz. Ömer** (r.a.) bir gün sokak ortasında bir kadın ile konuşan bir adamı gördü. Ona vurmak üzere kırbacını kaldırınca, adam:

- "Bu, benim âilemdir." dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer:

- "Kimsenin göremeyeceği tenhâ bir yer bulamadın da, bu sokak ortasına mı dikildin?" buyurdu.

Müslüman haklarından birisi de, sözü geçtiği kimselere Müslümanların haklı işlerinde vâsıta olarak yardım etmek ve imkân nisbetinde ihtiyaçlarını gidermek için gayret sarfetmektir. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنِّي أُوتَى وَأُسْأَلُ وَتُطْلَبُ إِلَيَّ الْحَاجَةُ وَأَنْتُمْ عِنْدِي

فَاشْفَعُوا لِتُؤْجَرُوا وَيَقْضِيَ اللهُ عَلَى يَدَيْ نَبِيِّهِ مَا أَحَبَّ

"Bana gelip benden soran ve bâzı ihtiyaç dileğinde bulunanlar olur. Yanımda bulunan sizler de onlara yardımcı olun ki, ecir kazanasınız. Allahu Teâlâ sevdiği eyi peygamberlerinin elinde kazâ eder." [67]

Muâviye'nin (r.a.) rivâyetine göre Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اِشْفَعُوا إِلَيَّ تُؤْجَرُوا إِنِّي أُرِيدُ الأَمْرَ وَأُؤَخِّرُهُ كَيْ تَشْفَعُوا

إِلَيَّ فَتُؤْجَرُوا

"Bu gibi ihtiyaç için bana gelenlere siz de yardımcı olun. Ben, yapmayı murâd ettiğim bâzı i leri, sizin iltimâsda bulunup ecir kazanmanız için biraz geciktiririm." [68]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا مِنْ صَدَقَةٍ أَفْضَلَ مِنْ صَدَقَةِ اللِّسَانِ قِيلَ: وَكَيْفَ ذٰلِكَ؟

قَالَ: الشَّفَاعَةُ يُحْقَنُ بِهَا الدَّمُ، وَتُجَرُّ بِهَا الْمَنْفَعَةُ إِلَى آخَرَ،

وَيُدْفَعُ بِهَا الْمَكْرُوهُ عَنْ آخَرَ

"Dilin sadakasından, yâni dil ile yapılan yardımdan daha fazîletli bir sadaka olamaz." buyurdu. Bunun nasıl olacağını soranlara da şu cevâbı verdi:

"İltimâsda bulunmakla. Çünkü bu sâyede kan dâvası önlenir, menfaat sağlanır ve zararın önüne geçilmi olur." [69]

İkrime'nin (r.a.) İbn Abbâs'dan (r.a.) rivâyetinde: Bureyre'nin efendisi Mugîs, seyyâh bir köle idi. Bureyre'yi Hz. Âişe satın alıp âzâd edince, kölelikten kurtularak hürriyetine kavuştuğu için, efendisi Mugîs'in gözyaşları ile ağladığını görüyorum. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Abbas'a (r.a.) hitaben:

- *"Mugîs'in Bureyre'yi bu kadar sevdiğine ve Bureyre'nin de ona bu kadar husûmet beslediğine a maz mısın?"* buyurduktan sonra, Bureyre'ye dönerek:

- *"Bu adama yeniden nikâh olur musun? Bu, senin çocuğunun babasıdır."* buyurdu. Kadın:

- "Eğer emredersen, hayhay." deyince Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *“Hayır, ben bir iltimâscıyım.”* buyurdu.[70]

Müslüman haklarından birisi de, karşılaştığı kimseye -söze başlamadan önce- selâm vermek ve musâfaha etmektir. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ بَدَأَ بِالْكَلَامِ قَبْلَ السَّلَامِ فَلَا تُجِيبُوهُ حَتَّى يَبْدَأَ بِالسَّلَامِ

“Selâm vermeden önce söze ba layan kimseye, selâm ile ba layıncaya kadar cevap vermeyin.” buyurmuştur.

Zâtın biri şöyle demiştir:

“İzin almadan ve selâm vermeden Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in huzûruna girdim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِرْجِعْ فَقُلِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَادْخُلْ

“Geri dön! Selâm ver, sonra içeri gir.” [71] buyurdu.

Câbir’in (r.a.) rivâyetinde Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur.

إِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتَكُمْ فَسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ إِذَا

سَلَّمَ أَحَدُكُمْ لَمْ يَدْخُلْ بَيْتَهُ

“Girdiğiniz ev halkına selâm verin. Zîra selâm verdiğiniz eve   eytan girmez.” [72]

Enes (r.a.) şöyle demiştir:

“Sekiz sene Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in hizmetinde bulundum, bana:

يَا أَنَسُ، أَسْبِغِ الْوُضُوءَ يُزَدْ فِي عُمْرِكَ، وَسَلِّمْ عَلَى مَنْ

لَقِيتَ مِنْ أُمَّتِي تَكْثُرْ حَسَنَاتُكَ، وَإِذَا دَخَلْتَ مَنْزِلَكَ فَسَلِّمْ

عَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ يَكْثُرْ خَيْرُ بَيْتِكَ

“Ey Enes! Abdeste devâm et ve abdesti güzel al ki, ömrün uzasın. Kar ıla tığın herkese selâm ver ki, hasenâtın çoğalsın. Evine girdiğin zaman ehl-i beytine selâm ver ki, evinin iyiliği ve bereketi artsın.” [73] buyurdu.”

Enes (r.a.), Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

إِذَا الْتَقَى الْمُؤْمِنَانِ فَتَصَافَحَا قُسِمَتْ بَيْنَهُمَا سَبْعُونَ مَغْفِرَةً

تِسْعٌ وَسِتُّونَ لِأَحْسَنِهِمَا بِشْرًا

"İki mü'min kar ıla ıp musâfaha ettikleri zaman aralarında, yetmi günâhları için mağfiret bölünür. Bunun altmı dokuzu güleryüzlü olanın, biri de diğerinindir."

Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا

"Size selâm verildiği zaman, onu daha güzeli veyâ misli ile iâde edin." (Nisâ suresi, 4/86)

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَا تُؤْمِنُوا

حَتَّى تَحَابُّوا، أَفَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمِلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ،

قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ

"Varlığımı kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, mü'min olmadıkça cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de mü'min olamazsınız. İster misiniz size bir ameli bildireyim ki, onu yaptığınız zaman birbirinizi sevmi olursunuz? Aranızda selâmı yayınız." [74]

Diğer bir hadîste de:

إِذَا سَلَّمَ الْمُسْلِمُ عَلَى الْمُسْلِمِ فَرَدَّ عَلَيْهِ صَلَّتْ عَلَيْهِ

الْمَلَائِكَةُ سَبْعِينَ مَرَّةً

"Bir Müslüman diğer bir Müslüman'a selâm verdiği; o da selâmı iâde ettiği zaman melek, yetmi kere ona selâm eder." [75] buyrulmuştur.

Başka bir hadîste şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَعْجَبُ مِنَ الْمُسْلِمِ يَمُرُّ عَلَى الْمُسْلِمِ
وَلَا يُسَلِّمُ عَلَيْهِ

“Bir Müslüman ile kar ıla tığı hâlde, selâm vermeden geçen Müslüman’a, melekler bile a ar.” [76]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَإِذَا سَلَّمَ مِنَ الْقَوْمِ وَاحِدٌ أَجْزَأَ عَنْهُمْ

“Binitli olan, yaya olana selâm verir. Gelen cemâatten birisi selâm verirse hepsine yeter.” [77]

Katâde şöyle demiştir:

“Selefin selâmı, selâm verdiği adama secde etmek idi. Bize ise Allahü Teâlâ: “Es-selâmü aleyküm ve rahmetullah” demeyi tâlim buyurdu. Bu selâm, cennet ehlinin selâmıdır.”

Ebû İdris el-Havlânî, uğradığı bâzı kimselere selâm vermezdi. Niçin böyle yaptığını soranlara şu cevâbı verirdi: “Korkarım selâm almazlar da melekler onları lânetler.”

Musâfaha: Selâm ile beraber bir de el sıkışmak sünnettir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e bir zât gelerek: “Es-selâmü aleyküm” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), selâmını aldıktan sonra: *“Sana on sevap var.”* buyurdu. Başka birisi gelerek: “Es-selâmü aleyküm ve rahmetullah” deyince: *“Sana da yirmi sevap var.”* buyurdu. Üçüncü birisi de gelerek: “Es-selâmü aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtüh” diye selâm verince: *“Sana da otuz sevap var.”* buyurdu.[78]

Enes (r.a.), çocuklara da selâm verir ve Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in böyle yaptığını söylerdi.

Abdülhamîd b. Behram şöyle demiştir:

“Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) mescide gitmişti. Orada bulunan kalabalığa eli ile selâm verdikten sonra (Hamîd, bu selâmı eli ile de göstermiştir.):

لَا تَبْدَؤُا الْيَهُودَ وَلَا النَّصَارَى بِالسَّلَامِ وَإِذَا لَقِيتُمْ أَحَدَهُمْ

فِي الطَّرِيقِ فَاضْطَرُّوهُ إِلَى أَضْيَقِهِ

“Yahudi ve Hristiyanlara önce siz selâm vermeyin. Yollarda onlara rastladığınız zaman, çukura dü memek ve duvara çarpmamak artıyla onları aralayarak geçiniz.” [79] buyurdular.

Ebû Hüreyre (r.a.) Rasûl-i Ekrem’in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

لَا تُصَافِحُوا أَهْلَ الذِّمَّةِ وَلَا تَبْدَؤُهُمْ بِالسَّلَامِ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ

فِي الطَّرِيقِ فَاضْطَرُّوهُمْ إِلَى أَضْيَقِ الطُّرُقِ

"Zimmîlerle musâfaha etmeyin ve önce siz selâm vermeyin. Yolda kar ıla tığınız zaman, onları kenara çekilmeye mecbur ederek geçin."

Hz. Âişe şöyle demiştir:

"Yahûdilerden bir cemâat Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzuruna gelerek "Es-Selâmü aleyküm (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)" diyecek yerde, kasıtlı olarak "Es-sâmü aleyküm (ölüm üzerinize olsun)" dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de "*Aleyküm* (size olsun)" buyurdu". Hz. Âişe devâmla diyor ki: "Ben dayanamayarak "Ve aleykümü's-sâm ve'l-la'ne (ölüm ve lânet size olsun)" dedim. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَا عَائِشَةُ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي كُلِّ شَيْءٍ

- "*Ya Âi e! Allahu Teâlâ her eyde yumu ak davranmayı sever.*" buyurdu. Ben:

- "Onların dediklerini duymadın mı?" dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

فَقَدْ قُلْتُ عَلَيْكُمْ

- "*Ben de "Aleyküm (Size olsun)" diyerek, onu, onlara iâde ettim ya.*" buyurdu."[80]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي، وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ،

وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ وَالصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ

"Binitli yaya olana; yaya, oturana; az, çoğa ve küçük büyüğe selâm verir."

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تَشَبَّهُوا بِالْيَهُودِ وَالنَّصَارَى فَإِنَّ تَسْلِيمَ الْيَهُودِ بِالْإِشَارَةِ

بِالْأَصَابِعِ وَتَسْلِيمَ النَّصَارَى بِالْإِشَارَةِ بِالْأَكُفِّ

"Sakın Yahûdi ve Hristiyanlara benzemeyin. Zîra Yahudilerin selâmı, parmak i âreti, Hristiyanların selâmı ise avuç i âreti iledir." [81] buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى مَجْلِسٍ فَلْيُسَلِّمْ، فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يَجْلِسَ

فَلْيَجْلِسْ، ثُمَّ إِذَا قَامَ فَلْيُسَلِّمْ فَلَيْسَتِ الْأُولَى بِأَحَقَّ مِنَ الْآخِرَةِ

"Bir meclise uğradığınız zaman selâm verin. Oturmak îcap ediyorsa, oturduktan sonra; kalkıp giderken yine selâm verin. Birinci selâm, ikinci selâmdan daha mühim değildir; ikisi de aynı hükümdedir." [82]

Enes (r.a.), Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

إِذَا الْتَقَى الْمُؤْمِنَانِ فَتَصَافَحَا قُسِمَتْ بَيْنَهُمَا سَبْعُونَ مَغْفِرَةً،

تِسْعَةٌ وَسِتُّونَ لِأَحْسَنِهِمَا بِشْرًا

"İki mü'min kar ıla ıp musâfahala tıkları zaman, aralarında yetmi rahmet bölü ürler. Bunlardan altmı dokuzu güleryüzlü olana, birisi de asık suratlı olana verilir." [83]

Hz. Ömer (r.a.), Rasûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor:

إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ وَسَلَّمَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَتَصَافَحَا

نَزَلَتْ بَيْنَهُمَا مِائَةُ رَحْمَةٍ لِلْبَادِئِ تِسْعُونَ وَلِلْمُصَافِحِ عَشَرَةٌ

"İki Müslüman kar ıla tıklarında, birbirine selâm vererek musâfahala ırsa, aralarına yüz rahmet iner. Bunun doksânı, önce selâm verip musâfahala ana, onu ise musâfaha eden ikinci ahsadır." [84]

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir:

"Musâfaha sevgiyi arttırır."

Ebû Hüreyre (r.a.), Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

تَمَامُ تَحِيَّاتِكُمْ بَيْنَكُمُ الْمُصَافَحَةُ

"Selâmınızın tamâmı, musâfaha iledir." [85]

Bir başka hadîste de şöyle buyrulmuştur:

قُبْلَةُ الْمُسْلِمِ أَخَاهُ الْمُصَافَحَةُ

“Müslüman’ın karde ini öpmesi, musâfahasıdır. Yâni Müslümanlar öpü mezler belki musâfaha ederler. Musâfaha öpü mek yerine geçer.” [86] Teberrük ve saygı olarak, dîn büyüklerinin ellerini öpmekte beis yoktur. **İbn Ömer** (r.a.): “Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in elini öperdik.” demiştir. **Kâ’b b. Mâlik** de: “Tebuk savaşına iştirâk edemeyişimdeki hatânın bağışlandığına dâir âyet-i celîle nâzil olduğu zaman, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e giderek elini öptüm.” demiştir.

Yine rivâyete göre, bedevî Arabın biri Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gelerek: “Ya Rasûlallah müsâade buyur da elini ve başını öpeyim.” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) kendisine müsâade etti ve adam da dediğini yaptı. **Ebû Ubeyde** Şam’da veli iken, Şam’a gelen Ömer b. el-Hattab (r.a.) ile karşılaşınca, musâfahalaştılar. Ebû Ubeyde, Hz. Ömer’in elini öptü ve ağlaştılar.

Berâ b. Âzib (r.a.) şöyle demiştir:

“Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e abdest alırken selâm verdim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) abdesti bitirdikten sonra selâmımı aldı ve elini uzatarak benimle musâfaha etti. Ben de:

- “Ya Rasûlallah! Bu, acem âdeti değil mi?” dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ الْمُسْلِمَيْنِ إِذَا الْتَقَيَا فَتَصَافَحَا تَحَاتَّتْ ذُنُوبُهُمَا

- *“Müslümanlar kar ıla tıklarında musâfaha ederlerse, günâhları dökülür.”* buyurdu”.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا مَرَّ الرَّجُلُ بِالْقَوْمِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ فَرَدُّوا عَلَيْهِ كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ

فَضْلُ دَرَجَةٍ لِأَنَّهُ ذَكَّرَهُمُ السَّلَامَ وَإِنْ لَمْ يَرُدُّوا عَلَيْهِ رَدَّ عَلَيْهِ

مَلَأٌ خَيْرٌ مِنْهُمْ وَأَطْيَبُ أَوْ قَالَ وَأَفْضَلُ

“Bir kimse uğradığı cemâata selâm verdiğinde, onlar selâmını alırlarsa, selâm verenin -selâmı hatırlattığı için- onlar üzerine fazîlet ve mükâfatı vardır. âyet selâmı almazlara, onlardan daha hayırlı ve temiz bir cemâat (melekler) tarafından selâmı alınır.” [87]

Selâm verirken eğilmek nehyedilmiştir. Enes (r.a.), Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

- “Ya Rasûlallah! Selâm verdiğimiz zaman eğilelim mi?” diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *“Hayır.”* buyurdu. Enes:
- “Öpüşelim mi?” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *“Hayır, öpü meyin.”* buyurdu. Enes:
- “Musâfaha edelim mi?” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *“Evet, musâfaha edin.”* buyurdu.[88]

Yolculuktan dönüşte, kucaklaşmak ve öpüşmek hakkında da rîvâyetler vardır. Ebû Zer (r.a.) şöyle demiştir:

“Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ile ne zaman karşılaşsak, musâfaha ederdik. Hattâ bir gün beni aradı, ben yoktum. Haber aldığımda doğruca ziyâretine gittim. Kendisi oturuyordu. Kucaklaştık. Kendisi çok sevinçli ve neşeli idi.”

Âlimleri binitlerine bindirirken, saygı için üzengilerinden tutmak hakkında eser vârid olmuştur. **İbn Abbas**, Zeyd b. Sâbit’in üzengisini tutmuş. Hz. Ömer de aynı şeyi yapmış ve “Zeyd ve Zeyd’in adamlarına yâni ilim sahiplerine böyle yapın.” demiştir.

İkrâm kastıyla değil de, tâzim için ayağa kalkmak da mekruhtur. Enes (r.a.) şöyle demiştir: “Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’den sevimli kimse yoktu. Böyle iken, hoşlanmadığını bildiğimiz için, geldiği zaman kimse ayağa kalkmazdı.”

Rivâyete göre Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا رَأَيْتُمُونِي فَلَا تَقُومُوا كَمَا تَصْنَعُ الْأَعَاجِمُ

“Acemlerin yaptığı gibi, siz de beni gördüğünüz zaman ayağa kalkmayın.” [89] buyurdu.

Başka bir hadîste de şöyle buyrulmuştur:

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَتَمَثَّلَ لَهُ الرِّجَالُ قِيَامًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

“Kendisine kıyâm edilmesini seven kimse cehennemdeki yerine hazırlansın.” [90]

Diğer bir hadîste:

لَا يُقِمِ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ وَلٰكِنْ

تَوَسَّعُوا وَتَفَسَّحُوا

“Hiç kimse ba kasını kaldırıp yerine oturmasın, ancak sıkı arak yer verin.”[91] buyrulmuştur.

Ashâb-ı kirâm, bu hususa son derece ehemmiyet verirlerdi. Yine Rasûl-i Ekrem

(s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَخَذَ الْقَوْمُ مَجَالِسَهُمْ فَإِنْ دَعَا أَحَدٌ أَخَاهُ فَأَوْسَعَ لَهُ فَلْيَأْتِهِ

فَإِنَّمَا هِيَ كَرَامَةٌ أَكْرَمَهُ بِهَا أَخُوهُ فَإِنْ لَمْ يُوَسِّعْ لَهُ فَلْيَنْظُرْ إِلَى

أَوْسَعِ مَكَانٍ يَجِدُهُ فَلْيَجْلِسْ فِيهِ

"Mecliste olanlar yerlerini alıp oturdukları zaman, birisi bir karde ini dâvet ederek yer verirse, o bir ikrâmdır; onu kabul etsin. âyet yer göstermezse, müsâit olan bir yer bulsun ve oraya otursun." [92]

Rivâyete göre, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) idrârını yaparken bir zât kendisine selâm verdi. Fakat Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) selâmını almadı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), kazâ-i hâcette olan adama selâm vermeyi kerih görürdü.

"Aleyke's-selâm" diye başlamak mekruhtur. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e bir kimse böyle müfred olarak "Aleyke's-selâm" deyince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ عَلَيْكَ السَّلَامُ تَحِيَّةُ الْمَوْتَى قَالَهَا ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ

"Aleyke's-selâm," ölülere verilen selâmdır." (Çünkü onlarla beraber muhâfız melekler bulunmadığı için, onlar tektir.) Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), bu sözünü üç kere tekrarladıktan sonra:

إِذَا لَقِيَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيَقُلِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ

"Sizden biriniz karde ine mülâki olduğu zaman "Es-selâmü aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtüh" desin." [93] buyurdu.

Meclise gelen kimse, safta oturacak yer bulamazsa -müstehâb olan- geri dönmeyip, safın arkasında oturmaktır. Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ashâb-ı kirâmı ile mecliste otururken üç kişi geldi. İkisi Rasûl-i Ekrkem'e yöneldi, birisi bulduğu boş yere, ikincisi de safın arkasında oturdu. Üçüncüsü geri dönerek gitti. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), konuşmasını bitirdikten son şöyle buyurdu:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ؟ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللّٰهِ

فَآوَاهُ اللّٰهُ، وَأَمَّا الثَّانِي فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللّٰهُ مِنْهُ، وَأَمَّا الثَّالِثُ

فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللهُ عَنْهُ

"Size üç ki inin halini bildireyim mi? Birincisi Allah'a yakla tı, Allahu Teâlâ da onu rahmeti altına aldı. İkincisi utandı ve safın arkasında kaldı, Allahu Teâlâ da ondan hayâ etti. Üçüncüsü arka çevirdi, Allahu Teâlâ da ondan irâz etti." [94]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَتَصَافَحَانِ إِلَّا غُفِرَ لَهُمَا قَبْلَ أَنْ يَتَفَرَّقَا

"İki Müslüman kar ıla ıp musâfaha ettikleri zaman, onlar ayrılmadan Allahu Teâlâ onları mağfiret buyurur." [95]

Hz. Ali'nin (r.a.) kızkardeşi ve Ebû Tâlib'in kızı Fahte (Ümmühânî) Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e selâm verdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *"Bu kadın kimdir?"* diye sordu. Kendisine:
- "Ümmühânî'dir." dediler. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *"Ümmühânî merhâba!"* diyerek hâl ve hatırını sordu.[96]

Müslüman haklarından birisi de mümkün mertebe din kardeşinin mal, can, namus ve ırzını korumaktır. Gıyabında onu müdâfaa etmek, huzurunda ise yardımda bulunmaktır. İslâmî kardeşlik iktizâsı böyle hareket etmek vâciptir. Ebû'd-Derdâ'dan (r.a.) rivâyete göre, bir adam Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzurunda birisinin aleyhinde konuştu. Bir başkası da adamı müdâfaa etti. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ رَدَّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ كَانَ لَهُ حِجَابًا مِنَ النَّارِ

"Dîn karde ini müdâfaa eden kimseye, o müdâfaası cehennem ate ine kar ı perde olur." [97]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَرُدُّ عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ إِلَّا كَانَ حَقًّا عَلَى

اللهِ أَنْ يَرُدَّ عَنْهُ نَارَ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Hangi bir Müslüman ki, din karde ini müdâfaa ederse Allahu Teâlâ'nın onu kıyamet gününde cehennem ate inden korumasını hak eder." [98]

Enes'in (r.a.) rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ ذُكِرَ عِنْدَهُ أَخُوهُ الْمُسْلِمُ وَهُوَ يَسْتَطِيعُ نَصْرَهُ فَلَمْ يَنْصُرْهُ

أَدْرَكَهُ اللهُ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنْ ذُكِرَ عِنْدَهُ أَخُوهُ

الْمُسْلِمُ فَنَصَرَهُ نَصَرَهُ اللهُ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

“Bulunduğu mecliste dîn karde inin aleyhinde konu ulurken ona yardım etmeye ve onu müdâfaaya gücü yeterken, bu yardımda bulunmayan kimseyi Allahu Teâlâ dünya ve âhirette zelîl eder. Yanında bir din karde inin aleyhinde konu ulurken, müdâfaasına gücü yetip de onu müdâfaa eden kimseyi de Allahu Teâlâ dünya ve âhirette yardımına mazhar kılar.” [99]

مَنْ حَمَى عَنْ عِرْضِ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ فِي الدُّنْيَا بَعَثَ اللهُ

تَعَالَى لَهُ مَلَكًا يَحْمِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ النَّارِ

“Kim, dünyada dîn karde inin erefini korursa, kıyâmet günü Allahu Teâlâ bir melek gönderir ve melek onu cehennem ate inden korur.” [100]

Câbir ve Ebû Talhâ’nın (r.a.) rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنِ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَنْصُرُ مُسْلِمًا فِي مَوْضِعٍ يُنْتَهَكُ فِيهِ

عِرْضُهُ وَيُسْتَحَلُّ حُرْمَتُهُ إِلَّا نَصَرَهُ اللهُ فِي مَوْطِنٍ يُحِبُّ فِيهِ

نَصْرَهُ وَمَا مِنِ امْرِئٍ خَذَلَ مُسْلِمًا فِي مَوْطِنٍ يُنْتَهَكُ فِيهِ

حُرْمَتُهُ إِلَّا خَذَلَهُ اللهُ فِي مَوْضِعٍ يُحِبُّ فِيهِ نُصْرَتَهُ

“Bir Müslüman’ın erefi ile oynandığı, aleyhinde konu ulduğu yerlerde, ona kim yardım ederse, Allahu Teâlâ da yardıma muhtaç olduğu gün kendisine yardım eder. Kim bir Müslüman’ı topluluk içinde, aleyhinde konu up rezîl ve te hîr etmeye kalkarsa, yardımı seveceği gün, Allahu Teâlâ da onu rezîl eder.” [101]

Müslüman haklarından birisi de, aksırdığı zaman **“El-hamdülillâh”** diyen kimseye, **“Yerhamükellah”** demektir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Aksıran kimse “El-hamdülillâh alâ külli hâl” desin. Bunu duyan da “Yerhamükellah”

desin. Aksıran da cevap olarak "Yehdîkumullahu ve yuslihu bâleküm" desin." [102] buyurmuştur.

İbn Mes'ûd'un rivâyetinde ise Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا عَطَسَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، فَإِذَا قَالَ

ذٰلِكَ فَلْيَقُلْ مَنْ عِنْدَهُ: يَرْحَمُكَ اللّٰهُ، فَإِذَا قَالُوا ذٰلِكَ فَلْيَقُلْ:

يَغْفِرُ اللّٰهُ لِي وَلَكُمْ

"Sizden biriniz aksırdığı zaman "El-hamdülillâh" desin. Yanında bulunan, "Yerhamükellah" desin. Aksıran da "Yağfirullahu lî ve leküm" desin." [103]

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), aksırıp "El-hamdülillâh" diyen bir adama, "*Yerhamükellah*" dediği hâlde, aksıran bir başkasına bir şey demedi. Adam:

- "Ya Rasûlallah! Bana niçin "Yerhamükellâh" demedin?" diye sordu. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): *"O, Allah'a hamd etti, sen ise sustun"* buyurdu. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

يُشَمَّتُ الْعَاطِسُ الْمُسْلِمُ إِذَا عَطَسَ ثَلَاثًا فَإِنْ زَادَ فَهُوَ زُكَامٌ

"Aksıran Müslüman, üç defaya kadar aksırır (ve El-hamdülillâh der) se "Yerhamükellah" denir. Üçten fazla olursa artık o, zükâmdır (nezledir); ona "Yerhamükellah" demeye lüzûm yoktur." [104] buyurdu.

Rivâyete göre, adamın biri üç defa aksırdı ve **"El-hamdülillâh"** dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de kendisine, "*Yerhamükellâh*" dedi. Adam, dördüncü defa aksırınca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Artık nezle olduğun anla ıldı." [105] buyurdu.

Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle demiştir:

"Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), aksırdığı zaman sesini kısar, elini ağzına getirirdi. Hattâ yüzünü kapattığı da olurdu."[106]

Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle demiştir:

"Yahûdiler, "Yerhamükellah" der ümidi ile Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in meclisinde aksırır dururlardı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de "Yerhamükellah" yerine, "Yehdîkümüllah (Allah size hidâyet nasîb etsin)" buyururdu."[107]

Abdullah b. Abbas b. Rebîa, babasından şöyle anlatıyor: Adamın biri Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ardında namaz kılarken aksırdı ve:

“Elhamdülillah hamden kesîren tayyiben mübâreken fîhi kemâ yerdâ rabbunâ ve ba’de mâ yerdâ. Elhamdülillâhi alâ külli hâlin. (Meâli: Allah’a hamdolsun. Çok hamd, güzel hamd, bereketli hamd, Rabbimizin râzı olduğu gibi ve râzı olduktan sonra her hâl ü kârda hamd Allah’a mahsûstur) dedi. Selâm verdikten sonra, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ صَاحِبُ الْكَلِمَاتِ؟ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللهِ مَا أَرَدْتُ بِهِنَّ

إِلَّا خَيْرًا. فَقَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُ اثْنَى عَشَرَ مَلَكًا كُلُّهُمْ يَبْتَدِرُونَهَا

أَيُّهُمْ يَكْتُبُهَا

- *“O sözleri söyleyen kim idi?”* diye sordu. Adam:
- “Ben idim, bunlarla ancak hayrı murad ettim ya Rasûlallah.” deyince Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *“On iki meleği, daha evvel bu sözleri ben yazacağım diye müsâbaka hâlinde gördüm.”* buyurdu.[108]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ عَطَسَ عِنْدَهُ فَسَبَقَ إِلَى الْحَمْدِ لَمْ يَشْتَكِ خَاصِرَتَهُ

“Aksırdığı zaman “El-hamdülillah” diyen kimse, göz ağrısı görmez.” [109] Başka bir hadîste de şöyle buyurulmuştur:

اَلْعِطَاسُ مِنَ اللهِ وَالتَّثَاؤُبُ مِنَ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا تَثَاءَبَ أَحَدُكُمْ

فَلْيَضَعْ يَدَهُ عَلَى فِيهِ، فَإِذَا قَالَ: هَا هَا، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَضْحَكُ

مِنْ جَوْفِهِ

“Aksırmak Allah’tan, esnemek ise eytandandır. Sizden biriniz esnediği zaman, elini ağzına koysun. Esnerken ha ha diyenlere eytan içinden güler.” [110]

İbrâhim Nehaî: “Def’-i tab” esnâsında aksıran kişinin, içinden “El-hamdülillâh” demesinde beis yoktur.” demiştir.

Hasan-ı Basrî: “Bu hâlde içinden hamd etmelidir.” dedi.

Ka’bü’l-Ahbâr şöyle demiştir: “Mûsâ aleyhisselâm, Allahu Teâlâ’ya:

“Ey Rabbım! Yakın mısın, sana alçak sesle yalvarayım yoksa uzak mısın, yüksek sesle

çağırayım?" dedi. Allahu Teâlâ:

"Beni zikreden kimsenin arkadaşıyım; dâima yanındayım." buyurdu. Mûsâ aleyhisselâm:

"Ya Rab! Kazâyı hâcette bulunurken ve cünüplük gibi hâllerimiz olur ki, seni anmaya utanır ve bu hâlde seni anmayı saygısızlık sayarım." dedi. Allahü Teâlâ cevâben:

- "Her hâlinde beni an." buyurmuştur.

Müslüman haklarından birisi de; kötü bir insan ise kötülüğüne tahammül ederek, ondan kendini korumaya gayret etmektir. Nitekim bâzı kimseler: "Mü'minler ile samîmî dostluk kur, kötüler ile de güzel geçinmeye gayret et; Zîra kötü kimse dıştaki görünüşe râzı olur." demişlerdir.

Ebû'd-Derdâ (r.a.): "Biz, içimizden lânet ettiğimiz bâzı kimselerin yüzüne gülerdik." buyurmuştur. Bu şekil hareket bir riyâ değil, belki idâre ve müdârâdır. Zararından korktuğun kimselerle böyle hareket edersin. Nitekim âyet-i celîle'de:

اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ

"Kötülüğü iyilikle def et." (Mü'minûn suresi, 23/96) buyurulmuştur. İbn Abbas (r.a.):

وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ

"Ve kötülüğü iyilik ile karşılarlar." (Ra'd suresi, 13/22) âyet-i celîlesinin tefsirinde; kendilerine yapılan eziyet ve söylenen kötü sözleri müdârâ ve selâm vermekle karşılarlar, demiştir. Yine Allahu Teâlâ'nın:

وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ

"Eğer Allahu Teâlâ insanların bâzısını bâzısı ile def etmeseydi." (Bakara suresi, 2/251) âyet-i celîlesinin tefsirinde "korku, idâre, hayâ ve rağbet ile" diye tefsir etmiştir. Hz. Aişe (r. anha) şöyle demiştir: "Bir gün bir adam Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ile görüşmek üzere, yanına girmek için izin istedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِئْذَنُوا لَهُ فَبِئْسَ رَجُلُ الْعَشِيرَةِ هُوَ

- *"İzin verin, girsin. O, kabîlesinin en kötü insanıdır."* buyurdu.

Adam içeri girince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) onunla öyle tatlı konuşmaya başladı ki, aralarında eskiden beri samîmiyetin bulunduğunu sandım. Adam çıkıp gidince ben:

- "Ya Rasûlallah! Adam kapıya geldiği zaman böyle söyledin, adam içeri girince tatlı tatlı muhabbete başladın, bu nasıl oldu?" dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَا عَائِشَةُ إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْزِلَةً عِنْدَ اللّٰهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ تَرَكَهُ

النَّاسُ إِتِّقَاءَ فُحْشِهِ

- *"Ya Âi e! Kıyamet günü Allah katında insanların en kötüsü, fenâlığından korkularak kendisine hürmet edilen kimsedir."* buyurdu.[111]

Haberde şöyle vârid olmuştur.

مَا وَقَى الرَّجُلُ بِهِ عِرْضَهُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ

"Ki i erefini ne ile korursa, o kendisi için sadakadır." [112] Eserde de şöyle vârid olmuştur:

"İ iniz ile insanlar arasına karı ın fakat gönülleriniz ile herkese bağlanmayın."

Muhammed b. Hanefiyye şöyle demiştir:

"Hoşlanmadığı bir kimseden kurtarıncaya kadar, güzel geçinemeyen kimse, akıllı sayılmaz."

Müslüman haklarından birisi de; zenginlerden ziyâde yoksullarla düşüp kalkmak, öksüzlerine iyilik yapmaktır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) duâsında şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِينًا وَأَمِتْنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ

الْمَسَاكِينِ

"Allahım! Beni fakir ya at, fakir öldür ve fakirlerle ha ret." [113]

Ka'bü'l-Ahbâr şöyle demiştir:

"O büyük mülkün sahibi olan Süleymân aleyhisselâm, mescide girip orada bir yoksul gördüğü zaman, hemen onun yanına sokulur ve "Bir miskin bir miskin ile oturdu." derdi." Rivâyet edilmiştir ki; Hz. Îsâ aleyhisselâmın en çok hoşuna giden söz kendisinin "Ey miskin!" diye çağırılmasıydı. Ka'bü'l-Ahbâr "Kur'ân-ı Kerîm'de "Ey îman şerefiyle müşerref olanlar!" hitabının Tevrat'taki karşılığı

“Ey miskinler.” şeklindedir. Yâni, Tevrat’ta, inananlara “Ey miskinler!” diye hitap edilirken, Kur’ân-ı Kerîm’de, mü’minlere “Ey îman edenler!” diye hitap edilir. “

Ubâde b. Sâmitde şöyle demiştir:

“Cehennemin yedi kapısı var; üçü zenginler, üçü kadınlar ve birisi de fakirler içindir.”

Fudayl şöyle demiştir:

“Peygamberlerden biri:

- “Ya Rab! Benden râzı olduğunu nasıl anlayayım?” demiş. Allahu Teâlâ:

- “Yoksullara bak, onlar senden ne ile ve nasıl râzı olurlarsa, ben de öylece râzı olurum.” buyurdu.”

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde:

إِيَّاكُمْ وَمُجَالَسَةَ الْمَوْتَى قِيلَ وَمَنِ الْمَوْتَى يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟

قَالَ: اَلْأَغْنِيَاءُ

“Sakın ölülerle dü üp kalkmayın.” buyurdu. “Ölüler kimdir?” sorusuna cevap olarak da: *“Zenginlerdir.”* [114] buyurdu.

Mûsâ aleyhisselâm:

- *“Allahım! Seni nerede arayayım?”* dedi. Allahu Teâlâ:

- *“Beni mahzûn gönüllerde ara.”* buyurdu.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîste şöyle buyurmuştur:

لَا تَغْبِطَنَّ فَاجِرًا بِنِعْمَةٍ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي إِلَى مَا يَصِيرُ بَعْدَ

الْمَوْتِ فَإِنَّ مِنْ وَرَائِهِ طَالِبًا حَثِيثًا

“Sakın kötü insan elindeki nîmete imrenme. Zîra onun, öldükden sonra neye uğrayacağını bilemezsin. Çünkü onun ardından ciddî ekilde arayıcısı vardır.” [115]

Yetime gelince; Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ ضَمَّ يَتِيمًا مِنْ أَبَوَيْنِ مُسْلِمَيْنِ حَتَّى يَسْتَغْنِيَ فَقَدْ وَجَبَتْ

لَهُ الْجَنَّةُ أَلْبَتَّةَ

“Her kim Müslüman ana ve babadan yetim kalmı bir çocuğu, kendi kendini idâre

edecek vaziyete gelinceye kadar himâyesine alırsa, elbette cennet'e girmeyi hak eder." [116]

Diğer bir hadîste şöyle buyrulmuştur:

أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ

"Ben ve yetimi himâye eden, cennette unlar gibiyiz." [117] buyurdu ve şehâdet parmağı ile orta parmağının arasını açarak gösterdi. Yâni şu iki parmak arası gibi cennette birbirimize yakınız demektir.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِ يَتِيمٍ تَرَحُّمًا، كَانَتْ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ

تَمُرُّ عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَةٌ

"Kim efkat ve merhametle bir yetimin ba ını ok arsa, elinin dokunduğu tüyler sayısınca sevap alır." [118]

Diğer bir hadîste:

خَيْرُ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُحْسَنُ إِلَيْهِ، وَشَرُّ

بَيْتٍ فِي الْمُسْلِمِينَ بَيْتٌ فِيهِ يَتِيمٌ يُسَاءُ إِلَيْهِ

"Müslüman evlerinin en hayırlısı, içerisinde kendisine iyi muâmele yapılan yetimin bulunduğu evdir. Müslüman evlerinin en kötüsü de kendisine haksızlık yapılan yetimin bulunduğu evdir." [119] buyrulmuştur.

Müslüman haklarından birisi de; Müslüman'a güzel öğüt vermek ve gönlünü hoş etmeye çalışmaktır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir mübârek sözünde şöyle buyurmuştur:

اَلْمُؤْمِنُ يُحِبُّ لِلْمُؤْمِنِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

"Mü'min, kendisi için sevdiğini dîn karde i için de sever."

Diğer bir hadîste de şöyle buyurulmuştur:

لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ، حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ

“Sizden herhangi biriniz kendisi için sevdiğini dîn karde i için de sevmedikçe (olgun) mü’min olmaz.” [120]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ أَحَدَكُمْ مِرْآةُ أَخِيهِ فَإِذَا رَأَى فِيهِ شَيْئًا فَلْيُمِطْهُ عَنْهُ

“Siz, karde inizin aynasısınız. Onda (maddî ve mânevî) bir leke gördüğünüz zaman onu alıp atın.” [121] buyurmuştur.

Başka bir hadîste de şöyle buyurulmuştur:

مَنْ قَضَى حَاجَةً لِأَخِيهِ فَكَأَنَّمَا خَدَمَ اللهَ عُمْرَهُ

“Karde inin bir ihtiyâcını gideren kimse, ömrü boyunca Allah’a kulluk etmi   gibidir.” [122]

مَنْ أَقَرَّ عَيْنَ مُؤْمِنٍ أَقَرَّ اللهُ عَيْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

“Mü’minin gözünü sevindiren kimsenin, Allahu Teâlâ kıyâmet günü gözlerini sevindirir.” [123]

مَنْ مَشَى فِي حَاجَةِ أَخِيهِ سَاعَةً مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ قَضَاهَا أَوْ

لَمْ يَقْضِهَا كَانَ خَيْرًا لَهُ مِنِ اعْتِكَافِ شَهْرَيْنِ

“Karde inin i i uğrunda -ister gece ister gündüz olsun- bir saat gezen kimse; -o i i ister görsün, ister görmesin- iki ay itikâfa girmekten daha hayırlı bir hayır kazanmı olur.” [124]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ فَرَّجَ عَنْ مُؤْمِنٍ مَغْمُومٍ أَوْ أَعَانَ مَظْلُومًا غَفَرَ اللهُ لَهُ

ثَلَاثًا وَسَبْعِينَ مَغْفِرَةً

“Bir kimsenin sıkıntı ve kederini gideren veyâ bir mazluma yardım eden kimseyi, Allahu Teâlâ yetmi   üç kere mağfiret eder.” [125]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا فَقِيلَ: كَيْفَ يَنْصُرُهُ ظَالِمًا؟

قَالَ: يَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ

“Zâlim olsun, mazlûm olsun karde ine yardım et.” Oradakiler:
- “Zâlime yardım nasıl olur?” dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *“Onu zulmünden men etmekle, ona yardım edersin.”* [126] buyurdu.

Bir başka hadîste şöyle buyrulmuştur:

إِنَّ مِنْ أَحَبِّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللهِ إِدْخَالَ السُّرُورِ عَلَى قَلْبِ الْمُؤْمِنِ

أَوْ أَنْ يُفَرِّجَ عَنْهُ غَمًّا أَوْ يَقْضِيَ عَنْهُ دَيْنًا أَوْ يُطْعِمَهُ مِنْ جُوعٍ

“Allah katında en sevimli amel, mü’minin kalbini sevindirmek, sıkıntısını gidermek, borcunu ödemek veyâ karnını doyurmaktır.” [127]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ حَمَى مُؤْمِنًا مِنْ مُنَافِقٍ يَعْنِتُهُ بَعَثَ اللهُ إِلَيْهِ مَلَكًا يَوْمَ

الْقِيَامَةِ يَحْمِي لَحْمَهُ مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ

“Bir mü’mini, bir münâfıkın eziyetinden koruyan kimseye, Allahu Teâlâ kıyamet günü bir melek göndererek onu cehennem ate inden korur.” [128]

Diğer bir hadîste de şöyle buyrulmuştur:

خَصْلَتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا شَيْءٌ مِنَ الشَّرِّ الشِّرْكُ بِاللهِ وَالضُّرُّ

لِعِبَادِ اللهِ، وَخَصْلَتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا شَيْءٌ مِنَ الْبِرِّ الْإِيمَانُ بِاللهِ

وَالنَّفْعُ لِعِبَادِ اللهِ

“İki haslet var ki, kötülükte onlardan daha kötüsü yoktur: Allah’a irk ko mak ve Allah’ın kullarına zararlı olmaktır. İki haslet de vardır ki, iyilikte onlardan daha üstünü yoktur: Allah’a îman etmek ve Allah’ın kullarına faydalı olmaktır.” [129]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ لَمْ يَهْتَمَّ لِلْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ

"Müslümanların dertleri ile ilgilenmeyen onlardan değildir." [130]

Mârûf-ı Kerhî șöyle demiștir:

"Kim ki, her gün, Allahım! Muhammed ümmetini ıslâh et, derse ebdâllerden sayılır." Diğer bir rivâyette: Her kim günde üç kere; Allahım! Muhammed ümmetini ıslâh et." derse ebdâllerden yazılır.

Ali b. Fudayl, birgün gözyașları ile ağladı. Kendisine:

- "Ey Fudayl! Neden ağlıyorsun?" diyenlere Fudayl:

- "Bana zulmedene ağlıyorum. Yarın Allah huzurunda yaptığı zulümden sorulacağı an, hiç bir cevap veremeyecek. İște onun hâline acıdığım için ağlıyorum." demiștir.

Müslüman haklarından biri de; hastalarını ziyâret etmektir. Yalnız Müslüman olmak ve onunla tanıșmak, bu hak için fazîletin ihrâzı için kâfidir. Hastayı ziyâret eden az oturmalı, kendisine acıdığını hissettirmeli, hastaya sıhhat ve âfiyetle duâ etmeli ve mahrem yerlerine bakmamalıdır. İçeri girmek için müsâade isteyeceği zaman, gelișı güzel kapının ortasına değil, yan tarafa durmalı, kapıyı nezâketle çalmalı, "Kapıda kim var?" diye sorulduğu zaman; "Ben" dememeli, adını söylemeli, "Ey çocuk, ey hizmetçi" diye seslenmemeli. Belki hamd ve tesbih ederek kendini duyurmalıdır. Bütün bunlar, ziyâretin âdâbındandır. Bir hadîs-i șerifte Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Hastayı ziyâretin tamamı, elini hastanın alnına koyarak veyâ elinden tutarak: "Nasılsın?" diye sormaktır. Selâmla manın tamamı da musâfahadır." [131] buyurmuștur.

Bir bașka hadîs-i șerîfte de șöyle buyurulmuștur:

مَنْ عَادَ مَرِيضًا قَعَدَ فِي مَخَارِفِ الْجَنَّةِ حَتَّى إِذَا قَامَ وُكِّلَ

بِهِ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يُصَلُّونَ عَلَيْهِ حَتَّى اللَّيْلَ

"Hastayı ziyâret eden, cennet bahçelerine oturmu gibidir. Hastanın yanından ayrıldığı zaman yetmi bin melek onun için ak ama kadar mağfiret diler." [132]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) șöyle buyurmuștur:

إِذَا عَادَ الرَّجُلُ الْمَرِيضَ خَاضَ فِي الرَّحْمَةِ فَإِذَا

قَعَدَ عِنْدَهُ قَرَّتْ فِيهِ

“Hasta ziyâretine giden kimse, rahmet deryasına dalmı olur. Ziyâretçi hastanın yanında oturduğu zaman, rahmet deryasına yerle mi olur.” [133]

Bir diğer hadîste de şöyle buyurulmuştur:

إِذَا عَادَ الْمُسْلِمُ أَخَاهُ أَوْ زَارَهُ قَالَ اللهُ تَعَالَى: طِبْتَ وَطَابَ

مَمْشَاكَ وَتَبَوَّأْتَ مَنْزِلًا فِي الْجَنَّةِ

“Bir Müslüman, karde inin iyâdet veyâ ziyâretine gittiği zaman, Allahu Teâlâ; kendin de güzel, bu gidi in de güzel, buyurur. Bu vesîle ile cennette kendine bir yer hazırlamı oldun.” buyurur.” [134]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ بَعَثَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِلَيْهِ مَلَكَيْنِ. فَقَالَ:

انْظُرَا، مَاذَا يَقُولُ لِعُوَّادِهِ. فَإِنْ هُوَ -إِذَا جَاؤُهُ- حَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى

عَلَيْهِ. رَفَعَا ذٰلِكَ إِلَى اللهِ. وَهُوَ أَعْلَمُ. فَيَقُولُ: لِعَبْدِي عَلَيَّ،

إِنْ تَوَفَّيْتُهُ، أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ. وَإِنْ أَنَا شَفَيْتُهُ أَنْ أُبْدِلَهُ لَحْمًا

خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ، وَدَمًا خَيْرًا مِنْ دَمِهِ. وَأَنْ أُكَفِّرَ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ

“Kul hastalandığı zaman, Allahu Teâlâ iki melek gönderir ve “Bakın, kulum ziyâretçilere ne diyor?” buyurur. âyet kul hamdeder ve hâline rızâ gösterirse bu sözünü Allah’a yükseltirler. Hâlbuki Allahu Teâlâ onlardan daha iyi bilir. O zaman Allahu Teâlâ: “Kulumu öldüreceksem onu cennete koymak; âyet ifâ vereceksem eski etinden ve kılından daha iyisini ona vermek ve günâhlarını bağı lamak borcum olsun.” buyurur.” [135]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُصِبْ مِنْهُ

“Allahu Teâlâ kime hayır irâde ederse, onu ona verir.” [136]

Hz. Osman (r.a.) şöyle buyurmuştur:

“Bir defa hastalanmıştım. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yanıma geldi ve:

“Ya Osman!   u duâyı oku.” buyurdu”[137]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ أُعِيذُكَ بِاللّٰهِ الْأَحَدِ الصَّمَدِ، الَّذِي

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ، مِنْ شَرِّ مَا تَجِدُ

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Seni, bir ve samed olan Allah’a, öyle Allah ki, doğmadı, doğurulmadı. O’na biri denk olmayan Allah’a, mevcut   erlerden sığındırırım.”

Hz. Ali (r.a.) rahatsız bulunduğu bir sırada, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yanına gelerek:

قُلِ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ تَعْجِيلَ عَافِيَتِكَ أَوْ صَبْرًا عَلَى بَلِيَّتِكَ

أَوْ خُرُوجًا مِنَ الدُّنْيَا إِلَى رَحْمَتِكَ فَإِنَّكَ سَتُعْطَى إِحْدَاهُنَّ

“Allahım! Senden âcil   ifâ veyâ verdiğin belâya sabır veyâ dünyadan rahmetine göç etmeyi isterim.” de. Emîn ol, bunlardan biri sana verilecektir.” buyurdu.[138]

Hastanın şöyle demesi de müstehaptır:

“Çektiğim şu acıdan ve korktuklarımdan Allah’ın kudretine ilticâ eder; O’na sığınırım.”

Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir:

“Herhangi biriniz karnı ağrıdığı zaman, âilesinin nikâh parasından bir miktâr istesin ve alsın, onunla bal satın alarak yağmur suyu karıştırıp içsin.” Böyle yapmakla, kolaylıkla elde edilmiş helâl ve temiz kazanç ile temiz ve mübârek olan yağmur suyu ve şifâ olan balı bir araya toplamış olur.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), Ebû Hüreyre’ye (r.a.):

يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَمْرٍ هُوَ حَقٌّ، مَنْ تَكَلَّمَ بِهِ فِي أَوَّلِ

مَضْجَعِهِ مِنْ مَرَضِهِ، نَجَّاهُ اللّٰهُ تَعَالَى مِنَ النَّارِ؟ قُلْتُ: بَلَى يَا

رَسُولَ اللّٰهِ، قَالَ: يَقُولُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ

حَيٌّ لَا يَمُوتُ، سُبْحَانَ رَبِّ الْعِبَادِ وَالْبِلَادِ، اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ حَمْدًا

كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ، اَللّٰهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا إِنَّ كِبْرِيَاءَ

رَبِّنَا وَجَلاَلَهُ وَقُدْرَتَهُ بِكُلِّ مَكَانٍ، اَللّٰهُمَّ إِنْ كُنْتَ أَمْرَضْتَنِي

لِقَبْضِ رُوحِي فِي مَرَضِي هٰذَا، فَاجْعَلْ رُوحِي فِي أَرْوَاحِ

مَنْ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنٰى، وَبَاعِدْنِي مِنَ النَّارِ كَمَا

بَاعَدْتَ أَوْلِيَاءَكَ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْكَ الْحُسْنٰى

- *"Yâ Eba Hüreyre! Sana, ölüm dö eğine yatan bir hastanın daha ilk günde okuması ile ate ten kurtulmaya hak kazanacağı bir duayı öğreteyim mi?"* buyurdu. Ebû Hüreyre:

- "Evet bildir ya Rasûlallah, deyince Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allah'tan ba ka ilâh yoktur, öldüren ve dirilten O'dur. Kendisi, ölmeyen birdir. Kulların ve milletlerin Rabbi olan Allah'ı noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Her halde O'na; iyi, güzel ve çok hamd ederim. Allah, gerçekte her eyden büyüktür. O'nun büyüklüğü, kudret ve celâli her yerde bellidir. Allahım, bu hastalığım ölüm hastalığı ise benim rûhumu iyilerle ha reyle. İyileri cehennem ate inden koruduğun gibi, beni de cehennem ate inden koru, desin." buyurdu.[139]

Rivâyete göre, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

عِيَادَةُ الْمَرِيضِ بَعْدَ ثَلاَثٍ فُوَاقُ نَاقَةٍ

"Hasta, hastalandıktan üç gün sonra, ziyaret edilir ve deveyi sağarken memesine süt gelmesini bekleyecek kadar devam eder. (Yâni ziyâret kısa olmalıdır.)" [140] buyurmuştur.

Tâvus da: "Hasta ziyâretinin makbulü, kısa olanıdır." demiştir.

İbn Abbas (r.a.) ise: "Hastayı bir defa ziyâret sünnettir; fazlası nâfiledir." dedi. Bâzen de: "Hasta, üç günden sonra ziyâret edilir." demişlerdir.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَغِبُّوا فِي الْعِيَادَةِ وَأَرْبِعُوا فِيهَا

"Hasta ziyâretine tekrar tekrar gidin. Fakat bunu dört gün ara ile yapın." [141]

Hastanın riâyet edeceği hususlar: Sabırlı olmak, bağırıp çağırarak şikâyet etmemek, duâ etmek, tedâviden sonra Allah'a tevekkül edip şifâyı O'ndan bilmektir.

Müslüman haklarından birisi de; cenâzelerini teşyî etmektir. Rasûl-i Ekrem

(s.a.v.) bir hadîs-i şerifinde şöyle buyurmuştur:

مَنْ شَيَّعَ جَنَازَةً فَلَهُ قِيرَاطٌ مِنَ الْأَجْرِ فَإِنْ وَقَفَ حَتَّى تُدْفَنَ

فَلَهُ قِيرَاطَانِ

"(Dîn karde inin) cenâze namazına i tirak eden kimseye bir kırat, cenâze defnedilinceye kadar bekleyene iki kırat sevap vardır." [142] Buradaki kırat'ı anlatmak üzere, diğer bir hadîste şöyle buyrulmuştur:

اَلْقِيرَاطُ مِثْلُ أُحُدٍ

"Bir kırat, Uhud dağı gibidir." [143] Ebû Hüreyre (r.a.), bu hadîsi rivâyet edip de İbn Ömer (r.a.) bunu duyduğu zaman şöyle demiştir: "Biz çok defa kıratlarda tefrit ederdik."

Cenâzeyi teşyîden asıl maksat; Müslüman haklarına riâyet, yâni Müslüman'a karşı yapılması gereken son vazîfeyi yerine getirmek ve ölüyü görmekle kendi âkıbetinin de, bu olacağını düşünerek ibret almaktır.

Mekhûl-i Dımışkî[144] bir cenâze gördüğü zaman: "Siz sabahleyin gitmişseniz, biz de akşamleyin geleceğiz. Ortada açık bir öğüt ve sür'atli bir gaflet vardır. Öne geçenler gider, arkadakiler aldırış etmezler." derdi.

Mâlik b. Dînar, kardeşinin cenâzesi ardından ağlayarak giderken: "Vallâhi senin âkıbetini bilmeden benim için huzur yok. Fakat ne yazık ki, vallâhi ölünceye kadar bundan haberim olamaz." derdi.

A'meş-i Kûfî de şöyle demiştir:

"Biz cenâzelere iştirâk ederdik. Fakat kimi tâziye edeceğimizi bilemezdik. Çünkü herkes üzüntü ve keder içinde kalırdı."

İbrâhim Zeyyâd, bir kavmin bir cenâzeye fazla acıyıp üzüldüklerini görünce şöyle derdi:

"Ona o kadar acıyacağınıza biraz da kendinize acısanız, daha iyi yaparsınız. Çünkü o zât, bu anda üç safhayı atlatmıştır. Azrâil'i görmesi, ölüm acısı ve son nefeste îmanlı veyâ îmansız gitme korkusu."

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

يَتْبَعُ الْمَيِّتَ ثَلَاثٌ فَيَرْجِعُ اِثْنَانِ وَيَبْقَى وَاحِدٌ يَتْبَعُهُ أَهْلُهُ

وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ

“Ölüyü üç ey takip eder: Âilesi, malı ve ameli. Bunlardan ikisi geri döner ve biri kalır. Âilesi ve malı geri gelir ve ameli kalır.” [145]

Müslüman’ın haklarından birisi de; kabir ziyâretidir. Kabir ziyâretinden maksat; ölüye duâ, ibret almak ve gönlü yumuşatmaktır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَا رَأَيْتُ مَنْظَرًا إِلَّا وَالْقَبْرُ أَفْظَعُ مِنْهُ

“Mezardan daha korkunç bir manzara görmedim; gördüğüm manzaraların en korkuncu mezardır.” [146]

Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir:

“Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ile gidiyorduk. Bir kabristana uğradık. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ağladı, bizler de ağladık. Sonra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bize dönerek:

- *“Niçin ağlıyorsunuz?”* buyurdu. Biz:

- “Sizi ağlar gördüğümüz için ağlıyoruz.” dedik. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

هٰذَا قَبْرُ آمِنَةَ بِنْتِ وَهْبٍ اِسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي زِيَارَتِهَا فَأَذِنَ لِي،

وَاسْتَأْذَنْتُهُ فِي أَنْ أَسْتَغْفِرَ لَهَا فَأَبَى عَلَيَّ فَأَدْرَكَنِي مَا يُدْرِكُ

الْوَلَدَ مِنَ الرِّقَّةِ

- *“Bu kabir, annem Vehb’in kızı Âmine’nin kabridir. Ziyâret etmek için Rabbımdan izin istedim, izin verdi. Kendisine duâ edip istiğfar etmem için izin istedim, fakat buna müsaade etmedi. Bundan dolayı bir evlâd rikkati ile ağladım.”* buyurdu.[147]

Hz. Ömer (r.a.), bir mezar başında durduğu zaman, sakalı ıslanıncaya kadar ağlar ve “Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu işittim.” derdi:

إِنَّ الْقَبْرَ أَوَّلُ مَنَازِلِ الْآخِرَةِ فَإِنْ نَجَا مِنْهُ صَاحِبُهُ فَمَا بَعْدَهُ

أَيْسَرُ وَإِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَشَدُّ

“Kabir, âhiret menzillerinin ilkidir. Kabir azabından kurtarıp orasını kolaylıkla atlatabilen için ondan sonrası daha kolay geçer. âyet burada kurtaramazsa sonu daha da zorla ır.” [148]

Mücâhid şöyle demiştir:

"Âdemoğluna kabrinin ilk söyledikleri sözler şunlardır: Ben kurt ve haşerat yeriyim, ben yalnızlık yeriyim, ben garib ve karanlık yeriyim. Bunlara karşı ne hazırladın?"

Ebû Zer (r.a.) de şöyle demiştir:

"En yoksul ve muhtaç olduğum günü size anlatayım mı? O, kabre konduğum ilk gündür."

Ebû'd-Derdâ (r.a.), ekseriya mezarlıkta otururdu. Sebebini sorduklarında şöyle derdi: "Öyle kimselerle oturuyorum ki, onlar bana hem âhiretimi hatırlatıyorlar; hem de yanlarından ayrıldığım zaman, aleyhimde konuşmuyorlar."

Hâtem-i Esamm: "Kabristana uğradığı halde ölüler için duâ etmeyen ve kendi hâlini düşünmeyen kimse, hem ölülere, hem de kendine hıyânet etmiş olur." demiştir.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنْ لَيْلَةٍ إِلَّا يُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ مَنْ تَغْبِطُونَ؟ قَالُوا:

نَغْبِطُ أَهْلَ الْمَسَاجِدِ لِأَنَّهُمْ يَصُومُونَ وَلَا نَصُومُ، وَيُصَلُّونَ

وَلَا نُصَلِّي، وَيَذْكُرُونَ اللهَ وَلَا نَذْكُرُهُ

- *"Her gece bir münâdî ölülere öyle nidâ eder:*

- *"Kimlere gıpta edersiniz?" Ölüler:*

- *"Camilerde bulunanlara gıpta ederiz. Çünkü onlar oruç tutar, biz tutamayız, namaz kılarlar biz kılamayız. Allah'ı anarlar biz anamayız, diye cevap verirler."* [149]

Sufyân-ı Sevrî şöyle demiştir:

"Mezarı düşünüp endişesini gizleyen ve ona göre hazırlanan kimse, orayı cennet bahçelerinden bir bahçe olarak bulur. Mezarı düşünmeyen ve ondan gaflet eden kimse ise orasını bir cehennem çukuru olarak bulur."

Rebî b. Haysem; evinde bir mezar kazdırdı. Kalbi katılaştığı zaman, kabre girer, bir saat kadar orada yatardı. Sonra:

رَبِّ ارْجِعُونِ، لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ

"Rabbim, beni dünyaya ger çevir. Umulur ki, terk ettiğim (servet) **ile sâlih amel işlerim."** (Mü'minûn suresi, 23/99-100) âyet-i celîlesini okur ve çıkardı.

Çıkınca da kendi kendine: “Ey Rebî! Bak, geri çevrildin. Geri çevrilmeyeceğin an gelmeden iyi amellerde bulun.” derdi.

Meymûn b. Mihrân şöyle demiştir: “Ömer b. Abdülazîz ile bir kabristana uğradık. Ömer, mezarları görünce ağladı ve “Ey Meymûn! Şu gördüğün kabristan, babalarım Emevîlerin kabristanıdır. Sanki dünyaya hiç gelmemişler ve dünya lezzetlerini hiç tatmamışlardır. Hepsi geldi geçti. Şimdi toprak altında cesetlerini kurtlar yemektedir.” diyerek ağlamasına devam etti. Sonra da “Vallahi, Allah’ın azâbından emîn olarak burada kimlerin yattığım bilemem.” dedi.”

Tâziye edenin vazifesi; boynunu bükmek, fazla konuşmamak, gülmemek ve hüznünü izhâr etmektir.

Cenazeyi teşyîin âdabı: Huşû içinde bulunmak, fazla konuşmamak, ölümü düşünmek, ölümü hatırlamak, ona hazırlanmak, cenâzenin önünden gitmek;[150] ayrıca cenâzeyi sür’atle götürmek ki, bu sünnettir.

İşte buraya kadar anlattıklarımız, bütün insanlar için, muâşeret âdâbıdır. Bu anlattıklarımızın hülâsası şudur:

Ölü olsun diri olsun hiç kimseyi küçük görme; küçük gördüğün anda helâk olursun. Şâyet bu adamı kötü bir kimse olarak tanıyorsan ne mâlûm, belki sonunda sen kötü olarak ölürsün, o da iyi olarak ölür. Dünyalık bakımından da kimseye heves etme. Çünkü Allah katında dünya ve dünyada olan her şey değersizdir. Dünya ehline heves ettiğin anda; dünyayı büyütmüş, Allah’ın nazarında ise düşmüş olursun. Dünyalık elde etmek için dîninden fedakârlık etme; böyle yapmakla dünyalığı olanların da gözünde küçülmüş; hem dünya hem de dîninden olmuş olursun.

Şâyet dünyalıklarına nâil olursan, iyiyi verip kötüyü almış olursun ki, bu alışverişinde de aldanmış olursun. Onlara açıkça husûmet de besleme; sonra müşkil vazıyete düşersin. Onların dîni kaybolur. Ancak bu gibilerin gayr-i meşrû ve kötü işlerini gördüğün zaman, onların bu kötü işlerine buğzet ve isyanları sebebiyle uğrayacakları ilâhî azâbdan dolayı onlara acı. Varacakları cehennem onlara yeter, senin daha fazla kin tutmana lüzûm yok. Onların samîmî olmayan sevgi ve alâkalarına bel bağlama, bu gibi hareketlerinde samîmî olanlarını arasan, ancak yüzde birini bulursun. Belki onu da bulamazsın. Halinden onlara şikâyet etme. Allah seni onlara havâle eder, sonra daha çok perişan olursun. Gıyâbında da göründükleri gibi olmalarını bekleme. Çünkü bu boş bir ümiddir. Onlardan bir şey bekleme; onlardan bir şey ummak, insanı zillete düşürür. İhtiyâcın yok diye kimseye karşı kibirlenme. Zîra Allahü Teâlâ bir gün seni

onlara muhtaç eder ve kibrinin cezâsını sana çektirir. Birisi bir ihtiyâcını yerine getirdiği zaman o, kendisinden istifâde edilen bir kardeşin sayılır. Fakat ihtiyacını görmedi diye kimseye de kafa tutma. Sonra önüne geçilemeyecek derecede sana kin besler. Kendisinde kabul emâreleri görülmeyen kimseye va'z etmekle meşgül olma. Çünkü o, seni dinlemez, sözlerinden kızar ve sana husûmet besler.

Öğüt ve nasihatin, umûmî bir mâruzattan ibâret olsun. Hiç bir şahsı hedef alma. Onlardan bir ikrâm, iyilik gördüğün zaman, Allah'a şükret. Çünkü onu yaptıran O'dur. Seni onlara havâle etmesinden Allah'a sığın. Onlardan bir zarar gördüğün ve kötülük duyduğun zaman, onları Allah'a havâle et ve kötülüklerinden Allah'a sığın. Sakın intikam almaya kalkışma. Daha büyük zararlarla karşılaşır ve ömrünü boşa harcamış olursun. Onlara: "Siz benim kadar bilemediniz." deme İyi bil ki; eğer hakkın olsaydı Allahü Teâlâ onların gönlünde sana bir mevki bahşederdi. Gönüllere sevgi ve husûmeti ilka eden, Allahü Teâlâ'dır. Aralarında bulunduğun müddetçe doğru sözlerini dinle, yanlış sözlerine karşı da sağır ol; haklarını muhâfazada konuş, yanlış işlerinde dilsiz ol.

Herkes ile sohbet etme. Çünkü insanların çoğu sürçmeleri bağışlamaz, küçük hatâlardan vaz geçmez, kusurları örtmez, inceden inceye her şeyin muhasebesini yapar. Başkasının insâfını arar. Fakat kendileri insâf etmezler. Yanlışlık ve yanılma sebebiyle meydana gelen hatâları arar ve bağışlamazlar. Söz taşımak ve iftirâ etmekle dost ve ahbapları birbirine düşürürler. Bunların çoğu ile düşüp kalkmak hüsran, ayrı yaşamak ise tercîhe şâyândır. Râzı oldukları şeylerde de görünüşte yaptıkları yaltaklıktır. Kızdıkları zaman, içleri kin ve nefretle doludur. Zamanında kendilerine emniyet edilmediği gibi, yaltaklık anlarında da kendilerinden bir şey beklenmez. Elbiseleri koyun postu, içleri kurttur. Şüpheli şeylerle katî hüküm verir. Gıyâbında aleyhinde kusur aramak için seni gözetleyip dururlar. Çekememezliklerinden dolayı, dostlarında şüpheli şeyler araştırırlar. Hiddetli anlarında yüzüne vurmak için, sohbetlerinde durmadan sürçmeler ararlar. İyice denemediğin kimsenin sohbetine sakın itimâd etme. Mutlaka yalnız beraber kalmak üzere onu denemen lâzımdır. Vazifeye alındığı, vazifeden atıldığı, zengin ve fakir olduğu zamanlarda onu dene. Yâhut onunla yolculuk et veyâ bir miktar alış-veriş yap yâhut da çok muhtâç anında onu dene. Bu hallerinde kendisinden memnun kalırsan arkadaşlığa, hattâ senden büyükse babalığa, küçükse evlâtlığa kabul et.

İşte, insanlarla geçinmenin âdâbı, hülâsa olarak bundan ibârettir.

KOMŞU HAKLARI

Bilmiş ol ki; Müslüman haklarının üstünde bir de komşu hakları vardır. Müslüman bir komşunun, Müslümanlardan da fazla olarak hakları vardır. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اَلْجِيرَانُ ثَلَاثَةٌ: جَارٌ لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ، وَجَارٌ لَهُ حَقَّانِ، وَجَارٌ لَهُ

ثَلَاثَةُ حُقُوقٍ، فَالْجَارُ الَّذِي لَهُ ثَلَاثَةُ حُقُوقٍ اَلْجَارُ الْمُسْلِمُ

ذُو الرَّحِمِ فَلَهُ حَقُّ الْجِوَارِ وَحَقُّ الْإِسْلَامِ وَحَقُّ الرَّحِمِ، وَأَمَّا

الَّذِي لَهُ حَقَّانِ فَالْجَارُ الْمُسْلِمُ لَهُ حَقُّ الْجِوَارِ وَحَقُّ

الْإِسْلَامِ، وَأَمَّا الَّذِي لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ فَالْجَارُ الْمُشْرِكُ

"Üç nevî kom u vardır: Bunlardan birinin bir hakkı, diğerinin iki hakkı ve üçüncüsünün de üç hakkı vardır. Üç hakkı olan kom u, Müslüman ve akraba olan kom udur. Bunun; kom uluk, İslâmiyet ve mahremiyet olmak üzere üç hakkı vardır. Müslüman olan kom unun da, kom uluk ve İslâmiyet hakkı olmak üzere iki hakkı vardır. Müslüman olmayan kom unun da yalnız kom uluk hakkı vardır." [151]

İslâmiyetin yüceliğine bak ki, müşrik olan komşuya bile hak tanımıştır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir diğer hadîsinde de şöyle buyurmuştur:

أَحْسِنْ مُجَاوَرَةَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُسْلِمًا

"Civârında bulunan kom u ile iyi geçin ki, Müslüman olasın." [152] Bir başka hadîs-i şerîfte de şöyle buyrulmuştur:

مَا زَالَ جِبْرِيلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُوَرِّثُهُ

"Cebrâil, kom u hakkında bana öyle tavsiyede bulundu ki, kom uyu kom uya vâris kılacak sandım." [153]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ

“Allah’a ve âhiret gününe îmanı olan kom usuna ikrâm etsin.” [154] Diğer bir hadîste de şöyle buyrulmuştur:

لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّى يَأْمَنَ جَارُهُ بَوَائِقَهُ

“Kom usu kötülüğünden emîn olmadıkça, ki inin îmanı kâmil olmaz.” [155] Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَوَّلُ خَصْمَيْنِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَارَانِ

“Kıyâmet gününde ilk hasımlar, kom ulardır.” [156] Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَنْتَ رَمَيْتَ كَلْبَ جَارِكَ فَقَدْ آذَيْتَهُ

“Kom unun köpeğini dövdüğün zaman, ona eziyet etmi   olursun.”

Rivâyete göre, adamın biri İbn Mes’ûd’a (r.a.) giderek:

- “Bir komşum var; dâima bana zahmet verir, kötü söyler ve durmadan ezîyet eder.” dedi. İbn Mes’ûd:

- “Sen git yerinde otur. O, senin hakkında Allah’a isyân etti ise sen onun hakkında Allah’a ibâdet eyle.” buyurdu.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e falan kadın gündüz sâim, gece kaim; ancak komşusuna eziyet eder.” dediler. Resûl-i Ekrem:

هِيَ فِي النَّارِ

- *“O, cehennemdedir.”* buyurdu.[157]

Yine bir kişi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gelerek komşusundan şikâyet etti. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Sabret”* buyurdu. Adamcağız şikâyetini üç-dört defa tekrarlayınca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Evinin e yasını sokağa ât.”* buyurdu. Adamcağız öyle yaptı. Gelen geçen adamın eşyasını çiğnemek zorunda kalıyor ve böyle yaptığını duyanlar, komşusuna lânet ediyorlardı. Bunu duyan komşusu: “Şu eşyayı topla, içeri al; vallahi sana bir daha kötülük etmem.” dedi.[158]

Zührî şöyle demiştir: Bir adam Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gelerek, komşusundan şikâyet etti. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) mescidin kapısında:

“Bilmi olun ki, kırk ev kom udur.” diye nidâ edilmesini emretti.[159] Zührî devamla: “Kırk ev sağdan, kırk ev soldan, kırk ev önden ve kırk ev de arkadan

komşudur.” diyerek dört tarafa işaret etti.

Diğer bir hadîste Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اَلْيُمْنُ وَالشُّؤْمُ فِي الْمَرْأَةِ وَالْمَسْكَنِ وَالْفَرَسِ، فَيُمْنُ الْمَرْأَةِ
خِفَّةُ مَهْرِهَا وَيُسْرُ نِكَاحِهَا وَحُسْنُ خُلُقِهَا، وَشُؤْمُهَا غَلَاءُ
مَهْرِهَا وَعُسْرُ نِكَاحِهَا وَسُوءُ خُلُقِهَا، وَيُمْنُ الْمَسْكَنِ سِعَتُهُ
وَحُسْنُ جِوَارِ أَهْلِهِ وَشُؤْمُهُ ضِيقُهُ وَسُوءُ جِوَارِ أَهْلِهِ، وَيُمْنُ
الْفَرَسِ ذُلُّهُ وَحُسْنُ خُلُقِهِ، وَشُؤْمُهُ صُعُوبَتُهُ وَسُوءُ خُلُقِهِ

“Uğurluluk ve uğursuzluk kanda, evde ve attadır. Kadının uğurlu olu u, nikâh parasının azlığında, kolaylıkla nikâh edilmesinde ve güzel ahlâkındadır. Uğursuzluğu ise nikâh parasının çokluğunda, nikâhının güçlüğünde ve kötü ahlâkındadır. Evin uğurlu olu u geni liğinde ve iyi kom usundadır. Uğursuzluğu da, darlığında (rutûbetli olup hava almamasında) ve kom unun kötü olu undadır. Atın uğuru, ba ı yumu ak ve ahlâklı olmasında, uğursuzluğu da sert ba lı ve ahlâksız olmasındadır.” [160]

Bilmiş ol ki; komşu hakkı, yalnız kötülük etmemekle iktifâ etmek değildir. Belki, onun eziyetine de katlanmak lâzımdır. Komşun da sana eziyet etmeyebilir. Bu, komşu hakkını yerine getirmek olmaz. Hattâ yalnız eziyete tahammül etmek de kâfi değildir. Belki komşusuna karşı yumuşak davranmak, ona her türlü iyilik yapman lâzımdır. Zîra denildi ki; kıyâmet günü, yoksullar zengin komşularının yakalarından yapışarak Allahü Teâlâ’nın huzûruna getirir ve “Ya Rab buna sor, neden bana yardım etmedi?” der.

İbn Mukaffa[161] komşusunun, borçlandığı için evini satmak zorunda olduğunu duymuştu. Hâlbuki kendisi evin gölgesinden faydalanıyormuş. Bu komşuluk hakkını ödemek için, evin bedelini kendisine vermiş ve evi satmamasını söylemiştir.

Adamın biri, farelerin evini istilâ etmesinden şikâyet etmiş. Bir kedi almasını tavsiye edenlere: “Bunu yapmam; çünkü kedinin sesini duyan farelerin, evimi terkedip komşunun evine gitmesinden ve bu sûretle kendim için sevmediğimi komşum için sevmiş olacağımdan korkarım.” diye cevap vermiştir.

Selâm vermek, onu fazla lâfa tutmamak, iğneden ipliğe hâlini incelememek de komşu haklarındandır. Ayrıca hastalandığında ziyâret, bir felâkete uğradığında

tâziye, sevinçli günlerinde tebrîk etmek ve kendi sevincini göstermek, kusurlarını bağışlamak, kapı ve pencereden gizli hâllerini araştırmamak, evinin önünü daraltmamak, evine getirdiğine göz dikmemek, kusurlarını gizlemek, felâkete uğradığında yardımına koşmak, ayrıldığı zaman evini korumak, konuştuklarını dinlememek, mahrem yerlerine bakmamak; hizmetçilerine kötü gözle bakmamak, çocuğu ile güzel konuşmak, dîn ve dünyasında bilmediklerini ona öğretmek de komşu haklarındandır.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ إِنِ اسْتَعَانَ بِكَ أَعَنْتَهُ، وَإِنِ اسْتَنْصَرَكَ نَصَرْتَهُ، وَإِنِ اسْتَقْرَضَكَ أَقْرَضْتَهُ، وَإِنِ افْتَقَرَ عُدْتَ عَلَيْهِ، وَإِنْ مَرِضَ عُدْتَهُ، وَإِنْ مَاتَ تَبِعْتَ جَنَازَتَهُ، وَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَّأْتَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ عَزَّيْتَهُ، وَلَا تَشْتَغِلْ عَلَيْهِ بِالْبِنَاءِ فَتَحْجُبَ عَنْهُ الرِّيحَ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَلَا تُؤْذِيهِ، وَإِذَا اشْتَرَيْتَ فَاكِهَةً فَاهْدِ لَهُ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَأَدْخِلْهَا سِرًّا وَلَا يَخْرُجْ بِهَا وَلَدُكَ لِيَغِيظَ بِهَا وَلَدَهُ، وَلَا تُؤْذِهِ بِقُتَارِ قِدْرِكَ إِلَّا أَنْ تَغْرِفَ لَهُ مِنْهَا. ثُمَّ قَالَ: أَتَدْرُونَ مَا حَقُّ الْجَارِ؟ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَبْلُغُ حَقَّ الْجَارِ إِلَّا مَنْ رَحِمَهُ اللهُ

"Kom u hakkının nelerden ibâret olduğunu bilir misiniz? Muavenet isterse muâvenet etmek, yardım dilerse yardımına ko mak, ödünç isterse vermek, muhtaç olursa ihtiyâcını gidermek, hastalanırsa geçmi olsuna gitmek, ölürse cenâzesinde bulunmak, sevinçli günlerinde gözaydınlığına gitmek ve felâketli günlerinde tâziyesine ko maktır.

Müsâdesini almadan, havasını kesecek ekilde evini, onun evinden daha yüksek yapma. Kom una eziyet etme. Satın aldığın meyveden ona da ver; veremeyeceksen gösterme. Çocuğun, onun çocuklarına kar ı bu meyveleri sokak ortasında yemesin. Tencerende pi en yemeğin râyihası ile onu incitme. (Sonra devamla): Kom u hakkının ne demek olduğunu biliyor musunuz? Varlığımı kudret elinde bulunduran Allah'a and olsun

ki, kom u hakkını Allahu Teâlâ'nın rahmetine mazhar olan kimseler ödeyebilir." [162] Bu hadîsi Amr b. Şuayb babasından, o da dedesinden, o da Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den böyle rivâyet etmiştir.

Mücâhid diyor ki: Abdullah b. Ömer'in yanında bulunuyordum. Hizmetçisi de bir koyun yüzüyordu. Abdullah, hizmetçisine bir kaç defa: "Koyunu yüzdüğün zaman, Yahudi komşumuzu unutma. Önce onun hakkını ver." dedi. Hizmetçisi: "Niçin böyle söylüyorsun?" deyince Abdullah: "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), komşularımız hakkında bize o derece tavsiyelerde bulundu ki, malımıza vâris olacaklarını sanmıştık." dedi.[163]

Hişâm şöyle demiştir: "Hasan-ı Basrî, Yahûdi olan bu gibi komşulara kurban etinden yedirmekte beis görmezdi."

Ebû Zer (r.a.): "Benim sevgili peygamberim bana şöyle öğüt verdi:

إِذَا طَبَخْتَ قِدْرًا فَأَكْثِرْ مَاءَهَا ثُمَّ انْظُرْ بَعْضَ أَهْلِ بَيْتٍ فِي

جِيرَانِكَ فَاغْرِفْ لَهُمْ مِنْهَا

"- Tencereyi kaynattığın zaman, suyunu bol koy, sonra etrafındaki kom ularına bak ve onlara da ver." [164] demiştir.

Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

- "İki komşum var; birinin kapısı tam kapıma bakıyor, diğerinin kapısı ise arkadadır. Bâzen her ikisine de verecek hâlim olmuyor? Bunların hangisini tercih edeyim; hangisi daha çok hak sahibidir?" diye sordum. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْمُقْبِلُ عَلَيْكَ بِبَابِهِ

- *"Kapısı kapına bakan, daha çok hak sahibidir."* buyurdu.[165]

Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), oğlu Abdurrahman'ı komşusu ile kavga ederken gördü ve oğluna darılarak: "Oğlum komşun ile dedi-kodu yapma. Şu gördüğün insanlar dağılır gider ve sen yine komşunla başbaşa kalırsın." dedi.

Nisaburlu Îsâ oğlu Hasan[166] demiştir ki: **Abdullah b. Mübârek**'e şöyle sordum:

- "Kölemin yanlış bir hareketinden komşum bana şikâyette bulundu. Kölem ise bunu inkâr etti. Suçu yok diye köleyi dövmekten çekindiğim gibi, adamın da: "Şikâyet ettiğim halde kölesine bir muâmelede bulunmadı." demesinden

üzülüyorum, nasıl yapayım? Abdullah:

- “Kölen yanlış bir iş yaparsa, onu görmezden gel. Şâyet komşun şikâyet ederse onu dövebilirsin. Bu sûretle hem komşunu memnûn etmiş, hem de kölenin terbiyesini vermiş olursun, dedi. Bu ise her iki tarafın hakkını yerine getirmektir.

Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: “Ululuk vasıfları ve güzel huylar, bâzen babada olmaz da oğlunda olur; efendisinde bulunmaz da kölesinde bulunur. Allahu Teâlâ bu vasıfları dilediği kullarına verir. Onlar da: Doğru konuşmak, insanlara inanmak, isteyince vermek, akrabayı görüp gözetmek, emânete riâyet etmek, komşusunun ve arkadaşının bâzı kusurlarını görmemezlikten gelmek ve misâfirlere ikramda bulunmaktır. Bunların hepsinin başı da hayâdır.”

Ebû Hüyeyre’nin rivâyetinde, Reşûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمَاتِ لاَ تَحْقِرَنَّ جَارَةٌ لِجَارَتِهَا وَلَوْ فِرْسِنَ شَاةٍ

“Ey kadınlar! Bir koyun tırnağı kadar bile olsa bir kadın, kom usu olan kadına hakaret etmesin.” [167] buyurmuştur:

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ الْمَسْكَنَ الْوَاسِعَ وَالْجَارَ

الصَّالِحَ وَالْمَرْكَبَ الْهَنِيءَ

“Geni   ev, iyi kom u, ba ı yumu ak ve yürüyen hayvana (sahip olmak) Müslüman’ın saâdetindendir.” [168]

Abdullah şöyle demiştir. “Adamın biri Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e şöyle sorar:

- “Ya Rasûlallah! İyilik veyâ kötülük yaptığımı nereden bileyim?” Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا سَمِعْتَ جِيرَانَكَ يَقُولُونَ قَدْ أَحْسَنْتَ فَقَدْ أَحْسَنْتَ،

وَإِذَا سَمِعْتَهُمْ يَقُولُونَ قَدْ أَسَأْتَ فَقَدْ أَسَأْتَ

- *“(Her hangi bir i inde) kom ularının “İyi yaptın” dediklerini duyduğun zaman bil ki, iyilik yaptın. “Kötü yaptın” dediklerini duyduğun zaman bil ki, kötülük yapmı sın.”* [169] buyurdu. Câbir’in (r.a.) rivâyetinde de, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ لَهُ جَارٌ فِي حَائِطٍ أَوْ شَرِيكٌ فَلَا يَبِعْهُ حَتَّى يَعْرِضَهُ عَلَيْهِ

"Her hangi bir ev (veyâ bahçede) sırda ı veyâ ortağı olan kimse, bunları satacağı zaman, ona teklif etmeden ba kasına satmasın." [170]

Ebû Hüreyre (r.a.), şöyle demiştir: "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), komşu komşusunun duvarına bir ağacını dayayabilir; buna komşu, ister râzı olsun, ister olmasın, diye hükmetmiştir." Nitekim hadîste:

لَا يَمْنَعَنَّ أَحَدُكُمْ جَارَهُ أَنْ يَضَعَ خَشَبَةً فِي جِدَارِهِ

"Sizden herhangi biriniz, odununu veyâ bir ağaç parçasını duvarına koymaktan, kom usunu men etmesin." [171] buyurmuşlardır.

Ebû Hüreyre: "Nedir, sizi bu hükme riâyet etmez görüyorum? Vallahi onu omuzlarınıza yüklerim." demiştir. Hattâ bâzı alimler bunun vücûbuna kail olmuşlardır.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ أَرَادَ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا عَسَلَهُ قِيلَ وَمَا عَسَلَهُ قَالَ: يُحَبِّبُهُ إِلَى جِيرَانِهِ

- *"Allahu Teâlâ iyiliğini murâd ettiği kimseyi ballandırır."* buyurdu. Ashâb-ı kirâm:
- "Ballandırma ne demektir, nasıl olur?" diye sordular. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *"Onu kom usuna sevdirir demektir."* diye cevap verdi.

AKRABA VE MAHREM HAKLARI

Bu husustaki hadisler:

Kudsî bir hadîste Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى: أَنَا الرَّحْمٰنُ وَهٰذِهِ الرَّحِمُ شَقَقْتُ لَهَا اِسْمًا

مِنْ اِسْمِي فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَهَا بَتَتُّهُ

"Allahu Teâlâ buyuruyor: Ben rahmânım (ibtidâ kar ılıksız olarak veririm). Bu da rahm, mahremiyet ve yakınlıktır. Benim adımdan ona ad veririm. Her kim "rahm"ı yerine getirir, mahremlerine yakınlık gösterir ve onları gözetirse, ben de onu gözetirim. Kim, mahremlik haklarına riâyet etmezse, ben de onunla alâkayı keserim." [172]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُمَدَّ لَهُ فِي عُمْرِهِ وَيُوَسَّعَ لَهُ فِي رِزْقِهِ فَلْيَتَّقِ اللهَ

وَلْيَصِلْ رَحِمَهُ

"Ömrünün uzaması ve rızkının çoğalması kendisini sevindiren kimse, mahremlerini gözetsin." Diğer rivâyette: "ömrünün uzamasını ve rızkının artmasını arzu eden kimse, Allah'tan korksun ve mahremlerini gözetsin." [173]

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

- "İnsanların en efdali kimdir?" diye sordular. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَتْقَاهُمْ لِلهِ وَأَوْصَلُهُمْ لِرَحِمِهِ وَآمَرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَاهُمْ

عَنِ الْمُنْكَرِ

- *"Allah'tan en çok korkan, mahremlerini en çok görüp gözeten ve en çok mârûfu emir ve münkerden nehyedendir."* buyurdu.[174]

Ebû Zer (r.a.) şöyle demiştir: "Dostum Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bana, arka çevirse de mahremi gözetmek, acı da olsa hakkı söylemekle öğüt vermiştir."[175] Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الرَّحِمَ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ وَلَيْسَ الْوَاصِلُ بِالْمُكَافِئِ وَلَكِنَّ

الْوَاصِلَ الَّذِي إِذَا انْقَطَعَتْ رَحِمُهُ وَصَلَهَا

"Rahim, efkat ve merhamet hakları Ar 'da asılıdır. Onu gözetmek, yalnız iyilik yapanlara iyilik yapmakla değildir. Asıl sıla-ı rahim, kendisine bakmayan yakınlarına bakmak ve gelmeyenlere gitmekledir." [176]

Bir başka hadîs-i şerîfte de şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ أَعْجَلَ الطَّاعَةِ ثَوَابًا صِلَةُ الرَّحِمِ، حَتَّى إِنَّ أَهْلَ الْبَيْتِ

لَيَكُونُونَ فُجَّارًا فَتَنْمُوا أَمْوَالُهُمْ وَيَكْثُرُ عَدَدُهُمْ إِذَا وَصَلُوا

أَرْحَامَهُمْ

"Mükâfatı en çabuk verilen tâat, sıla-ı rahimdir. Hattâ bir ev halkı kötü kimselerden

bile olsa, sıla-ı rahim sâyesinde malları da çoğalır, nüfusları da artar.” [177]

Zeyd b. Eslem şöyle demiştir: “Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), Mekke’de peygamberliğini ilân ettiği zaman, adamın biri kendisine:

- “Beyaz tenli kadın istersen, Müdlic kabîlesine saldır, dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) (onun kadınlar hakkındaki sözüne kıymet vermemek ve böyle bir gâye için Peygamberliğini ilân etmemiş olmakla beraber):

إِنَّ اللهَ قَدْ مَنَعَنِي مِنْ بَنِي مُدْلِجٍ بِصِلَتِهِمِ الرَّحِمَ

- *“Müdlic kabîlesi, akrabalarını görüp gözettikleri için, Allahu Teâlâ bu kabîleye saldırmaktan beni menetmi tir.”* buyurdu.”

Ebû Bekir (r.a.)’in kızı Esmâ’ (r.a.) şöyle anlatıyor: “Annem beni ziyârete gelmişti. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

- “Ya Rasûlallah, annem bana geldi fakat müşrikedir, ona sıla edeyim mi?” diye sordum. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *“Evet, sıla et.”* buyurdu. Diğer rivâyette Esmâ:

- “Ona bir şey vereyim mi?” deyince Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- *“Evet, ona ikrâmda bulun.”* buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اَلصَّدَقَةُ عَلَى الْمَسَاكِينِ صَدَقَةٌ وَعَلَى ذِي الرَّحِمِ اِثْنَتَانِ

“Yoksullara verilen bir sadaka, mahremlere verilen ise iki sadakadır.”

Allahu Teâlâ:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ

“Sevdiğinizden vermedikçe birr u takvâya nâil olamazsınız.” (Âl-i İmrân suresi, 3/92) buyurunca Ebû Talha, bu mertebeye erişebilmek için çok sevdiği bir bağını Allah yolunda olanlara, yoksullara ve yolda kalmışlara sadaka olarak vermeyi murâd ettiğinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ona:

وَجَبَ أَجْرُكَ عَلَى اللهِ فَاقْسِمْهُ فِي أَقَارِبِكَ

“Allahu Teâlâ sana mükâfatını verecek, sen onu akrabaların arasında bölü tür.” [178] buyurdu. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ عَلَى ذِي الرَّحِمِ الْكَاشِحِ

"Sadakanın en fazîletlisi, senden yüz çeviren akrabaya verilen sadakadır." [179] buyurmuştur. Bu hadîs-i şerif, aynen Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِي مَنْ حَرَمَكَ

وَتَصْفَحَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ

"Fazîletlerin en üstünü; sana gelmeyene gitmen, vermeyene vermen ve kötülük edene iyilik etmendir." [180] buyurduğu hadîsin mânâsındadır.

Rivâyete göre, Hz. Ömer (r.a.) valilerine yazdığı mektupta: "Akrabaların birbirlerini ziyaret etmelerini ve fakat birbirlerine komşu olmamalarını emredin." demiştir. Çünkü yakın komşuluk hakka riâyetsizliği getirir; bu da ayrılığa ve sıla-ı rahmin kesilmesine sebep olur.

ANA, BABA VE EVLAT HAKLARI

Yakın ve mahrem hakları, en mühim haklardandır. En kuvvetli yakınlık, çocuk doğurmak olduğundan, anne ve baba haklarının daha büyük ehemmiyeti olduğu meydandadır. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur.

لَنْ يَجْزِيَ وَلَدٌ وَالِدَهُ حَتَّى يَجِدَهُ مَمْلُوكًا فَيَشْتَرِيَهُ فَيَعْتِقَهُ

"Evlat, babasının hakkını hiç bir sûretle ödeyemez. Ancak onu köle olarak bulur ve sonra da satın alarak âzâd ederse, hakkını ödemi olabilir." [181]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

بِرُّ الْوَالِدَيْنِ أَفْضَلُ مِنَ الصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ

وَالْعُمْرَةِ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ

"Ana ve babaya iyilikte bulunmak; namâz, sadaka, oruç, hac, ömre ve Allah yolunda cihaddan daha efdaldir."

Bir başka hadîste Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz şöyle buyurmuştur:

مَنْ أَصْبَحَ مُرْضِيًا لِأَبَوَيْهِ أَصْبَحَ لَهُ بَابَانِ مَفْتُوحَانِ إِلَى الْجَنَّةِ

وَمَنْ أَمْسَى فَمِثْلُ ذٰلِكَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا فَوَاحِدًا وَإِنْ ظَلَمَا

وَإِنْ ظَلَمَا، وَمَنْ أَصْبَحَ مُسْخِطًا لِأَبَوَيْهِ أَصْبَحَ لَهُ بَابَانِ

مَفْتُوحَانِ إِلَى النَّارِ وَمَنْ أَمْسَى مِثْلُ ذٰلِكَ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا

فَوَاحِدًا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا وَإِنْ ظَلَمَا

“Kim, anne ve babasının rızâlarını alarak sabahlarsa, cennette ona iki kapı açılır. Aynı ekilde ak amlarsa, yine kendisine cennette iki kapı açılır. Anne ve babasından yalnız birisi hayatta olur da onun gönlünü ho ederse, kendisine cennete giden bir kapı açılır.” buyurdu. Ashâbtan bir zât:

- *“Zulmederlerse de mi?”* diye sordu. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) üç defa:

- *“Zulmetseler de.”* buyurdu. Ve devamla:

“Anne ve babasını küstürmü olduğu hâlde sabahlayan kimseye de cehennemden iki kapı açılır. Bu halde ak amlayana da aynı ekilde cehennemde iki kapı açılır. Bunlardan bir tanesi hayatta olur da, onun rızasını almaz ve onu küstürürse, kendisine cehenneme giden bir kapı açılır; zulmederlerse de, zulmederlerse de, zulmederlerse de.” [182] buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْجَنَّةَ يُوجَدُ رِيحُهَا مِنْ مَسِيرَةِ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ وَلَا يَجِدُ

رِيحَهَا عَاقٌّ وَلَا قَاطِعُ رَحِمٍ

“Cennetin güzel kokusu, be yüz yıllık mesâfeden alınır. Fakat anne ve babasına isyân edenlerle akrabaları ile münâsebeti kesenler, bu kokuyu alamaz.” [183]

Bir başka hadîste de şöyle buyrulmuştur:

بِرَّ أُمَّكَ وَأَبَاكَ وَأُخْتَكَ وَأَخَاكَ ثُمَّ أَدْنَاكَ فَأَدْنَاكَ

“Annene, babana, kız karde ine, karde ine ve sırasıyla diğer yakınlarına iyilik et.” [184]

Rivâyete göre Allahü Teâlâ, **Mûsâ aleyhisselâm**a şöyle vahyetmiştir: *“Anne ve babasına itâat edip de bana isyân edeni, iyilerden yazarım. Fakat bana itâat ettiği halde*

anne ve babasına isyân edenleri kötülerden yazarım."

Rivâyete göre; Yâkub aleyhisselâm Mısır'daki oğlu Yûsuf aleyhisselâmın yanına gittiği zaman Yûsuf aleyhisselâm, babasına kıyâm etmemişti. Bunun üzerine Allahu Teâlâ:

"Kendini ne kadar beğendin de babana kıyâm etmedin? İzzet ve celâlim hakkı için senin sulbünden peygamber yapmayacağım." buyurdu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَا عَلَى أَحَدٍ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَتَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ أَنْ يَجْعَلَهَا لِوَالِدَيْهِ

إِذَا كَانَا مُسْلِمَيْنِ فَيَكُونُ لِوَالِدَيْهِ أَجْرُهَا وَيَكُونُ لَهُ مِثْلُ

أُجُورِهِمَا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أُجُورِهِمَا شَيْءٌ

"Sadaka veren kimse, sadakasını neden Müslüman olan anne ve babasının rûhu için vermez ki? Hâlbuki böyle yapsa verdiği sadakanın sevâbı, onların rûhuna gideceği gibi, onlardan bir ey eksiltmemek artıyla, onların sevâbı gibi bir sevap da kendisine yazılır." [185]

Malik b. Rebîa[186] şöyle demiştir:

"Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzurunda bulunuyorduk. Benî Seleme'den bir kişi gelerek Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

- "Annem babam öldükten sonra, onlar için yapabileceğim bir iyilik var mı?" diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

نَعَمْ اَلصَّلَاةُ عَلَيْهِمَا وَالْاِسْتِغْفَارُ لَهُمَا وَإِنْفَاذُ عَهْدِهِمَا

وَإِكْرَامُ صَدِيقِهِمَا وَصِلَةُ الرَّحِمِ الَّتِي لَا تُوصَلُ إِلَّا بِهِمَا

- *"Evet; onlar için duâ ve istiğfar etmek, verdikleri sözü yerine getirmek, dostlarına ikrâm etmek; yakınlığı onlar vasıtasıyla olan kimseleri ziyâret ederek ikrâmda bulunmaktır."* [187] buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنْ أَبَرِّ الْبِرِّ أَنْ يَصِلَ الرَّجُلُ أَهْلَ وُدِّ أَبِيهِ بَعْدَ أَنْ يُوَلِّيَ الْأَبُ

"İyiliklerin en iyisi, baba öldükten sonra dostlarını ziyâret etmektir." [188]

Bir başka hadîste de şöyle buyurmuştur:

بِرُّ الْوَالِدَةِ عَلَى الْوَلَدِ ضِعْفَانِ

"Anneye yapılan iyiliğin mükâfatı, iki mislidir." [189]
Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

دَعْوَةُ الْوَالِدَةِ أَسْرَعُ إِجَابَةً

"Annenin duâsı, en çabuk kabul olan duâlardandır."
"Neden böyledir?" diye soranlara da, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

هِيَ أَرْحَمُ مِنَ الْأَبِ وَدَعْوَةُ الرَّحِيمِ لَا تَسْقُطُ

"Zîra o, babadan daha efkatlidir; merhametlinin duâsı bo a gitmez." buyurdu.
Bir kişi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:
- "Ya Rasûlallah! Kime iyilik yapayım?" dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *"Annene ve babana iyilikte bulun."* buyurdu. Adam:
- "Anne ve babam yok." deyince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

بِرَّ وَلَدَكَ كَمَا أَنَّ لِوَالِدَيْكَ عَلَيْكَ حَقًّا كَذٰلِكَ لِوَلَدِكَ
عَلَيْكَ حَقٌّ

- *"O halde evlâdınıza ikrâm edin. Çünkü anne ve babanızın sizde hakkı olduğu gibi, evlâdınızın da sizde hakkı vardır."* [190] buyurdu. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

رَحِمَ اللّٰهُ وَالِدًا أَعَانَ وَلَدَهُ عَلَى بِرِّهِ

"Allahu Teâlâ o babaya rahmet etsin ki, çocuğuna, iyilik etmesi hususunda yardımcı olur." [191] buyurmuştur.
Bir başka hadîs-i şerifte şöyle buyurmuştur:

سَاوُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ فِي الْعَطِيَّةِ

"Hedîyede çocuklarınız arasında e itliğe riâyet ediniz." [192]
Denildi ki; Evlâdın, yedi yaşına kadar güzel kokundur, onu sever ve koklarsın. Sonra yedi sene yâni on dört yaşına kadar da hizmetçindir. Sonra da ya

düşmanın veyâ ortağındır.

Enes'den (r.a.) rivâyete göre, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اَلْغُلَامُ يُعَقُّ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ وَيُسَمَّى وَيُمَاطُ عَنْهُ الْأَذَى، فَإِذَا

بَلَغَ سِتَّ سِنِينَ أُدِّبَ، فَإِذَا بَلَغَ تِسْعَ سِنِينَ عُزِلَ فِرَاشُهُ، فَإِذَا

بَلَغَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ سَنَةً ضُرِبَ عَلَى الصَّلَاةِ، فَإِذَا بَلَغَ سِتَّ

عَشْرَةَ سَنَةً زَوَّجَهُ أَبُوهُ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِهِ وَقَالَ: قَدْ أَدَّبْتُكَ وَعَلَّمْتُكَ

وَأَنْكَحْتُكَ أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ فِتْنَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَعَذَابِكَ فِي الْآخِرَةِ

"Çocuk yedi günlük olunca kurban kesilir, adı verilir ve temizlenir. Altı ya ında terbiye edilmeye ba lanır. Yedi ya ında yatağı ayrılır. On üç ya ında namaz kılması için hafifçe terbiye edilir. On altı ya ında babası onu evlendirir ve sonra da elinden tutarak:

- "Oğlum! Seni terbiye ettim, okuttum ve everdim. Dünyada bir felâkete, âhirette âzâba uğramandan Allah'a sığınırım. Yâni aklını ba ına al da ona göre çalı , der." [193]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مِنْ حَقِّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحْسِنَ أَدَبَهُ وَيُحْسِنَ اِسْمَهُ

"Çocuğu güzel terbiye etmek ve ona güzel bir ad vermek, evlâdın baba üzerindeki haklarındandır." [194]

Diğer bir hadîs-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

كُلُّ غُلَامٍ رَهِينٌ أَوْ رَهِينَةٌ بِعَقِيقَتِهِ تُذْبَحُ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ

وَيُحْلَقُ رَأْسُهُ

"Her doğan çocuk, akîka kurbanına bağlıdır. Yâni kurbanı kesilinceye kadar durur ve kesilmeden ölürse, anne ve babasına   efaat edemez. Yedinci gün kurbanı kesilir ve tra edilir." [195]

Katâde şöyle demiştir:

"Akîka kurbanı kesildiği zaman, ondan bir parça yün alınır ve çocuğun başı üzerine konur; âdeta saçları gibi tel tel sarkıtılır. Sonra başı yıkanır ve traş

edilir.”

Adamın biri **Abdullah b. Mübârek**’e gelerek, çocuğundan şikâyet eder. Abdullah:

- “Çocuğuna hiç bedduâ ettin mi?” diye sorar. Adam:
- “Evet, ettim.” deyince, Abdullah:
- “Çocuğun ahlâkını sen bozdun.” buyurur.

Çocuğa karşı şefkatli davranmak müstehaptır. Akrâ b. Hâbis[196] Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in Hz. Hasan’ı öptüğünü görünce:

- “Benim on tâne çocuğum olduğu halde, hiç birini öpmedim.” dedi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ

- *“Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz.”* [197] buyurdu.

Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: “Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bana:

اِغْسِلِي وَجْهَ أُسَامَةَ

- *“Usâme’nin yüzünü yıka.”* buyurdu. (Usâme’nin yüzü kanamıştı). Ben, biraz çekingen davranarak yüzünü yıkıyordum. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), elimi iterek Usâme’nin yüzünü yıkadı ve çocuğu severek:

- *“Bu, câriye olmadığı için bize iyilik etmi tir. Eğer câriye olsaydı, bunu satın alır âzâd ederdim.”* [198] buyurdu. (Çünkü sevdiği bir zâtın çocuğu idi.)

Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) minberde iken, Hz. Hasan’ın düştüğünü gördü. Hemen minberden inerek onu kucağına aldı ve

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ

“Muhakkak sizin mal ve çocuklarınız fitnedir.” (Teğâbun suresi, 64/15) âyet-i celîlesini okudu.[199]

Abdullah b. Şeddâd[200] şöyle demiştir:

“Rasûl-i Ekrem Namaz kıldırırken secdeye gittiği sırada Hüseyin (r.a.) gelerek boynuna çıktı. Herkes secdede olduğu için, olandan kimsenin haberi olmadı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) uzun süre secdede kaldı. Hattâ bâzıları bir emr-i Hak vukûundan şüphelendiler. Namazı bitirince, ashâb:

- “Ya Rasûlallah! Bu secdeyi çok uzattınız; hattâ biz, bir şey mi oldu diye çok korktuk.” dediler. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ ابْنِي قَدِ ارْتَحَلَنِي فَكَرِهْتُ أَنْ أُعَجِّلَهُ حَتَّى يَقْضِيَ حَاجَتَهُ

- *"Secdede iken torunum omuzlarıma çıktı. Gönlü oluncaya kadar onu (omuzumdan) atmayı uygun görmedim. Bundan dolayı secdeyi uzattım."* [201] buyurdu. Bu hadîsten istifâde edilen hükümler şunlardır: Kulun Allah'a en yakın olduğu yer, secdedir. Böyle olduğu halde secdede fazla kalmıştır. Ayrıca çocuğa şefkat, iyilik ve ümmetine örnek olmak gibi meselelerdir. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

رِيحُ الْوَلَدِ مِنْ رِيحِ الْجَنَّةِ

"Çocuk kokusu, cennet kokularındandır." [202]

Yezîd b. Muâviye[203] şöyle anlatmıştır:

Babam Muâviye, **Ahnef b. Kays**'ı dâvet etti. Ahnef gelince, babam kendisine:

- "Ey Ebû'l-Bahr! Çocuklar hakkındaki görüşün nedir?" diye sordu. Ahnef:

- "Onlar gönlümüzün meyvesi, sırtımızın dayanağıdır. Biz ise onların ayağı altında yumuşak yer, başları üstünde gölge olur ve onlar için her müşkilâta katlanırız. Ne isterlerse verir, kızarlarsa hiddetlerini teskîne çalışırız. Sana meyil ve muhabbetleri sây u gayretleri, seni memnun etsin. Onlara ağırlık verme ki, senden uzaklaşmasınlar ve hayatından usanıp ölümünü istemesinler." dedi. Babam:

- "Yâ Ahnef! Allah (c.c.) için doğru söyledin.

- "Vallahi sen gelmeden, ben Yezîd'e son derece kızgındım (geldin de hiddetimi teskîn ettin.) dedi. Ahnef ayrıldıktan sonra Muâviye, oğlu Yezîd'e iki yüz bin dirhem ile iki yüz kat elbise gönderdi. Oğlu da bunları Ahnef ile paylaştı.

Bütün bunlar, anne ve baba hakkının ehemmiyetini göstermektedir. Bunların haklarını korumanın keyfiyeti, kardeşlik yolunda anlatılmıştır. Aynı zamanda bu bağlılık, kardeşlikten daha kuvvetlidir. Hattâ burada fazla olarak iki hüküm vardır: Birincisi katî olarak haram olan şeylerde onlara itâat edilmezse de, âlimlerin çoğu, şüpheli olan şeylerde de onlara itâatin gerekliliğine kaildir. Hattâ onlar senin ayrı yemeni istemez ve onların yemeğinden yemeni isterlerse, yemekleri şüpheli olsa da, onlarla yemek yemen sana borçtur. Çünkü şüpheli şeylerden sakınmak verâ, fakat anne ve babanın rızâsını almak vâciptir.

İkincisi: Mübâh ve nâfile olan işlerde anne ve babanın muvafakatini almadan seyahat edemezsin. Hac işi de böyledir. Her ne kadar hac farz ise de, hemen

yapılması nafiledir; tehîr edilebilir.[204] İlim öğrenmek için yolculuk da aynı şekilde nâfiledir. Ancak farz olan namaz, oruç gibi mühim meseleleri memleketinde öğretecek kimse yoksa, o zaman gidebilir ve o zaman anne ve baba hakkı mevzû bahis olmaz.

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle demiştir:

“Yemen’den bir kişi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gelerek:

- “Ya Rasûlallah! Cihâd etmek istiyorum.” dedi. Rasûl-i Ekrem:

هَلْ بِالْيَمَنِ أَبَوَاكَ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: «أَذِنَا لَكَ؟» قَالَ: لاَ.

فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ: فَارْجِعْ إِلَى أَبَوَيْكَ فَاسْتَأْذِنْهُمَا، فَإِنْ

فَعَلاَ، فَجَاهِدْ وَإِلاَّ فَبِرَّهُمَا مَا اسْتَطَعْتَ فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرُ مَا

تَلْقَى اللهَ بِهِ بَعْدَ التَّوْحِيدِ

- “*Yemen’de annen, baban var mı?*” diye sordu. Adam:

- “Evet. Var, ya Rasûlallah.” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- “*Sana izin verdiler mi?*” diye sordu. Adam:

- “Hayır. Vermediler, ya Rasûlallah.” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- “*Anne ve babana dön de izin iste. Müsâade ederlerse cihâd et; etmezlerse gücün yettiği kadar onların hizmetine devâm et. Çünkü îmandan sonra seni Allah’a ula tıracak amellerin en hayırlısı odur.*” [205] buyurdu.

Yine cihâda gitmek için istişâre etmek üzere, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gelen bir başkasına:

أَلَكَ وَالِدَةٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَالْزَمْهَا فَإِنَّ الْجَنَّةَ عِنْدَ رِجْلَيْهَا

- “*Annen var mı?*” diye sordu. Adam:

- “Evet, var.” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

- “*Onun yanına git. Zîra cennet onun ayakları altındadır.*” [206] buyurdu. Başka birisi hicret maksadı ile gelerek:

- “Ya Rasûlallah! Annemi babamı ağlattım da geldim.” deyince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِرْجِعْ إِلَيْهِمَا فَأَضْحِكْهُمَا كَمَا أَبْكَيْتَهُمَا

- *"Onlara dön ve onları ağlattığın gibi güldür."* [207] buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

حَقُّ كَبِيرِ الْإِخْوَةِ عَلَى صَغِيرِهِمْ كَحَقِّ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ

"Büyük karde in küçük karde teki hakkı, anne babanın evlâdı üzerindeki hakkı gibidir." [208]

Diğer bir hadîste de şöyle buyurulmuştur:

إِذَا اسْتَصْعَبَتْ عَلَى أَحَدِكُمْ دَابَّتُهُ أَوْ سَاءَ خُلُقُ زَوْجَتِهِ أَوْ

أَحَدٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ فَلْيُؤَذِّنْ فِي أُذُنِهِ

"Bir kimseye biniti güçlük çıkardığı, karısı veyâ ev halkından birisi huysuzluk ettiği zaman, kulağına ezân okusun." [209]

KÖLE HAKLARI

Bilmiş ol ki; evlenmek sûretiyle mâlik olduğu âilesine karşı olan vazifeler, evlenme âdâbında geçmiştir. Câriye olarak edindiği âilelerine karşı da riâyet edilmesi gereken bâzı haklar vardır.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) son nasîhatında:

اِتَّقُوا اللّٰهَ فِيمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ، أَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَأْكُلُونَ

وَاكْسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مِنَ الْعَمَلِ مَا لَا

يُطِيقُونَ، فَمَا أَحْبَبْتُمْ فَأَمْسِكُوا وَمَا كَرِهْتُمْ فَبِيعُوا، وَلَا تُعَذِّبُوا

خَلْقَ اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ مَلَّكَكُمْ إِيَّاهُمْ وَلَوْ شَاءَ لَمَلَّكَهُمْ إِيَّاكُمْ

"Mâlik olduğunuz köle ve câriyeleriniz hakkında Allah'tan korkun. Onlara yediğinizden yedirin. Güçlerinin yetmeyeceği i leri onlara teklif etmeyin. Sevdiğinizi saklayın, ho unuza gitmeyenleri satın. Allah'ın yarattıklarına eziyet etmeyin. Allahü Teâlâ'nın sizi onlara mâlik kıldığını unutmayın. Allah dileseydi, onları size mâlik kılardı." [210] buyurmuştur.

Diğer bir hadîste de şöyle buyrulmuştur:

لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ

مَا لَا يُطِيقُ

“Uygun bir elbise ve yemek, kölenin hakkıdır. Gücünün yetmediği i i kendisine teklifte bulunmayınız.” [211]

Başka bir hadîste şöyle buyrulmuştur:

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ خَبٌّ وَلَا مُتَكَبِّرٌ وَلَا خَائِنٌ وَلَا سَيِّئُ الْمَلَكَةِ

“Kötü huylu bozguncular, kendini beğenen kibirliler, hâin kimseler, köle ve câriyelerine kar ı kötü davrananlar cennete giremezler.” [212]

Abdullah b. Ömer (r.a.) şöyle demiştir:

“Bir kişi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gelerek:

- “Ya Rasûlallah! Hizmetçilerimizin kusurlarından ne kadarını affedelim?” diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir müddet sustuktan sonra:

أُعْفُ عَنْهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ سَبْعِينَ مَرَّةً

- *“Günde yetmi   defa i ledikleri hatâları bağı la.”* [213] buyurdu.

Hz. Ömer (r.a.) her Cumartesi Medîne’ye yakın bağlık ve hurmalık bir yer olan Avâli’ye gider, orada çalışan işçilere bakardı. Gücünden fazla çalıştırılanların işlerini ayarlardı.

Ebû Hüreyre (r.a.), bir adamı binitli ve hizmetçisini de ardında yaya olarak yürür gördüğünde:

- “Ey Allah’ın kulu! O da senin gibi insandır ve senin kardeşindir. Ne olur, onu da atlasına al.” demiştir.

Ebû’d-Derdâ’nın câriyesi, kendisine:

- “Seni şu kadar önce zehirlediğim halde, zehir sana tesîr etmedi.” dedi. Ebû’d-Derdâ:

- “Niçin zehirledin?” diye sordu. Köle:

- “Telâşından kurtulmak için.” dedi. Bunun üzerine Ebû’d-Derdâ:

- “Mâdem ki benden bu kadar bunaldın, ben de seni âzâd ettim.” dedi.

Zuhrî: Efendisi tarafından “Allah cezanı versin!” denen köle, âzâd edilmedikçe, bu lâfın kefâreti ödenemez.” demiştir.

Ahnef b. Kays’a:

- “Bu kadar yumuşak ahlâkı nereden aldın?” diye sorduklarında, Ahnef:

- “Kays b. Âsım’dan aldım.” dedi.[214]

- “Onun ahlâkı nasıldı?” diye sordular, Ahnef:

- “O öyle halîm bir adam idi ki, bir defa evine gitmiştik. Câriyesi, bir kapta pişmiş et getirirken, et çocuğun üzerine döküldü ve çocuk yanarak öldü. Bu dehşet karşısında câriyenin son derece üzüldüğünü gören Kays, câriyenin üzüntüsünü gidermek için, bunu âzâd etmekten başka çâre yoktur.” diyerek, câriyeyi âzâd etmiştir.

Avn b. Abdullah,[215] kölesi kendisine isyân ettiği zaman;

- “Efendine ne çok benziyorsun; efendin de aynı senin gibi Mevlâsına karşı isyân ediyor.” derdi. Bir gün kölesi kendisini iyice kızdırmıştı. Avn:

- “Bu hareketinle seni dövmemi istiyorsun. Fakat dövmeyeceğim, seni âzâd ediyorum.” dedi.

Meymûn b. Mihrân’ın misafiri geldi. Misâfire acele yemek vermesini câriyesine emretti. Câriyesi de o telâşla yemeği efendisinin, başına döktü. Meymûn:

- “Ne yaptın, beni yaktın?” deyince, câriye:

- “Ey insanların terbiyesi ile meşgul olup onlara iyilikleri öğreten efendi, Allahu Teâlâ’nın buyurduğuna baksana?” deyince, Meymûn:

- “Allahu Teâlâ ne buyurdu?” diye sordu. Câriye:

- “Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ

“Onlar ki hiddetlerini yenerler.” (Âl-i İmrân suresi, 3/134)

وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

“Aynı zamanda insanların kusurlarını da bağışlarlar.” (Âli-İmrân suresi, 3/134) âyetlerini okudu. Bunun üzerine Meymûn:

-Ben de seni affettim.” dedi. Câriye:

وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Allahu Teâlâ ihsân edenleri sever.” (Âli-İmrân suresi, 3/134) âyetini okuyunca, Meymûn:

- “O hâlde ben de ihsân olarak Allah için seni âzâd ettim.” dedi.

İbn Münkedir[216] şöyle demiştir:

“Ashâbtan bir zât, kızdığı kölesini dövmeye başlamıştı. Köle:
- “Allah aşkına ne olursun, beni dövme.” demiş ise de efendisi onu dinlememişti. O kadar dövmüş ki, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) kölenin feryâdını duymuştu. Adam, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in kendine doğru ilerlemekte olduğunu görünce, dövmekten vazgeçmişti. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

سَأَلَكَ بِوَجْهِ اللهِ فَلَمْ تُعْفِهِ فَلَمَّا رَأَيْتَنِي أَمْسَكْتَ يَدَكَ قَالَ:

فَإِنَّهُ حُرٌّ لِوَجْهِ اللهِ يَا رَسُولَ اللهِ، فَقَالَ: لَوْ لَمْ تَفْعَلْ لَسَفَعَتْ

وَجْهَكَ النَّارُ

- *“Allah a kına beni bırak dediği halde dinlemedin de, beni görünce bıraktın?”* buyurmuş. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in itâbına uğrayan adam yaptığına pişmân olarak:
- “Onu âzâd ettim ya Rasûlallah.” deyince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
- *“Eğer âzâd etmeseydin, ate   yüzünü yakıp karartırdı.”* [217] buyurdu. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اَلْعَبْدُ إِذَا نَصَحَ لِسَيِّدِهِ وَأَحْسَنَ عِبَادَةَ اللهِ فَلَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ

“Köle, efendisinin hizmetinde bulunup Allah’a güzel ibâdet ederse, iki mükâfat alır.” [218]

Ebû Rafî[219] âzâd edildiği zaman ağladı ve “Köle iken bir Allah’a ibâdet, bir de efendime hizmet ederken iki mükâfat alıyordum. Şimdi bunların birinden mahrûm oldum.” dedi.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

عُرِضَ عَلَيَّ أَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، وَأَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ

النَّارَ، فَأَمَّا أَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ: فَالشَّهِيدُ، وَعَبْدٌ مَمْلُوكٌ

أَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَنَصَحَ لِسَيِّدِهِ، وَعَفِيفٌ مُتَعَفِّفٌ ذُو عِيَالٍ؛

وَأَمَّا أَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ: فَأَمِيرٌ مُسَلَّطٌ، وَذُو ثَرْوَةٍ لَا

يُعْطِي حَقَّ اللهِ، وَفَقِيرٌ فَخُورٌ

"Cennete ilk girecek üç ki i ile, cehenneme ilk girecek üç ki i bana gösterildi. Cennete ilk girecek olanlar: ehîdler ve efendisine hizmet ile Allah'a güzel ibâdet eden köleler ve kalabalık âileye mâlik yoksul ve fakat iffet sahibi fakirlerdir. Cehenneme ilk girecek üç ki i de zâlim emirler, zekâtını vermeyen zenginler ve kibirli yoksulladır." [220]

Ebû Mes'ûd Ensârî (r.a.) şöyle demiştir:

"Kölemi döverken ardımdan bir ses duydum: *"Ya Ebâ Mes'ûd! bilmi ol ki,"* diyordu. Bu sesi ilk defa duydum. Bir de ardıma baktım ki, seslenen Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'dir. Onu görünce hemen kamçıyı attım. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

وَاللهِ لَلّٰهُ أَقْدَرُ عَلَيْكَ مِنْكَ عَلَى هٰذَا

- *"Yemin ederim ki, senin bu köleye olan gücünden ziyâde, Allahu Teâlâ'nın gücü sana yeter."* [221] buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا ابْتَاعَ أَحَدُكُمُ الْخَادِمَ فَلْيَكُنْ أَوَّلُ شَيْءٍ يُطْعِمُهُ الْحُلْوَ

فَإِنَّهُ أَطْيَبُ لِنَفْسِهِ

"Sizden biriniz hizmetçi aldığı zaman, ona ilk olarak tatlı yedirsin. Çünkü o, onun için ho olur." [222]

Ebû Hüreyre'nin rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ خَادِمُهُ بِطَعَامِهِ فَلْيُجْلِسْهُ، فَلْيَأْكُلْ مَعَهُ، فَإِنْ

لَمْ يَفْعَلْ فَلْيُنَاوِلْهُ لُقْمَةً (وَفِي رِوَايَةٍ) إِذَا كَفَى أَحَدَكُمْ مَمْلُوكُهُ

صَنْعَةَ طَعَامِهِ فَكَفَاهُ حَرَّهُ وَمُؤْنَتَهُ وَقَرَّبَهُ إِلَيْهِ فَلْيُجْلِسْهُ وَلْيَأْكُلْ

مَعَهُ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلْيُنَاوِلْهُ أَوْ لِيَأْخُذْ أُكْلَةً فَلْيُرَوِّغْهَا (وَأَشَارَ

بِيَدِهِ) وَلْيَضَعْهَا فِي يَدِهِ وَلْيَقُلْ كُلْ هٰذِهِ

"Sizden birinize hizmetçi yemek yedirdiği zaman, onu da sofraya oturtsun. Bunu

yapamazsa, hiç olmazsa yemekten biraz versin." buyurdu. Diğer rivâyette: "Sizden birinize hizmetçi yemeğini güzelce hazırlayıp önüne koyduğu vakit, onu da sofraya oturtsun, bunu yapamazsa bir miktar ona aldırtsın, bunu da yapamazsa hiç olmazsa bir lokma eline vermek sûretiyle kar ılıkta bulunsun ve bunu yemesini söylesin." [223]

Selmân-ı Fârisî, bir adamın yanına gitti. Adamın hamur yoğurduğunu gördü. Ne yaptığını sorunca, adam: "Hizmetçiye başka iş vermiştik. İş üzerine iş vermeyi uygun bulmadığım için, hamuru da kendim yoğuruyorum." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ جَارِيَةٌ فَصَانَهَا وَأَحْسَنَ إِلَيْهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا

وَتَزَوَّجَهَا فَذٰلِكَ لَهُ أَجْرَانِ

"Kim câriyesine iyi bakar, onu güzel korur ve terbiye eder, sonra da âzâd ederek onunla evlenirse, iki ecir alır." [224]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)

كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

"Hepiniz çobansınız ve hepiniz de çobanlığınızdan mesûlsünüz." [225]

Hizmetçilerin haklarından bâzıları şunlardır:

Onları kendi yediğinden yedirmek, giydiğinden giydirmek ve takatlarından fazla iş vermemektir. Onlara kibirli ve hâşîn gözle bakmamak, bâzı hatâlarını bağışlamak, hatâlarından dolayı kendilerine kızdığı zaman, kendisinin Allah'a karşı hatâlarını ve Allahu Teâlâ'nın kendisinden daha ziyâde intikama muktedir olduğunu düşünmektir.

Fudâle b. Abdullah[226] rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

ثَلَاثَةٌ لَا يُسْأَلُ عَنْهُمْ: رَجُلٌ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ، وَرَجُلٌ عَصَى

إِمَامَهُ فَمَاتَ عَاصِيًا، فَلَا يُسْأَلُ عَنْهُمَا، وَامْرَأَةٌ غَابَ عَنْهَا

زَوْجُهَا وَقَدْ كَفَاهَا مُؤْنَةَ الدُّنْيَا، فَتَبَرَّجَتْ بَعْدَهُ، فَلَا يُسْأَلُ عَنْهَا.

وَثَلَاثَةٌ لَا يُسْأَلُ عَنْهُمْ: رَجُلٌ يُنَازِعُ اللهَ رِدَاءَهُ وَرِدَاؤُهُ الْكِبْرِيَاءُ

وَإِزَارُهُ الْعِزُّ، وَرَجُلٌ فِي شَكٍّ مِنَ اللّٰهِ، وَقُنُوطٌ مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ

"Üç kimseden sorulmaz, yâni onlar helâk olmu tur. Müslüman cemâatinden ayrılan, îmamına isyân eden ve bu halde ölen kimselerin vaziyeti peri andır. Bunlardan sorma. Birisi de kocası kayıp olduktan sonra, geçimi yerinde olduğu halde süslenip evlenen kadın, ondan da sorma. Yine üç ki iden daha sorma. Onlar da, Allah ile münâzaa edercesine kibredenler. Çünkü Allah'ın ridâsı kibir, izârı ise ululuktur. Diğeri Allah hakkında üphe edenlerdir. Üçüncüsü de Allah'ın rahmetinden ümîd kesenlerdir." [227]

"İnsanlarla Sohbet ve Muaşeret Âdâbı Kitabı" burada tamam olmuştur.

Buhârî ile Müslim, Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivâyet etmişlerdir.

Taberânî, Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir.

Bu hadîsi **"Firdevs"** sahibi zikretti.

Ensarın Hazreç kabîlesindendir. Rasûl-i Ekrem'in Medine'ye hicretinde, ensarda doğan ilk çocuktur. Rasûl-i Ekrem'in vefatında sekiz yaşında idi. Muâviye zamanında 9 ay kadar Küfe Valiliği yapmıştır. 63 Hicrî'de ölmüştür.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Zer'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet ethıişlerdir.

Taberânî ve Hâkim, Fudâle'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, "sahih" olduğunu söylemiştir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Müslim, Ebû Berze'den rivâyet etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Ebû'd-Derdâ'dan rivâyet etmiştir.

İbn Mübarek **"Zühd"**ünde Hamza b. Ubeyd'den mürsel olarak rivâyet etmistir.

İbn Mübarek "**Zühd"**ünde İkrime b. Halid'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

Ebû Dûvud ve İbn Mâce, Iyâd b. Cemmaz'dan sahih sened ile rivâyet etmiştir.

Halid b. el-Hars el-Eslemî'nin oğlu Alkame'dir. Ashâbdandır. Hüdeybiye musâlahasında bulunmuştur. Rasûl-i Ekrem'den sonra uzun yıllar yaşamış. Hicrî 87 de ölmüştür. Kûfe'de ölen sahabîlerin en sonuncusudur.

Buhârî ile Müslim, Hüzeyfe'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Eyyûb'dan rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Dârekutnî **"El-İlel"**de zikretmiştir.

Taberânî **"Evsat"**ında, Hattâbî **"Taribü't-Tâlibîn"**de ve Ebû Naîm **"Hilye"**de rivâyet etmiştir.

Darekutnî **"İfrat"**da: Buhârî ile Müslim, Ebû Musâ'dan rivâyet etmişlerdir.

Taberânî **"Evsat"**ında; Ebû Dâvûd ve Buhârî **"Edeb"** de Abdullah b. Ömer'den hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd hasen isnâd ile, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet etmişlerdir.

Hâkim rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi.

Tirmizî Enes'den rivâyet etti. Hasen olduğunu söyleyenler var.

Müslim, Aişe'den rivâyet etmiştir.

Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**da Âişe'den; Taberânî, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

Tirmizî, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

Beyhakî **"Şuabü'l-Îman"**da rivâyet etmiştir.

İbn Ebî Şeybe **"Müsannef"**inde, Taberânî ve Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**da, Beyhakî **"Şuabu'l-Îman"** da Hamî b. Yezid'den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Adîy b. Hâtem'den rivâyet etmişlerdir.

Tirmizî, Ali'den rivâyet etti.

Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**da, Beyhakî **"Zübd"**ünde ve Ebû Nâim **"Hilye"** de rivâyet etmişlerdir.

Hadîsi Müslim rivâyet etmiştir.

Taberânî **"Evsat"**ında Kabas b. Uşeym'den rivâyet etmiştir.

Taberânî, **"Evsat"** ve **"Esgar"**ında Ali ve İbn Mes'ûd'dan rivâyet etti.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Yalnız *"Oruç tutsa da namaz kılsa da"* ziyâdesi Buhârî'de yok, Müslim'dedir.

Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**da Ammar b. Yasir'den ve Buhârî de buna mevkuf olarak rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan, ayrıca Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**da rivâyet etmişlerdir.

Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**da rivâyet etmiştir. Meşhûr olanı, Ebû Hüreyre'nin rivayetidir.

Hâkim, Câbir'den rivâyet etti.

Ebû Dâvûd ve Hâkim rivâyet ettiler. Hâkim, sahih olduğunu söyledi.

Ebû Dâvûd ve Tırmizî, Ebû'd-Derda'dan rivâyet ettiler. Tirmizî, sahihtir dedi.

Taberânî **“Kebir”**inde Abdullah b. Amr’dan rivâyet etti.

Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**da, Hâkim Ebû Ya’la el-Mûsılî’den rivâyet ettiler. Hâkim sahihtir, dedi.

Buhârî ile Müslim, Ümmü Gülsüm bint-i Akabe b. Ebî Muayt’tan rivâyet etmişlerdir.

Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**da Nevvas b. Sem’an’dan rivayet etti. Aynısı Tirmizî’de de vardır.

Müslim, Ebû Hüreyre’den: ayrıca yine Buhârî ile Müslim İbn Ömer’den, rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir.

Taberânî **“Evsat”**ında ve **“Sağir”**inde; Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**ta rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd, Nesei, Naim b. Hizal’den; Hâkim de Hizal’in kendisinden rivâyet etti ve “sâhihtir” dedi.

Tirmizî, İbn Mâce ve Hakim Ali’den rivâyet ettiler. Hâkim, Buhârî ile Müslim’in şartlarına göre sahihtir, dedi. Müslim’in bu mealde ayrı bir rivâyeti vardır.

Ebû Dâvûd, sahih sened ile Muâviye’den rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd, Ebû Bürde’den isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir. Tirmizî de hasen olduğunu söyleyerek, İbn Ömer’den benzerini rivâyet etmiştir.

Hâkim rivâyet etti ve isnadının sahih olduğunu söyledi.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî İbn Abbas’dan merfû ve mevkuf olarak ve aynı şekilde Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Abdullah b. Ömer’den rivâyet etmişlerdir.

Müslim rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Safiyyeden rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Musa’dan rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd, Neseî ve İbn Asâkir, Hemmâm b. Münebbih yolu ile Muaviye’den rivâyet etmişlerdir.

Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**da ve Taberânî **“Kebîr”**inde Semure b. Cündüb’den rivâyet etmişlerdir.

Hadîsi Buhârî; rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Kilde b. el-Hanbel’den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hasen olduğunu söyledi. Zâten vaka sahibi de bu râvidir.

Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**da rivâyet etmiştir.

Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**da, Beyhakî **“Şuabü’l-Îman”**da. Ayrıca Tirmizî

sâhih olduğunu söyleyerek rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Sahibü'l-Firdevs, Ebû Hüreyre'den rivâyet etti.

Mehazı tesbît edilememiştir.

İmâm Mâlik **"Muvatta"** adlı eserinde Zeyd b. Eslem'den mürsel olarak; Ebû Dâvûd da Ali hadîsinden; Buhârî ile Müslim de Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî, İmran b. Husayn'dan rivâyet ettiler. Tirmizî hasen ve garîb olduğunu söyledi.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.

Tirmizî, Amr b. Şuayb'den, o da babası ve dedesinden rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasendir, dedi.

Taberânî **"Evsat"**ında Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Bezzâr Müsned'inde. Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**ta. ayrıca Beyhakî **"Şuabu'l-îman"**da rivâyet etmişlerdir.

Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**da. Ayrıca Tirmizî Ebû Umâme'den rivâyet etti.

Harâitî ve İbn Adîy Enes'den rivâyet ettiler.

Beyhakî sahih sened ile İbn Mes'ûd'dan merfû olarak rivâyet etmiştir.

Tirmizî rivâyet etti ve hasendir, dedi. Ayrıca Beyhakî **"Şuabu'l-Îman"**da rivâyet etti.

Ebû Dâvûd ve İbn Mâce Ebû Umâme'den rivâyet etti.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî Muâviye'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hasendir, demiştir.

Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

Begavî **"Mûcemü's-Sahâbe"**de İbn Şeybe'den rivâyet etmiştir. Râviler sikadır.

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Neseî **"El-Yevm ve'l-Leyle"**de İbn Cerî'den rivâyet etmişlerdir. Zâten kıssa sahibi de odur. Tirmizî hasen ve sahihtir, dedi.

Buhârî ile Müslim, Ebû Vâkid el-Leysî'den rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Berâ bÂzib'den rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Ümmühanî'den rivâyet etmiştir.

Tirmizî rivâyet etti ve hasendir, dedi.

Ahmed, Esmâ b. Yezid'den; Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**da rivâyet etmişlerdir. Taberânî'ye göre, Ebûd-Derdâ'dandırRâviler arasında Şehr b. Huşib vardır.

İbn Ebî'd-Dünyâ rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir.

Buhârî ve Ebû Dâvûd, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Neseî **"El-Yevm ve'l-Leyle"**de. Ebû Dâvûd ve Tirmizî ise Salim b. Ab dullah'tan rivâyet ettiler.

Buhârî ile Müslim, Enes'ten rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet ettiler. Tirmizî hasen ve sahih olduğunu söyledi.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet ettilerTirmizî hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

Ebû Dâvûd, Abdullah b. Amr b. Rebî'den (r.a.). o da babasından rîvâyet etti. İsnadı ceyyiddir.

Taberânî **"Evsat"**ında ve duâ faslında Ali'den rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet ettiler. Fakat bu rivâyette **"Aksırmak Allah'tandır."** kaydı yoktur. Bu kayıt Tirmizî'nindir.

Buhârî ile Müslim, Âişe (r. anha)'dan rivâyet etmişlerdir.

Ebû Ya'lâ ve İbn Adiy, Câbirden rivâyet ettiler.

İbn Mâce ve Hâkim, Ebû Saîd'den rivâyet ettiler. Hâkim, sahihtir dedi. Tirmizî de Aişe (r. anha)'dan rivâyet etti.

Tirmizî rivâyet etti. Hâkim de Aişe (r. anha)'dan rivâyet etti ve isnâdı sahihtir, dedi.

Buhârî **"Tarih"**inde; Taberânî **"Evsat"**ında ve Beyhakî **"Şuabü'l-Îman"**da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Ahmed ve Taberânî, Mâlik b. Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî, Sehl b. Sa'd'dan; Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Ahmed ve Taberânî, Ebû Umâme'den; İbn Hibbân da **"Zuafâ"**da İbn Ebî Evfâ'dan rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den rivâyet etti.

Evvelce geçmişti.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir.

Buhârî **"Tarih"**inde: Taberânî ve Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**ta Enes'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Mübârek **"Zühd"**ünde rivâyet etmiştir.

Hâkim, İbn Abbas'dan rivâyet etti ve sahih olduğunu söyledi. Taberânî de **"Evsat"**ında biraz farklı olarak rivâyet etti.

Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**da; İbn Hibbân **"Zuafâ"**da ve İbn Adiy de Enes'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmişlerdir.

Taberânî **"Sağîr"** ve **"Evsat"**ında İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

İbn Mübârek, Ahmed, Ebû Dâvûd, İbn Ebi'd-Dünyâ gıybet bahsinde ve Taberânî Sehl b. Muaz'dan rivâyet etmişlerdir.

Firdevs sahibi Hz. Ali'den rivâyet etmiştir.

Hâkim, Hüzeyfe'den rivâyet etti. Taberânî de **"Evsat"**ında Ebû Zer'den rivâyet etmiştir.

Ahmed ve Tirmizî rivâyet ettiler. Başka rivâyet yolları da vardır.

"Sünen" sahipleri ve Hâkim, Hz. Ali den rivâyet etmişlerdir. İbn Mâce ve Hâkim, sahihtir, dediler. Tirmizî hasendir, dedi. Müslim'in de bu meâlde bir rivâyeti vardır.

Hâkim ve Beyhâkî, Câbir'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söyledi. Başka rivâyet yolları da var.

Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

İmâm Mâlik **"El-Muvatta'"** adlı eserinde Ata b. Yesâr'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir. İbn Abdülberr, Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmiştir.

Buhârî Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

İbn Sünnî **"El-Yevm ve'l-Leyle"**de; Taberânî ve Beyhakî "**Ed'iye"**de hasen isnâd ile Osmân b. Affan'dan rivâyet etmişlerdir.

İbn Ebî'd-Dünyâ **"Maraz"** kitâbından başka ifade ile Enes'den rivâyet etmiştir.

İbn Ebi'd-Dünyâ **"Ed-Duâ ve'l-Maraz ve'l-Keffârât"**da rivâyet etmiştir.

İbn Ebî'd-Dünyâ **"Kitâbu'l-Maraz"**da Enes'den rivâyet etmiştir.

İbn Ebi'd-Dünyâ, Câbir'den rivâyet etmiştir. Râviler arasında Ebû Ya'lâ da vardır.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Sevbân ve Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Künyesi, Ebû Abdillâh'tır. Kisrâ'nın torunlarındandır. Dedesi Heratlı idi. Kâbil meliklerinden bir kadın ile evlendi, sonra öldü. Kadın babasına döndü ve Şehrab'ı doğurdu. Mekhûl da orada dünyâya geldi. Oradan Sa'd b. As'a esir düştü. Sa'd da onu Huzeyl kabîlesinden bir kadına hîbe etti. Kadın, onu âzâd etti. Tabiîn neslinden olup sikadandır. Birçok sahabîden rivâyet etmiştir.

Müslim, Enes'den rivâyet etmiştir.

Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim, Osmân'dan rivâyet ettiler. Hâkim, isnâdının sahih olduğunu söyledi.

Müslim, Ebû Hüreyre'den muhtasar olarak rivâyet etmiştir.

Tirmizî rivâyet etmiştir. İbn Mâce hasen, Hâkim ise sahih olduğunu söylemiştir.

Mehazı bulunamamıştır.

Cenâzenin önünde gitmek, Şâfiîlere göredir. Hanefîlere göre önünden değil;

ardından gidilir. Her iki mezhebin de delîlleri vardır.

Hasan b. Sufyân ve Bezzâr **“Müsned”**lerinde; Ebû’ṣ-Ṣeyh **“Kitâbü’s-Sevâb”**da; Ebû Naim “**Hilye”**de Câbir’den ve İbn Adiy ve Abdullah b. Ömer’den rivâyet etmiṣlerdir.

Yukarıda geçmiṣti.

Buhârî ile Müslim Aiṣe ve İbn ömer’den rivâyet etmiṣlerdir.

Buhârî ile Müslim Ebû Ṣureyh’den rivâyet etmiṣlerdir.

Buhârî Ebû Ṣureyh’den rivâyet etmiṣtir.

Ahmed ve Taberânî Akabe b. Amir den riâyet etmiṣlerdir.

Ahmed ve Hâkim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiṣlerdir. Hâkim, isnâdı sahihtir, dedi.

Ebû Dâvûd, İbn Hibbân ve Hâkim, Ebû Hüreyre’den rivâyet ettiler ve Hâkim, Müslim’in ṣartlarına göre, sahih olduğunu söyledi.

Ebû Dâvûd **“Merâsil”**de rivâyet etmiṣtirFakat Taberânî, Zührî yolu ile hadisi vasletti. Ayrıca Ebû Ya’lâ da Ebû Hüreyre’den, rivâyet etmiṣtir.

Müslim, İbn Ömer’den rivâyet etmiṣtir. Farklı ifâdelerle daha pek çok rivâyet yolları vardır.

Adı Abdullah, künyesi Muhammed’dir. Fasîh ve belîğ bir zât idi. Haccac-ı Zâlim, babasını o kadar dövdü ki, ellerinin derisi soyuldu. Bundan dolayı babasına **“Mukaffa”** denildi.

Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**da ve İbn Adiy **“El-Kâmil”** de rivâyet etmiṣlerdir.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet etmiṣlerdir.

Hiṣam b. Hasan el-Ezdî’dir. Basralı ve sikadandır. Hasan ve İbn Sirîn’den rivâyet etmiṣtir. Hicri 47 de ölmüṣtür.

Hadisi, Müslim rivâyet etmiṣtir.

Hadîsi, Buhârî rivâyet etmiṣtir.

Abdullah b. Mübârek’in âzâdlısıdır. Fakih ve muhaddislerdendirSikadır. Müslim ve Ebû Dâvûd, kendisinden rivâyet etmiṣlerdir.

Buhârî rivâyet etmiṣtir.

Ahmed, Nafi b. Abdülharis’den ve Sa’d b. Ebî Vakkas’dan; ayrıca Hâkim de Nafî’den rivâyet etmiṣler ve Nafî, isnâdı sahihtir, demiṣ.

Ahmed ve Taberânî, Abdullah b. Mes’ûd’dan rivâyet etmiṣlerdir. İsnâdı, ceyyiddir.

İbn Mâce ve Hâkim rivâyet etmiṣlerdirHâkim, isnadının sahih olduğunu söylemiṣtir. Baṣka rivâyet yolları da vardır.

Bu lafız ile hadisi, Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**da rivâyet etmiṣtir. Buhârî ile Müslim de bu meâlde bir hadis rivâyet etmiṣlerdir.

Buhârî ile Müslim, Aişe'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Enes'ten rivâyet etmişlerdir. Ancak: *"Allah'tan kork."* ziyâdesi yoktur. Bu ziyâde ile Ahmed ve Hâkim ceyyid sened ile Ali'den rivâyet etmişlerdir.

Ahmed ve Taberânî, Dürre binti Ebî Leheb'ten hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

Ahmed ve İbn Hibban **"Sahiheyn"**de rivâyet etmişlerdir.

Taberânî ve Beyhâkî, Abdullah b. Ömer'den; Buhârî biraz eksiği ile ayrıca Müslim de Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Hibbân, Ebû Bekir'den ve Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**ta; Beyhakî **"Şuabü'l-Îman"**da Abdurrahman b. Avf'dan rivâyet etmişlerdir.

Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**ta mürsel olarak rivâyet etmiştir. İsnâdı sahihtir.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

Neseî, hasen olduğunu söyledi. Ayrıca Tirmizî ve İbn Mâce Selmân b. Amir ed-Dibbî'den rivâyet etmişlerdir.

Hadîsi, Buhârî rivâyet etti ve evvelce geçti.

Ahmed ve Taberânî, Eyyub'ten rivâyet etmişlerdir. Râviler arasında Haccac b. Ertet vardır. Ayrıca Beyhakî, Ümmü Gülsüm bint-i Atebe'den rivâyet etmiştir.

Ahmed, Muaz b. Enes'ten rivâyet etmiştir. Ayrıca Taberânî Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir, hadîs evvelce geçmiştir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Beyhakî **"Şuabü'l-Îman"**nda böyle bir hadis rivâyet etmiştir.

Taberânî "**Sağîr**"inde Ebû Hüreyre'den; **"Evsat"**ında Câbir'den biraz farklı olarak rivâyet etmiştir.

Neseî, Târik el-Muhâribî'den: Ahmed ve Hâkim, Ebû Remse'den rivâyet etmişlerdir.

Taberânî **"Evsat"**ında Amr b. Şuayb'den rivâyet etmiştir.

Bedir'de bulunan bahtiyarların en son ölenlerindendir. Hicrî 30 da öldüğü rivâyet edilmiştir.

Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Hibbân ve Hâkim rivâyet etmişlerdir.

Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

Evvelce geçti.

Ebû Amr et-Tevkânî **"Kitâbu Muâşereti'l-Ehleyn"**de Osmân b. Affân'dan biraz eksiği ile ve bu ifâde ile Taberânî, İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

Ebû'ş-Şeyh İbn Hibbân **"Kitâbu's-Sevâb"**da Ali ve İbn Ömer'den ve Et-Tevkanî'den mürsel olarak rivâyet etmiştir.

Taberânî **"Kebîr"**inde İbn Asâkîr **"Târih"**inde İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir.

Ebû'ş-Şeyh İbn Hibban **"Kitâbu'z-Zahâyâ ve'l-Akîka"**da rivâyet etmiştir.

Beyhakî "**Şuabü'l-Îman"**da İbn Abbas ve Âişe'den rivâyet etmişlerdir.

Sünen sahipleri Semure hadîsinden rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, "hasendir" demiştir.

Müellefe-i kulûbtandır ve Temîmîdir.

Buhârî, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Başka meâlde Ahmed b. Hanbel'in Aişe'den rivâyeti vardır ve isnâdı sahîhtir.

Sünen sahibleri Büreyde'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen ve garib olduğunu söylemiştir.

Medineli olup annesi Müslümândır. Tabiinin ileri gelenlerinden ve sikadandır.

Neseî, Abdullah b. Şeddâd'dan rivâyet etmiştir. Ayrıca Hâkim de rivâyet etti ve Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söyledi.

Taberânî **"Sağîr"** ve **"Evsat"**ında; İbn Hibbân **"Zuafâ"**da İbn Abbas'tan rivâyet etmişlerdir.

Künyesi Ebû Hâlid'dir. Hicrî 60 da halife olmuştur. Kırk yaşına varmadan Hicrî 64 târihinde vefât etmiştir.

Bu görüş, Şâfiî mezhebinin görüşüdür. Hac bahsine bakınız.

Ahmed ve İbn Hibbân rivâyet etmişlerdir.

Neseî, İbn Mâce ve Hâkim Muâviye b. Cahme'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnâdının sahîh olduğunu söylemiştir.

Ebû Dâvûd, Neseî, İbn Mace ve Hâkim, Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Hâkim, isnadı sahihtir, demiştir.

Ebû'ş-Şeyh İbn Hibbân **"Kitâbü's-Sevâb"**da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Ebû Mansûr ed-Deylemî **"Müsned-i Firdevs"**de HzAli'den rivâyet etmiştir.

Bu hadîs, bir kaç hadîsten toplanmıştır. Ebû Dâvûd bir kısmını, Buhârî ile Müslim Ebû Zer'den diğer kısmını sahîh sened ile rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Ahmed toplu olarak, Tirmizî ayrı ayrı, İbn Mâce kısa olarak Ebû Bekir'den rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet ettiler.

Hilmi ile meşhûr bir sahabi olup, Basra'ya hicret etmiştir. Birçok hadis âlimleri kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

Kûfeli zâhidlerdendir. Sikadır. Ömer b. Abdülazîz devrinde yaşamıştır.

İbn Münkedir Teymî'dir. Tabiînden ve sikadır. Birçokları kendisinden hadîs rivâyet etmişlerdir. Hicrî 130 da ölmüştür.

İbn Mübarek **"Zühd"**ünde mürsel olarak rivâyet etmiştirMüslim'in de İbn Mes'ûd'dan biraz farklı bir rivâyeti vardır.

Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

Resul i Ekrem'in âzâdlı kölesidir, adı İbrâhim'dir. Hz. Abbas'ın kölesi idi. Hz. Abbas onu Resul-i Ekrem'e hediye etmişti. Köle, Abbas'ın Müslüman olduğunu haber verince, Resul-i Ekrem de onu âzâd etti. Uhud ve diğer gazvelerde bulundu. Fakat Bedir'de bulunamadı. Bedir'den önce Müslüman oldu. Hz. Osman'ın şehâdetinden kısa bir müddet sonra Medîne'de öldü.

Tirmizî rivâyet etti. İbn Hibbân da Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Hadîsi, Müslim rivâyet etmiştir.

Taberânî "**Evsât**"ında ve Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**ta rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, biraz farklı ifâdelerle rivâyet etmişlerdir. Harâitî **"Mekârim-i Ahlâk"**ta bu lafız ile rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ'dan rivâyet etmişlerdir. Hadisi, Hâkim ve Taberânî rivâyet etmişlerdir. Hâkim sahihtir, dedi. Buhârî ile Müslim, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Fudale'nin babası, Ubeyd, şâir idi. Kendisi Uhud gazvesinde bulundu ve Rasûl-i Ekrem'e orada biat etti. Şam'a gitti ve orada Muâviye'ye kadılık yaptı. Şam'da öldü. Rasûl-i Ekrem, Medîne'ye geldiği vakit, altı yaşında olup, Hicrî 53 de öldüğünü Vâkidî söyler.

RUB'U'L-ÂDÂT
ALTINCI KİTAB

İNSANLARDAN AYRI
YAŞAMANIN ÂDÂBI
(KİTÂBU ÂDÂBİ'L- UZLET)

MUKADDİME

Hamd Allah'a mahsûstur. O ki, hayırlı ve halis kullarını birbirine ısındırıp ünsiyet ettirmekle, onlara en büyük nîmetini bahsetmiştir. O ki, münâcatı ve mânevî lütufları ile gönüllerini huzûra eriştirmiştir. O ki, dünyanın süsünü, iyilik, zevk u safasını, onların gönlünde küçülterek, ona meyletmelerini önlemiştir. O dereceye kadar ki, düşünce yollarındaki perdeleri dürebilenler, vahdet köşesine çekilmeyi tercîh ederek, tenhâ yerlerde Allahu Teâlâ'nın nûrunu, azamet ve celâlini düşünmekle ünsiyet edip, kendilerine en yakın olan insanlarla bile düşüp kalkmaktan hoşlanmaz olmuşlardır.

Salât ve selâm, Efendimiz ve bütün peygamberlerin efendisi ve yaratıkların en hayırlısı Muhammed aleyhisselâma ve halkın efendisi ve imamları olan âline ve ashâbına olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki: Halk arasına karışmak veyâ yalnız yaşamak ve bunların birini diğerinden üstün tutmak hususunda insanların görüşleri birbirine uymamaktadır. Her iki tarafın da faydalı ve heves edilir yönleri olduğu gibi, sevilmeyen kötü tarafları da vardır. Âbid ve zâhidlerin çoğu uzleti tercîh etmekte ve ihtilâttan üstün görmektedirler. Sohbet kitâbında anlattığımız; halk arasına girip, onlarla ülfet ve ünsiyet kurmanın efdaliyeti hakkındaki yazılarımız, bu ekseriyetin meylettiği uzlet ve halvet anlayışına uymaz. Bu hususta hakikatin yüzünden perdeyi kaldırmak ve gerçeği îzah etmek cidden ehemmiyeti mûcib bir husus olup, iki bâbda îzahı mümkündür.

BİRİNCİ BAB: UZLETİ TERCÎH EDENLER

BU HUSUSTAKİ MEZHEPLER

İnsanlar bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Bu ayrılık, tâbiîn devrinde başlamıştır. (Tâbiînden olmayan) Süfyân-ı Sevrî, İbrâhim b. Edhem, Dâvûd-ı Tâî, Fudayl b. Iyâz, Süleyman el-Havâs, Yûsuf b. Evsat, Huzeyfetü'l-Merâşî ve Bişr-i Hafî de uzleti tercîh edenlerdendir. Tâbiînin bir çoğu da halk arasına karışmayı, âşinâ ve dostları çoğaltmayı, Müslümanlarla anlaşıp birbirini sevmeyi ve dînî işlerinde onlara yardımcı olmayı, iyilik ve takvâ ile yardımda bulunmayı tercîh ederlerdi.

Said İbn Müseyyeb, Şa'bî, İbn Ebî Leylâ, Hişam b. Urve, İbn Şibrime, Şerik b. Abdullah, İbn Uyeyne, İbn Mübârek, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve bir cemâat da buna meyletmiştir.

Bu hususta âlimlerden gelen haberler de iki esâsta mütâlaa edilebilir:

Birincisi: Mutlak olarak bu iki fırkadan birisine meyleder mâhiyettedir.

İkincisi: Her hangi bir fırkaya, sebeplerini açıklamak sûretiyle, meyleder mâhiyettedir.

Biz, mezhepleri îzah için, önce bu fırkalara mutlak olarak meyleden sözleri anlatacağız. Kâr ve zararlarını îzah sırasında da, fırkalardan birine meyletme hakkında gösterdikleri sebepleri îzah edeceğiz. Buna göre deriz ki:

Hz. Ömer (r.a.): "Uzletten nasibinizi alın" buyurmuştur. İbn Şîrîn de: "Uzlet, ibâdettir". Fudayl da, "Sevmek için Allah, arkadaş olmak için Kur'ân, nasîhat için de ölüm yeter." demişlerdir. Yine denildi ki: Allah ile arkadaş ol ve insanları bir tarafa bırak.

Zâhid **Ebû'r-Rebî**, Dâvûd-i Tâî'ye:

– "Bana öğüt ver." dedi. Dâvûd-i Tâî:

– Dünyadan Oruç tut, âhiretin için iftar et; yâni dünyadan elini eteğini çek, âhiretin için çalış, arslanlardan kaçtığın gibi, insanlardan da uzaklaş, dedi.

Hasan-ı Basrî de, şu cümleleri Tevrat'tan ezberledim, diyor:

"Âdemoğlu kanâat edince ihtiyaçtan kurtarır, insanlardan uzaklaştıkça selâmete ulaşır, şehvetleri terk ettikçe hürriyete kavuşur, haset etmedikçe mürüvvet sâhibi olur, az sabreder çok kârını bulur."

Vuheyb b. Verd-i Mekkî şöyle demiştir:

"Biz öğrendik ki hikmet on cüzdür: Dokuzu sükût etmekte, biri ise insanlardan uzak kalmaktadır."

Yûsuf b. Müslim, evinden dışarı çıkmayan Ali b. Bekkâr'e:

– “Bu yalnızlığa nasıl dayanırsın?” diye sordu. Ali:

– Ben gençliğimde bundan daha dayanıklı idim. İnsanlarla oturur fakat hiç konuşmazdım.” dedi.

Sufyân-ı Sevrî de şöyle demiştir:

“Bu zaman, sükût edip eve çekilerek azıcık geçim ile yetinip, ölünceye kadar sabretme zamanıdır.”

Diğer bâzıları da şöyle demişlerlerdir: “Bir gemide seyahat ediyorduk. Arkadaşlarımız arasında Alevîlerden bir genç de vardı. Bir hafta bir arada kaldığımız halde, tek sözünü duymadık. Kendisine:

“Niçin konuşmuyorsun?” dediğimizde, o şöyle dedi:

“Üzüntüsü az, ölecek çocuğu yok, kaybolmasından sakınacağı bir işi de yok. Gençlik heyecanı ihtiyâcını giderdi ve ilim kazandı. Gâyesi, susması ve yalnızlığıdır.”

İbrâhim Nehaî, bir kişiye:

– Dînî bilgileri öğren de sonra uzlet et.” demiştir. Rebî b. Heysem de aynı tavsiyede bulunmuştur.

Denildi ki: **Mâlik b. Enes**, dostları ile görüşür, hastaları ziyâret eder ve cenâzelere giderdi. Sonradan yavaş yavaş hepsini terk etti. Neden böyle yaptığını soranlara da: “İnsanın, her mâzeretini söylemesi doğru değildir.” cevâbını vermiştir.

Ömer b. Abdülazîz’e:

– “Biraz aramızda bulunsan ne olur?” diyenlere, Ömer:

– “Artık bizim için Allah ile bulunmaktan başka bir şey yok.” demiştir.

Fudayl da: “Karşılaştığımda bana selâm vermeyenden ve hasta olduğum zaman ziyâretime gelmeyenden memnun olurum.” demiştir.

Ebû Süleyman Dârânî şöyle demiştir:

“**Rebî b. Heysem**, kapısının önünde biraz oturur, hava alır ve etrafa bakınırdı. Yine bir gün kapının önünde otururken, atılan bir taş alnına vurarak, alnını kanatmıştı. O, bir taraftan kanı silerken, öte yandan da:

– “Ey Rebî bu taş sana ders verdi ve bir daha kapıya çıkma.” diyerek içeri girdi ve ölünceye kadar bir daha dışarı çıkmadı.”

Sa’d b. Ebi Vakkas ile Sa’d b. Zeyd, son zamanlarında Akik’deki evlerine çekildiler. Ölünceye kadar -Cumaları dahi şehre inmez oldular.

Yûsuf b. Esbât, Sufyân-ı Sevrî’nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Kendisinden başka gerçek mâbûd olmayan Allahu Teâlâ’ya yemin ederim ki, artık yalnız yaşama zamanı gelmiştir.”

Bişr b. Abdullah da şöyle demiştir: “İnsanlarla âşinâlığı azalt, tanıdıkların

çok olmasın. Çünkü kıyâmette âkıbetinin ne olacağını bilmiyorsun. Herkesin karşısında rezîl olmaktansa tanıdıklarının az olması daha iyidir."

Emirlerden biri **Hâtem-i Esam**'ın huzûruna girer ve:

- "Bir ihtiyâcın varsa söyle, yerine getireyim." der. Hâtem:

- "Evet. Bir ihtiyâcım var, onu yerine getir." der. O da:

-"Ne ben seni göreyim; ne de sen beni gör. Ne sen beni bil, ne de ben seni bileyim." der.

Adamın biri **Sehl-i Tüsterî**'ye:

- "Seninle arkadaş olmak isterim." der. Sehl:

- "Birimiz ölünce âhirete kadar kim arkadaş olacak?" Adam:

- "Allah." deyince, Sehl:

- "O halde şimdiden O'na arkadaş olmaya bak." dedi.

Fudayl'a oğlu Ali'nin: "Öyle bir yerde olsam ki, ben insanları gördüğüm halde onlar beni görmese." dediğini söyledikleri zaman Fudayl ağladı ve:

- "Keşke Ali bu sözü tamamlasaydı: Ne onlar beni, ne de ben onları göreceğim bir yerde olsaydım, deseydi." dedi.

Yine **Fudaly**: "Dostları çoğaltmak, zekâ zayıflığındandır." demiştir.

İbn Abbas (r.a.): "Oturacak yerlerin en makbulü, kimseyi görmediğin evin içidir." demiştir.

İHTİLÂTI TERCİH EDENLER

İhtilâtı uzlet üzerine tercîh edenler şu âyet-i kerîmeleri delîl göstermişlerdir:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا

"İhtilâf edip, ayrılığa düşenler gibi olmayın." (Âl-i İmrân sûresi, 3/105)

فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ

"Kalplerinizi telîf etti." (Âl-i İmrân sûresi, 3/103) Bunlar, insanlar arasına katılmanın, ayrılıktan daha makbul olduğu hususunda ileri sürdükleri delîllerdendir. Fakat bu, zayıftır. Çünkü âyet-i kerîmelerden murâd: şerîatın aslında ve Kur'ân'ın mânâlarındaki fikir ayrılığıdır. Uzletten murâd da, husûmeti harekete getirecek, fitne ve fesada sebep olacak ayrılık fikirlerini bertaraf etmektir ki, bunun, uzleti men eder bir tarafı yoktur.

Şu hadîs-i şerifle de delîl çektiler:

الْمُؤْمِنُ إِلْفٌ مَأْلُوفٌ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ

“Mü’min, geçim ehli olup herkes ile iyi geçinendir. Ülfet etmeyen ve ülfet olunmayan kimsede hayır yoktur.” [228] Fakat bu hadîs-i şerîfle de delîl çekmeleri zayıftır. Çünkü hadîs, ünsiyete mâni olan kötü ahlâka işarettir, yoksa insanlarla ülfet edebilecek şekilde güzel huylu bir insanın selâmete çekilerek kendisi ile meşgul olması hususu ile bir münâsebeti yoktur.

Bir başka delîlleri de, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz’in şu mübârek sözleridir:

مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شِبْرًا خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ

“Müslümanlardan bir karı ayrılan kimse, İslâm bağını boynundan çıkarmı olur.”

مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ فَمَاتَ فَمِيتَتُهُ جَاهِلِيَّةٌ

“Cemaatten ayrılan, câhiliyet devrinde ölmü gibidir.” [229]

مَنْ شَقَّ عَصَا الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمُونَ فِي إِسْلَامٍ دَامِجٍ فَقَدْ

خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ

“Her kim, cemaat halinde bulundukları halde, Müslümanların arasını açar ve onlardan ayrılırsa, İslâmiyet bağını boynundan çıkarmı olur.” [230] Bu delîller de zayıftır. Çünkü hadîslerdeki gaye, Müslümanlar bir imam üzerine ittifak ettikleri zaman, onlara isyân etmek, onlardan yan çizmek ve onlara karşı gelmektir ki, elbette bu tehlikelidir. Zîra Müslümanların etrafında toplandıkları bir imama ihtiyaçları vardır. Bu da ancak ekseriyetin onu kabul etmesi ile kabildir. Buna muhalefet etmek, ortalığı karıştırmak ve fitneyi uyandırmak demektir ki, bu elbette yasaktır. Fakat uzletin bununla bir münâsebeti yoktur.

Ayrıca şu hadîs-i şerîfleri de delîl olarak göstermişlerdir:

مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ فَمَاتَ دَخَلَ النَّارَ

“Dîn karde ine üç günden ziyâde dargın duran kimse ölürse, cehenneme gider.” [231]

لَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثٍ وَالسَّابِقُ

بِالصُّلْحِ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ

“Müslüman’ın dîn karde ine üç günden ziyâde dargın durması helâl olmaz, önce konu an, cennete girer.” [232]

مَنْ هَجَرَ أَخَاهُ سَنَةً فَهُوَ كَسَافِكِ دَمِهِ

“Karde ine bir yıl dargın duran kimse, onun kanını akıtmı gibidir.” [233] Bu hadîsleri de dâvalarına delîl olarak gösterdiler ve uzlet kardeşini tamamen terktir dediler. Bu delîlleri de zayıftır. Zîra hadîslerden gâye, insanlara kızarak onlarla konuşmamak, selâm vermemek ve bu sûretle aralarına karışmamak demektir. Yoksa dargınlığın, bir hiddet olmadan insanlarla ayrı yaşamakla bir alâkası yoktur. Bununla beraber şu iki halde üç günden ziyâde küskün durmak da câizdir. Birincisi: Küskün durduğu kimsenin halinin düzelmesine kanâat getirdiği zamandır. Diğeri de, selâmeti, konuşmamasında bulmaktadır. Her ne kadar hadîs, mutlak sûrette küskün durmayı men ederse de, bu iki hal müstesnadır. Nitekim **Hz. Aişe**’den (r. anha) rivâyet edildiğine göre Rasûl-i Ekrem (s.a.v.); Zilhicce, Muharrem ayları ile Safer ayının bâzı günlerinde kendisiyle konuşmamıştır.[234] Yine **Hz. Ömer**’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), bir ay âilelerinden ayrılarak çardağına çekilmiştir. Burada yirmi dokuz gün bekledikten sonra barışmıştır. “Bir aya yemin etmiştin.” diyenlere cevâben, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلشَّهْرُ قَدْ يَكُونُ تِسْعًا وَعِشْرِينَ

“Ay, bâzen yirmi dokuz gün gelir.” [235] buyurmuştur.

Yine **Hz. Âişe**’nin (r. anha.) rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ إِلَّا أَنْ يَكُونَ

مِمَّنْ لَا تُؤْمَنُ بَوَائِقُهُ

“Bir Müslüman’ın, karde ine üç günden ziyâde küskün durması helâl olmaz. Ancak kötülüğünden emîn olamayacağı bir kimse ise o zaman helâl olur.” [236] İşte bu hadîs, tahsîse delîldir. **Hasan-ı Basrî**’nin: “Ahmaktan uzaklaşmak, Allah’a yaklaşmaktır.” sözü de bu mânâdadır. Hâlbuki bu da ölüme kadar devâm eder. Çünkü ahmaklığın zâil olması mümkün değildir.

Muhammed b. Ömer el-Vâkidî'ye, bir adamın ölünceye kadar bir adamla konuşmadığını anlattıklarında, Vakidî: "Bu yeni değil, Sa'd b. Ebî Vakkas ölünceye kadar Ammar b. Yaser ile konuşmadı. Osman b. Affan (r.a.) Abdurrahman b. Avf ile, Hz. Âişe Hafsa ile, Tâvûs da Vehb b. Münebbih ile ölünceye kadar konuşmamışlardır." demiştir. Bütün bunlar, selâmeti konuşmamakta bulduklarına hamledilmiştir.

Bunların bir delîli de şu rivâyettir: Adamın biri, sırf ibâdet maksadıyla dağa çekilmişti. Bunun nasıl bir hareket olduğunu anlamak için, adamı Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e getirdiler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تَفْعَلْ أَنْتَ وَلَا أَحَدٌ مِنْكُمْ لَصَبْرُ أَحَدِكُمْ فِي بَعْضِ مَوَاطِنِ

الْإِسْلَامِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ أَحَدِكُمْ وَحْدَهُ أَرْبَعِينَ عَامًا

"Ne sen, ne de ba ka biriniz böyle yapsın! Müslümanlar arasında bulunup onların eziyetlerine katlanmak, tek ba ına kalıp kırk yıl ibâdet etmekten daha hayırlıdır." [237] buyurmuştur. Hâlbuki bu hadîs daha ziyâde İslâm'ın ilk devirlerinde farz olan ve üzerinde ehemmiyetle durulan cihâdı aksatmamak bakımından vârid olmuştur. Nitekim aynı meâldeki şu hadîs, bu iddiayı teyîd etmektedir. Ebû Hüreyre (r.a.) diyor ki: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ile gazâya çıkmıştık.

Bir vâdide suyu tatlı olan bir göze bulduk. İçimizden biri: "İnsanlardan ayrılır ve bu suyun başına gelir otururdum. Fakat bunu Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e sormadan yapamam." dedi. Sonra da meseleyi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den suâl etti. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تَفْعَلْ فَإِنَّ مُقَامَ أَحَدِكُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهِ فِي

أَهْلِهِ سِتِّينَ عَامًا، أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللهُ لَكُمْ وَتَدْخُلُوا

الْجَنَّةَ؟ اُغْزُوا فِي سَبِيلِ اللهِ فَإِنَّهُ مَنْ قَاتَلَ فِي سَبِيلِ اللهِ فُوَاقَ

نَاقَةٍ أَدْخَلَهُ اللهُ الْجَنَّةَ

"Böyle yapma. Zîra her hangi birinizin Allah uğrunda mücâhede etmesi, evinde kıldığı altmı senelik namazdan hayırlıdır. Allahu Teâlâ'nın sizi mağfiret etmesini ve cenneti (ne koymasını) sevmez misiniz? (O halde) *Allah yolunda gazâ edin. Zîra bir deve sağımı*

kadar[238] *harbeden kimseyi Allahu Teâlâ cennete koyar.”* [239] buyurdu.

Bir başka delîlleri de Muaz b. Cebel’in rivâyet ettiği şu hadîstir:

إِنَّ الشَّيْطَانَ ذِئْبُ الْإِنْسَانِ، كَذِئْبِ الْغَنَمِ يَأْخُذُ الْقَاصِيَةَ

وَالنَّاحِيَةَ وَالشَّارِدَةَ وَإِيَّاكُمْ وَالشِّعَابَ وَعَلَيْكُمْ بِالْعَامَّةِ

وَالْجَمَاعَةِ وَالْمَسَاجِدِ

“ eytan, insanın kurdudur. Kurt, kenarda kö ede kalmı , sürüden ayrılmı ve uzakla mı koyunu yakaladığı gibi, eytan da cemaattan ayrılanları yakalar. Sakın cemaattan ayrılmayın, halk arasına katılın, câmi ve cemaatlerde bulunun.” [240] Hâlbuki bu hadîs, ilmini tamamlamadan uzlete çekilenler hakkındadır ki, tafsîlâtı gelecektir.

UZLETİ TERCİH EDENLERİN DELÎLLERİ

Bunlar da Allahu Teâlâ’nın, İbrâhim aleyhisselâmdan hikâye yolu ile haber verdiği şu âyet-i celîle ile, uzletin daha makbul olduğuna delîl çektiler. Allahu Teâlâ buyuruyor:

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ

وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا

“Onlardan ve Allah’tan başka taptıklarından uzaklaşınca, Biz de ona İshak’ı ve (İshak’ın oğlu) **Yâkûb’u verdik ve hepsini de Peygamber yaptık.”** (Meryem sûresi, 19/49) Görülüyor ki, âyette uzletin hayır ve bereketine işâret buyurulmaktadır.

Bunların, bu âyet-i kerîme ile delîl çekmeleri zayıftır. Çünkü âyet-i celîle kâfirler hakkındadır. Onların arasına girmek, onları îmâna dâvet içindir. Bu mümkün olmayınca, ayrılmaktan ve onlardan uzaklaşmaktan başka çâre yoktur. Hâlbuki bizim sözümüz, Müslümanlar arasında kalmakta ve onun faydaları hakkındadır. Nitekim rivâyet olunduğuna göre, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

– “Kapalı destilerden mi abdest almak hoşunuza gider, yoksa herkesin istifâdesine arzedilen ve herkes tarafından kullanılan şu matharalardan mı?” diye sormuşlar, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

بَلْ مِنْ هٰذِهِ الْمَطَاهِرِ الْتِمَاسًا لِبَرَكَةِ أَيْدِي الْمُسْلِمِينَ

– *“Müslümanların ellerinin bereketini umduğum için, u matharaları tercîh ederim.”* [241] buyurdu. Yine rivâyete göre: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Kâbe’yi tavaf ettikten sonra su içmek üzere Zemzem kuyusuna gitti. Bir de baktı ki, bir kap içinde hurma şerbeti yapıp içiyorlar. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *“Bana su verin.”* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Abbas:

– Bu hurma şerbetidir. Bunlar kabı kirlettiler, müsâade buyur da, ben evden ağzı kapalı temiz testiden su getireyim.” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِسْقُونِي مِنْ هٰذَا الَّذِي يَشْرَبُ مِنْهُ النَّاسُ أَلْتَمِسُ بَرَكَةَ

أَيْدِي الْمُسْلِمِينَ

– *Herkesin içtiği u kaptan bana da içirin. Müslümanların elleri bereketi çeker.”* buyurdu.[242] Ve bu sudan içti. Vaziyet bu merkezde iken, Müslümanlardan ayrılmak, kâfirlerden ve onların taptıklarından uzaklaşmaya nasıl benzetilir? Bunlar birbirine delîl olamazlar.

Mûsâ aleyhisselâmın dediği şu âyet-i kerîmeyi de delîl getirdiler.

وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ

“Eğer bana itimâdınız yoksa benden uzak olunuz.” (Duhan sûresi, 44/21) Hâlbuki Hz. Mûsâ, onların îman etmelerinden ümîdini kestikten sonra, onlardan uzlet etmiştir ki, bu da dâvalarına delîl olamaz.

Yine Allahu Teâlâ’nın Ashâb-ı Kehf hakkında:

وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللّٰهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ

يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ

“Vaktâ ki onlardan, Allah’tan başka taptıkları putlardan uzaklaştınız. Mağaraya (çekilip) **sığının, Allah rahmetinden size verir.”** (Kehf sûresi, 18/16) buyurduğu gibi onlara uzleti emretti. Ayrıca Kureyş, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e ezâ ve cefâ ettikleri vakit, Şi’bî-i Ebî Tâlib’de uzlete çekildi. Ashâb-ı kirâmına da müşriklerden uzak kalmayı ve Habeşistan’a hicreti emretti. İslâmiyet yayıldıktan sonra, Medîne’de buluştular. Bütün bunlar, kâfirlerden

uzaklaşmaktır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), Müslümanlardan uzaklaşmayı emretmedi. Müslüman olma ihtimâli olmayan kâfirlerden uzaklaştırdı. Ashâb-ı Kehf de aynı şekilde kâfirlerden uzaklaştı, birbirinden ayrılmadılar. Dâva, Müslümanlardan uzlettedir.

Uzletin daha makbul olduğuna, Abdullah b. Âmir el-Cehnî'nin rivâyeti ile de delîl çekiyorlar. Abdullah, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e, kurtuluş çârelerinin neler olduğunu sorunca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لِيَسَعْكَ بَيْتُكَ وَأَمْسِكْ عَلَيْكَ لِسَانَكَ وَابْكِ عَلَى خَطِيئَتِكَ

"Evinde otur, dilini koru ve hatâlarına ağla." [243] buyurmuştur. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

– "İnsanların en efdali kimdir?" diye sorulunca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مُؤْمِنٌ مُجَاهِدٌ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ تَعَالَى، قِيلَ: ثُمَّ

مَنْ؟ قَالَ: رَجُلٌ مُعْتَزِلٌ فِي شِعْبٍ مِنَ الشِّعَابِ، يَعْبُدُ رَبَّهُ،

وَيَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ

– *"Canı ve malı ile Allah yolunda mücâhede eden mü'mindir."* buyurdu. "Sonra "kim?" sorusuna da:

– *"Bir dağa çekilip kimseye kötülüğü dokunmadan Allahına ibâdet edendir."* [244] buyurdu.

Diğer bir hadîste de şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ التَّقِيَّ الْغَنِيَّ الْخَفِيَّ

"Allahu Teâlâ müttaki, zengin ve insanlardan saklı kalan kimseleri sever." [245] İşte bunlar, uzletin efdal olduğunu ifâde ederler.

Bu hadîslerle delîl çekmek zayıftır. Çünkü Abdullah b. Âmir hakkındaki hadîs, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in nübüvvet nûru ile onun hakkında bildiği hale binâendir. Yoksa Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), bunları, ondan başka hiç kimseye tavsiye etmemiştir. Nice kimseler vardır ki selâmet, onların evde kalmalarında ve muhârebeye gitmemelerindedir. Bu hal, mücâhedeyi terk etmenin daha makbul olduğuna delâlet etmez. Hâlbuki insanlar arasına katılmakta mücâhede ve yorgunluk vardır. Bunun için Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ خَيْرٌ مِنَ الَّذِي لَا

يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ

"İnsanlar arasına katılıp, onların eziyetlerine katlananlar, insanlar arasına girmeyip eziyetlerine katlanmayanlardan daha hayırlıdır." [246] İşte Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in: *"Uzlete çekilip Rahbine ibâdet eden ve insanları kötülükten emîn kılan, insanların hayırlısıdır."* buyurduğu da bu gibilerdir. Yâni insanlık âlemi için zararlı olan kimselerin eve kapanıp ibâdet etmeleri daha makbuldür. *"Allah, gizli kalan müttakîleri sever."* hadîsi de şöhretten kaçınmak içindir. Uzlet ile bir alâkası yoktur. Nice uzlete çekilmiş râhipler vardır ki, onların şöhreti âfâkı kaplar. Nice insanlar arasına katılmış kimseler vardır ki, adı sanı bile okunmaz. Şu halde bu hadîsin uzlet ile bir münâsebeti yoktur.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in şu hadisi ile de uzletin daha iyi olduğuna delîl çekmişlerdir. Hadîs şudur:

Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ashâbına:

أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ؟ قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ، فَأَشَارَ بِيَدِهِ

نَحْوَ الْمَغْرِبِ وَقَالَ: «رَجُلٌ أَخَذَ بِعِنَانِ فَرَسِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ

يَنْتَظِرُ أَنْ يُغِيرَ أَوْ يُغَارَ عَلَيْهِ. أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ بَعْدَهُ؟»

وَأَشَارَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْحِجَازِ وَقَالَ: «رَجُلٌ فِي غَنَمِهِ يُقِيمُ الصَّلَاةَ

وَيُؤْتِي الزَّكَاةَ وَيَعْلَمُ حَقَّ اللهِ فِي مَالِهِ وَاعْتَزَلَ شُرُورَ النَّاسِ».

– *"Dikkat edin, insanların hayırlısının kim olduğunu size bildireyim mi?"* buyurdu. Ashâb:

– "Bildir, ya Rasûlallah." deyince Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) eli ile batıyı göstererek:

– *"Atının yedeğini eline almı , Allah uğrunda bekliyor; ya kendisi saldıracak veyâ dü manın saldırısını önleyecek."* buyurdu. Bundan sonra eli ile Hicaz tarafını göstererek:

– *"İnsanların hayırlısı, koyunlarının ba ında bulunup namazını kılan, zekâtını veren ve malında Allah hakkı olduğunu bilen, insanların kötülüğünden uzakla an kimsedir."* [247] buyurdu. Fakat yukarıda anlattığımız gibi, bu hadîsler hiç bir tarafa katî

delîl olamaz. Bunun için, bu hususu iyice açıklayarak, yüzünden perdeyi kaldırmak ve uzletin fayda ve zararlarını anlatmak lâzım ki, hak tecellî etsin.

Birinci Babta geçmiştir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir.

Taberâni ve Hattâbi **«Uzlet Kitabı»**nda sened-i ceyyid ile İbn Abbâs'dan rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd, Ebû Hüreyre'den sahih sened ile rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Enes'ten rivâyet etmişlerdir. Ancak *"Önce konu an cennete girer."* ilâvesi yoktur. Bu kısım, Taberânî'nin rivâyetinde vardır.

Ebû Dâvûd, Ebû Hırâş es-Sülemî'den rivâyet etmiştir. Senedi sahihtir.

Ebû Dâvûd, Aişe'den riyâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

İbn Adîy, Aişe'den rivâyet etmiştir.

Beyhaki. As'as b. Selametlen rivâyet etmiştir. Hadisin mürsel olduğunu söyleyenler vardır. İbn Hibban da mürsel olarak **«Sukâtü't-Tabiin»**de rivâyet etmiştir.

Hadîste geçen **"Fevak"** şu demektir: Sahibi deveyi sağdıktan sonra bırakır. Yavrusu memesine asılır ve tekrar gelen sütü alır. İşte bu arada geçen zamandır.

Ahmed ve Taberânî rivâyet etmişlerdir. Râvîler sikadandır.

Tirmizî rivâyet etmiştir. Hâkim de rivâyet etti ve Müslim'in şartına göre, sahihtir dedi.

Taberâni **"Evsat"**ında İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

Ezrakî **"Mekke Târihi"**nde İbn Abbas'tan, ayrıca Tâvus'tan mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

Tirmizî, Akabe'den rivâyet etti ve hasendir, dedi.

Buhârî ile Müslim, Ebû Said el-Hudrî'den rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Sa'd b. Ebi Vakkas'tan rivâyet etmiştir.

Tirmizî, İbn Mâce, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

Taberânî Ümmü Mübeşşir'den rivâyet etmiştir Ayrıca Tirmizî ile Neseî, daha muhtasar olarak, İbn Abbas tan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, sahih olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ BAB:
UZLETİN FAYDA VE ZARARLARI

Bilmiş ol ki: Ayrı yaşamakta ve insanlar arasına katılmaktaki ihtilâf, evlenme ile bekâr kalmanın fazîletindeki ihtilâf gibidir. Biz, evlenmenin âfet ve faydaları mevzûunda, vaziyetin şahıslara göre değiştiğini anlatmıştık. Burada da hüküm aynıdır. Bunun için önce uzletin faydalarını anlatalım. Bu faydalar, dînî ve dünyevî olmak üzere ikiye ayrılır. Dinî faydaları da halk arasında yapılamayan tâat ve ibâdetle meşgul olmak, Allahu Teâlâ'nın kudret ve azametini düşünüp ilmini geliştirmek; riyâ, gıybet, mârufu emir ve münkeri nehyetmekten sarf-ı nazarla, halk arasına katılmakla düşeceği bâzı günâhlardan korunmak, insan tabiatının çaldığı kötü arkadaşların kötü îtiyadlarından korunmak gibi faydalardır.

Dünyevî faydalar ise sanatını tenhâda rahatça icrâ edebilmek, insanlar arasına katılmakla; dünyalığa meyletmek, insanların kendisine yönelmesi insanlardan ve insanların kendisinden bir şeyler istemesi, kapalı olan halinin açığa çıkması, çekememezlik, koğuculuk, riyâ ve sû-i zan gibi, ahlâksız arkadaşların kendisine eziyet vermesi ve onların diğer tabiatlarından eziyet görmesi gibi hallerden korunmaktır. İşte bunlar, insanlardan ayrı yaşamanın faydalarıdır. Bütün bu faydaları altı maddede îzah edelim:

BİRİNCİ FAYDA

Birinci fayda: Huzûr içinde ibâdet, tefekkür, insanlardan ayrılıp Allah ile baş başa kalmak, yer ve gök, dünya ve âhiret hususunda esrâr-ı ilâhîyi araştırmakla uğraşmaktır. Bütün bu işler huzûr ister. İnsanlar arasına katılmakla bu huzûr sağlanmaz. Uzlet, bunları sağlamaya bir vesîledir. Bunun için bâzı hakîmler şöyle demişlerdir:

Yalnız kalmak, ancak Allahın kitâbına sarılmakla mümkündür. Allahu Teâlâ'nın kitâbına sarılmayanlar, Allah'ı zikretmekle dünya meşgalesinden kurtulmuşlardır. Allah'ı zikredenler, Allah ile beraberdir. Onlar Allah'ı anarak yaşar, Allah'ı anarak ölür, Allah'ı anarak Allah'a ulaşır. Şüphesiz, insanlar arasına karışmak, bu gibileri zikir ve fikirden alıkoyar. Bu gibiler hakkında uzlet, elbette daha evlâdır. Bunun için Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), ilk zamanlarında insanlardan ayrılır ve Hira Mağarası'na gider ve orada uzlete çekilirdi. Bu sâyede Peygamberlik nuru kendisinde kuvvetlendi de insanlar arasına katılmak, onu Allah'tan men etmedi. O, bedeni ile insanlar arasında iken, kalbi ile Allah'a

yönelmişti. Hatta insanlar, onun en çok sevdiği kimsenin Hz. Ebû Bekir olduğunu sanmışlardı. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), yalnız Allah'a bağlandığını ve kalbinde asıl O'nun sevgisi bulunduğunu bildirmek üzere:

لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا، وَلَكِنْ

صَاحِبُكُمْ خَلِيلُ اللهِ

"Eğer bir dost ve sevgili edinseydim, Ebû Bekir'i dost edinirdim. Fakat sizin arkada ınız, Allahın halîli ve dostudur." [248] Dışta insanlarla, içte Allah ile bulunmak, yalnız peygamberlere mahsûstur. Tekâmül etmemiş bâzı zayıf kimselerin buna tamah etmesi uygun olmaz. Bununla beraber bâzı velîlerin bu dereceye yükselmesi de akıldan uzak değildir. Nitekim **Cüneyd** şöyle demiştir: "Tam otuz senedir Allah huzurunda bulunup sinirlerimle O'na hitap eder olduğum halde, insanlar kendileri ile konuştuğumu sanırlar."

Bu, ancak başkasının araya girmesine imkân vermeyecek şekilde bütün varlığı ile Allah'a bağlananlara nasîb olur ki, inkârı kabil değildir. Meselâ, birisine ifrât derecede âşık olan kimse, insanlar arasına girdiği halde onların söylediklerinden haberi olmadığı gibi, kendi konuştuğundan da haberi olmaz. Çünkü o, aşkı ile meşguldür. Hattâ dünya hususunda bir sıkıntı ile karşılaşan kimse, o kadar dalgın olur ki, insanlar arasında bulunduğu halde etraftakilerden haberi bile olmaz, konuştuklarını dahi duymaz. Aklı başında olanlar için âhiret işleri daha mühimdir. Her ne olursa olsun, ekseriyet için uygun olan, yalnız kalmaktan istifâde etmektir. Bunun için hakîmin birisine:

– "Niçin uzlete çekilip yalnız kalıyorlar?" diye sorduklarında, Hakîm:

– "Yalnızlık sâyesinde devâmlı tefekkürde kalmayı, ilmin gönüllerinde birleşmesini isterler ki, bu sâyede temiz bir hayat yaşayıp mârifetin zevkine varmış olsunlar." demiştir. Hakîmin birisine:

– "Yalnızlığa nasıl tahammül edersin?" diye sorduklarında Hakîm:

– "Ben yalnız değilim, Allah ile beraberim. Allahu Teâlâ'nın benimle konuşmasını arzu ettiğim zaman, Kur'ân-ı Kerîm'i okurum. Ben, Allahu Teâlâ ile konuşmak istediğimde de namaz kılarım dedi."

Yine Hakîm'in birisine:

– "Bu târik-i dünyalık ve yalnızlık, sizi nereye kadar götürecek?" diye sorduklarında, Hakîm:

– "Allah'a ve Allah ile ünsiyete kadar." diye cevap vermiştir.

Sufyân b. Uyeyne şöyle demiştir:

İbrâhim b. Edhem ile Şam'da buluştum ve kendisine:

– "Horasan'ı niçin terk ettin?" diye sordum. İbrâhim:

– "Evet. Huzûru ancak burada buldum. Dağdan dağa koşar dururum. Beni gören de, bu ya vesveseli bir insan veyâ bir hamal veyâ bir rençberdir." der, diye cevap vermiştir.

Gazvân el-Rakkaşî'ye:

– "Haydi kabul edelim gülmüyorsun; ama dostlarınla oturmana mani olan nedir?" diye sorduklarında, Gazvân:

– "Ben huzûru, kendisine muhtaç olduğum zât ile (yâni Allahu Teâlâ ile) bulunmakta buldum." demiştir.

Hasan-ı Basrî'ye:

– "Ey Ebâ Said! Buraya bir adam gelip gider; dâima tek başına direk arkasında oturur ve kimse ile konuşmaz." dediler. Hasan:

– "Bir daha geldi mi bana haber verin." der. Adam yine gelip aynı yere oturduğunda, Hasan-ı Basrî'ye haber verirler. Hasan-ı Basrî, adama yaklaşarak:

– "Ey Allahın kulu! Bakıyorum uzleti seviyor ve insanlar arasına katılmak istemiyorsun." diye sorar. Adam:

– "Evet, bir iş beni insanlar arasına katılmaktan alıkoymuştur." der. Hasan-ı Basrî:

– "(Kendisini kastederek) burada Hasan-ı Basrî adında birisi var, hiç olmazsa onunla düşüp kalksan." der. Adam:

– "Onun yanına gitmeme de mâni olan bir engel vardır." der. Hasan:

– "Allah sana rahmet etsin, o mâni nedir? Onu bize anlatır mısın?" der. Adam:

– "Her sabah ve akşam Allahu Teâlâ'nın sayısız nîmetlerine mazhar olmuşken, buna mukabil pek çok günâh ile karşı karşıya bulunmaktayım. İşte bu nîmetlerin şükrünü ödemek ve günâhlarımdan tövbe etmekle uğraşmayı, insanlar arasına katılmaktan daha mühim bulduğumdan, kimse ile ihtilât etmek istemiyorum." der. Bunun üzerine Hasan-ı Basrî:

– "Ey Allahın kulu! Sen benim görüşümle **Hasan-ı Basrî**'den de daha fakîh ve anlayışlısın, bu haline devâm eyle." der.

Üveys-i Karnî otururken Herm b. Hayyân yanına geldi. Üveys-i Karnî, yanına gelmesinin hikmetini kendisinden sorduğunda, Herm:

– "Seninle dostluk bağları kurmak için geldim." der. Üveys-i Karnî:

– "Allahını bilen hiç bir kimsenin başkası ile dostluk ettiğini görmedim." diye cevap verir.

Fudayl: "Akşam olunca Rabb'ım ile baş başa kalacağım diye sevinirim. Gün doğanca da, beni Rabb'ımdan alıkoyacaklar diye Allah'a sığınırım." demiştir.

Abdullah b. Zeyd de şöyle demiştir:

“Hem dünya, hem de âhirette yaşayan kimseye ne saâdet.” Âhirette nâsıl yaşadığı kendisinden sorulunca:

– “Dünya yaşayışında Allah’ı hatırından çıkarmadı ve dâima O’na yalvardı ve bu sâyede de âhirette O’nun rahmetine mazhar oldu.” dedi.

Zunnûn-ı Mısrî de şöyle demiştir:

“Mü’minin neşe ve zevki, tenhâda kalıp Allah ile buluşmasındadır.”

Mâlik b. Dînar: “İnsanlar ile düşüp kalkmaktan ziyâde Allah ile münâcattan zevk almayan kimsenin ilmi az, kalbi kör ve ömrü boşa gitmiştir.” demiştir.

İbn Mübârek şöyle demiştir:

“İnsanlarla alâkasını kesip Allah’a yönelenlerin hali güzeldir.”

Sâlihlerden biri şöyle demiştir: “Şam civârında dolaşırken, dağdan gelmiş bir âbid ile karşılaştım. Adam beni görünce, bir ağacın arkasına çekilerek saklanmak istedi. Ben ise kendi kendime: “Allah Allah, bu nasıl adam ki kendisine bakmama da cimrilik ediyor.” dedim. Adam özür dilemek üzere:

– Ey insan! Ben dünyalıktan ve dünyadaki insanlardan alâkamı kesip bütün varlığımla Allah’a yönelebilmem için uzun yıllardır şu dağlarda mağara hayatı yaşamaktayım. Bu hususta birçok zahmetlere katlandım, hayatımı yıprattım. Artık geride kalan şu bir kaç günlük ömrümde de nefis mücâdelesi ile uğraşmaktan kurtulmam için Allah’a yalvardım. Allahu Teâlâ da kalbimi huzûra kavuşturdu ve yalnızlıktan ünsiyet ettirdi. Şimdi sana baktıkça yine eski halime düşeceğimden korktum. Ne olur benden uzaklaş; ben senin şerrinden âlemlerin Rabbine ve ümitsizlerin habîbine sığınırım.” dedi ve yüksek sesle:

– “Vay başıma şu dünyada uzun müddet beklemekten.” diyerek yönünü benden çevirdi ve elinin ters tarafı ile işâret ederek:

– “Ey dünya! Benden uzak ol, git seni sevenlere karşı süslen ve onları aldatmaya bak.” dedi. Sonra ilâve etti:

– “Âriflerin gönüllerini cennet ve güzel huylarına varıncaya kadar her şeyden ayırıp zevkli bir şey olmayacak şekilde bütün himmetlerini O’nu zikirde toplayan, gönüllerine kulluk ve ibâdetin zevkini yerleştiren Allahü Teâlâ’yı noksan sıfatlardan tenzîh ederim.” dedi ve “Kuddûsun Kuddûsun” diyerek oradan ayrıldı.”

Bütün bu rivâyetlerden; yalnızlıkta Allahu Teâlâ’yı zikretmekte ünsiyet ve yalnızlıkta Allah’ı daha çok mârifet olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu hususta şöyle denmiştir:

وَإِنِّي لَأَسْتَغْشِي وَمَا بِي غَشْوَةٌ   لَعَلَّ خَيَالًا مِنْكَ يَلْقَى خَيَالِيَا

وَأَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الْجُلُوسِ لَعَلَّنِي أُحَدِّثُ عَنْكَ النَّفْسَ بِالسِّرِّ خَالِيًا

"Ben uykum olmadığı halde uyur gibi yapıyorum; belki bu sâyede hayallerimi gerçekle tiriyorum."

"Halkın arasından ayrılıyorum; belki bu sâyede tenhâda seninle bulu ma imkânı bulurum." [249]

Bunun için hakîmin biri şöyle demiştir: "İnsan, fazîlet ve olgunluktan mahrum olduğu zaman yalnızlıktan vahşet duyar ve insanlarla fazla düşüp kalkmak suretiyle dehşetten kurtulmaya çalışır. Fakat fazîletli insanlar, faydalı bilgi ve hikmetler meydana çıkarmak için düşünmeye yardımcı olan yalnızlığı ararlar."

Denildi ki: "İnsanlarla düşüp kalkmak, iflâs alâmetlerindendir."

Demek oluyor ki; yalnızlıkta büyük faydalar vardır. Fakat bu faydalar herkes için değil, bâzı kimseler içindir. Kim, devamlı zikir sâyesinde Allah ile ünsiyet kurabilir veya devamlı tefekkür sâyesinde Allah'ı mârifette gerçeklere ulaşabilirse insanlar arasına karışmakla alâkalı her şeyden ayrılmak, onun için daha makbuldür. Zîra ibâdetin gâyesi ve muamelâtın neticesi, insanın Allahu Teâlâ'yı bilerek ve O'nu severek ölmesidir. Muhabbet ancak zikrin devamından meydana gelen ünsiyet iledir; mârifet ise düşüncenin devâmı iledir.

Bütün bunlarda huzûr-ı kalp şarttır. İnsanlar arasında bulunduğu müddetçe kalp huzûru sağlanamaz.

İKİNCİ FAYDA

İkinci fayda: Uzlet sayesinde, ekseriya insanlar arasında bulunmaktan doğacak isyandan kurtulmaktır. Halk arasında bulunmakla insanın içine düşeceği belli başlı günâhlar vardır. Bunlar; gıybet ve nemîme ile riyâdır. Bir de emr-i bi'l-mâruf nehy-i ani'l-münker etmemektir.

Gıybet: Bunun kötülüğünü "Rub'u'l-Mühlikât"ın "**Âfât-i Lisân Kitâbı**"nda öğrenmiş ve insanlar arasında bulunmakla bundan kurtulmanın çok zor olduğunu ve bundan ancak sıddîkların korunabileceğini de anlatmıştık.

Zîra ekseriyâ insanların âdeti, dedi-kodu ile uğraşmaktır. İnsanlar bundan zevk alırlar ve dostları ile bu gibi dedi-kodular ile ünsiyet ederler. Şâyet aralarına girer ve bu gibi konuşmalarında onlara uyarsan günâhkâr olmakla beraber, Allahu Teâlâ'nın da hışmına uğrarsın. Şâyet sükût edersen yine onlara ortak olursun. Çünkü gıybeti dinleyen, gıybet edenlerin birisidir. Şâyet "Bu yaptığınız nedir?" diye inkâra kalkarsan, sana kızarlar ve gıybetini yaptıkları adamı bırakıp seni çekiştirmeye başlarlar. Bu sûretle gıybet üzerine gıybet

etmiş olurlar. Hattâ daha da ileri giderek seninle alay ederler, kötü sözler söylemeye başlarlar.

Emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münkere gelince: Bu bölümün sonunda anlatacağımız gibi bu, farzdır ve dînin esâsındandır. İnsanlar arasına giren kimsenin, bâzı kötülükleri görmemesine imkân yoktur. Sükût ederse Allah'a karşı isyân etmiş olur; düzeltmeye kalkarsa birçok kötülüklerle karşılaşır. Bâzen öyle olur ki, o kötülüklerden kurtulmak için daha büyük günâha girer (kaş yaparken göz çıkarmış olur). Hâlbuki yalnızlıkta bunlardan kurtuluş vardır. Emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münkeri ihmâl etmek güç; hakkını vererek bu vazîfeyi ifa etmek ise çok zordur. **Hz. Ebû Bekir** (r.a.) bir hutbesinde:

"Ey insanlar! Siz,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا

اهْتَدَيْتُمْ

"Ey îman getiren kimseler, siz kendinize bakınız, siz doğru yolda bulundukça, yoldan çıkanların size ziyânı olmaz." (Mâide sûresi, 5/105) âyet-i celîlesini okuyorsunuz fakat onu yerine koymuyorsunuz; başka mânâda kullanıyorsunuz. Zîra ben Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den şöyle buyurduğunu işittim:

إِذَا رَأَى النَّاسُ الْمُنْكَرَ فَلَمْ يُغَيِّرُوهُ أَوْشَكَ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ

"İnsanlar kötülüğü görüp önlemedikleri zaman, Allahu Teâlâ'nın, onların hepsini âzâba uğratmasından korkulur." dedi. Gerçi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللهَ لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ حَتَّى يَقُولَ لَهُ: مَا مَنَعَكَ إِذَا رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ

أَنْ تُنْكِرَهُ؟ فَإِذَا لَقَّنَ اللهُ لِعَبْدٍ حُجَّتَهُ قَالَ: يَا رَبِّ رَجَوْتُكَ

وَخِفْتُ النَّاسَ

"Allahu Teâlâ (kıyâmet günü) *kuluna sorarak:*

– *"Dünyada kötülüğü gördüğün zaman, neden önlemedin?" buyurur. Allahu Teâlâ kuluna, vereceği cevabı öğretince, kul:*

– *"İnsanlardan korktuğum ve senin de rahmetini umduğum için sükût ettim." der."*

[250] Fakat bu, dayak yiyeceği veyâ güç yetiremeyeceği bir vazıyet ile karşılaştığı zamandır. Bunun derecesini tâyin etmek zor olduğundan tehlikelidir. Ama yalnızlıkta bundan kurtuluş vardır. Aynı zamanda emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münkerde kinleri tahrîk ederek husûmetleri harekete geçirmek gibi haller de vardır. Nitekim Şâir:

"Nice vaaz ve nasîhatler var ki, husûmet ve dedikoduları doğurur." demiştir.

Emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münkeri tecrübe edenler, çok kere ona pişman olmuştur. O, eğri bir duvar gibidir; doğrultmak isterken üzerine yıkılmak tehlikesi vardır. Şâyet doğrultmaya çalışırken üzerine yıkılırsa, "Keşke hiç dokunmasaydım" dersin. Evet, yardımcıları olsa da köşeyi tutsalar, kendisi de direklerle birlikte sağlamlaştırsa, olurdu. Fakat bugün bu gibi yardımcılar bulunmaz. Onun için onları bırak ve kendini kurtarmaya çalış.

Riyâ: Bu, tedâvisi çok zor olan bir hastalıktır. Ebdâl ve evtâd[251] bu hastalıktan kurtulamamıştır. İnsanlar arasına giren herkes onlarla müdârâ eder. Müdârâ eden ise riyâdan kurtulamaz. İnsanlara karşı riyâkârlık eden, onların yakalandıkları bu hastalığa yakalanarak helak olur. Bundan da en az nifak doğar. Çünkü birbirine düşman iki kişi ile buluştuğun zaman, ikisinin de görüşlerine uymayacak olursan, her ikisiyle de düşman olursun. Her ikisine de güler yüz gösterir ve dostça davranırsan, insanların en kötüsü olursun. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

تَجِدُونَ مِنْ شِرَارِ النَّاسِ ذَا الْوَجْهَيْنِ يَأْتِي هٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ

وَهٰؤُلَاءِ بِوَجْهٍ

"İnsanların en kötüsü olarak ikiyüzlü olanları bulursun. Zîra onlar birine ba ka diğerine de ba ka yüz ile giden iki yüzlü kimselerdir." [252] Yine bunun gibi insanlar arasına katılmakta en az onlara hevesli olduğunu göstermek ve bu hususta mübâlağa etmektir. Bu kimse yalandan kurtulamaz. Mutlaka ya aslında veyâ mübâlağa etmesinde yalan vardır. Yine bu gibi içinde olmadığı halde güyâ onun derdi ile alâkadar oluyormuş gibi bir tavır takınarak: "Nasılsınız? Çoluk çocuk inşâallah âfiyettedlr." diye hal hatır sormak hali de vardır. Bu hareket sırf nifaktır.

Seriyyü's-Sakatî şöyle diyor: "Dostlarımdan birisi ziyâretime geliyor diye elimle sakalımı düzeltmeye çalışırsam, münâfıklar listesine kaydolmaktan korkarım." Fudayl, Mescid-i Haram'da tek başına otururken dostlarından birisi

yanına geldi. Fudayl:

– “Niye geldin?” diye sordu. Dostu:

– “Ya Ebâ Ali! Seni sevdiğim için geldim.” dedi. Fudayl:

– “Vallâhi bu yaptığın dostluktan ziyâde vahşeti ve ayrılığı gerekli kılan bir harekettir. Çünkü bu hareketin, senin bana ve benim sana karşı yaldızlı sözler söylememizi ve karşılıklı yalan konuşmamızı ve netîcede ya senin bırakıp gitmeni veyâ benim kalkıp gitmemi gerektirir ki, bir yakınlıktan ziyâde uzaklaşmaktır.” dedi.

Ulemâdan birisi şöyle demiştir: “Allahu Teâlâ kimi severse, o kimsenin bunu bilmemesini de sever. Yâni insanlar arasında onu değersiz kalır. Ona kimse iltifat etmez ve bu sûretle ne söylediğinin farkında olmaz.”

Tâvus, Emevî halîfelerinden Abdülmelik’in oğlu Hişâm’ın huzûruna çıktı ve:

– “Ey Hişâm! Nasılsın?” diye sorunca, Hişâm kızdı ve:

– “Neden bana ismimle çağırdın da “Ey Emîrü’l-mü’minîn” demedin?” dedi. Tâvus:

– “Çünkü bütün mü’minler senin emâretine ittifak etmemişlerdir. Yalancı olurum korkusu ile sana sevdiğin ünvânla hitap etmedim.” dedi.

Kim bu şekilde kendini koruyamazsa, işte onun uzlete çekilmesi lâzımdır. Aksi halde münâfıklar listesine geçmesini kabul etmelidir. Eskiler, bu vartaya düşmemek için buluştukları zaman, “Nasılsın ve ne haldesin?” gibi sorulardan ve bu sorulara verilecek cevaplardan son derece sakınırlardı. Onlar, yekdiğerine dünyalıktan değil, dinî hususlarda suâl sorarlardı.

Hâtem-i Esam, Hamid e’l-Lefaf’a:

– “Nasılsın?” diye sorduğunda, Hamid:

– “Afiyet ve selâmetteyim.” diye cevap verdi. Hâtem bu cevâbı hoş görmeyerek:

– “Ey Hamid! Selâmet, sırat köprüsünü geçtikten sonra; afiyet de cennete girdikten sonradır.” dedi.

İsâ aleyhisselâma:

– “Nasıl sabahladın?” diye sorulduğunda:

– “Arzu ettiğimi hazırlamaya ve hoşlanmadığım şeyi uzaklaştırmaya muktedir olmadığım bir halde sabahladım. Bütün iyilikler başkasının elinde, benden yoksulu yoktur.” diye cevap verdi:

Rebî b. Heysem’e; “Nasıl sabahladın?” diye sorulduğunda, “Zayıf ve günâhkâr olduğumuz halde sabahladık. Rızkımızı yiyor ve ecelimizi bekliyoruz.” dedi.

Ebû’d-Derdâ’ya; “Nasıl sabahladın?” diye soruldukta, “Cehennemden kurtarırsam, hayır üzerine sabahladım.” dedi.

Üveys-i Karnî'ye; "Nasıl sabahladın?" diye sorduklarında, "İnsan nasıl sabahlar? Akşamladığı vakit sabaha, sabahladığı vakit akşama gireceğini bilmez. İşte ben de bu haldeyim." dedi.

Mâlik b. Dînar'a da aynı suâl sorulduktа; "Ömrüm azaldığı ve günâhlarım çoğaldığı halde sabahladım." dedi.

Hükemâdan birisine nasıl sabahladığı sorulunca; "Ölümüm için hayatımı, Rabbım için ise nefsimi arzu ve tercîh ettiğim halde sabahladım." dedi. Yine Hakîmin birisine; "Nasıl sabahladın?" diye sordular. "Rabb'ımın nîmetini yer ve düşmanı olan şeytana itâat eder bir halde sabahladım." diye cevap verdi.

Muhammed b. Vâsık'a; "Nasıl sabahladın?" diye sorulduğunda, "Akşama kadar âfiyette bulunmayı arzu eder olduğum halde sabahladım." dedi. Âfiyette olup olmadığını soranlara da; "Âfiyet, hiç isyan etmeden geçirdiğim gündür." diye cevap verdi.

Ölüm döşeğinde yatan bir kişiye nasıl olduğunu sorduklarında; "Azıksız olarak yolculuğa çıkan, tek başına ıssız kabre giren, hiç bir güç ve kuvvete sâhip olmadan âdil Melik'in huzûruna çıkacak kimsenin hali nasıl olur?" diye cevap vermiştir.

Hasan b. Ebû Sinân'a; "Ne haldesin?" diye sorduklarında, "Öldükten sonra dirilip de hesaba çekilen adamın hali nasıl olur?" demiştir.

İbn Sîrîn bir adama:

– "Ne haldesin?" diye sorar. Adam:

– "Ailesi kalabalık olan, parası olmayan ve üstelik beş yüz dirhem borcu bulunan bir adamın hali nasıl olur?" diye cevap verir. Bunun üzerine İbn Sîrîn evine girer, bin dirhem alıp adama götürür ve:

– "Al, beş yüz dirhemi borcuna ve beş yüz dirhemi de çoluk çocuğuna harcarsın." der.

İbn Sîrîn'in bundan başka parası yoktu. Sonra da: "Vallahi artık kimsenin halini sormam." dedi. Böyle demesi, soracağı kimsenin derdi ile alâkadar olamayacağı korkusundan idi. Onlar, suâllerinde daha çok dînî cepheyi, kalbin hallerini, Allahu Teâlâ ile olan muâmelesini araştırırlardı. Dünyalıktan sordukları zaman ise mutlaka onunla alâkadar olmak ve muhtaç oldukları hususlarda yardım etmek için sorarlardı.

Bir zât şöyle demiştir: "Ben öyle adamlar tanırım ki, onlar pek buluşmazlardı. Bunlardan biri diğerinin bütün servetine el koysa, mal sâhibi aslâ müdâhale etmezdi. Şimdi öyle adamlar tanırım ki, sık sık buluşurlar, evindeki tavuğuna ve kedisine varıncaya kadar, iğneden ipliğe vaziyetini ve her halini sorarlar; fakat bir şey isteseler birbirine vermezler. Bu şekilde hal ve hatır sormak riyâ ve

nifâktan başka bir şey değildir. Bunun alâmeti şudur: Bakarsınız, biri, “Nasılsın?” diğeri de “Ne haldesin?” diye sorar. Soranlar bu suâllerine bir cevap beklemediği gibi, soruların samimî olmayıp riyâkârane olduğunu her iki taraf da bilir. İşte bu, riyâ ve nifaktır. Hattâ bâzen gönüller kin ve çekememezlikle dolu olduğu halde, sırf yapmacık bir edâ ile dil ucuyla hal ve hatır sorarlar.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: “Onlar, gönüller selâmet bulduğu vakit ve gönüllerin selâmeti için “Es-selâmü aleyküm ve rahmetullahi” derlerdi. Fakat şimdi “Ne halde sabahladın?”, “Allah afiyet versin”, “Ne haldesin, Allah yardımcın olsun” gibi sözler söylüyorlar. Eğer biz de aynen bunlar gibi yaparsak, bid’at işlemiş oluruz. Bu kerâmet sayılmaz. Bunun için biz böyle yapmayız. Onlar ister kızsın, ister kızmasınlar.” Hasan-ı Basrî’nin böyle demesi; söze, “Ne halde sabahladın?” veyâ “Hayırlı sabahlar” demekle başlamak, bid’at olduğu içindir.

Adamın biri **Ebû Bekir b. İyâs**’a;[253] “Ne halde sabahladın?” deyince, Ebû Bekir buna cevap vermedi ve “Şu bid’atlerden vaz geçin.” dedi. “Ne halde sabahladın?” sözü, ilk defa Şam’da Beyt-i Makdis’e yakın olan Amevas şehrinde meydana gelen tâun zamanında söylenmiştir.[254] Birbirini ve hastaları ziyarete gidenler: “Tâundan nasıl sabahladın?”, akşam vakti gidince de “Tâundan nasıl akşamladın?” diye sorarlardı. Bu söz, bundan sonra yayıldı.

Maksat şudur: Ekseriyetle buluşmalar, riyâ ve nifak gibi yapmacık söz ve hareketlerden kurtulamaz. Hâlbuki bu hareketlerin hepsi mezmum, hattâ bâzıları mekruh ve bâzıları tehlikelidir. Yalnızlıkta bütün bunlardan kurtuluş vardır. Zîra halk arasına girip onların teâmülüne uymayanlar, istiskal edilir, hakkında dedi-kodu yapılır; gıybeti yapılır ve onlara eziyet edilirdi. Bu sebeple onlar günâhkâr olur, intikam almaya kalkışmakla sen de günâhkâr olursun.

Muhitteki söz, iş ve hareketleri insan tabîatının çalmasına gelince, bu da tehlikeli bir hastalıktır. Aklı basında fazîlet sâhibi insanlar bile bu hastalıktan kendilerini zor kurtarabilir. Nerede kaldı gafiller. Bundan dolayı insan, içinden hareketlerini benimsemediği halde kötü kimseler ile fazla düşüp kalkmamalıdır.

Eğer bu gibiler ile fazla düşüp kalkarsa, kendinde büyük değişiklik duyar. Önceden hoşuna gitmeyen bu çirkin hareketlere yavaş yavaş alışır ve artık onlara aldırış etmez olur. Zîra kendisini bu kötü şeylerden alıkoyan, onları kendisinin büyük bir suç sayması idi. Göre göre onları küçümser ve nihayet kalbinden de onlara kıymet vermemeye başlar. Hele büyük günâhları bol bol görünce, artık küçüklere ehemmiyet vermez olur. Bunun için, zenginler ile düşüp kalkan, kendi varlığını küçümser ve hiç mesâbesinde görür. Yoksullar ile

düşüp kalkanlar da ellerindeki nîmetlerin kadrini bilir. İtaat edenler ile isyân edenlere bakmak da aynıdır. Bu, fıtrî bir tesîrdir. Ashâb-ı kirâm ve tâbiînin tâat ve ibâdetlerini düşünenler, kendi ibâdetlerini küçük görürler. Kendi ibâdetlerini küçümseyenler de, elbette onlara uymak için gayret eder, kendine çeki düzen vererek ibâdetini arttırmaya çalışır. Ama dünya adamlarına, onların Allah'tan yüz çevirip, isyana daldıklarına bakan kimse de, kendisinin iyilikleri içinde büyür ve kendisini beğenmeye başlar ve işte o zaman helak olur. Tabiatın değişmesinde iyilik ve kötülükleri sâdece dinleyip duymak da kâfidir. Nerede kaldı onları göz ile görmek. İşte şu inceliği bilmek sâyesinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

عِنْدَ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ

"Sâlihler anıldığında rahmet iner." hadîsinin sırrı anlaşılmış olur. Rahmet, cennete girmek ve Allah'a kavuşmaktır. Şüphesiz sâlihler zikredildiği anda böyle bir rahmet inmez fakat bu rahmetin sebebi bulunur. Bu da gönülden onlara uyma ve onların izinden gitme arzusu ile kusurları yok etme sebeplerinin uyanmasıdır. Rahmetin sebebi, iyi işlerdir. İyiliklerin menşei de onlara heves etmektir. Onlara heves etmenin âmili de sâlihleri, iyi halleri ile anmak ve hatırlamaktır. İşte, *"Sâlihler anıldığı zaman, rahmet nâzil olur."* hadîsinin mânâsı budur.

Aklı başında olanlar için, bu sözden anlaşılan, mefhûm-ı muhalifinden anlaşılan mânâ gibidir. O da, iyiler anıldığı zaman rahmet indiği gibi, kötüler anıldığı zaman da lânet iner. Çünkü kötüleri ve kötülüklerini çokça anmak, insana kötülük yapmayı kolaylaştırır, bu da lâneti mûcib olur. Lânet demek, Allahın rahmetinden uzak kalmak demektir. Rahmetten uzak kalmanın başlangıcı isyana dalıp Allah'tan yüz çevirmek ve meşrû olmayan bir yolda dünyalık ve şehvet peşinde koşmaktır. İsyânın kaynağı da, onu küçümsemektir. Küçümsemenin sebebi çok dinlemek yüzünden onunla ünsiyet peydâ etmektir. İyileri ve kötüleri anmanın netîceleri bu olursa, ya onları görmek ve aralarında bulunmanın sonu ne olur? Bizzât Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bu hususta açıkça şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الْجَلِيسِ السُّوءِ كَمَثَلِ الْكِيرِ إِنْ لَمْ يَحْرِقْكَ بِشَرَرِهِ

عَلِقَ بِكَ مِنْ رِيحِهِ

“Kötü arkada , demircilerin körükleri gibidir. ayet üflediği ate kıvılcımları seni yakmazsa, kokusu sana bula ır.” [255] O pis koku farkında olmayarak elbiseye sindiği gibi, kötülük de farkında olmayarak kolaylıkla insanın kalbine girer. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ مَثَلُ صَاحِبِ الْمِسْكِ إِنْ لَمْ يَهَبْ

لَكَ مِنْهُ تَجِدْ رِيحَهُ

“İyi arkada , güzel koku satan gibidir. Sana koku sürmezse de, yanında bulunduğun müddetçe güzel kokusundan faydalanırsın.” [256] Bunun için derim ki: Âlimin sürçmesini görenler iki sebepten dolayı onu kimseye söylememelidirler. Sebebin biri, gıybettir. İkincisi ve daha mühimi de, âlimin sürçmesini söyleyip herkes tarafından duyulunca, o kusurun ehemmiyeti kaybolur; artık onu herkes küçümsemeye başlar. Aynı kusur başka bir kimsede görülüp de, “Ne yapıyorsun?” dendiği zaman, hemen cephe alır: “Neden bu kadar kusur bana çok görülüyor? Hepimiz böyle kusurlar yapabiliriz. Âlimler ve âbidler bile kusursuz değillerdir; onlar da aynen bu kusurları yapıyorlar.” der.

Şâyet âlim ve âbidlerin bu gibi hatâları işlemediklerini bilseydi, o da kendine gelir; bu kusurlara yaklaşmazdı. Nice kimseler var ki, dünyalığa dalar, dünyalık toplamaya harîs olur. Riyâset sevdâsına kapılarak hayatını tehlikeye atar. Bunu da hoş görür; sanır ki ashâb-ı kirâm da riyâset sevgisinden uzaklaşmamışlardır. Hattâ Hz. Ali ve Hz. Muâviye arasındaki mücâdeleyi de buna delîl gösterirler. Bu mücâdelelerin hak uğrunda olmayıp yalnız riyâset sevgisi uğrunda olduğunu sanırlar. İşte bu yanlış kanâat, onlara riyâset sevgisini ve bunun gerektirdiği şeyleri kolaylaştırır. Kötü tabiat ise sürçmelere meyleder, iyiliklerden uzaklaşır. Belki kötülükleri, kötülük değillermiş gibi kabul eder. İşte bu da şeytanın ince hîlelerindendir. Bunun için bu hususta şeytandan uzaklaşanları Allahu Teâlâ şöyle vasıflandırmıştır:

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ

“Onlar ki, sözü dinler ve en güzeline uyarlar.” (Zümer sûresi, 39/18) Resûl-i Ekrem de şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الَّذِي يَجْلِسُ يَسْتَمِعُ الْحِكْمَةَ ثُمَّ لَا يَعْمَلُ إِلَّا بِشَرِّ مَا

يَسْمَعُ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى رَاعِيًا فَقَالَ لَهُ: يَا رَاعِي أَجْزِرْ لِي

شَاةً مِنْ غَنَمِكَ، فَقَالَ: اِذْهَبْ فَخُذْ خَيْرَ شَاةٍ فِيهَا، فَذَهَبَ

فَأَخَذَ بِأُذُنِ كَلْبِ الْغَنَمِ.

"Oturup da hikmetli sözleri dinlediği halde, duyduklarının en kötüsü ile amel edenler, çobana gidip de bana bir koyun ver dediği ve çoban da beğendiğin koyunu al dediği halde, o kimsenin gidip köpeği seçmesine benzer." [257] İşte imamların hatâlarını haber verenler, koca bir sürü içinden köpeği seçenler gibidir.

Sık sık görülen ve yayılan şeylerin insan rûhu üzerindeki ehemmiyetini kaybettiğine delâlet eden vakalardan biri de şudur: İnsanların çoğu Ramazan günü orucunu yiyen bir kimseyi gördükleri zaman, ona hücûm ederler; hattâ küfrüne kadar gidenler olur. Buna karşılık namazı kılmayanlara o kadar aldırış etmezler. Hâlbuki namazı terk edenlerin küfrüne kail olanlar olduğu gibi, boynu vurulur diyenler de vardır.[258]

Orucu yemek ise bunların hiç birini mûcib değildir. Ancak namaz, günde beş defa geldiği ve sık sık kılmayanlara tesâdüf edildiği için buna alışılmıştır. Oruç, yılda bir defa gelip, açıktan yiyenleri az olduğu için hemen göze çarpmaktadır. İşte bir şeyi fazla görmenin insan rûhu üzerindeki tesîri böyledir. Meselâ bir fakîh ipek elbise giyse veyâ altın yüzük taksa veyâ gümüş bardaktan su içse, bu hoş karşılanmaz ve hemen kendisine hücûm edilir. Buna karşılık aynı fakîh herhangi bir mecliste gıybet etse buna aldırış edilmez. Zinadan da şiddetli olan gıybetin ipek giymekten daha kötü olduğu meydandadır. Ancak gıybet edenler çok olduğu ve bu gibi sözler çok duyulduğu için insan rûhu üzerindeki tesîrini kaybetmiştir.

İşte, şu incelikleri düşün ve yırtıcı hayvanlardan kaçar gibi insanlardan da uzaklaş. Zîra senin insanlardan görüp duyacağın şeyler, dünyaya hırs ve hevesini artırmaktan başka bir şey değildir. Bunlar sana âhireti unutturur, günâhı kolaylaştırır ve ibâdete olan hevesini azaltır. Sana, Allah'ı hatırlatacak bir arkadaş bulursan ondan ayrılma, onu küçümseme; belki onu kendin için bir devlet bil. Böyle kimseler, aklı başında olan insanlar için bir ganîmettir ve mü'minin yitiğidir. İyi bil ki; iyi arkadaş yalnızlıktan hayırlı; yalnızlık ise kötü arkadaştan hayırlıdır. Ne zaman ki, şu söylediklerimi anlar, kendini düşünür ve arkadaşlık edeceğin kimsenin ahvâlini murâkabe edebilirsen, artık ona yaklaşmanın veyâ ondan uzaklaşmanın hangisi daha iyi olacağını

bulabilmenden senin için korkulmaz. Sakın, doğrudan doğruya uzlet veyâ insanlar arasına girmenin daha iyi olacağına hükmetme. Zîra tafsîlâta kabiliyeti olan işlerde hemen "evet" veyâ "hayır" demekle hüküm vermek doğru olmaz. Bu gibi hususların hakkı, onları izâhtır.

ÜÇÜNCÜ FAYDA

Uzletin üçüncü faydası; fitne ve mücâdeleden kurtuluş, bunlara dalmaktan ve tehlikelerine girmekten dînini ve nefsini korumaktır. Bu zamanda taassuplardan, münâkaşa ve mücâdelelerden kurtulmuş memleket pek az bulunur. Bunlardan selâmet, ancak uzlette kalmaktadır. Amr b. As'ın oğlu Abdullah (Allah her ikisinden de râzı olsun) şöyle anlatıyor: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) fitneyi açıklayıp anlattığı zaman bana:

إِذَا رَأَيْتَ النَّاسَ مَرِجَتْ عُهُودُهُمْ وَخَفَّتْ أَمَانَاتُهُمْ وَكَانُوا هَكَذَا

– *"İnsanların verdikleri sözler sarsıldığı yâni sözlerinde durmadıkları ve emânetleri azaldığı yâni emânete riâyet etmedikleri ve onları öyle* (Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bunu söylerken parmaklarını birbirine karıştırdı Yâni böyle karmakarışık bir halde) *gördüğün zaman ne yaparsın?"* buyurdu.

– "Evet. Buyur ya Rasûlallah, böyle bir zaman gelince ne yapayım?" dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْزِمْ بَيْتَكَ وَاَمْلِكْ عَلَيْكَ لِسَانَكَ وَخُذْ مَا تَعْرِفُ وَدَعْ مَا

تُنْكِرُ وَعَلَيْكَ بِأَمْرِ الْخَاصَّةِ وَدَعْ عَنْكَ أَمْرَ الْعَامَّةِ

– *Evinde otur, dilini tut, i ine geleni al, i ine gelmeyeni at, ahsî i lerinle uğra ve umûmî i lere karı ma."* [259] buyurdu.

Ebû Saîd el-Hudri'nin rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمًا يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ

وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ مِنْ شَاهِقٍ إِلَى شَاهِقٍ

"Öyle bir zaman gelecek ki; Müslüman'ın en hayırlı malı koyun olacaktır. Müslüman, koyunlarını alır dağ ba ına ve yağmurlu yerlere gider; dîninin selâmeti uğrunda onlarla dağdan dağa dola ır durur." [260]

Abdullah b. Mes’ûd’un rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَسْلَمُ لِذِي دِينٍ دِينُهُ إِلَّا مَنْ فَرَّ

بِدِينِهِ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَى قَرْيَةٍ، وَمِنْ شَاهِقٍ إِلَى شَاهِقٍ، وَمِنْ جُحْرٍ

إِلَى جُحْرٍ، كَالثَّعْلَبِ الَّذِي يَرُوغُ. قِيلَ لَهُ: وَمَتَى ذٰلِكَ يَا

رَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ: إِذَا لَمْ تُنَلِ الْمَعِيشَةُ إِلَّا بِمَعَاصِي اللّٰهِ تَعَالَى

فَإِذَا كَانَ ذٰلِكَ الزَّمَانُ حَلَّتِ الْعُزُوبَةُ. قَالُوا: وَكَيْفَ يَا رَسُولَ

اللّٰهِ وَقَدْ أَمَرْتَنَا بِالتَّزْوِيجِ؟ قَالَ: إِذَا كَانَ ذٰلِكَ الزَّمَانُ كَانَ

هَلَاكُ الرَّجُلِ عَلَى يَدِ أَبَوَيْهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ أَبَوَانِ فَعَلَى يَدَيْ

زَوْجَتِهِ وَوَلَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَعَلَى يَدَيْ قَرَابَتِهِ. قَالُوا: وَكَيْفَ

ذٰلِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ: يُعَيِّرُونَهُ بِضِيقِ الْيَدِ فَيَتَكَلَّفُ مَا لَا

يُطِيقُ حَتَّى يُورِدَهُ ذٰلِكَ مَوَارِدَ الْهَلَكَةِ

“İnsanlara bir zaman gelecek ki; dîn sâhibi ancak köyden köye dola mak, dağdan dağa ko mak ve kaçan tilki gibi kayadan kayaya sıçramakla dînini koruyabilir; ba ka hiç bir sûretle koruyamaz.” buyurdu. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

– “Ya Rasûlallah! Buyurduğunuz ne zaman olacak?” diye sordular. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *“Geçimin isyânsız sağlanamayacağı zaman. Bu zamanda bekâr kalmak helal olur.”* buyurdu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

– “Ama siz bize evlenmeyi tavsiye etmiştiniz.” dediler. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *“O zaman gelince, ki inin helâki anne ve babasının, bunlar yoksa âile ve çocuklarının, bunlar da yoksa akrabalarının elinde olacaktır.”* buyurdu. Onlar:

– “Bu nasıl olur?” diye sorduklarında, Rasûl-i Ekrem:

– *“Bir ey kazanamıyorsun, diye onu ayıplayacak, o da kendini tehlikeye atacak ekilde yapamayacağı i lere girecek.”* [261] buyurdu. Hadîs-i Şerîf, her ne kadar

evlenmemek hakkında vârid oldu ise de, uzlete çekilmiş mânâsı da bundan anlaşılır. Çünkü evlenmemekten gâye ihtilâttan korunmaktır. Zîra evlenen kimse mecburî olarak halk arasına katılacak ve âile geçimi için isyâna dalacaktır. Ben, bu zaman şimdi geldi demek istiyorum. Hâlbuki daha önce gelmişti. Bunun için Süfyân-ı Sevrî; "Allah'a uzlet zamanı gelmiştir." dedi.

İbn Mes'ûd (r.a.) diyor ki: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), fitne ve karışıklık zamanlarının geleceğini anlatmıştı. Ben:

– "Ya Rasûlallah! Bunlar ne zaman olacak?" diye kendisinden sordum. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

جِينَ لَا يَأْمَنُ الرَّجُلُ جَلِيسَهُ قُلْتُ: فَبِمَ تَأْمُرُنِي إِنْ أَدْرَكْتُ

ذٰلِكَ الزَّمَانَ؟ قَالَ: «كُفَّ نَفْسَكَ وَيَدَكَ، وَادْخُلْ دَارَكَ» قَالَ:

قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ، أَرَأَيْتَ إِنْ دَخَلَ رَجُلٌ عَلَيَّ دَارِي؟ قَالَ:

«فَادْخُلْ بَيْتَكَ» قُلْتُ: فَإِنْ دَخَلَ عَلَيَّ بَيْتِي؟ قَالَ: «فَادْخُلْ

مَسْجِدَكَ، وَاصْنَعْ هٰكَذَا»

– "*İnsanın, dü üp kalktığı arkada ına emniyet etmediği zamanda olacak.*" buyurdu. Ben:

– "O zamana yetişirsem nasıl hareket edeyim? Bu hususta ne emrediyorsunuz?" dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– "*Elini, eteğini çek ve evine gir.*" buyurdu. Ben:

– "Bu hal, evime girerse ne yaparım?" dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– "*Odana gir.*" buyurdu. Ben:

– "Odama da girerse ne yapayım?" dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– "*Mescidine gir ve böyle yap* (Yâni eteklerine kapan ve) *ölünceye kadar Rabbım Allah'tır, de.*" buyurdu.[262]

Muâviye (r.a.) zamanında **Sa'd b. Ebî Vakkas**'ı (r.a.) (oğlu Ömer ile kardeşinin oğlu Hâşim) muharebeye dâvet ettiklerinde o:

"Bana iki gözü ve dili olan bir kılınç vermedikçe ben dışarı çıkmam. Kılınç gözü ile görecek, dili ile de "İşte şu kâfirdir" diyecek, ben onu öldüreceğim. "Şu da mü'mindir" diyecek ve ben ondan elimi çekeceğim. Böyle olmadıkça ben katiyen çıkmam." dedi ve devam ederek: "Biz ve siz, açık bir yolda (ki bu yoldan maksat İslâmiyet'tir.) yürüyen bir kafile gibiyiz. Yolda giderken şiddetli bir

kasırga gelir, ortalığı altüst eder, tozu dumana katar ve yolu kaybederiz. Bu hengâmede kafilenin bir kısmı, yol sağa gidiyor diyerek sağa ayrılırlar. Diğer bir kısmı da sola gider diyerek sola ayrılır ve her ikisi de helâk olurlar. Diğer üçüncü bir kısmı da olduğu yerde bekler. Rüzgâr dindikden, ortalık açıldıktan ve yol aydınlandıktan sonra yola devam ederler. İşte, aramızdaki fark budur." dedi ve Sa'd'ın görüşünde olan bir cemâat fitne kalkıncaya kadar, fırtınalara kapılmayarak evlerinde beklediler.

Abdullah b. Ömer (r.a.), Hz. Hüseyin'in Irak'a yöneldiğini haber alınca, üç günlük yolda ona yetişerek:

– "Nereye gidiyorsun?" diye sordu. Hz. Hüseyin, Emevîlerin kendisine yazdıkları beyitleri göstererek:

– "Irak'a gidiyorum." dedi. İbn Ömer:

– "Onların, sözlerinde vefaları yoktur; daha dün babanı öldürdüler. Sakın, bu yazdıklarına aldanıp da oraya gitme." dedi ise de Hz. Hüseyin onu dinlemedi. Bunun üzerine İbn Ömer devamla:

– "Ben sana bir hâdiseyi anlatayım." dedi ve şöyle devam etti:

– "Cebrâil aleyhisselâm, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek, onu dünya veyâ âhireti tercîh etmekte serbest bıraktı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), âhireti tercîh etti. Sen ise Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den bir parçasın. Vallahi hilâfete ancak sizin hayırlınız lâyık olur ve bunu ancak sizden hayırlı olanlar alabilir. Gel gitme, geri dön." dedi. Hz. Hüseyin:

– "Herkes mukadder âkıbetine uğrayacaktır; ben geri dönemem." dedi. Bunun üzerine İbn Ömer, Hz. Hüseyin'in boynuna sarılarak:

– "Seni Allah'a emânet eder, esâret ve ölümden seni korumasını dilerim." dedi ve ağlayarak ayrıldı.[263]

Medîne'de on bine yakın ashâb varken, fitneden ancak kırk kişi korkmuştur. Tâvus b. Keysân da evinden dışarı çıkmamıştır. Evinden dışarı çıkmadığını soranlara, zamanın bozulduğunu ve imamların zulmettiğini sebep olarak göstermiştir. Urve b. Zübeyr, Akîk'de bir köşk yaptırıp oraya çekilmişti. Bunu görenler:

– "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in mescidini bıraktın da köşküne mi çekildin?" dediler. Urve:

– "Baktım ki, câmileriniz oyuncak haline geldi. Çarşıları boş sözleriniz doldurdu, dillerinizde fâhiş sözler yükseldi. Urve de selâmeti burada buldu." dedi.

Bu beyânâtımızla, uzletin faydalarından birisinin de, fitne ve dedikodulardan

kurtuluş yolu olduğu anlaşıldı.

DÖRDÜNCÜ FAYDA

Uzletin dördüncü faydası; insanların şerrinden kurtuluştur. Çünkü insanlar; bâzen çekiştirmek, bâzen kötü zan ve töhmet altında bulundurmakla, bâzen hakkında düşündükleri kötü şeylerle, bâzen de kovuculuk ve yalan sözlerle sana eziyet edip dururlar. Çok kere de akıl erdiremedikleri, bâzı söz ve işlerini hatâlı bulur, senin aleyhinde kullanmak için bunları sermâye edinirler ve fırsat bulunca hemen söylerler. İşte uzlette bütün bunlardan kurtuluş ve korunma vardır. Bunun için hakîmin biri diğerine:

– "Ben sana on bin dirhemden daha hayırlı olan iki beyit öğreteyim." dedi. Diğeri de:

– "Öğret." deyince, hakîm:

اِخْفِضِ الصَّوْتَ إِنْ نَطَقْتَ بِلَيْلٍ   وَالْتَفِتْ بِالنَّهَارِ قَبْلَ الْمَقَالِ

لَيْسَ لِلْقَوْلِ رَجْعَةٌ حِينَ يَبْدُو   بِقَبِيحٍ يَكُونُ أَوْ بِجَمَالِ

"Karanlıkta konu urken fazla bağırma,

Gündüz de etrafına bakmadan konu ma,

Güzel veyâ çirkin bu bir sözdür, çıkan sözü geri almak imkânsızdır." şiirini okudu.

İnsanlar arasına girip onlarla çalışan kimsenin haset ve sû-i zandan kurtulmasına imkân yoktur. Hattâ onu da, kendilerine husûmet besliyor, hîle düşünüyor zannederler. İnsanlar bir şeye harîs oldular mı her sesin kendi aleyhlerinde olduğunu sanırlar. İşte bunlar düşmandır; onlardan korun." Onların dünyaya hırsı artmış, herkesi de kendileri gibi zannettiler. Nitekim **Mütenebbî**:

"Fâsid vehimlerin insanlara karşı olan sû-i zanlarını tasdik etmeleri, onların kötü îtiyâdlarındandır. Düşmanlarının sözü ile dostuna düşmanlık etmeye başlamakla, karanlık gecede yolunu yitiren şaşkına dönerler." demiştir.

Denildi ki: "İyiler, kötü kimselerle düşüp kalktıkları takdirde, kendileri hakkında sû-i zan edilmesine sebep olurlar."

İnsanoğlunun düşüp kalktığı dostlarından gördüğü kötülükler pek çoktur. Biz, tafsîlâtına girişecek değiliz. Şu anlattıklarımızda icmâlen hepsine işaret vardır. Yalnızlıkta, bunların hepsinden kurtuluş vardır. Uzleti tercîh edenlerin çoğu da buna işâret etmişlerdir.

Ebû'd-Derdâ (r.a.): "İnsanları tecrübe edip, iç yüzlerini öğrenen, onlardan

uzaklaşır.” demiştir. Bu söz, merfû olarak da rivâyet edilmiştir. Şâir de şöyle demiştir:

مَنْ حَمِدَ النَّاسَ وَلَمْ يَبْلُهُمْ   ثُمَّ بَلاهُمْ ذَمَّ مَنْ يَحْمَدُ

وَصَارَ بِالْوَحْدَةِ مُسْتَأْنِسًا   يُوحِشُهُ الأَقْرَبُ وَالأَبْعَدُ

“İnsanları tecrübeye tâbi tutmadan övenler,
Denedikten sonra yererler,
Sonra ünsiyeti yalnızlıkta bulurlar,
Yakın ve uzak herkesten vah et duyarlar.”

Hz. Ömer (r.a.); “Yalnızlıkta, kötü arkadaştan kurtuluş vardır.” demiştir.

Abdullah b. Zübeyr’e:[264]

– “Niçin Medîne’ye gelmiyorsun?” diye sorduklarında, Abdullah:

– “Nasıl geleyim, şimdi elindeki nîmete haset edip, uğradığın felâkete sevinen insanlar kalmıştır.” dedi.

Bağdat’ın meşhur vâizlerinden **İbn Semmâk** da bir arkadaşının kendisine şöyle yazdığını söylüyor: İnsanlar, hastalığı tedâvi eden ilaçlar iken, şimdi tedâvisi kabil olmayan hastalık halini almışlardır Arslandan kaçtığın gibi, onlardan da uzaklaş. Çöl Arablarından birisi dâima bir ağacın yanında bulunurdu; ağacı sular ve bakımını yapardı. Bunun sebebini soranlara: “O, kendisinde üç haslet bulunan bir arkadaşımdır. Hakkımda nemmâmlık yapmaz. Yüzüne tükürsem de darılmaz. Kötü sözler söylesem de bana kızmaz.” dedi. Harûne’r-Reşîd bu sözü duyunca, şu üç haslet, arkadaşlıkta aranan vasıflardır, dedi: Birisi de, kitâb okumak ve kabir ziyareti ile meşgul olurdu. Sebebini kendisinden soranlara, selâmeti yalnızlıkta, en iyi vâizi mezarlıkta, en iyi arkadaşı da kitap okumakta buldum, dedi.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: “Hacca gitmeye niyyet ettim. Velîlerden biri olan Sâbit Bennanî bunu duydu ve bana:

– “Hacca gideceğini duydum, sana arkadaş olmak isterim.” dedi. Ben:

– “Ne olur, bırak da Allahu Teâlâ kusurlarımızı örtüyor, böyle kalalım. Birbirimize karşı saygı ve sevgimiz vardır. Korkarım ki arkadaş olmakla kusurlarımız fâş olur da birbirimizden sevgimiz kalkar.” dedi. Bu da uzletin diğer bir faydasına işârettir. O da yoksulluk, mürüvvet, ahlâk ve benzeri diğer kusurların kapalı kalıp açığa çıkmamasıdır. Hallerini gizleyenleri övmek üzere Allahu Teâlâ:

يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ

"Hallerini bilmeyenler, onları iffetlerinden dolayı zengin zanneder." (Bakara sûresi, 2/273) buyurmuştur. Şâir de şöyle demiştir:

"Yokluk, ayıp değildir; âr, zillete dü mektir."

İnsan, gerek dînî ve gerek dünyevî işlerinde, ahlâk ve gidişinde kusursuz değildir. Dînî olsun, dünyevî olsun, kusurların kapalı kalması daha iyidir. İnsan, halk arasına girerse, kusurları fâş olur, selâmete eremez.

Ebû'd-Derdâ (r.a.); "İnsanlar dikensiz gül iken, şimdi gülsüz diken oldular." dedi. Birinci asrın sonları olan o zaman böyle olunca, bu zamanda ondan daha kötü oldukları meydandadır.

Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: "Süfyân-ı Sevrî, sağlığında ve uyanık iken, öldükten sonra da rüyâmda bana şöyle demiştir:

– "Âşinâlarını azalt, sonra onlardan kurtulmak zor olur. Bütün kötülükleri, dostlarımdan gördüğümde hiç tereddüt etmem."

Zâtın biri de şöyle demiştir: Mâlik bin Dinâr'ı ziyârete gitmiştim. Yanında kimse yoktu. Yalnız bir köpek, başını dizleri üzerine koymuş duruyordu. Köpeği kovmak istediğimde, Mâlik:

– "Bırak. Bu, ne ısırır, ne de kimseye bir zarar verir. Kötü arkadaştan çok iyidir." dedi.

Bir zâta; "Neden uzlete çekildin?" diye sordular. Cevâbında: "Haberim olmadan dînimin kaybolmasından korktuğum için." dedi. Bu da insan tabiatının kötü huyları almasına işârettir.

Ebû'd-Derdâ (r.a.): "Allah'tan korkun ve insanlardan sakının. Çünkü onlar, bindikleri devenin sırtını deler, yara eder. Bindikleri atı çökertir, girdikleri kalbi harap ederler." dedi.

Yine bir zât şöyle demiştir: "Âşinâları azalt. Zîra dîn ve kalbin selâmeti, kul haklarının azalması, dostları azaltmakla mümkündür. Çünkü dostlar çoğalınca, onlara karşı vazîfeler de çoğalır ve haklarını ödemek zorlaşır."

Bir başkası da: "Bildiklerini bırak, bilmediklerinle de münâsebet kurma." demiştir.

BEŞİNCİ FAYDA

Uzletin beşinci faydası; senin insanlardan, insanların da senden ümîdlerini kesmelerindedir. İnsanların, senden ümîdlerini kesmelerinde birçok faydalar vardır. Herkesi memnun etmek zordur. Bunun için kendi kusurlarını

düzeltmekle uğraşmak daha makbuldür. En kolay ve en hafif haklarından bâzıları, evlenmelerinde ve diğer cemiyetlerinde hazır bulunup, dâvetlerine katılmak, hastalarını ziyâret ve cenâzelerine gitmektir. Bütün bunlarda vakitleri isrâf etmekle beraber tehlikelerle karşılaşmak da vardır. Sonra, bâzılarını yapmakta öyle mâzeretler doğar ki, onları açıklamak mümkün olmaz. Bunun üzerine, falana gittin bize gelmedin, diye sana küserler ve bu hal husûmete sebep olur. Denildi ki: Hastayı hastalığında ziyâret etmeyen, iyileştiği zaman, utancından ölümünü temennî eder. Ama hiç kimseyi görmeye gitmeyen kimse bir şey demez. Adam seçerse o takdirde kendisine küserler. Hâlbuki bir insan geceli gündüzlü uğraşsa herkesin hakkını yerine getiremez. Dîn ve dünya meşgalesi olanlar, bu hakları tamamen nasıl yerine getirebilir? **Amr b. Âs** (r.a.); “Dostların çokluğu, alacaklıların çokluğu demektir.” dedi. **İbn Rûmî** de şöyle demiştir:

“Dostunu çoğaltma, çünkü dostluktan dü manlık doğar.
Fazla yeyip içme, çünkü çok yemekten hastalık doğar.”

İmâm Şâfiî: “Bütün düşmanlıkların aslı, kötülerle dostlukta ve onlara iyilik etmektedir.” demiştir.

Senin, insanlardan ümîdini kesmende de büyük faydalar vardır. Çünkü dünya varlığını, süs ve ziynetlerini görenler, ona heves eder ve harîs olurlar. Bu sebeple de tamahı artar. Çok kere emeline ulaşamadığı için ümîdsizliğe düşer ve buna üzülür. Fakat insanlar arasına katılmazsa bunları görmez. Bunları görmeyince de heves etmez, huzûr içinde kalır. Bunun için Allahu Teâlâ:

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ

“Onlara verdiğimiz dünyalığa gözlerini dikme.” (Tâhâ sûresi, 20/131) buyurmuştur. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur:

أُنْظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ دُونَكُمْ وَلَا تَنْظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ

فَإِنَّهُ أَجْدَرُ أَنْ لَا تَزْدَرُوا نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ

“Sizden daha dü kün olanlara bakın, üstün olanlara bakmayın. Çünkü böyle yapmanız, Allahü Teâlâ’nın size verdiğini takdir etmenize daha uygun dü er.” [265]

Avn b. Abdullah şöyle demiştir:

“Ben, zenginlerle düşüp kalktığım sıralarda sıkıntı ve ızdıraptan kurtulamıyordum. Bakıyordum, onların elbisesi benim elbisemden iyi, binitleri benim binitlerimden kuvvetli, üzülüp duruyordum. Fakirlerle düşüp kalkmaya başlayınca huzûra kavuştum.”

Hikâye olundu ki: **Müzenî** (Allah rahmet etsin) Fustat’da Amr b. el-Âs’ın yaptırdığı camiin kapısından çıkarken, süvarileri ile geçmekte olan İbn Abdülhakem ile karşılaştı. Onun ihtişâmı kendisini şaşırttı. Tam bu sırada Allahu Teâlâ’nın:

وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ

“Bâzınızı bâzınıza fitne kıldık, sabretmez misiniz?” (Furkan sûresi, 25/20) âyet-i celîlesini okudu ve “Evet ya Rabbi, sabreder ve râzı olurum.” dedi. Kendisi yokluk ve darlık içinde idi. Nitekim evinde olan bir kimse, böyle fitnelere mübtelâ olmaz. Çünkü dünya zînetini gören kimse ya dîn ve yakîni kuvvetli olduğundan sabredecektir ki, bu takdîrde sabrın acılığına katlanması gerekecek yahut onun da gönlü dünyalığa düşer ve dünyalığı elde etmek için hîleli yollara sapar ve ebediyyen helâk olur. Dünyada helâk olması, ekseriyâ umduğunu bulamayacağı tamahından dolayıdır. Çünkü her isteyene dünyalık nasip olmaz. Âhirette helâk olması ise dünya varlığını, Allah’ı zikir ile ona yakınlık üzerine tercîh etmesi bakımındandır. Bunun için **İbn Arabî** şöyle demiştir:

“Zillet kapısı zenginlik tarafından olduğu vakit, onu bırakırım da fakirlik tarafındaki şeref kapısına yükselirim.” Bu sözü ile tamahın zilleti mûcib olduğuna işâret etmiştir.

ALTINCI FAYDA

Uzletin altıncı faydası; insana ağırlık veren kimselerle ahmakları görmekten ve ahmaklık derecelerini ölçmekten kurtuluştur. Bu gibi insana ağırlık verenleri görmek, küçük bir körlüktür.

A’meş’e:

– “Neden gözün yaşarır?” diye sorduklarında, A’meş:

– “Ağırlık veren kimselere bakmaktan yaşarır.” diye cevap vermiştir.

Hikâye edildiğine göre **İmâm-ı A’zam**; Ameş’in yanına gitmiş ve:

– “Hadiste vârid olduğuna göre Allahü Teâlâ, kimin gözlerinin ışığını alırsa ona karşılığını verir, sana ne verdi?” diye sormuştur. A’meş:

– “Mükâfat, olarak, bana ağırlık verenleri görmekten beni kurtardı.” dedikten sonra, şaka olarak:

– “Sen de onlardan birisin.” dedi:

İbn Sîrîn; “Bir defa bir zâtın şöyle dediğini işittim.” demiştir: Hoşuma gitmeyen sevimsiz bir adama baktığım için bana baygınlık geldi.

Calinus[266] şöyle demiştir: “Her şeyin bir sıtması vardır. Rûhun sıtması da sıkıntı veren kimselere bakmaktır.”

İmam Şafiî: “Hoşuma gitmeyen adamlarla oturduğum vakit, vücudumdan onun bulunduğu taraf, diğer tarafımdan daha ağır gelir.” demiştir.

İlk iki faydadan sonra anlattığımız dört fayda, dünyevî faydalar olmakla beraber, dîn ile de alâkalıdır. Çünkü insan hoşuna gitmeyen birini gördüğü zaman, kendini kaybetmekten ve sun-ı ilâhiye dil uzatmaktan emîn olamaz. Çekiştirme, sû-i zan, çekememezlik, kovuculuk ve benzeri şeylerle başkasından eziyet gören bir insan, karşılık vermekten kendini alamaz. Bu hareket de dînin fesâdına sebebiyet verir.

İşte, uzlette bunların hepsinden kurtuluş vardır.

UZLETİN ÂFETLERİ

Bilmiş ol ki: Dînî ve dünyevî birçok faydalar var ki, bunlara ancak başkalarının yardımı ile ulaşılır. Bu yardım da ancak, cemiyet arasına katılmakla sağlanır. Uzlette, insanlar arasına katılmakla elde edilebilecek her şeyden, mahrûmiyet vardır. İşte bu gibi yardımlardan mahrum olmak, uzletin âfetlerindendir. O halde insanlar arasına girmenin faydalarına ve insanlar arasındaki ihtilâfın sebeplerine bir göz atalım. Bunlar: Okumak, okutmak, istifâde etmek, faydalandırmak, terbiye etmek, edeplenmek, ünsiyet etmek, ünsiyet olunmak, sevap kazanmak, karşılıklı haklara saygı göstermek, tevazu öğrenmek, görgü ve bilgiden tecrübe edinmek ve ibret almak gibi şeylerdir. Bunları tafsîlâtı ile anlatalım ki, hepsi yedidir.

BİRİNCİ FAYDA

İhtilâtın birinci faydası; okuyup okutmaktır. **“İlim Kitâbı”**nda bunların fazîletini anlattık. Dünyada en büyük ibâdet bunlardır. Şüphesiz bunlar, insanlar arasına girmekle mümkün olur. Ne var ki, ilimlerin bâzılarına ihtiyaç duyulmaz. Bâzıları ise zarûrîdir. Kendisi için öğrenilmesi farz olan ilimleri öğrenmeyip uzlete çekilen günâhkârdır. Şâyet kendisi için zarûrî ve mecbûrî ilimleri öğrenmiş, fakat ileriye götürebilecek kudrette olmadığından, ibadetle meşgul olmayı tercîh ediyorsa, uzlete çekilsin. Şâyet dînî ve aklî ilimleri öğrenip anlayabilecek seviyede ise bunları öğrenmeden uzlete çekilmesi, kendi hakkında

en büyük bir hüsrândır. Bunun için İbrâhim Nehâî ve diğerleri; "Önce oku, sonra uzlet et." demişlerdir.

Okumadan uzlete çekilen kimse zamanının çoğunu uyku veyâ hayâlî şeylerle geçirir. En iyisi, bütün zamanlarını vird ve ibâdetle geçirmek değil midir? Gerek bedeni gerek kalbi bütün ibâdetlerinde emeklerini boşa çıkaracak aldanmalardan yine kurtaramaz, bilmeyerek amelini mahvedebilir. Allahu Teâlâ'nın zât ve sıfatı hakkındaki inancı, bir takım vehimlerden kurtulamaz. Bütün bu vehimlerle, fâsid hâtıralarla ünsiyet eder. Ekseriyâ şeytanın eğlencesi olur da hâlâ kendini âbidlerden sayar. İlim, dînin aslıdır. Avâm ve câhillerin uzletinde hayır yoktur. Avâm ve câhil derken, halvette ibâdeti beceremeyen ve bu husustaki bilgilere sâhip olmayanları kastediyoruz. İnsanın nefsi, tedâvi için müşfik bir tabîbe muhtaç olan bir hasta gibidir. Câhil bir hasta, tıp ilmini öğrenmeden, hekimsiz kaldığı zaman, hastalığı artacağı gibi, câhil bir insan da muhtaç olduğu bilgileri öğrenmeden uzlete çekilemez. Uzlet ancak âlime yakışır.

Okuyup öğrenmeye gelince; okuyup öğrenirken niyet Allah rızâsı ise burada da büyük mükâfatlar vardır. Şâyet okuyan ve okutan, Allah rızâsına niyet etmez de dünyalık için okurlarsa, bu şekil okuma ve okutmalar, dîni tehlikeye sürükler. "**İlim Kitâbı**"nda buna dâir açıklamada bulunduk.

Bu zamanda âlimin hükmü, uzlete çekilmektir. Çünkü bu, imânda dîninin selâmeti için okumak isteyenler pek enderdir. Belki bu zamanda vâizler, va'z u nasîhatleriyle kitleyi peşinden sürükleyebilmek için, yaldızlı cümleler kullanmak ve emsâllerini alt edip, sultanların gözüne girebilmek ve cedel sözleri öğrenmek isterler. Bütün bunlardan gâyeleri maddî sahada bir üstünlük taslamaktır. Öğrenmek istedikleri ilimlerin en makbulü, mezheb imamlarının söylediklerini anlamaktır. Bu da çok kere samimî niyet taşımaz. Emsâlleri arasında üstün bilgiye sâhip olmak, kadılık almak ve servet edinmek gibi çürük gayeler taşır ki; akıl, mantık ve dîn, bu gibilerden uzak kalmayı emreder. Şâyet gâyesi Allah rızâsı ve Allah'a yaklaşmak olan bir talebe bulunursa, bundan uzaklaşmak ve bildiğini ondan gizlemek en büyük günâhlardandır. Bu da bir memlekette bir veya iki kişiden fazla bulunmaz.

Süfyân-ı Sevrî'nin şu sözüne aldanmak doğru değildir. Diyor ki: "Biz ilmi, başka gâyeler uğrunda öğrendik. Fakat ilim, Allah'tan başkası için olmayı kabul etmedi."

Yâni fakîhler, önce başka gayeler uğrunda okurlar, sonra ilim onları Allah'a çevirir ve niyetlerini düzeltirler. Sen onların sonuna bak; kimisi ölüm gelip çattığı halde hâlâ dünyalık peşindedir. Bâzısı da dünyadan yüz çevirmiş ve âhirete yönelmiştir. Böylece vazıyetlerini gör ve ibret al. "Haber, müşahede gibi

değildir.”

Aynı zamanda şunu da bilmelisin ki: **Sufyân-ı Sevrî**’nin işaret ettiği ilim; hadîs, tefsir, Peygamber (s.a.v.) ve ashâbının siyerini okumak ilimleridir. Bu ilimlerde insanı korkutmak ve çekindirmek vardır. Bu ilimler, eninde sonunda Allah’tan korkuyu arttırır. Muâmele fetvaları ve hasımların arasını bulmakla alâkalı olan fıkıh ve kelâm ilimleri, tâliplerini dünyalığa çekmekten başka bir fayda sağlamaz; gittikçe dünyaya heveslerini arttırır.

Umulur ki, şu kitapta yazdıklarımızı, bir talebe dünyalığa heves ederek okursa, bunları okuma sâyesinde ömrünün sonunda kendini düzeltir. Çünkü bu yazılarımız Allah’tan korkutmak, dünyadan uzaklaştırıp âhirete yaklaştıracak öğütlerle doludur. Buna, Kur’ân ve hadîste tesâdüf edilir. Kelâm, felsefe ve mezhep ilimlerinde böyle bir şey yoktur. İnsanın kendi kendini aldatması doğru olmaz. Kusurlarını bilen insan, aldanan câhilden daha mesuttur. Okutmak hırsına kapılan her âlimin mevkî ve mansıp peşinde olmasından korkulur. Bu gibilerin ilimden nasibi, câhillerden kendini üstün görmek ve onlara karşı böbürlenmekle muvakkat bir zevkten ibârettir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in haber verdikleri gibi *“İlmin âfeti, kibirdir.”* Bunun için **Bişr-i Hâfî**’nin on yedi bohça hadîs kitabı gömdüğü hikâye edilir. Bu zât, hiç hadîs rivâyet etmezdi. Neden hadîs rivâyet etmediğini soranlara şu cevabı verirdi: “Gönlüm rivâyet etmek istiyor da ondan. Eğer hadîs söylemeyi canım çekmeseydi rivâyet ederdim.” Yâni gönlünün arzusuna uymamak için hadîs rivâyetinde bulunmuyordu. Bunun için “haddesenâ (bize hadîs söyledi)” demek, dünya kapılarından bir kapıdır, demiştir.

Bir kimse “haddesenâ” dediği zaman, lisân-ı haliyle diyor ki: “Bana bir gelir kapısı açıldı.” Bu sâyede kendisine bir mevkî sağlamaya çalışır.

Râbia Adviyye, ziyâretine gelen Sufyân-ı Sevrî’ye:

- “Ne güzel adam idin, ah şu dünyaya hevesin olmasa.” dedi. Sufyân-ı Sevrî:
- “Nerede dünyalığa heves ediyorum?” deyince, Râbia:
- “Hadis rivâyet ediyorsun ya.” dedi.

Bunun için **Süleymân Dârânî**: “Evlenen, hadis arayan, yolculuk işleri ile meşgul olan kimse, dünyalığa meyletmiş sayılır.” demiştir.

Bütün bu âfetlere **“İlim Kitabı”**nda tafsîlâtıyla yer vermiştik. Akıl, düşleri aldatmak ve uzlete çekilmekle bunlardan korunmaktadır. Belki okuyup okutmak sûretiyle dünyalık peşinde olanlar için en doğrusu, bu gibi zamanda hepsini terk etmektir. Nitekim (Hicrî 388 de ölen) **Süleymân Hattâbî**: “Sohbetine heves edip senden okumak isteyenlere boş ver; onlardan sana ne mal, ne de cemâl nâmına bir hayır gelir. Onlar, açık dost, gizli düşmandırlar. Onlarla buluştuğunuz zaman

size yaltaklık ederler, fakat gıyabında da aleyhinde konuşmaktan geri durmazlar. Yanına gelen, huzûrunda seni murâkabe eder, arkanda aleyhinde hitâbet eder. Onlar iki yüzlü, kovucu, karıştırıcı ve hîlekâr kimselerdir. Başına toplanmaları aslâ seni aldatmasın. Onların okumaktaki gâyeleri, ilim öğrenmek değil, mevki ve servet edinmektir. Gâyelerine ulaşmak için seni bir vâsıta ve binit olarak kullanmak isterler. Her hangi bir arzularına karşı ihmâlkâr davranırsan, en büyük düşmanın kesilirler. Sonra da senin başına toplanmalarını, sana büyük bir ikram sayarlar. Senin onlarla uğraşmanı, senden bir hak tanır; bütün varlığını onların uğruna fedâ etmeni, âdetâ bir borcun imiş gibi telâkkî ederler.

Düşmanlarına düşmanlık, yakın dost ve ahbaplarına da iyilik etmek borcun imiş gibi, düşünürler. Onların hocası olduğun halde onlara karşı elpençe dîvan duracaksın. Reisleri olduğun halde emirlerinde olacaksın. Bunun için tam mürüvvet, umûmî uzlettedir, denilmiştir." dedi. İşte, **Ebû Süleymân**'ın sözü bundan ibârettir. Her ne kadar musannifin anlatmadığı daha bâzı sözleri varsa da, bu zât doğru söylemiştir. Zîra müderrisleri, okutanları, dâimî bir zillete, büyük minnet ve borç altında imiş gibi görürsün. Güyâ o, yanına gelenlere hedîyelerini dağıtıyormuş gibidir. Bu, âdeta onlara karşı kendi üzerinde bir borç imiş gibidir. Çok defa başına toplananlar, geçimlerinden âciz kimselerdir.

Zavallı yoksul müderris, kendi malından onların nafakasını temîn edemez. Bunun için sultanların kapısında dolaşıp durur. Zillet, mihnet ve meşakkate, binbir çile ve zahmete katlanır ve nihâyet haram vâridâttan kendisine bir miktar yazdırır. Sonra bunu almak için âmillerin eziyetleri ile karşılaşır. Onlar, sanki kendi ceplerinden veriyorlarmış gibi ona olmadık eziyeti yaparlar. Böylece oralardan günlük, haftalık veyâ aylık bir şeyler koparır. Bununla da bitmez, bir de bunu başına toplananlara taksim işi ve güçlüğü ile karşılaşır. Hepsine müsâvî verse, ileri gelenleri, bunu hocanın beceriksizliğine, ahmaklığına ve adaletsizliğine hamlederler. Farklı taksim yapsa, bu defa da diğerleri onu kötü söz yağmuruna tutarlar. Zehirli yılan ve yırtıcı arslanlar gibi üzerine saldırırlar.

Böylece hayatı boyunca güçlükler içinde kıvranırken, öldükten sonra da, alıp böldüğünün hesâbını vermek, arada haram varsa azâbını çekmek zorluğu ile karşı karşıyadır. Şaşılacak şeydir ki; o, bütün bu sıkıntılar içinde, yalan vaîdler ve boş düşüncelerle kendi kendini aldatarak; "Sen sakın aldırma. Şübhesiz bütün bu hareketlerini Allah rızâsı için yapıyorsun. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sünnetini ve Allahın dînini neşrediyorsun. Talebelerin geçimlerini sağlamakla meşgulsün. Sultanların ellerinde bulunan malların zaten sahibi belli değildir. Bunlar âmme menfaatine sarf edilir. İlmi yaymaktan daha üstün maslahat ne

olabilir? Dîn bu adamlarla açığa çıkar ve kuvvetlenir.” der.

Eğer bu zât, şeytanın elinde oyuncak olmasaydı, zamanın bozulmasına, bu gibi helâl ve haram demeyen ve bulduklarını yiyen fakîhlerin sebep olduğunu kolaylıkla anlardı. Çünkü câhiller de onlara bakarak cesâret alırlar ve harama dalarlar.

Bunun için denilmiştir ki: “Maiyet erkânı, meliklerin bozulması ile bozulur ve yoldan çıkarlar. Melikler de âlimlerin bozulması yüzünden bozulurlar.” Körlük ve aldanmaktan Allah’a sığınırız. Çünkü bu, dermânı bulunmayan bir derttir.

İKİNCİ FAYDA

Cemiyet arasına katılmanın ikinci faydası; hem başkasının, hem de kendisinin faydalanmasıdır. Kendisinin faydalanması, kazanç ve çalışması iledir. Bu, ancak insanlar arasına girmekle mümkündür. Buna muhtaç olanların uzleti terk etmeleri zarûrîdir. İnsanlar arasına katılmakla meşrû bir şekilde kazanç sağlamak isterse, birçok güçlüklerle karşılaşır. Nitekim **“Kazanç Kitâbı”**nda bunu açıklamıştık. Şâyet çoğunluğu isyâna girmek sûretiyle kazanç sağlayacaksa kendini geçindirebilecek serveti olanların uzleti daha makbuldür. Ancak kazançtan gâyesi, kazandığını tasadduk ise o zaman kazanç ile uğraşması daha makbuldür. Fakat ilâhî mârifette hakikate ulaşmak ve düşünerek şer’î ilimlerin künhüne erebilmek ve bütün varlığı ile Allah’a yönelmek, onu zikir ve fikir ile meşgul olmak için yaptığı uzletten, daha makbuldür. Yâni bu niyetlerle uzlet, tasadduk niyetiyle yapılan ticâretten daha makbuldür. Bu niyetlerden gâyemiz, evham ve hayâlden uzak olarak keşif yolu ile ve basîret nûru ile Allahu Teâlâ ile ünsiyet edebilenlerdir. Yoksa bir takım boş vehim ve hayâllere kapılanlar değildir.

İnsanlara dokunacak faydalarına gelince; servet veya bedeni ile muhtaçlara yardımda bulunur. Allah rızâsı için, kardeşlerine yardım elini uzatmakta sevap vardır. Bu mükâfata, ancak insanlar arasına katılmakla ulaşılır. Meşrû bir şekilde buna gücü yetenler için, insanlar arasına katılmak -şâyet uzletinde yalnız bedenî ibâdetlerle uğraşacaksa- daha makbuldür. Şâyet basîret gözü açılmış, kalbi ile zikir ve fikre devâm edecekse, bunun hiç bir muâdili olmadığı meydandadır.

ÜÇÜNCÜ FAYDA

İnsanlar arasına girmenin üçüncü faydası; terbiye etmek ve edep öğrenmektir. Yâni insanlar arasına girmekle onların zahmet ve eziyetlerine katlanır ve bu

hususta nefis mücâhedesi yapar ve bu sâyede nefsine ve şeytana galebe çalar. Bu da ancak cemiyet arasında bulunmakla mümkün olur. Ahlâkını düzeltmeyen ve şerîatın sınırlarını gereği gibi koruyamayanların, bu hareketleri, uzletlerinden daha makbuldür. Bu sebeptendir ki, sûfilere hizmet edenler, kervansaray ve tekkelere giderek oralarda sûfilerin hizmetinde bulunanlar, çarşı ve pazara giderek insanlara avuç açmak sûretiyle onlardan dilendiler. Gâyeleri, nefsin gücünü yenmek ve Allah'a bağlanan sûfilerin duâsından medet ummak idi. İşte, geçmiş asırlarda başlangıç böyle idi. Fakat şimdi insanlar arasına girmeye bozuk maksatlar karıştı. Dînin diğer şiarı mihverinden çıktığı gibi, insanlar arasına girmekteki gâye de istikamet kanunundan ayrıldı. Görünüşteki hizmet ve tevâzûdan maksat, adam çoğaltmak ve servet edinmek oldu. Şâyet cemiyet arasına girmekten gâye bu ise ömrünün sonuna kadar da olsa, uzlette kalması daha hayırlıdır. Niyet nefsi terbiye ise buna muhtaç olanlar için ihtilât, uzletten hayırlıdır. Çünkü başlangıçda buna ihtiyaç vardır.

Riyâzet, mücâhede ve terbiye yapıldıktan sonra bilmelidir ki; hayvanı terbiyeden gâye, terbiyenin kendisi değil, terbiye edilen hayvana binip onunla mesafeleri aşmaktır. Bunun gibi, beden de âhiret yolunu asmak için, kalbin bir binitidir. Aynı zamanda bedende bulunan şehvetleri kırmazsa, beden yolda serkeşlik yapar ve güçlük çıkarır. Ömrü boyunca nefis terbiyesi ile meşgul olanlar, hiç binmediği halde ömrü boyunca hayvanın terbiyesi ile meşgul olanlar gibidir. Bu adam, bu hayvandan hiç istifâde edemez. Ancak bu anda aldığı terbiye sâyesinde onu ısırmaz ve tepmez. Doğrusu bu da bir istifâdedir, fakat bu yoldaki istifâde, ölü hayvandan daha mükemmel şekilde elde edilir. O da ne teper, ne de ısırır. Hâlbuki hayvan, kendisinden faydalanmak için saklanır. Nefsi terbiye etmekteki gâye de yalnız şehvetlerinden korunmak ise bunlar uyku ve ölüm ile de sağlanır, fakat bu kadarla iktifa etmemek lâzımdır.

Meselâ bir râhibe (inzivâya çekilen bir kişiye): "Ey râhib" diye çağırdığın zaman, o "Ben râhib değilim, saldırgan bir köpeğim, insanları ısırmamak için kendimi tevkif ettim." derse, şübhesiz bu da ısırmaya devâm edenlerden iyidir. Fakat bu kadarla kifayet etmek doğru değildir. Çünkü kendi kendini öldüren de hiç kimseyi ısıramaz. Belki nefsi terbiyeden maksûd olan neticeye teveccüh etmelidir. Kim bunu anlar, doğru yolu bulur ve sülûke gücü yeterse, onun hakkında uzletin daha hayırlı olduğu anlaşılır. Fakat yine buna yaraşan, önce insanlar arasına karışmak, sonra uzlet etmektir. İşte insanlar arasına girmenin bir faydası, böylece kendini terbiye ederek, nefis hâkimiyetini sağlamaktır.

Başkalarını terbiye etmeye gelince: Bu, başkalarını riyâzete koymaktır ki, bu sûfiler arasında bulunan şeyhlerin onlara karsı takındığı tavr u hareketidir.

Şeyh, mürîdlerini ancak aralarında bulunmakla terbiye edebilir. O, bir mürebbî ve muallim gibidir; hükmü de onun hükmüdür. Şeyhe de, ilmi yayan gibi riyâ ve benzeri âfetler ârız olabilir. Fakat riyâzet ve nefis terbiyesi peşinde olan mürîdlerin dünyalık hayâlleri, ilim tâliplerinden daha az görülür. Bu hususta lâyık olan, kendi vaziyetini murâkabe etmesidir. Eğer insanlar arasına katılmakta onlara faydalı olacaksa, onların içine girmeli; olmayacaksa inzivâyı tercîh etmelidir. Bu da ince bir gayretle anlaşılır ve hattâ şahsiyet itibârı ile değişir. Mutlak olarak inzivâ ve ihtilât daha hayırlıdır, diye hüküm verilemez.

DÖRDÜNCÜ FAYDA

İhtilâtın dördüncü faydası; insanlarla ünsiyet etmek ve onlarla anlaşıp birbirini sevmektir. Düğün, dâvet ve benzeri toplantı yerlerine gidenlerin maksadı budur. Bu da, nefsin bu andaki arzusu demektir. İyi olmayan kimselerle düşüp kalkmak haram olabileceği gibi, mübah da olur. Hattâ bâzen dînî hususlar için müstehap da olur. Bu da düşüp kalktığı zâtın dînî söz ve işlerine alışmak maksadıyla olduğu zamandır. Takvâyı iltizâm eden şeyhlerle düşüp kalkmak gibi. Bu ünsiyet, bâzen nefsin arzularına uyarak da olur. Daha istekli olarak ibâdet edebilmek gâyesini taşırsa, bu da müstehap olur.

Zîra gönüller bir şeye zorlandıkça ondan usanır, tembelleşir ve körleşir. Ne zaman ki yalnızlıktan huzur bulamıyor ve insanlar arasına karışmakla huzur bulacaksa, o zaman cemâat arasına girmesi daha uygun olur. Zîra ibâdette mülâyemet, gönlün arzu ve isteğinden doğar. Bunun için Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ اللهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا

"Siz amelden ağırla ıp tembelle medikçe, Allahu Teâlâ sizden mükâfatı kesmez." [267] buyurmuştur. Bu ağırlıktan kimse kurtaramaz. Çünkü nefis, devamlı olarak Hak ile ünsiyet edemez, biraz da başka sûretle dinlenmek ister. Onu devamlı sûrette ibâdete zorlamak, tenbelleşmesine sebep olur. Rasûl-i Ekrem'in:

إِنَّ هٰذَا الدِّينَ مَتِينٌ فَأَوْغِلْ فِيهِ بِرِفْقٍ

"Bu dîn, çok sağlam ve metîndir. Ona mülâyemetle nüfûz etmeye çalı ın." buyurmasından maksadı budur.[268] Âhestelikle dînin hükümlerini işlemek, basîret sâhibi insanların âdetidir. Bunun için **İbn Abbâs** (r.a.):

"Vesvese korkusu olmasa, insanlar arasına girmezdim." demiştir. Bir kere de: "Kimsenin olmadığı yere girerim." dedi.

Anlaşıldı ki, uzlete çekilen kimsenin 24 saat içerisinde hiç olmazsa bir sâat görüşüp ünsiyet edeceği bir zâta ihtiyâcı vardır. O halde bu sâatte diğer sâatlerini ifsâd etmeyecek bir arkadaş bulmaya gayret etmelidir. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَلْمَرْءُ عَلٰى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلْ

“İnsan, arkada ının ahlâkı ve dîni üzeredir. O halde arkada lık ettiği kimseye dikkat etsin.” [269] büyurmuştur.

Buluştuğu kimse ile dînî hükümleri ve kalbin hallerini konuşmaya dikkat etmeli ve şikâyetleri, hak üzerine sebâttaki kusurlarından ve doğru yola ulaşamadığından olmalıdır. İşte bu gibi sohbetlerde gönlü dinlendirmek ve huzûra kavuşturmak vardır. Nefsini islâh ile uğraşanlar için burada geniş imkânlar vardır. Zîra uzun seneler geçse bile bu husustaki şikâyeti sona ermez. Haline râzı olan, mutlaka aldanmıştır. Bu şekilde bâzı sâatlerinde insanlarla buluşmak, bâzı kimseler hakkında yalnızlıktan hayırlıdır. İnsan önce kendi halini ve arkadaşlık edeceği kimsenin halini gözden geçirmeli, sonra da onunla oturmaya karar vermelidir.

BEŞİNCİ FAYDA

Beşinci fayda; sevap kazanmak ve başkasına sevap kazandırmaktır.

İhtilâttan kendisinin sevap kazanacağı yerler: Cenâze namazı, hasta ve bayram ziyâretlerine gitmek gibi şeylerdir. Cumalarda bulunmak farz-ı ayındır, buraya gitmesi lâzımdır. Diğer namazlarda cemâati terke de müsâade yoktur. Ancak cemâatin fazîletinden kaçırdığını karşılayacak bir zarar korkusu melhûz ise cemâate gitmeyebilir ki, bu da pek ender vâki olur. Ayrıca düğün cemiyetlerinde ve diğer dâvetlerde bulunmakta Müslüman’ın gönlünü sevindirmek bakımından sevap vardır. İşte ihtilâttan kendisinin sevap kazanacağı yerler bunlardır.

Başkasına sevap kazandırmasına gelince; o da hastalandığı zaman ziyâretine, başına bir felâket geldiğinde taziyesine ve sevinçli günlerinde göz aydınlığına gelenlere kapıyı açık bulundurmasıdır. Gelenler, bu sâyede sevap kazanmış olurlar. Yine bunun gibi, kendisi âlimlerden ise ziyâretine gelenlere izin vermesiyle, onların sevap kazanmalarına sebep olmuş olur.

İnsanlar arasına katılmanın sevap ve âfetlerini anlattık. Buna göre insan, bunları karşılıklı olarak terâzinin gözüne koyup tartmalıdır. Bâzen sevap ve Bâzen de günâh tarafları ağır geleceğinden, ona göre kendisini ayarlamalıdır.

İmâm Mâlik ve benzeri bâzı zâtların, dâvetlere gitmeyi terk ettikleri, hattâ hasta ziyâreti ve cenâze teşyîi için dahî çıkmadıkları hikâye edilmiştir. Evlerine çekilir ancak Cumalara çıkar ve kabir ziyâretine giderlerdi. Bâzıları şehirleri de terk ederek meşgale ve sıkıntıdan kurtarıp huzur içinde ibâdet etmek için dağ başlarına çekilmişlerdi.

ALTINCI FAYDA

İnsanlar arasına katılmanın altıncı faydası; tevâzû sâhibi ve alçak gönüllü olmaktır. Tevâzû, makamların en fazîletlisidir. Buna yalnızlıkta güç yetmez. Hattâ bâzen kibirlilik de yalnızlığa sebep olur. Yâni kibri yüzünden, insanlar arasına katılmayabilir. İsrâiliyâtta rivâyet edildiğine göre; Hakîmin biri hikmete dâir 360 eser yazmış ve bu sâyede Allah'a yaklaştığını sanmıştı. Allahu Teâlâ zamanın peygamberine şöyle vahyetmiştir:

"Falana söyle, yeryüzünü nifâk ile doldurdu. Ben onun nifakından bir şey kabul etmem." Bunun üzerine adamcağız tek başına bir mağaraya çekilerek ibâdet etmeye başladı ve "Artık şimdi Rabbımın rızâsına eriştim." dedi. Yine Allahu Teâlâ peygamberine:

"Ona söyle; insanlar arasına girip onların eziyetlerine katlanmadıkça benim rızâma erişemez." diye vahyetti. Adamcağız çarşıya çıktı, insanlar arasına girdi, onlarla düşüp kalktı, beraber yürüdü, yedi ve içti. Bunun üzerine Allahu Teâlâ peygamberine şöyle buyurdu: "Haber ver o adama ki, işte şimdi benim rızâma nail oldu."

Nice uzlete çekilenler vardır ki, onların yalnızlığı tercîhleri, kibirlerindendir. İnsanlar arasında saygı görmek ve öne geçebilmek gibi umdukları mevkîleri bulamayınca, uzlete çekilirler ve bunu kendileri için bir şeref sayarlar. Ancak bu sûretle, insanlar arasında saygı ile anılacaklarını düşünürler.

Bâzen de kusûrlarının açığa çıkacağından korkarak, zühd ve ibâdet maksadı olmayıp zamanını zikir ve fikir ile geçirmediği hâlde, yalnızlık ile kusurlarını örtmek ve insanlara karşı kendini zâhidlerden göstermek için, uzlete çekilenler olur. Bunları tanımak için bâzı alâmetler vardır. Şöyle ki:

Ziyâret olunmayı sever, başkasını ziyaret etmek istemezler. Sultanların kendilerine yaklaşmalarına, avâm tabakalarının yoluna çıkmalarına, kapıları önünde toplanmalarına yümn-ü bereket umarak el ve eteğini öpmelerine sevinir. Eğer nefsi ile meşgul olmak için, insanlar arasına katılmaktan ve insanları ziyaretten ayrıldı ise elbette kendini ziyârete gelenlerden de aynı şekilde hoşlanmaması îcab ederdi. Nitekim **Fudayl**'dan hikâye ettiğimiz gibi

kendisini ziyarete gelene: “Sen süslenip püslenip beni ziyârete geldiğin gibi, benim de sana karşı süslenip püslenmem gerekiyor.” demişti.

Hâtem-i Esam da kendini ziyârete gelip:

– “Bir dileğin var mı?” diyen emîre;

– “Benim dileğim, ne sen beni gör, ne de ben seni görmüş olayım.” demiştir. Allahu Teâlâ’yı zikir ve fikir ile meşgul olmayanların uzlete çekilmeleri, insanlarla fazla meşgul olabilmeleri içindir. Zîra onun uzletten gâyesi, insanların saygısını sağlamaktır.

Bu maksatla uzlet, bir kaç bakımdan cehâlettir:

Birincisi: Tevâzû ve insanlar arasına katılmak insanın mansıb ve ilmî değerini sarsmazlar. Nitekim Hz. Ali, bâzen eteğinde ve bâzen de elinde yiyecek eşyâsını taşır, evine getirir ve “Çoluk çocuğuna yiyecek taşımak, insanın kemâline noksanlık getirmez.” buyururdu.

Ebû Hüreyre, Übey ve İbn Mes’ûd (Allah onlardan râzı olsun) odun bağını ve un torbasını omuzlarına alarak eve götürürlerdi. Ebû Hüreyre Medîne vâlisi iken odun demetini başı üzerinde taşır ve sokaktan geçerken de “Vâlinize yol verin.” derdi. Bizzât Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) satın aldığı bâzı maddeleri kendisi eve götürürdü. Yanında bulunanlar: “Biz götürelim.” dediklerinde:

– *“Malı ta ımak, sahibinin hakkıdır.”* [270] buyururdu. Hz. Hasan b. Ali (r.a.) atı üzerinde dilencilerin bulunduğu yerden geçerken:

– “Ey Rasûl’ün oğlu! Buyur bizimle yemek ye.” derlerdi. Hz. Hasan da atından inerek dilenciler arasına girer, onlarla yemeklerinden yerdi. Atına binip ayrılırken de:

– “Muhakkak ki Allah, kibredenleri sevmez.” derdi.

İkincisi: İnsanların teveccühüne ve hüsn-ü zannına mazhar olmak için çalışanlar, aldanmışlardır. Zîra hakkıyla Allahu Teâlâ’yı bilenler, insanların hiç bir şey yapamayacağını, kâr ve zararın Allahu Teâlâ’nın kudretinde olduğunu, O’ndan başka hiç bir kimsenin zarar veremeyeceğini bilir. İnsanların rızâsını, Allahu Teâlâ’nın gadabında arayanlara, Allahu Teâlâ’nın buğzedeceğini ve insanları da ona küstüreceğini hattâ insanların rızâsını kazanmanın mümkün olamayacağını ve Allahu Teâlâ’nın rızâsını kazanmanın daha mühim olacağını anlarlar da onunla meşgul olurlar. Bunun için İmâm Şâfiî, Yunus b. Abdülâlâ’ya: [271]

– “Vallahi ben sana öğüt veriyorum. Bilmiş ol ki; insanların hepsini memnun edip, dedikodularından kurtulmak imkânsızdır. Onun için insanları düşünme, kendine bak, hakkında hayırlı olan şeyleri yap.” demiştir. Bunun için denildi ki:

“İnsanları memnun etmeyi düşünen, derdinden kurtaramaz fakat cesâreti olan zevk ve rahatına ulaşır.”

Sehl-i Tüsterî, arkadaşlarından birisine bakarak, emrettiği bir iş için:

– “Şöyle böyle yap.” dedi. Adamcağız:

– “Hocam, ben insanlar için böyle şeyler yapamam.” dedi. Bundan sonra Sehl, yanındakilere dönerek:

– “İnsanda şu iki vasfın biri bulunmadıkça, bu işin hakikatine ulaşamaz:

1 - İnsanları tamamen gözünden düşürüp, dünyada yaratanından başka hiç bir şey görmemek ve Allahu Teâlâ’dan başka kimsenin kendisine kâr veyâ zarar getiremeyeceğini bilmek.

2- Kendi benliğinden tamamen geçerek, insanların kendisini şu veyâ bu şekilde gördüğüne aldırış etmemektir.

İmâm Şâfiî (Allah rahmet etsin): “Her insanın hem dostu, hem de düşmanı vardır. Hal böyle olunca, sen de dost ve düşmanı bırak, Allahü Teâlâ’ya kulluk edenler arasında bulun.” demiştir.

Hasan-ı Basrî’ye:

– “Yâ Ebâ Saîd! Bâzı kimseler, kusurlarını aramak ve bir takım suallerle seni müşkil veziyete düşürmek maksadıyla meclisine gelirler.” denildiğinde, Hasan-ı Basrî gülerek:

– “Aldırma. Ben kendimi cennetlikler ve Allah dostları ile teskîne çalışıyorum; ümîdim orayadır. Yoksa hiç bir zaman insanlardan selâmet bulacağım ümidine kapılmış değilim. Zîra onları yoktan var eden, envâ-i çeşit nîmetleriyle donatan, yaşatan ve öldüren Allah bile onların dilinden kurtulamamış, nerede kaldı ki ben.” demiştir.

Hz. Mûsâ:

– “Ya Rab! Şu insanların diline düşmekten beni koru.” diye duâ etti. Allahu Teâlâ:

– “Ya Mûsâ! Bu bir şeydir ki, kendi Zât-ı Kibriyâmı bile bundan korumadım, nerede kaldı ki seni.” buyurmuştur.

Allahu Teâlâ, **Uzeyir aleyhisselâm**’a şöyle vahyetmiştir:

– “Ey Uzeyir! Seni çekiştiricilerin ağzına sakız yapmamdan hoşlanmazsan, ben de seni mütevâzilerden yazmam.”

Anlaşıldı ki; insanların teveccühüne ve hüsn-ü zanlarına mazhar olarak hakkında iyi sözler söylemeleri için inzivâya çekilen kimse, peşin bir gâye uğrunda çalışıyor demektir. Hâlbuki:

وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Elbette âhiret azabı daha büyüktür. Eğer (bunu) **bilselerdi.”** (Zümer sûresi, 39/26) buyrulmuştur. Demek oluyor ki uzlet, ancak insanlara karıştığın zaman, âfetlerin çoğalacağı, ibâdetinin karışacağı ve birçok vakitlerinin kaybolacağı ve uzlet halinde, bütün vakitlerini; zikir, fikir, ilim ve ibâdetle geçireceğin zamanda müstehap olur.

İşte bu saydıklarımız, uzletin gizli gâilelerindendir. Bunlardan korunmak lâzımdır. Çünkü bunlar görünüşte kurtuluş yolları iseler de, gerçekde büyük tehlikelerdir.

YEDİNCİ FAYDA

İnsanlar arasına katılmanın yedinci faydası; tecrübe sahibi olmaktır. Şüphesiz tecrübe, onların arasına girmek ve hallerini incelemekle mümkün olur. Yalnız yaratılıştaki akıl, dîn ve dünya işlerini gereği gibi anlamak için kâfî derecede değildir; tecrübe ve temrînlere ihtiyacı vardır. Tecrübeler kendisini zorlayan kimsenin uzletinde hayır yoktur. Çocuk uzlete çekilirse bön, câhil ve ahmak yetişir. Belki önce okutulmalı, okurken de gerekli tecrübeleri edinmelidir. Artık bu kadarı yeter, yâni okurken insanlar arasına katılmak sûretiyle edindiği denemeler, kâfîdir. Diğer hususları insanlar arasına katılmadan duymakla da öğrenebilir.

Tecrübelerin en mühimi, kendi ahlâkını ve gizli vasıflarını denemektedir. Buna da yalnızlıkta imkân yoktur. Çünkü yalnızlıkta her şey kolaydır. Zîra her asabî, hiddet sâhibi, kindar ve çekememezler yalnız kaldıkları vakit, bu hastalıklardan bir şey kendilerinde görülmez. Ancak cemiyet arasında bunlar anlaşılır. İşte şu vasıflar tehlikelidir, bunları yok etmek lâzımdır. Bunları yalnız harekete geçirecek şeylerden uzak tutmakla susturmak yetmez.

Bu hastalıklarla dolmuş olan bir kalp, cerahatle dolmuş bir çıban gibidir. Bâzen başkası dokunmaz veyâ hareket etmezse sâhibi acısını duymayabilir. Yarayı görmek için gözü, dokunmak için eli olmaz, hareket ettirecek kimse bulunmaz ve dururken de acıyı duymazsa; yaradan kurtulup selâmete ulaştığını sanır. Fakat yaraya birisi dokunur veyâ cerrah neşteri vurursa, delinen bir kaptan suyun fışkırması gibi, hemen cerahat akmaya başlar. İşte kin, çekememezlik, cimrilik, hiddet ve benzeri kötü huylarla dolu olan kalp de böyledir. Tahrîk edildiği zaman kendisinden pislikler akmaya başlar. Bunun için kalp tezkiyesi ile uğraşan âhiret yolcuları, bu hastalıkların kendilerinde olup olmadığını araştırırlar. Kendinde kibir hastalığını bulanlar hemen izâlesine çalışır ve bunun için insanlar arasına girerek su, odun taşır ve sokaklarda

dolaşır dururlar. Çünkü nefsin gâilesi ve şeytanın hîlesi gizlidir. Bunları az kimseler anlar.

Hattâ birisi şöyle anlatıyor: “Beş vakit namazımı otuz sene birinci safta kıldım. Bir defa geciktiğim için birinci safta yer bulamadım. Ve ikinci safta kıldım. Fakat ikinci safta kıldığım için nefsimde bir üzüntü hissettim. “Beni nasıl ikinci safta görürler, bu benim için ayıp olur.” diyerek birinci safa sokuldum. İşte o zaman bütün namazlarımda riyâ olduğunu, beni herkesin ibâdette müsâbaka eder bir vaziyette görmesini arzu edip bundan zevk aldığımı anladım.”

İşte insanlar arasına girmekte, gizli hastalıkları açığa çıkarmak bakımından büyük faydalar vardır. Bunun için “Yolculuk, insanın ahlâkî karakterini açığa çıkarır.” denilmiştir. Zîra yolculuk devamlı bir ihtilâttır. Bu mânâların gâile ve incelikleri **“Rub’u’l-Mühlikat Kitâbı”**nda gelecektir.

Bu incelikleri bilmemek, bir çok amellerin mahvolmasına sebep olduğu gibi, bunları bilmekle de az amel, büyük faydalar sağlar. Böyle olmasaydı ilim, amel üzerine tercîh edilmezdi. Yoksa namaz kılmak için, namaz hakkındaki bilgnin, namazdan efdal olması muhaldir. Çünkü başka bir şeye ulaşmak için elde ettiğimiz şeyden, ulaşacağımız şeyin daha şerefli olduğunu biliriz. Yâni daimâ gâye vâsıtadan kıymetlidir. Binâenaleyh, namaz kılmak için elde edilen bilgiden, o bilgi ile namaz kılmak daha makbuldür. Hâlbuki dîn, âlimi âbid üzerine tercîh etmiştir. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.);

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ، كَفَضْلِي عَلَى أَدْنَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِي

“Âlimin âbid üzerine üstünlüğü, benim ashâbımdan en dü ük seviyede olanlarına üstünlüğüm gibidir.” [272] buyurmuştur.

İlmi, amel üzerine tercîh etmenin üç yolu vardır. **Birinci** tevcihini anlatmış bulunuyoruz. **İkincisi:** İlim müteaddî olup, herkese faydası dokunması bakımındandır. Hâlbuki amel, herkesin şahsında kalır, başkasına geçmez. **Üçüncüsü:** Amelden efdâl olan ilim, Allahu Teâlâ’nın zât, sıfât ve ef’âlini bildiren ilimdir. Bu ilmin bütün ilimlerden üstün olduğunda şüphe yoktur. Hattâ amellerden gâye, Allahu Teâlâ’yı bilip sevmesi için, gönülleri yaratıklardan ayırıp yaratana bağlamaktır. Amel ve amel için olan ilim, bu gâye uğrunda lâzımdır. İşte mürîdlerin gâyesi, Allahu Teâlâ’yı mârifet (bilme) ilmine ulaşmaktır. Amel de bu ilmin şartı gibidir. Nitekim Allahu Teâlâ:

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

“Kelime-i tayyibe Allah’a gider, fakat onu yükselten sâlih ameldir.” (Fatır sûresi, 35/10) buyurmakla buna işâret etmiştir. Kelime-i tayyibe bu ilimdir. Amel-i sâlih de bunu Allah’a yükselten bir hamal gibidir. Şübhesiz, yükselen, yükselten vâsıtadan daha makbuldür. Bu, dedikodu kaldıran bir sözdür. Biz bunun üzerinde fazla durmadan gâyemize dönelim.

Uzletin gâile ve faydalarını bildikten sonra, mutlak sûrette uzlet daha iyidir veyâ daha kötüdür diye hüküm vermenin yanlış olduğunu anlamış olursun. Belki lâyık olan, kişinin haline, arkadaşının haline, insanların arasına girmenin sebeplerine ve ihtilât sebebiyle kazanacağı veya kaybedeceği şeylere bakılır; kâr ve zararı karşılaştırılır. İşte o zaman gerçek meydana çıkar; uzlet ve ihtilattan hangisinin daha makbul olduğu anlaşılır. Bu hususta **İmâm Şâfiî**’nin sözü tam bir orta yoldur; yanlış ile doğruyu birbirinden ayıran bir gerçektir. Şöyle ki:

“Ey Yunus! İnsanlara surat ekşitmek, düşmanlığa sebep olur. Onlara karşı tatlı yüzlü olmak, birçok kütü kimselerle arkadaş olmaya sebebiyet verir. Öyle ise ne asık suratlı ol, ne de fazla güler yüz göster.” Yâni ne çok sokul ve ne de çok uzaklaş. Bunun için ihtilât ve uzlette ortayı bulmak vâciptir. Bu da şahısların halleri itibariyle değişir; kâr ve zararlarını düşünmekle de efdali anlaşılmış olur.

İşte açık gerçek budur. Bundan başka söylenenlerin hepsi eksiktir. Herkes kendi vaziyetini açıklamıştır. Başkası hakında da aynı hükmü vermek, doğru olmaz. İşte zâhirî ilimlerde âlim ile sûfinin farkı buna göredir. Sûfi, ancak kendi halinden konuşur. Şüphesiz her sûfi kendi haline göre cevap verir. Âlim, gerçeği olduğu gibi anlayan kimsedir. O. kendi vaziyetini örnek almaz, belki gerçeği açıklar. O gerçek ki, onda kimse ihtilâf etmez.

Çünkü daimâ hak birdir. Hakkı bulamayanlar, sayılamayacak kadar çoktur. Bunun için sûfilere fakirlikten soruldukda, her biri ayrı ayrı cevap vermişlerdir. Her ne kadar cevaplar, her birinin haline göre doğru ise de, haddi zâtında doğru olmayabilirler. Çünkü hak birdir. Bu sebepten kendisine fakirlikten sorulan **Ebû Abdullah el-Celâ**: “Koltukların ile köşeye vur (yâni her şeyden silkin, her şeyi arkaya at.) ve Rabbım Allah’tır, de. İşte fakirlik budur.” dedi. Bu sözü ile dünyadan tamamıyla alâkayı kestiğine işâret etmek istemiştir.

Cüneyd de şöyle demiştir: “Fakirlik, kimseden bir şey istememek ve kimseye itirâzda bulunmamaktır. Hattâ itirâz edildiği zaman, sükût etmektir.”

Sehl b. Abdullah da: “Fakir, bir şey istemeyen ve toplamayan kimsedir.” dedi.

Diğer birisi de: “Fakirlik, bir şeyin olmamak, bir şeyin olursa senin için olmamaktır. Senin için olmayan da elbette senin değildir.” demiştir.

İbrâhim el-Havas: “Fakirlik, kimseye şikâyet etmemek ve ihtiyâcını

göstermemektir.” demiştir. Bu misâlleri vermekteki gâyemiz, yüz kişiye de sorsan herbiri ayrı ayrı cevap verecektir ve belki de hiç birinin cevabı diğerine uymayacaktır. Hepsi de bir yönden bir gerçeği ifâde etmektedir. Çünkü herkes kendi halinden ve kalbine gelenden haber vermiştir. Bunun için bunlardan hiç biri diğerinin tasavvufta daha üstün olduğunu kabul etmez ve hiç biri diğerini medh u senâda bulunmaz. Belki her biri kendisinin hakka vâsıl olup hakikati bulduğunu iddiâ eder. Zîra onlar ekseriya kalplerindeki hallerin gereğine göre hareket ederler. Ancak kendi nefisleri ile meşgullerdir, başkasına bakmazlar. Fakat ilim nûru ile parladığı zaman her şeyi kuşatır, hakkın yüzünden perdeyi kaldırarak ayrılıkları giderir. Bunların görüşleri, öğle vaktinin girmesindeki görüşlerin ayrılıklarına benzer.

Bâzıları yaz mevsiminde her şeyin gölgesi iki kademecik olunca öğle vakti girer demiştir. Diğer bâzıları da, gölge yarım kademecik olunca, öğlenin ilk vakti girer, demişlerdir. Diğer bâzıları buna itiraz ederek, kış mevsiminde gölge yedi kadem olunca ancak öğlenin vakti girer demişlerdir. Başkalarından da her şeyin gölgesi beş kadem olunca ancak öğlenin vakti girdiği rivâyet edilerek, diğerlerine itiraz edilmiştir. İşte bu da tıpkı sûfilerin cevapları ve ihtilâfları gibidir. Çünkü bunların her biri kendi muhitlerindeki gölgeden haber vermişlerdir. Fakat başkalarına itiraz etmede hatâya düşmüşlerdir. Bu hatânın sebebi de arzın her tarafını kendi muhîtleri gibi zannetmeleridir. Hâlbuki muhîte göre vaziyet değişir. Sûfi de bunun gibi herkese, kendi halini nazar-ı itibâra alarak hüküm verir. Asıl öğle vaktinin girdiğini bilenler, gölgenin uzayıp kısalma sebeplerini ve ayrı ayrı yerlerdeki ihtilâfın illetlerini bilenlerdir. İşte bunlar, her memleket için ayrı hükümler koyar ve bâzılarında hiç gölge kalmadan, diğerlerinde azıcık gölge düşünce ve başka memleketlerde de gölge uzayınca öğle vaktinin girmiş olduğunu haber verirler. Uzlet ve ihtilâtın fazîletinden anlatmak istediğimiz bunlardır.

Şâyet, “Selâmeti uzlette bulup, onu tercîh edenlerin uzlet âdâbı nedir?” diye sorarsanız, deriz ki:

İhtilâtın âdâbı pek çoktur. Bunlar sözü uzatır. Şu kadar ki, biz onları sohbet âdâbında anlattık.

Uzlet âdâbına gelince; bu, o kadar uzun değildir. Yalnızlığı tercîh eden kimse, önce kötülüğünün kimseye dokunmamasını, sonra kötülerin şerrinden korunmayı ve sonra Müslüman haklarını korumaktaki kusurdan kurtulmayı ve daha sonra da bütün himmetini Allah’a ibâdete hasretmeyi niyet etmelidir. İşte uzlette niyetin âdâbı budur. Sonra halvette ilim, amel, zikir ve fikir ile meşgul olmalı ki, uzletin faydasını sağlamış olsun. Zamanlarını kaybetmemek için, fazla

ziyâretçi kabul etmemeli, insanların hallerinden fazla sormamalı, ayak takımlarına meyletmemeli ve insanların uğraştıkları seyleri araştırmamalıdır. Zîra bütün bunlar gönülde iz bırakır, namaz ve tefekkürde bile gönlüne takılarak insanı meşgul ederler. Haberlerin kulağa düşmesi, tohumun toprağa karışması gibidir. Aynı tohum gibi, haberler de kulakta kökleşir biter ve dalları birbirine dolaşır. Uzlete çekilen kimsenin mühim vazîfelerinden birisi de Allah'ı zikirden alıkoyacak vesveseleri kesip atmaktır. Hâlbuki haberler, vesvesenin aslı ve kaynağıdır.

Ayrıca az geçimle iktifâ etmelidir. Aza kanâat etmezse, insanlar arasına girmek mecbûriyetinde kalır. Komşularının eziyetlerine de katlanmalıdır. Uzlete çekildi diye, insanların övmelerine veyâ ihtilâtı terk etti diye yermelerine kulak asmamalıdır. Çünkü kısa bir müddet de olsa, bütün bunlar gönülde iz bırakır ve bunlarla meşgul oldukça girdiği âhiret yolunda duraklar. Çünkü âhiret yolculuğu ya huzûr-ı kalp ile devamlı zikir ve fikre veyâ Allahü Teâlâ'nın azâmeti, sıfatları ve ef'âliyle yer ve göklerdeki gizliliklerini veyâ amellerin incelikleri ile kalp hastalıklarını düşünmek ve bunlardan korunmakla mümkün olur. Bütün bunlar, huzûr ve sükûn ister. Yukarıda saydığımız şeylerle alâkalanmak zikir esnâsında bile zaman zaman hatırına gelir. Bunun için bunlardan uzak kalmalıdır. Ailesi sâliha olmalı veyâ devamlı ibâdetin ağırlığını gidermek ve gönlünün huzûrunu sağlamak için, günde bir sâat sohbet edeceği iyi bir ahbâbı bulunmalıdır. Zîra bunda günün diğer sâatlerini ibâdetle geçirmeye yardım vardır.

Uzlete sabır, dünyadan ve insanların meylettiği dünyalıktan alâkasını kesmekle mümkündür. Bunlardan da kurtuluş, tamahını azaltmakla kabildir. Bu da fazla yaşayacağını değil, akşam sabah ölmekte olduğunu düşünmekle olur. Bu sûretle bir günlük uzlete sabır mümkün olur. Fakat yirmi sene daha yaşayacağını takdir eden ve düşünenin sabır göstermesi pek kolay olmaz. Kabirde yalnız kalacağını hatırlamalı ve Allahu Teâlâ'yı zikir ve marifetten gönlünde bir ünsiyet bulamayan kimsenin öldükten sonra yalnızlık vahşetine dayanamayacağını; zikir ve fikir sâyesinde Allahu Teâlâ ile ünsiyet edebilen kimsenin bu ünsiyetini ölümün yok edemeyeceğini kafi olarak bilmelidir. Çünkü ölüm, ünsiyet ve mârifet mahallini yıkamaz. O, Allahu Teâlâ'nın fazl u rahmetiyle sevinç içerisinde, Allahu Teâlâya mârifet ve ünsiyet halinde diri olarak kalır. Nitekim şehidler hakkında Allahu Teâlâ:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ

رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ، فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ

“Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın, belki onlar diridirler. Rablarının katında rızıklandırılırlar. Allahu Teâlâ’nın fazlından onlara verdiği (nîmetler) **ile ferahlanırlar.”** (Âl-i İmrân sûresi, 3/169-170) buyurmuştur. Allah için dünyadan ayrılıp, nefis mücahedesinde bulunan herkes, bu halinde ölürse şehittir.

فَالْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ وَهَوَاهُ

“Mücâhid, nefis ve hevâsı ile cihad edendir.” [273] Rasûl-i Ekrem’in haber verdiği asıl mücâhid işte budur.

En büyük mücâdele, nefis mücâhedesidir. Nitekim ashâb-ı kirâma

“Küçük cihâddan büyük cihâda döndük.” buyurmuşlardır ki, bununla nefis mücâhedesini kasdetmişlerdir.

“Uzlet Âdâbı Kitabı” burada tamamlandı.

Hamd, yalnız Allah’a mahsûstur.

Hadîs, yukarıda geçmiştir.

Şâir bu beytiyle; murakabeden mükâlemeye ve nihayet visal-i manevîye ulaşmayı kasdetmiştir.

İbn Mâce Saîd el-Hudrî’den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.

Ebdâl, yukarıda anlatıldı. Evtâd, her asırda bulunan dört kimsedir. Bunlar artmaz ve eksilmezler. Şeyh-i Ekber şöyle demiştir: “Bunlardan bir tanesini Kudüs’de gördüm. Kına elemekle meşgul idi. Adı, İbn Ca’dûn idi. Bunlar, şark, garb, şimâl ve cenûbun muhafazasına memurdurlar. Bu ise şark muhafızı idi. Bunlar: Abdülhayy, Abdülmürîd ve Abdülkadir’dir.

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre’den...

Buhârî **“Sahih”**inde, bu adam ile ihticâc etmiştir. Sikadan bir zâttır, yüz yaşına yaklaştığı bir sırada 94 Hicrî târihinde vefât etmiştir.

Müslümanlar arasında ilk tâun hastalığı, Hz. Ömer zamanında bu bölgede vukua gelmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Mûsâ’dan rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir.

İmâm-ı Azam’a göre böyle değildir.

Ebû Dâvûd ve Neseî “El-Yevm ve’l-Leyle”de hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

Hadisi Buhârî rivâyet etmiştir.

Nikâh bahsinde geçmiştir.

Ebû Dâvûd muhtasar olarak, Hattabî de tamamını “Uzlet”de rivâyet etti.

Taberânî ve Bezzar, hasen isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

Kureyşî’dir. Annesi Ebû Bekir’in (r.a.) kızı Esma’dır (r.anha.) Kureyşîlerden Medîne’de ilk doğan Müslüman çocuğudur. Annesi hâmile iken Medîne’ye göç etti ve tam yirmi ay sonra doğdu. Rasûl-i Ekrem’in irtihâlinde sekiz sene dört aylık idi. Fasîh ve şecâatli bir zât olup, Yezid’in ölümünden sonra 64 Hicrîde halife oldu. Hicaz, Irak. Yemen, Mısır’ın tamamını ve Şam havalisinin çoğunu emrine aldı. İktidarı 9 yıldır. Abdülmelik b. Mervan’ın zamanında Salı günü Hicrî 72 de Haccac b. Yûsuf tarafından öldürülmüştür.

Müslim, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir.

Eski Yunan feylesoflarındandır.

Yukarıda geçmiştir.

Yukarıda geçmiştir.

«Sohbet Adâbı»nda geçmiştir.

Ebû Ya’lâ, Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir.

Künyesi, Ebû Mûsâ’dır. Hicrî 170 de doğdu. İmâm Şafiî’den fıkıh tahsil etti. Sikadan sayılan bir hadîs âlimi olduğu gibi, aynı zamanda kurra idi. Mısır’da **“Reisû’l-Ûlâ”** olmuşturYağmur dualarında onu öne geçirirlerdi. Hicrî 204 Rebiûlâhir’de ölmüştür.

«İlim» bahsinde geçmişlir.

Hakîm, Fudâle b. Ubeyd’den rivâyet etmiştir.

RUB'U'L-ÂDÂT
YEDİNCİ KİTAB

SEFER (YOLCULUK) ÂDÂBI
(KİTABU ÂDÂBİ'S-SEFER)

MUKADDİME

Hamd, Allah’a mahsûstur. O Allah ki, hikmet ve ibretlerle dostlarının basîretlerini açtı ve kuvvetlendirdi de, hazer ve seferde onların himmetlerini, O’nun sanat inceliklerini görmeye tahsîs etmekle, her biri mukadderâtına razı olarak, göz kamaştırıcı şeylerden uzaklaştı ve onlara ancak ibret nazarı ile baktılar. Artık onlar için deniz ve kara, sahil ve dağ, şehir ve çöl müsâvî oldu.

Salât ve selâm, beşerin efendisi olan Muhammed aleyhisselâma ve ahlâk ve sîrette onun yoluna giren âl ve ashâbı üzerine olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki; sefer, kaçılan şeyden kurtulmaya, aranan ve arzu edilen şeye ulaşmaya bir sebeptir. Sefer (yolculuk) ikidir: Birisi, bedeni ile memleketinden dağlara, çöllere ve başka yerlere gitmek ki bu, zâhirî yolculuktur. Diğeri de kalbi ile şu en aşağı tabakadan göklere ve melekût âlemine seyretmektir ki, bu da bâtınî seferdir. Yolculuğun en makbulü budur. Doğduğu gibi kalıp, anne ve babasından gördüğü ile kifâyet edenler, kusurlu derecede kalmış, eksikliğe kanâat etmiş, yer ve gökler kadar genişliği olan cenneti hapishâne karanlığı ve darlığı ile değişmiş sayılır. Şu şiiri söyleyen, gerçekten doğru söylemiştir:

وَلَمْ أَرَ فِي عُيُوبِ النَّاسِ عَيْبًا كَنَقْصِ الْقَادِرِينَ عَلَى التَّمَامِ

“İnsanların ayıpları arasında, olgunluğa gücü yetenlerin kusurlu kalmaları gibi bir ayıp görmedim.”

Şu kadar var ki, bu yolun yolcusu, büyük tehlikeler karşısında olduğundan, bir rehber ve koruyucudan müstağnî olamaz. Yolun kapalılığı, delîl ve muhâfızın yokluğu sebebiyle yolcuların o büyük kârlardan vaz geçerek ayaklarına gelen az ile yetinmeleri, bu yolun yolcularını yok etti, arkadan gelen kalmadı. Gerek kendi nefisleri ve gerek âfâk ve melekût âlemi buralarda seyahat edip tenezzüh edenlerden boşaldı. Hâlbuki:

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ

“Biz onlara (kudretimize delâlet eden) **alâmetlerimizi âfâk ve nefislerinde gösteririz.”** (Fussilet sûresi, 41/53)

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ، وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

İmanlarında yakîni olanlar için yerde Allahın kudretine delâlet eden alâmetler vardır. Kendi nefislerinizde de âyetler vardır. Görmez misiniz?” (Zâriyât sûresi, 51/20-21) âyet-i celîleleri ile Allahü Teâlâ bunlara dâvet etmektedir. Bu yolculuktan vazgeçenleri yermek üzere de:

وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ، وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Elbet siz de sabah ve akşam onlar(ın yurtların)**a uğruyorsunuz. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?”** (Saffat sûresi, 37/137-138)

وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ

عَنْهَا مُعْرِضُونَ

“Göklerde ve yerde (Allahın varlığını, birliğini ve kemâl-i kudretini isbât eden) **nice âyetler** (nişâneler) **vardır ki** (insanlar) **bunlardan yüz çevirici olarak, üstüne basıp geçerler.”** (Yûsuf sûresi, 12/105)

Bu yol, kendilerine nasîb olanlar, bedenleri ile vatanlarında durdukları halde, yalnız eni yer ve gökler kadar geniş olan cennet bahçelerinde tenezzüh ederler. Bu öyle bir yolculuktur ki, bunun sulak ve uğrak yerleri sıkışmaz, izdiham ve kalabalık zararlı olmaz. Belki yolcularının çokluğu nispetinde kâr ve faydaları çoğalır. Onun ganîmetleri devâmlıdır, bitip tükenmez. Onun meyveleri artar, eksilmez. Ancak yolcu tenbelleşir ve duraklarsa, o zaman yolculuğun nîmetleri de kesilmiş olur. Zîra Allahü Teâlâ, hallerini değiştirmedikçe, bir millete verdiği nîmeti onlardan almaz. Onlar Hak’tan meylettikleri zaman, Allahü Teâlâ da nîmetini onlardan alır. Yoksa Allahü Teâlâ kimseye zulmetmez, herkes kendine zulmeder. Kim, bu mânevî yolculuk meydanında cevelân etmeye ehil olmaz ve cennet bahçelerinde tenezzüh edemezse, işte o bedeni ile kilometrelerce yol alarak ya dünya ticâreti veyâ âhiret kârı peşinde dolaşır. Şâyet yolculuğu ilim ve dîn uğrunda veyâ dînine yardım maksadı ile olursa bu da âhiret yoluna girmiş yolculardandır. Bununla beraber, bu yolculukta riâyet edeceği birçok âdâb ve şartlar vardır. Bunları ihmâl ederse, dünyalık için çalışmış ve şeytana uymuş olur. Şâyet bu âdâb ve şartlara riâyet ederse, bu yolculuğu âhiret ameline katacak faydalardan hâlî kalmaz. Şimdi biz iki bâbta-Allahü Teâlâ’nın izni ile-bu âdâb ve şartları anlatalım.

BİRİNCİ BAB:
YOLCULUK ÂDÂBI VE
YOLCULUĞA NİYETİN FAYDALARI

BİRİNCİ FASIL:
YOLCULUĞUN FAYDALARI, FAZÎLETİ VE NİYETİ

Bilmiş ol ki; yolculuk, bir nevî hareket ve ihtilâttır. Bunun hem faydaları, hem de âfetleri vardır. Nitekim bunlar **"Sohbet ve Uzlet Kitâbları"**nda anlatılmıştır. Yolculuğu teşvîk eden faydalar, bir şeyden kaçmak veyâ bir şeyi aramaktan hâli değildir. Çünkü yolcunun ya bulunduğu yerde huzûru yoktu -ki bu olmasa yola çıkmazdı- veyâ aradığı bir gâyesi vardır. Kendisinden kaçıp uzaklaşmak istediği ya dünyalıkta kendisine zarar verecek bir şey olur -bir memlekette zuhûr eden tâun, vebâ ve benzeri bulaşıcı hastalıklar gibi- veyâ sebebi fitne, husûmet ve pahalılık olan bir korku olur. Bu sebepler ya umûmî olur veyâ yalnız kendisine mahsûs olarak, o memlekette ona eziyet edilmek istenir; o da oradan uzaklaşmak ister. İşte bunlar, yolculuğun dünyevî sebepleridir. Yâhut dînine zarar verecek bir sebep dolayısıyla memleketinden uzaklaşmak ister. Meselâ, memleketinde zengin, servet ve mevki sâhibi olup da bu variyeti, yalnız Allah ile baş başa kalmasına engel olan bir kimsenin, Allah'a hakkıyla kulluk edebilmesi için bütün bunları fedâ ederek gurbeti tercîh etmesi veyâ zorla kendisine bid'at irtikâb ettirmek istenen veyâ yapılması helâl olmayan bir iş kendisine teklîf edilen bir kimsenin bunlardan kaçıp kurtulması gibi sebeplerdir.

Aradığı bir şey için sefer etmesi de aynen iki şekildedir: Ya dünyalık için olur; mal ve mevki peşinde koşmak gibi. Veyâ dînî olur; ilim ve amel için yolculuk yapmak gibi. İlim de ya dîn ilmi olur ya tecrübe ile ahlâk ilmi olur. Veyahut yeryüzündeki alâmet ve acayip şeyleri görmek ilmi olur. **Zülkarneyn**'in yerin etrafını dolaşmak için ettiği sefer gibi. Amel de ya ibâdet veyâ ziyâret olur. İbâdet; hac, ümre ve cihâd gibi şeylerdir. Ziyâret de aynı vaziyette ibâdet sayılır. Bâzen velîler ve âlimlerin ziyâreti kastedilir. Bunlardan bir kısmı ölü olur; kabirlerinde ziyâret edilir. Bir kısmı hayatta olur; bunları ziyaretle yümn u bereket umulur. Onların hallerini görerek, onlar gibi yapmaya heves eder. İşte yolculuğun sebepleri bunlardır. Şu taksimattan bir kaç kısım meydana çıkmış oldu:

Birinci kısım: İlim tahsîli için yolculuktur. Bu da ya vâcip veyâ nâfiledir ki, öğreneceği ilme göredir. Vâcip ise yolculuk da vâcip, nâfile ise yolculuk da nâfile

yâni sünnet olur. Öğreneceği ilim, dînî veyâ ahlâkı hakkında olacağı gibi Allahü Teâlâ'nın azametine delâlet eden yeryüzündeki alâmetleri görmek maksadı ile de olur. Hadîs-i şerîfte Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى يَرْجِعَ

"İlim talebi için evinden çıkan kimse, evine dönünceye kadar Allah yolundadır." [274]
Diğer hadîste şöyle buyrulmuştur:

مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ

"İlim aramak için yola koyulan kimseye, Allahü Teâlâ cennet yolunu kolayla tırır." [275]

Tâbiîn büyüklerinden olan **Saîd İbn Müseyyeb** bir hadîsi öğrenmek için günlerce yolculuk ederdi. **Şa'bî**: "Bir kimse kendisini kötülükten koruyacak veyâ iyiliğe irşâd edecek bir kelime öğrenmek için Şam'dan tâ Yemen'in öte ucuna kadar gitse, yolculuğu boşa gitmez." demiştir. **Abdullah b. Enîs-i Ensârî**'nin Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyet ettiği bir hadîsi kendi ağzından dinlemek üzere Câbir b. Abdullah, ashâbtan on zât ile birlikte Medîne'den Mısır'a gitmişler ve bir ay yol yürümüşlerdir. Ashâb devrinden zamanımıza kadar ilimlerin çoğu böyle yolculukla elde edilmiştir.

Kendi nefsine ve ahlâkına olan ilmine gelince; bu da mühimdir. Çünkü âhiret yoluna girmek, ancak ahlâkını düzeltmekle mümkündür. Kendi iç ahvâlini ve kötü vasıflarını bilmeyen kimse, kalbini bu kötülüklerden temizleyemez. Bunun için kendi ahlâkını anlamak ve düzeltmek maksadıyla yolculuğa çıkar. Yolculuk, kişinin ahlâkî seviyesini ortaya koyar. Yerde ve gökteki gizlilikler sefer ile açığa çıkar. Esâsen yolculuğa Arapça'da "SEFER" adı verilmesi, kişinin ahlâkını açığa çıkarıp aydınlatması bakımındandır. Bunun için **Hz. Ömer**, bir şâhidi tezkiye eden zâta:

– "Bu adam ile yolculuk ettin mi?" diye sormuş, adam:

– "Hayır." deyince, Hz. Ömer:

– "O halde sen bunun ahlâkı hakkında bir şey bilemezsin." buyurmuştur.

Bişr-i Hâfî de: "Ey âlimler, seyahat ediniz ki, geçiminiz kolaylaşsın ve güzel olsun. Zîra akan su temiz ve tatlı olur; duran su kokar." demiştir.

Hülâsa; geçim sebeplerinin yardımı ile muhîtinde yaşayan kimsenin kötü halleri açığa çıkmaz. Çünkü o, alışmış olduğu tabiatına uygun gelen şeylerle ünsiyet etmiştir. Yolculuk mihnetini sırtlandığı ve alışkın olduğu şeylerden

ayrıldığı ve gurbet zorlukları ile karşılaştığı zaman, bütün gizli halleri açığa çıkar ve ayıpları görünür. İşte bu sâyede onların tedâvîsi ile meşgul olur. **“Uzlet Kitâbı”**nda ihtilâtı anlatmıştık. Yolculuk, bir ihtilât olduğu gibi, üstelik meşgale ve meşakkatlere katlanmaktır.

Allahü Teâlâ’nın yeryüzündeki alâmetlerine gelince; basîret sâhibi insanların bunları görmesinde büyük faydalar vardır. Yeryüzünde birbirine yakın kıtalar, dağlar, karalar, denizler, muhtelif hayvan ve nebatlar vardır. Bunların her biri Allahü Teâlâ’nın birliğine şehâdet eder ve her biri fasîh bir lisan ile Allah’ı tesbîh eder. Fakat bunların tesbîhini ancak kalbi ile hâzır olup gönül kulağı ile dinleyenler duyabilir. İnkâr eden kâfirlerle dünyanın yaldızlı serâbının parlaklığına aldananlar bu gerçeği ne görür, ne de duyabilirler. Zîra onlar gerçeği duymaktan ve Allahü Teâlâ’nın âyetlerini görmekten men edilmişlerdir. Nitekim âyet-i celîlede şöyle buyrulmuştur:

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ

“Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Âhiretten ise onlar tamamen gafildirler.” (Rûm sûresi, 30/7) Burada işitmezler, demekten maksat, kulakları duymaz demek değildir. Zîra maksat, bu kulak değil, iç hâssesidir. Baştaki kulak ile ancak sesler duyulur ki, bütün hayvanlarda bu vardır. İç hâsse ise bununla lisân-ı hâl anlaşılır ki, bu halin ifâdesi, lisânın ifâdesinden bambaşkadır. Bu, tahta ile çivinin sözünü hikâye edene benzer. Tahta, çiviye.

– “Neden beni yarıyorsun?” diye sorar. Çivi:

– “Bana değil, tepeme inen tokmağa sor.” der.

Yer ve göklerde her zerre Allahü Teâlâ’nın varlığına ve birliğine delâlet eder. İşte o, O’nun tevhîdidir. Ayrıca yaratanını noksan sıfatlardan tenzîh eden alâmetleri var; o da tesbîhtir. Fakat onlar bu tevhîd ve tesbîhleri duyamazlar. Çünkü onlar sem’-i zâhirînin darlığında bâtını duymanın geniş fezâsına, görülen dilin rekâketinden lisân-ı halin fesâhetine geçememişlerdir. Eğer her fâninin buna gücü yetseydi, kuşların dilini anlamak Süleymân aleyhisselâma, harf ve sesten tenzîhi vâcip olan Allahü Teâlâ’nın kelâmını duymak Mûsâ aleyhisselâma tahsîs edilmezdi. Kim, kudret kaleminin bu kâinata çizdiği şehâdet satırlarını aramak için yolculuk ederse, bulunduğu yerden ayrılmasına lüzum yoktur. O, bulunduğu yerde her zerrenin tesbîh nağmelerini huzûr-ı kalb ile dinleyebilir. Artık sahrâlara, çöl ve dağlara göç etmesine lüzum yoktur. Göklerin melekût ve gizliliklerinden de müstağnîdir. Güneş, ay ve yıldızlar emrindedir. Garîb olan şeylerden birisi de bizzât Kâbe, kendisini tavâf ile memur olan bir zâtın, dolaşıp

mescidleri ziyâret etmesidir.

Yine garîb olan şeylerden birisi de, gökler kendisini tavâf eden kimsenin, yeryüzünde dolaşıp etrafı tavâf etmesidir. Yolcu, âlem-i mülk ve şehâdeti görmek için baş gözü ile görmeye muhtaç oldukça, Allah'a yolcu olmak isteyenlerin, daha birinci menzilinde sayılır. Âdeta vatan kapısında bekleyip fezâ boşluğuna geçemeyenler gibidir. Burada fazla beklemenin korkaklık ve noksanlıktan başka bir sebebi yoktur. Bunun için basîret sâhiplerinden biri şöyle demiştir: "İnsanlar, görmek için gözünüzü açın derler. Ben ise görebilmeniz için çözünüzü kapayın derim." Bu sözlerin ikisi de doğrudur. Şu kadar ki, birincisi, vatana en yakın olan konaktan haber vermektir. İkincisi ise icâbında yıllarca oralarda dolaşmak zorunda kalacağından, ancak büyük tehlikeleri göze alabileceklerin gidebilecekleri vatanı uzak olan konak yerlerinden haber vermektedir.

Buralarda bâzen yıllarca dolaşıldığı gibi, bâzen tevfik-i ilâhî elinden tutup kendisini kolaylıkla doğru yola götürenleri de olur. Fakat bu kervanın yolculuklarından bu çölde helâk olanları da pek çoktur. Ancak Allahü Teâlâ'nın tevfik nûru ile seyâhat edenler, ebedî nîmetlere ve devâmlı mülklere ulaşabilirler. Bunlar da Allahü Teâlâ'nın inâyetine mazhar olmuş kimselerdir. Bu âhiret mülkü ile dünya mülkünü mukayese ettiğin zaman, onun tâliplerinin nispet îtibâriyle az olduklarını görürsün. İstenilen şey büyük olduğu nispette imkân ve yardımcıları da azalır. Onun için bu yolda helak olanlar, bu mülke sâhip olabilenlerden daha çoktur. Tehlike ve zahmeti çok olduğu için âciz ve korkak kimseler, bu mülkün peşinde koşmazlar. Bir şâir şöyle demiştir:

"İstekler ne kadar büyük olursa, cisimler o nispette yorulur."

Allahü Teâlâ, dîn ve dünyalıktaki mülk ve ululuğu, tehlikelerin ötesine yerleştirmiştir. Bunlara erişmek için tehlikeyi göze almak lâzımdır. Bâzen korkak kimseler, korkaklığın akıldan ileri geldiğini iddiâ ederler ki, bu doğru değildir. Nitekim şâir:

"Korkaklar, korkaklığı zeyreklik zanneder.
Hâlbuki bu, alçak tabiatların bir aldatmasıdır." demiştir.

Bu anlattığımız, yeryüzünde Allahü Teâlâ'nın varlığına delâlet eden alâmetleri mütâlaa etmekle bâtınî yolculuğu murâd eden kimsenin zâhirdeki yolculuğunun hükmüdür. Biz maksadımıza dönelim ve onu açıklayalım.

İkinci kısım: Hac veyâ cihâd gibi ibâdet maksadı ile seyahat edenlerdir. Haccın fazîletini, zahirî ve bâtınî âdâbını **"Esrâr-ı Hac Kitâbı"**nda anlatmıştık. İbâdet niyetiyle yapılan bu yolculuğa, peygamberlerin (Salât ve selâm onlara olsun) ashâb, tâbiîn, âlimler ve velîlerin kabirlerini ziyâret de girer. Sağlığında

ziyâretinde bereket umulan herkes, öldükten sonra da ziyâret edilir. Bunun için yolculuk yapmak da câizdir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: مَسْجِدِي هٰذَا،

وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى

"Seyahat ancak üç mescid için yapılır: Benim u mescidim (yâni Medîne-i Münevvere'deki Harem-i Resûl), *Mescid-i Haram* (yânî Kâbe) *ve bir de Mescid-i Aksâ'dır."* [276] hadîs-i şerifi, bu ziyâretlere mâni değildir. Zîra hadîs-i serîf, mescidler hakkındadır. Şu üç mescidden sonra, diğer mescidler birbirinin aynıdır. Yoksa her ne kadar Allah katındaki derecelerinin ihtilâfı ile aralarında büyük farklar varsa da, fazîletin aslında ulemâ, evliyâ ve peygamberlerin kabirlerini ziyâret arasında bir fark yoktur.

Hülâsa; dirileri ziyâret, ölüleri ziyâretten daha makbuldür. Dirileri ziyâretten gâye duâlarını almak, onlara bakmaktan yümn u bereket ummaktır. Çünkü sâlih âlimlerin yüzüne bakmak ibâdettir. Ayrıca onlardan istifâde, bunun hâricindedir. Nasıl ibâdet olmasın ki **"Sohbet Kitâbı"**nda anlattığımız gibi, yalnız Allah için olan kardeşlikleri bile ziyârette fazîlet vardır. Rivâyete göre Tevrat'ta şöyle yazar:

"Dört mil mesâfe uzaklıktaki karde liğini Allah için ziyâret et."

Mekânlara gelince: Artık şu üç mescidden ve düşman karşısına çıkmaktan başkası için seferin bir mânası yoktur. Hadîs-i şerîf, yalnız bu üç mescid için sefer yapılabileceğini açıkça ifâde etmektedir. Biz, Kâbe ve Harem-i Rasûl'ün fazîletini **"Hac Kitabı"**nda anlatmıştık. Beyt-i Makdis'in de büyük fazîleti vardır. **Abdullah İbn Ömer** (r.a.), Medîne-i Münevvere'den Mescid-i Aksâ'ya namaz kılmak için gitti ve orada beş vakit namaz kıldıktan sonra, ertesi gün hemen geri dönmüştür. Süleyman aleyhisselâm, Allahü Teâlâ'ya şöyle duâ etti:

"Allahım, yalnız namaz kılmak maksadı ile, şu Mescid-i Aksâ'ya gelen kimseye -mescidden çıkıncaya kadar- rahmetinle nazar et ve mescidden çıkınca da, yeni doğmuş gibi onu günâhlarından çıkar." Allahü Teâlâ da, onun bu dileğini kabul etmiştir.

Üçüncü kısım: Dînine zarar verecek şeylerden sakınmak için yolculuktur. Bu da güzeldir. Gücü yetmediği şeylerden kaçmak, peygamber sünnetidir. Sakınılması lâzım gelen şeylerden birisi de, vâlilik, mevki ve halkla ihtilâtı sağlayan sebeplerdir. Bütün bunlar kalbin huzûrunu bozar. Hâlbuki diyânet, kalbin Allahü Teâlâ'dan başka her şeyden alâkasını kesmekle tamamlanır. Şâyet

mâsivâdan tamamiyle korunamazsa, korunduğu nispette dîn işleri ile meşgul olur.

Esâsen dünyada bulunduğu müddetçe zarûrî ihtiyaçlarından ve mühim şeylerden kalbinin tamamen boş olması düşünülemez. Ancak bu kâbusun kalbi tamamen kaplaması veyâ kalpte az bulunması düşünülür. Dünya meşgalesi kalbinde az olanlar kurtulmuş, çok olanlar helâk olmuştur. Hamd, O Allah'a ki; necâtı, kalbin dünya meşgalesinden tamamen kurtuluşuna değil, belki fazl u rahmetiyle kalpteki meşgale azlığına bağlamıştır.

Dünya meşgalesini kalbinde azaltan, en büyük gâyesi dünyalık olmayan kimsedir. Bu da memleketinde mevki ve mansıb sâhibi olup etraf ile alâkalı olan kimse için mümkün değildir. Bu gâyeye ulaşabilmek için bir müddet gurbeti ihtiyâr etmek ve her şeyden alâkayı kesmek lâzımdır. Ancak bu sâyede kendini murâkabe edebilir. Sonra çok kere Allahü Teâlâ'nın meded ve inâyeti ona yetişir, yakîni kuvvetleşir ve kalbi mutmain olur da, artık memleketinde bulunmakla, hâriçte bulunmak, sebep ve alâkaların bulunması ile bulunmaması arasında bir fark kalmaz. Artık onu, Allah'ı zikir yolundan hiç bir şey alıkoymaz. Bu gibiler, pek ender bulunan kimselerdir.

Ekseriyâ insanların kalpleri zayıftır, Allah'a ve kuluna karşı kusurludur. Bu mertebeye ancak peygamberler ve velîler yükselebilir. Her ne kadar çalışma ve gayretin bu hususta dahli varsa da, sa'y u gayret ile bu mertebeye yükselmek cidden güçtür. Bu hususta bâtınî kuvvetlerin birbirinden farklı olması, azalardaki dış kuvvetlerin birbirinden farklı olması gibidir. Kasları sağlam, vücûdu kuvvetli nice insanlar var ki, yüzlerce kilo ağırlığındaki yükü yerden kolaylıkla kaldırabilir. Zayıf bünyeli kimseler, her ne kadar yavaş yavaş idmanlaşa idmanlaşa yük taşımaya alışırsa da bu mertebeye yükselemez. Fakat her ne kadar bu mertebeye yükselemezse de, idman sayesinde kuvveti artar. Bunun için cehd ü gayreti terk etmesi doğru olmaz. Son mertebeye yükselemiyorum diye hepsini terk etmek, cehâlet ve sapıklıktır.

Fitne korkusu ile vatanından ayrılmak, eskilerin âdetlerindendir. **Süfyân-ı Sevrî** şöyle demiştir:

"Bu zaman kötü bir zamandır. Bunun zararından, kabuğuna çekilmiş, bilinmeyen kimseler bile kurtulamaz. Nerede kaldı meşhûrlar. Bu zaman, kişinin diyâr diyâr dolaşacağı bir zamandır. Nerde bilinir ve tanınırsa, hemen orayı terk edip başka tarafa gitmelidir."

Ebû Nuaym şöyle demiştir:

"Bir gün baktım ki, Süfyân-ı Sevrî, ibriğini eline ve dağarcığını sırtına alarak yola koyuldu. Kendisine:

– “Ey Ebû Abdullah, nereye gidiyorsun?” dedim. Süfyân:

– “Falan köyde hayatın ucuz olduğunu öğrendim, orada ikamete gidiyorum.” dedi.

– “Sen de mi böyle yapıyorsun? dedim. Süfyân:

– “Evet, ucuzluk olduğunu duyduğun memlekete git. Çünkü bu sıkıntını azaltır ve dînin için daha selâmetli olur, demiştir.” Bu da pahalılıktan kaçmaktır.

Seriyyü’s-Sakatî sûfilere, kış mevsimi çıkıp bahar geldiği, ağaçlar çiçeklenip her taraf yeşillendiği zaman, siz de yeryüzüne dağılın, derdi. **İbrâhim el -Havâs**, kırk günden ziyâde bir memlekette kalmazdı. Kendisi Allah’a tevekkül edenlerden idi. Bir yerde kırk günden fazla kalmayı sebeplere güvenmek addeder ve tevekküle aykırı sayardı. Sebeplere dayanmanın sırrı, inşaallah tevekkül bâbında gelecektir.

Dördüncü kısım: Bedenine zarar verecek şeylerden kaçınmak için yapılan yolculuktur, tâûn gibi. Veyâ malına gelecek zarar sebebiyle yolculuktur. Pahalılık ve benzeri şeyler gibi. Bu maksatlarla yolculukta da bir mahzur yoktur. Sağlayacağı fayda îtibâriyle bu yolculuklar, bâzen vâcip, bâzen de müstehap olur. Fakat tâûn müstesnâdır. Bundan kaçmak doğru değildir. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), bundan kaçmaktan men etmiştir.

Usâme b. Zeyd (r.a.) diyor ki, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ هَذَا الْوَجَعَ أَوِ السَّقَمَ رِجْزٌ عُذِّبَ بِهِ بَعْضُ الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ،

ثُمَّ بَقِيَ بَعْدُ فِي الْأَرْضِ، فَيَذْهَبُ الْمَرَّةَ وَيَأْتِي الْأُخْرَى،

فَمَنْ سَمِعَ بِهِ فِي أَرْضٍ، فَلَا يَقْدَمَنَّ عَلَيْهِ، وَمَنْ وَقَعَ بِأَرْضٍ

وَهُوَ بِهَا فَلَا يُخْرِجَنَّهُ الْفِرَارُ مِنْهُ

“ u sancı ve hastalık, bir azâbdır. Sizden evvelki milletlerin bâzıları buna yakalanmı ve bununla azâb olunmu lardır. Sonra bu hastalık yeryüzünde kaldı. Bâzen gider ve bâzen gelir. Bir yerde tâûn olduğunu duyan kimse, oraya yakla masın, tâûn olduğu yerde bulunan kimse de oradan çıkıp kaçmasın.” [277] buyurmuştur. Hz. Âişe’nin (r.a.) rivâyetinde de Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فَنَاءَ أُمَّتِي بِالطَّعْنِ وَالطَّاعُونِ، فَقُلْتُ: هَذَا الطَّعْنُ قَدْ

عَرَفْنَاهُ فَمَا الطَّاعُونُ؟ قَالَ: غُدَّةٌ كَغُدَّةِ الْبَعِيرِ تَأْخُذُهُمْ فِي

مَرَاقِّهِمْ، الْمُسْلِمُ الْمَيِّتُ فِيهِ شَهِيدٌ، وَالْمُقِيمُ عَلَيْهِ الْمُحْتَسِبُ

كَالْمُرَابِطِ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَالْفَارُّ مِنْهُ كَالْفَارِّ مِنَ الزَّحْفِ

"Ümmetimin helaki, ta'n (harb meydanında birbirini öldürmek) *ve tâûn iledir."* Hz. Âişe:

– *"Ta'n'ı bildik, tâûn nedir ya Rasûlallah?"* deyince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *Hayvan guddesi* (bezi) *gibi bir bezdir. Yâni hayvana gelen sancı gibi bir nevi hastalıktır. İnsanların karınlarının alt kısmından yakalar. Bu hastalıktan ölen Müslümanlar ehîddir. Hastalığın bulunduğu yerde sabır ve metânetle ve mükâfatını Allah'tan dileyerek bekleyen* (ve hastaları kendi kaderleri ile baş başa bırakmayıp onlara hizmette bulunan) *dü man kar ısında nöbet bekleyen gibi ecir alır. Bu hastalıktan kaçan, muhârebe meydanından kaçan gibidir."* [278] buyurdu.

Yine Mekhûl'ün Ümmü Eymen'den rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bâzı ashâbına şöyle öğüt vermiştir:

لَا تُشْرِكْ بِاللهِ شَيْئًا وَإِنْ عُذِّبْتَ أَوْ حُرِّقْتَ وَأَطِعْ وَالِدَيْكَ

وَإِنْ أَمَرَاكَ أَنْ تَخْرُجَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ هُوَ لَكَ فَاخْرُجْ مِنْهُ، وَلَا

تَتْرُكِ الصَّلَاةَ عَمْدًا فَإِنَّ مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ عَمْدًا بَرِئَتْ ذِمَّةُ اللهِ

مِنْهُ، وَإِيَّاكَ وَالْخَمْرَ فَإِنَّهَا مِفْتَاحُ كُلِّ شَرٍّ، وَإِيَّاكَ وَالْمَعْصِيَةَ

فَإِنَّهَا تُسْخِطُ اللهَ، وَلَا تَفِرَّ مِنَ الزَّحْفِ وَإِنْ أَصَابَ النَّاسَ

مُوتَانٌ وَأَنْتَ فِيهِمْ فَاثْبُتْ فِيهِمْ، أَنْفِقْ مِنْ طَوْلِكَ عَلَى أَهْلِ

بَيْتِكَ وَلَا تَرْفَعْ عَصَاكَ عَنْهُمْ، أَخِفْهُمْ بِاللهِ

"Her ne çe it azâb olunursan ol, hattâ ate e atılsan bile Allah'a irk ko ma. Ana ve babana itâat eyle, bütün servetini feda et derlerse de onları kırma. Namazı kasten terk etme. Zîra bilerek namazı terk edenler, Allahü Teâlâ'nın emânı dı ında kalırlar. Sakın içki kullanma. Zîra o, bütün kötülüklerin anahtarıdır. Sakın isyan etme. Zîra Allah'ı

gücendirirsin. Muhârebe meydanından kaçma, bulunduğun yerde ölen çok olursa oradan ayrılma, varlığından âile efradına ver, onları iyi geçindir. Sopayı kar ılarından kaldırma ve onları Allahın azâbı ile korkut.” [279]

Şu hadîs-i şerifler, tâûndan kaçmanın ve tâûn bulunduğu yere girmenin yasak olduğuna delâlet etmektedirler. **“Tevekkül Kitâbı”**nda buna dâir tafsîlât gelecektir.

İşte şu anlattıklarımız, seferin kısımlarıdır. Bundan seferin mezmûm, makbul ve mübâh olarak üç kısma ayrıldığı meydana çıkar.

Mezmûm olan yolculuk haram olur. Kölenin efendisini terk edip kaçması, kişinin anne ve babasına âsî olarak yola çıkması gibi.

Mekrûh olur; tâûnun bulunduğu yerden kaçmak gibi.

Makbul olan yolculuk vâcip olur; Hacca ve herkese vâcip olan ilim tahsiline gitmek gibi.

Mendûb olur; âlimleri ve kabirlerini ziyâret için olan yolculuk gibi.

Bütün bu sebeplerden, yolculukta niyet işi meydana çıkmış oldu. Zîra niyetin mânâsı, tahrîk eden bir sebebe hazırlanmak demektir. O halde bütün yolculuklarda Allah rızâsını niyet etmelidir. Vâcip ve mendûp olan yolculuklarda bir niyet mümkün, mekrûh ve tehlikeli yolculuklarda ise muhaldir. Mübâhlar da niyete bağlıdır. Meselâ, servet kazanmak için yolculuk mübâhdır. Niyeti, dilencilikten kurtarmak, çoluk çocuğunu rahat yaşatmak ve fazlasından sadaka vermek olursa, bu niyet ile işlenen bu mübâh da âhiret amelinden olur. Gösteriş ve desinler diye hacca çıksa, bu yolculuğu, âhiret ameli olmaktan çıkar. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

“Ameller (in kıymeti) *ancak niyetlere göredir.”* [280] buyurmuştur.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in bu hadîsi vâcip, mendup ve mübâhları şâmildir. Yalnız yasakları şâmil değildir. Çünkü bunlar, niyet ile tehlikeli olmaktan çıkmazlar. Seleften bir zât şöyle diyor: “Allahü Teâlâ, yolculara husûsî melekler tahsîs etmiştir. Onlar yolcuların maksatlarına bakar ve ona göre mükâfatlandırılırlar. Niyeti dünyalık olan kimseye, dünyalıktan bir miktar verilir; âhiretinden kat kat eksilir ve telâşı çoğaltılır. Niyeti âhiret olan kimseye de basîret, hikmet ve fetânet verilir ve niyetine göre de basîret sâhibi olur, telâşı azalır. Melekler de kendisi için duâ ve istiğfar ederler.

Yolculuk ile ikametten hangisinin efdal olduğunu aramak, aynen uzlet ile ihtilâtta olduğu gibidir. Bunun özünü **“Uzlet Kitâbı”**nda anlattık. Ona kıyas

ederek, yolculuk ile ikametten hangisinin efdal olduğunu anla. Çünkü yolculuk bir nevî ihtilâttır. Üstelik dağınık fikir ve kalp huzursuzluğu gibi bir sürü zahmet ve yorgunluğu da vardır. Mâmâfih burada da efdal olan, dînine daha çok faydalı olanıdır. Dünyada dînin son meyvesi, Allah'ı mârifet ve O'nu zikir ile O'nunla ünsiyet peydâ etmektir. Mârifet ise fikrin devamı ile hâsıl olur. Fikir ve zikrin yollarını bilmeyenin bunlardan nasip alması mümkün değildir.

Yolculuk ilk önce öğrenmeyi kolaylaştırır. İkamet de neticede ameli kolaylaştırır. Yeryüzünde devamlı seyahat, kalbi karıştırır. Ancak **İbrâhim b. Edhem** gibi kuvvetli kimseler bundan müstesnâdır. Zîra misâfir ve serveti dâima sallantı ve tehlikededir. Ancak Allahü Teâlâ'nın koruduğu müstesnâ. Misâfirin kalbi her zaman meşguldür. Bâzen malından, bâzen de canından korkar, bâzen de ikamet hayatında alışkın olduğu şeyleri düşünür. Şâyet serveti yoksa o zaman da gözü, milletin servetindedir. "Bâzen yoksulluk sebebiyle gönlü zayıflaşır, bâzen de ümîd sebeplerinin çoğalması ile kuvvetleşir. Sonra ümîd ve yolculuk meşgalesi halet-i rûhiyesini alt üst eder. Bunun için mürîde yakışan, ancak ilim uğrunda yâhut kendisine uyacak ve onu rehber kabul edecek bir şeyh için yolculuk etmektir.

Şâyet kendi kusurlarını görüp düzeltebiliyor, fikir ve amel yolları kendisine açılıyorsa, durması daha makbuldür. Şu kadar var ki, zamanımızın mutasavvıfesi, bâtınları fikir zevkinden ve amelin inceliklerinden mahrum olup, tenhalarda Allahü Teâlâ'yı zikirle ünsiyet edemediklerinden, bir sanat ve bir meşgaleleri olmadığından, tembelliğe alışkın olup çalışmak kendilerine ağır geldiği için, kazanç yolunu bırakıp, dilencilik ve insanların sırtından geçinme yolunu tercîhle diyâr diyâr dolaşmayı uygun buldu. Onlar için inşâ edilmiş kervansaray ve tekkelerde dolaşarak, oralarda gelen geçene hizmet edenleri kendilerine bağladılar. Kendi akıl ve dînlerini maskara ettiler.

Çünkü iş ve güçleri riyâ ve gösteriş şân ve şöhret kazanmak, türlü hîlelerle servet edinmektir. Tekkelerde bir tesîrleri yoktur. Mürîdlere faydalı bir terbiye vermez, onları kötülüklerden men etmezler. Yünden ve deriden elbise giyer, tekkelerde keyiflerine bakarlar. Şatahat ve taşkınlık edenlerin bâzı yaldızlı sözlerini ezberler, onları okur ve kendilerini söz, kıyâfet, seyahat ve görünüşte onlara benzetmeye çalışırlar, kendilerini hayır yolunda zannederler. İyilik yaptıklarını sanırlar. Her siyahın hurma olduğunu zanneder ve zâhirdeki benzerliğin gerçekte de ortaklığı iktizâ ettiğine inanırlar. Besi ile şişkinliği birbirinden ayıramayan, ne ahmak adamdır. İşte bunlar, Allahü Teâlâ'nın sevmediği, gazâb ettiği kimselerdir.

Zîra Allahü Teâlâ boş duran, işsiz güçsüz serserice dolaşan gençlere gazâb

eder. Bunları da yolculuğa sürükleyen gençlik ve işsizliktir. Ancak riyâ ve gösteriş dışında yalnız Allah rızâsı için hac ve umre maksadıyla yola çıkanlar yâhut ilim ve ahlâkında örnek kabul edilecek bir şeyhin ziyâretine gidenler müstesnâdır. Esâsen şimdi böyle bir adam da bulunamaz. Tasavvuf, tamamen çöküntüye uğradı ve mahvoldu. Çünkü ilimler yok olmamıştır. Âlim bozuk ise bozukluğu ilminde değil, ahlâkındadır. Şu halde her ne kadar ameli yoksa da, âlim vardır. İlim başka, amel daha da başkadır.

Tasavvufa gelince: Tasavvuf, kalbini her şeyden ayırıp Allah'a yönelmek, başkalarına kıymet vermemek demektir. Bunun hulâsası da kalp ve âzâların ameli demektir. Amel bozulunca, aslı da kaybolur. Faydasız bir yorgunluk olduğu için, bu gibilerin seyahatinde fakîhlerin sözleri vardır. Hattâ bu seyahatin memnû olduğunu ifâde edenler de vardır. Fakat bize göre en doğrusu, yine bu yolculuğu mübâh kabul etmektir.

Çünkü bu gibilerin muhtelif memleket ve milletleri ve onların çalışma tarzlarını görmekle tembellikten kurtulmaları ihtimâl dâhilindedir. Bu faydalar her ne kadar değersiz ise de, zâten bu gayeler uğrunda seyahat edenler de değersiz kimselerdir. Âdî bir hayvanı, faydası kendisine dokunacak âdî şeyler peşinde yormakta beis yoktur. Yorulan da kendisi, zevk alacak olan da kendisidir. Fetvâ, avâmı fayda ve zararı olmayan mübâhlardan ayırmayı iktizâ eder. Dîn ve dünyalığa yarayışlı olmayıp, yalnız hava almak için diyâr diyar dolaşmak, yazıda hayvanların ipsiz sapsız dolaşmasına benzer.

Başkalarına bir zararı olmayıp, hallerini insanlara sirâyat ettirmedikleri müddetçe, bu gibilerin seyahatlerinde de bir beis yoktur. Asıl günâhları, dilenmelerinde tasavvufu âlet etmeleri ve gerçek sûfilere tahsis edilen vakıfları yemelerindedir. Zîra sûfi, salâhın üstünde diğer iyi vasıfları ile dîninde âdil ve sâlih kimse demektir. Bu gibi sahte sûfilerin en ehven halleri sultanların mallarından yemektir. Hâlbuki haram yemek, kebâirdendir. Kebâiri irtikâb edende adâlet ve salâh diye bir şey aranamaz. Şâyet fâsık sûfi diye bir şey düşünülecek olsa, kâfir sûfi, fakîh Yahudi de düşünülebilirdi. Fakîh, muayyen bir Müslüman demek olduğu gibi, sûfi de dîninde yalnız kendisiyle adâlet hâsıl olacak miktar ile iktifa etmeyip, bunun üstünde kendine has bir adâlete sâhip olan kimsedir. Yine bunun gibi, onların içyüzlerini bilmeyip görünüşlerine aldanarak, Allah rızâsı için onlara vermek isteyenlerin verdiklerini almaları haramdır ve bundan yedikleri de meşrû değildir.

Demek istiyorum ki; onlara o yardımı yapan zât, bunların halet-i rûhîyelerini bilseydi katiyen onlara bir şey vermezdi. Aslında tasavvuf ile uzak yakın bir münâsebeti olmadığı halde, sırf kendini sûfi göstererek bu malı alması; evlâd-ı

Rasûl'den ve Hz. Ali'nin soyundan geldiğini yalandan iddiâ ederek, ehl-i beyti seven bir kimseyi kandırıp ondan mal alması gibidir. Hâlbuki o zât, bunun yalancı olduğunu bilse, ona bir şey vermezdi. Böyle bir kimsenin aldığı haram olduğu gibi, yalandan sûfilik iddiâ ederek sûfileri sevenleri aldatarak mallarını almak da aynı şekilde haramdır. Bunun için ihtiyâtlı davrananlar, dîn ve diyânetleri karşılığında bir şey alıp yemekten çekinmişlerdir. Zîra dîni için ne kadar titiz ve ihtiyâtlı davransa da, insanın öyle gizli halleri olur ki, onunla arkadaşlığa rağbet eden kimse bunları bilse, onunla arkadaşlık ve dostluk arzusu azalırdı. Bunun için kendilerine müsâmaha edilir de, dînleri adına yerler korkusu ile bu gibi ihtiyâtlı davrananlar, lüzumlu maddeleri bizzat kendileri almadıkları gibi, aldırdıkları adama da falanca için alıyorum, dememesini tembîh ederlerdi. Evet, veren kimse, verdiği zât hakkında Allahü Teâlâ'nın bildiğini kendisi de bilse aldırış etmeyecekse, o zaman verileni almak helâl olur.

Hâlbuki aklı başında olup insafla düşünen kimse, bunun çok ender ve belki de hiç mümkün olamayacağını pekâlâ bilir. Nefsine aldanmış câhil kimselerin dîni hususunda da aldanacağı meydandadır. (Çünkü kişinin kalıbına en yakın olan, kalbidir. Kalbini anlamayan, başkasının halini nasıl anlayabilir?) Bu halini kavrayan kimseye lâzım olan, bu gâileden korunmak için, ancak kendi kazancından yemektir. Veyâhut da gizli hallerini bildiği halde yine kendisinden nefret etmeyeceğini katî olarak bildiği kimsenin yemeğini yemektir.

Mürîd ve âhiret yolcusu, başkasının yemeğini yemek mecbûriyetinde kalırsa, adama, sen beni olgun bir insan sanarak bana yardımda bulunmak istiyorsan bilmiş ol ki, ben bu değerde ve bu saygıya lâyık bir insan değilim. Benim gizli hallerimi Allahü Teâlâ açığa çıkarsaydı, sen bu saygı ile bana bakmaz ve beni insanların kötüsü kabul ederdin, demelidir. Bundan sonra kendisine bir şey verirse, onu alabilir. Çünkü kendisi içyüzünü itiraf etti ve adam da bunu kabul etti demektir. Fakat burada da nefsin ince bir hîlesi vardır. Buna son derece dikkat etmek lâzımdır. O da, böyle söylerken, nefsini yerip kendilerine hakaret etmekte, kendini sâlihlere benzetmek ister, sözü görünüşte bir zem, gerçekte kendini övmek olur.

Nice kendisini yerenler var ki, gerçekte methetmektedir. Yalnızlıkta kendini yermek makbul, halk arasında yermek ise riyânın kendisidir. Ancak samîmi olarak muhâtabını iknâ edecek şekilde kusurlu olduğunu ve bunu îtirâf ettiğini bildiriyorsan bu riyâ olmaz. Bunu hal karînesiyle anlatmak mümkün olduğu gibi, hal karînesiyle de karıştırmak mümkündür. Allahına karşı sâdık olan kimse, Allahü Teâlâ'yı veyâ kendini aldatmanın muhal olduğunu bilir. Artık bu gibi şeylerden kaçınmak kendisi için zor bir şey olmaz.

İşte seferin kısımları, yolcunun niyeti ve niyetin fazîleti hakkındaki sözler bundan ibâretir.

İKİNCİ FASIL:
EVİNDEN ÇIKIP DÖNÜNCEYE KADAR OLAN YOLCULUK ÂDÂBI

1 - Sefere çıkacak olan evvelâ kul haklarını, borcunu ve nafakası üzerine borç olanların geçimini temîn etmeli, varsa zimmetindeki emânetleri ödemelidir. Kendisine ve arkadaşlarına yetecek şekilde helâl ve temizinden azığını almalıdır.

İbn Ömer (r.a.); "Yolculukta iyi ve temiz azık almak, kişinin keremliliğindendir." demiştir. Yolculukta hoş sohbet olmak, azığından yedirmek ve arkadaşlarına karşı iyi davranmak lâzımdır. Yolculuk, insanın içindeki gizli hallerini meydana çıkarır. Yolculuk arkadaşlarına karşı iyi davrananlar, hazerde de arkadaşları ile iyi geçinebilirler. İnsan, bâzen hazerde iyi olur, fakat yolculukta bu halini koruyamaz.

Bunun için denilmiştir ki; kişinin hazerde alış veriş ettiği kimseler, yolculukta da arkadaşları olursa, artık bunun iyiliğinde şüphe etmeyin. Yolculuk, yolcuya ağırlık veren sebeplerdendir. Bu gibi telaşlı hallerde ahlâkı güzel olan kimse güzel huylu sayılır. Yoksa keyfi yerinde, her şey arzusuna uygun olan kimsenin kötü ahlâkına pek ender rastlanır. Üç kimsenin titizliklerinden dolayı levm edilmedikleri söylenmiştir. Bunlar da oruçlu, hasta ve yolculardır. Yolcunun güzel ahlâkı binitine acımak, imkân nispetinde arkadaşlarına yardım etmek, yolda kalmışlara vâsıta ve yiyecek temîni sûretiyle acımakla tamam olur. Bunun da tamamı, fuhuş ve isyana vardırmayacak şekilde arkadaşlarının gönlünü hoş etmek için ara sıra onlarla şakalaşmakladır. Böyle yapmakla yolculuğun güçlük ve yorgunluğunu unutturmuş olur.

2 - Sefere çıkacak olan önce bir arkadaş bulmalı, arkadaşsız yola çıkmamalıdır. Önce arkadaş, sonra sefer. Seçeceği arkadaşı, dîn işlerinde kendisine yardımcı olmalıdır. Unuttuğunu hatırlatmalı ve yapacağında kendisine yardımcı olmalıdır. Kişi, arkadaşının dîni üzerinedir. Herkes, arkadaşı ile tanınır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), arkadaşsız yola çıkmaktan men etmiş[281] ve *"Üç ki i olmalı."* [282] buyurmuştur.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فِي السَّفَرِ فَأَمِّرُوا أَحَدَكُمْ

"Seferde üç ki i olduğunuz zaman, birinizi reis seçin." [283]

Ashâb-ı kirâm da böyle yapar ve "Bu, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in emrettiği emrîmizdir." derlerdi.

Seçilecek reisin ahlâkı güzel olmalı; arkadaşlarına acıyan, başkalarını kendisine tercîh eden ve söz dinleyen kimselerden olmalıdır. Yolculukta bir reisin lüzumu, konak ve yol tâyinindeki ihtilâfları önlemek ve yolculuk işlerini tanzîm içindir. Çünkü herkesin görüşü ayrıdır. Bir reis, karar verir. Nizâm birlikte, bozgunluk çokluktadır. Kâinatın nizâmı da idarecisinin bir olmasındandır. Nitekim âyet-i celîlede şöyle buyrulmuştur:

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا

"Yerde ve göklerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, yer gökler fesâda giderdi. (Bu nizâm ya hiç kurulamaz veyâ devam edemezdi.)**"** (Enbiyâ sûresi, 21/22) Müdebbir tek olduğu zaman, tedbîr edilen işler muntazam olur. -Hazarda ve seferde- müdebbir çoğaldıkça işler bozulur. Ancak yaşanılan yerler emîrden halî olamaz. Belediye emîri gibi. Yâhut emîr-i has ev sâhibi gibi. Yolculukta böyle bir reis olmadığından, bu ancak yolcuların kendi aralarından birini seçmeleri ile sağlanır. Dağınık fikirleri bir araya toplamak için, yolcuların bir âmir seçmeleri vâcip olmuştur. Âmire borç olan, arkadaşlarının menfaatlerine uygun olanı tercîh etmek ve kendisini onlara karşı koruyucu olarak tâyin etmektir. Nitekim **Abdullah el-Murûzî**'den nakledildiğine göre, Ebû Ali er-Ribâtî kendisine arkadaş olmuş. Ebû Ali'ye:

– "Sen mi reis olacaksın ben mi?" diye sormuş. Ebû Ali:

– "Hayır, sen reis olacaksın" demiştir. Abdullah da:

– "O halde sen de benim emrime uyacaksın." demiştir. Bundan sonra, Abdullah hem kendisinin, hem de Ebû Ali'nin azığını sırtında taşımaya başlamıştır. Bir gece yağmur yağmış. Abdullah sabaha kadar elindeki kilim parçası ile arkadaşının başında durarak ona yağmurdan gölge olmuştur. Ebû Ali kendisine:

– "Böyle yapma, böyle olmaz." dedikçe, Abdullah:

– "Sen beni âmir kabul etmedin mi? Her şeyde bana itâat edeceğine söz vermedin mi? Neden sözünde durmuyorsun? Bana tahakküm etmeye kalkışma ve sözünden dönme." dedi.

Ebû Ali diyor ki: "Keşke ölseydim de bu sözü vermeseydim, diyecek hale geldim." İşte âmir, emri altında bulunanlara böyle davranmalıdır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ الْأَصْحَابِ أَرْبَعَةٌ

“Arkada ların en hayırlısı dörttür.” [284] Elbette dört sayısını tahsîste bir hikmet vardır. Benim anladığım, yolcu, muhafıza muhtaçtır bir. Şuraya buraya gidip gelecek bir arkadaşa muhtaçtır iki. Bunların yekûnu üç eder. Şayet yalnız üç kişi kalsalar, şuraya buraya gidip gelen tek kalır. Bu ise tek başına arkadaşlarından ayrılmaktan çekinir, canı sıkılır ve bâzen de tehlikeli olur. Şayet bu gibi hizmetleri yapacak iki kişi olursa, adamın yanında muhafız olarak bir kişi kalır. Bu da can sıkıcı ve tehlikeli olmaktan halî değildir. O halde yolcunun yanında dörtten az arkadaş bulunması maksada kâfi gelmez. Dörtten fazlası da fazladır. Zîra dörtten sonraki beşinci fazladır. Fazla gelen ve kendisine ihtiyaç olmayan arkadaş ile insan lâyıkıyla meşgul olamaz. Gerçek arkadaşlar ne kadar çok olursa tehlike de o nisbette az olur. Fakat bilhassa dört arkadaş bir adam için daha hayırlıdır. Umûmî yolculukta tabiî fazlası daha iyidir. Arkadaşları çoğalınca, çokları birbirleriyle ihtilât etmez ve hattâ sohbete bile katılmazlar.

3 - Seyahate çıkarken âile efrâdına, komşularına ve memleketteki dost ve ahbâplarına vedâ etmeli ve ayrılırken Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in duâsı ile duâ etmelidir. Zâtın biri şöyle anlatıyor:

Abdullah b. Ömer ile Mekke’den Medîne’ye giderken arkadaş oldum. Ayrılacağım sırada beni uğurlarken, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in Lokman’dan rivâyet ettiği şu hadîsini bana okudu:

قَالَ لُقْمَانُ: إِنَّ اللهَ تَعَالَى إِذَا اسْتُوْدِعَ شَيْئًا حَفِظَهُ وَإِنِّي

أَسْتَوْدِعُ اللهَ دِينَكَ وَأَمَانَتَكَ وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ

“Lokman buyurdu ki; Allahü Teâlâ kendisine emânet edilen eyi korur. Ben de senin malını, dînini ve amelinin sonunu Allah’a emânet ediyorum.” [285] Zeyd b. Erkam’ın rivâyetinde de, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ سَفَرًا فَلْيُوَدِّعْ إِخْوَانَهُ، فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى جَاعِلٌ

لَهُ فِي دُعَائِهِمُ الْبَرَكَةَ

“Sizden biriniz yolculuğa çıkmak istediği zaman, dostlarına vedâ etsin. Zîra Allahü Teâlâ onların duasında onun için bereket halk eder.” [286] Yine Amr b. Şuayb’den, o da

babasından, o da babasından rivâyete göre, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir kimseye vedâ ederken:

زَوَّدَكَ اللهُ التَّقْوَى وَغَفَرَ ذَنْبَكَ وَوَجَّهَكَ إِلَى الْخَيْرِ حَيْثُ تَوَجَّهْتَ

"Allahü Teâlâ seni takvâ ile azıklandırsın, günâhlarını bağı lasın ve her nereye yönelirsen sana hayrı nasîb etsin." derdi.[287] Bu duâ, duranın, gidene yapacağı duâdır.

Mûsâ b. Virdan;[288] "Bir yolculuk için vedâ etmek üzere Ebû Hüreyre'ye gelmiştim. Ebû Hüreyre;

– "Yeğenim, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in bana öğrettiği-vedâ esnâsında yapılması gereken duâyı sana öğreteyim mi?" dedi. Ben de:

– "Öğret." dedim. Bunun üzerine Ebû Hüreyre:

أَسْتَوْدِعُكَ اللهَ الَّذِي لَا تَضِيعُ وَدَائِعُهُ

– *"Seni O büyük olan Allah'a emânet ederim ki, O, aslâ emâneti zâyi etmez."* de, dedi.[289]

Enes b. Mâlik'den (r.a.) rivâyete göre şöyle demiştir: Adamın biri Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:

– Seyahata çıkmak istiyorum, bana öğüt ver, ya Rasûlallah." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

فِي حِفْظِ اللهِ وَفِي كَنَفِهِ زَوَّدَكَ اللهُ التَّقْوَى وَغَفَرَ ذَنْبَكَ

وَوَجَّهَكَ لِلْخَيْرِ حَيْثُ كُنْتَ أَوْ أَيْنَمَا كُنْتَ

– *Allahın hıfz u himâyesinde ol. Allah sana takvâyı azık etsin, günâhını yarlığasın. Her ne halde ve nerede olursan ol, Allah seni hayra yöneltsin."* [290] buyurdu.

Lâyık olan, geride bıraktığı bütün varlığını Allahü Teâlâ'ya emânet etmeli, bâzılarını ayırmamalıdır. Rivâyete göre; **Hz. Ömer** herkese atıyyesini verirken, adamın biri de çocuğu ile beraber geldi. Hz. Ömer, bir çocuğa ve bir de adama bakarak, "Bu kadar benzerlik ben hiç görmedim." dedi. Adamcağız, ben sana bu çocuğun hikâyesini anlatayım diyerek söze başladı ve dedi ki: Ben seyahate çıkıyordum, hanım buna hâmile idi. Önüme geçerek: "Beni bu halde nereye bırakıp gidiyorsun?" deyince ben, "Karnında olan çocuğu Allah'a emânet ediyorum." dedim ve gittim. Döndüğümde kadın ölmüştü. Konu komşu ile

konuşurken, mezarında bir ışık gördüm. Komşulara bu ateşin ne olduğunu sordum. Komşular da bu ateşi her akşam gördüklerini söylediler. Ben de “Bu kadın namaz kılar, oruç tutardı; buna azâb olmasa gerek.” dedim ve kazma kürek alarak mezar başına gittik. Mezarı kazdık, baktık ki, orada bir ışık yanıyor ve çocuk da canlı duruyor. Bana: “İşte emânetin al, eğer annesini de emânet etseydin onu da canlı bulurdun.” diye ses geldi. **Hz. Ömer**: “Vallahi, karganın kargaya benzeyişinden daha çok bu çocuk sana benziyor.” dedi.

4 - Yola çıkmadan -Namaz bahsinde anlattığımız şekilde- istihare namazı, ayrıca yola çıkarken de iki rekât sefer namazı kılmak. Enes b. Mâlik’in rivâyetinde bir adam Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gelerek:

– “Ben yola çıkmak istiyorum, vasiyetimi yazdım. Bu vasiyeti oğluma mı, kardeşime mi, yoksa babama mı vereyim?” diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا اسْتَخْلَفَ عَبْدٌ فِي أَهْلِهِ مِنْ خَلِيفَةٍ أَحَبَّ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ

مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ يُصَلِّيهِنَّ الْعَبْدُ فِي بَيْتِهِ إِذَا شَدَّ عَلَيْهِ ثِيَابَ

سَفَرِهِ، يَقْرَأُ فِيهِنَّ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَقُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ، ثُمَّ

يَقُولُ: اَللَّهُمَّ إِنِّي أَتَقَرَّبُ بِهِنَّ إِلَيْكَ فَاخْلُفْنِي بِهِنَّ فِي أَهْلِي

وَمَالِي، فَهِيَ خَلِيفَتُهُ فِي أَهْلِهِ وَمَالِهِ، وَحِرْزٌ حَوْلَ دَارِهِ حَتَّى

يَرْجِعَ إِلَى أَهْلِهِ

“İnsanın çoluk çocuğuna bırakacağı, Allah katında en hayırlı haleftir. Yola çıkacağı esnâda, her rekâtında Fatiha ve İhlâs okuyarak kılacağı dört rekât namazdır. Sonra da “Allahım, bu namazı senin rızân için kıldım. Benim âilemi ve malımı koru.” demesidir. İ te o namaz, dönünceye kadar malının korunmasına vesîle olur.” buyurdu.[291]

5 - Kapıya geldiği zaman:

بِسْمِ اللهِ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ، رَبِّ

أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَضِلَّ أَوْ أُضَلَّ أَوْ أَزِلَّ أَوْ أُزَلَّ أَوْ أَظْلِمَ أَوْ أُظْلَمَ

أَوْ أَجْهَلَ أَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ

– *"Allahım! Senin adını anarak, yardımına sığınarak yolculuğa çıkıyorum. Kuvvet ve kudret, ancak sendendir. Rabbim! Sapıklıktan, saptırılmaktan, zillete dü mekten ve dü ürülmekten, zulümden ve zulme uğratılmaktan, unutmak ve unutturulmaktan sana sığınırım."* der. Yola çıkınca:

اَللّٰهُمَّ بِكَ انْتَشَرْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَبِكَ اعْتَصَمْتُ وَإِلَيْكَ

تَوَجَّهْتُ، اَللّٰهُمَّ أَنْتَ ثِقَتِي وَأَنْتَ رَجَائِي فَاكْفِنِي مَا أَهَمَّنِي

وَمَا لَا أَهْتَمُّ بِهِ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، عَزَّ جَارُكَ وَجَلَّ

ثَنَاؤُكَ وَلَا إِلٰهَ غَيْرُكَ، اَللّٰهُمَّ زَوِّدْنِي التَّقْوٰى وَاغْفِرْ لِي ذَنْبِي

وَوَجِّهْنِي لِلْخَيْرِ أَيْنَمَا تَوَجَّهْتُ

– *"Allahım! Senin yardımınla yola çıktım. Sana güveniyor, sana bel bağlıyor ve sana yöneliyorum. Allahım! Yegâne istinadgâhım ve ümîd kaynağım sensin. Her halde ve her mü kilâtımda ve bildiğin her hususlarımda bana yardımcı ol. ânın yücedir. Senden ba ka mâbud yoktur. Allahım! Takvâyı bana azık et, kusurlarımı bağı la, beni dâima hayra yönelt."* der. Her konak yerinden ayrılırken bu duâyı okumalıdır. Vâsıtaya binerken:

بِسْمِ اللّٰهِ وَبِاللّٰهِ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا

بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، وَمَا شَاءَ اللّٰهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ، سُبْحَانَ

الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ

– *"Allah'ın ism-i erîfi ve Allah adıyla ba larım. Allah en büyüktür. O'na tevekkül ettim. Kudret ve kuvvet ancak büyük ve yüce olan Allah iledir. Dilediğini yapar. Dilemediğini yapmaz. Onu tesbîh ederiz ki, bize bunu teshîr etti (kolayla tırdı.) Lâkin biz onda karar kılmamı ızdır. Biz ancak Rabbimize doğru dönmü üzdür."* duasını okur. Vâsıtaya yerleştiği zaman:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدَانَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللّٰهُ،

اَللّٰهُمَّ أَنْتَ الْحَامِلُ عَلَى الظَّهْرِ وَأَنْتَ الْمُسْتَعَانُ عَلَى الْأُمُورِ

– *“Hamd olsun Allah’a ki, bizi hidâyetiyle buna kavu turdu. Eğer Allah bize hidâyet etmeseydi, kendiliğimizden bunun yolunu bulmu   olamazdık. Allahım! Beni bu vâsıtaya bindiren de, her i imde yardım eden de sensin.”* der.

6 - Erken yola çıkmalıdır. Câbir’in (r.a.) rivâyetine göre Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Tebûk seferine, perşembe günü erkenden çıkmış ve:

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا

“Allahım! Erken i ba ı eden ümmetimin i lerini bereketli kıl.” [292] buyurmuştur.

Yolculuğu perşembe günü yapmalıdır. Abdullah b. Ka’b b. Mâlik babasının rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in umûmiyetle perşembe günü yolculuk ettiğini bildirmiştir.[293] Enes’den (r.a.) de şöyle rivâyet edilmiştir: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا يَوْمَ السَّبْتِ

“Allahım! Cumartesi erkenden yola çıkanın i lerini bereketlendir.” [294] diye duâ etmiştir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir tarafa bir müfreze çıkaracağı zaman, sabahleyin erkenden yola çıkarırdı.[295] Ebû Hüreyre’nin (r.a.) rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا يَوْمَ خَمِيسِهَا

“Allahım! Per embe günü erkenden yola çıkan ümmetimin i lerini bereketlendir.” [296] diye duâ etmiştir. Abdullah b. Abbâs da: “Bir adam ile bir işin olduğu zaman, onu akşamleyin değil, sabahleyin erkenden bul. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا

- *“Allahım! Ümmetimden erken i lerine çıkanların i lerini mübârek kıl.”* [297] buyurmuştur,” dedi.

Cumayı terk etmekle âsî olmamak için, Cuma sabahı güneş doğdukdan sonra, yola çıkmamalıdır.[298] Gün, sabahtan başladığına göre sabah vakti, Cuma’nın vücûbuna sebep olur.

Yolcuyu uğurlamak sünnettir. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَأَنْ أُشَيِّعَ مُجَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللهِ فَأَكْتَنِفَهُ عَلَى رَحْلِهِ غَدْوَةً

أَوْ رَوْحَةً أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

"Sabah veyâ ak am yola çıkan mücâhidi kucaklayıp yolcu etmek, benim için her eyden sevimlidir." [299] buyurdu.

7 - Güneş iyice kızdırıncaya kadar istirahat etmemelidir; sünnet olan budur. Umûmiyetle yolculuğu gece yapmalıdır. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

عَلَيْكُمْ بِالدُّلْجَةِ

"Sabaha yakın yola çıkın." [300] buyurmuştur. Zîra geceleyin alınan mesâfe, gündüz sıcağında alınamaz. Konaklayacağı zaman:

اَللّٰهُمَّ رَبَّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَلْنَ وَرَبَّ الْأَرَضِينَ

السَّبْعِ وَمَا أَقْلَلْنَ وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَلْنَ وَرَبَّ الرِّيَاحِ

وَمَا ذَرَيْنَ وَرَبَّ الْبِحَارِ وَمَا جَرَيْنَ أَسْأَلُكَ خَيْرَ هٰذَا الْمَنْزِلِ

وَخَيْرَ أَهْلِهِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هٰذَا الْمَنْزِلِ وَشَرِّ مَا فِيهِ

اِصْرِفْ عَنِّي شَرَّ شِرَارِهِمْ

– "Ey yedi kat göklerin ve bunların gölgelendirdiklerinin, yerlerin içinde bulunanların, şeytanların ve sapıttıklarının, rüzgârların ve eserek getirdiklerinin, nehirlerin ve akıttıklarının Rabbı olan Allahım! Konaklayacağım bu yerin ve burada bulunanların iyiliklerini senden ister ve kötülüklerinden sana sığınırım. Kötülüklerinden beni koru." der.

Konakladığı zaman, iki rekât namaz kılmalı ve:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّاتِ الَّتِي لَا يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ

وَلَا فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ

– “Allahım! Bütün ilâhî kelimelerinin hürmetine, yarattıklarının şerrinden sana sığınırım.” demelidir.

Gecelediği zaman:

يَا أَرْضُ رَبِّي وَرَبُّكِ اللّٰهُ أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شَرِّكِ وَمِنْ شَرِّ مَا

فِيكِ وَشَرِّ مَا دَبَّ عَلَيْكِ أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شَرِّ كُلِّ أَسَدٍ وَأَسْوَدٍ

وَحَيَّةٍ وَعَقْرَبٍ وَمِنْ شَرِّ سَاكِنِي الْبَلَدِ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ

– “Ey yer! Senin de benim de Rabbımız Allah’tır, senin içinde olanların ve üzerinde yürüyenlerin kötülüklerinden Allah’a sığınırım. Yılan, çiyan, akrep, arslan ve benzeri zararlı hayvanların şerrinden Allah’a sığınırım. Bu memleketin kötülüklerinden, doğuran ve doğanların fenalıklarından Allah’a sığınırım.” der ve

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Gecenin ve gündüzün içinde barınan her şey O’nundur. O hakkıyla işiten, gerçek bilendir.” (En’âm sûresi, 6/13) âyetini okur.

Yolculukta şerefli yerlere yükseldikçe:

اَللّٰهُمَّ لَكَ الشَّرَفُ عَلٰى كُلِّ شَرَفٍ وَلَكَ الْحَمْدُ عَلٰى كُلِّ حَالٍ

– Allahım! Her şerefin üstünde şeref şenindir. Her hal u kârda hamd sana mahsûstur.” der. Vâdilere indikde tesbîh eder “Sübhanallah” der.

Yolculukta yalnızlıktan korktuğu zaman:

سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ رَبِّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ، جَلَّلْتَ

السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْعِزَّةِ وَالْجَبَرُوتِ

– “Meleklerin ve rûhun Rabbi olan ve noksan sıfatlardan münezzeh bulunan Allahımı tesbîh ve takdîs ederim. İzzet, ceberût ve azametiyle gökler yükselmiştir.” der.

8 - Gündüzleri dahi kendisini korumalı ve kafileden ayrılarak tek başına dolaşmamalıdır. Çünkü şaşırmak ve yankesiciler eline düşmek tehlikesi vardır.

Gece uyurken de emniyette olmalıdır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) seferde gecenin ilk vakitlerinde uyursa, bağdaş kurar da öyle uyurdu. Sabaha yakın da ayaklarını diker, başını iki koltuğunun arasına alarak uyurdu. Maksadı sabah namazına uyanmak idi ki kaybettiği, yolculukta aradığından efdal olmasın.

Yolculukta nöbetleşerek uyumak müstehaptır. Yolculardan biri uyur, diğeri bekler, sonra o uyur öbürü onu bekler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in sünneti bu yoldadır. Gece veyâ gündüz yırtıcı hayvanların saldırısına karşı (gerekli maddî tedbirleri almakla beraber) Âyetü'l-Kürsî, Şehidallâh, İhlâs ve Muavvizeteyn'i okumalı ve "Bismillah, ancak Allahü Teâlâ'nın dilediği olur. Allahım bana yeter. Ben O'na tevekkül etim. Mâşaallah, hayır ancak Allah'tan gelir. Mâşaallah, kötülüğü ancak Allahü Teâlâ önler. Allahım bana yeter. Allahü Teâlâ duâ edeni duyar. İlk ve son sığınacak ancak Allah'tır.

كَتَبَ اللّٰهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

"Allah şöyle hüküm vermiştir: "And olsun ki ben galip geleceğim, peygamberlerim de. Şüphesiz Allah yegâne kuvvet sahibidir, mutlak galiptir."" (Mücâdele sûresi, 58/21)

Allahü Teâlâ'nın kalesine sığındım. Hayy, Kayyûm ve lâ-yemût olan Allahü Teâlâ'ya sığındım. Allahım, uyumayan gözlerin hürmetine beni koru, sonu gelmeyen himâyene beni al. Allahım, bize olan kudretinle bize merhamet et de, helâk olmayalım. Ümîd ve güvenimiz sanadır. Allahım lütfunla kullarının kalplerini bize çevir de, bize acısınlar. Merhamet edenlerin en merhametlisi sensin, demelidir.

9 - Bineği varsa ona acımalı, gücünden fazla yüklememeli, yüzüne vurmamalı; bundan men edilmiştir. Hayvan üzerinde uyumamalı. Çünkü uyku ağırlık verir ve hayvanı yorar. Vera sahibi insanlar, hayvanlar üzerinde zarûrî hallerde pek az bir miktar uyurlardı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تَتَّخِذُوا ظُهُورَ دَوَابِّكُمْ كَرَاسِيَّ

"Binek hayvanlarınızın sırtını dö ek yapmayın." [301] buyurmuştur. Kuşluk ve ikindi vakitleri hayvanın sırtından inerek onu dinlendirmek sünnettir. Bu hususta seleften rivâyetler vardır. Hattâ seleften bâzıları mal sahibi ile hayvanın sırtından hiç inmemek şartıyla pazarlık eder, parayı ona göre verir ve sonra da yalnız hayvana iyilik olsun diye sırtından inerdi. Böylece hayvana acımasından hâsıl olan mükâfat da mal sahibinin değil, kendi mîzânına konur. Kim bir

hayvana, dövmek veya haddinden fazla yük vurmakla eziyet ederse, kıyamette cezâsını çeker. Zîra her ciğer sahibi hayvana acımakta ecir vardır.

Ebû'd-Derdâ (r.a.) ölürken devesine şöyle demiştir: "Ey deve, yarın Allah huzurunda benden davacı olma. Çünkü ben sana gücün yetmediği yükü vurmadım."

Hayvanın sırtından bir müddet inmekte iki sadaka vardır. Birincisi hayvanı dinlendirmek, diğeri mal sâhibinin gönlünü hoş etmektir. Ayrıca vücûd idmanı ve kan hareketi gibi faydaları da vardır. Yine lâyık olan, hayvana yükleyeceği her şeyi teker teker ortaya koymalı ve buna göre pazarlığını yaptıktan sonra kiralamalıdır ki, sonradan aralarında kalp kırıcı haller ve lüzumsuz dedi-kodular almasın. Ağızdan çıkan her söz takip edilir ve defterine işlenir. Bunun için, fazla konuşmaktan, mal sâhibi ile mücâdeleden çekinmelidir. Koru etrafında dolaşan kimsenin koruya düşmesinden korkulur.

At üzerinde giden **İbn Mübârek**'e adamın biri:

– "Şu mektubu falan zâta verir misin?" deyince, İbn Mübârek:

– "Dur, önce mal sâhibine soralım. Çünkü ben böyle bir şey taşımayı şart konmamıştım; müsâade ederse alırım." dedi. Bu sözü ile İbn Mübârek, fakîhlerin müsâmaha yolunu değil, verâ yolunu tercîh etmiştir.

10 - Seyahate çıkan kimsenin altı şeyi yanında bulundurması uygundur. Nitekim Hz. Âişe (r. anha) şöyle buyuruyor:

"Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yolculuğunda beş şeyi yanında bulundururdu: Ayna, sürme kabı, makas, misvak ve tarak." Diğer rivâyette ise altı şey bulundururdu. Bunlar da: Ayna, sürmelik, tarak, makas, misvak ve güzel koku kaplarıdır.

Sa'd'ın (r.a.) annesi de şöyle anlatıyor: "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yolculukta ayna ve sürme kutusunu yanından ayırmazdı."

Süheyb'in (r.a.) rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِالْإِثْمِدِ عِنْدَ مَضْجَعِكُمْ فَإِنَّهُ مِمَّا يَزِيدُ فِي الْبَصَرِ

وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ

"Yatarken siyah sürme kullanın. Zîra siyah sürme, gözün ı ığını arttırır ve göz kirpiklerinin bitmesine yardımcı olur." [302] Bir rivâyette, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) her iki gözüne üçer kere sürme çekerdi. Diğer rivâyette sağ gözüne üç ve sol gözüne iki sürme çekerdi.

Sûfiler yolculukta bu altı şeyden başka iki şeyin daha bulundurulmasını uygun görmüşlerdir. Onlar da, ibrik ve iptir. Hattâ sûfilerden biri, "Yoksul yolcunun

yanında ibrik ve ip bulunmaması dîninin noksanlığına delîldir.” dedi. Bunları bulundurmalarının sebebi, temizliğe dikkat etmek ve yıkadığı elbiseyi asıp kurutmak içindir. İbrik, suyu temiz saklar, ip ile de yıkadığı çamaşırı asar. Ayrıca ip ile ibriği kuyuya sarkıtır ve su alır.

Hâlbuki ilk Müslümanlar, su bulunmadığı zaman teyemmüm ile iktifâ ederler. Ve bunun için su taşımaya lüzum görmezlerdi. Pis olduğunu katî olarak bilmedikleri su birikintilerinden abdest alırlar, buna aldırış etmezlerdi. Hattâ **Hz. Ömer** (r.a.) Hıristiyan kadının ibriğinden abdest almıştır. Aynı zamanda elbiselerini kurutmak için ip aramazlar; toprak, kum ve kayalar üzerinde elbiselerini kuruturlardı. İp bulundurmak, sonradan ihdâs edilmiş güzel bir âdettir. Çirkin bid’at, sünnete uymayan harekettir. Dînde, ihtiyata yardımcı olan bid’atler, “Bid’at-i hasene”dir ve güzel sayılmıştır.

Taharette mübalâğanın ahkâmını “**Tahâret Kitâbı**”nda anlattık. Kendini tamamen dîn yoluna veren kimsenin ruhsat yolunu tercîh etmesi uygun olmaz. Belki daha mühim bir ibâdetle meşgul olmayacaksa, tahârete ehemmiyet vermesi daha uygundur. Denildi ki: “Havas, tevekkül edenlerden oldukları halde hazerde ve seferde dört şeyi eksik etmezlerdi: İbrik, ip, iğne-iplik ve makas. Hattâ onlar, bunları dünyalıktan bile saymazlardı.”

11 - Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) gazâ, hac, umre ve benzeri yolculuklardan dönüşünde uğradığı her yüksek tepede üç kere tekbîr alır ve:

لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ،

وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اٰيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ

لِرَبِّنَا حَامِدُونَ، صَدَقَ اللهُ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ

الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ

“Allah’tan ba ka ilâh yok. O, birdir. erîki (ortağı) yoktur. Mülk O’nundur. Hamd ancak O’na mahsûstur. O, her eye kadirdir. Bizler Allah’a dönücü, O’na tövbe edici, O’na ibâdet edici, O’na secde edici ve O’na hamd edicileriz. Allah Teâlâ, kuluna yardım ederek, orduları kovarak va’dini yerine getirdi.” [303]diye hamd ederdi.

Kişi, kasabasına döndüğü zaman:

اَللَّهُمَّ اجْعَلْ لَنَا بِهَا قَرَارًا وَرِزْقًا حَسَنًا

“Allahım, bizi burada yerleştir ve bize burada temiz ve bol rızık nasîb eyle.” desin.

Daha sonra eve müjdeci göndersin. Ânî olarak eve giderek, hoşlanmayacağı bir manzara ile karşılaşmaya fırsat vermesin. Gece eve gitmekten Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) men etmiştir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yolculuk dönüşünde mescide uğrar, iki rekât namaz kılar, sonra eve giderdi. Eve girdiği zaman:

توبا توبا لربنا أوبا أوبا لا يغادر علينا حوبا

“Allah’a tövbe eder ve O’na yöneliriz. O, bizim üzerimizde hatâ bırakmaz.” [304] derdi. İmkânları nispetinde çoluk çocuğuna ve yakınlarına yiyecek ve giyecekten hediyeler getirmelidir. Bu, sünnettir. “Hiçbir şey bulamazsa mendiline taş doldursun.” diye rivâyet bile vardır. Bu, hediye getirmek hususunda mübalâğa ile teşvîk mâhiyetindedir. Çünkü herkes gelene gözünü diker ve gelmesiyle gönüller sevinir. Seyahatte onları hatırlayıp, onlar için bir şeyler almak, bu sevgiyi daha da kuvvetleştirir.

Bunlar, zâhiri âdâbdır.

Bâtınî âdâb: Birinci fasılda icmâlen bunlardan da bahsetmiştik. Meselâ, yolculuğu daha ziyâde dînî uğrunda yapmalı, kalbinin bozulacağını ve dîninde noksanlık olacağını anlarsa yolculuktan sarf-ı nazar etmelidir. Gönlünün meylettiği yerde kalmalı ve ileri geçmemelidir. Her uğradığı memlekette oranın âlim ve âbidlerini ziyâret etmeyi niyet etmeli, her birerlerinden edep ve terbiye bakımından istifâde etmeye gayret etmelidir. Onlardan öğrendiklerini başkalarına aktarmayı ve bu vesîle ile “Ben şöyle kimseleri ziyâret ettim.” demeyi düşünmemelidir. Gittiği memlekette bir hafta ve azamî on günden fazla kalmamalıdır. Yalnız seyahatinde görmek istediği şeyhi, fazla kalmasını emrederse, o zaman kalabilir. Oturduğu müddetçe sâdık yoksullarla düşüp kalkmalı; şâyet gayesi bir kardeşliğini ziyâret ise üç günden fazla kalmamalıdır. Çünkü ziyâretin haddi üç gündür. Ancak kardeşliği ayrılmasından gücenecekse, o zaman fazla kalabilir.

Şâyet şeyhini ziyârete gitmişse yirmi dört saatten fazla kalmamalı ve insanlarla meşgul olmamalıdır. Zîra bu kabil hareket, yolculuğun bereketini yok eder. Girdiği her kasabada başka şeylerle meşgul olmamalı, ancak olgun zâtları ziyâret etmelidir. Şeyhin evine ziyâret maksadı ile gittiği zaman, şeyh içeride ise kapıyı çalmamalı ve şeyh kapıya gelinceye kadar içeri girmek için müsâade istememelidir. Şeyh kapıya çıktığı zaman hürmetle ona yaklaşarak selâm vermeli, hiçbir şey konuşmadan durmalıdır. Ancak sorduklarına cevap vermeli,

müsâadesi olmadan fazla bir şey sormamalıdır.

Yolculukta zenginlerden, dostlarından ve memleket yemeklerinden konuşmamalı, belki gezdiği memleketlerin şeyhlerinden ve yoksullarından bahsetmelidir. Yolculuğunda iyilerin mezarlarını ziyâret etmeyi de, ihmâl etmemelidir. Her yerde büyük adamları araştırıp mezarlarını ziyâret etmelidir. İhtiyaçlarından ancak zarûrî ve mübrem olanlarını, sâdece yerine getirebileceklere açıklamalıdır. Yolda sessizce zikir ve Kur'ân okumaya devâm etmelidir. Kendisi ile konuşan olursa, hemen zikir ve Kur'ân okumayı kesip onlara cevap vermeli ve yine bıraktığı yerden başlamalıdır. Şâyet yolculuktan veyâ durmaktan canı sıkılırsa nefsinin arzusuna uymamalı, aksine hareket etmelidir. Zira bereket, nefsin arzularına uymamaktadır.

İyilere hizmet vazîfesi kendisine düşmüşse, hizmetten ağırlanarak oradan ayrılmamalıdır. Bu, nîmete nankörlük olur. Hazerde yaptığı ibâdeti yolculukta yapamıyorsa, yolculuğunun hatâlı olduğunu anlamalı ve hemen geri dönmelidir. Zîra bu seyahati hak yolunda olsaydı, eserini gösterecekti.

Bir kişi **Ebû Osman Mağribî**'ye[305], başka birisinin sefere çıktığını söyleyince, Ebû Osman: "Yolculuk gurbettir. Gurbet de zillettir. Müslüman'ın nefsini zillete düşürmesi doğru değildir." dedi ve bu sözü ile yolculuğunda diyânetini arttıramayan kimseleri kasdetti. Yoksa dîn bakımından ululuğa, yolculuğun zilleti ile ulaşılır. Mürîdin yolculuğu, nefsânî arzularından ve tabiatleştiği şeylerden uzaklaşmak için olmalıdır ki, bu gurbette zilletten kurtarıp ululuğa ulaşabilsin. Yoksa hevâ ve isteklerine uyarak yolculuk eden, sonunda ya bu dünyada veyâ âhirette zelîl olur.

Tirmizî. Enes'ten rivâyet etti.

Müslim rivâyet etti. **«İlim»** bahsinde geçmiştir.

«Hac» bahsinde geçmiştir.

Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.

Ahmed ve İbn Abdülberr **"Temhîd"**de ceyyid isnâd ile rivâyet etmişlerdir.

Beyhakî rivâyet etti ve mürsel olduğunu söyledi.

Buhârî ile Müslim, Ömer'den rivâyet etimişlerdirTecrid-i Sarîh Tercemesi C. 1. S: 1.

Ahmed, İbn Ömer'den sahih sened ile rivâyet etmiştir.

Hz. Ali'nin vasiyetindeki meşhur hadisten rivâyet edilmiştir.

Taberâni İbn Mes'ûd'dan hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Hâkim, İbn Abbâs'dan rivâyet ettilerTirmizî, hasen ve garîb olduğunu; Hâkim de, Buhârî ile Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu

söyledi.

Neseî **“El-Yevm ve’l-Leyle”**de, ayrıca Ebû Dâvûd da muhtasar olarak rivâyet ettiler. İsnadı ceyyiddir.

Harâitî “**Mekârim-i Ahlâk**” da rivâyet etmiştir.

Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**ta ve Mahâmilî **“Duâ”**da rivâyet etmişlerdir.

Aslen Medîneli olup, Buhârî **“Edeb”**inde ve diğer **“Sıbâh-ı Erba’a”** kendisinden rivâyet etmişlerdir. 74 yaşında Hicrî 127 de ölmüştür.

İbn Mâce ve Neseî **“El-Yevm ve’l-Leyle”**de hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

«Hac Kitâbı»nın ikinci bâbında geçti.

Harâitî “**Mekârim-i Ahlâk**”ta rivâyet etti.

Harâitî ve **“Sünen-i Erba’a”**da Sahr-ı Âmirî’den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasendir, dedi.

Buhârî, **“Sahih”**inde rivâyet etmiştir.

Bezzâr ve Harâitî, rivâyet ettiler.

“Sünen-i Erba’a” da Sahr-ı Âmirî’den rivâyet ettiler ve Tirmizî hasendir, dedi.

İbn Mâce ve Harâiti **«Mekârim-i Ablâk»**ta rivâyet ettiler.

Bezzâr ve Taberânî **“Kebîr”**de, Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**ta rivâyet ettiler. İfâde, Harâitî’nindir.

Bu hususta Cuma bahsinde tafsîlât vardır.

İbn Mâce, Muâz b. Enes’den rivâyet etmiştir.

Haccın ikinci babında geçmiştir.

Hac kitabında geçmiştir.

Harâitî **“Mekârim-i Ahlâk”**da rivâyet etti. Tirmizî’ye göre sahihtir. İbn Huzeyme ve İbn Hibbân, İbn Abbâs’dan sahîh olarak rivâyet etmişlerdir. İbn Abdülberr de sahîh olduğunu söylemiştir. Hattâbî de senedi sahihtir, demiştir.

Mehazı bulunamamıştır.

İbn Sünnî **«EI-Yevm ve’l-Leyle»** de ve Hâkim, İbn Abbâs’dan rivâyet ettiler. Hâkim, Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahih olduğunu söyledi.

Adı Sa’id, b. Selâm’dır. Asrının tek adamı idi. Nisabur’da 373 Hicrî târihinde ölmüştür.

İKİNCİ BAB:
YOLCULUKTA BİLİNMESİ GEREKEN RUHSATLAR

Bilmiş ol ki; Yolcu, seyahatine çıkarken dünya ve âhiret için azık almaya muhtaçtır. Dünya azığı yiyecek, içecek ve muhtaç olduğu diğer maddelerdir. Şayet kafile ile gidiyorsa veya köyler yakın ise tevekkül ederek azıksız yola çıkmasında da beis yoktur. Şâyet tek başına gidiyor veya arkadaşlarında da yiyecek yok ve yolda da köyler bulunmuyorsa, o zaman bakılır; günlerce açlığa dayanabilen veya bitkilerle barınabilen bir kimse ise yine gidebilir. Eğer bu evsâfta değilse, azıksız çıkması günâhtır. Çünkü doğrudan doğruya kendini tehlikeye atmış olur. Bunun da bir sırrı var ve bunun açıklaması **"Tevekkül Bâbı"**nda gelecektir.

Tevekkülün mânâsı, sebeplerden tamamen uzaklaşmak demek değildir. Eğer tevekkülün mânâsı bu olsaydı; kova, ip aramak ve kuyudan su çekmekle yapılan tevekkül bâtıl olurdu. Artık ya başka bir insan veyâ bir melek gelerek suyu ağzına akıtıncaya kadar beklemesi vâcip olurdu. İpi ve kovayı saklamak tevekküle aykırı değilse, su ve yemeği taşımanın tevekküle aykırı olmadığı meydandadır. Tevekkülün gerçek mânâsı, inşâallah yerinde gelecektir. Dîn âlimlerinin muhakkiklerinden başka, çokları tevekkülün mânâsında yanılmışlardır.

Âhiret azığına gelince; bu da tahâretinde namaz, oruç ve diğer ibâdetlerinde muhtaç olduğu ilimlerdir. Bu hususta da azıklanması lâzımdır. Zîra yolculuk bâzı hükümleri kendisine kolaylaştırır. Bunların neden ve nelerden ibâret olduklarını bilmesi lâzımdır. Namazı kısaltmak, bir vakitte iki namazı birden kılmak ve orucunu bozmak gibi hazerde muhtaç olmadığı bâzı meseleleri de yolculuk güçleştirir. Kıbleyi bulmak ve namaz vakitlerini bilmek gibi. Çünkü memleketinde namaz vakitlerini bildiren ezanlar okunduğu gibi, kıbleyi gösteren mihraplar da mevcuttur. Bunları, yolculukta kendisinin bulmak zarureti vardır. Demek ki, seyâhate çıkmak isteyenin yolculuk sebebiyle öğrenmesi gerekli meseleler iki kısımdır:

BİRİNCİ KISIM:
SEFERİN RUHSATLARI

Yolculuğun, taharette iki ruhsatı vardır. Bunların biri teyemmüm diğeri de mestler üzerine meshetmektir. Farz namazlarda da iki ruhsatı vardır. Birisi, dört

rekâtlı farzları iki rekât kılmakta, diğeri de namazları bir arada kılmaktadır. Nafile namazlarda da iki şekil ruhsatı vardır. Birisi, onları yürüyerek kılmak, diğeri de hayvan üzerinde kılmaktır. Oruçta da bir ruhsatı vardır. O da sonradan kazâ etmek üzere orucunu yemektir ki, bu ruhsatların yekûnu yedidir.

Birinci ruhsat, mestler üzerine meshetmektir. **Safvan b. Asal**[306] diyor ki: Misafir bulunduğumuz bir yolculukta Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), mestlerimizi üç gün üç gece çıkarmamamızı bize emretmiştir. Abdestli iken mestlerini giyen bir kimse-misâfir ise-abdesti bozulduğu andan îtibâren üç gün üç gece mestleri üzerine meshedebilir. Mukîm olan için bu müddet, yirmi dört saattir. Fakat mestler üzerine meshetmenin beş şartı vardır:

Birincisi: Abdestini tamamen aldıktan sonra mestlerini giymelidir. Hattâ sağ ayağını yıkayıp sol ayağını yıkamadan hemen mestini giyer ve sonra sol ayağını yıkar da sol mestini giyerse, -Şâfiî'ye göre- yeniden sağ ayağının mestini çıkarıp giymeden bu mestler üzerine meshedemez.[307]

İkincisi: Mestler, üzerlerinde yürünebilecek şekilde dayanıklı olmalıdır. Alt kısımları nalinli olmasa da, bu mestler üzerine mesh câizdir. Çünkü bunlar üzerinde âdeten yürünebilir. Fakat yün çorap ve edik bunun aksinedir, bunlar üzerine mesh olmaz.[308]

Üçüncüsü: Mestlerde yırtık ve sökük olmamalıdır. Şâyet ayaktan yıkanması gereken yer, görülecek şekilde yırtık ise bu mestler üzerine mesh olmaz. Şâfiî'nin kavl-i kadîminde, ayağında durup, üzerinde yürünebildiği ve yırtık fazla olmadığı müddetçe, üzerine mesh etmek caizdir. Malikî'nin mezhebi de budur.[309] Çünkü zarûret vardır. Hele yolculukta dikici bulmak da zordur. Deriyi göstermeyecek şekilde sık olan örme pabuçların üzerine de mesh etmek câizdir. Üzerleri yarık olup, ip ile bağlananlar üzerine de mesh edilir. Zîra bütün bunlara ihtiyaç vardır. Aranan, topukların üzerine kadar ayakları kaplamaktır. Fakat ayakların üstünü tamamen kaplamazlar ve bir kısmı başka bez ile kaplanırsa, o zaman üzerlerine mesh edilmez.

Dördüncüsü: Üzerlerine mesh edildikten sonra mestlerin çıkarılmaması lâzımdır. Mestler ürerine mesh ettikten sonra mestlerini çıkarır (ve başka sûretle abdesti bozulmamışsa) evlâ olan yeniden abdest almaktır. Bununla beraber yalnız ayaklarını yıkaması da kifâyet eder.

Beşincisi: Ayaklardan yıkaması farz olan kısmın üzerine mesh etmektir. Yâni topuklardan yukarı kısmına mesh olmaz. En azı, enine veyâ boyuna üç parmak ile mesh etmektir. İhtilâftan kurtulmak için, evlâ olan bir su ile ayağının hem üst ve hem de alt kısmını mesh etmektir. Meselâ, avucuna suyu döktükten sonra, el

parmaklarını ayaklarının parmak ucundan ve üst taraftan kendisine doğru çeker ve şemiklere kadar çıkar. Sonra da parmak uçları ile ayağının taban kısmını mesh eder. Onu da topuklarından başlayarak parmak ucuna doğru çeker. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), böyle yapmıştır.[310]

Mukîm iken mestler üzerine mesh edip, sonra sefere çıkan veyâ misâfir iken mesh edip sonra ikamet eden kimseler için, meshin müddeti, mukîm gibi hesap edilir. Yâni müddeti yirmi dört sâattır.[311]

Üç gün üç gecenin başlaması, abdesti bozulup mestler üzerine mesh ettiği andan itibâr edilir. Hazerde mestlerini giyse ve yine hazerde mestler üzerine mesh etse ve sonradan sefere çıksa ve meselâ zevâl vakti abdesti bozulsa ve mestler üzerine mesh etse; işte bu zevâlden itibaren üç gün üç gece yâni dördüncü günün zevâline kadar mestler üzerine mesh edilir. Dördüncü günün zevâl vakti girince mestlerin hükmü kalkar. (Başka sûretle abdesti bozulmamış ise) mestlerini çıkarıp ayaklarını yıkadıktan ve şayet abdesti bozulmuş ise yeniden abdest aldıktan sonra mestlerini giyer ve aynı şekilde devam eder. Şayet mukîm iken mestleri giydikten sonra abdesti bozulur ve ondan sonra sefere çıkarsa, yine üç gün mestler üzerine mesh edebilir. Çünkü âdeten mestler sefere çıkmadan giyilir ve abdest de bozulabilir. Fakat hazerde mestler üzerine mesh etmişse, mukîm hükmüne tâbidir, ancak yirmi dört saat mesh edebilir.[312]

Mestlerini giymek isteyen kimse -ister mukîm isler misâfir olsun- mestlerinin içini temizleyip giymesi müstehaptır. Çünkü içinde yılan, akrep veya diken bulunabilir. Ebû Umâme'den rivâyete göre, bir gün Resül-i Ekrem giymek için mestlerini getirtti. Birini giydi, diğerini giyeceği sırada bir karga gelerek mesti kaptı ve havalandı, sonra da mesti yere bıraktı ve mestin içinden bir yılan çıktı. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurdu:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَلَا يَلْبَسْ خُفَّيْهِ حَتّٰى يَنْفُضَهُمَا

"Allah'a ve âhiret gününe îmanı olan, mestlerini silkmeden ve içini temizlemeden giymesin." [313]

İkinci ruhsat, su bulunmadığı vakit abdest üzerine teyemmüm etmektir. Suyun bulunmaması şöyledir: Su uzak mesâfede olmalıdır. Öyle ki, adam, abdest almak için kafileden ayrılıp oraya gidecek ve gerektiğinde oradan yardım talebinde bulunacak olsa, sesini duyuramayacaktır. İşte bu vaziyet karşısında teyemmüm eder. Suyun bu kadar uzakta bulunması, yok mesâbesindedir. Su yakında olup düşman veyâ yırtıcı hayvan eline geçmiş ise yine yok sayılır.

İçmesi için muhtaç olduğu suyu da yok hükmündedir. Arkadaşlarının su ihtiyacı da aynıdır. Ya para ile veyâ parasız, onlara içme suyu verir ve bu suyu abdestte harcamaz. Çorba veyâ et pişirmek yahut biriktirdiği ekmek kırıntılarını ıslatmak için suyu varsa, yalnız kuru ekmek parçaları ıslatmak için yetecek kadar suyu ayırır, diğer su ile abdestini alır.

Çünkü çorba ve et pişirmek zarûrî değildir. Suyu bunlar için ayırıp teyemmüm edemez. Yolculuk esnasında kendisine hediye edilen suyu kabul etmesi vâciptir. Fakat suyun bedeli hîbe edilirse -bunda minnet altına girmek olduğundan- parayı kabul etmek mecbûriyeti yoktur. Tam değeri ile satılan suyu -parası varsa- almak mecbûriyetindedir. Fahiş fiyât ile satılıyorsa, abdest için alması mecbûri değildir.[314]

Su bulunmayıp teyemmüm etmek gerektiğinde ilk işi, umduğu yerlerde suyu aramaktır. Meselâ kapları arar, kafileye sorar. Bu aramadan sonra teyemmüm eder. Şâyet yükleri arasındaki suyu veyâ civârındaki kuyuyu unutmuşsa, aramada kusur ettiği için, teyemmüm ile kıldığı namazı iâde eder. Vaktin son cüz'ünde suyu bulmak ihtimâli varsa da evlâ olan, ilk cüz'ünde teyemmüm ile namazını kılmaktır. Çünkü ilk vakit, Allahın râzı olduğu vakittir. Hem de vaktin son cüz'üne yetişeceği ne mâlum?[315]

Abdullah b. Ömer (r.a.) bir defa teyemmüm edince, kendisine:

– "Medîne duvarları sana bakıp dururken, yâni Medîne göründüğü halde niçin teyemmüm ediyorsun?" dediklerinde:

– "Medîne'ye gidebileceğim ne mâlum?" cevâbını vermiştir.

Namaza başladıktan sonra suyu görmekle, namazı da bozulmaz ve yeniden abdest alması da gerekmez.[316] Namaza başlamadan suyu görürse, o zaman teyemmüm bozulur ve abdest alması gerekir.

Aradığı halde suyu bulamadığı zaman, tozu çıkan temiz toprak hazırlar, parmaklarını birleştirerek avuçlarının içini tamamen toprağa vurur ve onunla yüzünü mesh eder. Sonra parmaklarını açar, parmağındaki yüzüğünü çıkararak, ikinci defa elinin içini toprağa vurur ve ellerini -dirsekleri de dâhil olmak üzere- dirseklerine kadar mesh eder. Şâyet bir vuruşta bütün ellerini kaplayamazsa, ikinci defa tekrar ellerini toprağa vurur. Ellerini, nasıl toprağa vuracağını tahâret kısmında anlattık, tekrara lüzum yoktur.[317]

Bir teyemmüm ile bir farz namaz kıldıktan sonra, dilediği kadar nâfile namaz kılabilir. Fakat bir teyemmüm ile iki farz kılınmaz, ikinci farzı kılmak için yeniden teyemmüm etmesi lâzımdır.[318]

Vakti girmemiş olan bir namaz için teyemmüm etmesi uygun olmaz. Şâyet

vakit girmeden teyemmüm etmişse, vakti girdikten sonra bu teyemmümü iâde etmesi vâciptir.

Yüzünü mesh ederken, namaz kılmak için teyemmüm ettiğine niyet etmelidir. Şâyet bâzı âzâlarına yetecek su varsa, bu suyu kullanır ve sonra da teyemmüm eder.[319]

Üçüncü ruhsat, farz namazlardadır. Öğle, ikindi ve yatsı namazlarını üç şartı ile ikişer rekât kılabilir.

Birincisi: Bu namazları vakitlerinde kılmaktır. Şâyet kazâya kalırlarsa, onları tamam kılar.

İkincisi: Kısaltmayı niyet etmelidir. Şâyet tamam kılmayı niyet, etmiş veyâ nasıl niyet ettiğinde şüphe etmişse, namazını tamam kılar.

Üçüncüsü: Mukîme veyâ dört rekat kılmayı kararlaştırmış mimisâfir imamın kaç rekât kılacağını bilmez ve sonra kısaltarak kıldığını anlarsa da yine dört kılması lâzımdır Zîra misâfirin niyeti gizlidir, bilinemez. Bundan dolayı vaktiyle sorması lâzımdır. Şâyet daha başlangıçta misâfir olduğunu bildiği imamın tam veyâ kısaltarak kılacağında şüphe etse de kendisine zarar vermez. Çünkü niyetlere muttalî olmak zordur. Bütün bunlar, mübâh olan uzun bir sefere çıktığı zamandır.[320]

Başlangıcından sonuna kadar yolculuğun hudûdunu tayinde güçlük vardır, bunu bilmek lâzımdır. Sefer (yolculuk) muayyen bir maksat uğrunda ikametgâhından ayrılması demektir. Yolsuz ve muayyen olmayan istikametlere gidenlerin muayyen bir maksatları olmadığı için, onlara namazlarını kısaltma ruhsatı verilmemiştir. Bulunduğu kasabanın mâmur olan bölgesinden dışarı çıkmadıkça misâfir sayılmaz. Harabe kısmından çıkmış olması şart değildir. Yazlık olarak çıkılan bağlık da harabe hükmündedir. Köyden çıkan, misâfir sayılabilmek için etrafı çevrili ve zirâat yerlerinden çıkması lâzımdır. Etrafı çevrili olmayan zirâat yerlerinden çıkmış olması şart değildir.[321] Misâfir, evde namazı kısaltamaz. Şâyet geri döndüğü yer vatanı değil idiyse, o zaman misâfirliğine zarar vermez. Çünkü burası ikamet yeri değildir.

Yolculuk üç şeyin biri ile sona erer:

Birincisi: İkamete niyet ettiği beldenin mâmûrelerine girmekle,

İkincisi: Bir belde veya kırda en az üç gün ve daha ziyâde ikamete niyet etmekle.[322]

Üçüncüsü: İkamet şeklidir. Meselâ, bir yerde üç gün ikamete niyet etmezse de -girdiği gün hâriç- üç gün kalırsa, yine üç günden sonra namazını kısaltamaz. Şâyet bir yerde kalmak niyeti yok ve orada her an görülmesini beklediği bir işi

var; görülse hemen dönecek fakat işi bitmiyor, böylece zaman ne kadar uzarsa uzasın, yine misâfir sayılır.[323] Aynı zamanda misâfir huzursuzluğu içindedir. Kalp huzursuzluğu ile bir yerde fazla kalmanın bir değeri yoktur. Bu meşgalenin bir katil veyâ her hangi başka bir sebep olması ve müddetin uzayıp kısalması veyâ uzayıp giden yağmur sebebiyle orada kalması arasında fark yoktur. Çünkü yağmurun her an kesilme ihtimali vardır. Zîra bizzat Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bâzı gazâlarında on sekiz gün bir yerde beklediği ve yine (ibadetlerini) seferî yaptığı vâkidir. Şüphesiz harp, daha da uzasa yine sefer hali devam edecektir. On sekiz gün bir hudûd değildir. Yine onun namazı kısaltması, harpte oluşundan değil, seferde oluşundan idi. İşte şu anlattığımız, namazı kısaltmak için seferin mânâsıdır.

Yolculuğun uzun mesafesine gelince: Buradaki mesafe iki merhale (iki konak) her konak sekiz fersah, her fersah üç mil, her mil dürt bin adım ve her adım üç ayak boyu olmaktır.

Yolculuğun mübâh olmasına gelince: Anne ve babasına veyâ efendisine âsî olarak ayrılmış, kocasından, vaziyeti müsâit iken borçlusundan kaçmış; yol kesmek, adam öldürmek, haram nafaka sağlamak veyâ Müslümanlar arasında fesat çıkarmak için çıkmış olmayacak demektir.[324]

Hülâsa, insan bir gâye uğrunda yola çıkar. İnsanı harekete geçiren bu gâyesidir. Şâyet mâsiyet uğrunda sefere çıkmışsa, namazını kısaltamaz. Fakat gâyesi isyân değil iken, yolda isyân ederse bu namazı kısaltmasına mâni değildir. Ancak dînin yasak ettiği maksatlarla yapılan yolculukta namaz kısaltılmaz. Şâyet biri kötü, diğeri de iyi iki maksadı var ve kötülük tarafı da bulunmuyorsa ve bu halde de yolculuk mecbûriyeti var idiyse, yine namazı kısaltabilir. Yalnız muhtelif memleketleri görmek için seyahate çıkıp başka bir gâyesi olmayan sûfilerin seyahatlerinde namazlarını kısaltıp kısaltmamaları ihtilâflı ise de, muhtar olan, onlara da müsâade edilmesidir.

Dördüncü ruhsat, öğle ile ikindiyi öğle veyâ ikindi vaktinde bir arada, akşam ile yatsıyı da akşam veyâ yatsı vaktinde ve bir arada kılmaktır. Mübâh olan, her uzun yolculukta bu câizdir. Kısa mesâfelerdeki yolculuklarda ihtilâflıdır.[325] Meselâ, ikindi namazını öğle vaktinde kılacaksa, bunun üç şartı vardır:

Birincisi: öğle namazını bitirmeden, her iki namazı bir vakitte kılmayı niyet etmektir.

İkincisi: Önce öğle için kamet edip öğleyi, sonra ikindi için kamet edip ikindiyi kılmaktır. İkindi namazı için de ayrıca teyemmüm etmektir. Zâten her iki namaz arasını bir teyemmüm ve bir kametten fazla açmaz. Şâyet öğle vaktinde önce

ikindiyi sonra öğleyi kılarsa, namazı olmaz. Şâyet ikindi namazına başlarken, her iki namazı bir arada kılmayı niyet ederse, Müzenî'ye göre yine câizdir. Kıyasta bunun da yolu vardır. Çünkü bunları bir arada kılmaya dâir olan niyeti önceden yapmanın mesnedi yoktur. Şeriat, mutlak sûrette bunları bir arada kılmayı câiz görmüştür. İkindi namazını kılarken buna niyet etmesi de kifâyet eder. Zâten öğle, yerinde kılınmış oluyor.

Üçüncüsü: Farzları kıldıktan sonra sünnetlerini bir arada kılmaktır. Gerçi ikindiden sonra sünnet yoktur. Öğleden sonraki sünneti, ikindinin farzından sonra kılar. Şâyet sünneti iki farz arasında kılarsa, müvâlât bozulur. Namazlar birbirinden yarılmış olur ve o zaman iki namazı bir arada kılmak câiz olmaz. Şâyet. öğle ve ikindiden önceki dört rekât sünnetleri de kılmak isterse, her ikisini öğlenin farzından evvel kılar. Önce öğlenin, sonra ikindinin sünnetlerini kılar ve sonra da sıra ile peş peşe farzları kılar. En sonunda da öğlenin iki rekât sünnetini kılarak namazları tamamlar.

Seferde nâfile namazları ihmâl etmemelidir. Aksi takdirde yolculuktaki kârından, kaybedeceği sevap daha çok olur. Bilhassa şerîat, yolculukta sünnetlerin vâsıtada kılınmasına da müsâade etmiştir.

Şâyet öğle namazını ikindi vaktine bırakırsa, yine aynı usûle riâyet eder. Öğlenin son sünnetinin, ikindiden sonraki kerâhet vaktine kalmasına aldırış etmez. Çünkü bir sebep dolayısıyla bu vakte kalan namaz, mekrûh sayılmaz. Akşam, yatsı ve vitir namazlarında da aynı usûle riâyet eder. Bu namazları takdim veyâ tehir ile bir araya topladığı zaman, önce farzları, sonra bütün sünnetleri ve daha sonra da vitri kılar. Şâyet öğle vakti henüz çıkmadan kılmamış olduğunu hatırlarsa, ikindi ile bir arada ikindi vaktinde kılmasına niyet eder. Bu da cem'în niyetidir. Çünkü adamın bu niyetten hâlî kalması ya hiç kılmamak veyâ ikindiyi vaktinden geçirmektir ki, bu ve buna azmetmek haramdır. Şâyet uyku veyâ her hangi bir sebeple öğle namazını hatırlamadan ikindi vakti girerse, yine öğleyi ikindi ile kılar ve günâhkâr olmaz. Zîra yolculuk, insanı fiilen namazdan alıkoyduğu gibi, bâzen namazı hatırlamaktan da alıkoyar. Gerçi ikindi namazını kılan, öğle namazının kazâ sayılmaması için, daha öğle içinde ikindi vaktinde kılınacağına niyet etmek lâzımdır, denirse, yolculukta öğle ile ikindi vakitleri her iki namaz için müşterek vakit sayıldıklarından, bu söz zayıf kalır.

Bu vakitler müşterek olduğu için, yolculukta akşam vakti girmeden, hayızdan temizlenen kadına ikindi namazı gibi, öğle namazını da kazâ etmek borç olur. Bundan dolayı öğle namazı ikindiye tehîr edildiği zaman, birbirini tâkip ve tertîb ortadan kalkar. Fakat ikindi öğle vaktine alınırsa, o zaman tertîb ve müvâlât

şarttır. Zîra öğle vaktinde kılınacak olan ikindinin vakti, öğle namazını kıldıktan sonra başlar. Çünkü öğleyi tehîr etmeye veyâ hiç kılmamaya karar veren bir kimsenin ikindiyi kılması çok uzak bir şeydir. Yolculuk mâzereti gibi, yağmur da özürdür, yâni yağmur, öğle ve ikindiyi bir arada kılmayı tecvîz eder.

Farz olan namazlardan biri olan Cuma'da, yolculuk dolayısıyla terk edilebilir. Şâyet seferî olarak ikindi namazını kıldıktan sonra -ikindi vakti çıkmadan- ikamete niyet ederse, namazı bâtıl olur. Onu yeniden tamam olarak kılar. Çünkü o namazın sıhhati mâzeretin akşama kadar devâmına bağlıdır.

Beşinci ruhsat, sünnetleri binek üzerinde kılmaktır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bindiği vâsıtanın istikametini tâyin etmeden -yâni hangi yöne gidiyorsa gitsin, buna aldırış etmeden- üzerinde nâfile namaz kılardı. Binit üzerinde sünnet (nâfile) kılındığında rükû ve sücûd, ima ile yapılır, ancak secdesinde rükûdan biraz daha fazla eğilir. Çok eğilip hayvanı rahatsız etmeye de lüzum yoktur. Yatabilecek vazîyetde ise mümkün olduğu için, secdesini de yapar. Namaza başlarken ve namaz esnâsında kıbleye dönmesi de şart değildir. Yol istikameti, kıbleye bedeldir. Bütün namazında ya kıbleye yönelmeli veyâ yol istikametine gitmelidir. Şâyet bindiği hayvan kasdî olarak yoldan ayrılırsa namazı bozulur. Ancak kendisi hayvanı kıbleye çevirir veyâ unutarak başka tarafa biraz çevirirse zarar etmez. Zamanın uzaması, namazı bozup bozmamasında ihtilâflıdır. At serkeşlik ederek dönerse zarar vermez, çünkü bu ekseriya olan bir şeydir. Bu hareket kendisinden olmayıp hayvandan olduğu için, sehiv secdesi de lâzım gelmez. Fakat kendisi yanlışlıkla hayvanı çevirirse îma ile sehiv secdesi yapar.

Altıncı ruhsat, yaya yolcuya da, yürürken ima ile nâfile namaz kılmasının câiz olmasıdır. Artık teşehhüde oturmaz. Çünkü oturmak îcâb ederse, yürüyerek kılmasına müsâade edilmemiş demek olur. Yayanın hükmü, binicinin hükmü gibidir. Fakat ilk tekbîri kıbleye yönelerek alması lâzımdır. Çünkü vâsıta üzerinde bu güç ise de yaya için bir ân kıbleye dönmek mümkündür. Yürürken namaz kılan kimsenin yaş pislik üzerinde yürümesi uygun değildir. Şâyet kasdî olarak necâsete basarsa namazı fâsid olur. Tabiî hayvanın necâsete basması namaza mâni değildir. Yollar üzerinde pisliklerden sakınmak için fazla müşkilâta katlanmaya da lüzum yoktur. Düşman, yırtıcı hayvan, sel ve benzeri tehlikeli şeylerden kaçmakta olan kimse, farz namazlarını da hayvan üzerinde veyâ yaya olarak nafile namazları gibi kılabilir.

Yedinci ruhsat, sonradan kazâ etmek üzere orucu yemesindedir. Misâfir, orucunu yiyebilir. Ancak mukîm iken sabahladıktan sonra yola çıkarsa, o günü tamamlar. Bunun gibi, misâfir oruçlu iken sabahladıktan sonra mukîm olursa yine o günü yemeden oruca devâm eder. Şâyet orucunu bozmuş iken, ikamet

etmişse o günü tutmak mecbûriyeti yoktur. Sefer halinde iken oruç tutmaya azmetmiş olarak sabahlamışsa, ister yer isterse oruca devâm eder. Oruç tutması yemesinden efdaldir, -hilâftan kurtulmak için- namazı kısaltması, tam kılmasından daha iyidir.[326] Çünkü hem şüpheden kurtulmuş olur, hem de zâten namaz, oruç gibi kazâ edilecek değildir. Orucu sonradan tutmak güçleşir ve borç zimmetinde kalır. Ancak oruçtan zarar görecekse, o zaman yemesi makbuldür.

İşte, misâfire verilen ruhsatlar bunlardır. Üç tanesi uzun yolculukla alâkalıdır. Onlar da:

1 - Namazı kısaltmak,

2 - Orucu bozmak,

3 - Mestler üzerine meshin müddetini 24 saatten üç güne çıkarmaktır.

İkisi de hem uzun, hem kısa yolculuk ile alâkalıdır. Onlar da Cuma'nın düşmesi ve teyemmüm ile kılınan namazların iâde edilmemesidir. Nâfile namazları binitli ve yaya olarak kılmakta ihtilâf varsa da, esah olan kısa yolculukta da bunların câiz olmalarıdır. İki namazı bir vakitte kılmakta en doğrusu, uzun yolculuk ile alâkalıdır. Farz namazları korku halinde binitli veyâ yaya kılmanın zâten sefer ile alâkası yoktur, tehlike anında câizdir. Ölü hayvan etini yemek ve teyemmüm ile namaz kılmanın da sefer ile alâkası yoktur. Zarûret olduğu yerde câizdir.

Şâyet, "Yolculuktaki bu ruhsatları, yolculuğa çıkmadan önce öğrenmek, yolcuya vâcip midir, yoksa müstehap mıdır?" dersen bilmiş ol ki: Eğer mest üzerine mesh etmek, namazı kısaltmak, iki namazı birleştirmek, orucu yemek ve nâfile namazları atlı veyâ yaya yürürken kılma ruhsatlarını tatbik etmeyecek ve bunları aynen mukîm gibi yapacaksa, bu bilgilere ihtiyâcı yoktur. Çünkü bu ruhsatlarla amel etmek ona vâcip değildir. Fakat teyemmüme ruhsat ilmi ona lâzımdır. Zîra yolda susuz kalmak zarûrîdir. Yola bir nehir kenarını tâkip ederek seyahat ediyor veyâ yanında bunu bilen bir âlim varsa, o zaman ihtiyaç vaktinde ona sormakla iktifâ eder. Fakat bunlar yoksa o zaman yola çıkmadan teyemmüm ilmini öğrenmesi lâzımdır.

Şâyet, "Teyemmüm, tahâret gibi namaz için lâzımdır. Namaz vakti girmeden bu ilim niye vâcip olsun? Belki de lâzım olmayacaktır." dersen derim ki: Haccı misâl verelim. Kendisi ile Mekke arasında bir yıllık mesâfe bulunan bir kimseye hac ayları girmeden yola çıkmak vâcip olduğu gibi, yolda kendisini öğretecek bir kimse yoksa, yola çıkmadan da hac ile alâkalı meseleleri öğrenmesi vâciptir. Çünkü aslolan, yaşayıp hac mevsimine yetişmesidir. Her hangi bir vâcibe ulaşabilmek için zarûrî olan bir şeyi öğrenmek de vâciptir. Hangi bir şey ki,

vücûbu zann-ı gâlib ile beklenir ve ona ulaşabilmek için önceden bir takım şartları varsa, o şartları daha önce öğrenmek de vâcip olur. Haccın şart ve rükünlerini önceden öğrenmek gibi... Şu halde misâfirin de teyemmüm ile alâkalı meseleleri öğrenmeden yola çıkması helâl olmaz. Şâyet misâfire bahşedilen diğer ruhsatlarla amel etmek azminde ise onlarla da alâkalı mâlûmatı öğrenmesi vâciptir. Şâyet, "Yolculukta at üzerinde veyâ yaya yürürken nâfile namaz kılmak usûllerini öğrenmek neden vâcip olsun? Çünkü aslında bu namazlar vâcip değildir." dersen derim ki: Nâfile kılmak vâcip değil fakat kılacaksa, onu fesad üzerine binâ etmemesi vâciptir. Abdestsiz iken, üzerinde pislik varken, kıbleye yönelmeden, şart ve rükünlerini tamamlamadan nâfile namaz haramdır. Her ne kadar namaz nâfile olup vâcip değilse de, bu gibi tehlikelere düşmemek için bunları öğrenmesi yine vâciptir.

İşte buraya kadar anlattığımız, yolculuk halinde misâfire verilen ruhsatlardır.

İKİNCİ KISIM:
YOLCULUKTA BİLİNMESİ VÂCİP OLANLAR

Yolculuk sebebiyle yeniden bilinmesi vâcip olan vazîfeler, kıble ve namaz vakitlerini bilmektir. Hakikî bir Müslüman'ın bunları her dâim bilmesi lâzımdır. Fakat hazerde mihrab ve diğer vâsıtalarla kıble, müezzinin ezân okuması ile de vakitler bilinmiş olduğundan, kendisinin ayrıca bunlar üzerinde durmasına lüzum yoktur. Ancak yolcu, hem kıble, hem de vakitlerde şaşırabilir. Bunun için vakit ve kıble delîllerini bilmesi lâzımdır.

Kıblenin delîli üç kısımdır:

1 - Yeryüzünde bulunur: Dağlar, köyler ve ırmaklardan delîl çekmek gibi,

2 - Havaî olur: Güney, kuzey, sabâ ve batı yellerinden delîl çekmek gibi,

3 - Semavî olur: Yıldızlardan delîl çekmek gibi.

Yerlerden ve havaî dediğimiz rüzgârlardan kıbleyi tâyin etmek, memleketlere göre değişir. Bâzı yollar var ki orada bulunan yüksek bir dağın, istikamete göre, yolcunun sağına veyâ soluna düştüğü bilinebilir. İşte bunu bilip öğrenerek ondan kıbleyi tâyin etmesi lâzımdır. Rüzgârlar da bâzı memleketlerde yönü tâyin eder. Onları da bilmesi lâzımdır. Bunları bütün teferruâtıyla anlatmak imkânımız yoktur. Çünkü her iklim ve memleketin ayrı bir hükmü vardır.

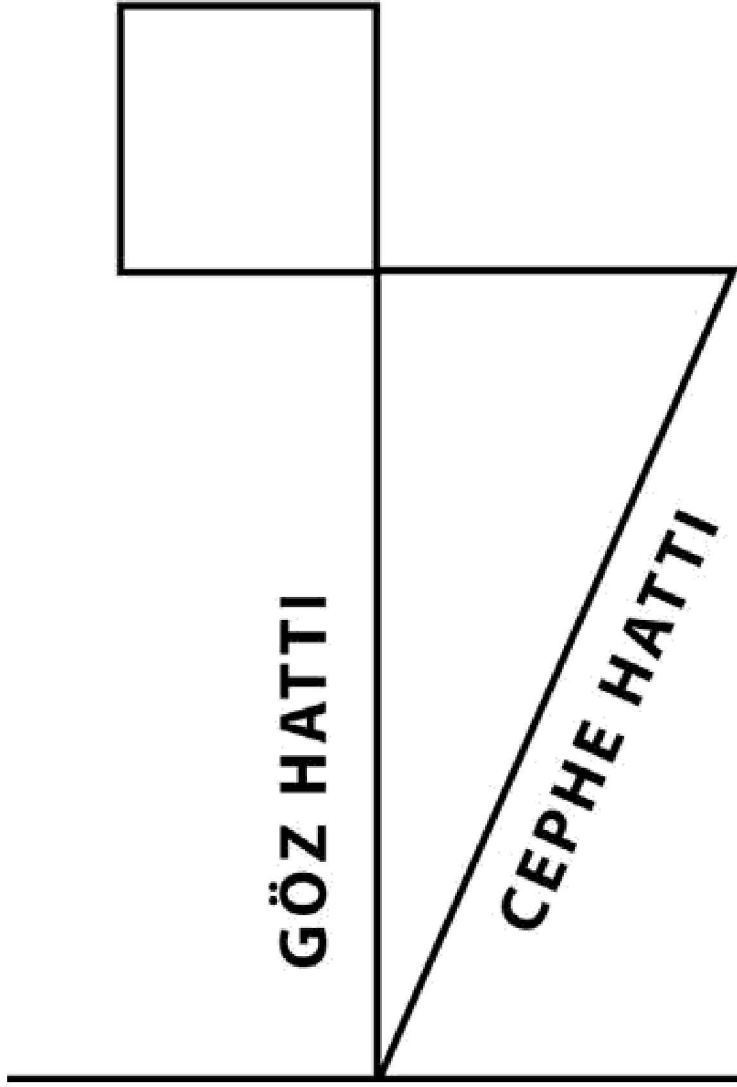
Semavî delîllere gelince: Bunlar da gündüz ve gece olmak üzere iki kısma ayrılır. Gündüzün delîli güneştir. Memleketinden çıkmadan önce zevâl vakti güneşin hangi istikamette olduğuna bakmaktır. Meselâ, iki kaş arasında, sağ veyâ sol kaşı üstünde veyâ yan tarafında bulunduğunu tespit etmektir. Çünkü

kuzey memleketlerde güneş zeval vakti bu istikametler etrafında olur. Bunu bilebilirse, aşağıda anlatacağımız delîl ile zeval vaktini bulunca, kıbleyi de bulmuş olur. İkindide aynı şekilde hareket eder. Zâten daha çok bu iki vakitte kıbleyi bulmak zarureti vardır. Bu da memlekete göre değiştiği için, bu ciheti de tamamen açıklamak mümkün değildir. Akşam vaktinde kıbleyi bulmaya gelince; bu da gurub yerini tespit ile bilinir.

Meselâ güneş batarken kıbleye dönmüş olan insanın tam cephesinden yâhut sağından mı nereden battığını tespit ederse, sonradan ona kıyâs ile kıbleyi bulur. Yatsı vaktinde de kıble, şafak ile tespit edilir. Güneşin doğmasını tespit ile de sabah namazanın kıblesi bulunmuş olur. Beş vakit namazda kıbleyi güneş tâyin etmiş olur. Fakat bâzen ufuktaki şafak kaybolduktan sonra akşam ile yatsıyı kılmak îcab eder. O zaman güneşten istifâde edilemez. İşte o zaman kutup yıldızına da dikkat etmelidir. O hareketi belli etmeyen sâbit bir yıldız gibidir. Bu yıldız, ya kıbleye dönenin tam tepesinde olur, ya sağ omuz veyâ sol omuz arkasında bulunur. Mekke'nin şimâlinde olanlar için böyledir. Fakat Mekke'nin cenûbunda bulunan Yemen ve havalisinde de kutup yıldızı, kıbleye dönen kimsenin tam karşısında olur ki, bunu da bilmesi lâzımdır. Memleketinde öğrenip bildiklerine yolda da itimad eder. Ancak uzun mesâfe alırsa, o zaman güneş, kutup, doğuş ve batışlarda yerlerini değişebilirler.

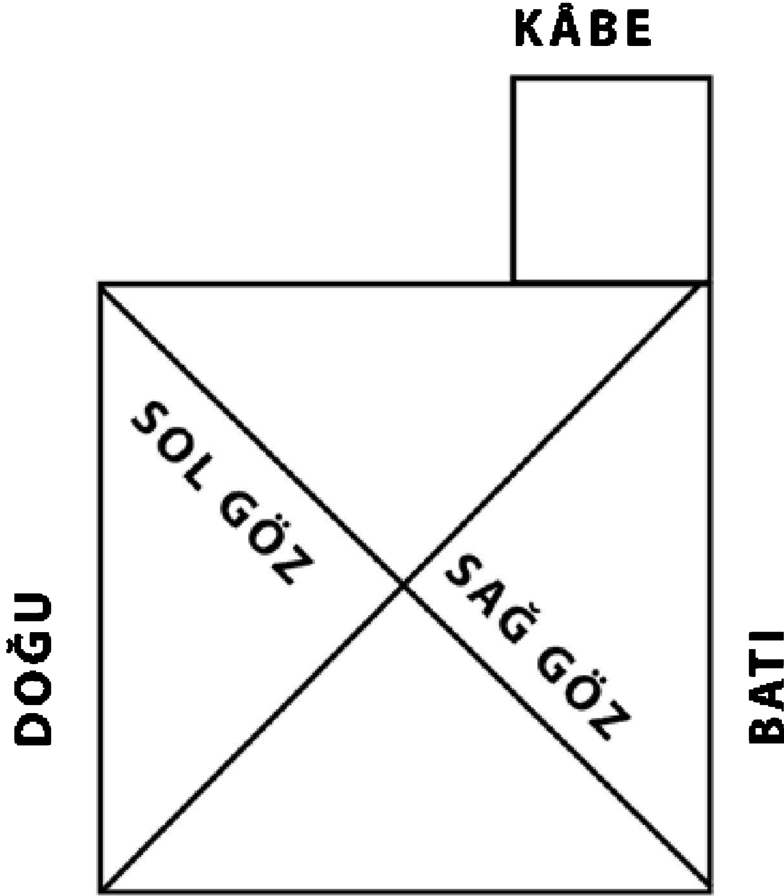
O zaman bir kasabaya gittiğinde, anlayışlı bir kimseden sorup öğrenmeli veyâ kasaba içerisinde aynı kendi memleketi gibi, kıble ve vakitler bilindiği için, orada da memleketindeki usûlü tatbik etmeli ve kıbleye dönerek güneşin ve kutup yıldızının bulunduğu yerleri, namaz vakitlerinde tespit etmeli ve artık o kanâatine dayanmalıdır. Şâyet kıbleden ayrıldığını ve başka islikametlere yönelerek kılmış olduğunu anlarsa, namazını kazâ etmesi lâzımdır. Şâyet kıble istikametinden ayrılmamış, fakat aynı noktaya dek getirememişse, namazını iâde etmez.

“Aranan, Kâbe'nin yönü müdür, yoksa aynı mıdır?” diye fıkıh âlimleri arasında ihtilâf vardır. Bâzıları burada müşkil vazıyete düşmüştür. Şöyle ki: Aranan, noktası noktasına Kâbe'ye yönelmektir dersek, uzak mesâfelerden harfiyyen denk getirmek mümkün değildir. Eğer o yöne yönelmek yeter dersek, mescidde namaz kılıp Kâbe'den inhiraf eden kimsenin namazı sahîh değildir ki, bu ittifaklıdır. Bu hususta sözü fazla uzattılar. Bunun için önce tam Kâbe'ye yönelmekle, o istikamete yönelmenin ne demek olduğunu bilmek lâzımdır. Tam mukabele demek, iki kaşı arasından dosdoğru bir ip uzatsa doğru Kâbe'ye gider. İnhiraf ise o ipin sağa veyâ sola sapması demektir. İşte aynen mukabelenin şekli:

Yalnız Kâbe cihetine yönelmenin kifâyetine gelince; çizdikleri hat zâviyesi bakımından beraberlik aranmamakla beraber, Kâbe'ye doğru iki kaş arasından çıkan hattın çıkış noktalarının bir olması câiz ve kâfidir. Ancak çıkan hatlar, muayyen bir noktaya vardığı zaman birleşirler. Eğer bu hat, istikametindeki sağında veyâ solunda bulunan diğer noktalara uzansa, zâviyelerin biri daha dar olurdu ve gözün karşısında olmaktan çıkardı, fakat cihet karşılığından ayrılmazdı. Cihet mukabelesinde çizdiğimiz hat gibi... Eğer Kâbe o hattın bir tarafında farz edilseydi, o istikamette duran kimse, tam Kâbe'nin aynına değil fakat istikametine yönelmiş olurdu. Bu cihetin haddi iki hat arasıdır. Meselâ, bir cihete yönelen kimse bu iki hattın iki gözden çıkıp uçlarının bir zâviye-i kaimede

kafanın içerisinde birleştiklerini sanır. Gözlerden çıkan iki hat arasında kalan boşluk, cihette dâhildir. Bu iki hat arasındaki açı, uzunluğu ve Kâbe'ye uzaklığı nispetinde çoğalır. Bunun da şekli şöyledir:

Aynen Kâbe'ye yönelmekle, Kâbe cihetine yönelmenin ne demek olduğu anlaşıldıktan sonra, derim ki: Fetvâda bizim için sahîh olan, Kâbe'yi görebiliyorsa, Kâbe'nin aynine yönelmektir; göremeyip delîle muhtaç ise Kâbe cihetine yönelmesi kâfidir.

Kâbe görülürken tam ona yönelmenin lüzumu ittifaklıdır. Görülmediği zaman, o tarafa yönelmenin kifâyet edeceğine Kitâb, Sünnet ve ashâbın hareketi delâlet etmektedir.

Kitâbdan delîl:

وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

"Nerde olursanız, yönünüzü o tarafa çeviriniz." (Bakara sûresi, 2/150) Kâbe tarafına dönen kimse için, "O tarafa döndü." denir.

Sünnetten delîl:

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ashâba hitâben:

مَا بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْمَشْرِقِ قِبْلَةٌ

“ ark ile garb arası kıbledir.” [327] buyurdu.

Batı, Medînelilerin sağı, doğu da soludur. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bu ikisinin arasını kıble kabul etmiştir. Hâlbuki Kâbe’nin mesahası doğusuna ve batısına istiâp edecek büyüklükte değildir. Ancak o cihetiyle kaplamış olur. Bu hadîs, Hz. Ömer ve oğlu Abdullah’tan da rivâyet edilmiştir.

Ashâbın işine gelince: Kuba halkı mescidlerinden Mescıd-i Aksâ’ya doğru namaz kılarken, bir zât geldi ve kıblenin Kâbe’ye döndüğünü haber verdi. Onlar da hemen arkaya dönerek kıble hakkında ince tedkîkat yapmadan namazlarını kıldılar ve bunlara kıbleyi iyice araştırmadıkları için kimse bir şey demedi. Hattâ bu mescide “İki kıbleli mescid” de dediler.[328] Şüphesiz Medîne’den tam Kâbe’yi göz önüne almak mümkün değildir. Bu, büyük hendesî hesaplar ister. Namaz kılarken hemen yönü bulamazlardı. Hattâ kıldıkları namazın ikindi veyâ yatsı namazı olması ihtimâli de vardır. Gece karanlığında ve namaz esnâsında tam Kâbe’nin aynine dek getirmek elbette zordur. Yine başka bir delîl de şudur: Onlar Mekke’nin civârında ve diğer memleketlerde mescidler inşâ ederler ve kıblenin tâyini için mühendise lüzum görmezlerdi. Kıyastan delîli: Her memlekette mescidler inşâ etmek ve Kâbe’ye yönelmek ihtiyâcı varken ve tam Kâbe’ye yönelebilmek hendesî hesaplara muhtaç iken, şerîatımız hendese ile uğraşmayı emretmemiş, belki lüzumsuz incelikler ile (herkesin) uğraşmasını bile men etmiştir. Daha nasıl her yerde Kâbe’ye yönelmek farz olsun? Şüphesiz zarûret sebebiyle o tarafa yönelmek kifâyet eder.

Bunları dörde hasrettiğimizin delîline gelince; o da Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in kazâ-i hâcet hakkında irâd buyurduğu şu hadîstir:

لَا تَسْتَقْبِلُوا بِهَا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدْبِرُوهَا وَلَكِنْ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا

“Kazâ-i hâcette kıbleye dönmeyin, arkanızı da kıbleye çevirmeyin, doğuya veyâ batıya dönünüz.” [329]

Bu hadîs, Medîne-i Münevvere’de îrâd edilmiştir. Kâbe’ye yönelince şark soluna, garb sağına gelir. Bunların hepsi dört cihet yapar. Artık hiç kimse cihetlerin altı, yedi veyâ on olmasını düşünmez. Zâten olsa bile diğerlerinin hükmü nedir? İtikad nokta-i nazarında bunlar, insanın yaratılışına göre

ayarlanır. İnsanın, sağ, sol, ön ve arka olmak üzere dört yönü vardır. İşte insana nisbetle (ana) yön dörttür. Şerîat da bu esâslar üzerinde kurulur. Anlaşıldı ki aranan (hâriçte olanlar için) kıble cihetine yönelmektir. Onu ictihad ile bulmak kolaylaşır ve bununla kıblenin delîli bilinmiş olur.

Kâbe'nin aynına denk getirmek ise uzun boylu bir iştir. Meselâ, Kâbe'nin Ekvator'a nispetle enlem ve boylamlarını bilmek ve bu hesapları, bunlar arasındaki farkları, sonra namaz kılanın yerini tespit etmek ve sonra da bunları karşılaştırmak iktizâ eder. Bu ise birçok âlet ve vâsıtalar ister. Şerîat bu gibi şeyler üzerine kurulmaz. Anlaşıldı ki, kıbleyi bulmak için zeval vaktinde şark ile garbı, ikindide güneşin mevkiini bilmek kifâyet eder ve bu kadarını bilmekle vâcip yerini bulmuş olur.

Şâyet, "Bu kadarını da öğrenmeden seyahate çıkan yolcu günâhkâr olur mu?" dersen derim ki: Eğer mâmûreler arasında gidiyor, gittiği yerlerde kıbleyi gösteren mihraplar mevcut veyâ bu ilmi anlayan bir kimse yanında olup lüzumunda ondan sormak mümkün ise günâhkâr olmaz. Bunların hiçbiri yoksa o zaman günâhkâr olur. Çünkü o, namaz kılacak, bunun için kıbleyi bulmak mecbûriyeti var. Teyemmüm meseleleri gibi, bunları da öğrenmesi lâzımdır. Şâyet bu bilgiyi öğrenmiş, fakat hava kapalı veyâ öğrenmeden yola çıkmış ve bir bilen de yoksa o zaman istediği gibi namazını kılar. Fakat isâbet etse de sonunda bu namazları kazâ eder.[330]

Gözleri görmeyenler, yanlarında bulunan kimseleri taklîd ederler. Şüphesiz -varsa- anlayıp bileni taklîd etmeleri lâzımdır. Şâyet kıble belli ise hazerde ve seferde her âdil olan kimsenin sözüne itimad edilir. Kör ve câhillerin, kıbleyi bilecek bir kimsenin bulunmadığı bir kafile ile seyahat etmeleri uygun değildir. Nitekim âlimi bulunmayan bir memlekette bir câhilin ikameti uygun olmadığı gibi... Hattâ bir memlekette fâsık bir fakîh olsa da orada durmak doğru değildir. Bu gibi memleketlerden göç edip, muhtaç olduğu dînî meseleleri kendisine öğretecek itimada şâyân bir âlimin bulunduğu yere gitmesi lâzımdır. Çünkü fetvânın kabulünde, fetvâ veren kimsenin adâleti rol oynar. Fasıkın fetvâsı makbul değildir. Şâyet, görünüşü kapalı fakat fakîh ise fetvâsı ile amel edilir. Zîra yolcu bir insan, müftülerin adâletinden söz açamaz.

Şâyet, ipek giydiğini veyâ altın işlemeli eğerler üzerine bindiğini görürse, artık onun fıskı meydana çıkmış olduğundan, ona itimad etmez; başkasını arar. Yine bunun gibi, onu servetinin haram olduğu gâlip olan sultanlar sofrasında görür veyâ bu gibi sultanlardan helâl veyâ haram olduğunu incelemeden hediyeler alırsa; bütün bunlar, adâlete mâni olan fısk alâmetleridir. Artık onun fetvâ,

rivâyet ve şehâdetinin değeri kalmaz.

Beş vakit namazın vakitlerine gelince: Bunları muhakkak bilmesi lâzımdır.

Öğle vakti: Zevâl ile girer. Güneşin ilk doğuşunda, her şeyin batıya doğru uzanan bir gölgesi vardır. Bu gölge zevâle kadar kısalır. Zevâlde doğu tarafına geçer ve güneş batıncaya kadar doğuya doğru uzar. Yolcu, ya kendisi bir yere dikilir veyâhut düz bir ağaç parçasını bir yere diker ve gölgenin baş tarafını işâretler. Bir müddet sonra bakar, şâyet gölge uzuyorsa öğle vakti girmemiştir. Bunu bilmekte tâkip edeceği yol, bulunduğu beldede itimâd edilir müezzin ezânı okuduğu zaman, dikdiği ağacın gölgesine bakmaktır. Meselâ, gölgenin doğuya doğru kendi ayağı ile üç ayak olduğunu bulmuştur. Yolculukta da aynı usûlü tâkip eder. Gölge üç ayağı geçmeye başlayınca, öğle vakti girmiştir, namazını kılar.

İkindi vakti: Şâyet altı buçuk ayak geçmişse, ikindi vakti girmiştir, ikindiyi kılar. Zîra her şeyin gölgesi takrîben kendi ayağı ile altı buçuk ayaktır. Sonra şâyet baharda yola çıkmışsa, yaza doğru gittikçe zevâlin gölgesi her gün biraz daha uzar. Kış ibtidâsında yola çıkmışsa, gittikçe her gün gölge biraz daha kısalır. Zevâlin gölgesini en güzel şekilde bildiren “**Mîzân**”dır. Yolcu, bunu yanında bulundurmalı ve her vakitteki gölgenin ihtilâfını bilmelidir.[331]

Akşam vakti: Bu da güneşin batması ile başlar, fakat bâzen dağın arkasında güneş gizlenebilir. Bunun için batıya değil, doğuya bakmalıdır. Doğudaki karaltı bir mızrak boyu yerden yükselmişse, akşam vakti girmiştir.

Yatsı vakti: Bu da gökteki kızartının kaybolması ile başlar.[332]

Sabah vakti: Ufukta uzunlamasına kurt kuyruğu gibi karışık bir beyazlık görülür (buna **“Fecr-i kâzib”** denir.) Bununla sabah vakti girmez. Aradan bir zaman geçtikten sonra açık şekilde görülen ve ufku kaplayan bir beyazlık görülür. İşte sabahın ilk vakti, bununla başlar.

Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), ellerini birbirine geçirerek:

لَيْسَ الصُّبْحُ هٰكَذَا (وَجَمَعَ بَيْنَ كَفَّيْهِ) وَإِنَّمَا الصُّبْحُ هٰكَذَا

“Böyle karı ık ağartı belirdiği zaman sabahın vakti girmez, belki (işâret parmaklarını bir biri üstüne koyup açarak) *bu ekil beyazlık girdiği vakit girer.”* [333] buyurdu. Bâzen ayın yirmi sekiz menzili ile de sabahın girdiğine delîl bulunabilirse de bu gerçek değil, yaklaşık bir buluş olur. Asıl güvenilen, ufukta enine doğru beyazlığın görülmesidir. Zîra bâzı kimseler sabah vakti güneş doğmadan dört menzil evvel doğar zannederler ki, bu yanlıştır. Çünkü dört

menzil evvel “**Fecr-i kâzib**” olur. Muhakkiklerin anlattıkları güneşten iki menzil evvel, sabah vaktinin girmiş olmasıdır. Bu da takrîbîdir, buna da güvenilmez. Bâzı menziller meyilli olur, inhiraf eder ve doğuş zamanları kısalır. Bâzıları ise amûdî (dikey) olur ve doğuş zamanı uzar. Memleketler itibâriyle de bu vaziyet değişir ki, bunları îzah sözü çok uzatır. Bu menziller ile ancak sabah vaktinin yaklaştığı bilinebilir, yoksa katî olarak sabahın girdiği bilinemez.

Hülâsa olarak şunu deriz ki: Güneşin doğmasına dört menzil kaldığı zaman, yalancı sabah (Subh-ı kâzib) olduğunu, iki menzile yakın bir zaman kaldığında da asıl sabah (subh-ı sâdık)ın ilk vakti girdiği tahakkuk eder. Demek ki, bu iki sabah arasında bir menzilenin 3/2 si nispetinde şüpheli bir kısım kalmış oluyor. O da, beyazlığın henüz enine genişlemeden yeni çıkmaya başladığı vakittir. İşte o şüpheli vakitte oruç tutacak kimse, yemeği kesmelidir. Vitir namazı da bundan önce kılınmalıdır. Fakat bu şüphe müddeti kalkıncaya kadar sabah namazı kılınmamalı, katî olarak vakit girdikten sonra kılınmalıdır. Katî olarak, seherin son noktası ile sabahın ilk noktasını tâyin etmek beşer kudreti dışındadır. Şüpheden kurtulmak için bir mühlet tâyini zarûrîdir. İtimâd, ancak açıkça görülüp bilinen şeyedir. O halde ancak ufukta enine doğru ağartının dağılmasıyla sabahın ilk vakti girer.

İnsanların çoğu bu noktada şaşırır ve vaktinden önce namazlarını kılmış olurlar. Tirmizî’nin **“Câmi”**inde, Talk b. Alî’ye isnâd ederek Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’den yaptığı şu rivâyeti, buna delâlet etmektedir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلاَ يَهِيدَنَّكُمُ السَّاطِعُ الْمُصْعِدُ وَكُلُوا

وَاشْرَبُوا حَتَّى يَعْتَرِضَ لَكُمُ الأَحْمَرُ

“Yiyiniz ve içiniz; uzunluğuna olan ağartı sizi alıkoymasın. Yiyiniz içiniz tâ enine doğru beyazlık görününceye kadar.” [334]

Bu hadîs, kızarıklığa riâyet bakımından açıktır. Ebû İsa bu bâbta şöyle demiştir: “Adiyy b. Hâtem, Ebû Zer, Semure b. Cündüb hadîsin garîb ve hasen olduğunu ve ilim erbâbına göre bununla amel edilebileceğini söylemişlerdir.”

İbn Abbâs (r.a.) şöyle buyurmuştur:

“Yiyiniz, içiniz ağartı boyuna oldukça.” Sâhibü’l-Garîbeyn de “uzununa” demiştir. O halde îtimâd, enine doğru ufkun ağarmaya başladığı zamandır.

İşte misâfire namaz vakitlerini bilmek mecbûridir. Çünkü bâzen zahmet olmasın diye hareketten önce, bâzen de istirahat için uykudan önce namaz kılmak ister ve bu sûretle vaktinden önce kılmış olabilir. Şâyet ilk vaktin

fazîletinden vazgeçer, iniş biniş ve uykusuzluk külfetlerine katlanmayı göze alarak vaktin ortalarında namaz kılmak isterse, artık vakit ilmine ihtiyâcı kalmaz. Çünkü müşkil olan, vaktin ilk cüz'ünü bulmaktır.

"Yolculuk Adabı Kitabı" burada tamam oldu.

Safvan, meşhur sahâbîdir. Küfe'ye göç etmiştir. 12 gazası vardırİbn Mes'ûd da kendisinden hadîs rivâyet etmiştir. Tirmizî, Neseî ve İbn Mâce de kendisinden rivâyette bulunmuşlardır.

Hanefilere göre; ilk önce ayaklarını yıkayıp mestlerini giyse, sonra diğer âzâlarını yıkasa da yine câizdir.

Hanefilere göre yün çorap kalın ve sık olur, suyu hemen içine almaz ve kendi başına bağsız olarak ayakta durabilirse, bunların da üzerine mesh etmek caizdir. Fakat teâmül değildir.

Hanefilere göre bir mestteki ayrı ayrı ve çuvaldız iğnesi kadar olan yırtıklar bir araya toplanıp, üç parmak sığacak kadar olursa, bu mestler üzerine mesh câiz olmaz.

Hanefilerde de aynı şekildedir. Yalnız taban kısmını mesh etmek yoktur.

Hanefilere göre mukim iken mestler üzerine mesh ettikten sonra sefere çıkan kimse, üç gün üç gece mesh eder. Misâfir iken ikamet eden de yirmi dört saatten fazla mesh edemez.

Hanefîlere göre mukîm olsun, misâfir olsun, mestler üzerine meshin başlaması, abdesti bozulduğu andan itibârendir. Mukîm veyâ misâfir için de aynı şekildedir. Sefere çıkmadan abdesti bozulmuşsa, sefere çıktıktan sonra yine üç günü tamamlar.

Hadîsi Taberânî rivâyet etmiştir.

Hafefilere göre suyun bulunmaması iki şekilde düşünülür. Biri hakîkaten su yoktur. Yâni yolda giderken her yönden dört yüz metre mesâfede su yoksa, yok sayılır. Diğeri de suyun hükmen yokluğudur. Meselâ, su var fakat almak için parası yoktur veyâ parası var fakat fâhiş fiyatla satılıyor. Yâhut su var fakat müsâade etmiyorlar. Yâhut suyu kullanmak için bedeninde suyu kullanmasına mâni bir ârıza vardır. Veyâhut can veyâ malına karşı tehlike vardır. Veyâ mevcut suyu-yine çorba hâriç-kendisinin, arkadaşlarının, hayvanının ve hattâ köpeğinin ihtiyâcına yetecek kadardır. Bütün bu hâllerde su yok sayılır ve teyemmüm eder.

Hanefîlere göre bu ihtimâl karşısında vaktin son cüz'üne kadar bekler.

Hanefilere göre su bulundu, teyemmüm bozuldu. Su ile abdest alıp namazı kılması gerekir.

Hanefilere göre tozlu olan her temiz madde üzerinde teyemmüm caizdir.

Teyemmümün yedi rüknü vardır: Birincisi: Teyemmüm edilecek şey, temiz toprak ve toprak cinsinden olmaktır. İkincisi: Ellerini toprağa vurmaktır. Üçüncüsü: Toprağa vurduğu ellerini başka yere vurmadan abdest azalarına sürmektir. Dördüncüsü: Niyettir. Beşincisi: Yüzü mesh etmektr. Altıncısı: Kolları mesh etmektir. Yedincisi de tertîbdir. Bunların bâzılarına dâir tafsilât metinde gelecektir.

Hanefilere göre; Teyemmüm, abdestin bedelidir. Abdest ile yapılan her ibâdet, farz namazı için yapılan teyemmüm ile de yapılır. Yâni teyemmüm bozuluncaya kadar abdestli imiş gibi farz ve nafilelerden dilediği namazları kılar.

Hanefilere göre abdest âzâlarına yetmeyen su, yok hükmündedir. Bâzı âzâlarına bu suyu kullanması lüzumsuzdur.

Hanefilere göre 18 saatlik mesafeye giden misâfir, mukim olan imâma uymadığı takdirde, dört rekâtlı farz namazları ikişer rekât kılması mecburîdir. Hattâ bu namazlar vaktinde kılınmaz ve kazaya kalırlarsa, ikişer rekât olarak kaza edilirler.

Hanefîlere göre kasaba ve köylerde hudûd dışına çıkmış olması lâzımdır. Meselâ, belediye sınırları içinde at koşusu yapılan yerleri de geçmiş olması lâzımdır.

Hanefilere göre gittiği memlekette en az on beş gün ikamete niyet etmesi lâzımdır. 14 gün dahî ikamete niyet etse, mukim olmaz, namazlarını seferî olarak kılması lâzımdır.

Hanefîlere göre her iki şekilde yıllarca orada kalsa, yine mısafirdir. Çünkü her an işinin bitmesini beklemektedir.

Hanefîlere göre 90 kilometre mesâfeye gitmeyi kararlaştırıp yola çıkan kimse, her ne maksatla giderse gitsin misâfirdir, yolculuğun gâyesi aranmaz. İyi niyetle giderse sevabı kendisine, kötü niyetle giderse cezası yine kendisine râcidir, misâfirliğine tesiri olmaz.

Hanefîlere göre misâfir olsun mukim olsun, her namaz kendi vaktinde kılınır. Vaktinden önce kılınan namaz sahih değildir. Vaktinden sonraya kalan ise kazâdır. Bu hüküm yalnız Arafat'ta Arefe gününün öğle ve ikindisi ile akşam ve yatsı namazlarına tatbik edilir. Öğle ile ikindiyi öğle vakti Arafat'ta; akşam ile yatsıyı da yatsı vakti Müzdelife'de kılarlar. Arafat'ta cem-i takdîmin de bâzı şartları vardır.

Hanefilere göre: Misâfir öğle, ikindi ve yatsı namazlarını tamâm kılamaz. Çünkü bunları kısa kılması ruhsat değil, azimettirOruçda ise hüküm. Şâfiîlerinki gibidir.

Tirmizî rivâyet etti ve sahihtir, dedi. İbn Mâce de Ebû Hüreyre'den rivâyet

etmiştir.

Asıl **"İki Kıbleli Mescid"**, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in, ikindi namazını kıldırdığı sırada, Cebrâil'in kıblenin Kâbe'ye döndüğünü haber vermesi ile hemen oluk tarafına döndüğü BENÎ SELEME mescididir. Böylece erkekler kadınların, kadınlar da erkeklerin yerini almak suretiyle, diğer iki rekâtı Kâbe'ye doğru tamamladılar.

Buhârî ile Müslim. Ebû Eyyûb'dan rivâyet etmişlerdir.

Hanefî mezhebine göre kıbleyi bilmediği bir muhitte -varsa- bir bilenden sorar. Bilen yoksa, kendi kendine araştırır ve kanaat getirdiği tarafa kanaat getirdikten sonra kılar. Şâyet araştırmadan ve sormadan kılarsa, isâbet etse de namazı iâde eder. Araştırdıktan sonra isâbet etmese de kıldığı namazı iâde etmez. Hattâ dört rekâtlı bir namazın birinci rekâtını kanaatine göre bir tarafa, ikinci rekâtte-kanâati değişirse-değiştiği tarafa, üçüncü ve dördüncüyü de kanaatine göre, ayrı ayrı taraflara dönüp kılsa, yine namazı sahihtir. Yalnız kanaatine uyacaktır.

Hanefîlere göre her şeyin gölgesi bir veyâ iki misline çıktığı zaman ikindi vakti girer. Fakat bir misli uzadığı zaman dediğimizde, öğlenin doğuya meyleden gölgesi de ayrı hesap edilir. Yâni o gölgeden sonra bir misli uzamakla ikindi vakti girmiş olur.

Hanefîlerde bu fikre kail olanlar varsa da aslolan, kırmızılıktan sonra gelen beyazlığın kaybolması ile yatsı vaktinin girmiş olmasıdır.

İbn Mâce İbn Mes'ûd'dan sahîh sened ile muhtasar olarak, Ahmed de Talk b. Ali'den isnâd-ı hasen ile rivâyet etmişlerdir.

Hadîsi, ayrıca Ebû Dâvûd da rivâyet etmiştir.

RUB'U'L-ÂDÂT
SEKİZİNCİ KİTAB

SEMÂ VE VECDİN ÂDÂBI
(KİTABU ÂDÂBİ'S-SEMÂ VE'L-VECD)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsûstur. O Allah ki, dostlarının gönüllerini muhabbet ateşi ile öyle dağladı, himmet ve rûhlarını O'na mülâkât ile O'nun cemâlini müşâhede ile kendisine öyle bağladı, göz ve basîretlerini kendi cemâlini düşünmeye öyle hasretti ki; vuslat zevki ile hepsi sarhoş, azâmet ve celâlini düşünmekten hepsi hayrân ve mest olup kâinatta Allah'tan başka bir şey göremez oldular. Dünya ve âhirette O'ndan başka bir şey hatırlamaz oldular. Gözlerine bir sûret gözükünce, gönülleri onu yaratana döndü. Kulaklarına bir ses gelince, gönülleri mahbûblarını hatırladı. Kendilerini rahatsız edici, üzücü veya neşelendirip tahrîk edici güzel sesler duydukları zaman şikâyet ve üzüntülerini O'na yapar oldular. Dertlerini O'na arz eder, neşelerini O'ndan bilir, hevesleri O'na, coşmaları O'nun için ve hareketleri O'nun rızâsı etrafında dönmek olur. Başka bir şeye kıymet vermezler, O'ndan duyar ve O'nu dinlerler. Göz ve kulakları başkasına kapanmıştır. İşte Allahu Teâlâ'nın iyi kulları arasından seçip kendisine husûsî dost edindiği kimseler bunlardır.

Salât ve selâm, peygamber olarak gönderdiği Muhammed aleyhisselâma ve Hakk'ın imamları ve koruyucusu olan âline ve ashâbına olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki: Gönüller, sırların hazîneleri ve cevherlerin mâdenleridir. Demir ile taşta, ateşin saklandığı, toprak altında suların gizlendiği gibi, gönüllerde de cevherler gizlidir. Demirin taşa vurması ile ateşin meydana çıkması gibi bu gizli sırları açığa çıkarmak ve bu derinliğe yol bulmak da ancak semâ çakmağını çakmakla mümkündür. İnsana zevk veren âhenkli nâğmeler, gönüllerde saklı olan güzellik veya çirkinlikleri açığa çıkarır. Her bardak içinde olanı gösterdiği gibi, semâ halinde de kişinin içinde ne var ise dışına o çıkar. Semâ (mûsiki) kalbin gerçek mihengi ve konuşan bir ayârıdır. Semâ kalbe ulaşınca, kalpte gâlip olan ne ise onu harekete geçirir. Vaktâ ki gönüller, tabiatleri îcâbı duyduklarına itâat edip, gizlediklerini açığa çıkarır; iyilik veyâ kötülüklerini ortaya koyar oldular. Bu vaziyet karşısında, semâ ve vecdi açıklayarak, onlardaki fayda ve âfetleri, bunlarda müstehab olan âdâb ve heyetleri ve bunlar hakkındaki ulemânın "günâhtır" veyâ "mübâhtır" gibi sözlerini îzah etmemiz farz olmuştur. İşte biz de bunları iki bâbta anlatacağız.

BİRİNCİ BAB: SEMÂIN MÜBÂHLIĞI HAKKINDA ULEMÂNIN İHTİLÂFI

Semâın (mûsiki) **helâl veyâ haram olduğuna dâir ulemâ ve mutasavvifenin sözleri:**

Bilmiş ol ki: **"semâ"** yâni mûsiki bir başlangıçtır. Kalbde **"vecdi"** yâni duyurma halini doğurur. Bu vecd ve duygu, bedeni harekete geçirir. Bu hareket muvâzenesiz bir sarsıntı ise buna ızdırap (deprenmek) denir. Muvâzeneli ve intizâmlı olursa buna tasfîk (elleri birbirine çarpmak) ve raks yâni bütün âzâ ile hareket edip sallanmak ve oynamak denir.

BİRİNCİ DERECE

Önce birinci derecede olan **"semâ"**ı ele alalım, onun hükmünü anlatalım ve mezhep imamlarının bunun hakkındaki sözlerini anlatalım. Sonra mübâh olduğuna dâir delîlleri açıklayalım ve **"haramdır"** diyenlere gereken cevaplarını verelim.

Semâ hakkında mezhep imamlarının sözleri:

Kadı Ebû't-Tayyib et-Taberî,[335] Şâfiî, Mâlikî, Ebû Hanife, Süfyan ve ulemâdan bir cemâatten, haram olduğuna dâir sözler rivâyet etmiştir.

Şâfiî **"Âdâbü'l-Kazâ"** adlı kitabında şöyle der: **"Tegannî** bâtıla benzeyen mekrûh bir oyundur. Buna fazla devam eden ahmaktır ve şehâdeti merdûttur, yâni kabul edilmez."

Kadı Ebû't-Tayyib diyor ki: "Mahremi olmayan kadından tegannî dinlemek, Şâfiilere göre hiçbir suretle câiz değildir. Muganniyye, (Şarkı söyleyen, tegannî eden kadın) ister açıkta ister perde arkasında olsun, ister hür ve ister câriye bulunsun hepsi birdir."

Yine Ebû't-Tayyib, Şâfiî'nin: "Bir kimse halkı başına toplayıp câriyesine şarkı söyletir ve onları dinletirse, bu kimse sefih, yâni akılsızdır ve şehâdeti makbul değildir." dediğini naklediyor. Yine rivâyet olunduğuna göre, İmâm Şâfiî, herhangi bir şeyi diğerine dokundurup ses çıkarmayı da mekrûh tanır ve, bunu Kur'ân-ı Kerîm'i dinlememek için zındıklar icâd etti, derdi.

İmâm Şâfiî, Nerd-tavla-ile eğlenmenin diğer çalgı âletleri ile eğlenmekten daha mekrûh olduğunu söylerdi. Yine İmâm Şâfiî, satranç ve benzeri eğlenceleri mekrûh görürüm. Zîra oyun, mürüvvet ve diyânet sâhibi kimselerin işi değildir,

derdi. (Şüphesiz bunlar, parasız eğlencelerdir.)

İmâm Mâlik, türkü ve şarkılardan nehyeder ve "Bir kimse, bir câriye satın aldıktan sonra, şarkıcı olduğunu anlarsa, onu iâde etmeye hakkı vardır." derdi. İbrahim b. Sa'd'dan[336] başka bütün Medînelilerin görüşü de bu yoldadır.

İmâm-ı Âzam Ebû Hanife de şarkı ve türküyü kerîh görür ve türkü dinlemeyi günâh sayardı. Süfyân-ı Sevrî, Hammad, İbrâhim, Şa'bî ve diğer Küfe halkı da aynı görüşte idiler.

Bütün bu anlattıklarımızı Kadı Ebû't-Tayyib et-Taberî nakletmiştir. Buna karşı Ebû Tâlib-i Mekkî "**Kûtü'l-Kulûb**" kitabında birçok kimselerden "Semâın yâni musikînin mübâh olduğunu" yazmış ve ashâbtan Abdullah b. Câfer, Abdullah b. Zübeyr, Muğîre b. Şû'be, Muâviye ve daha başkalarının semâ ettiklerini söylemiştir. Ve devamlı sahâbe ve tâbiîn gibi birçok selef-i sâlihler şiir söylemişler, semâ etmişler ve Mekke'de Hicaz halkı yılın en fazîletli bayram günlerinde semâ dinlemişlerdir ki, bu günler zikir ile geçirilmeleri emredilen teşrîk günleri gibi sayılı günlerdir. Medîneliler de Mekkeliler gibi bu güne kadar şiir dinlemektedirler. Hattâ Kadı Ebû Mervan'a[337] yetiştik. Onun da câriyeleri sûfiler için hazırladıkları şiirleri dinletirdi. Ata'nın da iki câriyesi tegannî eder ve dostları dinlerdi. Ebû'l-Hasan b. Sâlim'e:

– "Cüneyd, Seriyyü's-Sakatî ve Zünnûn gibi zâtlar, gınayı dinlerken siz men eder misiniz?" diye sorduklarında, Ebû'l-Hasan:

– "Benden çok üstün olan bu zâtlar dinledikten sonra ben ne diyebilirim." demiştir. Abdullah b. Câfer et-Tayyar da semâ ederdi. Ancak semâda oyun ve eğlenceyi kabul etmezdi. Rivâyete göre Yahya b. Muaz şöyle demiştir:

"Üç şey kaybettik, bunların yokluğu bize zarardan başka bir şey getirmez. **Birincisi,** haramdan korumak sûretiyle güzel yüz. **İkincisi,** diyâneti korumakla güzel söz ve güzel ses. **Üçüncüsü** de vefâkârlıkla samimî arkadaşlıktır." Aynen bu ifâdeyi bâzı kitaplarda Hâris-i Muhâsibi'den de bulduk. Kemâl-i zühdi, dîninde tevakkîsi ve gayretiyle beraber ifâdede **"semâ"** dinlemeye cevaz vardır.

Ebû Tâlib diyor ki: "İbn Mücâhid[338] semâ olmayan dâvetlere icâbet etmezdi." Birçokları şöyle anlatıyor: "Bir dâvette toplanmıştık. Aramızda Ebû'l-Kasım Beğavî, Ebû Bekir b. Dâvûd[339] ve İbn Mücâhid gibi zâtlar da bulunuyordu. Tâm o sırada "semâ" hazırlandı. İbn Mücâhid, İbn Ebû Dâvûd'un semâ etmesi için, İbn bint-i Mûni'i teşvîk ediyordu. İbn-i Ebû Dâvûd:

– "Babam bana, Ahmed b. Hanbel'den rivâyetine göre, Ahmed b. Hanbel, semâı kerih görürdü, ben de kerih görürüm. Ebû'l-Kasım İbn-i bint-i Mûni' de, dedim. Salih b. Ahmed[340]'den bana rivâyetinde, o da İbn Hubbâze'nin şiirine semâ

ederdi.” dedi. Bunun üzerine İbn Mücâhid:

– “İkinizin de rivâyetleri sizde kalsın.” dedi ve Ebû Bekir’e dönerek:

– “Sen ne dersin, semâ ve şiir haram mıdır?” diye sordu. Ebû Bekir İbn Ebû Dâvûd:

– “Hayır, değildir.” dedi. İbn Mücâhid:

– “Sesi güzel ise söylemesi haram olur mu?” diye sordu. Ebû Bekir:

– “Hayır, olmaz.” dedi. İbn Mücâhid:

– “Bunu şiir haline sokar. Bâzı yerlerini uzatır ve bâzı yerlerini kısaltırsa haram olur mu?” diye sorunca, Ebû Bekir:

– “Ben bir şeytan ile başa çıkamıyorum, iki şeytan ile nasıl başa çıkabilirim.” dedi.

Yine **“Kûtü’l-Kulûb”** sâhibi diyor ki: Ebû’l-Hasan el-Askalânî velîlerden iken, kendisinden geçecek ve bîhûş olacak derecede semâ ederdi. Hattâ bu hususta bir kitap yazdı ve semâı inkâr edenleri o kitapta reddetti. Bunun gibi daha birçokları da semâı yasak edenlerin aleyhinde yazılar yazdılar.

Şeyhin birinden hikâye edildiğine göre diyor ki: Ebû’l-Abbâs: “Hızır aleyhisselâmı gördüm ve:

– “Hocalarımızın üzerinde ihtilâf ettiği bu semâ hakkında sizin görüşünüz nedir?” diye kendisinden sordum. Hızır aleyhisselâm:

– “O, öyle kaygan bir taştır ki, onun üzerinde ancak âlimler ayak tutturabilir.” dedi.

Mümşâd ed-Dînûrî[341]’den hikâye olunduğuna göre diyor ki: Rasûl-i Ekrem’i rüyâmda gördüm ve kendisine:

– “Semâı inkâr eder misiniz?” diye sordum. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– “Hayır, hiç bir şeyi reddetmem. Yalnız onlara söyle; Kur’ân ile başlasınlar ve Kur’ân ile bitirsinler.” buyurdu.

İlim ehlinden olan Tahir b. Bilâl-i Hemedânî el-Varak’dan hikâye edildiğine göre, şöyle anlatıyor: Cidde’de deniz kenarında bir câmide îtikâfa girmiştim. Bir gün câmiin bir kenarında bâzı kimselerin şiir söylediklerini gördüm ve bunu iyi bulmadım. Kendi kendime; “Allahın evinde şiir söylüyorlar.” dedim. O gece rüyâmda Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’i aynı yerde yanında Ebû Bekir (r.a.) olduğu halde gördüm. Bir de baktım ki, Ebû Bekir (r.a.) şiir söylüyor. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de elini göğsüne koymuş, âdeta vecde gelmiş gibi dinliyordu. Kendi kendime; “Daha benim onlara diyecek ne hakkım var. İşte Peygamber dinliyor, Ebû Bekir söylüyor.” dedim. Tam o sırada Rasûl-i Ekrem bana teveccüh ederek: “Bu haktır” buyurdu.

Cüneyd diyor: “Bu sûfiye taifesine, üç yerde rahmet iner:

Birincisi: Yemek yerken; çünkü onlar tam ve ihtiyaç anında ibâdete kuvvet olsun diye yemek yerler.

İkincisi: Müzâkere esnâsında; çünkü onlar ancak sıddîkların makamlarından konuşurlar.

Üçüncüsü: Semâ vaktinde; çünkü onlar vecd içinde semâ eder ve Hakk’a şehâdet ederler.

Rivâyete göre İbn Cüreyc[342] semâa müsâade ederdi. Kendisine:

– “Bu müsâadeniz kıyâmet günü sevapların arasında mı, yoksa günâhların arasında mı gelir?” diye sormuşlar. O da:

– “Ne sevap, ne de günâhlar arasındadır. Lağv gibi bir şeydir.” derdi. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ

“Allahü Teâlâ yemindeki lâğvlerinizden dolayı sizleri muâheze etmez.” (Bakara sûresi, 2/225)

Buraya kadar anlattıklarımız, söylenen lakırdılardır. semâ hususunda bu gibi sözleri taklîdden gerçeği bulmak isteyenler, bu delîlleri inceledikte, delîllerin muâraza ettiğini görür ve hangisi ile amel edeceğini şaşırır. Bâzen kendi arzusu ile bir tarafa meyleder ki, hepsi kusur olur. Lâyık olan hakkı, kendi yollarından aramak lâzımdır. Bu da şimdi anlattığımız gibi mahzurlu veyâ mübâh olup olmadığı hakkında delîlleri araştırmakla olur.

SEMÂIN MÜBAH OLDUĞUNA DÂİR DELÎLLER

Bilmiş ol ki: “Semâ haramdır.” demenin mânâsı, “Allahü Teâlâ, bundan dolayı azâb eder.” demektir. Bu ise yalnız akıl ile değil, nakil ile bilinir. Dînî hükümler ya nassa veyâhut nass üzerine kurulan kıyâsa bağlıdır. Nassdan gâyemiz, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in sözü veyâ işi ile sâbit olan hükümlerdir. Kıyâstan gâyemiz de, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in söz ve işinden anlaşılan mânâlardır. Şâyet bir hükümde nass veyâ nassa dayanan kıyâs olmazsa, artık buna haram olarak hükmetmek bâtıldır. Bu iş, diğer mübâhlar gibi kalır. Semâın haram olduğuna dâir ne nass var ne de kıyâs. Haram olduğuna meyledenlerin göstereceği delîllere vereceğimiz cevapta bunu açıklayacağız. Onların delîllerine vereceğimiz cevaplar tamam olunca, bu maksadı isbât için kâfi gelir. Fakat her şeyden önce biz deriz ki; nass ile kıyâs semâın ibâhatine delâlet eder.

Kıyâs: Tegannîde birkaç mânâ toplanmıştır. Bunları teker teker ele alacağız ve

sonra da hepsinden bahsedeceğiz. Tegannîde mânâsı anlaşılan vezinli güzel söz vardır. Kalbi tahrîk eden güzel bir sestir. Güzel, vezinli olur, vezinsiz olur. Vezinli olanın ya mânâsı anlaşılır; şiirler gibi. Veyâ mânâsı anlaşılmaz; hayvanât ve cansızların sesi gibi...

Ses güzel olduğu için, onu dinlemenin haram olduğunu söylemek doğru değildir; belki nass ve kıyâs ile helâldir.

Kıyâs ile helâl olduğuna gelince; güzel ses, işitme hassasının kendine mahsus anlayışıyla zevkini sağlar. İnsanın aklı ve beş hassası vardır. Her hassanın kendine has bir anlayışı vardır. Her hassa, kendi anlayışına göre zevk alır. Gözün zevki güzel yeşilliklerde, akarsular ve güzel yüzleri görmesindedir.

Hulâsa, bütün çirkin şeyler karşılığındaki güzel şeylerden göz zevk alır. Koku hassası da bütün kötü kokular karşısında ne kadar güzel kokular varsa, hepsinden zevk alır. Tad alma hassası; ne kadar yağlı, tatlı, mayhoş şeyler varsa, onlardan zevk alır. Ekşi, acı ve kekremsi şeylerden hoşlanmaz. Ellemek; yumuşaklık, nezâket, kaypaklık halinden zevk alır ki, bu da katılık ve sertlik karşılığıdır. Akıl da cehâlet ve gabâvetin karşılığı olan zekâ, anlayış ve ilmin zevkini duyar. Bunun gibi, kulak ile duyulan sesler; zevk veren bülbül ve çalgı sesleri, zevk vermeyen eşek ve benzerlerinin sesleri olmak üzere ikiye ayrılır. Diğer hassaların zevkli taraflarında günâh yok da, kulağın kastı neresinde? İşitmek hassası ile diğer hassalar arasında ne fark vardır?

Nassa gelince: Allahü Teâlâ'nın, güzel ses vermesiyle insanları minnet altına alması, onun dinlenebilmesine delîldir. Nitekim âyet-i celîlede:

يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ

"Yaratışta dilediğini artırır." (Fatır sûresi, 35/1) buyrulmuştur. Denildi ki, âyetteki "ziyade" den murad, güzel sestir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur:

مَا بَعَثَ اللّٰهُ نَبِيًّا إِلَّا حَسَنَ الصَّوْتِ

"Allahü Teâlâ gönderdiği her peygamberi güzel sesli göndermi tir." [343] Diğer hadîste de şöyle buyurmuştur:

لَلّٰهُ أَشَدُّ أَذَنًا لِلرَّجُلِ الْحَسَنِ الصَّوْتِ بِالْقُرْآنِ مِنْ صَاحِبِ

الْقَيْنَةِ لِقَيْنَتِهِ

“Allahü Teâlâ, Kur’ân’ı güzel ses ile okuyan kimseyi, arkıcı bir câriyeyi sahibinin dinlemesinden daha dikkat ve zevk ile dinler.” [344] Hadîs-i Şerîfte, Dâvûd aleyhisselâmı övme makamında; *“Kendi kendine ağlamasında ve Zebûr okuyu unda öyle güzel sese mâlik idi ki ins, cin, vah î hayvanlar ve ku lar sesini dinlemek için ba ına toplanırlardı. Zaman gelirdi, güzel sesinin tesîri altında dört yüz ki inin can verdiği olurdu.”* Şeklinde bir kısım vardır. Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi methetmek üzere Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَقَدْ أُوتِيَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

“Ebû Mûsâ’ya, Âl-i Dâvûd’un mizmârından, yâni güzel sesinden verilmi tir.” [345] buyurdu. Allahü Teâlâ’nın:

إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ

“Seslerin en çirkini merkep sesidir.” (Lokman sûresi, 31/19) buyurmasından, güzel sesi övmenin mânâsı anlaşılır, mefhûmu ile buna delâlet vardır.

Şâyet “Evet, güzel ses dinlenir. Ama Kur’ân okumak şartı ile.” dersen, o zaman bülbülün de sesini dinlememek iktizâ ederdi. Çünkü o, Kur’ân okumaz. Mânâsız bir ses dinlemek câiz olunca, sahih mânâları ve hikmetle dolu olan sözleri dinlemek, neden câiz olmasın? “Şiirin bâzısı hikmettir.” buyrulmuştur. Bu anlattığımız, sesin güzelliği bakımından bir görüştür.

İKİNCİ DERECE

Vezinli olan güzel sese bakıştır. Sözün vezinli olması, güzel sesten de ayrı bir şeydir. Nice güzel sesler var ki, vezin ve kafiye ile alâkaları yoktur. Nice de vezin ve kafiyeye uygun sesler var ki, güzel değillerdir. Mahreçleri bakımından güzel sesler üç kısma ayrılır:

Cansızlardan çıkan sesler: Düdük, davul ile benzeri çalgılardan çıkan sesler gibi. Bu sesler ya bir canlının boğazından çıkar. O canlı ya insan olur ya hayvan. Bülbül, kumru, tûti ve benzeri kuşların sesleri hem güzel, hem de kafiye ve vezin bakımından uygundurlar. Onun için bunların sesinden zevk alınır. Seslerde aslolan, canlıların hançereleridir. Çalgılar, canlıların seslerine göre ayarlanmışlardır. Sanat, hilkate benzetilmiştir. Zâten bütün sanatkârlar yaptıkları sanat eserlerini, Allahü Teâlâ’nın yarattığı bir esere bakarak icad ederler.

Sanatlar, hilkatten öğrenilir ve ona uyarlar. Bu hususu açıklarsak, söz çok uzar. Bu sesleri dinlemenin haram olması cidden muhaldir. Çünkü bunların hepsi güzel ve mevzûn sözlerdir. Bülbül ve diğer kuşların seslerini dinlemenin haram olduğunu söyleyen bir kimse yoktur. Yakışan, bülbül sesi ile Âdemoğlunun kendi ihtiyârı ile diğer cisimlerden çıkan sesleri birbirine kıyâs etmek ve aralarında fark gözetmemektir. İnsanın boğazından çıkması ile davul, def ve benzeri âletten çıkması arasında ne fark vardır? Yalnız zevk için değil de doğrudan doğruya dince yasak edilen oyunlar, telli ve nefesli çalgılar bu hükümden müstesnadır; onlar yasaktır. Zîra bunlar, zevkleri yüzünden yasak edilseydi, hepsinin yasak edilmesi iktizâ ederdi. Fakat şarap, yasak edilince, insanlar o kadar ileri gitti ki, şarap küplerini de kırmaya kalkıştılar. Şarap haram olunca, sarhoşların çaldıkları telli ve nefesli çalgılar da şaraptaki hükme uyularak yasak edilmiştir.

Nitekim yabancı kadın ile bir arada bulunmanın haram olması gibi. Çünkü yabancı kadın ile erkeğin bir arada bulunmaları zinânın mukaddimesidir. Bunun gibi, en mahrem yerine yakın olduğu için oyluklara bakmak da haram edildi, neticede sarhoşluğa gideceği için sarhoşluk vermeyen içkinin azı da haram edilmiştir. Her haramın etrafında dolaşılabilecek bir harîmi vardır. Haramlığın hükmü, o harîmi de içine alır ve haramın etrafına yaklaşmak da haram olur. Çünkü ancak bu sâyede haramdan korunur. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى وَإِنَّ حِمَى اللّٰهِ مَحَارِمُهُ

“Her pâdi âhın bir korusu, yasak ettiği bölgesi vardır. Allahü Teâlâ’nın yasak bölgesi de, haram ettiği eylerdir.” [346] Bu gibi çalgıların şaraba uyularak yasak edilmeleri üç sebeptendir:

Birincisi: Zâten içki ile çalınması mutâd olan çalgılar, insanı içkiye teşvîk eder. Çünkü bu gibi zevkler çalgı ile başlar, içkide kemâlini bulur.

İkincisi: Çalgı, yakın bir geçmişte şarap içmiş olanın içmesini hatırlattığı için yasaktır. Çünkü bu gibi çalgılar çalınınca hemen içki hatırlanır. İçki hatırlanınca gönül ona meyleder. Bu temâyül kuvvet bulunca içki de içilir. Zâten bu sebepten ziftli sırlı kaplarda ve diğer çamurdan yapılmış kadehlerde, yâni şarap için kullanılan kaplarda hurma şerbeti içmek de yasak edilmiştir. Çünkü bunlar göz önünde bulundurulursa eski günler, yâni içki içilen günler hatırlanır ve hatıralarda yaşar. Şüphesiz bunları görmekten bir zevk alınmaz, ancak eskiyi hatırlattığı için, yasak edilmiş şeylerdir.[347] Demek ki, bu bardakların yasak edilmesi zevk alındığı için değil, içkiyi hatırlattığı içindir. Şâyet, semâ eden

içkiyi hatırlarsa, bu yüzden ona da semâ haram olur.

Üçüncüsü: Onların başında toplanmaktır. Çalgıların başında toplanmak, kötü kimselerin âdetleri olduğundan, onlara benzemekten men edilmiştir. Zîra "Bir kavme benzemek isteyen kimse, onlardan sayılır." Hattâ bu sebepten, bid'atçiler sünneti işlemeye kalkıştıkları vakit, onlara benzememek için, sünneti dahî terk etmekle hükmedebiliriz. Ve yine bu sebepten davul çalması da haram olur. Şâyet o gibi kötülere benzemek olmasaydı, hacı ve gâziler için çalınan davul gibi olurdu ve bir mahzûru olmazdı. Yine bu sebepten deriz ki: Bir cemâat bir araya toplanıp, meclislerini süslese, içki âlet ve kadehlerini hazırlasa ve bunlara şerbetler doldurup aralarından bir sâki onlara dağıtsa, sâkiden bardağı alan, şarap ile alâkalı bir takım sözler söylese, yâni içki âlemine benzetmek isteseler, mübâh olan bu şerbet, onlara haram olur. Zîra kendilerini kötü kimselere benzetmiş oluyorlar. İşte bu sebepten kötü kimselerin kaftan giydikleri, başlarının tepesinde saç bıraktıkları mutâd olan yerlerde kaftan giymek ve bu şekilde saç bırakmaktan men edilir. Ama Mâverâü'n-Nehir'de Ceyhun'un ötesinde Ezbek diyârında bunlarda bir mahzûr yoktur. Çünkü buralarda bu kıyâfet, iyi kimselerin de îtiyâdıdır.

İşte bu sebeplerden ud (saz), sanc (zil), rebâb (bir nevî telli çalgı), berbed ve benzeri Irak çalgılarının hepsi yasak edilmiştir. Fakat bunlardan başka sarhoşların kullanmaları mutâd olmayan ve sarhoşlukla alâkası bulunmayan, vezinli güzel ses çıkaran davul ve benzeri çalgılar yasak değildir. Çünkü bunlar çalınırken içki hatırlanmadığı, ona teşvîk edilmediği ve içkicilere benzetme olmadığı için, bunlar kuşların sesine benzetilerek, mübâh olarak kalmışlardır. Yasak olmanın illeti, yalnız zevk meselesi değildir. Hattâ içkiyi hatırlatan çalgılar zevk vermeyecek şekilde vezinsiz olsalar, yine haramdır. Kıyâs, helâllığında fesâd olmayan bütün tayyibâtın helâl olmasındadır. Nitekim âyet-i celîlede:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

De ki: Allahü Teâlâ'nın, kulları için çıkardığı zînetleri ve rızkın tayyibâtını, yâni temiz, helâl ve zevk veren kısımlarını kim haram eder?" (A'râf sûresi, 7/32) Bütün bu sesler, vezinli ve güzel ses olmaları bakımından haram olmazlar, belki haram kısmında anlatılacağı gibi, bâzı ârızalar sebebi ile haram olurlar.

ÜÇÜNCÜ DERECE

Vezinli olup, mânâsı anlaşılanlardır; şiir gibi. Bu, ancak insan hançeresinden

çıkar. Bunun mübâh olması mutlaktır. Çünkü bundan mevzûn olmaktan başka, üstelik söylenenin anlaşılması da vardır. Veznin haram olmadığını anlattık. Anlaşılıyor diye bir söz haram olmaz. Vezinli güzel ses de haram değildir. Bunlar teker teker haram olmadıklarına göre, ikisi bir araya gelmekle neden haram olsunlar? Evet, anlaşılan mânâya bakılır. Şâyet kötü sözlerden meydana gelmişse; ister lâhn (nağme) ile okunsun, ister lâhinsiz okunsun, o, haram olur.

Burada hak olan, İmâm Şâfii'nin (Allah rahmet etsin) söylediğidir. İmâm diyor ki: "Şiir bir sözdür; güzeli güzel, çirkini çirkindir. Sessiz ve lahinsiz şiir söylemek câiz olduğuna göre, seslisi ve lahinlisi de câizdir." Çünkü mübâhların fertleri bir araya toplanmakla haram meydana gelmez. Ancak fertlerinde olmayan mahzurlar, hepsinde bulunursa, o zaman haram olabilir. Hâlbuki burada öyle bir şey yoktur. Şiir söylemekten nasıl men edilir ki, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzûrunda bile şiir söylenmiş ve Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً

"Bâzı iirler ayn-ı hikmettir." [348] buyurmuştur. Ve bizzât Hz. Aişe Lebîd'in şu şiirini okumuştur:

"Himâyelerinde barınabilecek insanlar çekildi gitti de, kendileriyle ya anılamayacak uyuzlular arasında kaldım." Buhârî ile Müslim'de Hz. Âişe'den rivâyete göre; Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Medîne'ye hicret ettiği zaman, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Bilâl zehirli sıtma hastalığına yakalandılar. Ben, babam ile Bilâl'a nasıl olduklarını sordum. Babam Ebû Bekir'i sıtma tuttuğu zaman:

"Herkes çoluk çocuğu arasında sabahlar. Fakat, ölüm kendisine nâlinlerinin kayışından daha yakındır." demiştir. Bilâl da sıtması kesildiği zaman yüksek sesle:

"Acaba bir daha izhir ve celîl otları arasında yatmak nasîb olacak mı?

Tüfeyl ve Şame tepelerini görecek ve Mücene suyundan kana kana içecek miyim?" demiştir. Yâni Mekke'nin hasretini çekiyorlardı.

Hz. Âişe diyor ki: Vaziyeti Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e anlattım. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Allahım, Mekke'yi sevdiğimiz gibi ve belki daha da fazla Medîne'yi bize sevdir." buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Mescid-i Nebevî'nin inşâsında taş taşırken:

"Bu hamallık Hayber hamallığına benzemez, ondan çok hayırlı, iyi ve temizdir." şiirini okumuştur.

Yine diğer bir defa şöyle buyurmuştur:

لَا هُمَّ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الْآخِرَةِ فَارْحَمِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ

"Allahım! Hayât, âhiret hayâtıdır. Muhâcir ve ensara sen rahmet et." [349] Bu hadîsler, Buhârî ile Müslim'dedir. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hassan için Mescîd'de bir minber hazırlattı. Hassan minbere çıkar ve ayakta Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i öven veyâ onu müdâfaa eden şiirler söylerdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

إِنَّ اللهَ يُؤَيِّدُ حَسَّانَ بِرُوحِ الْقُدُسِ مَا نَافَحَ أَوْ فَاخَرَ عَنْ

رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"Muhakkak ki, Allahü Teâlâ, Rasûlü'nü övmek ve müdâfaa etmek hususunda Hassan'ı Rûhu'I-Kuds ile takviye etmektedir." [350] buyurdu. Nâbiğa, şiirini söylediği zaman, yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

"Di lerin dökülmesin." [351] diye kendisine duâ etmiştir. Yine Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ashâbı onun huzûrunda şiir söylerler ve Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de gülümserdi.[352] Amr b. eş-Şureyd'in babası Süveyd-i Sakafî'den rivâyetinde, babası diyor ki; Rasûl-l Ekrem'e Ümmî b. Ebû's-Salt'ın yüz kafiyeli şiirini okudum. Her beyti okudukça Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): *"Devâm et, nerede ise bu iirleri ile Müslüman olacaktı."* buyurdu. Enes'in (r.a.) rivâyetinde: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in seyahatinde de şiirler söylenirdi. Encüşe kadınlara, Berâ b. Azib de erkeklere şiir söylerdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Encüşe'ye:

يَا أَنْجَشَةُ رُوَيْدَكَ سَوْقَكَ بِالْقَوَارِيرِ

"Ey Encü e! Bardakları kırmadan, yâni bardak gibi kolay kırılan ve gönlü yumu ak olan kadınları fazla incitmemek üzere   iirlerini söyle." [353] buyurmuştur.

Develerin peşinde böyle şiir ve beyitler söylemek Arab âdetlerinden olup, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ve sahâbe devrinde mevcut idi. Bu ise güzel ses ile mevzûn şarkılardan ibârettir. Bunu sahâbeden kimse inkâr etmediği gibi, bâzen zevk ve bâzen de develeri coşturup yürütmek için bunu yaparlardı. Artık vezinli, güzel sesli ve anlayışlı sözlerdir diye haram olması düşünülemez.

DÖRDÜNCÜ DERECE

Kalbi harekete geçirip, kalbe gâlip olan tarafı açığa çıkarması bakımından üzerinde durmaktır. Derim ki: Vezinli nağmelerin rûhlar ile münâsebetinde

Allahü Teâlâ'nın bir sırrı vardır. Öyle ki, o nağmeler rûh üzerinde acayip tesirler meydana getirir. Bâzı sesler, kalbi neşelendirir; bâzıları mahzûn eder, bâzıları uyutur, bâzıları da güldürür ve hoplatır. Diğer bâzıları da söylenene uygun şekilde âzâları hareket ettirir. Bunu şiirin mânâsı anlaşıldığına hamletmek doğru değildir. Çünkü bu, diğer çalgılarda da cârîdir. Hattâ denildi ki: Bahar ve yeşilliği ûd ve evtârı (keman) kendisini harekete geçirmeyen kimsenin mizacı bozuktur, tedâvisi imkânsız bir rûh hastasıdır. Baharın yeşilliği ve çalgı seslerinde bir mânâ olmadığı meydandadır. Bununla beraber beşikteki çocukta bile güzel sesin tesîri görülen bir gerçektir. Ağlamakta olan çocuğun kulağına giden güzel ses, kendisini susturur ve o sese doğru meyleder. Develer bile katı tabiatleri ile sürücülerinin nağmelerine bayılır da ağır yük, kendilerine hafif ve uzak mesâfe de yakın gelir.

Çünkü bu sesten son derece zevk alırlar. Katı tabiatleri ile deve dahi sırtındaki şarkıcının sesinden öyle müteessir olur ki, yükü kendisine hafif gelir, aldığı zevk sayesinde uzak mesâfeler kendisine kısalır. Kendisini sarhoş ve mest edecek derecede bir zevk alır. Yol uzadığı vakit mahfeler altında kendilerine ağırlık ve yorgunluk gelir. Fakat deve sürücüsünün o nağmesini duydukları zaman, hemen boyunlarını o tarafa uzatır, kulakları nağmeden aldığı bu zevk ile o kadar mest olurlar ki, semeri ve yükü sırtında sallanmaya başlar. Bâzen nağmeden aldığı bu zevk ile, o kadar mest olur ki, ağır yük altında bilmeyerek süratli hareketi ile ölüme sürüklenir, kendi kendini telef eder. Ebû Bekir Muhammed b. Dâvûd ed-Dinûrî şöyle anlatıyor:

"Çölde Arap kabîlelerinden bir kabîleye uğradım. Zâtın biri beni çadırına alarak misâfir etti. Orada eli ayağı bağlı siyah bir köle ve çadırın etrafında da yeni ölmüş develer gördüm. Bir deve de henüz ölmemiş bitkin bir vaziyette can çekişiyordu. Köle, bir fırsatını bularak bana:

– "Sen misâfirsin. Efendimin misâfire hürmeti sonsuzdur. Ne olur bir iltimâs et de beni kurtar." dedi. Akşam olunca ev sâhibi yemeği getirdi. Ben de:

– "Kölenin ellerini çözmeden yemeğini yemem." dedim. Adam:

– "Bu köle beni mahvetti. Benim bir kaç devem vardı, bunların sırtından geçinirdim. Develeri bu köleye verdim, o da onları yüklettikten sonra şarkı söylemeye başladı. Sesi çok güzel olduğu için develeri mest etti ve üç günlük mesâfeyi bir günde aldı. Develerin yüklerini alınca, gördüğün gibi hiç biri yerinden kalkamadı ve hepsi öldü." dedi. "Fakat mâdem ki siz kıymetli misâfirim olarak iltimâs ettiniz, ben de ellerini çözeyim." dedi ve çözdü. Ben, adamın sesini duymak istedim. Sabah olunca saka devesi ile su getirmesini ve şiir söylemesini efendisi emretti. Köle şiire başlayınca, deve yerinden sıçrayarak yularını

kopardı ve ben de bayıldım düştüm. Gerçekten böyle güzel ses, ömrümde duymamıştım.

Anlaşılıyor ki, mûsikinin gönül üzerinde tesîri vardır. Bundan müteessir olmayan kimse, hasta ve halet-i rûhiyesi bozuktur. Bu adamın, kabalığı kuşlar, develer ve bütün hayvanlardan da fazladır. Çünkü bunların hepsi vezinli nağmelerden müteessir olurlar. Nitekim kuşlar bile, güzel sesini dinlemek için Dâvûd aleyhisselâmın başı üstünde saf bağlarlardı. Binaenaleyh mûsikinin rûhlar üzerindeki tesîri mutlak sûrette onun mübâh veyâ haram olmasına sebep teşkil etmez. Ancak bu vaziyet ahvâl ve şahıslara göre değişik bir manzara arzeder ki, bu takdirde mûsikinin hükmü, kalpte olanın hükmüne tâbidir. **Ebû Süleymân ed-Dârânî** diyor ki: Mûsiki, kalpte olmayan bir şeyi kalbe koyamaz. Ancak kalpte olanı harekete geçirir. Seci, kafiye ve vezinli sözleri söylemek bâzı maksatlara gönülleri çevirmek bakımından bir kaç yerde âdettir. Bunlar da yedi yerdir:

Birincisi: Hacıların uğurlanışı esnâsında çalıp söylenenlerdir. Onlar önce kasabalarda davul, şâhin çalıp şiirler söyleyerek memlekette dolaşırlar ki, bu mübâhtır. Zîra bunların söyledikleri Kâbe, Makam, Hatîm, Zemzem ve diğer mübârek makamları öven ve Arap çölünü anlatan şiirlerdir. Bunlar insanları Kâbe'yi ziyârete teşvîk eder ve insanların gönüllerini teshîr ederler. İçeride bir aşk varsa onu ateşlendirirler; yoksa bir heves ve heyecan uyandırırlar. Hac, bir ibâdet ve ona teşvîk, güzel bir hareket olduğuna göre, hangi vâsıta ile olursa olsun, ona teşvîki sağlayan her şey makbuldür. Nasıl ki vâize, sözlerini süsleyerek vezin haline getirip yaldızlı cümleler kullanmak ve bu gibi cümlelerle haccın ehemmiyetini ve mükâfatını güzelce anlatıp, hacca teşvîk etmek câiz ise başkalarını da bu hususta manzûm şiir ve beyitler okumak sûretiyle hacca teşvîk etmek câizdir.

Çünkü secili sözler, bir de vezin haline gelirse tesîri daha da artar. Buna bir de güzel ses eklenirse, tesîr biraz daha çoğalmış olur. Hele buna davul, şâhin ve hareketler eklendi mi bu tesîr son haddine ulaşır. Kötülerin kullandığı nefesli ve telli çalgılar, bu işe katılmayınca, bütün bunların hepsi câizdir. Evet, hacca çıkması câiz olmayan kimseyi, meselâ hac farizasını îfa etmiş, tekrar gitmek istiyor fakat anne ve babası izin vermiyor, bunun hacca gitmesi haramdır. İşte bu gibileri çekici sözler ve mûsiki ile hacca teşvîk etmek de haramdır. Çünkü harama teşvîk de haramdır. Yine yol emniyeti mevcut değil ve yolda tehlike var ise hacca teşvîk câiz olmaz.

İkincisi: Hacılarda olduğu gibi, gâzilerin, insanları gazâya teşvîk için yaptıkları da câizdir. Fakat onların şarkıları ve okunuş tarzları, hacıların şiir ve

okunuş şeklinden ayrı olmalıdır. Zîra harbe teşvîk, korkakları cesârete getirmek, düşmanlara karşı onları harekete geçirmek, kahramanlığı övmek ve cihâd uğrunda mal ve cana kıymet vermemek gibi şarkılar ve bu şarkıları aynı rûh içinde söylemekle mümkündür. Nitekim Mütenebbî şöyle diyor:

“Kılıçlar altında fazîletler tamamlanmazsa, artık zillet belirir.” Yine:

“Korkaklar, korkaklığı akıllılık sanır. Hâlbuki bu anlayış alçak tabiatlerin bir hîlesidir.” demiştir.

İşte buna benzer korkaklığı yeren, şecaati öven marşlar ve şarkılar söylenmelidir. Vezin ve besteleri teşvîk, yollarına göre değişir. Gazânın mübâh olduğu yerlerde böylece gazâya teşvîk mübâh, müstehâp olduğu yerlerde de mendûbtur. Fakat bütün bu tahrikler harbe çıkabilecek vazıyette olanlara yapılmalıdır.

Üçüncüsü: Düşman karşısında kahramanların kendilerini öven şiirleridir. Yâni bu şiirleri kendilerini harekete geçirmek, kuvvet almak ve harbe isteklenmek için söylerler. Burada insanın kendi kendini ululuk ve kahramanlıkla övmesi vardır. Bu da hafif ve güzel sesle söylenirse daha çok tesîr eder. Bu, mübâh olan her mühârebede mübâh, mendûb olan her mühârebede ise mendûbtur. Fakat Müslümanlarla, zimmîlerle ve şer’an mahzurlu olan muhârebelerde günâhtır. Çünkü yasaklara teşvîk yasaktır. Böyle muhârebe esnâsında kendisini övmek, sahâbenin şecaatli sîmâlarından nakledilmiştir. Hz. Ali, Halid ve benzerleri gibi. (Allah hepsinden râzı olsun). Bunun için deriz ki:

Harp esnâsında şâhîn (bir nevi çalgı âleti) çalınmamalıdır. Çünkü sesi, yumuşatıcı ve hüzün vericidir; cesâret bağlarını gevşetir, harp isteğini zayıflatır. Çoluk çocuğu hatırlatır ve harbe karşı tenbellik uyandırır. Kalbi yumuşatıcı bütün sesler de böyledir. Kalbi yumuşatıp mahzun edecek sesler, kalbi galeyana getirip tahrik edecek seslerden ayrıdır. Harp esnâsında o gibi sesleri çıkaran kimse, orduyu harpten soğutacağı için, âsî olur. Ancak aslında yapılması yasak olan harbi sabote etmek için yapıyorsa, o zaman âsî olması şöyle dursun, belki itâat etmiş olur.

Dördüncüsü: Ölü için yapılan ağıt ve nağmelerdir. Bunun tesîri, insanı coşturup ağlatmasında ve üzüntü içinde bırakmasındadır. Üzüntü ve hüzün biri makbul, diğeri mezmûm olmak üzere ikiye ayrılır. Kaybolan şeye üzülmek, mezmûmdur. Zîra Allahü Teâlâ:

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ

“Kaybettiğiniz şeye üzülmeyesiniz diye...” (Hadîd sûresi, 57/23)

buyurmuştur. Ölülere mahzûn olmak da bu kabîldendir. Çünkü buna üzülmek, Allâhü Teâlâ'nın kazâsına küsmek ve telâfisi mümkün olmayan bir şey için boşuna üzülmektir. Bu husustaki elem ve keder mezmûm olduğuna göre ağlamak sûretiyle bunu tahrîk etmek de mezmûmdur. Bunun için ağlamak, katî sûrette yasak edilmiştir.

Makbul olan üzüntü, insanın dîni hususunda işlediği günâhlara üzülmesidir. Bunlar için ağlaması, ağlamaya çalışması ve üzülmesi makbuldür. Âdem aleyhisselâm bunlar için ağlamıştır. Bu üzüntüyü tahrîk etmek makbuldür. Zîra üzülerek tövbe eder ve günâhlarından sarf-ı nazar eyler. Bunun için Dâvûd aleyhisselâmın ağlaması da makbul sayılmıştır. Zîra onun devamlı üzüntülü olması ve ağlaması hatâ ve zelleleri sebebiyle idi. Dâvûd aleyhisselâm da ağlar, ağlatır, mahzûn olur ve o dereceye kadar mahzûn ettirirdi ki; onun ağlaması sebebiyle meclisinden cenâzeler kalkardı. Yâni ağlayıp ağlatmasına dayanamayarak ölenler olurdu. O, ağlamasını hem söz, hem de ses ile yapardı. Bu makbuldür. Çünkü iyiliğe götürüyor. İyiliğe götüren her şey makbuldür. Bunun için vaize, kürsülerden güzel ses ile, tahrîk edici, hüzün verip kalbi yumuşatıcı şiirler okumak, yasak değildir. Ağlaması ve ağlamaya çalışması ve bu sûretle cemâati ağlatması da yasak değildir.

Beşincisi: Neşeli zamanlarda neşeyi arttırmak için mûsiki çalmaktır. Şâyet bu sevinç, mübâh bir şey için ise ona teşvîk de mübâhtır. Bayram ve doğum günlerinde, sünnetlerde, hafız cemiyetlerinde, düğünlerde ve gurbetten gelen için söylenen şarkı ve mûsikiler gibi. Nağmeyi açıklamak için bütün bunlar mübâhtır. Çünkü bâzı lahinler (nağme), besteler, neşe ve sevinci arttırır. Bu haller de sevinç ve neşe halleridir. O halde böyle günlerde neşeyi arttıran şey de mübâhtır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Mekke-i Mükerreme'den Medîne-i Münevvere'ye hicret buyurduklarında kadınların dam başlarında def ve sesle şiirler söyleyerek neşelerini arttırmaları buna delâlet eder.[354] Kadınların söyledikleri şiirler:

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا مِنْ ثَنِيَّاتِ الْوَدَاعِ
وَجَبَ الشُّكْرُ عَلَيْنَا مَا دَعَا لِلّٰهِ دَاعٍ

"Ay bize Seniyyetü'l-Vedâ tarafından doğdu.
Allah'a dâvet eden bulundukça, bize de ükretmek vâciptir."

Kadınların bu hareketi, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in gelmesinden doğan sevinç ve

heyecanı açıklamaktır. Bu sevinç, makbul bir sevinçtir. Bunu şiir, nağme ve raks ile açıklamak da makbuldür. Raks ahkâmında açıklanacağı gibi, sahâbeden bir cemâatin, bir sevinçten dolayı tek ayak üzerine kalktıkları da rivâyet edilmiştir. Gelen her misâfir ve mübâh olan her sevinç için bu câizdir. Buhârî ile Müslim'de Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edilen şu hâdise de buna delâlet etmektedir. Hz. Âişe diyor ki:

"Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), ridâsını bana örttü ve Mescid'de Habeşîlerin kalkan oyunlarını seyrediyordum. O dereceye kadar ki, artık usanmıştım. Oyun seyretmeye hevesli genç bir kızın dahi usanmasından, bu oyunu seyretmenin ne kadar uzadığını takdir edersiniz."

Yine Buhârî ile Müslim'de Hz. Âişe'den rivâyete göre: Mina'da bayram günlerinde yanında iki kız def çalıp şiirler söylerken Hz. Ebû Bekir yanlarına girdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de ridâsını başına almış yaslanıyordu. Ebû Bekir onları kovdu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yüzünü açarak:

دَعْهُمَا يَا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّهَا أَيَّامُ عِيدٍ

"Ya Eba Bekir! Onları bırak, bayram günleridir." [355] buyurdu. Yine Hz. Âişe diyor ki:

"Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) beni ridâsı ile örttü ve ben mescidde kalkan oynayan Habeşlileri seyrediyordum. Tam bu sırada Hz. Ömer gelerek onları men edince Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَمْنًا يَا بَنِي أَرْفِدَةَ

"Emin olduk, ey Erfide oğulları." [356] buyurdu.

Amr b. Hâris'in ibn Şihab'dan rivâyetinde, şarkı söyleyip sallandıkları da vardır. Ebû Tahir'in İbn Vehb'den rivâyetinde:

"Vallahi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) onun kapısı önünde bakıyor ve Habeşîler harbelerle Mescid-i Rasûl'de oynuyorlardı. Onları seyredebilmem için, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) beni ridâsı ile örtüyordu. Sonra ben dönmek istediğimde benim için Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de kalktı."

Yine Hz. Âişe'den rivâyete göre, Hz. Âişe diyor ki:

"Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yanında iken oyuncak bebeklerle oynardım. Emsâllerim ve dostlarım, oynamak için bana geldiklerinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den çekinirlerdi. Fakat Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), bana geldikleri için sevinirdi." Diğer bir rivâyette:

“Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bana:
– “Bunlar (oyuncaklar) nedir?” diye sordu. Ben:
– “Bunlar benim kız çocuklarımdır.” dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
– “Şu ortalarındaki nedir?” diye sordu. Ben:
– “O da attır.” dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
– “Şu üzerlerinde takılı olan nedir?” diye sordu. Ben:
– “Kanatlarıdır.” dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
– “İki kanatlı at olur mu?” dedi. Ben:
– “Duymadın mı? Dâvûd oğlu Süleymân aleyhisselâmın kanatlı atları vardı.” dedim. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) dişleri görülecek şekilde gülümsedi.”[357]

Biz (Şafiî)lere göre hadîsdeki oyuncaklar çocukların saksı, toprak ve bez parçalarından yarım yamalak yaptıkları oyuncaklar mânasındadır. Nitekim diğer rivâyetlerde, “Atın bezlerden iki kanadı vardı.” şeklindedir. Yine Hz. Âişe diyor ki:

“Buas Günü’nün şiirlerini terennüm eden iki küçük kız yanımda iken Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) geldi ve ridâsını başına çekerek yatağına yaslandı, yüzünü de arkaya çevirdi. Bu sırada babam Ebû Bekir gelerek: “Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in huzûrunda bu şeytan çalgıları nedir?” diye beni azarladı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ona dönerek:

“Onları bırak!” buyurdu. Fakat yönünü başka tarafa çevirince, gözümle çocuklara işaret ettim, onlar da çıkıp gittiler. O gün, bayram idi. Sudanlılar kılıç ve kalkan oyunları oynuyorlardı. Ya ben ricâ ettim veyâhut Rasûl-i Ekrem (s.a.v.); *“Görmek ister misin?”* dedi. Ben de, “Evet.” dedim ve beni arka tarafına aldı. Omuzlarına yaslandım, yanaklarım yanaklarına değecek şekilde seyrediyordum. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

دُونَكُمْ يَا بَنِي أَرْفِدَةَ

“Daha yakla ın ey Erfide oğulları.” buyurdu. Usandığımda Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
– *“Artık yeter değil mi?* buyurdu. Ben de:
– “Evet.” dedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):
– *“O halde gidin.”* buyurdu.”

Sahîh-i Müslim’deki rivâyette ise Hz. Âişe: “Omuzuna yaslanmış bir vaziyette seyrettim ve nihâyet kendi arzumla ayrıldım.” şeklindedir.[358]

Bütün bu hadîsler, Buhârî ile Müslim’dedir. Şarkı ve oyunun haram olmadığına bunlar açık hükümlerdir. Bunlarda bâzı ruhsatlara da delâlet vardır. Onlar da:

1 - Oyuna ruhsattır. Habeşîlerin oyun ve titremeleri kimse için gizli ve kapalı değildir.

2 - Bu işlerin mescidde yapılması.

3 - Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in *"Birbirinize daha çok sokulun."* emri, oyun ve temâs ile emirdir, nasıl haram olur?

4 - Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), *"Bugün bayram, sevinç ve ne e günüdür."* buyurarak, Ebû Bekir ve Ömer'in (r.a.) inkâra kalkışmalarından onları men etmesidir.

5 - Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in, Hz. Âişe'ye uyarak uzun müddet seyretmesi ve dinlemesidir. Burada ayrıca, oyunları seyretmekte kadın ve çocukların gönüllerini hoş etmek, ahlâk bakımından zühd ve takva sertliğine bürünerek onları men etmekten daha güzel olduğuna da delîl vardır.

6 - Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in Hz. Âişe'ye, *"Nasıl, seyretmek istiyor musun?"* diye sormasıdır. Buradan anlaşılıyor ki: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir mecbûriyet karşısında değil idi. İlk teklif kadından gelse, belki Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) huzûrun bozulacağını düşünerek ve istemeyerek müsâade etmiş olabilirdi. Hâlbuki vaziyet hiç de öyle değil, bizzât kendisi teklif etmiştir.

7 - Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in, câriyelerin def ile çalgı çalıp şarkı söyleyerek oynamalarına müsâade etmiş olmasıdır. Hâlbuki bu da kötü insanların kullandığı çalgılara benzer. Bundan anlaşılıyor ki, yasak olan mizmar ve çalgılar, başkalarıdır.

8 - Küçük kızların seslerini, yaslanmış olduğu halde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in duymuş ve dinlemiş olmasıdır. Eğer yasak olan telli çalgılardan olsaydı, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in orada oturup dinlemesi câiz olmazdı ve oturmazdı. Bütün bunlar, telli çalgılar gibi, kadın sesinin haram olmadığına delâlet etmektedir. Kadın sesi ancak fitne korkusu anında haram olur.

Bütün bu açık hüküm ve kıyâslar tegannînin, raksın, def çalmanın kılıç ve kalkan oyunlarının ve neşe günlerinde Habeşî ve Zencilerin oyunlarını seyretmenin mübâh olduğuna delâlet etmektedir. Bayram günleri neşe günü oldukları gibi evlenme, ziyafet, doğum, sünnet, gurbetçinin gelmesi ve her hangi toplantı günleri de neşe günleridir. Bugünlerde de mûsiki dinlenebilir.

Altıncısı: Gönlü tesellî etmek, aşkı heyecanlandırmak ve hevesi arttırmak için âşıkların yaptığı semâdır. Mâşûk ile buluştuğu zaman ise gâye, zevki arttırmaktır. Ayrılık zamanında ise gâye, ona karşı olan iştiyâkını arttırmaktır. İştiyâk her ne kadar acı olsa da vuslat ümidi olunca kendine mahsus bir zevki vardır. Çünkü ümit, dâima tatlıdır. Ümitsizlik elem vericidir. Ümitteki lezzet, iştiyâkın kuvveti nisbetinde çoğalır. İşte şu semâ da, iştiyâkı tahrîk ve sevgilisinin güzelliğini uzun uzadıya anlatmakla beraber, umulan mülâkattaki

zevki tahsil ve aşkı heyecanlandırarak iştiyâkı harekete geçirmek vardır. Bu semâ, iştiyâkında olan kimseye ulaşmak mübâh ise helâldir. Meselâ ailesine âşık olan bir kimse, ona mülâkatta fazla zevk almak için onun tegannîlerini dinlemesi gibi... Göz, görmekle, kulak da dinlemekle zevklerini alırlar. Kalb de buluşmanın zevkini ve ayrılmanın elemini bu sûretle anlar ve lezzetlerin sebepleri bir araya toplanmış olur. Bunlar, dünyalıktan istifâde edilecek zevk çeşitleridir.

Zâten dünya hayatı, oyun ve oyuncaktan ibârettir. Bunlar da dünya hayatının bir kısmıdır. Bunun gibi, âilesi ile kendi arasına bir dargınlık veyâ kırgınlık girmişse, semâ ile şevkini arttırmak ve bu sâyede vuslat talebinde bulunmak da câizdir. Fakat âilesini boşamışsa, artık bu yollara başvurması haramdır. Bunun gibi, bakması ve yaklaşması haram olan yabancı bir kadını aklına alıp mûsikisini onun nâmına söylemek de haramdır.

Zîra böyle yapmak, nefsi kötü yollara tahrîk ve mübâh olmayan işlere teşvîktir. Zamanımızın âşıklarının çoğu ve şehvetin galeyânı sırasında gençlerin âdîleri, gönüllerine bu gibi şeyleri almaktan hâlî değildir. Bu ise şiddetle yasaktır. Çünkü nefiste saklı bir hastalıktır. Yâni bu semâın yasak olması, bu hastalığı canlandırması bakımındandır. Yoksa semâ olduğu için değildir. Bunun için hakîmin birine aşktan sorduklarında: “İnsanın içinden beynine çıkan bir dumandır. Onu münâsebet yok eder, mûsiki artırır.” diye cevap vermiştir.

Yedincisi: Allah’ı seven ve Allah’a âşık olanların ve Allah’a ulaşmaya iştiyâkı olanların semâıdır. O, nereye bakarsa Allah’ı görür; nereden duyarsa duysun, Allah’tan duyar. Mûsiki bu gibilerin aşkını kuvvetlendirir, şevkini arttırır, kalbinin ateşini alevlendirir ve onu öyle keşif ve taltiflere ulaştırır ki, onlar söz ile ifâde edilemez; tadan bilir; tadını alamayanlar ise inkâr eder. İşte bu hallere sûfîler dilinde vecd hali denir ki, vücud ve tesâdüften alınmadır. Yâni kendinde öyle haller buldu ve öyle şeyler ile karşılaştı ki, semâdan evvel böyle bir şeye rastlamamış ve böyle bir şey bulmamıştı. Sonra bu halleri öyle sebepler takip eder ki, onlar ateşleri ile kalbi yakar ve kötülüklerden temizlerler.

Nitekim yakmak sûretiyle bir cevherin yabancı maddelerden temizlenmesi gibi. Kalp, böylece temizlendikten sonra bir takım gerçekleri müşâhade ve gizli işleri keşfetme hali başlar. İşte Allahü Teâlâ’yı sevenlerin ulaşmak istedikleri son gâye ve bütün yakınlıkların son meyvesi budur. İnsanı bu mertebeye ulaştıran her şey, yakınlık vâsıtalarından olup, isyân ve mübâhlar cümlesinden değildir. Semâ vâsıtasıyla bu hallerin kalpte hâsıl olması, vezinli nağmelerin ruhlar ile münâsebetinde ve ruhları mûsikilere teshîr etmesi, ruhların mûsikilerden, aşka gelmek, sevinmek, mahzûn olmak, kendinden geçmek gibi müteessir olmaları, Allahın bir sırrıdır.

Seslerle gönüllere tesîrin bu sırrına, mükâşefe ilminin inceliklerinde katı kalpli, ahmak ve semâın zevkinden mahrûm olan kimseler, mûsiki dinleyenin bundan zevk almasından vecde gelip halinin değişmesi ve renginin solmasından, hayvanların helvadan lezzet almaya şaşmaları ve hünsâların kadınlarla zevk almaktan, çocukların, riyâset ve mevkilerden büyüklerin zevk almasına şaşmaları gibi. Câhilin, Allahü Teâlâ'yı, azamet ve celâlini, sanatındaki acâiblerini bilmekte alınan zevke şaşmaları gibi şaşar dururlar. Aslında bütün bunların bir sebebi var, o da, her zevk bir anlayıştır. Anlayışta, anlaşılması gereken bir şey ile anlama kuvveti ister. Anlayış kuvveti olgunlaşmayan kimse, bu zevki anlaması düşünülemez. Çünkü tad alma hâssasını kaybeden kimse yemekten nasıl zevk alsın? Duymayan kimsenin, güzel sesten, aklı olmayan kimse de mâkûlâttan nasıl zevk alabilirler? Mûsikinin zevki de önce sesin kulağâ gelmesi ve sonra da kalbin ondan zevk alması iledir. Bu hâssaları kaybeden, elbette bu zevkten mahrum olur. Belki Allah'a karşı aşk nasıl düşünülebilir ki, semâın zevki onu tahrik etsin? diye hatırına bir şey gelirse:

Bilmiş ol ki: Allahü Teâlâ'yı bilen Onu sever; bilgisi kuvvetlendikçe sevgisi de artar. Kuvvetli sevgiye aşk denir. Aşkın mânâsı ifrât derecede sevgidir. Bunun için Araplar, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i Hira mağarasında ibâdette gördükleri zaman, “Muhammed, Rabbisine âşık oldu.” dediler.

Yine bilmiş ol ki: Güzelliği anlayanlar için her güzel sevimlidir. Allahü Teâlâ cemâl sâhibidir; güzeldir, güzeli sever. Fakat güzellik, kalıp, kıyâfette ve yüz parlaklığında olursa göz ile görülür. Güzellik, celâl ve azamet, ululuk, yücelik, rütbe üstünlüğü, güzel vasıflar, güzel ahlâk, herkes için iyilik dilemek, devâmlı olarak herkese iyilik etmek ve benzeri bâtınî sıfatlardan ise bu güzellik kalp hâssası ile anlaşılır. Cemâl, güzellik kelimesi bâzen bu mânâda da kullanılır. Falan zât, güzel ve cemâl sâhibidir, denir. Hâlbuki boy güzelliği değil, ahlâk ve iyi vasıflar güzelliği murad edilir. İnsân, endâm güzelliği ile sevildiği gibi, bu bâtınî güzelliği ile de sevilir. Bu sevgi bâzen o kadar ileri gider ki aşk halini alır.

Şâfiî, Mâlikî, Hanefî ve Hanbelî gibi mezhep imamlarını sevmekte o kadar ileri gidenler olmuştur ki, mal ve canlarını uğurlarında fedâ etmişler ve ifrâtta her âşıkı geçmişlerdir. Şâyân-ı hayrettir ki, halâ ölü olduğu için kendisini göremediğinden, güzel veyâ çirkin olduğunu bilmediği halde; güzel, iyi vasıf, sâlih amel ve benzeri iyi hâsletler sâhibi olan bir kimseye âşık olmayı biliyor da, bunca nîmetlerine ulaştığı ve belki âlemde sevilen, iyi ve güzel her ne varsa O'nun iyiliklerinden biri, lütuf eserlerinden bir eseri sahâvet deryâsından bir katre olduğunu, belki âlemde, âlemin bidâyetinden inkırazına kadar, kulak, göz, kalp ve diğer hâssalarla bilinen bütün hüsn ve cemâl, yerin dibinden Arş'ın

üstüne kadar her ne varsa O'nun kudret hazînesinden bir zerre ve hazretinin nurlarından bir semâ olduğunu anlamıyor.

Keşke bilseydim, bütün bu vasıfların sâhibi olan zâtı sevmeye nasıl akıl erdiremiyor ve bütün bu kemâl sıfatlarını bilen âriflerin gönüllerinde O'nun sevgisi kuvvetlenerek öyle bir dereceye yükselir ki, aşk kelimesi de O'nun sevgisinin derecesini ifâde edemediğinden, o sevgiye aşk adını vermenin zulüm olacağına akıl erdiremiyor.

Her şeyden açık olmasına rağmen açığa çıkmaktan saklanan, nuru bütün kâinatı aydınlatırken gözlere görülmeyen Allahü Teâlâ'yı tesbîh ve noksan sıfatlardan tenzîh ederim. Eğer nûrdan yetmiş perde ardında saklanmasaydı, O'nun celâlinin nûru, O'nun cemâlini düşünenlerin gözlerini yakardı.

Şâyet O'nun son derece açıkta oluşu, gizliliğine sebep olmasaydı, akıllar hayrete düşer; gönüller şaşırır, beşerî kuvvetler rüsvây ve âzâlar birbirinden ayrılırdı. Eğer kalpler demir ve taştan olsaydı, O'nun nûrunun tecelliyâtı karşısında paramparça olurdu. Yarasa kuşu, güneşin ziyâsına nasıl dayanabilir? Bu işâretlerin tahkiki **"Muhabbet Kitâb"**ında gelecektir. Orada Allah'tan başkasını sevmenin cehâlet ve kusur olduğu anlatılacaktır. Belki gerçek mârifet sâhibi, Allah'tan başka kimseyi bilemez. Çünkü gerçekte Allahü Teâlâ'nın zât ve ef'âlinden başka bir şey yoktur. Bütün gördüklerini bir iş ve işin eseri olarak anlayan kimse, artık işin sâhibinden başkasını düşünmez. Meselâ, -Allah rahmet etsin- Şâfii'yi ve onun yüksek ilmini; kâğıt, mürekkep ve yazı bakımından değil de tasnîfâtı bakımından onun eserlerini bilen, artık onu bırakıp başkasına bakmaz ve sevgisini başkasına intikal ettirmez. Allahü Teâlâ'nın zât ve sıfâtından başka ne varsa hepsi O'nun eseri ve işidir. Bunu böyle anlayan, -bir kitaptan sâhibinin fazîletini anladığı gibi- bu masnûâttan da sâhibinin kudret ve azametini anlar ve bütün mârifet ve sevgisini ancak Allahü Teâlâ'ya hasreder; başkasına bakmaz. Bu aşkın ayırıcı husûsiyeti, ortaklık kabul etmemesindedir. Bunun dışındaki bütün aşklar, ortaklık kabul ederler. Zîra her sevginin bir benzeri olabilir. Fakat bu cemâlin bir ikincisi asla düşünülemez. Bunun benzeri ne mevcut, ne de mümkündür. Onun için başka sevgilere aşk adını vermek, gerçek değil, belki mecâzdır.

Evet -behâim gibi- kısa görüşlüler, aşktan, kazâ-i şehvet ve münâsebetten ibâret olan zâhirî temâs ve vuslattan başka bir şey anlamayabilirler. Bu gibi yaratıklar ile aşk, şevk, visâl ve üns gibi sözleri konuşmamak gerekir. Hayvanların nergis ve güzel kokulu otlardan uzaklaştırılıp, kuru yonca, ot ve ağaç yapraklarına yaklaştırıldıkları gibi, bu gibileri de bu sözlerden uzaklaştırmak lâzımdır. Zîra söylenen sözleri Allahü Teâlâ hakkında zikretmek,

ancak Allahü Teâlâ'yı ondan tenzih etmenin vâcip olduğu bir mânâyı ilham ettirmediği zaman câizdir. Vehimler, anlayış îtibâriyle değişir. Bu gibi sözlerde bu ince noktaya dikkat edilmelidir. Hattâ yalnız Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını duymakla beraber kalp damarını koparıp insanı ölüme sürükleyecek şekilde vecde gelmek de mümkündür. Nitekim Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"*İsrâiloğullarında, dağ ba ında ya ayan bir çocuk annesine:*

– "Anne u gökleri kim yarattı?" diye sordu. Annesi:

– "Allah yarattı."

– "Ya u yerleri?"

– "Onları da Allah yarattı."

– "Ya u bulutları kim yarattı?"

– "Onları da Allah yarattı." deyince, oğlu:

– "Bu ne büyük Allah'tır!" diyerek öyle bir vecde geldi ki, kendisini dağdan a ağı atarak parçalandı." [359]

Zâten bütün semâvî kitaplar, Allahü Teâlâ'yı zikrederek heyecanlansınlar diye nâzil olmuştur. Birisi, İncil'de şöyle gördüm, diyor: "Size Tegannî ettik, heyecanlanmadınız, çalgı çaldık oynamadınız. Yâni Allahü Teâlâ'yı zikretmeye teşvîk ettik, iştiyâk duymadınız." İşte mûsikinin bölüm, sebep ve iktizâlarından anlatmak istediğimiz bunlardı. Bu açıklamalarımızdan, semâın bâzı yerde mübâh ve bâzı yerde de mendûb olduğu anlaşılmıştır.

Şâyet, "Haram olduğu yer de var mıdır?" diye sorarsan derim ki; beş arıza dolayısı ile haram olur. Onlar da:

1 - Dinletendeki ârıza,

2 - Dinletme âletindeki ârıza,

3 - Ses ayarındaki ârıza,

4 - Dinleyicinin kendisinde veyâ devamındaki ârıza.

5 - Ve dinleyici şahsın avâmdan olma ârızasıdır.

Zîra semâın erkânı; dinleyen, dinleten ve semâ âleti olmak üzere üçtür.

Birinci Ârıza: Mûsiki çalan, kendisine bakılması helâl olmayan ve mûsikisinden fitne çıkması korkulan bir kadın olmasıdır. Fitne tehlikesi olan parlak genç de bu hükümdedir. Fitne korkusu olduğu için bunların mûsikisini dinleyip seyretmek haramdır. Yâni haram olması, tegannî bakımından değildir. Hattâ lahinsiz ve tegannîsiz, düz olarak konuşan bir kadının sesinden ve konuşmasından fitne uyandırma tehlikesi varsa, onunla konuşmak ve -Kur'ân-ı Kerîm bile olsa- sesini dinlemek câiz olmaz. Yakışıklı genç de aynı hükümdedir.

Şâyet, "Bu kapıyı kapamak için, her hal ü kârda haramdır veyâ günâhtan korkanlar hakkında yalnız fitne tehlikesi olan yerlerde haram, diğer hususlarda haram olmaz, der misin?" diye sorarsan derim ki: Bu fıkıh bakımından şüpheli bir meseledir ki, iki asıl ve kaide arasındadır. Bu iki esâs, onu kendine doğru çeker.

Birinci esas: Yabancı kadınla tek başına kapalı yerde kalmak ve onun yüzüne bakmak -fitne korkusu, olsun olmasın- haramdır. Zîra bu, yalnız başına bir fitnedir. Dîn, bu kapıyı kapamak için şekline bakmadan, bunu haram etmiştir.

İkinci esas: Fitne korkusu olmadığı zaman genç çocuğa bakmak mübâhtır. Umûmî yasakta erkek çocuk, kadın hükmünde değildir. Ancak vaziyete bakılır ve ona göre hüküm verilir. İşte kadının sesi de bu iki esas arasında devreder. Şâyet, sesini halvette yüzüne bakmaya benzetecek olursak, o zaman bu kapıyı kapamamız îcab eder. Yâni yüzüne bakmak gibi, sesini de dinlemek haram olur. Bu, yakın bir kıyâs olmakla beraber aralarında da fark vardır. Zîra şehvet, ilk galeyânında sesini dinlemeyi değil, bakmayı teşvîk eder. Bakmanın şehveti tahrîk etmesi, duymanın tahrîkinden çok kuvvetlidir. Bununla beraber tegannîsiz kadın sesi avret değildir. Zîra sahabe devrinde kadınlar erkeklerle selamlaşırlardı. Onlarla konuşurlar, soru sorarlar, fetvâ ve meşveretde bulunurlardı. Fakat şüphesiz, şehveti tahrîk bakımından tegannî, düz konuşmaktan üstündür.

O halde kadının tegannîsini genç çocukların haline benzetmek daha uygundur. Zîra kadınlar, seslerini gizlemekle emrolunmadıkları gibi, çocuklar da gizlemekle memur değillerdir. Lâyık olan hürmet, fitne yerlerine hamlolunmalıdır ki, bana göre kıyâsa en yakın olanı da budur. Bu kanâatimi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzûrunda Hz. Âişe'nin evinde iki genç kızın tegannîleri kuvvetlendirmektedir.

Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) onların seslerini duyuyor, fakat men etmiyordu. Çünkü fitne korkusu yoktu. Anlaşılıyor ki bu dâva, kadın ve erkeğin vaziyetine yâni genç ve yaşlı olmalarına göre değişir. Bu gibi hallerde vaziyetin değişmiş olması akla uzak bir şey değildir. Çünkü yaşlı bir kimsenin Ramazan günü oruçlu iken âilesini öpmesine cevâz verilirken, ilerisi tehlikeli olacağı için genç olana bu cevâz verilmemektedir. Semâ ve mûsiki de bakmaya ve neticede yanaşmaya dâvet eder ki bu, haram ve aynı zamanda şahısların haline göre değişir.

İkinci Ârıza: İkinci arıza, mûsiki âletlerindedir. İçki âlemlerinde kullanılan çalgılar gibi. Bunlar da mezâmir (nefesli çalgılar), evtâr (telli çalgılar) ve tablü'l-kibe (küçük davul ve trampet) gibi çalgılardır. Bu üç nevi çalgılar yasak, diğerleri ise mübâh olarak kalmışlardır. Bunlar da def, -her ne kadar defde ziller bulunsa

bile- davul, şâhin, kadîb (nay) gibi çalgılardır.

Üçüncü Ârıza: Üçüncü ârıza, ses ayarında yâni şiir şeklindedir. Şâyet kötü, çirkin, fâhiş ve hicvedici sözlerle, Allah'a, Rasûlüne ve ashâbına karşı yalan sözler varsa -ki Râfizîlerin ashâb-ı kirâm hakkında uydurdukları yalan şiirler gibi- lahinli lahinsiz bunları dinlemek haramdır. Dinleyen de söyleyen gibi günâhkârdır. Belli bir kadını anlatan söz ve şiirleri dinlemek de haramdır. Çünkü erkekler arasında bir kadını anlatmak caiz değildir, ancak kâfirleri ve bid'atçileri yermek caizdir. Nitekim Hassan b. Sâbit, şiirleri ile Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i över, kâfirleri yererdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de bunu ona emretmişti. Mutlak sûrette kadınların yanak, saç, kıyâfet ve diğer vasıflarını övmekte ihtilâf vardır. Doğrusu, düz ifâde veyâ şiir ile de olsa, bunu anlatmanın haram olmamasıdır. Ancak dinleyici bu vasıflarla muayyen bir kadını canlandırmamalıdır. Şâyet mutlak birisi hakkında bu vasıfları canlandırmak isterse, herkes kendi helâli, âilesi hakkında bunları düşünmelidir. Yabancı bir kadını böyle düşünmekle günâhkâr olur. Hali bu olan kimselerin bu gibi meclislerden uzak kalmaları gerekir.

Zîra âşık olanlar, her sözü kendi arzularına çekerler -ister yakışsın, ister yakışmasın- istiâre yolu ile her sözü insan istediği tarafa çekebilir. Meselâ, gönlünde Allah sevgisi yer eden kimseler, yanaklardan aşağı dökülen kâküllerden küfür karanlığını, parlak yanaklardan îman nûrunu, vuslatı anmaktan Allah'a mülâkat mânâsını, firâk ve ayrılıktan reddedilmişler arasında kalıp Allahü Teâlâ'dan uzaklaşmayı, sevgilisiyle kavuşmaya mâni olan sebeplerden de, dünya gâilelerini ve Allahü Teâlâ ile ünsiyete engel olan dünya meşgalelerini hatırlar. Bu mânâları anlamak için de uzun boylu düşünmeye muhtaç değillerdir. Belki bu sözler, bir yandan söylenirken, bu mânâlar da kalbine doğar. Nitekim şeyhin birinden şöyle rivâyet edilmiştir:

Bir gün çarşıda gezerken birisinin "Bir dirheme on salatalık." diye bağırdığını duyar duymaz hemen vecde geldi ve titremeye başladı. Neden böyle olduğunu soranlara, bir gıda maddesi iken bir dirheme on tâne salatalık olursa, ya hiç bir şeye yaramayan kötü insanların değeri ne olur? dedi. Yine zâtın birisi çarşıda gezerken, adamın biri, "Ey dağlarda kendi kendine yetişen kekik otu!" diye seslendi. Yâni kekik otu var, alın diye bağırıyordu. Adamın bu sözünü duyunca hemen vecde geldi ve titremeye başladı. "Sana ne oluyor?" diye soranlara, bu adam burada soranlara sanki o, "Koş iyiliğimi görürsün." dediğini işittim cevabını veriyor. Arap'tan başka milletler, Arap nâtı ile nazm edilen beytlerden başka mânâlar çıkarır ve bundan vecde gelirler. Nitekim Arabînin biri:

"Beni gecede ancak hayâli ziyâret etti." şiirini okuyunca, Arab olmayanın biri

hemen vecde kapılarak titremeye başladı. “Ne oluyorsun?” diyenlere, duymadınız mı? “MÂZÂRÎM” dedi. O, “Ma zârenî”den bu lâfzı anladı ve Farsça’da “zâr” helâke yönelmiş, “mâ” ben, “yim” muzâfunileyhdir, çoğuldur. Yâni “mâzârîm” demek, hepimiz helâkteyiz, demektir. Arap olmayan bunu anlayınca, âhiret helâkini hatırladı ve bundan vecde geldi, titremeye başladı. Allah aşkı ile yananların vecdi, anlayışlarına göredir. Anlayışları da tahayyül ettikleri gibidir. Onun hayâlinin şâirin şiiri ve murâdına uygun olması şart değildir. İşte bu vecd, hak ve gerçektir. Âhiret helâkini hatırlayan kimsenin, şaşkına dönüp tir tir titremek hakkıdır. Görülüyor ki; sözlerin kalıplarını değiştirmekte de uzun boylu fayda yoktur. Belki yaratıklara ifrat derecede âşık olan, hangi ifâde ile olursa olsun, mûsikiden uzak kalmalıdır. Allah sevgisi gâlip olan kimselere de söz ve ifâde tarzı zarar vermez. Ne ifâde ile olursa olsun, o kimse o sözden kendi âlî himmeti ile alâkalı ince mânâlar çıkarabilir.

Dördüncü Ârıza: Dördüncü ârıza, dinleyicinin kendisindedir. Gençlik çağında ve şehveti diğer bütün vasıflarına gâlip olan bir kimseye -ister gönlüne muayyen bir kimsenin sevgisi gâlip olsun, ister olmasın- mûsiki dinlemek haramdır. Çünkü o kâkül, gül yanak, ayrılık ve vuslat kelimelerini duyduğu zaman şehveti harekete geçer ve bütün bunları belli bir sûret olarak kabul eder. Şeytan kalbini körükler, şehvet ateşini tutuşturur ve kötülük kapılarını açtırır. Bu ise şeytanın askerine yardımdır; Allahü Teâlâ’nın askeri sayılan aklı mağlûb etmek olur. Hâlbuki gönülde şeytanın ordusundan sayılan şehvet ile Allahü Teâlâ’nın askerinden olan akıl nûru arasında devâmlı bir mücâdele vardır. Ancak bu iki ordunun biri kalbi fetheder ve tamamen istilâ ederse, o zaman mücâdele sükût eder. Bu zaman ekseriya kalpleri şeytanet istilâ etti ve kapladılar. Buna göre yeniden mücâdele kapısını açmaya muhtaçsın. Nerede kaldı halâ şeytanın silâhını çoğaltmak ve kılıcını bilemek? İşte mûsiki, bu gibiler hakkında şeytanın silâhlarını bilemekten başka bir şeye yaramaz. Bu gibiler mûsiki cemâatinden ayrılsın. Çünkü onlara zarar verirler.

Beşinci Ârıza: Beşinci ârıza, mûsiki dinleyicisinin, Allah sevgisi az olan avâm tabakasından olmasıdır. O, ancak mûsikiyi sever, bununla beraber şehveti de galeyâna gelmez ki, hakkında mahzurlu olsun. Bu gibiler hakkında mûsiki, diğer zevkler gibi mübâhtır. Fakat zamanlarını buna hasrederek mûsiki dinlemeyi âdet haline getirmek de şehâdetini reddedecek şekilde sefeh (akılsızlık) ve ahmaklık olur. Zîra oyun ve eğlenceye dalmak cinâyettir. Küçük günâhlar, ısrâr ve devamla büyüdüğü gibi, bâzı mübâhlar da devamla küçük günâha döner. Bu da, Zencî ve Habeşîlerin oyunlarını devâmlı seyretmek gibi şeylerdir. Her ne kadar Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in seyretmiş olmasına binâen, aslında bunları seyretmek

yasak değilse de, devâmlı olarak onları takip etmek doğru değildir. "Satranç" da bunun gibidir. (Parasız oynamak şartıyla) her ne kadar aslında mübâh ise de, buna devâm etmek şiddetle mekrûhtur. Zîra kalbin sıkıntısını teskin, bâzı hallerde tedâvi sayılır. Gönül sıkıntılarını yatıştırıp diğer vakitlerde dünyalık için kâr ve kisbinde, dîn için de namaz ve Kur'ân'ın da bulunabilmesi bakımından muayyen bir zaman için mûsiki dinlemesi mübâh görülmüştür. Dîn ve dünyasında daha istekle çalışabilmesi için mûsiki dinlemeyi hoş görmek, yanak üzerindeki "ben"in güzelliği gibidir. Şâyet o ben, bütün yüzü kaplarsa, yüzü çirkinleştirir ve berbâd eder. Çokluk sebebiyle güzellik, çirkinliğe döner. Her güzelliğin çoğu, güzellik olamayacağı gibi, her mübâhın çoğu da mübâhlıkta kalamaz. Meselâ, ekmek mübâhtır, fakat çok yemesi haramdır. İşte bu mübâh da diğer mübâhlar gibidir.[360]

HÜKÜM

Şâyet, "Senin bu açıklamandan mûsikinin bâzı hallerde mübâh olduğu ve bâzı hallerde mübâh olmadığı anlaşılıyor. Önce nasıl mutlak olarak mübâhtır, dedin? Hakkında imamların mübâhtır, değildir, gibi sözleri varken senin doğrudan mübâhtır, demen hatâ olmaz mı?" dersen bilmiş ol ki:

Senin bu düşüncen galet(yanlış)tır. Zîra benim, mutlak mübâhtır demem, ne zaman hatâlı olurdu; şâyet bunun aslında, imamlar arasında bir dedikodu olsa, fakat hâricî bir sebeple olan ihtilâf, o şeyin aslında mutlak hüküm vermeye mâni değildir. Sen baksana, bize "Bal helâl mıdır, haram mıdır?" diye sorduklarında, biz çekinmeden, mutlak olarak helâldir, deriz. Hâlbuki mîzâcı harâretli ve demevî olanlara zarar verdiği için, bu gibilere bal haramdır. Yine bize şaraptan sordukları zaman, biz mutlak olarak haramdır, deriz. Hâlbuki yediği lokma boğazına tıkanan bir kimse, su ve benzeri başka bir şey bulamazsa, şarap ile bu lokmayı aşağı geçirmesi helâldir. Fakat şüphesiz şarap olması bakımından, haramdır. Mübâh olması, ihtiyaç ve zarûret sebebiyledir. Bal da bal olmak haysiyetiyle helâldir. Bâzı kimselere haram olması, zarar vermesi bakımındandır; ârızî hükümlere bakılmaz. Meselâ, alışveriş helâl iken, Cuma ezanı vaktinde haramdır. Buna benzer ârızalar gibi, mûsiki de mânâsı anlaşılan güzel bir ses ve mevzûn olmakla beraber, aslında mübâhtır. Haram olması, hakikatten hâriç bir ârıza sebebiyledir. Mübâh olduğuna dâir delîlin perdesi yırtıldıktan sonradır ki, muhalefete aldırış etmeyiz.

İmâm Şâfiî'ye gelince: Aslında onun mezhebinde tegannî haram değildir. Zîra İmâm Şâfiî **"Âdâbü'l-Kazâ Mine'l-Ümm"** adlı kitabında tasrîh etmiştir ve

tegannîyi geçim sanatı yapan kimsenin şehadeti kabul değildir, demiştir. Zîra her ne kadar açık bir haram değilse de, bâtıla benzeyen mekruh bir oyundur. Onu meslek edinen mürüvvetsiz ve sefîh kimsedir. Şâyet tegannîyi sanat edinmez ve onun için uğraşmazsa, ancak bâzı zamanlarda tegannî etmekle mürüvvetini kaybetmez ve şehâdeti bâtıl olmaz. Ve Hz. Âişe'nin evinde tegannî eden iki genç kızla dâvasına delîl çekmiştir.

Yunus b. Abdülâlâ diyor ki: İmâm Şâfiî'ye, Medîne halkının mûsikiyi mübâh saydıklarının hikmetini sorduğumda, İmâm: "Değil Medîne, Hicâz âlimlerinden hiç birinin mûsikiyi kerih gördüğünü bilmem. Ancak şu anlattığımız vasıf sâhipleri müstesnâdır. Ama deve peşinde şarkı, Etlâl Murabî ve ses güzelleştirerek lahin yapmak mübâhtır."

İmâm Şâfiî, "Mûsiki, bâtıla benzer mekruh bir eğlencedir." dedi. Bir de boş bir eğlencedir sözü doğrudur. Eğlence ve oyun olması bakımından haram değildir Çünkü Habeşîlerin mescidde oyun ve raks etmeleri bir eğlence idi. Fakat Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) mekruh saymadan onu seyretmedi hattâ boş bir eğlence olduğunu bilerek yapılan lehv ve lağvden yâni boş eğlence ve boş sözlerden Allahü Teâlâ muâhaze etmez. Ya daha şiir söylemek ve raks etmekle neden muâhaze etsin? İnsan günde yüz kere elimi başıma koyacağım diye karar alsa, bu bir abesdir. Faydasız boş bir iştir; haram değildir. Nitekim Allahü Teâlâ:

"Allahü Teâlâ sizleri yeminlerinizdeki "lâğv"den dolayı mesûl tutmaz." (Bakara sûresi, 2/225) buyurmuştur.

Kasıtsız olarak yemin yolu ile Allahü Teâlâ'nın adına bir şeyi anıp, sonra bir fayda beklemeden ondan ayrılmakla muâhaze edilmediği halde, şiir söyleyip oynamakla neden muâhaze edilsin? Bâtıla benzediği hakkındaki sözüne gelince; bu da mûsikiyi haram itikad ettiğine delâlet etmez. Hattâ "Bâtıldır" dese de yine haram olduğuna delâlet etmez, ancak faydasız bir şey olduğunu ifâde etmiş olur. Çünkü bâtıl, faydasız şey demektir. Kişinin karısına; "Kendimi sana sattım." karısının da; "Ben de seni satın aldım." demeleri, eğer şakacılık ise boş bir sözdür, haram değildir. Ancak şerîatın men ettiği hakiki alım satımı kaydediyorlarsa, bu haramdır. Mekrûh olduğu hakkındaki sözüne gelince, bu da anlattığım bâzı hallerdedir. Veyâhut kerâhet, tenzîhîdir.

Çünkü Şâfiî, satranç oyununun mübâh olduğunu katî olarak bildirmiştir. Ve yine kendisi: "Hiç bir oyunu sevmem, hepsini mekruh görürüm." demiştir. Zâten gösterdiği illet de buna delâlet eder. Şöyle ki: Bunlar, diyânet ve mürüvvet sâhibi kimselerin âdetlerinden değildir. Bu illet, ancak tenzîhen mekrûh olduğuna delâlet edebilir. Ayrıca mûsikiye devâm edenin şehâdetini kabul etmemesi de haram olmasına delâlet etmez. Çünkü sokakta yemek yiyenin şehâdeti de

reddedilir. Mürüvveti kaybettiren ve hattâ mübâh olan çulhacılık dahi şehâdete mâni olabilir. Çünkü bu, mürüvvet sâhiplerinin sanatı değildir. Hattâ bâzen âdî sanat sahiplerinin de şehâdetleri reddedilebilir. İmâm'ın bütün gösterdiği illetler, mûsikinin tenzîhen mekrûh olmasına delâlet ederler. Diğer büyük imamlardan rivâyet edilenlerden de hükmün böyle olduğunu zannediyoruz. Şâyet, mutlak haram olduklarını iddiâ ediyorlarsa, delîllerimiz onlara karşı hüccet olur.

MÛSİKİNİN HARAMLIĞINA DAİR DELİLLER

Ayetten delîlleri Allahü Teâlâ'nın:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ

"İnsanlardan bâzıları efsâne ve boş sözleri satarlar." (Lokman sûresi, 31/6) buyurduğudur. İbn Mes'ûd, Hasan-ı Basrî ve Nehâî (Allah onlardan râzı olsun), âyet-i kerîmedeki **"Lehve'l-hadîs"**in Tegannî olduğunu söylemişlerdir. Hz. Âişe'nin (r.a.) rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ اللهَ تَعَالَى حَرَّمَ الْقَيْنَةَ وَبَيْعَهَا وَثَمَنَهَا وَتَعْلِيمَهَا

"Allahü Teâlâ kayneyi, satmasını, parasını ve öğretmesini haram etmi tir." [361] buyurdu. Kayne, içki meclislerinde erkeklere şarkı söyleyen câriyedir. Zâten biz, yabancı bir kadının fitne, kendilerinden korkulan fâsıklara tegannî etmesinin haram olduğunu söylemiştik. Onlar da kayneden şer'an mahzurlu olanı kastederler. Fakat bir câriyenin kendi efendisine şarkı söylemesinin haram olacağı mânası bu hadîsten çıkarılamaz. Hattâ Buhârî ile Müslim'de rivâyet edilen Hz. Âişe'nin evinde bâzı mürâhikanın (henüz bâliğa olmamış küçük kız çocuklarının) şarkı söylemelerinin delâletiyle, fitne korkusu olmayan hallerde başkalarına da şarkı söylemenin haram olduğu mânası anlaşılamaz.

Ama boş sözler, uydurma yalanlarla dînini satarak insanları yoldan çıkarmaya çalışanın haram ve mezmûm olduğunda şüphe yoktur. Buna diyecek yok. Fakat her tegannî, dîni satmak ve insanları azdırıp sapıtmak demek değildir. Âyetten murâd ise insanları sapıtmak, dîni verip dünyalığı almaktır. İnsanları sapıtmak maksadı ile Kur'ân dahi okusa, yine haramdır.

Hikâye edildiğine göre; münafıklardan birisi imam olmuş ve imamlığında dâimâ Abese sûresini okurmuş. Çünkü bu sûrede Resül-i Ekrem'e bir nevi itâb vardır. Hz. Ömer (r.a.), bu adamın gâyesi insanları sapıtmak olduğu için,

okuduğunu dahî haram kabul ederek öldürmeye azmetmişti. Kur'ân ile sapıtmak haram olunca, şiir ve tegannî ile sapıtmanın haram olması evleviyetle sâbit olur.

Yine Allahü Teâlâ'nın:

أَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ وَأَنْتُمْ

سَامِدُونَ

"Şu Kur'ân'a karşı mı istihzâ ederek gülersiniz ve ağlamazsınız da, onun duyulmaması için tegannî edersiniz!" (Necm sûresi, 53/59-60) âyeti ile delîl çekerler. Nitekim İbn Abbas (r.a.): "Semed, Humeyr lügatinde Tegannîdir." dedi.

Biz de deriz ki: Kur'ân'ı dinletmemek için gülmek ve ağlamak da aynı hükümdedir. Zîra âyet, bunları da şâmildir.

Şâyet, "O gülmek, Müslüman oldukları için Müslümanlara karşı gülmelerine mahsûstur." dersen; bu da onların, Müslümanlar ile alay etmeleri meyânındaki şiir ve tegannîlerine mahsûstur. Nitekim:

وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ

"Şairler(e gelince), **onlara ancak sapıklar uyar."** (Şuarâ sûresi, 26/224) âyetindeki "Şâirler"den murâd da küffâr şâirleridir ki, bu da bizâtihî şiir düzmenin haram olmasına delâlet etmez.

Bir başka delîlleri de, Câbir'in Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyet ettiği şu hadîstir:

كَانَ إِبْلِيسُ أَوَّلَ مَنْ نَاحَ وَأَوَّلَ مَنْ تَغَنَّى

"İlk ağlayan ve ilk tegannî eden eytandır." [362]

Bu hadîste, ölü üzerine ağlamak ile tegannî etmek birleştirilmiştir. Şüphesiz Dâvûd aleyhisselâmın ve günâhkârların hatâları içir olan ağlamaları, bu hükmün dışında kalır. Bunun gibi tahrîkleri mübâh olan yerlerde hüznü, şevki ve neşeyi tahrîk için yapılan tegannîler de istisnâ edilir. Nitekim Hz. Aişe'nin (r.a.) evindeki küçük kızların tegannîleri ile Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in Medîne'yi teşrîflerinde, Medîneli kadınların şiirleri de, bu hükmün dışında kalmıştı.

Yine Ebû Umâme'nin Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyet ettiği:

مَا رَفَعَ أَحَدٌ صَوْتَهُ بِغِنَاءٍ إِلَّا بَعَثَ اللهُ لَهُ شَيْطَانَيْنِ عَلَى

مَنْكِبَيْهِ يَضْرِبَانِ بِأَعْقَابِهِمَا عَلَى صَدْرِهِ حَتَّى يُمْسِكَ

"Tegannî ile sesini yükselten kimseye Allahü Teâlâ iki eytan musallat eder. Bu eytanlar, o kimsenin omuzları arasında dururlar ve bitirinceye kadar göğsünü tekmelerler." [363] hadîsi ile delîl çekmişlerdir.

Cevâbında deriz ki: Bu hadîs, bizim de yukarıda anlattığımız gibi, bâzı tegannîlerle alâkalıdır. O da şehveti ve insan aşkını harekete geçiren şiirlerdir. Ama Allah sevgisini, hâriçteki adamın gelme sevgisini veyâ çocuk doğmasının sevincini veyâ bayram neşesini arttıran tegannîler, tamamen şeytanın arzularına uymazlar. Nitekim iki câriyenin şiirleri ve Habeşîlerin oyunları ile Buhârî ve Müslim'den olan rivâyetlerimiz buna delâlet etmektedir. Bir yerde câiz görmek, mübâh olmasına sarahattir. Bin yerde men edilmesi ise tevîl edilmeye ve başka mânâlara haml edilmeye ihtimali olan bir haldir. Ama yapılmış bir iş tevîl kabul etmez. Zîra yapılması haram olan bir iş ancak icbâr karsısında helâl olabilir. Fakat yapılması mübâh olan bir iş çok sebeplerle haram olur. Niyet, maksat ve gâyeler gibi...

Yine Ukbe b. Amir'in Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyet ettiği şu hadîsle de tegannînin haram olduğuna delîl çekmişlerdir:

كُلُّ شَيْءٍ يَلْهُو بِهِ الرَّجُلُ فَهُوَ بَاطِلٌ إِلَّا تَأْدِيبَهُ فَرَسَهُ وَرَمْيَهُ

بِقَوْسِهِ وَمُلَاعَبَتَهُ لِامْرَأَتِهِ

"İnsanın eğlendiği her ey bâtıldır. Ancak atını terbiye etmesi, ok atması ve ailesiyle akala ması ve oynaması müstesnâdır." [364]

Bunun da cevâbında deriz ki: **"Bâtıl"** ifâdesi, haram olmasını gerektirmez, belki faydasız olduğuna delâlet eder. Bunu biz de kabul ediyoruz. Bununla beraber Habeşîlerin oyunları bu üçünün de dışındadır ve haram değildir. Belki sayılmayan bâzı şeylerde sayılanlar arasına katılabilir. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ

"Müslüman'ın kanı, ancak üç eyin biri ile helâl olur." [365] buyurduğu halde bu hükme dördüncü de beşinci de katılmıştır. Ailesiyle oynamasında da zevkten başka bir şey yoktur. Bunda da insanın bağlara ve kırlara çıkarak kuş sesleri ve

insanın eğlendiği çeşitli eğlenceler yapması, her ne kadar bâtıl ise de, hiçbirinin haram olduğuna delâlet yoktur.

Yine Hz. Osman'ın (r.a.): "Ben tegannî etmedim, temennî etmedim. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e biat ettikten sonra sağ elimle edep yerimi tutmadım." sözü ile de tegannînin haram olduğuna delîl çekmişlerdir.

Cevâbında deriz ki: O halde temennî ve sağ el ile edep yerini tutmanın da haram olması lâzım gelir ki, böyle şey olamaz. Sonra kim dedi ki, Hz. Osman yalnız haramı terk eder, mekruhları terk etmezdi? Yâni Hz. Osman'ın: "Yapmadım." veyâ "Yapmam." dediği her şeyin mutlaka haram olması lâzım gelmez.

Yine İbn Mes'ûd'un: "Su sebzeleri yetiştirdiği gibi, teganni de kalpte nifak doğurur." kaydını ilâve etti ve bâzıları da bu sözü Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e izâfe ettiler ki, bu rivâyet sahîh değildir. Yine dediler ki: Abdullah b. Ömer'e ihrâma girmiş bir cemâat uğradı, aralarında teganni eden birisi de bulunuyordu. Abdullah b. Ömer: "Allah sizin semâınızı kabul etmez." buyurdu.

Yine Nafî diyor ki: Ben Abdullâh b. Ömer ile bir yolda iken, çobanın kaval sesini duydu. Elleri ile kulaklarını tıkayarak yoldan saptı ve:

– "Ey Nafî, hâlâ sesi duyuluyor mu?" diye sordu. Ben:

– "Artık duyulmuyor." dediğim zaman kulağını açtı ve:

– "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in böyle yaptığını gördüm." dedi. Fuzayl b. İyaz: "Teganni, zinânın efsûnudur." dedi. Diğer birisi de "Teganni, kötülüğün elçilerinden biridir." dedi. Yezîd b. Velîd[366] de; "Tegannîden sakınınız. Zîra o hâyâyı azaltır, şehveti çoğaltır. Mürüvveti yıkar ve içki yerine geçer. Sarhoşun yaptığı kötülükleri yaptırır. Şâyet mutlaka teganni isteğini duyuyorsanız, kadınları uzaklaştırın. Zîra teganni, zinâyı teşvîk eder." gibi sözler ile tegannînin haram olduğuna delîl çekmişlerdir.

Biz de cevâbında deriz ki: İbn Mes'ûd'un, "Teganni nifâkı doğurur." sözü, teganni edenler ve mûsikiciler hakkındadır ve bu doğrudur. Çünkü şarkıcının bütün emeli sesini güzelleştirmekle kendisini insanlara arz edip sevdirmektir. Bu hususta münafıkça bir hareket etmiş olur. Bununla beraber teganni yine haram olmaz. Meselâ, yine gösteriş ve desinler diye, türlü şekilde süslenip iyi vâsıtalara binmek, servet ve sâman sâhibi olmak kalpte nifâk doğurur. Fakat buna rağmen bunlara haram denemez. Nifakın kalpte doğmasına sebep olan yalnız mâsiyet değildir; belki halkın gözü önünde bulunan mübâhlar da buna daha çok müessir olabilir. Bunun için Hz. Ömer (r.a.), bindiği rahvan atından inerek kuyruğunu kesmiştir. Zîra onun güzel yürümesi kendisinde bir gurur

doğurduğunu duydu. İşte, mübâhlardan da nifak olur.

Abdullah İbn Ömer'in: "Allah sizin gösterişinizi kabul etmez." sözü de mutlak gınânın (tegannî, nağme, şarkı v.b.) haram olmasına delâlet etmez. Belki ihrâmda iken tegannîlerin doğru olmayacağını – beyândır. Zâten görünüşlerinden, bu tegannîyi Kâbe'yi ziyâretlerinden şevke gelerek vecd içerisinde yapmadıklarını, ancak bir eğlence olarak yapmış olduklarını da anlamıştı. İhrâmda bulunan kimsenin haline yakışamayacağı için, onları reddetti.

Diğer zevâtın hallerini hikâye etmeye gelince; bu hususlarda söz çok uzar. Çünkü bunlarda birçok ihtimâller mevcuttur. Elini kulağına koymasına gelince; eğer kaval sesini dinlemek gerçekten haram olsaydı, Nafi'e de aynı şeyi emretmesi gerekirdi. Hâlbuki Nafi'e bir şey söylemedi. Kendisinin öyle yapması, o an için çalgı sesinin, üzerinde menfî bir tesîr yapabileceğini hesâba katmış olabileceğindendir. Belki o an için, daha mühim bir şey düşünmüş olabilirdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de aynı şekilde hareket etmiş ve İbn Ömer'i men etmemiştir. Bu da yine haram olmadığına delâlet etmez. Ancak onu dinlememenin evleviyetine delâlet eder. Zâten biz de birçok hallerde terkinin evlâ olduğunu söylemekteyiz. Değil bu, kalbe menfî tesîr edecek mübâhların da birçoklarının terkini daha evlâ görmekteyiz.

Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) namazı kıldırdıktan sonra Ebû Cehm'in işlemeli elbisesini çıkararak kendisine iâde etti. Yoksa işlemeli elbise giymenin haram olduğunu mu sanıyorsun? Haram olsaydı, mal sâhibinin de onu giymesine müsâade etmemesi lâzımdı. Belki kaval sesi sırasında Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) öyle bir halde idi ki, o halde bu sesi duymak istemiyordu. Çünkü çalgı sesi onu meşgul edebilirdi. Nasıl ki, cübbedeki işleme kendisini namazda meşgul etmişti. Belki mûsiki aracılığı ile kalpte mânevî zevk uyandırmaya çalışmak, -her ne kadar başkalarına nispetle bir kemâl olabilirse de- kalbinde hakkı müşâhede hali devâm edenler için, bir kusurdur. Bunun için Huserî:[367] "İşitici öldüğü zaman, kesilen ve daha duyulamayan mûsikiyi ben ne yapayım?" demiştir. Bununla beraber devâm edecek zevkin, Allahü Teâlâ'dan gelen mânevî zevk olduğuna işâret etmek istemiştir. Peygamberler devamlı olarak işitmek ve müşâhede zevkindedirler. Bu zevki tahrîk için çâreler aramaya muhtaç değildirler. Bu da bundan îbârettir.

Fuzayl'ın, "Mûsiki zinânın efsûnudur, büyüsüdür." dediğine ve bu mânâdaki diğer zâtların sözlerine gelince; bu da fâsıkların ve kanları galeyan halinde bulunan gençlerin mûsikisidir. Eğer umûmî olsaydı, Hz. Âişe'nin (r.a.) evinde,

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzurunda mûsiki sesleri duyulamazdı.

Kıyâsa gelince: Bunun da en sonu, bu mûsikiyi telli çalgılara benzetmektir. Hâlbuki aralarındaki farkı yukarıda anlattık. Yâhut hepsi de "LEHV" ve "LU'B" yâni oyun ve eğlenceden îbâret şeylerdir. Yâni dervişlerin mûsikisi, semâı da boş, oyun ve eğlenceden ibârettir, deriz. Bunu böyle kabul edersek de, yine haram olması lâzım gelmez. Çünkü dünyanın bütünü oyun ve eğlencedir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) âilesine: "Sen ev içinde bir eğlencesin." dedi. Evlat yetiştirmek için olan münâsebet hâriç, kadın ile her nevi oynaşma bir eğlencedir. Fuhşiyat bulunmayan her şaka da bir eğlencedir. Hâlbuki şakalaşmalar, sahâbeden rivâyet edildiği gibi, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den de mervîdir. İnşâallah bu, "**Âfât-I Lisân**" kitabında açıklanacaktır.

Zâten Zenci ve Habeşîlerin oyunlarından daha üstün eğlence olabilir mi? Bunların oyunlarının mübâh olduğu sarahaten sâbittir. Bununla beraber ben derim ki: Oyun, kalbi rahatlandırır, ağırlık ve sıkıntıyı kaldırır. Gönül ağırlaştığı zaman, körleşir ve tembelleşir. Onu yatıştırmak, huzura kavuşturmak ise yeniden kendisini harekete geçirir. Meselâ, haftanın her günü devâmlı ders okumak insanı yorar ve tembelleştirir. Fakat Cuma günü yapacağı tatil, onu yeniden heveslendirir. Devamlı olarak namaz kılmak da insanı tembelleştirir. Bunun için biraz ara vermesi lâzımdır. Bu sebeptendir ki, bâzı vakitlerde namaz kılmak mekruh sayılmıştır. Bu sûretle biraz dinlenip ara vermek, insanın neşâtını arttırır ve yeniden zevkle ibâdete başlar.

Binâenaleyh, oyun ve eğlence ciddî çalışmaya dahi yardımcı olur. Devamlı bir şekilde mahzâ ciddiyet üzere olmaya ve acı gerçeklere ancak Peygamberler dayanabilir. Eğlence, yorgunluk ve tembellik hastalığına karşı kalbin devâsıdır. Ne var ki, bütün şakalar, oyun ve eğlenceler mübâh olmalı ve ifrâta kaçmamalıdır. Diğer hastalıkları tedâvi eden ilâçların fazlası zarar olduğu gibi, kalbi tembellikten tedâvi edecek olan oyun ve eğlenceler de fazla olmamalıdır. İşte bu maksatla yapılan eğlenceler de ibâdet yerine geçer. Bu da, kalbinden bu zevki bulamayıp bu vâsıtalarla iyi vasıflara ulaşabilmek isteyenler içindir. İşte bu gibiler, bu yollardan gidebilir.

Gerçi bu gibiler, olgunluğun yüksek mertebesinde değildirler. Çünkü orada olsalar, Hak'tan başkası ile gönüllerini huzura kavuşturmaya muhtaç olmazlardı. Bununla beraber bu gâye uğrunda çalışanlara kötü denmez. Her ne kadar o üstün derecelerdekiler için, bu bir kusur olsa da, bunlar için yine bir kemâldir. Nitekim "Ebrârın hasenâtı mukarrebûnun seyyiâtıdır = İyilerin sevâpları, Allah'a manen yakın olanların günâhları gibidir." denilmiştir. Kalbin tedâvi yollarını ve kalbi Hakk'a sevk etmenin çarelerini iyice bilebilenler, bu gibi

şeylerle kalbi huzura kavuşturmanın faydalı bir tedâvi yolu olduğunu kabul ederler.

Şafiî mezhebinin ileri gelenlerindendir. Hicrî 348 târihinde Taberistan'da doğmuş, yüz yaşını aşkın olarak 450'de ölmüştür.

Medîneli ve Kureyşî olup, Bagdad'a göç etmiştir. Sikadandır. 108 Hicrîde doğmuş ve 158 Hicrî'de ölmüştür.

Osmân b. Affan'ın torunlarından olup, Medîne'de doğmuş ve Mekke'de ikamet etmiştir. Sikadandır. Hicri 241'de ölmüştür.

Kelâmcıların şeyhi Abdullah b. Mücâhid olması muhtemeldir. Bağdadlı Ebû Bekir olmak ihtimâli de vardır. Sikadan olup Hicrî 324'de ölmüştür.

Hicrî 230'da Sicistan'da doğmuştur. Ezberinden otuz bin hadîs rivâyet etmiştir. Hicrî 310'da ölmüştür.

Anadan dedesi Ahmed b. Mâni'dir. Bağdad'a göç etmiş ve sikadandırHicrî 160'da doğmuş, 244'de ölmüştür. Salih b. Ahmed'in künyesi Ebû'l-Fadl'dır.

Adı, Muhammed b. Hüseyin'dir. Künyesi Ebû Ali'dir. Cüneyd'den almıştır. 390 Hicri'de ölmüştür.

Abdülmelik'in oğludur, Emevîlerdendir. Dînin beşiği sayılırdı. Hicri 150 târihinde ölmüştür.

Tirmizî **«Şemail»**inde Katade'den rivâyet etmiştir.

"Tilâvetü'l-Kur'ân Kitabı"nda geçmiştir.

"Tilâvetü'l-Kur'ân Kitâbı"nda geçmiştir.

Helâl ve Harâm bahsinde geçmiştir.

Hanefilerde Rasûl-i Ekrem sonradan bu yasağını kaldırmış ve *"Hangi kapta olursa olsun erbet içebilirsiniz."* buyurmuştur. Bu hadîsi Büreyde'den rivâyet etmiştir. Buna istinâden bu gibi bardaklarda şerbet içmekte beis yoktur.

Buhârî, Ubey b. Kâb'dan rivâyet etmiştir.

Birinci beyt Buhârî'de, ikinci beyt Buhârî ile Müslim'de, Enes'den rivâyet edilmiştir.

Hadisi, Buhârî muallâk olarak; Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Hâkim muttasıl olarak Hz. Aişe'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî ve Hâkim, sahih olduğunu söylemişlerdir.

Hüzeym b. Evs'den, Hâkim de rivâyet etmiştir.

Müslim rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî rivâyet etti. Buhârî ile Müslim "**Râcife Kıssası**"nda ittifak etmişlerdir.

Bu rivâyet, Beyhakî'nin **"Delâilü'n-Nübüvve"**sinde Hz. Aişe'den rivâyetidir.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Ebû Hüreyre'den rivâyet etmiştir. Başka rivâyet yolları da vardır.

Buhârî ile Müslim ve bir kısmını da Ebû Dâvûd sahîh sened ile rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

İbn Hibbân rivâyet etmiştir.

Bütün bu beyanât, Gazâlî'nin fikridir. Bir mübâh, ekseriyetle harâm olmaz. Ancak hürmetini ifâde eden bir delîl bulunmalıdır. Satranç, mübâh değil belki mekruhtur: azı da çoğu da mekrûhtur. Sağîre'nin kebîre olmasına kıyâs da yanlıştır. Çünkü Sağîre'de her dâim terk etmek ve her dâim tövbe etmekle memurdur. Fakat onun devâmı ve ısrârı ve tövbe etmemesi kebîre olmasına sebebiyet verir.

Taberânî **"Evsat"**ında rivâyet etmiştir.

Firdevs sûhibi Hz. Ali'den rivâyet etmşir.

İbn Ebî'd-Dünyâ ve **"Kebir"**inde Taberânî rivâyet etmişlerdir.

«Sünen-i Erba'a» da rivâyet edilmiştir.

Buhârî ile Müslim, İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir.

Emevî hükümdarlarından Abdülmelik'in oğlu 12 nci halifedir. Hicrî 125'da ölmüştür.

Aslen Basralı olup Bağdat'da ikamet eden, zamanının kal ve hâl ehli şeyhlerinden bir zattır. Hicrî 271'de ölmüştür. Rahmetullahi aleyh.

İKİNCİ BAB: MÛSİKİNİN ÂDÂBI VE ÂZÂLAR ÜZERİNDEKİ TESÎRİ

Bilmiş ol ki; Mûsikinin ilk derecesi, söyleneni anlamak ve dinleyene anlatacak ve tesîr edecek şekilde ifâde etmektir. Demek ki, mûsikide ilk aranan, fehm (anlamak)dır. Bu anlayıştan sonra vecd (kalbin coşması) ondan sonra da âzânın titreşmesi vardır ki, bunlar üç makamdır:

BİRİNCİ MAKAM

Fehm (anlayış) hakkındadır. Bu anlayış, dinleyicilerin hallerine göre değişir. Dinleyicilerin dört hali vardır:

Birinci hal: Dinlemekle yalnız tabiat bakımından zevk almaktır. Yâni beste, ses ve kafiyesinden zevk alır. Bu mübâhtır ve aynı zamanda en düşük bir derecedir. Zîra semâın bu kadar zevkinde develer ve diğer hayvanlar da ortaktır. Her canlı, güzel sesten zevk alır.

İkinci hal: Mûsikiden anlayarak zevk almak. Fakat söylenen sözleri canlandırarak, belirli veyâ belirsiz bir sûret haline ifrâğ eder. Bu da gençlerin ve şehvet sâhiplerinin mûsikisidir. Şehvetlerine ve hallerine göre duydukları sözleri canlandırırlar. Bu hal, üzerinde durulmaya değmez. Ancak kötülük ve yasak olması bakımından bundan bahsedeceğiz.

Üçüncü hal: Duyduklarını kendisinin Allahü Teâlâ'ya karşı olan muamelesi ile ayarlamaktır. Bâzen hareketlerini uygun bulur, bâzen de özür dileyecek halde olur. İşte bu da ilk başlangıçta mürîdlerin halidir. Zîra elbette mürîdin bir murâdı vardır. Murâdı, maksadıdır. Şüphesiz mürîdin maksadı, Allahü Teâlâ'yı mârifettir. Ona mülakat ve müşâhede yolu ile ulaşmaktır.

Mürîdin maksadına ulaşmak için sülûk ettiği bir tarîk (girdiği bir yol), başvurduğu muâmele ve işlerinde karşılaştığı halleri vardır. İtâb, tekdîr, hitâb, kabul, red, vuslat, hicrân, yakınlık, uzaklık, geçip gidene hasret, beklenen şeye iştiyâk, gelene heves, ümîd, mahrûmiyet, yalnızlık, ünsiyet, va'de vefâ, muâhedeyi bozmak, korku, firkat, vuslat ile ferah, sevgiliyi hatırlamak, rakibi müdâfaa, gözyaşları, hasret karşılaşmaları, uzun ayrılık, vuslat va'di ve benzeri şiir ile alâkalı sözleri duyduğu zaman, bunların bâzısı mürîdin maksadına uygun düşebilir de çakmak taşı gibi kalbinin, ateşini tutuşturur ve bu sebeple şevk ve heyecanı artar ve âdete uymayan bâzı hareketler kendisinden sâdır olur. Bu sözleri kendi haline göre tevîl eder. Çünkü dinleyen kimse, şâirin sözlerini şâirin

arzusuna göre anlamaya mecbur değildir. Her sözün müteaddit tevîlleri vardır. Herkes kendi anlayışına göre mânâ çıkarabilir. Biz bunu bir misâl ile açıklayalım da câhiller ağız, yanak ve kâkül kelimelerinden ancak zâhir mânânın murâd olmayıp başka mânâların da murâd edilebileceğini anlasınlar. Artık bu mânâları nasıl anladığını açıklamaya lüzum yoktur. Semâ ehlinin hikâyelerinde bunu açıklayan vakalar vardır.

Hikâye olunduğuna göre zâtın birisi, başka bir şâirin:

"(Aradaki) elçi dostu için, seni yarın ziyâret edecek dedi. Ben de, söylediğini biliyorsun dedim." (Yâni doğru diyorsun, dedim). Söylediğini duyunca, hemen vecde gelerek titremeye başladı ve "Tezûru"daki "T" yi "N" okuyarak: "Rasûl, yarın ziyâret edeceğiz dedi." şeklinde okuya okuya sevincinden bayılıp düştü. Ayıldığı zaman, "Ne oldu? Niye vecde kapıldın?" diye kendisine soranlara "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَزُورُونَ رَبَّهُمْ فِي كُلِّ يَوْمِ جُمُعَةٍ مَرَّةً

"Cennet ehli her Cuma günü Rablerini bir kere ziyâret ederler." [368] hadîsini hatırladım da ondan vecde geldim." dedi.

Er-Rakıy[369] İbn Diraç'dan şöyle anlatıyor: İbn Diraç diyor ki: Ben ve İbn Futî, Basra ile Ubelle kasabaları arasında Dicle üzerinden seyahat ediyorduk. Ay ışığında Eyle'ye yaklaştığımızda bir kumandana âit etrafı manzaralı güzel bir köşkün yanına geldiğimizde baktık ki, köşkün balkonunda bir adamın yanındaki bir câriye tegannî edip duruyor ve bu arada:

"Her gün ayrı bir renge giriyorsun, bu senin için güzel bir hareket değildir." dedi. Bu esnâda köşkün altında, elinde ibrik, sırtında eski bir kaftanı olan bir genç de onu dinliyordu. Genç, câriyenin bu şiirini duyunca, "Allah aşkına şu şiirini bir daha söyle. Zîra benim Allah ile halim böyledir." dedi. Câriye de efendisinin müsâadesini aldıktan sonra gence dönerek bu şiirini birkaç defa tekrar etti. Genç, "İşte Allahü Teâlâ'ya karşı benim halim budur." diyerek bir sayhâ çekti ve öldü. Bu manzara karşısında, "Bize farz terettüb etti, farz ile karşılaştık." dedik. Yâni farz-ı kifâyeden olan cenâzeyi defnetmek işidir. Bekledik; Basra ve Eyle'ye de haber gitti. Köşkün sâhibi hemen cariyeyi âzâd etti. Her taraftan cemâat geldi ve cenâzeyi defnettik. Bu sırada köşkün sâhibi; "Şâhid olunuz, bütün malımı Allah rızâsı için fedâ ediyorum. Bütün câriyelerim âzâddır. Bu köşkü de yolculara bıraktım." diyerek elbisesini çıkarıp attı. Sırtına bir gömlek alarak burnu doğrultusuna gitti. O günden sonra kendisinden bir daha haber alınamadı.

Bundan maksat şudur: Bu genç, her halinde Allah ile beraber idi ve muâmelesinde hüsn-ü edebe riâyetten âciz olduğunu biliyor, kalbinin değişmesinden ve bâzen Hak'tan meyletmesinden üzülüyordu. Binâenaleyh hâl-i pür-melâlini dile getiren bu şiirleri duyunca, bir an için, Allahü Teâlâ'yı kendisine hitâb ediyormuş gibi farzettiğinden; "Her gün ayrı bir boyaya giriyorsun, bu senin için güzel değildir." itâbını duymuş gibi oldu ve utancının şiddetinden öldü. İşte bu zât da cariyenin şiirinden bu mânâyı anladı.

Kimin semâı Allah'tan, Allah için ve Allah'ta olursa, Allahü Teâlâ'nın zât ve sıfatı ile alâkalı ilim kanunlarını iyice bilmesi lâzımdır. Aksi takdirde semâdan Allah hakkında muhal olan bir mânâ çıkarır ve küfre gider. Mübtedî olan mürîdlerin semâı tehlikelidir. Ancak Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını ilgilendirmeden, duyduğu şiirleri kendi hali ile tatbik ederse, zarar vermez. Duyduğu beyitlerden hatâya düşebilmesinin misâli, yine bu beyt olabilir. Şöyle ki: Yukarıda anlattığımız tevcîhin aksine olarak hitâb edeni kendisi, muhatabı da Allahü Teâlâ'yı kabul ederek; âdeta Allahü Teâlâ'ya hitâb edercesine "Her gün ayrı bir renge bürünüyorsun." diye bir mânâ çıkarırsa küfre gider. Bu şekil bir tevcîh, sırf cehâletle olabileceği gibi, kendi anlayışına göre ilmin kendisini sevk ettiği cehâlet de olabilir. O da, kendi halinin ve hattâ bütün âlemin değişikliğini Allahü Teâlâ'dan bilmesidir. Bu bir gerçektir. Çünkü her şey Allahü Teâlâ'nın kudretindedir, dilediği tarafa çevirir. Bâzen kalbini açar, her şeyi ona açıklar, bâzen kahrı tecellî ederek kalbini kapatır, bâzen kalbini nûrlandırır ve bâzen de karartır. Bâzen tâat ve ibâdâta devâm ettirir, bâzen de hak yoldan ayırmak için şeytanı kalbine musâllat eder. Bütün bunlar, Allahü Teâlâ'nın halk (yaratma) ve irâdesiyle olduğunda şüphe yoktur. Fakat böyle peyderpey, farklı işler kendisinden sâdır olan kimseye, âdeten değişik fikir ve renkler sâhibi denilir. Hattâ belki de bu şâir, sevgilisini, kendini kabul edip reddetmekte, uzaklaştırıp yaklaştırmakta muhtelif renklere girdiğini kasdetmiştir. Mânâ bu olunca, Allahü Teâlâ hakkında da böyle düşünmek, küfürden başka bir şey değildir. Belki lâyık olan, Allahü Teâlâ'nın kullarının aksine olarak renk verdiği halde kendisi renklenmediğini, başkalarını değiştirdiği halde kendisinin değişmediğini bilmektir. Mürîd bu ilmi, îmanı taklîd etmekle öğrenebileceği gibi, ârif-i billâh olanlar da keşf-i hakîkî ile bilebilirler.

İşte bu, akılları hayrete düşüren rubûbiyet vasıflarındandır. Ancak O'dur ki, kendisi değişmediği halde başkalarını değiştirir. Ondan başka her şey kendini değiştirmeden, başkasını değiştiremez. Vecd sâhiplerinden bâzıları âdeta müthiş bir sarhoşluk halini alır ve Allah'a itâb edercesine sözler sarf eder. Allahü Teâlâ'nın, kalplere hâkim olmasını ve iyi halleri farklı olarak vermesini

inkâra da kalkışır. Hâlbuki sıddîkların kalplerini sâfîleştiren ve aldanmışların gönüllerini uzaklaştıran O'dur. Verdiğine kimse mâni olamadığı gibi, vermediğine de kimse veremez. Kâfirlere tevfîkini geçmiş cinâyetleri yüzünden kesmediği gibi, peygamberlere de tevfîk ve hidâyet nûrunu geçmiş bir sebebe mebnî vermiş değildir. Fakat Allahü Teâlâ:

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ

"Rasûl olarak gönderdiğimiz kullarımız için kelâmımız sebkat etmiştir." (Sâffât sûresi, 37/171) buyurmuştur. Diğer münkirler hakkında da:

وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

أَجْمَعِينَ

"Lâkin bizden hüküm sâbık oldu ki; elbette cehennemi, cin ve insanlarla dolduracağım" (Secde sûresi, 32/13) buyurmuştur. Diğer bir âyette de şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ

"Onlar ki, kendileri için bizden hüsnâ ve iyilik sebkat etmiştir. Onlar cehennemden uzaklaştırılır." (Enbiya sûresi, 21/101)

Şâyet, "Bütün insanlar kul olmakta ortak oldukları halde haklarındaki geçmiş hükümler neden böyle ihtilâf ediyor?" diye hatırına bir şey gelirse; "Allah'tan utan, edebin hudûdunu aşma. Zîra O, yaptığından mesûl değil, fakat kullar mesûldür." diye hitâb gelir.

Ömrüme yemîn ederim ki; dili ve zevâhiri terbiye etmeye çokları muktedir olabilir. Fakat yaklaştırmak, uzaklaştırmak, saadet ve şekavet ebedî olarak kalması ile beraber, başkalarını saîd etmek ve şakî etmek gibi zâhirdeki ihtilâfları içinde düşünmekten uzaklaştırıp bu hususta bâtını, kalbini ve sırrını terbiye edebilenler pek azdır. Buna ancak ilimde rusûh bulanların gücü yeter. Bunun için rüyasında semâ ve mûsiki hakkında Hızır aleyhisselâma soran kimseye Hızır aleyhisselâm: "O kaypak bir taştır, üzerinde ancak âlimler durabilir." demiştir. Zîra semâ, kalbin gizli hallerini ve esrârını harekete geçirir ve edebin zararlarını aşacak şekilde insanı sarhoş eder. Ancak hidâyet nûru ve lütuf ve ismetiyle koruduğu kimseler müstesnâ kalır. Bunun için bâzıları: "Ne

olaydı başa baş, yâni ne kâr, ne de zarar, bu semâdan kurtarsaydık." demişlerdir. Bu şekilde semâdan olan tehlike, şehveti tahrîk eden mûsikideki tehlikeden daha büyüktür. Çünkü şehveti tahrîk eden mûsikinin sonu günâhkâr olmaktır. Fakat bu kabilden olan semâın sonu küfürdür.

Bilmiş ol ki: Anlayış, dinleyicinin halet-i rûhiyesine göre değişir. Aynı beyti dinleyen iki kimse, anladıkları mânâya göre vecde kapılır; bunlardan birisi doğru, diğeri yanlış anlayabilir yâhut her ikisinin de anladıkları ayrı ayrı mânâlar da doğru olabilir. Her ikisi birbirine zıt ayrı ayrı mânâlar anlamışlar, fakat kendi hallerine nisbetle, tenâkuza düşmemiş olabilirler. Nitekim Utbetü'l-Gulâm'dan rivâyet edildiğine göre bir şâirin:

"Yer ve göklere hâkim olan Allah'ı tesbîh ederim. Sevenler, mihnet ve me akkat içindedir." Söylediğini duyunca, doğru söylüyorsun, dedi. Bu beyti duyanlardan başka birisi de, yalan söylüyorsun, dedi. Buna karşılık bâzı basîret sâhipleri, her ikisinin de isâbet ettiklerini söylediler ki, hakikat da budur. "Doğrudur" sözü, henüz murâdına eremeyen ve vuslat kapıları kendisine kapalı olan âşıkın sözüdür. "Yalandır" sözü de mahabbetle ünsiyet peydâ edip, ifrât derecede sevgisinden zevk alıp da üzülmeyen kimsenin, veyâ bu anda murâdından men edilmeyen ve ilerde böyle bir tehlike ihtimâli olmayan kimsenin sözüdür. Çünkü ümîd ve hüsn-ü zan kalbini kaplamıştır. İşte görüldüğü gibi, şahısların halet-i rûhiyelerinin farklı olmasıyla anlayış, idrâk ve fehmleri de değişiklik arzeder.

Ebû'l-Kasım b. Mervân'dan hikâye olunduğuna göre: Uzun yıllar semâı terk ederek Ebû Said el-Harraz'a arkadaş olmuştu. Bir gün bulunduğu bir dâvette şâirin biri:

"Susamı olup, su içinde bulunduğu halde, kendisine su verilmez." mealindeki şiirini okuyunca, oradakilerin hepsi vecde geldi. Bu hal kendilerinden geçince onlara:

– "Bu beyitten ne anladınız?" diye sordu. Onlar:

– "İyi hallere susamış olduklarını ve sebepler mevcûd iken, ondan mahrûm oldukları" mânâsını anladıklarını söylediler. Fakat bu îzah Ebû'l-Kasım'ı tatmin etmedi. Bunun üzerine onlar:

– "Ya siz ne anladınız?" diye sorduklarında, Ebû'l-Kasım:

– "İnsan, hallerin[370] ortasında olup, kerâmetlerle de tekrîm edildiği halde, o hal ve kerametlerden kendisine zerrecik nasip verilmemiş kimsenin halini anlatır." dedi.

Bu da **"ahvâl"** ile **"kerâmet"**in ötesinde bir de **"hakikat"**ın bulunduğuna işârettir. Şöyle ki: **"haller"** onun sâbıkası, **"kerâmet"** de onun mukaddimesidir. **"Hakikat"** onlardan sonra gelir. Aslında onların anlayışları ile kendi anlayışı

arasında bir fark yoktur. Fark, susamış olanların kendi hallerindedir. Çünkü iyi hallerden mahrum olan, önce ona susamıştır. Ancak onu elde ettikten sonra diğerlerine geçer. Anlaşılıyor ki, Ebû'l-Kasım **"hakikat"** peşinde; onlar ise **"hal"** peşindedirler. Aralarındaki ihtilâf mânâları anlamakta değil, kendi rütbelerindedir.

Merhûm Şiblî de çok kere şu beyit okundukça vecde gelirdi;

"Dostluğunuz ayrılık, sevginiz dü manlıktır. Vuslatınız ayrılık, sulhunuz harptir."

Bu beyti, bâzısı hak, bâzısı da bâtıl olmak üzere muhtelif şekillerde dinlemek ve anlamak mümkündür. En açık mânâsı, bunu insanlar üzerinde, bütün dünya varlıklarında ve hattâ Allahü Teâlâ'dan başka ne varsa, hepsi üzerinde tatbik etmektir. Zîra dünya, sâhibini öldüren hilekâr ve aldatıcı bir varlıktır. Dost göründüğü halde esâsında en büyük düşmandır. Dünyalıktan sevinçle dolan bir ev sonunda ağıt ile dolmaya mahkûmdur. Nitekim haberde böyle vârid olmuş ve Sa'lebî de dünyayı anlatırken şu beyitleri söylemiştir:

تَنَحَّ عَنِ الدُّنْيَا فَلَا تَخْطُبَنَّهَا وَلَا تَخْطُبَنَّ قَتَّالَةً مَنْ تُنَاكِحُ

فَلَيْسَ يَفِي مَرْجُوُّهَا بِمَخُوفِهَا وَمَكْرُوهُهَا إِمَّا تَأَمَّلْتَ رَاجِحُ

لَقَدْ قَالَ فِيهَا الْوَاصِفُونَ فَأَكْثَرُوا وَعِنْدِي لَهَا وَصْفٌ لَعَمْرِي صَالِحُ

سُلَافٌ قُصَارَاهَا زُعَافٌ وَمَرْكَبٌ شَهِيٌّ إِذَا اسْتَلْذَذْتَهُ فَهُوَ جَامِحُ

وَشَخْصٌ جَمِيلٌ يُؤْثِرُ النَّاسُ حُسْنَهُ وَلَكِنْ لَهُ أَسْرَارُ سُوءٍ قَبَائِحُ

"Dünyadan vazgeç sakın onu isteme,

"Ondan umduğun, korktuğunu kar ılamaz.

Dü ünürsen, kötülüğü daha çoktur.

"Onu anlatanlar onun hakkında söyledi ve sözü çok uzattılar. Ben de onun öyle bir vasfı var ki, yemîn ederim o yeter.

"O bir içkidir ki, sonu acı ve karı ıktır. İ tiha edilir;

tadını aldığın zaman, seni yolun kenarında yüz üstü bırakır.

"Aynı zamanda insanları hayran bırakan güzel bir   ahıs

gibidir. Fakat onun gizli ve kötü halleri vardır."

İkinci mânâ; beyti, Allahü Teâlâ hakkında kendi kendine tenzîl etmek, bu beyt ile kendisinin Allahü Teâlâ'ya karşı vaziyetine işâret etmektir. Zîra düşündüğü zaman, Allah'ı mârifetinin cehl olduğunu anlar. Çünkü Allahü Teâlâ'yı künhü ile kimse bilemez. Tâati ise riyâdır; hakkıyla müttakilerden değildir. Allahü Teâlâ'yı sevdiğini iddiâ etmesi de mâlûldür. Çünkü Allah sevgisi karşısında şehevî arzularının hiç birinden geçmemiştir. Allahü Teâlâ kime hayır dilerse, kendi

ayıplarını ona gösterir ye ondan vazgeçirir. Her ne kadar gâfillere nispetle daha üstün mertebede olsa bile, yine bu beytin tezâhürlerini kendisinde görür. Bunun için Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ

"Ben seni gereği gibi marifetten ve medh u senâdan âcizim. Sen, zâtını tavsîf ettiğin gibisin." [371] buyurdu. Diğer hadîste de şöyle buyurmuştur:

إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً

"Ben yirmi dört saatte yetmi   kere Allah'a tövbe ederim." Şüphesiz onun istiğfarı, her ne kadar arkadakilere nispetle daha ileride olsalar da, öndekilere nispetle daha uzakta kalan bâzı hallerdendir. Zîra her yakınlığın ilerisinde daha yakınlık vardır. Zîra Allah'a giden yollar nâmütenâhîdir. Yakınlığın son noktasına varmak ise muhaldir.

Üçüncü mânâ; sâlik, ilk hallerine bakarak onlara râzı olur. Sonra netîcelerine bakarak onlarda saklı bulunan aldanmaları anlayınca onları hakîr görür. Bütün bunları Allah'tan bilerek, Allahü Teâlâ'nın kazâ ve kaderinden şikâyet etmek üzere, beyti Allahü Teâlâ hakkında dinlemiş olmasıdır. İşte bu, yukarıda da anlattığımız gibi küfürdür. Görülüyor ki, hangi beyit olursa olsun, muhtelif mânâlarla izâh edilir. Bu da dinleyicinin ilmi kabiliyeti ve kalp sâfiliği nispetindedir.

Dördüncü hal; Dördüncü hal de, hal ve makamları geçenlerin semâıdır. Bu adam Allah'tan başka her şeyi kaybetmiş, hattâ nefsinde, nefsinin hal ve muâmelelerini de kaybetmiş, kendinden geçmiş, müşahede deryâsına dalmış ve orada her şeyi şaşırmış kalmış bir kimsedir. Bu adam, Yûsuf'un güzelliğine hayran kalarak şaşıran ve ellerini kestikleri halde acısını duymayan Mısır kadınları gibi olmuş ve hissi iptâl edilmiştir. Sûfiler buna "Nefsinden geçmiş." kimse derler. Nefsinden geçen, başkalarından haydi haydi geçmiştir. Hattâ şuhûddan da vazgeçerek yalnız vâhid-i meşhûd ile kalmıştır. Zîra kalp, şahide ve nefsine baktığı zaman, meşhûddan gâfil olabilir. Bütün varlığı ile görülen şeye bakan kimse bu istiğrakı halinde ne kendi bakışına, ne de görme vâsıtası olan gözüne, ne de bu görüşten zevk alan kalbine bakar. Zîra sarhoşun sarhoşluğundan ve zevk alan kimsenin zevk almasından haberi olmaz.

Ancak zevk aldığı şeyden haberi olur. Bunun benzeri, bir şeyi bilmektir. Yâni ona ilimdir. Bir şeyi bilmek, onu bildiğini bilmeye muğâyirdir. O şeyi bilmek

başka ve o şeyi bildiğini bilmek de başkadır. Bir şeye âlim olan kimse, o şeye âlim olduğuna dâir ilim kendisine gelirse, o şeyden yüz çevirir. Bu hal, hem mahlûka, hem de Halik'a karşı olur. Lâkin, umûmiyetle fazla devâm etmez, şimşek gibi gelir geçer. Şâyet devâm edecek olsa, beşer kuvveti buna güç yetiremez. Çok defa bunun ağırlığı altında helâk olur. Nitekim **Ebû'l-Hasan en-Nûrî**[372] bulunduğu bir mecliste:

"Sana olan a kımdan, akılların hayran kalacağı derecelere inerim." şiirini duyunca, hemen vecde gelerek ayaklandı ve yüzüstü kapandı; gövdeleri kesilmiş, kökleri bıçak gibi keskin kamışlar üzerine düştü. Onların üzerinde titreşerek sabaha kadar bu beyti tekrarlayıp durdu. Vücûdu kan içinde kaldı ve bundan haberi olmadı. Bir müddet sonra da öldü. (Allah rahmet etsin.)

İşte bu anlattığımız, vecd ve anlayışın sıddîklar derecesidir ve derecelerin en üstünüdür. Zîra haller üzerinde semâ, kemâl derecesinden düşüktür. Çünkü semâ, beşerî vasıflar ile karışık bir nevî kusurdur. Asıl kemâl, nefsinden ve nefsin hallerinden tamamen geçmektedir. Mısır kadınlarının bıçaklar ile kesilen ellerine kıymet vermeyip iltifât etmedikleri gibi, artık o da tamamen nefsini unutur ve ona aslâ iltifât etmez. Bütün duyduğu Allah'tan, Allah için ve Allah ile olur. İşte bu rütbe, hakikat derinliklerine dalıp hal ve ameller sâhilini geçen tevhîdin parlaklığına ulaşan, tâm mânâsı ile ihlâsı gerçekleştiren ve kendisinde hiç bir şey bırakmayıp, beşeriyet vasıflarını kökünden kurutan ve beşerî vasıflara iltifatı kökünden yok eden kimselerin rütbesidir. Ben burada "Yok olur." derken, cesedinin yok olmasını değil, kalbinin yokluğunu kastediyorum. Kalbinin yokluğundan da sol taraftaki et ve kandan ibâret kalbi değil; o kalp ile gizli iltifât, alâka ve râbıtası bulunan ve Allâh'ın emrinden olan kalb-i rûhânîyi kastediyorum. Onu, bilen bilir, bilmeyen bilmez. İşte o rûhânî kalp dediğimiz sırrın bir vücûdu vardır. O vücûdun sûreti orada yâni kalpte hazırlanan şeydir. Başkası hazırlanırsa, artık vücûd, bu hâzırlanan şey olur. Bunun benzeri aynadır. Zîra aynada bir sûret yoktur. Orada kim hazırlanırsa, onun rengini alır. Bardak da bunun gibidir. O da içinde ne varsa onun rengini alır ve onu gösterir. Haddi zâtında belli bir rengi yoktur; onun rengi, içine girenlerin rengini kabul etmeye elverişlidir. Bu hakikat yâni kalbe hazırlanana nispetle kalbin sırrını, şâirin şu şiiri gâyet güzel ifâde eder:

رَقَّ الزُّجَاجُ وَرَقَّتِ الْخَمْرُ   فَتَشَابَهَا فَتَشَاكَلَ الأَمْرُ
فَكَأَنَّمَا خَمْرٌ وَلَا قَدَحٌ   وَكَأَنَّمَا قَدَحٌ وَلَا خَمْرُ

“Bardak inceldi,   arap inceldi;
birbirine benzedi ve ayrılmaları güçle ti.
Sanki   arap var, bardak yok;
yine sanki bardak var,   arap yoktur.”

İşte bu anlattığımız, mükâşefe ilimlerinin makamlarından bir makamdır. Hulûl ve ittihad, vahdet-i vücûdluk bundan neşet etti de **Hallâc-ı Mânsûr**: “Ene’l-Hak”, **Bâyezîd-i Bestamî** de “Sübhânî mâ a’zama şânî” dediler.[373] Hıristiyanların teslîs akidesi “Lâhût” un “Nâsût” ile ittihad dâvaları bunun etrafında döner. Ya onu ona sardırırlar veyâ hulûl ettirirler ki, kendileri de bu hususta ihtilâf halindedirler. Bu, açık bir hatâdır. Aynanın karşısındaki kırmızı rengi aynada görüp aynaya “kırmızıdır” diyenin sözüne benzer. Vaktâ ki bu hususta derinlemesine konuşmak muâmele ilmine yaraşmadı ise biz yine gâyemize dönelim.

İKİNCİ MAKAM

İkinci makam, şiiri anlayıp bir dereceye yerleştirdikten sonra hâsıl olan vecd makamıdır. Vecdin hakikatinde, sûfilerle semâın rûh ile münâsebetini inceleyen hukemânın uzun sözleri vardır. Önce bunların bâzı sözlerini sonra da bu husustaki hakikati îzah edelim.

MUTASAVVİFENİN SÖZLERİ

Zünnûn-i Mısrî (Allah rahmet etsin) diyor ki; Semâ, Hak’tan gelir ve kalbi Hakk’a doğru tahrîk eder. Hak yönünden ona eğilen, Hakk’ı bulur. Nefis ve şehvet yönünden ona meyleden de zındıklaşır. Demek oluyor ki: Vecdi, gönülleri Hakk’a çevirmekle târif etti. Kendisi semâda bu hali duyduğu için ona “Vârid-i Hak-Hak’tan gelir.” adını vermiştir.

Ebü’l-Hüseyn ed-Dirac da semâdaki vecdinden haber vermiş olacak ki: “Vecd, semâ esnâsında bulunan bir halden ibarettir.” dedi ve devamla, “Hal meydanında semâ beni oynattı, bahşiş olarak bana Hakk’ı buldurdu, bana halis bardaklardan sâfi şerbet içirdi ve bu sâyede rızâ mevkiine yükseldim de beni fezâ bahçelerinde tenezzühe ulaştırdı.” dedi.

Şiblî (Allah rahmet etsin): “Semâın zâhiri fitne, bâtını ise ibrettir. İşâretten anlayan kimseye ibâre dinlemek helâldir. İşâretten anlamazsa fitneyi uyandırabilir ve felâketlerle karşılaşır.” dedi. Diğer birisi: “Semâ, mûsiki mârifet erbâbı için rûhun gıdasıdır. Zîra o, diğer amelleri çeken bir vasıftır. Tabiat yönünden dinleyenler, tabiatın inceliği ile onun inceliğine ulaşır, kalpte sırrın

sâfiliği ile onun sefâsına ve ehli katındaki letâfetine ulaşır."

Amr b. Osman-ı Mekkî:[374] "Vecdin keyfiyeti ibâre ile ifâde edilemez. Zîra vecd, yakîn sâhibi mü'minlerin kalbinde Allahü Teâlâ'nın bir sırrıdır." demiştir. Diğer bâzıları da: "Vecd, Hak'tan gelen bir mükâşefedir." demişlerdir.

Ebû Saîd b. el-A'râbî[375] de: "Vecd; perdelerin kalkması, murakabe, müşâhede, duyduklarının mânâsında anlayışın huzûru, gaybı mülâhaza, lisân-ı sır ile konuşmak ve nerede olursan ol etrafında bulunan mefkûd, gayb ile ünsiyet peydâ etmektir." demiştir. Yine bu zât şöyle demiştir: "Vecd, havassın ilk derecesidir. Bu, gaybe îmanın neticesidir. Rûhânî kuvvetle bunun zevkine varıp kalplerine nûru akıtıldığı zaman, bütün şek ve şüpheden kurtulurlar." Yine bu zât: "Semâda vecde mâni olan, nefsin eseri ve diğer münâsebet ve sebeplerle alâkalanmaktır. Zîra nefis, bütün sebepleri ile Hak'tan mahcûb ve memnûdur. Ne zaman ki sebepleri kalkar, o zaman zikir halis olur, kalp gafletten uyanır, incelir, parlar; vâ'z u nasîhat kendisine tesîr eder. Gizli münâcattan garib bir makama yükselir ve orada kendisine hitâb edilir. Huzûr-i kalb ve duyduğunu zabteden bir kulak ile o hitâbı dinler ve gaybı müşâhede edebilirse, işte bu an onun vecd anıdır. Zîra o, yok olanı yanında hazır bulmuştur." dedi. Yine bu zat şöyle demiştir: "Vecd; Hakk'ı tahrîk eden zikir, rûyete mâni olduğu için, ıstırap veren korku, sâdır olan zelleye tevbîh, ince ve tatlı sohbet, bir faydaya işâret, gâibe iştiyâk, kaybettiğine üzülmek, geçmişe nedamet, veyâ bir vâcibe dâvet veyâ gizli münâcât anında meydana gelen bir haldir. Vecd, zâhiri zâhir ile, batını bâtın ile, gaybi gayb ile ve sırrı sır ile karşılaştırmak demektir. Ayrıca geçmiş kazançlarından aleyhinde olan şey ile beraber lehinde olanı meydana çıkarmaktır. O şey, senden meydana çıktıktan sonra, yine senin için yazılır ve senin için ayaksız ayak, zikirsiz zikir yazılır. Her ne kadar nîmeti veren bütün işlerin mütevellîsi olan O ise her şey O'na rücû ederse de, vaziyet budur." İşte vecd ilminin zâhiri budur. Vecd hakkında sûfîlerin buna benzer daha pek çok sözleri vardır.

HUKEMÂNIN SÖZLERİ

Hukemâya gelince: Bâzıları semâ ve vecd hakkında şöyle diyorlar: Kalpte öyle şerefli bir fazîlet var ki, lisân onu ifâde etmek sûreti ile açığa çıkaramaz. O ancak lahn ve tegannî ile açığa çıkar, açığa çıkınca nefis neşelenir ve oynamaya başlar. Artık o kimse nefsini dinler, onunla konuşur ve zevâhiri terk eder. Diğer bâzıları da şöyle demiştir: "Semâın netîcesi, bozulan ve tembelleşen fikir ve düşüncelerini düzelterek, rey ve fikirlerinde isâbet edip hatâdan ve tembellikten

kurtulmaktır.” Diğer birisi; “Fikir ve düşünce, ilmi mâluma doğru çektiği gibi, semâ da kalbi âlem-i rûhânîye çeker.” dedi. Bir başkasına, lahn ve tegannîye uygun olarak insan bedeninin hareket etmesinin hikmetinden sorduklarında: “Buna aşk aklı denir. Aklın aşkı, mâşukuna aşkını dil ile ifâdeye muhtaç değildir. Belki gülümseme, göz, kaş oynatması ve buna benzer latîf hareket ve işâretlerle ifâde eder. Bunlar daha mükemmel ifâdelerdir. Ancak bunlar rûhânîdirler. Aşk-ı behîmîye gelince; bu da merdûd ve zayıf olan aşkının görünüşünü ifâde için mantıkını yâni dilini kullanmak zorundadır.” dedi. Diğer birisi de: “Mahzun olan bir kimse lahn (nağme) ve tegannî dinlesin. Çünkü hüzün, girdiği gönlü dondurur ve nûrunu söndürür. Lahn (tegannî) ile râhatlandığı zaman, onun nûru yeniden parlamaya başlar, sevinci tezahür eder. Kabiliyeti nisbetinde hüznünü kaldırır. Bu da kalbin mânevî kirlerden temiz ve sâfiliği derecesine göredir. Semâ ve vecd hakkında çok sözler vardır. Artık bunları uzun uzun anlatmaya lüzum yoktur. Biz vecdin neden ibâret olduğunu anlatmaya çalışalım.

Vecd, semâın doğurduğu bir keyfiyettir. Semâın akabinde Hak’tan gelir ve dinleyen onu içinden duyar. Bu halet ve keyfiyet iki kısımdan hâlî değildir. Ya neticesi müşâhede ve mükâşefeye varır ki, o zaman ilimler ve ikâzlar kabilinden olur. Veya ilimden sayılmayan iştiyâk, korku, hüzün, ıstırap, neşe, esef, pişmanlık, ferahlık ve sıkıntı gibi bâzı haller ve değişikliklere sebep olur. Bu halleri semâ heyecanlandırır ve âdetin hilâfına olarak harekete geçirir. Şâyet, âdete muhalif olacak şekilde kendini harekete geçirmez, teskîn etmez veyâ titremek, sıkıntı duymak ve âdetinin hilâfına konuşmak ve hareket etmek gibi haller göstermeyecek şekilde zayıf olursa, ona vecd denmez. Şâyet bu haller görülürse, zûhuru, görünüşteki değişikliği, hareketindeki kuvvet ve zayıflığı nispetinde kuvvetli veyâ zayıf, vecd adını alır. Bâzen sâhibi kuvvetli olduğu için vecd kuvvetli olur fakat içinde kalır ve hâriçte tesîrini göstermez. Bâzen de gelen vâridler zayıf olup bağları gevşek olduğu için harekete geçiremez. Birinci mânâya işâret olarak **Ebû Saîd b. el-A’râbî** vecd hakkında: “O, rakîbi müşâhede, anlayışı hazırlamak ve gaybı mülâhazadır.” dedi. Önceden keşfedilmemiş bâzı şeylerin semâ vâsıtası ile keşfedilmesi uzak bir şey değil. Çünkü keşif, muhtelif sebeplerle olabilir.

Onlardan birisi, tenbîh yâni uyarmaktır. Semâ uyarıcıdır.

Diğer birisi de, hallerin değişmesi ve onları kendisinde bilip anlamasıdır. Onları anlamak, daha önceden bilinmeyen bir takım şeyleri açıklayan bir nevî ilimdir.

Keşfin sebeplerinden birisi de, kalbin cilâlanmasıdır. Semâ, kalbi cilâlandırır.

Cilâ da keşfi doğurur.

Keşif sebeplerinin birisi de, semâın yardımı ile kalp neşesinin uyanmasıdır. Bu sâyede daha önce güç yetiremediği şeyleri müşâhedeye güç yetirir. Nitekim devenin, devecinin şarkıları sâyesinde daha önce taşıyamadığı ağır yükleri taşıyabilmesi gibi. Devenin işi ağır yükleri taşımak olduğu gibi, kalbin işi de melekûtun esrârını düşünmek ve keşif yolu ile müşâhede etmektir. İşte bu sebeplerdendir ki semâ, keşfe sebep olabilir. Belki kalp temizlenip cilâlandığı zaman, basîret gözü ile uyanıklık halinde Hakk'ı müşâhede eder veyâ hatîften (gâibten) kendisine sesler gelebilir. Uyku halinde de rüyâ ile bunlara ulaşabilir. Rüyâ ise nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüzdür.[376]

Bu keşfin hakikatini öğreten ilim, muamele ilmi dışındadır. Nitekim **Muhammed b. Mesrûk-ı Bağdadî** şöyle anlatıyor: Gençliğimde çakır keyif bir gece gezintisinde kendi kendime şu şiiri söyleyerek gidiyordum:

"Tûr-i Sînâ'da öyle bağlık var ki; oraya uğradığımda, o üzüm sularını bırakıp su içenlere a arım."

Tam bu sırada hatîften şöyle bir ses duydum:

"Cehennemde öyle bir su var ki; onu boğaz sordukça (yudum yudum içtikçe) bağırsaklar ağzına gelir."

İşte benim tövbe ederek ilim ve ibâdetle meşgul olmama sebep olan hâdise budur. Şimdi kalbi temizlemekte tegannînin tesîrini gör. Hattâ hakikat, vezinli ve mânâsı anlaşılan sözlerle kendisine tecellî ederek kulaklarını çekti ve kendisi de halini düzeltti.

Müslim Abadânî diyor ki: Bir defa Sâlihü'l-Merî, Utbetü'l-Gulâm, Abdülvâhîd b. Zeyd ve Müslim el-Esvârî bizim memlekete geldiler ve sâhile indiler. Bir akşam kendilerini dâvet ettim. Sofraya oturdukları sırada birisi:

"Ebedî makam olan cennetten, yemekler ve azgınlığı hiç bir fayda sağlamayan nefis zevkleri seni me gul eder." dedi. Bunu duyan Utbetü'l-Gulâm, bir sayha ederek bayıldı, düşdü. Cemâat da bir lokma yemeden yemekler ortada kaldı. Yemeğin tadına bakmadan sofraları kaldırdım. Kalp cilâlanmış iken, hatîften sesler duyulabileceği gibi, Hızır aleyhisselâmın sûreti de müşâhede edilebilir. Hızır, basîret sâhibi kimselere muhtelif şekillerde görünebilir. İşte melekler de bu hallerde peygamberlere görünür; ya gerçek sûretleri ile veyâ bâzı halleri temsil ve hikâye edecek kılık ve kıyâfetlerde görünürler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), Cebrâil aleyhisselâmı iki defa asıl sûreti üzerinde görmüştür. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), *"Ufku doldurmu tu."* buyurdu. Allahü Teâlâ'nın:

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى، ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى، وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى

“O vahyi ona öğreten, kuvveti şiddetli Cebrail’dir. O, akıllı ve memûriyetinde müstakimdir. O, ufuk-ı âlâda idi.” (Necm sûresi, 53/5-7)

İnsanın kalbi böyle cilâlandığı sıralarda başka gönüllerde saklı olan şeyleri de keşfedebilir ve buna firâset denir. Nitekim Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ تَعَالَى

“Mü’minin firâsetinden sakınınız. Zîra o, Allahü Teâlâ’nın bah ettiği nûr ile bakar.” [377] buyurmuştur.

Hikâye olunduğuna göre; Mecûsî’nin biri Müslümanlar arasında dolaşarak, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

“Mü’minin firâsetinden korkunuz.” hadîsinden ne demek istendiğini sorar. Aldığı cevaplar kendisini tatmîn etmez. Nihâyet sûfilerden bir zâta giderek, bu hadîsin mânâsını suâl eder. (Tabiî Mecûsî, Mecûsiliğini gizlemiştir ve Mecûsi olduğunu bilen yoktur.) Mezkûr zât cevâbında: “Belinizde gizli kuşandığınız zunnârı kesmenizdir.” diye cevap verince, Mecûsî tasdik ederek Müslüman olur. Ve “Şimdi senin mü’min olup îmânının hak olduğunu anladım.” der.

Yine hikâye olunduğuna göre; **İbrâhim el-Hayâs** şöyle demiştir: Bağdâd câmiinde fakirler ile otururken güzel kokulu, parlak bir genç içeri girdi. Ben yanımdakilere: “Bu gelen gencin Yahudi olduğunu sanıyorum.” dedim. Arkadaşlarım bu sözümden hoşlanmadılar. Genç, aleyhinde bir şey söylediğimin farkında idi. Ben oradan çıktım. Genç de arkamdan çıktı ve yine geri dönerek orada bulunanlara benim kendi aleyhinde ne dediğimi sordu. Onlar inkâr ettilerse de o, ısrâr etti. Onlar da, “Senin Yahudi olduğunu söyledi.” dediler. Adamcağız oradan gelerek beni buldu, elime ayağıma kapanarak Müslüman oldu. Bu zât şöyle anlatıyor: “Bizler kitabımızda, sıddîkların firâsetinde yanılmadıklarını okumuştuk. Ben de “Şu Müslümanları bir tecrübe edeyim.” dedim. “Düşündüm ki, bunlar arasında sıddîk denecek bir kimse varsa ancak şu tâife arasında bulunur. Zîra onlar Allahü Teâlâ’nın sözünü yerine getirir ve âyetlerini okurlar.” dedim. “Ve bu maksatla oraya geldim. Şeyh, benim içyüzümü anlayınca bildim ki, bu zât sıddîktır.” Sonra da bu genç, hatırı sayılır sûfiler meyânına girdi. Bu gibi keşiflere işâret ederek Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى

مَلَكُوتِ السَّمَاءِ

“Eğer eytanlar Âdemoğullarının gönüllerinde dola masaydı; onlar, göklerin gizliliklerini ve melekût âlemini görürlerdi.” [378]

Şeytanların gönüllerde dolaşması, gönüllerin kötü vasıflar ile dolu olması halindedir. Kötü vasıflardan kalbini temizleyip sâfileştiren kimselerin kalplerinin etrafına şeytanlar yaklaşamaz. Allahü Teâlâ’nın:

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ

“Yalnız onlar arasından hâlis olan kullarım müstesnâdır.” (Hicr sûresi, 15/ 40) ve yine:

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ

“Benim kullarımda senin hiçbir tahakkümün yoktur.” (Hicr sûresi, 15/42) âyet-i celîleleri buna işâret etmektedir.

Semâ, kalbin cilâlanmasına sebep olur. Kalp de cilâlandıkça, hakkı çeker ve hakka yaklaşır. **Zünnûn-ı Mısrî**’den rivâyet edilen şu hikâye de buna delâlet etmektedir. Zünnûn-ı Mısri Bağdâd’a gitti. Sûfilerden bir cemâat başına toplandı, aralarında bir de şâir bulunuyordu. -Onlar şâirin bir şeyler söylemesi için Zünnûn’den izin istediler. Zünnûn müsâade etti ve şâir:

صَغِيرُ هَوَاكَ عَذَّبَنِي فَكَيْفَ بِهِ إِذَا احْتَنَكَا
وَأَنْتَ جَمَعْتَ فِي قَلْبِي هَوًى قَدْ كَانَ مُشْتَرِكَا
أَمَا تَرْثِي لِمُكْتَئِبٍ إِذَا ضَحِكَ الْخَلِيُّ بَكَى

“A kının küçüğü bile beni hasta etti.
Ya bu a k kuvvetlendiği zaman, hâlim nice olur?
Sen benim kalbimde mü terek hevâlar ve a klar topladın,
Elem ve kederden hâlî olan kimse güldüğü zaman,
tasasından ağlayana acımaz mısın?”

deyince, Zünnûn, vecde kapılarak ayağa kalkarken yüzüstü düştü. Sonra başka birisi vecde yakalanıp ayağa kalkınca, Zünnûn: “Kalktığın zaman Allah seni

görür." deyince adam oturdu. Zünnûn, adamın zorla vecde gelmek istediğini anladı ve ona başka maksatla vecde gelenlere, onları gören Allahü Teâlâ'nın hasım olduğunu bildirmek istedi. Eğer adam sâdık olsaydı oturmazdı. İşte vecdin netîcesi bir takım haller ve keşiflere yönelir.

Bilmiş ol ki: Keşifler ve haller ikiye ayrılır. Bunlardan bir kısmı ifâkat halinde ifâde edilebilir, diğer bir kısmı da ifâde edilemez. Kelimeler onları anlatamaz. Belki sen iç yüzünü bilmediğin ve tâbiri olmayan bâzı ilim ve halleri inkâr edebilirsin. Fakat sakın böyle yapma ve bunları uzak şeyler sanma. Zîra sen kendi yakın halinde bunun delîlini bulabilirsin.

İlme gelince; Fakîhin biri görünüşte birbirine benzeyen iki mesele ile karşılaşır. Hükümde aralarında fark olduğunu bilir, bunun zevkine varır, bunu açıklamak için uğraşır. Ne kadar fasîh olsa da o ayrılığı ifâde edecek kelimeler bulamaz. Ayrılığın zevkine varır fakat ifâdeden âciz kalır. Bu farkı anlaması kalbinde zevk ile bulduğu bir ilimdir. Elbette kalbinde bu ilmin meydana gelmesinde bir sebep ve onun Allah katında bir hakikati var, fakat onu ifâde etmek mümkün olmaz. Bu imkânsızlık, dilindeki kusurdan değil, belki ibârenin alamayacağı, mânâdaki inceliktendir. Böyle ince meselelerle uğraşanlar, bu gibi hallerle dâima karşı karşıyadırlar.

Hâle gelince; Nice kimseler vardır ki, sabahleyin gönlünde huzur ve bir inşirah duyar, bâzen de bir sıkıntı ve telâş halinde olur. Ortada mûcib bir sebep olmadığı için, hikmetini anlayamaz. Bunun gibi bâzen insan bir şey düşünür ve öyle müteessir olur ki, düşündüğü şeyi unutur ve o tesîri kendisi duyup anlayacak şekilde gönlünde kalır. Bâzen de duyduğu hal bu sevinç hali olur. Bu neşenin sebebini düşünmekle o sevinç kendisinde yerleşir. O hususta düşündüğünü unuttuğu halde acısını duyar. Bâzen de ifâde edemeyeceği garîb bir hal ile karşılaşır. Ne neşe, ne de hüzüne benzer. İfâde etmekten âciz kalır. Ancak mevzûn şiir ile ifâde edebilir.

Vezinli şiirlerle mevzun olmayan şiirler arasındaki farkı herkes değil, bâzı kimseler anlayabilir. Onu ancak zevk sâhipleri anlar ve düz konuşulan söz ile mevzun arasındaki farkı bilir. Fakat zevk sahibi olmayanlara bunu anlatamaz. İşte nefiste böyle garîb haller vardır. Belki korku, hüzün ve neşe gibi meşhur mânâlar, çalgısız olarak söylenilen ve mânâsı anlaşılan tegannîleri dinlemekten hâsıl olur. Telli çalgılar ve diğer mânâsız nâğmeler, insanın nefsinde acâyip bir şekilde tesîr eder, fakat o acâyipliği ifâde mümkün olmaz. Bâzen buna şevk denir, fakat sâhibi neye müştak olduğunu ifâde edemez ki, bu acâyip bir şeydir. Çalgıları dinlemekle kalbi çarpan kimse, kalbinin neye ve ne için çarptığını bilemez. Kendisinde bir şey arıyormuş gibi bir hal hisseder, fakat ne aradığını

bilemez. Bu hal, avamda ve hattâ gönlünde ne Allah, ne de kul sevgisi olan kimselerde de görülür. İşte bunun da bir sırrı vardır. O da iştiyâkın iki rüknü olmasıdır.

Birinci rükün; İştiyâk sahibinin sıfatıdır. O da müştak olduğu kimse ile bir nevi münâsebettir.

İkinci rükün: İkinci rükün de, iştiyâk duyduğu şeyi ve ona ulaşmanın yolunu bilmesidir. Şâyet kendisi ile öyle iştiyâk duyduğun sıfatı bulur ve iştiyâk duyduğun şeyin sûretini de bilirsen, iş meydanda ve kolay olur. Şâyet heves ettiğin şeyin ne olduğunu bilmez ve yalnız içinden bir iştiyâk uyanır ve kalbini ateşlendir irse işte bu, insanda çâresiz bir hayret ve dehşet uyandırır. Meselâ, kadın görmeden ve münâsebeti bilmeden bir çocuk kendi başına yetişir, erginlik çağına erer ve şehveti uyanarak galeyâna başlar. Bu adam, kendinde bir şehvet ateşinin uyandığını anlar, fakat cinsî münâsebetten haberi olmadığı ve kadın yüzü görmediği için, neye müştâk olduğunu bilemez. İşte bunun gibi Âdemoğlunun nefsinde âlem-i âlâ ile bir münâsebet, Sidre-i Müntehâ'da ve Firdevs-i Âla'da vâdedilen zevkler vardır. Fakat o, bunlardan yalnız sıfatları ile isimleri düşünebilir. Hiç bir kadın, insan ve hattâ aynada bile kendisini göremeyen ve yalnız kadın ve münâsebet adlarını duyan kimsenin isim ve sıfatları düşünebilmesi gibidir. Semâ da böylece şevkini uyandırır fakat aşırı derecede cehâleti ve dünya meşgalesi ona nefsini, Rabbini ve tab'an neye iştiyâk duyduğunu unutturur. Ve nefsi, anlamadığı şeylere kendini sürükler.

İşte bu ve benzeri hâllerin tam mâhiyetleri anlaşılmaz ve bunlarla mevsûf olan kimsenin halini ifâde etmesi mümkün olmaz. Bu beyânâtımızla vecdi, izhârı mümkün ve gayri mümkün diye iki kısımda mütâlâa edişimizin doğruluğu anlaşılmış oldu.

VECDİN KISIMLARI

Yine bilmiş ol ki: Vecd, külfetsiz ve meşakkatsiz gelen ile, külfetli ve meşakkatli bir şekilde gelen olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ikincisine "Tevâcüd" yâni vecde gelmeye çalışmak, denir. Böyle zorlamak sûretiyle meydana gelen vecdin bir kısmı mezmum, bir kısmı da makbuldür. Müflis olduğu halde riyâ ederek kendisini iyilerden göstermek sûretiyle zorlayarak yaptığı vecdi mezmumdur. Fakat kendisini zorlamak sûretiyle iyi hallere sâhip olabilmek için çalışıyorsa, makbuldür.

Bunun için, Kur'ân-ı Kerîm okunurken içinden coşup ağlamayanlara Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

“Ağlar gibi yapın.” buyurmuştur. Bu gibi hâllerin başlangıcı bâzen külfetli olur fakat netîcede tabiat hâlini alır. Niçin böyle olmasın ki, Kur’ân-ı Kerîm’in ezberlenmesi de aynı şekildedir. Önce zor ile okur, zorla düşünerek ezberler, iyice ezberledi mi artık meleke kesbeder ve ondan sonra kolaylıkla okur. Hattâ dili Kur’ân’a öyle alışır ki, hâriçte veyâ namazda aklı başka yerde iken bile, hiç düşünden Kur’an’ı okur ve bir sûreyi bitirdikten sonra aklı başına gelir ve bitmiş olduğunu görür. Kâtip de böyledir; ilk önce zorlukla yazıya alışır, sonra tabiat hâlini alır. Başka şeyler düşünürken hattâ bakmadan sayfalarca yazabilir. Beden âzâlarının ve insanın elde ettiği bütün vasıflarda hüküm budur. Önce zorlayarak bunları öğrenir, sonra da kendisinde tabiat, huy, alışkanlık hâlini alırlar. Bâzılarının: “Âdet, beşinci tabiattır.” dediklerinden maksatları bu olsa gerektir. İşte iyi haller de böyledir. İyi hâllere sâhip olunamadı diye ümit kesilmemelidir. Semâ ve diğer vâsıtalarla bunları elde etmeye çalışmalıdır.

Görülegelen bir gerçektir ki, bir kimse birine âşık olmak ister de olamaz. Ancak, adamı devamlı olarak anmak, sevilecek vasıflarını düşünmek sûretiyle adamı iyice sevmeye başlar. Öyle ki, bu defa aşkı irâdesinin dışına çıkar, bu aşktan kurtulmak isterse de kurtuluş çaresini bulamaz. Allah sevgisi ve Allah’a iştiyâk, âzâbından korkmak ve benzeri iyi halleri insan kaybettiği zaman ümîdini kesmemeli, onları elde etmeye çalışmalıdır. Bunları elde etmek için bu gibilerle düşüp kalkmalı, onların iyi hâllerini görmeli, meclislerinde bulunmakla onların güzel hallerini beğenmeli ve bu iyi hâlin kendisine de nasip olmasını duâ edip Allah’tan dilemelidir. İyi hallere sâhip olabilmenin sebeplerinden birisi de semâ, iyi kimseler, Allah’tan korkanlar, ihsân edenler, Allah’a âşık olanlar ve ibâdetlerinde huşû edenlerle düşüp kalkmaktır. İnsana, düşüp kalktığı kimsenin vasıfları, farkında olmadan sirâyet eder. Aşkın ve benzeri iyi hallerin, sebepleri ile de elde edilmelerinin mümkün olduğuna Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in:

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِي حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ أَحَبَّكَ وَحُبَّ
مَنْ يُقَرِّبُنِي إِلٰى حُبِّكَ

“Allahım, sevgini ve seni sevenin sevgisini ve seni sevmeye beni yakla tıranın sevgisini bana nasip et.” [379] diye duâ etmesi delâlet eder. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) sevgi talebinde ısrâr etmiştir.

İşte bu anlattıklarımız “Vecd”in mükâşefe ve hâllere ve izâhı mümkün olup olmayana ve zorlamak sûretiyle veyâ tabiat iktizâsı olması hakkındaki taksîmâtıdır.

Şâyet madem ki vecd Allah'tandır, Allahın lütfûdur; şeytanın aldatmasından değildir. "O halde bunlar Kur'ân-ı Kerîm okunurken neden vecde gelmiyorlar da, şâirlerin şiirleri tegannî edilirken vecde geliyorlar?" dersen deriz ki: Hak olan vecd, aşırı derecede Allah sevgisinden, irâde doğruluğundan ve Allah'a olan aşkından meydana gelen vecddir. Bu vecd, Kur'ân-ı Kerîm okunurken de kendini gösterir. Kur'ân-ı Kerîm'i dinlemekle vecde gelmeyen aşk, yaratıklara olan aşktır. Yoksa Yaratan'a âşık olanlar Kur'ân okunurken de aynı vecdi duyarlar.

أَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

"Haberiniz olsun ki, kalpler ancak Allah'ı zikretmekle mutmain olur, olgunlaşır." (Ra'd sûresi, 13/ 28)

مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ

جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ

"Vaîdi dinlediklerinde kalplerinden korkularından derileri titrer. Sonra da Allahü Teâlâ'nın rahmet ve mağfiretini zikretmekle derileri ve kalpleri mutmain olur." (Zümer sûresi, 39/ 23) âyet-i celîleleri buna delâlet etmektedir.

Semâ akabinde, semâ sebebiyle insanda hâsıl olan sükûn, tüylerin dikilmesi, derinin ürpermesi, korku ve kalp yumuşaklığı gibi hallerin hepsi vecddir. Kur'ân-ı Kerîm okunurken Allah âşıklarında bu hal görülür. Yine Allahü Teâlâ:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ

"Gerçek mü'minler, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyenlerdir." (Enfâl sûresi, 8/2)

لَوْ أَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا

مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ

"Eğer şu Kur'ân'ı bir dağ üzerine indirseydik (ve akıl verseydik) **o dağı Allah korkusundan alçalmış ve paramparça olmuş görürdün."** (Haşr sûresi, 59/21) buyurmuştur. Titremek, korkmak ve huşû, her ne kadar mükâşefe kabîlinden değillerse de, hal kabîlinden bir vecddirler. Fakat mükâşefeye ve uyarmaya sebep olabilirler. Bunun için Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

زَيِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ

"Kur'ân'ı sesinizle süsleyin." [380] buyurmuştur. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye de:

لَقَدْ أُوتِيَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ

"Al-i Dâvûd'un mizmârından, seslerinden ona da verilmi tir." buyurdu.

Basîret sahiplerinin Kur'ân-ı Kerîm'i duydukları zaman vecde geldiklerine dâir pek çek hikâyeler vardır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

شَيَّبَتْنِي هُودٌ وَأَخَوَاتُهَا

"Hûd ve benzeri sûreler beni kocalttı." [381] hadisi vecdden haber vermektedir. Zîra kocalmak, hüzün ve korkudan gelir. Hüzün ve korku ise vecd demektir. Rivâyete göre; İbn Mesûd (r.a.) Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e Nisâ sûresini okudu da:

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا

"Her ümmetten peygamberlerini şâhid getirdiğimiz zaman ve seni de o peygamberlerin sıdkına şâhid getirdiğimiz zaman onların halleri nice olur?" (Nisâ sûresi, 4/41) âyet-i celîlesini okuduğu zaman, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in gözleri yaş ile doldu ve: "*Yeter*" buyurdu.[382] Diğer rivâyette, bizzat Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in kendisi veyâ huzurunda:

إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا، وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا

"Onlar için âhirette hazırladığımız kelepçeler, yakıcı ateşler, boğazda kalan yemekler ve acı verici azâb vardır." (Müzzemmil sûresi, 73/12-13) âyeti okununca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bağırarak yere düştü.[383]

Diğer bir rivâyette Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ

"Onlara azâb edersen şüphesiz onlar senin kullarındır." (Mâide sûresi, 5/118) âyet-i celîlesini okuyunca ağladı.[384] Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), rahmet ve duâ âyetlerini okuduğu zaman istibşâr ederdi. Böyle sevinmek de bir vecddir.

Allahü Teâlâ, vecde gelenleri Kur'ân-ı Kerîm'de överek şöyle buyurmuştur:

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ

الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ

"Rasûl'e nâzil olan (Kur'ân)**'ı duydukları zaman, Hakk'ı bildiklerinden gözyaşı döktüklerini görürsün."** (Mâide sûresi, 5/83) Yine rivâyete göre Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) namaz kıldığı zaman göğsünden, kaynayan tencereden gelen ses gibi ses gelirdi.[385]

Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini dinlerken vecde gelen sahâbe ve tâbiin, pek çoktur. Kimi sayhâ etti, kimi ağladı, kimi bayıldı. Hattâ ölenler bile oldu. Rivâyete göre; Zuhâre b. Ebî Evfa, tâbiînin sikalarından idi. İmamlık yapar, Kur'ân'ı rikkatle okurdu. Bir gün namaz kıldırırken:

فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ

"Sûra üfürüldüğü zaman." (Müddessir sûresi, 74/8) âyet-i celîlesini okuyunca öyle bir sayhâ etti ki, hemen mihrapta, düşerek can verdi.

Hz. Ömer bir adamın:

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ

"Rabbinin azâbı elbette vâkidir. Onu defedecek (hiç bir şey de) **yoktur."** (Tûr sûresi, 52/7-8) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca olduğu yerde düştü. Eve götürdüler, bir ay kadar hasta yattı. Tâbiînden Ebû Cerîr; çok güzel sesi olan Sâlihü'l-Mer'î, Kur'ân-ı Kerîm okurken bayıldı ve bilâhare öldü. İmâm Şafiî de bir adamın:

هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ، وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ

"Bu (hepsinin) **dillerinin tutulacağı bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler."** (Mürselât suresi, 77/35-36) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca bayıldı. Ali b. Fudayl da bir zâtın:

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

“O gün insanlar, âlemlerin Rabbi olan Allahü Teâlâ’nın fermânı için, ayakta dururlar.” (Muttaffifîn suresi, 83/6) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca bayıldı ve yere düştü. Babası **Fudayl** da “Allahü Teâlâ senin bu haline memnun oldu.” dedi. Tâbiînden olan daha birçok cemâatten rivâyet edilmiştir. Bu hal sûfilerden de rivâyet edilmiştir. **Şiblî** hazretleri Ramazan’da mescidde imamın arkasında namaz kılarken, imam:

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ

“Eğer biz, sana vahyettiğimiz Kur’ân’ı gidermeyi, ortadan kaldırmayı dileseydik, sen onu yerine getirecek vekîl bulamazdın.” (İsrâ suresi, 17/86) âyet-i celîlesini okuyunca, öyle bir haykırdı ki, insanlar öldüğünü sandılar. Benzi sarardı, vücûdu titremeye başladı. “Dost ve ahbaplara böyle hitap edilirse, başkalarına ne yapılır?” diyerek âyet-i celîleyi tekrar tekrar okudu.

Cüneyd şöyle anlatıyor: Bir gün Seriyyü’s-Sakatî’nin yanına gittim. Orada baygın halde yatan birisini gördüm. “Bu nedir?” diye sorduğumda, Seriyyü’s-Sakatî: “Bir âyet-i celîle dinledi ve onun için bayılıp düştü” dedi. Ben: “O âyeti aynen kendisine okuyun.” dedim. Onlar da âyet-i kerîmeyi kendisine okuyunca, adam ayıldı. Bunun üzerine Seriyyü’s-Sakatî: “Bunu nereden bildin?” diye sordu, ben de: “Yâkub aleyhisselâmın gözleri, bir yaratıktan yâni oğlu yüzünden görmez olmuştu. Sonra yine onun yüzünden açılmıştı. Eğer Hak’tan dolayı görmez olsaydı, asla yaratıktan ötürü açılmazdı. Bunu da bu âyet-i kerîmeden dolayı bayılmış gördüm. Anladım ki, ayılma sebebi de yine bu âyet olacaktır, dedim ve sözüm hoşuna gitti.” Nitekim Cüneyd’in görüşüne şâirin sözü de işaret ediyor.

“Zevkle bir bardak erbet içtim. Sonra ondan içtiğim ikinci bardak ile önceki içmi olduğum bir bardak erbetten peydâ olan hastalığımı giderdim.”

Sûfilerden biri:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

“Herkes ölümü tadacak.” (Âl-i İmrân suresi, 3/185) âyet-i celîlesini, bir gece tekrar tekrar okuyordum. O sırada gaipten bir ses geldi: “Bu âyeti daha ne kadar tekrar edeceksin? Yaratılalıdan beri hayâlarından ötürü gözlerini yukarı kaldırmayan dört cinninin ölümüne sebep oldun.” dedi.”

Ebû Ali el-Meğâzilî, Şiblî’ye:

– “Çok defa bir âyet-i celîle duydum mu beni dünyalıktan çeker. Fakat sonra

yine eski halime ve dünyaya dönerim. Bu hal bende devâm etmez.” dedi. Şiblî de:
– “Kur’ân’ı duyduğunda dünyadan alâkanı kesmek istemen, Allahü Teâlâ’nın sana bir lütfudur. Sonra yine dünyalığa dönmen, sana acıyıp merhamet etmesindendir. Çünkü sen, henüz tamamen dünyadan alâkanı kesecek halde değilsin. Zaman zaman sana o cephenin zevkini tattırır, senin ona iştiyâkın artar ve olgunlaşarak bu mertebeye erersin.”

Bir mutasavvıf, birisinin:

يَآ أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ، ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً

“Ey emîn ve mutmain olan nefis! Sen Allah’tan râzı, Allah da senden râzı olduğu halde Rabbine dön!” (Fecr suresi, 89/27-28) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca, “Bir daha oku.” dedi. O zât da: “O nefis bir defa Allah’a rücû edip gitti. Ben ona bir daha “dön” nasıl diyeyim?” deyince, adam bu mânâdan vecde gelerek düştü ve öldü.

Bekir b. Muaz, bir zâtın:

وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ

“O (müşrikleri) **hemen gelecek olan kıyamet günü ile korkut. O gün kalpler hüzünle dolup boğazlarına gelerek ağızlarından çıkar.”** (Mü’min suresi, 40/18) âyet-i celîlesini okuduğunu duyunca, dehşetle heyecana kapıldı:
– “Allahım, inzâr ettiğin halde halâ sana yönelmeyen kuluna acı!” diyerek bayıldı ve düştü.

İbrahim b. Edhem:

إِذَا السَّمَآءُ انْشَقَّتْ

“Semâ yarıldığı zaman.” (İnşikâk suresi, 84-1) âyetini duyunca vücûdu titredi.

Muhammed b. Sabîh şöyle anlatıyor: Adamın biri Fırat nehrinde yıkanıyordu. Nehrin kenarından geçmekte olan birisi:

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ

“Ey mücrimler! Bugün siz (bir tarafa) **ayrılın.”** (Yâsîn suresi, 36/59) âyet-i celîlesini okudu. Yüzen adam bunu duyunca titreyerek suya battı ve öldü.

Denildi ki: **Selmân-ı Farisî,** Kur'ân okuyan bir genci gördü, ona yaklaştı. Genç, bir tehdît âyeti okuyunca, vücûdu sarsıldı. Gencin bu hali, Selmân'ın hoşuna gitti. Bir ara gencin izini kaybetti, sordu soruşturdu ve hasta olduğunu duydu. Hemen ziyâretine gitti ki, genç ölüm döşeğinde yatıyordu. Selmân'ı görünce: "O titremeler bir güzel sûret şeklinde karşıma çıktı ve senin de duyduğun bu haşyet ve korku sâyesinde, Allahü Teâlâ beni affetti." dedi.

Hülâsa: Basîret sâhibi insanlar, Kur'ân-ı Kerîm okunduğu zaman vecd ve semâdan hâlî kalamazlar. Şâyet Kur'ân-ı Kerîm kendisine hiç tesîr etmiyorsa o, karga gibi veyâ hayvanlara çobanların seslenmesi gibi mânâsız sesler çıkarmaktan başka bir şey yapmaz. Bu gibiler, akılları ermeyen, dilsiz, kör ve sağırlar gibidir. Belki basîret sâhibi insanlar, değil Kur'ân-ı Kerîm'i, hikmet ifâde eden bir kelimeyi dahi duydukları zaman, kalplerine tesîr eder.[386]

Horasanlı bir adam **Cüneyd**'in huzûruna girdi ve:

– "Mehd ile zem insan için ne zaman müsâvî olur? Yâni hangi dereceye yükselirse, artık ne medhe, ne de zemme aldırış eder?" diye sordu. Cüneyd henüz cevâba başlamadan orada bulunan zâtlardan biri:

– "Tımarhâneye girip kendisine kelepçe vurulduğu zaman." diye cevap verdi. Bunun üzerine Cüneyd, cevap veren zâta:

– "Bu söze cevap vermek senin haddin değil." diyerek soruyu soran zâta döndü ve:

– "Mahlûk (yaratılmış) olduğunu ne zaman anlarsa." dedi. Soruyu soran bu cevâbı alınca, öyle bir sayhâ etti ki, can vererek orada yığılıp kaldı.

"Mâdem ki Kur'ân-ı Kerîm'in vecd üzerinde tesiri var. Öyleyse insanlar, neden bu tegannîcilerle okuyucuların başına toplanır da, Kur'ân-ı Kerîm okuyanların başına toplanmazlar? Hâlbuki onlara yakışan, toplantılarını Kur'ân okunan yerlerde yayıp, orada vecde gelmek, tegannîcilerin başına toplanmamak ve gittikleri yerlere şarkıcıları değil, hâfızları dâvet etmektir. Çünkü Allahü Teâlâ'nın kelâmının tegannîlerden efdal olduğu meydandadır." dersen bilmiş ol ki: Tegannî, vecdi harekete getirmekte, yedi vecihte Kur'ân-ı Kerîm'den daha kuvvetlidir.

BİRİNCİ VECİH

Kur'ân-ı Kerîm'in bütün âyetleri, dinleyicinin haline uygun düşmez ve onu anlayarak kendi haline tenzîle güç yetiremez. Meselâ; hüzün, aşk, nedâmet ve benzeri haller kendisini istilâ eden bir kimsenin:

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ

“Allahü Teâlâ evlâtlarınız hakkında (mirâs olarak) **bir erkeğe iki kız kadar verilmesini emreder.”** (Nisâ suresi, 4/11)

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ

“Onlar ki, nâmuslu kadınlara iftira ederler.” (Nûr suresi, 24/4) âyet-i celîleleri haline nasıl uyar ve bunlardan ne zevk alır. Mirâs, talâk, had ve benzeri ahkâm âyetleri de böyledir. Kalpte olanı harekete geçiren, ona uygun olandır. Fakat şâirler, şiirleri kalbin hallerini ifâde için söylemişlerdir. Artık halin onları anlamasında bir güçlük yoktur. İşte bundan dolayı şiir tercîh ediliyor. Evet, kimin kalbini haller istilâ eder ve başkasını içeri alarak boşluk bırakmazsa, üstelik lafızların uzak mânâlarını düşünebilecek şekilde zekî ve uyanık bir insan olursa duyduğu her sözden vecde gelebilir. Meselâ:

يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِي أَوْلَادِكُمْ

“Evlâdınız hakkında Allâh size vasiyet eder.” (Nisâ suresi, 4/11) âyet-i celîlesinden de vecde gelebilir. Şöyle ki; bundan vasiyeti gerektiren ölüm olduğunu ve sevdiklerinden birini diğerine bırakacağını ve her ikisinden ayrılacağını düşünerek korku ve dehşete kapılarak vecde gelebilir. Veyâ bu âyet-i celîlede, vasiyet ve evlâd kelimelerine bakmadan, yalnız **“Allah”** lâfza-ı celâlinden vecde gelebilir. Yâhut, mallarının taksîmini de kendi üzerine almak sûretiyle, insanların sağlık ve ölüm hallerini ayarlayan Allahü Teâlâ’nın o büyük rahmetini düşünerek ve ölümümüzden sonra çocuklarımızı düşünen Allahü Teâlâ elbette bizleri bırakmaz diyerek sevinir, heyecanlanır ve vecde gelir. Yâhût:

لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ

“Erkek için iki kadın kadar, yâni kadının iki misli verilir.” (Nisâ suresi, 4/11) âyet-i celîlesinden; erkeği kadından üstün tuttuğunu, âhirette fazîlet, alışverişi kendisini Allah’ı zikirden alıkoymayanların olacağını ve kendisini Allah’tan alıkoyanın gerçek erkeklerden olmayıp ancak kadınlardan sayılacağını, kadınlar meyânında geri kaldığı gibi, kendisinin de âhiret nîmetlerinden geri kalacağını düşünerek vecde gelebilir. İşte bunlar, vecdi uyandırır fakat bu vecd,

iki vasfa sâhip olan kimsede uyanır:

Birincisi: Kalbinin her tarafını kaplayan kahir bir hal sâhibi olmak.

İkincisi: Uzak mânâları düşünen, bilmek için tam bir ayıklık ve keskin bir zekâya sâhip olmaktır. Böyle adam da pek az bulunur. Bunun için hallerine uygun olan tegannîleri dinlerler ki, heyecanlansınlar ve bu sâyede vecde gelmiş olsunlar.

Rivâyete göre: **Ebû'l-Hüseyin Nûrî** bir cemâat ile bir dâvette bulunuyordu. Ortaya ilmî bir mesele kondu. Ebû'l-Hüseyin sükût edip dinliyordu. Sonra birden şu şiirleri okudu:

رُبَّ وَرْقَاءِ هَتُوفٍ فِي الضُّحَى   ذَاتِ شَجْوٍ صَدَحَتْ فِي فَنَنِ

ذَكَرَتْ إِلْفاً وَدَهْراً صَالِحاً   وَبَكَتْ حُزْناً فَهَاجَتْ حُزْنِي

فَبُكَائِي رُبَّمَا أَرَّقَهَا   وَبُكَاهَا رُبَّمَا أَرَّقَنِي

وَلَقَدْ أَشْكُو فَمَا أَفْهَمُهَا   وَلَقَدْ تَشْكُو فَمَا تُفْهِمُنِي

غَيْرَ أَنِّي بِالْجَوَى أَعْرِفُهَا   وَهِيَ أَيْضاً بِالْجَوَى تَعْرِفُنِي

"Güvercin ku u ku luk vakti, yumu ak dallar üzerinde hazîn hazîn ötü üyor,
Onun eski dostluk günlerinin hasretini çekerek ağlaması,beni de ağlattı.
Benim ağlamam onu uyandırdı, onun ağlaması da beni yumu attı,
Her ikimiz de ayrılıktan ikâyet ediyoruz.
Fakat birbirimize anlatamıyoruz.
Ancak iç yangınlarımızla birbirimizi anlayabiliyoruz." deyince herkes vecde geldi ve ayağa kalkarak sallanmaya başladı. İlim hak ve gerçek olduğu ve ilme daldıkları halde bu vecdi bulamamışlardı.

İKİNCİ VECİH

İkinci vecih: Kur'ân-ı Kerîm'i çokları bilir, dâima okur ve düşünürler. İlk duyulan şeyin gönülde tesîri büyük olur. Fakat tekrar edildikçe bu tesîr azalır, ikinci derecede zayıflar, üçüncü derecede düşecek hâle gelir. Şâyet üstün vecde mâlik olan bir kimse bile bir evde devamlı olarak sık sık vecde gelmek istese ve bunun için uğraşsa da onun için mümkün olmaz. Evini değiştirmekle de yine vecde gelebilir. Yine bunun gibi, aynı mânâda olsa da, onun daha garîb ve başka bir şeklide ifâde etmek nefsi harekete geçirebilir. Kur'ân-ı Kerîm'in okuyucusu her zaman, Kur'ân'ı garîb olarak okuyamaz. Çünkü Kur'ân mahsûr ve mahdûttur, ona ziyâde etmek mümkün değildir. Hepsi ezberlenmiş ve dâima tekrarlana

gelmiştir.

Bu anlattıklarımıza işâreten **Ebû Bekir es-Sıddîk** (r.a.), Medîne'ye gelen bedevî Arapların Kur'ân'ı dinlerken ağladıklarını görünce:

– "Biz de ilk önce böyle idik. Fakat zamanla kalplerimiz katılaştı. Yâni Kur'ân-ı Kerîm ile ünsiyet peydâ ettik." dedi. Hz. Ebû Bekir'in, kalbinin, Arapların ayak takımlarından daha katı olduğunu sanma. Onun kalbi, Allah aşkı ve sevgisi bakımından, hepsinin kalbinden daha temiz ve bu sevgi için daha boştur. Fakat çok tekrar, onunla ünsiyetini sağladı ve tesîrini azalttı. Zîra insanoğlunun, ilk duyduğu âyetten ağladığı gibi, yirmi sene devamlı okuduktan sonra, yine onu okuyup ağlaması ve ilk hâli ile son hâlinin bir olması âdet bakımından muhal gibidir. Bu, her yeni ve garîb olan şeyler için böyledir. Çünkü her yeninin bir tadı ve her yeni gelenin bir tesîri olduğu gibi her ülfet edilen şeyde de, o tesîrin aksine olarak ünsiyet vardır. Bunun için **Hazret-i Ömer**, Kâbe'yi fazla tavaftan men etmeyi kastederek:

– "Korkarım ki, çok tavaf etmekle Kâbe'nin heybetini nezdlerinde kaybederler." dedi. Yâni "Onunla ünsiyet peyda ederek artık hiçe sayacak bir hal alırlar." demek istedi. Nitekim ilk defa Kâbe'ye giden kimse, orayı ilk görüşünde dehşetli heyecanlanır, ağladığı, hattâ bayıldığı bile olur. Fakat aradan bir müddet geçtikten sonra, üstündeki bu tesîr kaybolmaya başlar. İşte tegannîciler, her an yeni ve garîb buluşları ile piyasaya çıkarlar. Fakat her an bir garîb âyet bulunamaz.

ÜÇÜNCÜ VECİH

Üçüncü vecih; Şiir yolu ile mevzun sözlerin insan üzerinde tesîri vardır. Vezinli güzel ses ile vezinsiz güzel ses arasında fark vardır Vezinler ise âyetlerde değil, şiirlerde bulunur. Eğer şâir şiirini düz okusa, yâhut bestesini bozsa dinleyicinin canı sıkılır ve vecd u semâı kaybolur. Uygun olmadığı için, ondan nefret duymaya başlar. Tabiat bir şeye nefret edince kalbin de huzuru kaçar. Anlaşıldı ki, vezin müessirdir ve bunun için güzel telakkî edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ VECİH

Dördüncü vecih; Mevzun bir şiirin lahinler îtibâriyle insanlar üzerindeki tesîri değişir. Meselâ, uzatılmayacağı yerde uzatmak, kısaltılmayacağı yerde kısaltmak, durulmayacak yerde durmak ve bâzılarını ayırıp bâzılarını da katmak gibi. Şiirde bu gibi tasarruflar câizdir. Kur'ân-ı Kerîm'i ise ancak nâzil olduğu gibi okumak mecburiyeti vardır. Tilâvetin hilâfına kasır, med, katı', ve vasıllar

bâzen mekruh, bâzen de haram olur. Kur'ân-ı Kerîm nâzil olduğu gibi okunacağına göre insan üzerindeki tesîrinde, kendi başına bir sebep olan lahnın tesîri düşmüş olur. Lahn mânâsız olan nefesli ve telli çalgılar ile şâhîn ve diğer mânâsız seslerde de kendini gösterir.

BEŞİNCİ VECİH

Beşinci vecih; Mevzun lahinler, ağzından çıkmayan diğer def, ney ve benzeri âletlerin sesleri ile de takviye edilir. Zîra zayıf olan vecd, kuvvetli sebeplerle uyanır, İşte şu sebeplerle takviye edilir. Çünkü bunlardan her birinin vecdi uyandırmakta pay ve tesîri vardır. Hepsi bir araya gelince kuvvet kazanırlar. Kur'ân-ı Kerîm'i bu gibi sebeplerden korumak vâciptir. Çünkü bunlar, görünüşte oyun ve eğlencedir. Kur'ân-ı Kerîm ise hak ve hakikattir. Onu, avam arasında mutlak lehv; havas arasında her ne kadar lehv diye îtibâr edilmezse de, yine sûreten lehv kabul ettikleri bu gibi şeylerden korumak lâzımdır. Hattâ Kur'ân-ı Kerîm'i cenâbet, abdestsiz ve sokak ortalarında okumaktan korumalı, onu sâkin yerlerde okumalıdır. Her halde Kur'ân-ı Kerîm'e gerektiği gibi saygı yapılamaz. Ancak hallerini murâkabe ederek okuyanlar, îcâb eden hürmeti ona gösterebilirler. Onun için, bu gibi murâkabe ve riâyete zarûret hâsıl olmayan tegannîyi tercîh eder. Bunun için, nikâh gecesinde de Kur'ân ile def çalınmaz. Hâlbuki Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَظْهِرُوا النِّكَاحَ وَلَوْ بِضَرْبِ الْغِرْبَالِ

"Def ile de olsa evlenmeyi ilân ediniz." [387] Şiir ile de def çalınır. Fakat Kur'ân-ı Kerîm ile çalınmaz. Bunun için Rasûl-i Ekrem, tegannî eden câriyelerden birinin: "Aramızda yarın ne olacağını bilen bir Peygamber var." demesi üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz:

دَعِي هٰذَا وَقُولِي مَا كُنْتِ تَقُولِينَ

"Bu sözü bırak da, neyi söylüyordun ise onu söyle." [388] buyurdu. Bu sûretle onu bu gibi sözlerden men ederek, kendi sözlerine çevirdi. Çünkü bu ciddî bir söz, onun yaptığı ise oyun ve eğlence idi. Ciddî sözler, eğlence arasına giremez.[389] Bu câriyeye gerçeklerden ayrılarak oyuncağa dönmesi ihtâr edildiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'e hürmeten tegannîlerde ondan uzak kalmak da vâciptir.

ALTINCI VECİH

Altıncı vecih: Her söz, her hale muvafık düşmediğinden, herhangi bir evde yapılan tegannî, bâzı dinleyicilerin haline uygun gelmeyebilir. Binâenaleyh değişmesini isteyebilirler. Şâyet davetlerde Kur'ân okuyucusunun başına toplansalar, okunan âyetler bâzı kimselerin haline uygun düşmeyebilir. Zîra Kur'ân-ı Kerîm, hallerinin ihtilâflarına göre bütün insanlara şifâdır. Meselâ, rahmet âyetleri azâbdan korkana, azâb âyetleri emîn ve mağrûr olanlara şifâdır. Tafsîlâtı, sözü çok uzatır. Buna göre okunan âyet-i celîle bâzılarının haline uygun gelmeyebilir ve o an için, bu âyeti istemeyebilir. Bu sûretle Allahü Teâlâ'nın kelâmına karşı, önlemesi gayri kabil bir kerâhet tehlikesi doğar. Bundan kaçınmak, son derece mühim ve ehemmiyeti mûcibdir. Zîra bundan kurtuluş ancak Kur'ân'ı kendi haline indirerek, o şekil bir tevîl yapmakla mümkündür. Hâlbuki Allahü Teâlâ'nın kelâmı, ancak kendi murâdına göre, tevîl edilir. Ama şâirin şiirini insan istediği mânâya göre tevîl edebilir. Burada ise ancak tevildeki hatâdan doğma bir kerâhet vardır. Allahü Teâlâ'nın kelâmını bu gibi indî tevîllerden korumak vâciptir. Bundan dolayı vecd için, Kur'ân-ı Kerîm üzerinde toplanmazlar. Şeyhlerin, niçin Kur'ân-ı Kerîm'i bırakıp da tegannîler ile semâ edip vecde gelmelerine dâir bulduğum sebepler bunlardan ibârettir.

YEDİNCİ VECİH

Burada özür dilemek üzere, **Ebû'n-Nasr es-Sirâc et-Tûsî**'nin de anlattığı yedinci bir vecih vardır. O da şöyledir: Kur'ân-ı Kerîm Allahü Teâlâ'nın kelâmı ve kelâm sıfatıdır. O haktır, beşer ona güç yetiremez. O, mahlûk olmadığı için mahlûkun vasıfları, ona dayanamaz. Onun mânâlarından bir lem'a gönüllere keşfolunsaydı gönüller şaşırıp kalırdı. Güzel lahinler tab'a uygun düşer. Lahinlerin tabiatlere nisbeti, haz ve zevk bakımındandır, hak ve hakikat bakımından değildir. Şiir de aynıdır. Lahin ve güzel sesler beyitlerdeki latîf işâretlere tealluk ettiği zaman, onlar birbirine benzer ve haz almaya daha yakın ve kalbe daha hafif gelir. Çünkü yaratıklar birbirine benzerler. Beşeriyet devam edip bizler de, bu vasıflarda oldukça güzel sesler ile kafiyeli ve mevzun şiirlerden zevk alırız ve bu gibi kasîdelerden duyduğumuz zevk, Kur'ân-ı Kerîm'den üstün olur. O Kur'ân ki, Allahın kelâmı ve sıfatıdır. Geliş O'ndan ve dönüş de yine O'nadır. İşte o zâtın bu hususta beyân ettiği mâzeretin hülâsası bundandan ibârettir.

Ebû'l-Hasan ed-Dirac'dan hikâye edildiğine göre diyor ki: Bağdad'dan Hüseyin Râzî'yi ziyâret etmek üzere yola çıktım. Rey şehrine gittiğimde nerede olduğunu sordum. Her kime sordumsa "O zındığı ne yapacaksın? Onunla ne işin

var?” diye beni karşıladılar. O kadar canımı sıktılar ve moralimi bozdular ki, geri dönmeye karar verdim. Sonra da kendi kendime, “Bu kadar zahmeti ihtiyar ile uzak yerden buraya geldiğim halde, hiç görmeden geri dönmem uygun olmaz. Ne olursa olsun. Mâdem ki geldim bir defa olsun kendisini görmem lâzım.” dedim. Araya araya kendisini mescidde buldum, önünde rahle, üzerindeki Mushaf-ı Şerîf’i okuyordu. Baktım ki sakallı, yüzü güzel ve nurlu bir insan. Kendisine selâm verdim. Hemen selâmımı aldı ve:

– “Nereden geliyorsun?” dedi. Ben de:

– “Bağdâd’dan geliyorum.” dedim. O:

– “Hayrola ne iş için geldin?” diye sordu. Ben de:

– “Sizi ziyaret ve size selâm vermek için geldim.” dedim. O:

– “Allahın selâmı senin üzerine olsun.” dedi ve devamla: Gelirken yolda birisi, sen burada kal biz sana ev alalım, câriye verelim, deseydi kalır mı idin?” diye sordu. Ben:

– “Böyle bir şey ile karşılaşmadım, karşılaşsam bakardım.” dedim. O:

– “Halimize uygun bir şiir söyler misin?” dedi. Ben de:

– “Söylerim.” dedim. O:

– “O halde söyle bakalım.” deyince ben, günlerinin çoğunun boşa gittiğine işâret ederek:

رَأَيْتُكَ تَبْنِي دَائِمًا فِي قَطِيعَتِي   وَلَوْ كُنْتَ ذَا حَزْمٍ لَهَدَمْتَ مَا تَبْنِي

كَأَنِّي بِكُمْ وَاللَّيْتَ أَفْضَلُ قَوْلِكُمْ   أَلَا لَيْتَنَا كُنَّا إِذِ اللَّيْتُ لَا يُغْنِي

“Bakıyorum ki, dâima beni uzakla tırmak istiyorsun.

Eğer aklım olsaydı senin bu yaptığını kökünden yıkardım.

“Öyle sanıyorum ki, sözünüzün efdali, “ne olsaydı” sözüdür. Bu sözün fayda vermeyeceği günde acaba halimiz nice olur?” dedim. Baktım ki, hemen Kur’ân-ı Kerîm’i kapatarak ağlamaya başladı. Öyle ağladı ki, ben de kendisine acıdım. Sonra bana dönerek:

– “Oğlum, bu kasaba halkı benim için zındık derler. İşte gördüğün gibi, sabah namazından beri Kur’ân okurken gözümden bir damla yaş çıkmadı. Senin okuduğun şu iki beyit yüzünden kıyâmet başıma koptu. Anlaşılıyor ki, gönüller Allah aşkı ile tutuşursa, böyle garîb beyitlerin verdiği heyecan, Kur’ân-ı Kerîm’in verdiği heyecandan fazla olur. Sebebi, şiirin mevzûn olup tabiata uygun olmasıdır. Zâten tabiata uygun olduğu için, insan şiir söyleyebilir. Kur’ân-ı Kerîm’in nazmı ise o beşer sözünün üslup ve yolundan başka bir üsluptur.

Onun için mûcizdir. Tabiata uygun düşmediği için beşerin ona gücü yetmez.

Rivâyete göre; **Zünnûn-ı Mısrî**'nin hocası İsrafil'in huzuruna birisi girdi ve baktı ki, İsrafil parmağını yere dayamış beyit söylüyor. İsrafil, gelen adama:

– "Sen beyit söyler misin?" diye sorar. Adam:

– "Hayır, söylemem." diye cevap verince, İsrafil:

– "O halde sen kalpsizsin." dedi. Bununla beraber kalb-i rakîk sâhibi bir kimsenin beyit söyleyebileceğine işâret etmiştir. Çünkü o his onu beyit ve nağmeler bakımından harekete geçirir ve kendisini zorlar.

ÜÇÜNCÜ MAKAM

Burada semâın zâhirî ve bâtınî âdâbı ile vecdin netîcelerinin, mezmum veyâ makbul olanlarını anlatacağız.

Semâın âdâbı beştir:

BİRİNCİ EDEB

Zaman, mekân ve ihvânı yâni arkadaşları iyi seçmektir. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî:

"Semâ üç şeye muhtaçtır. Bu üç şey bulunmazsa dinleme! Onlar da anlattığımız gibi; **zaman, mekân, ihvân**dır.

Zamanın mânâsı: Yâni yemek esnâsında, kırgınlık ve husûmet anında, namazda veyâ kalp huzurunun bulunmadığı bir mâni esnâsında, semâ faydasız bir şeydir.

Mekâna gelince: Pis sokak kenarlarında, çirkin manzaralı veyâ kalbi meşgul eden yerlerde de semâ edilmemeli, çünkü bir tesiri olmaz.

İhvâna gelince: Aralarında hemcinsleri olmayıp, sûretâ zâhid görünüp, kalp inceliklerinden müflis ve semâı inkâr edenlerin bulunduğu kimseler yanında semâ etmemeli. Çünkü bu gibiler ağırlık verir. Bunun gibi hakkına riâyet edilecek dünya büyüklerinden biri bulunduğu veyâ yaka-paça yırtık sûrette, riyâ ederek sahte sûfilik yapanların bulunduğu meclislerde de semâ etmemelidir. Çünkü bütün bunlar, fikri karıştıran şeylerdir.

İKİNCİ EDEB

Mecliste bulunanların hâline bakmaktır. Etrafta semâın zarar vereceği mürîdler varsa onların yanında şeyhin semâ etmesi uygun olmaz. Şâyet semâ edecekse onlara başka vazîfe vermelidir. Semâdan üç sınıf insan zarar görür.

Birincisi: Bunlardan en ehveni, tarîkatten ancak zâhirî amelleri anlayıp

semâdan zevk almayan kimselerdir. Bu gibilerin semâı, boş şeylerle meşgul olmaktan başka bir şeye yaramaz. Çünkü oyun ve eğlence adamı değil ki, eğlensin. Zevk ehli değil ki, semâdan faydalansın. Bu gibilerin zikir veyâ yoksullara hizmet ile meşgul olmaları daha uygundur. Aksi halde zamanını kaybetmiş olur.

İkincisi: Semâın zevkini almış fakat şehvetler ve beşerî sıfatlardan henüz tamamen sıyrılamamıştır. Semâ, bu gibilerin şehevî hislerini tahrîk edip tekâmüllerine mâni olacağı için bunların da uzak kalmaları daha doğru olur.

Üçüncüsü: Gerçi şehveti kırılmış, gâilesinden emin olmuş, basîreti açılmış, kalbini Allah sevgisi istilâ etmiştir. Fakat ilm-i zâhirî zayıf, Allahu Teâlâ nın esmâ ve sıfatını, Allahü Teâlâ hakkında caiz ve mumtenî, muhal olan şeyleri bilmez. Bu gibilere semâ kapısı açıldığı zaman, artık onları kendi kafasına göre Allahü Teâlâ hakkında yorumlar; câiz midir, değil midir? Onu bilmez. Binâenaleyh o hatırına gelenlerden göreceği zarar, semâdan edineceği kârdan kat be kat büyüktür. Çünkü Allahü Teâlâ hakkında câiz olmayan bir sıfatı, O'na izâfe etmek küfürdür.

Sehl (Allah rahmet etsin) diyor ki: Kitâb ve sünnetin şehâdet etmediği her vecd, bâtıldır. Bu gibi vecdler için semâ doğru olmaz. Kalbi dünya sevgisi, medh u senâ aşkı ile mülevves olanlarla, nefsânî arzularını tatmîn etmek isteyenlere semâ yasaktır. Çünkü bu gibiler artık semâı âdet haline getirir, ibâdeti ihmâl eder, kalbini düzeltmez, yolu kesilir. Semâ, ayakların kayacağı yerdir. Zayıf kimseleri bundan korumak lâzımdır.

Cüneyd diyor ki: Şeytanı rüyamda gördüm ve kendisine:

– "Bizim sûfîleri aldatmak için onlara ne zaman yol bulabilirsin?" diye sordum. Şeytan da:

– "İki vakitte. Semâ esnâsında ve harama baktıkları zaman onlara nufûz ederek aldatırım." dedi. Bunu dinleyen şeyhlerden biri:

– "Şeytanı görseydim, derdim. Ne ahmak imişsin! Semâ ettiği zaman Allah'tan dinleyen, baktığında ise Allah'a bakan bir kimseyi sen nasıl olur da aldatabilirsin?" deyince Cüneyd:

– "Doğru diyorsun." dedi.

ÜÇÜNCÜ EDEB

Sağa sola iltifat etmeden, huzur içinde söyleyeni dinlemek, dinleyenlere ve onlardaki vecd haline bakmadan kendi nefsi ile meşgul olup kalbini düzeltmeye çalışmak. Allahü Teâlâ'nın, sırrına ifâza ettiği rahmeti murakabe etmek,

arkadaşlarını meşgul edecek hareketlerden sakınmak, etrafını korumak, esnemek ve öksürükten çekinmek. İstiğrak halinde oturduğu gibi, başını önüne eğerek oturmak. Titreşme, oynaşma, sûnî ve riyâ olan diğer hareketlerden sakınmak. Lüzumsuz sözlerden vaz geçmektir. Şâyet vecd hali kendisine galebe çalarak ihtiyârsız hareket ederse, mâzûrdur, yerilmez. İrâdesine sâhip olduğu anda, yine eski sükûnuna döner. Ne çabuk vecdi geçti, bunun kalbi katıdır diyeceklerinden utanarak vecde devâm etmesi uygun olmaz.

Hikâye olunduğuna göre; gencin biri, **Cüneyd**'in sohbetine devam etti. Zikir nâmına birşey duyar duymaz hemen sayhâ ederek rengi değiştirdi. Cüneyd ona:

– "Bir daha böyle yaparsan huzurumdan ayrılacaksın." dedi. O da bu gibi hallerde vücûdu su içinde kaldığı halde, artık kendini sabreder ve zabteder oldu. Hattâ bir defasında kendini fazla sıkarak boğulacak hale geldi ve nihâyet gayr-ı ihtiyârî bağırarak düştü ve öldü.

Rivâyete göre: Mûsâ aleyhisselâm vaaz ederken aşka gelen biri elbisesini yırttı. Allahü Teâlâ Mûsa aleyhisselâma vahyederek buyurdu ki: "O adama söyle, gerçek âşık ise elbisesini değil, kalbini yırtsın. Kalbindeki perdeyi kaldırmaya çalışsın."

Ebû'l-Kasım en-Nasrabâdî[390] Ebû Amr b. Ubeyd'e:

– "Ben derim ki, bir mecliste şiir söyleyeni dinlemek, gıybetten daha hayırlıdır." deyince, Ebû Amr da:

– "Semâ ederken kendinde olmayan bir hâli göstermek sûretiyle riyâ yapmak, otuz sene gıybet etmekten daha kötüdür." dedi.

Şayet, vecdin içerde kalıp âzâlarda tesîrini göstermeyeni ile âzâlarda kendisini gösterenlerden hangisinin daha makbul olduğunu sorarsan, bilmiş ol ki: Vecdin açığa çıkmaması bâzen içteki zayıflıktan, yâni semâdan müteessir olmamaktan doğar ki, bu noksanlıktır. Bazan içde beklenen tesîri yapar fakat âzâlarını zabtetmeye muktedir olduğu için hârice çıkmaz, bu bir kemâldir. Bâzen de semâ dinleyen, her halinde vecd içindedir. Semâ onun üzerinde fazla bir tesîr icrâ edemez. Bu ise kemâlin son mertebesidir. Dâima vecd içinde bulunan zât, hakka bağlanmıştır. Şuhûdî değil yâni perdeyi değil, perdenin içindekini müşahede ile meşguldür. Hallere dokunan şeyler bunun halini değiştirmez.

Ebû Bekir es-Sıddîk'in (r.a.) "Biz de sizin gibi idik, sonra kalbimiz katılaştı." sözünün mânâsı: Artık kalplerimiz kuvvetleşdiğinden, her halde vecde tahammül edebiliyor. Zîra biz, her an Kur'ân-ı Kerîm'in mânâlarını dinlemekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm bizim hakkımızda yeni bir şey değil ki, ondan müteessir olalım, şeklinde olması mümkündür. Demek ki vecdin kuvveti insanı harekete geçirir, akıl ve mücâdele kuvveti de zâhirî hareketten alıkoyar. Ya fazla

kuvvetinden veyâ karşısındakinin zayıflığından, bunlardan biri diğerine gâlip gelebilir. Noksân veyâ kemâl de bu bakımdan olabilir. Binâenaleyh kendini yere atan kimsenin vecdi, sâkin durandan daha fazladır zannetmemelidir. Ne sâkin duranlar var ki onların vecdi, kendini yere atanlardan daha kuvvetlidir. Nitekim Cüneyd ilk anlarında semâdan hareket ederdi, sonraları hareket etmez oldu. Sebebini soranlara:

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ

اللّٰهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ

“Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. (Bu,) **her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır.”** (Neml suresi, 27/88) âyet i celîlesini okudu ve bu sözü ile kalbin muztarib olup, melekût âleminde cevelân ettiğini ve buna karşı bedenin görünüşte sükûnet halinde olduğunu ifâde etmek istedi.

Basra’da bulunan **Ebû’l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed** anlatıyor: 60 sene Sehl b. Abdullah’ın sohbetinde bulundum. Zikir veya Kur’ân’dan duyduğu her hangi bir şeyden dolayı kendisinde bir değişiklik görmedim. Ömrünün son günlerinde birisi:

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ

“İşte bu gün sizden fidye alınmaz.” (Hadîd suresi, 57/15) âyet-i celîlesini okuyunca, yıkılacak şekilde sallandığını gördüm. Bu hâlinden kendisine sorduğumda: “Evet dostum, zayıfladık.” dedi. Yine bir defa:

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ

“O gün mülk, padişahlık, hüküm ve kazâ Allah’a mahsustur.” (Furkan suresi, 25/26) âyet-i celîlesini duyunca titremeye başladı. Sohbetinde bulunan İbn Sâlim sebebini sorunca, “Zayıfladım.” dedi. “Zayıflığın netîcesi bu olunca, ya kuvvetli olmak hali nedir?” diye soranlara. “Uğrayan her şeyi metanetle karşılamak ve hiç bir şeyden vazyeti değişmemektir.” dedi. Vecde geldiği halde, âzâlarını hareketten men etmeye ve zâhirini zabta muktedir olmanın sebebi, devamlı müşâhede içinde bulunmakla her halin müsâvî olmasıdır. Nitekim rivâyet edildiğine göre **Sehl** diyor ki: “Benim namazdan evvel ve sonraki halim

arasında bir değişiklik yoktur, her ikisi de aynıdır." Zîra o her halinde kalbini murâkabede ve Allah'ı anmakla meşgul idi. İşte semâdan evvel ve sonra da vaziyeti bu merkezde idi. Çünkü kendisi dâima vecd içinde ve aşk susuzluğu devâmlı olup durmadan muhabbet şerbetini içmekte idi. Öyle ki, semâ onun bu aşkına hiç bir şey katamazdı. Nitekim **Memşâd ed-Dinûrî**, aralarında şiir söyleyenler bulunan bir cemâatin meclisine girince sükût ettiler. Memşâd: "Siz şiir ve sohbetinize devâm edin. Eğer bütün dünya çalgıları kulağımın yanında çalınsa, beni himmetimden alıkoyamaz ve içimdeki hastalığa şifâ olamaz." dedi.

Cüneyd, "İlim çokluğu ile vecd noksanlığı zarar vermez. Zîra ilmin fazîleti, vecdin fazîletinden üstündür." dedi.

Şayet, "Bu gibilerin semâ yerlerinde ne işi var?" dersen bilmiş ol ki: Bunlardan bâzıları ihtiyârladığında semâı ter ketti. Ancak ihvânlarından birine müsâade veyâ gönlünü hoş etmek için bu meclislere gitmiştir. Bâzen de kuvvetindeki kemâli göstermek için iştirak etmiştir ki, maksadı kemâlin, görünüşdeki vecdde olmadığını onlara bildirmek ve her ne kadar onun mertebesine yükselemezlerse de, zâhirlerini tekellüften kurtarmalarını ondan öğrenmeleri içindir. Ve şâyet vecdi inkâr edenlerin meclisinde bulundukları zaman, onların yanında vecde kapılmamalarını sağlayabilmek ve görünüşte onlarla fakat bâtınları ve kalpleri ile onlardan uzak kalabilmelerini sağlamak içindir. Nitekim her hangi bir sebeple bu gibilerin meclisinde semâsız oturanlar olduğu gibi, sûfilerden bâzılarının semâı terk ettiği nakledilmiştir. Bu, semâı kerîh görmelerinden değil, belki yukarıda anlattığımız sebeplerdendir. Bâzıları ise zâhidlerden olduğu halde semâın mânevî zevkine varamadığı gibi, lehv ve eğlence adamı olmadığından, boş şey ile uğraşmamak için semâı terk etmiştir. Diğer bâzıları da gerekli ihvânı bulamadığı için semâı terk etmiştir. Hattâ birisine, niçin semâ etmiyorsun dendiği zaman kime ve kim ile semâ edeyim, diye cevap vermiştir.

DÖRDÜNCÜ EDEB

Kendisini zabtedebilecek güçte olan kimsenin, ayağa kalkmaması ve yüksek sesle ağlamamasıdır. Fakat riyâ olmamak üzere ağlar gibi bir tavır takınması ve raks etmesi de mübâhtır. Zîra ağlar gibi yapmak, hüznü celbetmek, raks ile neşe ve sevinci tahrîk etmeye sebep olur. Mübâh olan her sevinci harekete geçirmek câizdir. Eğer haram olsa Hz. Âişe, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ile beraber Habeşîleri seyretmezdi. Hâlbuki onlar oynuyorlardı. Sahâbe-i kirâmdan bir cemâatin bir sevinç dolayısıyla tek ayak üzerine kalktıkları rivâyet edilmiştir. Şehid Hz. Hamza'nın kızı Umâme'nin terbiyesine bakmakta, Hz. Ali, Câfer ve Zeyd b.

Hârise, velhâsıl her biri, çocuğa ben bakacağım diye ayaklandılar. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Ali'ye: "Sen benden ve ben de sendenim." deyince, Hz. Ali sevincinden hopladı ve tek ayak üzerine kalktı. Hz. Câfer'e: "Ahlâkın da kıyâfetin de bana benzer." deyince, o da hopladı. Zeyd'e de: "Sen bizim kardeşimizsin." demekle o da sevincinden hopladı ve hepsi tek ayak üzerine kakarak eğlendiler.[391] Sonra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): "Onun terbiyesi Câfer'e aittir. Çünkü teyzesi Câfer'dedir. Teyze de anne sayılır." buyurdu.

Bir rivâyette Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Âişe'ye: "Habeşîlerin titreşme ve oyunlarını görmek ister misin?" buyurmuştur. "Zefen" ve "Hacel" raksedip oynamak demektir. Bu da fazla sevinçten veyâ bir şeye iştiyâktan doğar. Bunun dîndeki yeri, sebebine bağlıdır. İyi bir şeye sevinip hoplaması bu sevincini arttıracaksa makbuldür. Mübâh olan bir şeye sevinmiş ise oynaması mübâh, kötü bir şeye sevinmiş ise oynaması kötüdür.

Evet, böyle raksetmek, önder olacak büyüklere yakışmayan bir harekettir. Zîra bu gibi rakslar ekseriyetle oyun ve eğlenceden doğar. İnsanların nazarında oyun ve eğlence şeklinde olan hareketlerden önderlerin çekinmesi lâzımdır. Çünkü bu hareketlerde bulunmakla gözden ve itibârdan döşerler.

Elbiseyi yırtmaya gelince: iş, irâde ve ihtiyarından çıkıncaya kadar buna müsâade yoktur. Yaka-paçasını yırtacak kadar vecde gelmesi de mümkündür. Çünkü vecdi kendisini sarhoş ettiği için, yaptığından haberi olmayabilir. Yâhut haberi olur. Fakat âdeten mecbur tutuluyormuş gibi kendisine hâkim olamaz. Görünümde icbar edilmiş gibi bir hal alır. Zîra hareket etmekte ve elbisesini parçalamakta kendince bir râhatlık duyar ve bir nefes almış gibi olur. Âdeta hastanın inlemesi gibi ona mecbûr olur. Kendisini zorlasa da sabredemez. Bu, her ne kadar ihtiyârî ise de, insanoğlu irâdesi ile yaptığı hareketlerin bâzen terkine güc yetiremez. Meselâ, nefes almak insanın irâdesi ile iken, bir müddet nefes almasa, içinden nefes almaya mecbûr olur. İşte oynamak ve elbiseyi yırtmak da bunun gibidir. Onun için buna haram denemez.

Seriyyü's-Sakatî'ye ifrâd derecede vecdden sorduklarında, "Evet bâzen bilmeyerek kılıncı yüzüne de vurabilir." dedi ise de tatmin olmayarak tekrar tekrar kendisine sordular ve her defasında sözünde ısrâr etti. Yâni bâzı zamanlarda ve bâzı hallerde bâzı kimselerde böyle de olabilir.

Şâyet, "Vecd hali geçtikten ve semâdan çıktıktan sonra, yeni elbiselerini parça parça ederek orada bulunanlara dağıtıp buna da "HIRKA" adını verdiklerine ne buyurulur?" dersen bilmiş ol ki: O elbiseyi, yırtık elbiseler yama olacak şekilde parçalayıp yoksullara dağıtmak mübâhtır. Zîra elbise dikinmek için kumaş

parçalanır. Onu parçalamak, zâyi etmek demek değildir. Çünkü bir maksad uğrunda parçalanıyor. Bunun gibi seccâde ve eski elbiseyi yamalamak da küçük parçalar ile olur. İşte gâye budur. Herkes yırtığını yamasın diye, onu birçok parçalara ayırıp dağıtmak, elbette mübâhtır. Aranılan cihet, bölünen parçaların yırtıklara yama olabilecek şekilde bölünmeleridir. Bizim semâda men ettiğimiz, heder olacak şekilde elbiseyi parçalamaktır. Bunun ihtiyârî olarak yapılması câiz değildir.

BEŞİNCİ EDEB

Riyasız olarak birisi vecde gelip ayağa kalktığı zaman, diğerleri de ona uyarak-ayağa kalkmalarıdır. Ona arkadaşlık, sohbet âdâbındandır. Yine bunun gibi, vecd halinde olan kimsenin başörtüsü düşerse oradakilerin de ona uyarak başlarını açmak, elbisesini yırtmışsa, onların da elbiselerini çıkarmaları uygun düşer. Bu da hüsn-ü muâşeret âdabıdır. Zîra muhalefet vahşeti doğurur. Her kavmin bir usûl ve âdeti vardır. İnsanların ahlâklarına uymak lâzımdır. Nitekim hadîste böyle vârid olmuştur. Bâhusûs hüsn-ü muâşeret ve gönül hoşluğu halinde usûle riâyet daha mühimdir.

Efendim, bu bir bid'attir, Sahâbe devrinde yoktu, onun için bu âdete uyulmaz sözü de pek makbul değildir. Çünkü her mübâh olan şeyin sahâbeden menkûl olması şart değildir. Mahzûrlu olan, sünneti bozan bid'ati irtikâb etmektir. Hâlbuki bunların hiç birinden nehiy nakledilmemiştir. Girene kıyâm, Arapların âdeti değildi. Hattâ Enes'in (r.a.) rivâyet ettiği gibi, bâzı hallerde sahâbe-i kirâm, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) için bile ayağa kalkmazlardı. Fakat bu hususta umûmî bir şey vârid olmadığı için, gelene ayağa kalkmak âdet olan memleketlerde ayağa kalkmakta beis görmeyiz. Çünkü maksat gelene hürmet, ikrâm ve gönlünü hoş etmektir. Diğer müsâade edilen işlerde de hüküm aynıdır. Maksat gönül almak olup cemâatin âdeti olan bir şeyi yapmakta beis yoktur. Belki tevîl kabul etmeyen yasaklar dışında bu gibi şeylere müsâade etmek daha güzeldir.

Edeblerden birisi de eğer hoşlanmıyorlarsa onlarla raksetmemek ve onların huzurunu bozmamaktır. Gerçi uydurma vecd yapmadan raksetmek mübâhtır. Sûretâ vecde gelenler cemiyete ağırlık verir. Fakat doğru olarak kalkan kimse cemiyete ağırlık vermez. Hazır bulunanlar basîret sâhibi kimseler ise onların kalpleri doğru vecd ile zorlama yapılan vecdin mihengidir, onu anlarlar. Nitekim birisinden, "Vecd-i sahîh ne ile bilinir?" diye sorulduğunda, "Hazırda olanlar aynı gönülde iseler, onların kalplerinın doğruluğuna şehâdet ettiği vecd, doğru; aksi ise yalandır." dedi.

Şâyet, “Bâzı tabiatlara ne oluyor ki, raksdan kaçar ve niçin bâzı vehimler raksın dîne aykırı, bâtıl bir oyun olduğunu sanırlar ve gerçek dîn adamları onu inkâr derler? Bunun sebebi nedir?” diye sorarsan bilmiş ol ki: Dindeki ciddiyet, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ciddiyetinden fazla olamaz. Habeşîlerin mescidde oynadıklarını gördü ve bunu reddetmedi. Çünkü, hem gün neşe günü idi ve hem de oynayanlar uygun kimseler idi. Yâni Habeşîler idi. Evet, tabiatlar ondan nefret edebilir. Çünkü görünüşte oyun ve eğlenceden ibâret bir şeydir. Oyun ve eğlencenin mübâh olması da zenci, Habeşî ve benzerleri kimseler içindir. Mevkî sâhibi kimselerin şerefiyle uygun düşmeyeceği için, onlar hakkında mekrûhtur. Yâni onlar hakkındaki kerâhet, mevkîleri itibâriyledir. Onun için raksa haram denemez.

Meselâ, bir fakirden bir şey istense, o fakir de bir parça ekmek verse, herkesin kabul edip güzel göreceği bir tâat sayılır. Fakat bir pâdişahtan istense, pâdişâh iki ekmek de verse hoş karşılanmaz. Herkes bunu pâdişaha uygun görmez ve hattâ pâdişâhın aleyhine olarak târih sayfalarına bile geçer. Bununla beraber pâdişâhın bu yaptığına “harâmdır” da denemez. Çünkü yoksula ekmek vermekle güzel bir iş yapmıştır. Fakat nisbet itibariyle çirkin bir harekette bulundu. İşte raks ve benzeri mübâhlar da bunun gibidir. Avâm takımı için mübâh olan, ebrâr (iyiler) için günâh sayıldığı gibi, ebrârın hasenesi de onlardan manen daha ileride olan mukarrebler için seyyiedir. Fakat bütün bunlar, şahısların mevkîlerine nazarandır. Yapılan işin kendisine bakıldığı zaman onda bir haramlık olmadığı anlaşılır. Daha doğrusunu Allah bilir.

NETÎCE

Buraya kadar verdiğimiz îzahattan çıkarılan netîceye göre, semâ bâzen haram, bâzen mübâh, bâzen mekrûh ve bâzen de müstehap olur. Dünya şehvetleri gâlip olanlar ve gençlerin çoğu için haramdır. Çünkü semâ ancak onların gönüllerini istilâ eden şehvetlerini galeyâna getirir.

Semâı mahlûk sûretine tenzil etmeyerek, oyun ve eğlence yolu ile âdet haline getirerek, zamanlarının çocuğunu semâ ile geçirenler için de mekrûhtur.

Yalnız güzel sesten zevk almak için dinleyenlere de mübâhtır.

Allah sevgisi kendisine galebe çalıp iyi vasıflarını harekete geçirenler için de semâ müstehaptır.

Yalnız Allah’a hamdeder, Muhammed aleyhisselâma ve âline salât u selâm ederim.

Tirmizî ve İbn Mâce. Ebû Hüreyre’den rivâyet etmişlerdir.

Ebû Bekir Muhammed b. Dâvûd ed-Dinûrî'dir. Şam vilâyetinin büyük şeyhlerindendir. Hicrî 350 yılına kadar yaşamıştır.

"Hâl" ve **"makam"** tasavvufi tâbirlerdendir.

Yukarıda geçti.

Bağdadlı ve Cüneyd'in emsâli bir zât olup, Hicrî 398'de ölmüştür.

Mehazı bulunamamıştır.

Ebû Abdullah, kavminin şeyhidir, tarikat ve usûlde imamlarıdır. Hicrî 271 de Bağdad'da ölmüştür.

Basralı Ahmed b. Muhamed b. Ziyad'dır. Cüneyd'in arkadaşıdır. Harem'de mücâvir kalmıştır. Hicrî 341'de ölmüştür.

Rasûl-i Ekrem'in nübüvveti 23 senedir. Bunun altı ayı rüya ile geçmiştir. Yirmi üç senenin altı ayı ise kırk altıda bir ay eder. Çünkü yirmi üç senede kırk altı ay vardır. Bu bakımdan Rasûl-i Ekrem'in rüya ile peygamberliği, nübüvvetin kırk altıda bir cüz'ü olmuştur.

Tirmizî Ebû Saîd'den rivâyet etmiştir.

Oruç bahsinde geçti.

Duâ bahsinde geçti.

"**Tilâvet-i Kur'ân Kitâbı**"nda geçti.

Tirmizî Ebû Cuhayfe'den, Hâkim İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hasen olduğunu, Hâkim de Buhârî'nin şartına göre sahîh olduğunu söylemiştir.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

İbn Adiy **"Kâmil"**de, Beyhakî **"Şuabü'l Îman"**da Ebû Harb'den mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvûd, Neseî ve Tirmizî "**Şemâil**"inde Abdullah b. eş-Şıhhır'den rivâyet etmiştir.

Yukarıdan aşağı Kur'ân-ı Kerîm'den, Resul i Ekrem, sahâbe ve tabiînden verilen bu misâllerde, heyecanlanmak, göz yaşarması, durduğu yerde vücûdun ürpermesi ve bayılıp düşmek gibi hâller vardır. Kalkıp sallanmalar yoktur. Arada göze çarpacak kadar muazzam fark vardır. Keşke sağ olsaydı da bu farkı ne ile telâfi ettiğini kendisinden sorsaydık.

Evlenme bahsinde geçmiştir.

Buhârî rivâyet etti. Evlenme bahsinde geçmiştir.

Rasûl-i Ekrem'in bu câriyeyi bu sözden men etmesinden; gaybı Allahü Teâlâ'dan başka kimsenin bilemeyeceğini de istihraç edebiliriz.

Hadis âlimlerinden olup Şiblî ve daha birçoklarının sohbetinde bulunmuş Mekke-i Mükerreme'de mücâvir kalarak 367 Hicrî'de ölmüştür.

Ebû Dâvud Hz. Ali’den hasen isnâd ile rivâyet etmiştir.

RUB'U'L-ÂDÂT
DOKUZUNCU KİTAB

MÂRUFU EMREDİP,
MÜNKERDEN NEHYETME KİTABI
(KİTÂBU'L-EMRİ BİL-MÂRUF
VE'N-NEHY-İ ANİ'L-MÜNKER)

MUKADDİME

Hamd, Allah'a mahsûstur. (O'na hamdederim). O Allah ki, her kitâba O'na mahdetmekle başlanır. Nîmet ve atıyyeler ancak O'nun kerem ve in'âmı ile elde edilir.

Salât u selâm, peygamberlerin ulusu, kulu ve rasûlü olan Muhammed aleyhisselâm üzerine ve sonra da iç ve dışları temiz olan onun âline ve ashâbına olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki: Mârufu emredip münkerden nehyetmek[392] dînde en büyük kutup noktasını teşkîl eder. Allahü Teâlâ'nın peygamberler göndermesinin en mühim sebebi de budur. Şâyet mârufu emredip münkerden nehyetmek ortadan kaldırılıp, ilim ve amel ihmâl edilseydi, peygamberlik atâlete, diyanet çöküntüye uğrar, ihtilâf çoğalır, sapıklık yayılır, cehâlet ortalığı kaplar, fesad her tarafa sirâyet ederdi. Her ne kadar bu bataklığa daldıkları için kıyamete kadar farkında olmasalar da bozgunluklar çoğalır, memleketler harâb olur ve insanlar helâke giderlerdi.

Korktuğumuz da başımıza gelmişdir. Bu hususta **"İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn"** demekten başka çâremiz yoktur. Zîra bu kutbun ilmi ve ameli ortadan kalkmış, hakikat ve âdeti de kaybolmuştur. Halka müdâhene (dalkavukluk ve koltuklama) gönülleri kaplamış, Hâlik'ın murakabe korkusu ise gönüllerden silinmiştir. Yaylımdaki hayvanlar gibi, insanlar şehvetlerinin arzularına takılmış, yeryüzünde Allah uğrundaki mücâdelede yerenlerin yermesine aldırış etmeyen gerçek mü'minler azalmıştır. İlmini tekeffül edinmek, infâzını üzerine almak, kaybolan bu sünneti yenilemek, isbâtına çalışmak ve yeniden dirilmesine gayret etmek sûretiyle bu boşluğun telâfisine ve bu gediğin kapatılmasına çalışan kimse, insanlar arasında, zamanın öldürdüğü bir sünneti diriltmeye çalışan ve bu sâyede zirvesine yaklaşamayan bütün yakınlıkların fevkine ve böyle büyük bir dereceye yükselmiş olur. İşte biz burada bunun ilmini dört bâbta açıklayacağız.

Aklın kabul ettiği, tab'ı selîmin uygun gördüğü ve dînin emrettiği şeylere mâruf, Allahın razı olmadığı söz ve işlere de münker denir.

BİRİNCİ BAB: MÂRUFU EMREDİP MÜNKERDEN NEHYETMENİN FAZÎLETİ

Emr-i mâruf ve nehy-i münkerin vücûb ve fazîletini akl-ı selîm kabul edip, üzerinde icmâ bulunduğu gibi, şu âyet-i celîleler de bunu açıkça ifâde etmektedir:

Bu husustaki âyet-i kerîmeler:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ

وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"Sizden öyle bir cemâat bulunmalıdır ki, (onlar herkesi) **hayra çağırsınlar; iyiliği emretsinler, kötülükten vaz geçirmeye çalışsınlar. İşte onlar murâdına erenlerin tâ kendileridir."** (Âl-i İmrân suresi, 3/104)

Âyet-i celîle, emr-i mâruf ve nehy-i münkerin vücûbunu ifâde etmektedir. Çünkü **"Bulunsun"** bir emirdir. Emrin zâhiri vücûbtur.[393] Ayrıca kurtuluşun emr-i mâruf ve nehy-i münkere bağlı olduğu ifâde edilmektedir. Çünkü **"İşte onlar, murâdına erenlerin tâ kendileridir."** cümlesinde hasır vardır. Yâni felaha ulaşanlar, ancak bunlardır. Ayrıca emr-i mârufun farz-ı ayın olmayıp farz-ı kifâye olduğu da ifâde edilmektedir. Yâni bâzıları vazîfeyi yerine getirirse diğerlerinden vebâl sâkıt olur. Çünkü âyet-i celîlede **"Hepiniz bu vazîfeyi yapınız."** buyurulmadı. **"Sizden bir kısmınız bu vazîfeyi yapsın."** buyuruldu. Bir muhitte bu vazîfeyi yerine getirenler bulunursa, felâh bu vazîfeyi yapanlara mahsûs olmakla beraber, diğerlerinden de günâh sakıt odur. Bu vazîfeyi yapacak bir kimse bulunmadığı takdirde hepsi birden mesul olurlar.

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللّٰهِ آنَاءَ

اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ، يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ

بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ

وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

“Hepsi bir değildirler. Kitaplıların içinde ayakta dikilen bir ümmet vardır ki, gecenin saatlerinde onlar secdeye kapanarak Allahın âyetlerini okurlar. Allah’a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vaz geçirmeye çalışırlar, hayır işlerinde de birbirleriyle yarış yaparlar. İşte onlar sâlihlerdendir.” (Âl-i İmrân suresi, 3/113-114)

Yalnız Allah’a ve âhirete îmanları sebebiyle onların salâhlarına şehâdet etmedi. Belki emr-i mâruf ve nehy-i münkeri bu îmana izâfe etti. Ancak bu sâyede sâlihlerden olacaklarını bildirdi.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ

بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ

“Mü’min erkekler de mü’min kadınlar da birbirinin velîleri (dostları ve yardımcıları)**dır. Bunlar** (insanlara) **iyiliği emrederler** (onları) **kötülükten vaz geçirmeye çalışırlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler. Allah ve Rasûlüne itâat ederler. İşte bunlar, Allah onları rahmetiyle yarlığayacaktır. Çünkü O, azîzdir, hakîmdir.”** (Tevbe suresi, 9/71)

Mü’minleri emr-i mâruf ve nehy-i münker etmekle vasıflandırdı. Emr-i mâruf ve nehy-i münkeri terk edenler, bu vasıflarını kaybederler.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى

ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ، كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ

عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

“İsrailoğullarından olup da küfredenlere Dâvûd’un da, Meryem oğlu İsa’nın da dili ile lânet olunmuştur. Bunun sebebi isyân etmeleri ve aşırı gitmeleri idi. Onlar işledikleri herhangi bir fenâlıktan birbirini vaz geçirmeye çalışmazlardı. Hakikat, yapmakta devam ettikleri ne kötü idi.” (Mâide suresi, 5/78-79)

Bu âyette son derece şiddet kullanılmıştır. Zîra lânete hak kazanmalarına sebep, nehy-i münkeri terk ettikleri gösterilmiştir.

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ

عَنِ الْمُنْكَرِ

“Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız.” (Âl-i İmrân suresi, 3/110)

Bu âyet-i celîle de emr-i mâruf ve nehy-i münkerin fazîletine delâlet etmektedir. Zîra bu âyette emr-i mâruf ve nehy-i münker edenlerin insanlar arasından seçilmiş hayırlı ümmet oldukları bildiriliyor.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ

وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

“Vaktâ ki, onlar artık edilen vaazları unuttular. Biz de kötülükten vazgeçirmekte sebat edenleri selâmete çıkardık. Zulmedenleri ise yapmakta oldukları fısklar yüzünden şiddetli bir azâb ile yakaladık.” (Â’râf suresi, 7/165)

Allahü Teâlâ bu âyet-i celîlede, onların kötülükten men etmeleri kurtuluşlarının sebebi olduğunu beyân buyurmuştur ki, bu âyet-i celîle de emr-i mârufun vücûbuna delâlet eder.

اَلَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَاٰتَوُا الزَّكَاةَ

وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ

“Onları biz yeryüzüne yerleştirirsek namaz kılarlar, zekât verirler, mârufu emrederler, münkerden nehyederler.” (Hac suresi, 22/41)

Allahü Teâlâ mü’min ve sâlih kimseleri anlatırken emr-i mârufu da iyi vasıflarına eklemiştir.

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ

“İyilik etmek, fenâlıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günâh işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın.” (Mâide suresi, 5/2)

Bu katî bir emirdir. Yardımlaşmanın mânâsı, imkân nisbetinde kötülük kapılarını kapayıp, iyilik yollarını kolaylaştırmak ve buna teşvîk etmektir.

لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ

السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

"Bâri âlimleri, fakîhleri onları günâh söylemelerinden ve haram yemelerinden vazgeçirmeye çalışsalardı ya. Herhalde yapmakta oldukları bu (sanat) **ne kadar kötü!"** (Mâide suresi, 5/63)

Onların, emr-i mârufu ve nehy-i münkeri terk etmekle günâha düştüklerini beyân buyurdu.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ

الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ

"Sizden önceki devirlerde (insanları) **yeryüzünde fesâd** (çıkarmak)**tan vazgeçirmeye çalışacak** (bu sûretle onları helâkten kurtaracak) **fazîlet sahipleri bulunmalı değil miydi?"** (Hûd suresi, 11/116)

Allahü Teâlâ bu âyet-i celîlede de fesâttan ve bozgunculuktan nehyeden az bir kimseyi kurtarıp diğerlerini helâk ettiğini beyân buyurmuştur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ

عَلٰى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ

"Ey îman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan (hâkim)**ler ve Allah için şâhidlik eden** (insan)**lar olsun.** (O hükmünüz veyâ sahiciliğiniz) **velev ki kendinizin veyâ ana ve babalarınızın ve yakın hısımların aleyhinde olsun."** (Nisâ suresi, 4/135)

Bu da, ana-baba ve diğer yakınlara emr-i mâruf ve nehy-i münkerdir.

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ

أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ

فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

“Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Meğer ki, bir sadaka vermeyi ya bir iyilik yapmayı veyâ insanların arasını düzeltmeyi emredenler ola. Kim Allahın rızâsını arayarak böyle yaparsa biz ona çok büyük bir mükâfat vereceğiz.” (Nisâ suresi, 4/114)

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا

“Eğer mü’minlerden iki takım birbirleriyle dövüşürlerse aralarını düzeltiniz.” (Hücûrât suresi, 49/9)

Islâh, azgınlığı kaldırıp, tâati iâde etmektir. Şayet azgınlıktan vazgeçmez ve ibâdete dönmezlerse Allahü Teâlâ bu gibilerle mukâteleyi emrederek şöyle buyurmuştur:

فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ

“Eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allahın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız.” (Hucûrât suresi, 49/9)

Bu husustaki haberler:

Hz. Ebû Bekir Sıddîk (r.a.) bir hutbesinde:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا

اهْتَدَيْتُمْ

“Ey îman edenler! Siz nefisleriniz(i ıslâh etmey)**e bakınız. Kendiniz doğru yola giderseniz, yolunu şaşırmış kimselerin zararı size dokunmaz.”** (Mâide suresi, 5/105) âyet-i celîlesini okuyor ve asıl mânâsının hilâfına tevîl ediyorsunuz. Hâlbuki ben Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’den şöyle dinledim: Buyurdular ki: *“Bir kavim arasında isyân edenleri düzeltebilecek kimseler var iken, buna susarlarsa Allahü Teâlâ’nın, azâbı, hepsine birden göndermesi pek yakındır.”* [394]

Rivâyete göre **Sa’lebetü’l-Haşenî,** Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e bu âyetin tefsîrinden sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَا أَبَا ثَعْلَبَةَ، مُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ، فَإِذَا رَأَيْتَ شُحًّا

مُطَاعًا وَهَوًى مُتَّبَعًا وَدُنْيَا مُؤْثَرَةً وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ

بِرَأْيِهِ، فَعَلَيْكَ بِنَفْسِكَ وَدَعْ عَنْكَ الْعَوَامَّ، إِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ فِتَنًا

كَقِطَعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ، لِلْمُتَمَسِّكِ فِيهَا بِمِثْلِ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ

أَجْرُ خَمْسِينَ مِنْكُمْ» قِيلَ: بَلْ مِنْهُمْ يَا رَسُولَ اللهِ. قَالَ: «لَا

بَلْ مِنْكُمْ لِأَنَّكُمْ تَجِدُونَ عَلَى الْخَيْرِ أَعْوَانًا وَلَا يَجِدُونَ

عَلَيْهِ أَعْوَانًا

“Yâ Ebâ Sa’lebe! İyilikleri emret, kötülüklerden vazgeçirmeye çalı . Ne zaman ki, a ırı derecede cimrilik hâkim olur, nefislerin arzusu pe inden gidilir, dünya âhiret üzerine tercîh edilir, herkes kendi görü ünü beğenir, kimse kimseyi tanımaz bir hale gelirse, o zaman insanlardan vazgeç ve kendine bak. Önünüzde gece karanlığında yol kesenler gibi karanlık günler vardır. O günlerde benim sünnetime sarılanlara, sizlerin bu gün aldığınız mükâfatın elli misli vardır.”

Ashâb-ı kirâm, o zamanki insanlara nisbetle elli misli fazla sevap alırlar diye bir açıklama istedilerse de, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) tekîd ederek: *“Hayır, sizin elli misli fazlanızı alırlar. Çünkü siz iyiliklerde yardımcı bulursunuz fakat onlar bulamazlar.”* [395] buyurmuştur.

İbn Mes’ûd’a bu âyetin tefsirinden suâl edilince, “Daha onun zamanı değildir. Çünkü şimdi tam mânâsıyla emr-i mâruf ve nehy-i münker yapılabiliyor. Bir zaman gelecek ki, o zaman emr-i mâruf ettiğiniz vakit, sizi uygunsuz şekilde karşılayacaklar. İşte o vakit, bu âyetin hükmü ile amel eder ve siz hidâyette olursanız, başkasının sapıklıkta olması size zarar vermez.” buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ، أَوْ لَيُسَلِّطَنَّ اللهُ

عَلَيْكُمْ شِرَارَكُمْ، ثُمَّ يَدْعُو خِيَارُكُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَهُمْ

“Ya mârufu emr ve münkerden nehyedersiniz, yâhut Allahü Teâlâ sizin kötülerinizi size musallat eder. Sonra iyileriniz duâ etmeye kalkı ır, fakat duaları kabul olunmaz.” [396]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَآ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللهَ يَقُولُ: لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ

الْمُنْكَرِ قَبْلَ أَنْ تَدْعُوا فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ

"Ey insanlar! Cenâb-ı Allah buyuruyor: Duâ edip de dualarınız kabul olunmamaya ba lamadan önce emr-i mâruf ve nehy-i münker etmelisiniz." [397] buyurmuştur.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَا أَعْمَالُ الْبِرِّ عِنْدَ الْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللهِ إِلَّا كَنَفْثَةٍ فِي بَحْرٍ

لُجِّيٍّ، وَمَا جَمِيعُ أَعْمَالِ الْبِرِّ وَالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللهِ عِنْدَ

الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا كَنَفْثَةٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ

"Bütün ameller, Allah rızâsı uğrunda cihâda nisbetle büyük denizlerin yanında bir damla su gibi kalır. Allah yolunda cihâd da dâhil olmak üzere, bütün ameller emr-i mâruf ve nehy-i münkere nisbetle yine bir damla gibidir." [398]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ اللهَ لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ أَنْ تُنْكِرَهُ؟

فَإِذَا لَقَّنَ اللهُ عَبْدًا حُجَّتَهُ، قَالَ: رَبِّ وَثِقْتُ بِكَ، وَفَرِقْتُ

مِنَ النَّاسِ

"Allahü Teâlâ, kötülüğü gördüğü halde ondan vazgeçirmeye çalı mayan kuluna, "Niçin men etmedin?" diye soracaktır. Allahü Teâlâ hüccetini kuluna anlattığı vakit o kul; "Allahım, sana güvendim ve insanlardan korktum." diyecektir." [399] buyurmuştur.

Yol Hakkı:

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

«إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ عَلَى الطُّرُقَاتِ» قَالُوا: مَا لَنَا بُدٌّ، إِنَّمَا هِيَ

مَجَالِسُنَا نَتَحَدَّثُ فِيهَا، «فَإِذَا أَبَيْتُمْ إِلَّا ذَلِكَ فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ

حَقَّهَا» قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ؟ قَالَ: «غَضُّ الْبَصَرِ، وَكَفُّ

الْأَذَى، وَرَدُّ السَّلَامِ، وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ، وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ»

– *"Yollar üzerinde oturmaktan sakınınız."* buyurdu. Ashâb:

– *"Bizim sohbet yerlerimiz yol kenarlarıdır. Buralarda oturmak bizim için mecbûri gibidir."* dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Mutlaka yol kenarında oturmak zarûreti hâsıl oluyorsa, yolun hakkını veriniz."* buyurdu. Ashâb:

– *"Yolun hakkı nedir Ya Rasûlallah?"* dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Gelip geçene bakmamak, gözlerinizi yabancıdan sakınmak, yolcuya eziyet verecek eyleri yoldan atmak, verilen selâmı almak ve mârufu emredip münkerden nehyetmektir."* buyurdu.[400]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

كَلَامُ ابْنِ آدَمَ كُلُّهُ عَلَيْهِ لَا لَهُ إِلَّا أَمْرًا بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهْيًا عَنْ

مُنْكَرٍ أَوْ ذِكْرًا لِلّٰهِ تَعَالٰى

"Âdemoğlunun konu tuğu her söz lehine değil, belki aleyhinedir. Ancak emr-i mâruf ve nehy-i münker ederek konu tuğu sözler ile Allah'ı zikrettiği lehinedir." [401] buyurmuştur.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يُعَذِّبُ الْخَاصَّةَ بِذُنُوبِ الْعَامَّةِ حَتّٰى يَرَى الْمُنْكَرَ

بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ وَهُمْ قَادِرُونَ عَلٰى أَنْ يُنْكِرُوهُ فَلَا يُنْكِرُونَهُ

"Allahü Teâlâ avâmın isyânıyla havassa azâb etmez! Ne zaman ki, aralarında isyân açığa çıkar da men etmeye kadir iken onu men etmezlerse, o zaman azâb umûmîle ir." [402]

Ebû Umâme el-Bahilî Rasûl-i Ekrem'den (s.a.v.) şöyle rivâyet ediyor. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا طَغٰى نِسَاؤُكُمْ وَفَسَقَ شُبَّانُكُمْ وَتَرَكْتُمْ جِهَادَكُمْ؟

قَالُوا: وَإِنَّ ذٰلِكَ لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَالَّذِي نَفْسِي
بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ. قَالُوا: وَمَا أَشَدُّ مِنْهُ يَا رَسُولَ اللهِ؟
قَالَ: كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَأْمُرُوا بِمَعْرُوفٍ وَلَمْ تَنْهَوْا عَنْ مُنْكَرٍ؟
قَالُوا: وَكَائِنٌ ذٰلِكَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَالَّذِي نَفْسِي
بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ. قَالُوا وَمَا أَشَدُّ مِنْهُ؟ قَالَ: كَيْفَ أَنْتُمْ
إِذَا رَأَيْتُمُ الْمَعْرُوفَ مُنْكَرًا وَالْمُنْكَرَ مَعْرُوفًا؟ قَالُوا: وَكَائِنٌ
ذٰلِكَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: نَعَمْ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ
سَيَكُونُ. قَالُوا: وَمَا أَشَدُّ مِنْهُ؟ قَالَ: كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا أَمَرْتُمْ
بِالْمُنْكَرِ وَنَهَيْتُمْ عَنِ الْمَعْرُوفِ؟ قَالُوا: وَكَائِنٌ ذٰلِكَ يَا رَسُولَ
اللهِ؟ قَالَ: نَعَمْ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَأَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ، يَقُولُ اللهُ
تَعَالَى: بِي حَلَفْتُ لَأُتِيحَنَّ لَهُمْ فِتْنَةً يَصِيرُ الْحَلِيمُ فِيهَا حَيْرَانَ

– *"Kadınlarınız azdığı, gençleriniz isyana daldığı ve sizler de cihâdı terk ettiğiniz zaman haliniz nice olur?"* buyurdu. Ashâb-ı kirâm:

– "Böyle şey olacak mı ya Rasûlallah?" diye sorduklarında, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Evet, varlığım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bundan daha kötüsü olacaktır."* buyurdu. Ashâb-ı kirâm:

– "O hangisidir ya Rasûlallah?" diye suâl ettiler. Rasûl-i Ekrem:

– *"Ya mâruf ile emr ve munkerden nehyetmediğiniz zaman haliniz nice olur?"* buyurdu. Ashâb-ı kirâm:

– "Bu da mı olacak ya Rasûlallah?" diye suâl ettiklerinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Evet, bu ve bundan daha iddetlisi olacak."* buyurdu. Ashâb:

– "O hangisidir ya Rasûlallah?" diye sordular. Rasûl-i Ekrem:

– *"Ya kötülük ile emredip iyilikten men ettiğiniz zaman haliniz nice olur?"* buyurdu.

Ashâb-ı kirâm:
– “Ya Rasûlallah, böyle şey de olacak mı?” dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.).
– *“Evet. Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, bunun daha da fenâsı olacaktır.”* Allahü Teâlâ şöyle buyurur: **“Zâtıma kasem ettim; onlara öyle bir fitne ve belâ veririm ki, halîm olanları da şaşırır.”**[403] buyurdu.
İkrime’nin İbn Abbâs’tan rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

لَا تَقِفَنَّ عِنْدَ رَجُلٍ يُقْتَلُ مَظْلُومًا، فَإِنَّ اللَّعْنَةَ تَنْزِلُ عَلَى مَنْ

حَضَرَهُ وَلَمْ يَدْفَعْ عَنْهُ وَلَا تَقِفَنَّ عِنْدَ رَجُلٍ يُضْرَبُ فَإِنَّ

اللَّعْنَةَ تَنْزِلُ عَلَى مَنْ حَضَرَهُ وَلَمْ يَدْفَعْ عَنْهُ

“Mazlûm olarak öldürülen veyâ dövülen kimsenin yanında bulunmayın. Zîra mazlûmun yanında bulunup onu müdâfaa etmeyen kimseye lânet iner.” [404]
Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا يَنْبَغِي لِامْرِئٍ شَهِدَ مَقَامًا فِيهِ حَقٌّ إِلَّا تَكَلَّمَ بِهِ، فَإِنَّهُ لَنْ

يُقَدِّمَ أَجَلَهُ وَلَنْ يَحْرِمَهُ رِزْقًا هُوَ لَهُ

“Zulüm yapılan bir yerde bulunmak insana lâyık değildir. âyet bulunursa hakkı müdâfaaya çalı malıdır. Onun bu hareketi ne ömrünü keser ne de kendisini mukadder olan rızkından mahrum eder.” [405] buyurmuştur.
Bu hadis, ıslâhına gücü yetmediği zâlimlerin, fâsıkların evlerine ve fenâlıkların görüleceği yerlere girmenin câiz olmadığına delâlet eder. Zîra bu gibi yerlerde bulunanlara lânet iner. Sudan bahânelerle “Ben âciz idim, onu bozamazdım.” diyerek münkerâtı müşâhede etmek insana câiz olmaz. Bu sebepten selef-i sâlihînin pek çoğu sokakta, bayram ve toplantı yerlerinde kötülük gördüklerinden ve bozmasına güçleri yetmediğinden uzleti tercîh etmişlerdir. İşte bu hal, insanlardan ayrı yaşamayı gerektirir. Bunun için **Ömer b. Abdülazîz** (Allah rahmet etsin): “Seyyahların evlerini ve âile fertlerini terk ederek seyâhate çıkmalarının belli başlı sebebi bu olsa gerektir. Kötülüğün açığa çıktığını, iyiliğin kaybolduğunu ve söylenen sözü kabul edenlerin kalmadığını gördüklerinde, önlenmesi mümkün olmayan fitne sebebiyle o kavme azâbın geleceğine kani

oldukları için, yırtıcı hayvanlar arasında yaşayıp nebâtat ile barınmayı, bu gibiler ile komşuluk edip nîmetlerden faydalanmak üzerine tercîh etmişlerdir.” dedi ve sonra da:

فَفِرُّوا إِلَى اللّٰهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ

“O halde (Habibim de ki:) **“Hepiniz Allah’a kaçın. Hakikat, ben sizi** (Allahın azâbından) **apâşikâr korkutan** (bir peygamber)**im.”** (Zâriyât suresi, 51/50) âyet-i celîlesini okudu ve bir kavim bu emre uyarak Allah’a ilticâ etti. Şâyet Cenâb-ı Hak, nübüvvete sırrını yerleştirmese, peygamberler bunlardan efdâl değildir, diyecek hale gelirdik. Çünkü öğrendiğimize göre, melekler bunlarla buluşur; musafahalaşır, bulutlar ve yırtıcı hayvanlar bunların yanına uğrar, bunlar onlarla konuşur, nereden gelip nereye gittiklerini suâl ederler ve cevaplarını da alırlar. Hâlbuki kendileri peygamber değildirler.

Ebû Hüreyre (r.a.), Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu haber veriyor:

مَنْ حَضَرَ مَعْصِيَةً فَكَرِهَهَا فَكَأَنَّهُ غَابَ عَنْهَا وَمَنْ غَابَ

عَنْهَا فَأَحَبَّهَا فَكَأَنَّهُ حَضَرَهَا

“Ho lanmadığı halde günâh i lenen bir yerde bulunan, orada değilmi   gibidir. Fakat o mâsiyeti sevdiği halde uzakta kalan, mâsiyetin içinde bulunmu   gibidir.” [406] Hadîsin mânâsı, tesâdüfen veyâ bir iş dolayısıyla bu gibi meclislerde bulunanlar hakkındadır. Yoksa bile bile bu gibi yerlere girmek, yukarıdaki hadîsin delâletiyle memnûdur.

İbn Mes’ûd’un rivâyetinde, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَا بَعَثَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ نَبِيًّا إِلَّا وَلَهُ حَوَارِيٍ، فَيَمْكُثُ النَّبِيُّ بَيْنَ

أَظْهُرِهِمْ مَا شَاءَ اللّٰهُ تَعَالَى يَعْمَلُ فِيهِمْ بِكِتَابِ اللّٰهِ وَبِأَمْرِهِ

حَتَّى إِذَا قَبَضَ اللّٰهُ نَبِيَّهُ مَكَثَ الْحَوَارِيُّونَ يَعْمَلُونَ بِكِتَابِ اللّٰهِ

وَبِأَمْرِهِ وَبِسُنَّةِ نَبِيِّهِمْ، فَإِذَا انْقَرَضُوا كَانَ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ

يَرْكَبُونَ رُءُوسَ الْمَنَابِرِ يَقُولُونَ مَا يَعْرِفُونَ وَيَعْمَلُونَ مَا

يُنْكِرُونَ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذٰلِكَ فَحَقٌّ عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ جِهَادُهُمْ بِيَدِهِ

فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَلَيْسَ وَرَاءَ

ذٰلِكَ إِسْلَامٌ

"Allahü Teâlâ'nın gönderdiği her peygamberin havarileri vardır. O peygamber, Allahü Teâlâ'nın dilediği kadar onların arasında bulunur. Allahın kitâbı ile amel eder ve onunla amel edilmesini emreder. O peygamber irtihal ettiği zaman, havarileri, Allahın kitabı ve peygamberlerinin sünneti ile amel ederler ve böylece emrederler. Bunlar da öldükten sonra bir takım kimseler gelir; minberlerin tepesine yükselirler. Bildiklerini söylerler, sözlerinde reddettiklerini kendileri yaparlar. Bunları gördüğünüz zaman, onlarla mücâhede etmek her mü'mine borçtur. Gücü yeterse eliyle mücâdele eder, gücü yetmezse dili ile buna da gücü yetmezse ona kalbi ile buğz eder. Artık İslâmiyet'te bundan a ağısı yoktur." [407]

İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle anlatıyor: "Bir köy halkı isyâna dalmıştı. Bunların arasında dört zât onların bu hareketlerini, aslâ kabul etmezlerdi. Bunlardan biri köylüye:

– "Bu sizin yaptığınız doğru değil, bu çirkin hareketlerden vazgeçiniz." dedi ise de, onu dinlemediler. Münâkaşa neticesinde onu dövdüler. O da aralarından ayrılarak bir kenâra çekildi.

– "Allahım! Elinden geleni yaptım, beni dinlemediler. Darıldık, dövüştük, beni yendiler, ne yapayım?" dedi. Sonra ikincisi kalktı, bu da onları men etti; dinlemediler, münâkaşa sonunda onlarla dövüşmeden, kenâra çekildi ve:

– "Allahım! Eğer ben de dövüşmeye kalkışsam, beni de döveceklerdi." dedi. Sonra üçüncüsü kalktı, onları bu kötülüklerden vaz geçirmeye çalıştı; kabul etmediler. Bunun üzerine kenâra çekilerek:

– "Allahım! Ne yapayım? Bunlara kötü söylesem, bana daha fenâ söyleyeceklerdi. Dövsem beni daha çok döveceklerdi." diye mâzeret diledi. Dördüncüsü de:

– "Allahım! Görüyorsun, dâvet etsem dinlemeyecekler, bir şey söylesem daha ağırını bana söyleyecekler, dövmeye kalkışsam beni dövecekler." diyerek kenâra çekilmiştir". İbn Mes'ûd (r.a.) Devamla: "Derece bakımından bunların en zayıfı dördüncüsüdür. Buna rağmen sizde bunun gibileri de az bulunur." dedi.

İbn Abbâs (r.a.) diyor ki, Rasûl-i Ekrem'e (s.a.v.)'e:

– "İçinde iyiler bulunan bir memleket de helâk olur mu?" diye sordular. Rasûl-i

Ekrem (s.a.v.):

قَالَ: نَعَمْ

– *"Evet, helâk olur."* buyurdu. Onlar:

– "Nasıl olur?" diye sorduklarında, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

بِتَهَاوُنِهِمْ وَسُكُوتِهِمْ عَلَى مَعَاصِي اللّٰهِ تَعَالَى

– *"İsyâna sükût etmeleri ve bu sûretle dine ihânette bulunmaları sebebiyle."* buyurdu. [408]

Câbir b. Abdullah (r.a.) rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَوْحَى اللّٰهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِلَى مَلَكٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ أَنِ اقْلِبْ

مَدِينَةَ كَذَا وَكَذَا عَلَى أَهْلِهَا، فَقَالَ: يَا رَبِّ إِنَّ فِيهِمْ عَبْدَكَ

فُلَانًا لَمْ يَعْصِكَ طَرْفَةَ عَيْنٍ، قَالَ: اقْلِبْهَا عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ، فَإِنَّ

وَجْهَهُ لَمْ يَتَمَعَّرْ لِي سَاعَةً قَطُّ

"Allahü Teâlâ bir meleğe:

– "Falan kasabanın altını üstüne çevir." diye vahyetti. Melek:

– "Ya Rab, onların içinde sana bir defa olsun isyân etmeyen falan zât vardır." dedi. Allahü Teâlâ:

Onu da, onları da altüst et. Zîra onun yüzü bir defa olsun benim rızâm uğrunda onlara ek imemi tir." buyurdu."[409]

Âişe (r.a.) Rasûl-i Ekrem'den (s.a.v.) şöyle rivâyet etmiştir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

"İçinde peygamberler gibi ibâdet eden on sekiz bin ki i bulunan bir memlekete azâb olunmu tur." buyurdu. Dinleyenler:

– "Bu nasıl oldu?" diye sorduklarında, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Çünkü onlar Allah için gazab etmediler. Mârufu emredip münkerden nehyetmediler."* buyurdu.

Urve, babası Zübeyr'den rivâyetinde, Mûsâ aleyhisselâm:

– *"Ya Rab, hangi kulun senin için daha sevimlidir?"* diye sordu. Allahü Teâlâ:

– *"Gerges ku u arzusunun pe ine ko tuğu gibi, benim rızâm uğrunda süratle*

ko anları ve çocuk memeyi takip eder gibi, sâlihleri takip edenleri ve haramlar kar ısında kaplanlar gibi kükreyenleri severim." buyurdu.

Ebû Zer'in (r.a.) rivâyetine göre Ebû Bekir (r.a.) Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

– "Müşrikler ile savaştan başka bir savaş var mı?" diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– "*Evet yâ bâ Bekir.*" buyurdu ve devamla:

إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى مُجَاهِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَفْضَلَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَحْيَاءً

مَرْزُوقِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ يُبَاهِي اللّٰهُ بِهِمْ مَلَائِكَةَ

السَّمَاءِ وَتَزَيَّنُ لَهُمُ الْجَنَّةُ كَمَا تَزَيَّنَتْ أُمُّ سَلَمَةَ لِرَسُولِ اللّٰهِ

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"Allahü Teâlâ'nın yeryüzünde öyle mücâhidleri vardır ki, bunlar ehîdlerden üstündürler. Bunlar diridirler, yeryüzünde gezerler, yer içerler. Allahü Teâlâ gökteki meleklere bunlarla iftihar eder. (Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in zevcesi) Ümmü Seleme Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e kar ı süslendiği gibi, cennet de bunlar için süslenir." buyurdu. Ebû Bekir:

– "Bunlar kimdir?" diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *Mârufu emredip münkerden nehyeden, Allah için birbirini sevip, Allah için buğz edenlerdir."* buyurdu. Sonra devamla:

"Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki, bunlar ehîdlerden daha üstün kö klerdedirler. Her birinin kö künün Yakût'tan ve ye il Zeberced'den yapılmı üç yüz bin kapısı vardır. Her kapıda nûr vardır. Her birinin gözü ve gönlü tamamen efendisine bağlı üç yüz bin hurisi vardır. Her ne zaman bunlardan birine iltifat eder ve bakarsa, hemen o, falan vakitte emr-i mâruf ve nehy-i münker ettiğini kendisine hatırlatır." buyurdu.

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.) Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

– "Allah katında şehîdlerin en keremlisi hangisidir?" diye sorduğunda, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

رَجُلٌ قَامَ إِلَى وَالٍ جَائِرٍ فَأَمَرَهُ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَاهُ عَنِ الْمُنْكَرِ

فَقَتَلَهُ فَإِنْ لَمْ يَقْتُلْهُ فَإِنَّ الْقَلَمَ لَا يَجْرِي عَلَيْهِ بَعْدَ ذٰلِكَ وَإِنْ

عَاشَ مَا عَاشَ

– "Zâlim bir vâliye kar ı adamın biri kalkıp da mârufu emredip münkerden onu nehyeder. O da buna kar ı bu adamı öldürürse, i te ehîdlerin en keremlisi budur. âyet bu adamı öldürmezse, ondan sonra bu adam ne kadar ya arsa ya asın, günâhı yazılmaz." [410] buyurdu.

Hasan-ı Basrî diyor ki, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurdu:

أَفْضَلُ شُهَدَاءِ أُمَّتِي رَجُلٌ قَامَ إِلَى إِمَامٍ جَائِرٍ فَأَمَرَهُ بِالْمَعْرُوفِ

وَنَهَاهُ عَنِ الْمُنْكَرِ فَقَتَلَهُ عَلَى ذَلِكَ فَذَلِكَ الشَّهِيدُ مَنْزِلَتُهُ فِي

الْجَنَّةِ بَيْنَ حَمْزَةَ وَجَعْفَرَ

"Ümmetimin ehîdlerinin en efdali, zâlim hükümdâra emr-i mâruf ve nehy-i münker ettiği için hükümdâr tarafından öldürülen kimsedir. Bu adam cennette Hamza ile Câfer arasındadır." [411]

Ömer b. Hattâb (r.a.), Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i şöyle derken dinledim diyor:

بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ لَا يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ وَبِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ لَا

يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

"Ne kötü kavimdir o kavim ki, adâletle emretmezler. Ne kötü bir kavimdir o kavim ki, mârufu emredip münkerden nehyetmezler."

Bu hususta büyük adamların sözleri:

Ebû'd-Derdâ (r.a.) diyor: "Ya, iyiliği emreder kötülükten nehyedersiniz veyahut Allahü Teâlâ size, büyüklerinize saygı göstermeyen ve küçüklerinize acımayan zâlim hükümdârları musallat eder. İyileriniz duâ eder, duâları kabul olmaz. Yardım istersiniz yardım olunmazsınız, mağfiret dilersiniz, mağfiret olunmazsınız."

Huzeyfe'ye (r.a.):

– "Hayatta olduğu halde ölü sayılan adamlar kimlerdir?" diye sorulduğunda, Huzeyfe:

– "Gördüğü kötülüğü eliyle, diliyle veyâ kalbi ile bozup inkâr etmeyen kimselerdir." dedi.

Mâlik b. Dînar şöyle anlatıyor: "İsrâiloğullarının dânişmendlerinden biri

kadın-erkek insanları evine toplar, onlara vaz u nasîhat eder ve âhiret ile korkuturdu. Bir gün oğullarından birinin kadınlar ile meşgul olduğunu görünce: “Oğlum, ağır olun ağır olun.” dedi ve koltuğundan yere düştü, karısını boşadı. Oğulları savaşta öldü. Allahü Teâlâ zamanının peygamberine vahyetti ki: “Sen o âlime söyle, ben onun sulbünden, asla iyi bir evlat çıkarmam. Değil mi ki o, benim için kızmayıp da, oğullarına yumuşak davrandı.”

Huzeyfe anlatıyor: “Öyle bir zaman gelecek ki, o zaman insanların yanında bir merkep lâşesi bulunmak, bir emr-i mâruf ve nehy-i münker edenlerden daha sevimlidir.”

Allahü Teâlâ **Yuşâ b. Nûn** aleyhisselâma şöyle vahyetmiştir: “*Senin ümmetinden yüz bin ki iyi helâk edeceğim. Bunların kırk bin ki isi iyi, altmı bin ki isi de kötü insanlardır.*” Yûşâ aleyhisselâm:

– “*Ya Rab! Kötüler kötü, iyilerin günâhı nedir?*” diye sorunca, Allahü Teâlâ:

– “*Onlar benim için isyân edenlere kızmadı, onlarla beraber dü üp kalktılar, yiyip içtiler.*” buyurdu.

Bilâl b. Sa’d diyor ki: “İsyân gizli yapıldığı zaman zararı yalnız sâhibine râcîdir. Aşikâre olup ıslâh edilmediği zaman, mazarratı umûma sirâyet eder.”

Kâ’bu’l-Ahbâr, Ebû Müslim Havlânî’ye:

– “Akraba ve komşuların ile aran nasıldır?” diye sordu. Ebû Müslim:

– “İyidir.” dedi. Kâ”b:

– “Tevrat’ta başka türlü yazar.” dedi. Müslim:

– “Tevrat’ta nasıl yazar?” diye sorunca, Kâ”b:

– “Tevrat’ta der ki: “Emr-i mâruf ve nehy-i münker eden kimse, kavmi arasında sevilmez.” Bunun üzerine Müslim:

– “Tevrat doğru diyor. Müslim ise yanlış konuşuyor.” dedi.

Abdullah b. Ömer (r.a.) vâlilerin kapısına gider ve sonra içeri girmeden geri dönerdi. Kendisine:

– “Niçin geri döndün? Yanlarına girsen belki nasîhatlerinden ve mübârek sözlerinden istifâde ederlerdi.” diyenlere, Abdullah b. Ömer:

– “Evet, konuşursam onlar beni olduğumdan başka zannederler. Susarsam günâhkâr olurum korkusu ile girmeden geri dönmeyi tercîh ettim.” dedi. Bu vaka, emr-i mâruf ve nehy-i münker edemeyenlerin bu gibi yerlerden uzaklaşmalarına delâlet eder.

Ali b. Ebû Talib de (r.a.) şöyle diyor: “İlk mağlûb olacağınız mücâhede el, sonra dil ve daha sonra da kalp ile yapılan mücâhededir. Kalp mârufu kabul ve münkeri reddetmezse tersine dener.”

Sehl b. Abdullah (Allah rahmet etsin): “Kim dînin emrettiği bir şey ile amel

eder ve yasaklarından kaçınır ve milletin ahlâkı bozulduğu zaman buna sarılırsa, Allah için emr-i mâruf ve nehy-i münker eden gibidir. Yâni başkalarına emredip nehyeden kimse, başkalarının kötü hallerini inkâr etmekle, kendi variyetini düzeltir ve nefsini ıslâh ederse bu vazîfeyi yapmış gibi sayılır."

Fudayl'a:

– "Niçin emr-i mâruf ve nehy-i münker etmezsin?" diye sorduklarında:

– "Çok emredip nehyeden var ki, uğradıkları musîbete sabredemedikleri için küfre varmışlardır." dedi.

Sufyân-ı Sevrî'ye:

– "Niçin emr-i mâruf ve nehy-i münker etmezsin?" diye sorduklarında:

– "Deniz akmaya başladığı vakit onu kim durdurabilir." dedi.

Bütün bu izahlardan emr-i mâruf ve nehy-i münkerin farz olduğu ve gücü yetenlerden bu farzın sükût etmeyeceği anlaşılmıştır. O halde emr-i mârufun şartlarını ve vücûbunun şartlarını anlatalım:

Buradaki **"Vücûb"** kelimesi, farz mânâsındadır. Usûl âlimleri bu kelimeyi farz makamına kullanırlar.

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Neseî sahih senedle rivâyet etmişlerdir.

Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet etti. İbn Mâce hasen olduğunu söyledi.

Bezzâr Ömer b. Hattab'tan, Taberânî **«Evsat»**ında Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.

Ahmed ve Beyhakî rivâyet etmiştir.

Ebû Mansûr Deylemî **"Müsned-i Firdevs"**inde birinci kısmını Câbir'den, ikinci kısmını Ali b. Mâbet **"Tâat ve Mâsiyet Kitâbı"**nda Yahya b. Ata'dan Mürsel veyâ Mu'dal olarak rivâyet etmişlerdir.

İbn Mâce rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Saîd'den rivâyet etmişlerdir.

İlim bahsinde geçmiştir.

Ahmed, Adiy b. Umeyr'den rivâyet etti.

İbn Ebi'd Dünyâ rivâyet etmiştir.

Taberânî, Beyhakî **«Şuabü'l-Îman»**da hasen sened ile rivâyet etmişlerdir.

Beyhakî **"Şuabü'l-Îman"**da İbn Abbas'dan; Tirmizî de rivâyet etti ve hasendir, dedi. Ayrıca İbn Mâce Ebû Saîd'den başka ifâde ile rivâyet etmiştir.

İbn Adiy rivâyet etmiştir.

Müslim de, benzerini rivâyet etmiştir.

Bezzâr ve Taberânî rivâyet etmişlerdir.

Taberanî **«Evsat»**ında ve Beyakî «Şuabü'l-Îman»ında rivâyet ettiler.

Bezzar rivâyet etmiştir.

Hâkim de sahih isnâd ile bu mealde bir hadîs rivâyet etmiştir.

İKİNCİ BAB: EMR-İ MÂRUF VE NEHY-İ MÜNKERİN ŞARTLARI

Bilmiş ol ki; Emr-i mâruf ve nehy-i münkere şâmil olan "hisbe"de yâni hüsn-ü tedbirde dört rükün vardır: Muhtesib, muhtesebün aleyh, muhtesebün fîh ve ihtisâb. İşte bunlar dört rükündür ve her rüknün ayrı ayrı şartları vardır.

BİRİNCİ RÜKÜN

Muhtesibin yâni tedbir sâhibinin (ikâz edenin) birçok şartları vardır. Bunlar: Mükellef olmak, Müslüman olmak ve muktedir bulunmaktır. Mecnun, çocuk, kâfir ve âcizler hâriçtir. Mezûn olmasalar da devlet erkânı, fâsık, köle ve kadınlar da bu hükme girerler.

Bu hükme girenlerin nasıl girdiklerini ve çıkanların niçin çıktıklarını anlatalım:

Birinci Şart: Tekliftir. Bunun muhtesibin şartlarından olması gizli değildir. Zîra mükellef olmayan bir kimseye emretmek borç değildir. Biz, vücûbun şartlarını anlatıyoruz, bunda şart yok ki vücûb olsun. Bir işin mümkün ve câiz olabilmesi için ise akıl şarttır. Hattâ erginlik çağına yaklaşan bir çocuk, iyiyi-kötüyü ayırt edebilecek seviyede olduğu için, münkeri inkâr etmek, içkiyi dökmek ve çalgı âletini kırmaya hakkı vardır. Bunu yaparsa mükâfatını alır ve mükellef değil diye ona kimse mâni olamaz. Çünkü bu hareket, namaz ve diğerleri gibi bir ibâdettir. Bir çocuk da buna selâhiyettardır. Bu bir idârecilik değildir ki, bunda mükellef olmak aransın. İdârecilik olmadığı için, bu vazîfeyi memûrlarâ verdiğimiz gibi, kölelere de verdik.

Evet, bilfiil men edip kötü işi bozmakta bir nevi velayet ve saltanat aranır. Fakat bu da îman kuvvetinde vardır. Müşriki öldürmek, şirkin sebeplerini iptal etmek ve silâhını almak gibi zarar göremeyeceği yerlerde bir çocuk da bunları yapabilir. Kötülükten men etmek, küfürden men etmek gibidir.

İkinci Şart; Îmandır. Bunun şart olmasının sebebi meydandadır. Zîra emr-i mâruf, dîne bir hizmettir. Dîni inkâr edip, dîne düşman olan bir kimse dîne nasıl hizmet edebilir?

Üçüncü Şart: Adâlettir. Bâzıları, emr-i mârufa bu şartı da esâs aldı ve fâsıkın ihtisâbını uygun görmedi ve emrettiğini yapmayanın inkâr ve red edilmesiyle buna delîl çektiler. Nitekim âyet-i kerîmelerde:

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ

“İnsanlara iyiliği emredip de kendinizi unutur musunuz?” (Bakara suresi, 2/44)

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

“Yapmayacağınızı söylemeniz, Allah katında büyük hışmı mûcib oldu.” (Saf suresi, 61/3) buyurulmuştur. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’den rivâyet edilen şu hadîslerle de delîl çektiler:

مَرَرْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي بِقَوْمٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِيضَ مِنْ

نَارٍ، فَقُلْتُ: مَنْ أَنْتُمْ؟ فَقَالُوا: كُنَّا نَأْمُرُ بِالْخَيْرِ وَلَا نَأْتِيهِ

وَنَنْهَى عَنِ الشَّرِّ وَنَأْتِيهِ

“İsrâ gecesinde, ate ten makaslarla dudakları kesilen bir kavme uğradım. “Siz kimsiniz?” diye sordum. Onlar da: “Biz iyilikle emredip yapmayan, kötülükten nehyedip o kötülüğü yapan kimseleriz.” dediler.” [412]

İsâ aleyhisselâma yapılan şu vahiyle de delîl çektiler:

“Önce kendine vaaz et. Kendin mütenebbih olursan ondan sonra ba kalarına vaaz eyle; aksi halde benden utan.”

Buna kıyas yolu ile de delîl çekerek derler ki: İhtida asıl, hidâyet ise fer’îdir. Başkasını doğrultmak fer’î, kendisinin doğrulması asıldır. Başkasını ıslâh, salâh nisâbının zekâtıdır. Kendisi sâlih olmayan başkasını nasıl ıslâh edebilir? Ağaç doğrulmadan gölge nasıl doğrulabilir?

Derler ki; bütün aklî delîller hayâl mahsûlüdür. Gerçek olan şudur ki: Fâsık da olsa ihtisâb etmelidir. Buna delîl olarak deriz ki: İhtisâbda muhtesibin her yönden mâsum olması şart mıdır? Eğer, şarttır, derseniz, bu hüküm icmâın hilâfına olduğu gibi, aynı zamanda ihtisâb kapısını da kapamaktır. Çünkü sahabe bile mâsum değildir. Nerede kaldı diğerleri? Hattâ peygamberlerin bile hatâlardan ismetinde ihtilâf vardır. Nitekim Kur’ân-ı Azîm, Hz. Âdem’in isyâna nisbet edildiğine delâlet etmekte, birçok peygamberin hatâya düştüklerini göstermektedir.[413]

Bunun için **Saîd b. Cubeyr** (r.a.): “Şâyet va’z u nasîhati, hiç bir yönden kusuru

olmayan yapacaksa, kimsenin bir şey dememesi lâzım gelir." demiştir. Saîd b. Cubeyr'in bu sözü de Mâlik'in çok hoşuna gitti. Şâyet "Küçük günâhlardan kaçınmak şart değil, binâenaleyh ipek giyen bir kimse, zînâ ve içkiden men edebilir." derlerse, biz de deriz ki: İçki, büyük günâhlardandır. İçki içen kâfirlerle savaşa gidebilir ve onları küfürlerinden men edebilir mi? Şâyet, "Hayır, edemez." derlerse, icmâı bozmuş olurlar. Çünkü Müslüman orduları arasında iyileri bulunduğu gibi, kötüleri ve içki içenleri, öksüzlere zulmedenleri de vardı.

Ne Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) devrinde, ne de daha sonraki devirlerde bu gibileri hiç bir sûretle savaş dışı bırakılmamışlardır. Şâyet "Edebilir." derlerse, yine biz içki içen bir kimse başkasını adam öldürmekten men edebilir mi? diye sorarız. Şâyet "Yapamaz." derlerse, biz de "İçki içmekle ipek elbise giymenin farkı nedir?" deriz. Adam öldürmek içkiden büyüktür. Nitekim içki de ipek elbiseye nisbetle daha büyüktür, arada fark yoktur. Şâyet, "Evet yapar." derler ve açıklayarak "Bir şey üzerine mukaddem olan emsâline veyâ mâdûnuna mâni olmaz, belki mâfevkine mâni olur." derlerse, bu da tahakkümdür ve delîlsiz dâvadır.

Çünkü içki içen kimsenin zinâ ve katilden men etmesi uzak olmadığı gibi, zinâ eden de içki içeni ve hattâ içki içen kimse, içen emsâlini de men edebilir, buna bir mâni yoktur. Adam derse ki, "Benim iki vazîfem var, birisi kötülüğü yapmamak, diğeri de kötülükten men etmektir. Birini yapamıyorsam diğerinden beni kim men edebilir? Bir yönden isyân ediyorum, öte yönden de mi isyân yapayım?" derse, buna ne deriz ki; Kötülükten men etmek, bana borç olduğuna göre, bu borç benden nasıl sakıt olur? Zîra "Şarap içmediği müddetçe şarap içmekten men etmek vâciptir; içerse bu borç sakıttır." denemez.

Şâyet buna îtiraz olarak adamın biri kalkıp da, "O halde abdest ve namaz bana farz değil mi? Ben namaz kılmazsam da abdest alırım. Gece kalkmak da müstehap, nâfile oruç tutmak da müstehap değil mi? Oruç tutamazsam da sahura kalkarım." demesi lâzım gelir. Hâlbuki bunu diyemez. Çünkü bu adama denir ki: "Bunlar birbirine bağlıdır. O halde başkasını ıslâh da bu kabîldendir. İnsan önce kendini sonra da başkasını ıslâh etmelidir." denirse deriz ki: "Sahurun müstehap olması oruca bağlıdır. Oruç olmazsa gece yemeğinde bir müstehaplık yoktur. Başkası için irâde edilen, ondan ayrılmaz. Yâni oruç sebebiyle müstehap olan gece yemeği, oruçtan ayrılmaz. Ayrılırsa müstehaplık kalmaz. Fakat başkasını ıslâh, kendini ıslâh için değildir. Nitekim kendini ıslâh etmesi, başkasını ıslâh için olmadığı gibi, bunları da oruç ve sahur gibi birbirine bağlamaya çalışmak tahakkümdür."

Abdest ile namaz lâzımdır. Abdest alıp namaz kılmayan kimse, hem abdesti,

hem de namazı terk edene nispetle daha az cezâ görür. Çünkü hiç olmazsa biri abdest vazîfesini îfâ etmiştir. O halde bir kötülüğü hem yayan, hem de başkasını men etmeyen kimsenin günâhı, o kötülüğü irtikâb ettiği halde başkasını men edenden çok olmalıdır. Nasıl olmasın ki, abdest bizâtihî maksûd bir ibâdet değil, namaz için şarttır. Namazsız abdestin bir hükmü yoktur. Hâlbuki başkasını kötülükten men etmek, böyle değildir. Aralarında hiç bir benzerlik yoktur. Zîra başkasına emredip, onu nehyetmek, kendisinin âmir olup nehy edilmesi için şart değildir.

Şâyet, buna göre yüzü kapalı bir kadının zorla ırzına geçen bir erkeğe karşı yüzünü açan bir kadına bu esnada o erkek: "Sen cebren zina ediliyorsun, bundan mesûl değilsin. Fakat yüzünü açmakta serbestsin, ben ise senin mahremin değilim, bana yüzünü açma." diye nehy-i münkerde bulunması, akl-ı selîm ve tab'ı müstakîmin nefret ve inkâr edeceği bir hal olmaz mı, dersen deriz ki: Bâzen tabiatlere, hak çirkin ve bâtıl güzel görünebilir. Aranan, delîldir, vehim ve hayâllerin nefreti değildir. Zîra biz deriz ki: O halde o erkeğin o kadına, yüzünü ört, diye emretmesi ya vâcip ya mübâh veya haramdır. Şâyet, vâciptir, derseniz, mesele kalmaz. Demek ki, mahrem yeri açmak mâsiyet, bu isyândan men etmek ise haktır. Şâyet, mübâhtır, derseniz, mübâh olan her sözü konuşabilir. Şâyet bu esnâda kadına, yüzünü ört, demesi haramdır, derseniz; Vâcip olan bu emir, zinâya mübaşeret ile nasıl haram olur? Başka bir haramı irtikâb sebebiyle bir vâcibin haram olmasını kabul etmek, doğrusu şaşılacak bir şeydir.

Bu halde kadına, yüzünü ört, gibi bir emirden tabiatlerin nefret edip, bunu inkâr etmelerine gelince: Bunun da iki sebebi vardır:

Birincisi; ehemmi terk edip mühim ile meşgul olmaktır. İnsanın mühim olanı terk edip, mâlâyâni yâni boş şeylerle meşgul olmasından akl-ı selîm nefret ettiği gibi, bundan da nefret eder. Devamlı ribâ yiyen kimsenin, mâl-ı mağsûbeden yememesi, yalan şâhitliği yaptığı halde gıybetten çekinmesine tabiatlerin nefret etmesi gibidir. Zîra yalan şâhitliği, gıybetten çok daha ağırdır. Tabiatlerdeki bu çirkin görüş, gıybeti terk etmek vâcip değildir, mânâsına gelmez ve aynı zamanda gıybet edip gasb edilen haram lokmayı yemesi ile günâhı artmaz mânâsına da gelmez. Bunun gibi, âhirette kendi günâhından göreceği zarar, başkasının irtikâp ettiği günâhı men etmediğinden göreceği zarardan daha büyüktür. Büyüğü ile meşgul olduğu halde küçüğü terk etmeyi tabiatlerin çirkin görmesi, o küçüğe riâyet etmesi bakımından değil, mühimi terk etmesi bakımındandır. Bu, dizgini ile birlikte atı çalınmış olan bir adamın, atını bırakıp da dizginini aramasına benzer. Tabîatler bundan da nefret eder ve bunu çirkin görür. Hâlbuki bu adamın dizgini araması aslında münker değil, çirkin görülen,

kocaman atın yanında atı bırakıp da dizginin peşinde dolaşmasıdır. İşte fâsıkın emr-i mâruf etmesini aklın çirkin görmesi bu kabîldendir. Aslında bu adamın emr-i mâruf ve nehy-i münker etmesi bir suç değil, vazîfedir. Fakat bundan daha mühimi, kendini ıslâh etmesi idi. Bunu yapmadı diye başkasını kötülükten men edemez, denemez. O da bir vazîfedir.

İkincisi; tabiatlerin bunu inkâr etmelerinin ikinci sebebi de şu olabilir: Hisbe, emr-i mâruf, nehy-i münker, bâzen va'z u nasîhat ve bâzen de kahr u galebe yolu -ile yapılır. Hâlbuki söylediği ile amel etmeyenin sözü başkalarına tesîr etmez.

Cevâbında deriz ki: İnsanlar fâsık olduğunu bildikleri için, va'z u nasîhat yolu ile yapılan emr-i mâruf ve nehy-i münkerin tesîr edemeyeceğini bilen kimseye bu yoldan yürümek yoktur. Çünkü bu yol, tesîrsizdir. Onun fıskı, sözünün tesîrini kaybettirmiştir. Sözünün tesîri olmadığı yerde konuşmasının vücûbu da sâkıttır. Fısk, emr-i mârufun tesîrini kaybettiği için, vücûbunu da kaldırmış olur. Fakat hisbe yâni hüsn-ü tedbir, men etmek ve mâni olmak sûretiyle olacaksa, yâni kötülüğü yayana kahr u galebe çalacaksa ki, bu da fiil ve hüccet ile tamam olur. Bunu yayacak olan fâsık ise şâyet fiilen galebe çalarsa sohbet ile mağlûb sayılır.

Zîra ona şöyle bir suâl tevcih edilir. Mâdem ki, bu kötü bir iştir ve beni bundan men etmek istiyorsun sen bu işi neden yapıyorsun? Sohbet ile mağlûb olduğu halde fiilen gâlip olan insanlardan tabîatler nefret ederler. Hâlbuki bu nefret, fiili hakikatten çıkarmaz. Bu, insanları zâlimin şerrinden kurtardığı halde zulme uğrayan babasını ihmâl etmesi gibidir. Tabiatler bundan nefret eder. Fakat tabiatlerin nefret etmesi diğer Müslümanlara yapılan zulmü önlemenin doğru bir hareket olduğuna engel olmaz. Bu beyanâtımızla, fıskı bilinmiş olan bir kimsenin va'z u nasîhat yolu ile irşâd etmesi bu hükümden dışarıda kaldı. Zîra onun vaazının tesîri olmaz. Hattâ şerefinin rencîde edileceği ve aleyhinde dedi-kodu yapılacağı yerde de yine va'z u nasîhat yolu ile irşâd etmesi sakıttır. Şu halde ihtisâbın birinci nevi olan vaaz yolu, fâsıktan sâkıttır. Vaaz yolu ile irşâdda adâlet şarttır.

Cebir yolu ile kötülüğü önlemeye gelince; burada da adâlet şart değildir. Fâsıkın gücü yettiği zaman, içkiyi dökmek, çalgı âletlerini kırmak ve benzeri kötülükleri önlemesinde beis yoktur. İşte bu meselenin açıklanmasında en insâflı yol budur.

Bu hususta delîl olarak öne sürdükleri âyetlere gelince; bu âyetler, mârufu emrettikleri için değil, mârufu terk ettikleri için aleyhlerine bir delîldir. Şu kadar ki, onların mârufu emretmeleri bilgi sâhibi olduklarına delîldir. Âlime yapılacak azâb ise daha ağırdır. Zîra kuvvetli bilgisi yanında artık bir mâzeret

öne süremez. Allahü Teâlâ'nın:

لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ

"Yapmadığınızı niçin söylüyorsunuz?" (Saf suresi, 61/2) kavlinden muradı, yalan söz vermektir.

وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ

"Kendinizi unutursunuz." (Bakara suresi, 2/44) kelâmı ise başkalarına emrettikleri için değil, kendilerini unuttukları için onları red ve inkârdır. Fakat başkasına emri zikretmek, ilimlerine delîl çekmek ve aleyhlerindeki hücceti kuvvetlendirmek içindir. Allahü Teâlâ'nın İsa aleyhisselâma:

"Önce kendine (nefsine) sonra ba kalarına vaaz et." rivâyetine gelince; bu, vaaz yolu ile yapılan irşâdlarda aranır ki, fıskı bilinen fâsıkın vaazının faydasız olduğunu ve vaaz yolu ile irşâdın kendisinden sakıt olduğunu yukarıda anlattık. Aynı zamanda "Vaazın kendine tesîr etmiyorsa başkasına vaaz etmekte benden utan." sözü de başkasına vaazın haram olmasına delâlet etmez. Belki "Benden utan." lâfzı, "Ehem olanı bırakıp mühim ile meşgul olma!" demektir. "Önce babana sonra komşuna bak, yoksa utan." dendiği gibidir.

Şâyet, zimmî bir gayr-ı müslimin, bir Müslümanı zinâ halinde gördüğü zaman, "Zinâ etme." diye onu bu kötülükten men etmesinin câiz olması gerekir. "Çünkü bu söz aslında doğru bir söz olduğu için, gayr-ı müslime haram olması muhaldir. Belki vâcip ve hiç olmazsa mübâh olması gerekir." dersen deriz ki: "Kâfir, fiilen Müslüman'a engel olmak isterse, bu bir tasalluttur ve bu bakımdan memnûdur." Çünkü Allahü Teâlâ:

وَلَنْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا

"Allah kâfirler için mü'minler üzerine yol kılmamıştır. Yâni kâfirler mü'minlere tasallut edemezler." buyurmuştur. Fakat lisânen "Zinâ etme." demesinde bir mahzur yoktur. Ancak burada kâfirin Müslüman'a bir tahakkümü vardır. Tahakküm ise bir zillettir. Her ne kadar fâsık zillete müstahak ise de, kendisinden daha ziyâde zillete müstahak olan kâfirden olmamalıdır. İşte kâfiri hisbeden men ettiğimizin tevcîhi budur. Yoksa bir kâfir, bir Müslüman'a "Zinâ etme." deyip onu zinadan men etmesi ile azâb olunur, demek istemedik. Belki kâfirlerin furû ile mükellef olduklarını kabul edersek: "Zinâ yapma demediğinde

ceza göreceğine hükmederiz" deriz. Kâfirin furû ile mükellef olup olmadığı ihtilâf mevzûudur. Fıkıh kitaplarında bu hususa dâir gerekli îzahât verilmiştir.

Dördüncü şart; hükümdâr ve vâliler tarafından bu hususa mezun olmasıdır. Birçokları bunu şart koştu ve gelişigüzel bu selâhiyeti herkese vermediler. Hâlbuki bu şart fâsittir. Çünkü okuduğumuz âyet ve hadîsler, kötülüğü görüp de sükût edenin âsî olduğunu açıkça ifâde etmektedir. Nerede ve ne halde olursa olsun, gördüğü kötülüğü men etmek herkese borçtur. Bunu husûsîleştirmek, aslı olmayan bir tahakkümdür.

Rafızîlerin bu husustaki görüşleri de cidden şaşılacak bir şeydir. Zîra onlar emr-i mâruf ve nehy-i münker için bir şart daha ziyâde ederek derler ki: İmâm-ı mâsum çıkmadıkça emr-i mâruf ve nehy-i münker câiz değildir. Onlara göre hak ve gerçek imam, gizli bulunan bu imâm-ı mâsumdur. Bunlar ile münâkaşa edilmeye bile değmez. Bir hak talebinde bulundukları zaman, onlara verilecek en doğru cevâp şöyle olmalıdır:

"Evet, siz bu mal ve can hususundaki dâvanızda haklısınız. Size yardım, emr-i mâruftur. Zâlimlerden hakkınızı almak nehy-i münkerdir. Fakat ne çare ki bu zaman, hak aramak ve zulümden nehy etmek zamanı değildir. Çünkü dediğiniz mâsum imam, henüz zuhûr etmemiştir."

Şâyet, "Emr-i mârufta saltanatı yerleştirmek ve hükümlüye karşı, tahakküm var, bunun hak olduğu halde kâfire bu selâhiyet verilmemiştir. O halde gelişigüzel herkese değil, bu vazîfe selâhiyetli mercîlerin selâhiyettar kılacağı kimselere verilmelidir." dersen deriz ki: Kâfirin memnû olması, aslında zelîl olduğu için Müslüman'a tahakküm hakkı olmadığındandır. Fakat Müslümanlar dîn ve bilgileri sâyesinde bu izzete ve tahakküme lâyıktırlar. Öğretip tarif etmekte müsâade almasına lüzum yoktur. Artık bir şeyin haram olduğunu anlatmak için vâlinin iznine ihtiyaç yoktur.

Bu hususu şöyle açıklayabiliriz: Hisbenin beş mertebesi vardır:

1 - Târif,

2 - Güzel sözlerle va'z u nasîhat,

3 - Sert konuşmak,

4 - Müdâhale,

5 - Şiddettir.

Bu sertlikten sövüp saymayı kasdetmiyorum. Dördüncüsü fiilen müdâhele edip kötülüğe mâni olmaktır. Çalgıyı kırmak, içkiyi dökmek, ipek elbiseyi yırtmak, gasbettiği elbiseyi sırtından çıkarıp almak ve sâhibine vermek gibi. Beşincisi de dayak ile korkutmak ve o işten men etmek için icâbında dayak atmaktır. Meselâ devamlı gıybet edip kadınlar aleyhinde dedi-kodu yapan kimseyi kötekle yola

getirmeye çalışmak gibi. Bu hal tarafların imdât istemelerine ve etraflarına adamlarını toplamalarına ve netice îtibâriyle adam öldürmeye kadar gider. Bu beşinci mertebe dışında kalan diğer dört kısmın sultandan müsâade almaya ihtiyâcı olmadığı meydandadır. Beşinci kısımda da nazar vardır ki, yakında îzah edilecektir.

Târif ve vaazın ise sultanın müsâadesine ihtiyâcı yoktur. Bu gibi adamı techîl etmek, yâni câhil, ahmak, Allah'tan korkmaz ve benzeri sözleri söylemek de doğru sözdür. Belki zâlim sultana karşı hak sözü söylemek, derecelerin üstünüdür. Nitekim hadîste anlatılmıştır. İmama karşı söylenmesi câiz olan bu gibi hak sözü başkalarına da söylemek için imamdan izin almaya ne lüzum vardır? Çalgıları kırmak ve içkiyi dökmekte de hüküm aynıdır. Bunun doğru bir hareket olduğu meydandadır. İmamdan müsâade almaya lüzum yoktur. Ama yardımcılar toplayıp silahları teşhîre gelince; bu husus bâzen umûmî fitneyi gerektirdiği için, sultanın müsâadesine lüzum hâsıl olup olmadığı hakkında ihtilâf vardır, îzahâtı gelecektir. Sultanlardan müsâade almadan, eskilerin devamlı sultanlara öğütler vermeleri, onlardan müsâade almaya lüzum olmadığının katî bir delîlidir. Hattâ emredilen mârufu, vali ve sultanlar kabul ederlerse ne güzel; şâyet kendilerine yapılan emr-i mârufa sultanlar kızarsa, onların kızmaları münker bir harekettir; bunu reddetmek vâciptir. Sultanın inkâr edeceği hususlarda ondan nasıl izin istenebilir?

Selefin sultanları red ve inkâr etmeleri hususundaki âdetleri bunun açık delîlidir. Rivâyete göre **Mervan b. Hakem**[414] bir bayram namazında bayram hutbesini namazdan önce okumak için minbere çıktı. Cemâatten biri Mervan'a:

– "Bayram hutbesi namazdan sonra okunur." dedi. Mervan:

– "O hüküm değişti." dedi. Camide bulunan **Saîd Hudrî**, "Bu adam vazîfesini yaptı." dedi. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَنْ رَأٰى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُنْكِرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ

فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذٰلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ

"Sizden biriniz, bir kötülüğü gördüğü zaman, onu eli ile bozsun, gücü yetmezse dili ile bozsun, (buna da) *gücü yetmezse kalbi ile buğzetsin. Bu* (son kısım) *îmanın en zayıfıdır."* [415] buyurdu. Onlar bu umûmî emirlerin şumûlüne sultanların da girdiğini anladılar, daha onlardan izin almaya ne lüzum vardır?

Rivâyete göre **Mehdî**[416] Mekke'ye gitti. Bir müddet kaldıktan sonra tavaf

edeceği zaman halkı tavaf yerinden uzaklaştırmak istedi. Bu sırada Abdullah b. Merzûk öne atılarak yakasından onu yakaladı, kendine doğru çekti ve: "Yaptığını görüyor musun? Senin başkalarından ne farkın var ki, onları uzaklaştırmak istiyorsun? Allahü Teâlâ:

سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ

"Yerli ve yabancı orada müsâvîdir" (Hac suresi, 22/25) buyurmuştur. Sana bu üstünlüğü veren kimdir?" deyince, Abdullah'ın yüzüne baktı. Âzâdlılarından olduğu için onu tanıdı. Çünkü onların âzâdlılarından idi. Kendisine:

– "Sen Abdullah b. Merzûk musun?" dedi. Abdullah:

– "Evet benim." dedi. Mehdî, Abdullah'ı Bağdâd'a götürdü. Aleyhinde dedikodu yapacağı için, ona ağır ceza vermeyi uygun bulmadı. Ancak onu hayvan dâmına hizmetçi yaptı ve azgın bir atın bakımını da ona yükledi. Maksadı onu ata ısırtmak idi. Fakat Abdullah atı ıslâh etti. Allah atı ona musahhar etti ve onun yanında ahlâkı düzeldi. Sonra Abdullah'ı zindana attılar ve Mehdî, zindanın anahtarını kendi yanına aldı. Üç gün sonra bahçeye çıktı ve oranın bâzı sebzelerinden yemeye başladı. Bunu Mehdî'ye haber verdiler. Mehdî adamı çağırttı ve;

– "Seni mahpûstan kim çıkarttı?" deyince, Abdullah:

– "Beni mahpusa koyan çıkarttı." dedi. Mehdî kızdı, bağırdı ve:

– "Seni öldüreceğimden korkmuyor musun?" dedi. Abdullah:

– "Öldürtmek ve diriltmek senin elinde ise öldür." dedi. Ve Abdullah, Mehdî ölünceye kadar cezaevlerinde süründü, öldükten sonra serbest bırakıldı. Abdullah: "Mahpustan kurtulursam yüz deve kurban ederim." diye adamıştı. Mekke'ye döndü, orada yevmiyecilik yaparak nezrini yerine getirdi.

Yine **Hibban b. Abdullah**'tan rivâyet edildiğine göre; Hârûn Reşid Irak'ta sayfiye yeri olan Devin'e gezmeye gitmişti. Hâşimîlerden Süleymân b. Cafer de beraberinde idi. Hârûn Reşîd Süleyman'a:

- "Senin güzel tegannî eden bir câriyen varmış, getir dinleyelim." dedi. Câriye geldi. Fakat Hârûn tegannîsini beğenmedi ve:

– Niçin güzel çalamıyorsun?" deyince, câriye:

– "Bu ud benim değil de ondan." dedi. Bunun üzerine hizmetçiye câriyenin kendi udunu getirmesini emrettiler. Hizmetçi elinde ud gelirken yolda çekirdek toplayan bir şeyhe tesâdüf etti ve: "Yoldan çekil geçeyim." dedi. Şeyh başını kaldırdı, hizmetçinin elinde udu görünce, hemen yakalayıp parçaladı. Hizmetçi adamı yakalatıp ev sâhibine gitti ve ev sâhibine: "Mü'minlerin emîri bunu

çağıracak sen bunu kaçırma.” dedi. Ev sâhibi: “Bağdâd’ta bundan âbid kimse yoktur. Emîr bu adamı ne yapacak?” dedi. Hizmetçi: “Bu benim dediğim gibidir, sen bunu kaçırma.” diye tenbîh etti ve Hârûn Reşîd’in huzuruna girerek vaziyeti anlattı. Hârûn Reşîd kızdı ve gözleri kızardı. Bunu gören Süleymân:

– “Kızmaya ne lüzum var? Ev sâhibine haber gönder, boynunu vursun ve kendisini Dicle’ye atsın.” dedi. Hârûn Reşîd:

– “Hayır, onu çağırtıp onunla münâzara edeceğiz.” dedi. Posta şeyhi çağırdı. Ve:

– “Emîrü’l-Mü’minîn sizi istiyor, haydi vâsıtaya bin de gidelim.” dedi. Şeyh:

– “Başüstüne, fakat ben yaya gelirim.” dedi ve yürüyerek halîfenin bulunduğu evin kapısına geldiler. Hârûn Reşîd’e haber verildi. Hârûn Reşîd, yanındakilere: “Bu zâtı bu odaya mı alalım, yoksa böyle kötü şeyler bulunmayan başka bir odaya mı gidelim?” diye sordu ve başka bir odada şeyhi kabul etti. Şeyh, içinde çekirdek bulunan torbası ile birlikte içeri girmek istedi. Hizmetçi:

– “Torbayı çıkar da öyle içeri gir.” dedi. Şeyh:

– “Burada benim akşam yiyeceğim var, bunu bırakmam.” dedi. Hizmetçi:

– “Biz sana yiyecek veririz.” dedi ise de, şeyh dinlemedi. Hârûn Reşîd de torba ile içeri girmesine müsâade etti. Şeyh içeri girdi, selâm verip oturdu. Hârûn, şeyhe:

– “Bu yaptığın ne idi?” diye sordu. Şeyh:

– “Ne yaptım?” dedi. Hârûn Reşîd “Benim çalgımı kırdın.” demekten utandı. Israr ettikten sonra şeyh:

– “Ey halîfe, senin ataların minberde:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَاۤءِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى

عَنِ الْفَحْشَاۤءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ

“Allah adalet, ihsân ve yakınlara vermekle emreder; fuhşiyat, münker ve kötü işlerle azgınlıktan men eder.” (Nahl suresi, 16/90) âyet-i celîlesini her Cuma günü hutbenin sonunda okurlardı. Ben de bu âyete uyarak gördüğüm münkeri düzelttim” dedi. Hârûn Reşid: “Vallahi düzeltti.” dedi ve başka bir söz söyleyemedi. Şeyh oradan ayrıldı. Halîfe birisine para dolu bir kese verdi ve şeyhin ardından gönderdi. Adama:

– “Bak bu zât, halîfe bana böyle söyledi, ben de böyle söyledim, gibi dedi-kodu yapıyor, halka bunu anlatıyorsa kendisine bir şey verme. Şâyet bir şey demiyorsa bu parayı kendisine ver, dedi. Adam tâkip etti ve baktı ki şeyh aynı

yerde çekirdek toplamakla meşgul, kimse ile buluşup konuştuğu yoktur, bunu görünce şeyhe yaklaştı ve:

– "Halîfe bu parayı sana gönderdi al." dedi. Şeyh de:

– "Halîfeye selâm söyle. Benim paraya ihtiyâcım yok, parayı nereden almışsa oraya versin." dedi. Rivâyete göre bu muhâvereden sonra tekrar yoldan çekirdekleri temizlemeye koyuldu ve:

"Bakıyorum ki, kimin elinde fazla dünyalık varsa, o nisbette de sıkıntı ve telâ ı vardır. Dünya kendisine ikrâm edenlere durmadan ihânet eder, ihânet edenlere de ikrâm eder. İhtiyâcın olmadığı eyi terk et, ancak ihtiyâcın kadarını al." mealindeki şiiri okudu.

Süfyân-ı Sevrî anlatıyor: "Mehdî Hicrî 166'da haccetmişti.[417] Cemreleri atarken yollar etrafındaki halkı kamçılarla sağa sola dağıtıyorlardı. Bunu görünce "Ey güzel yüzlü adam! Eymam'ın Abdullah'tan rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bayram günü deve üzerinde cemreleri atarken etrafı dolu insan idi, kimseyi rahatsız etmiyorlardı. Hâlbuki senin etrafında insanlar yerlere seriliyor. Bu yaptığın nedir?" diye sordu. Mehdi:

– "Bu adam kimdir?" dedi. Sorduğu kimse de:

– "Süfyân-ı Sevrî'dir." dedi. Bunun üzerine Mehdî:

– "Eğer Mansûr devri olsa, sen böyle konuşamazdın." dedi. Süfyân-ı Sevrî de:

– "Eğer Mansûr'un Allah katında uğradığı azâbı bilseydin, sen bu vazîfeyi çoktan terk ederdin." dedi. Bu arada fesâdlardan birisi Mehdî'ye:

– "Bu adam sana "Ey güzel yüzlü insan!" dedi, "Ey mü'minlerin emîri!" demedi, diye haber verdi. Mehdî:

– "Onu arayın." dedi. Fakat Süfyân-ı Sevrî Mehdî'den saklandı. Me'mûn'dan[418] rivâyete göre; adamın biri müsâade almadan sokakta emr-i mâruf ve nehy-i münker ediyor diye bir ihbâr aldı. Adamı çağırttı ve:

– "Sen hangi selâhiyete istinâden bu vazîfeyi yapıyorsun? Bu selâhiyet bizim (Ehl-i Beytin)dir. Kur'ân-ı Kerîm'de hakkımızda:

الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ

وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ

"Onlar (mü'minler) **ki, biz onlara yeryüzünde temkîn verir, onları yerleştirirsek, onlar namazlarını kılar, oruçlarını tutar, mârufu emreder ve münkerden nehyederler."** (Hac suresi, 22/41) buyrulmuştur ki, Allahü Teâlâ bu vazîfeyi bize vermiştir." dedi. Fakat bu arada bakmakta olduğu kitabı yere

düştü ve farkında olmayarak kitabın üzerine bastı. Vaiz ona:

– "Allahın adı üzerinden ayağını kaldır ve sonra ne diyeceksen söyle." dedi ve bunu üç defa tekrar etti. Me'mûn, bundan bir şey anlayamadı. Nihayet bu zât:

– "Ya, Allah adı yazılı kitabı ayaklarının altından kaldır veya müsâade et kaldırayım da ondan sonra ne diyeceksen söyle." dedi. Me'mûn kitabı ayağının altında görünce utandı ve mahcup oldu. Sonra adama aynı sözü tekrar edince adam:

– "Evet, ey mü'minlerin emîri! Sen dediğin gibisin, sözünde sâdıksın. Fakat biz de sizin yardımcılarınız ve dostlarınızız. Bunun böyle olduğunu, Allahın kitabını inkâr edenden başka kimse inkâr edemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ

بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

"Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirlerinin velîleridir. Mârufu emreder ve münkerden nehyederler." (Tevbe suresi, 9/71) buyrulmuştur. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de:

اَلْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا

"Mü'min, mü'mine (taşları birbirine bağlayan) *bir bina gibidir. Parçalarını birbirine bağlar ve yekdiğerine destek olurlar."* [419] buyurmuştur. Sen yeryüzünde yerleştin, bu da Allahın kitabı ve Rasûlü'nün sünnetidir. Eğer bunlara inkıyâd eder ve bağlanırsan, bunlara saygı göstermekte sana yardımcı olan için Allah'a şükret. Şâyet böbürlenir ve bunlara inkıyâd etmezsen, senin her halin izzet ve zilletin elinde bulunan Allahü Teâlâ, kimsenin amelini zayi etmeyeceğini va'd etmiştir. Herkes yaptığının karşılığını bulacaktır. Şu anda selâhiyettarsın, istediğini söyle, dedi. Adamın konuşması Me'mûn'un hoşuna gitti, onu serbest bıraktı ve:

– "Senin gibilere emr-i mâruf ve nehy-i münker câizdir. Bundan sonra da bizim müsâademiz tahtında vazîfene devâm et." dedi ve adam da vazîfesine devâm etti.

Bütün bu hikâyelerden emr-i mâruf ve nehy-i münker için sultanın iznine ihtiyaç olmadığı anlaşılmaktadır.

Şâyet, babanın evlâdına, efendinin kölesine, kocanın karısına, hocanın talebesine ve sultanın maiyetine emr-i mârufta bulunması gibi, tamamen bunun aksine olarak, evlâdın babasına, kölenin efendiye, karının kocaya, talebenin hocaya ve halkın sultana emr-i mâruf etmesi arasında bir fark olup olmadığı

sorulursa, bilmiş ol ki:

Bizim anlattığımız, herkeste emr-i mâruf ve nehy-i münker selâhiyetinin bulunmasıdır. Fakat tafsilâtına galince, elbette aralarında fark vardır. Biz, örnek olarak baba ile oğlunu ele alalım. Hisbenin hüsn-ü tedbîr ile emr-i mârufun beş derecesi olduğunu anlatmıştık. Babasının zâtını alâkadar edecek, kaba sözler, şiddet kullanmak ve tehdîd etmekle veyâ dövmeye kalkışmakla babasına emr-i mâruf edemeyeceği meydandadır. Bunlar üçüncü ve dördüncü derecelerdir. Babasını üzen beşinci derece ile emr-i mârufta bulunup bulunmayacağı ihtilâflıdır.

Çalgısını kırmak, içkisini dökmek, ipek elbisesini sökmek, zorla veyâ hırsızlık sûretiyle aldığı malları sâhibine iâde etmek, köşelerdeki resimlerini silmek, altın ve gümüş kaplarını kırmak gibi. Bunları yapmak, babanın şahsını alâkadar eden hususlar değildir. Yâni bunlar babasına kötü söylemek, onu korkutmak ve dövmek gibi değildir. Fakat ne de olsa babanın bunlardan canı sıkılır ve oğluna kızar. Bununla beraber oğlunun bu hareketi doğru bir harekettir. Babanın kızması ise bâtıl ve haram olan şeyleri sevmesinden doğmadır. Buna göre yine en doğrusu evlâdın bunları yapması ve bunlara selâhiyetli kılınmasıdır. Bununla beraber münkerâtın çirkinlik derecesini, babasına eziyetin ve onu kızdırmanın miktarını da göz önünde bulundurmalıdır. Münker fâhiş olur ve babasını fazla kızdırmazsa bunu muhakkak yapar, içkisini dökmek gibi. Şâyet münker hafif fakat babanın fazla kızmasına sebep olursa, meselâ babasının billur veyâ camdan yapılmış hayvan sûreti şeklinde kapları bulunursa ki, bu şarap gibi değildir. Bunlar pahalı oldukları için bunları kırmakta babasının kızmasına sebebiyet vereceğinden bu cihet düşünülür.

Şâyet "Mârufu emretmek, kitap ve sünnette istisnâsız ve umûmî olarak vârid olmuştur. Bir tahsîsi yoktur. Bâtılı terk ettirmek için babasına kötü söz söylemez, onu tehdîd edip dövemez; istisnâsını nereden buldunuz? Evet, babaya eziyet etmekten ye hattâ "of" bile demekten men edilmiştir. Fakat bunlar münkerâtın irtikâbı ile alâkası olmayan husûsî hallerdedir." dersen deriz ki: "O umûmî emirler arasında babayı istisnâ eden hükümler de vardır. Meselâ bir cellâd babasını öldüremez. Zinâ ettiği zaman, oğlu ona had cezâsı tatbîk edemez. Kâfir de olsa babasını öldüremez. Bir âzâsını kesse kısas edemeyeceği gibi, karşılığında ona eziyet dahi edemez."

Bu hususlarda haberler vârid olmuş ve bâzılarında icmâ vukû bulmuştur. Babanın işlediği cinayetin karşılığı olan bir eziyeti kendisine yapamazsa, ileride meydana gelecek bir cinâyet için şimdiden babaya eziyet etmeye hakkı olmadığı meydana çıkar. Bu tertip, köle ile efendi ve karı ile koca arasında da aynı

şekildedir. Hak ve hukuk bakımından bunlar da evlat gibidir. Belki kadın daha ilerdedir. Çünkü Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَوْ جَازَ السُّجُودُ لِمَخْلُوقٍ لَأَمَرْتُ الْمَرْأَةَ أَنْ تَسْجُدَ لِزَوْجِهَا

“Bir kimsenin bir kimseye secde etmesi caiz olsaydı, kadının efendisine secde etmesini emrederdim.”[420] buyurmuştur. Bu rivâyet, bu hakkı daha da mühimsemesine delâlet eder.

Sultanın maiyetinde bulunanlarda ise mesele daha nâziktir. Onlar ancak târif ve nasîhat ederler, başka bir şey yapamazlar.

Üçüncü mertebede olan hazînelerinden malları alıp hak sahiplerine vermek, ipekli elbiselerini yırtmak ve içki kaplarını kırmak gibi hareketler; halkın, sultanı küçük düşürmesine ve heybetini kaybetmesine sebebiyet vereceğinden, tehlikelidir. Kötülüğe sükût etmekten nehyedildiği gibi, bundan da nehyedilmiştir. Burada da görüldüğü gibi, iki mahzur muâraza etmektedir. Burada kanâate göre hareket edilir. İrtikâb ettiği münkerât fâhiş olup bu şekilde îkaz, sultanın haşmetine fazla tesîr edip etmeyeceğini nazara alarak hareket eder. Bunu bir esâsa bağlamak zordur.

Talebe ile muallime gelince: Buradaki hatt-ı hareket tarzı daha hafiftir. Çünkü talebe tarafından hürmet edilmesi gereken hoca, ilmi ile amel eden ve dîn bakımından ilminden faydalanılan hocadır. İlminin gereği ile amel etmeyen hoca hürmete şâyân değildir. Talebesi ondan öğrendiği ile onu îkaz edebilir.

Rivâyete göre **Hasan-ı Basrî**’ye;

- “Evlat babasına karşı nasıl emr-i mâruf edebilir?” diye sormuşlar, o da “Onu kızdırmayacak şekilde nasîhatte bulunur, kızarsa sükût eder.” diye cevap vermiştir.

Beşinci Şart: Hisbenin beşinci şartı, muktedir olmaktır. Herhangi bir kötülüğü el veyâ dili ile bozmaktan âciz olan kimse, ancak kalbi ile ona buğzeder. Zîra Allah’ı seven herkes, ona yapılan ısyâna kızar ve onu reddeder. İbn Mes’ûd (r.a.) şöyle buyuruyor: “Kâfirlerle mücâdele ediniz; buna gücünüz yetmez de yalnız onlara kızmaya gücünüz yeterse, bunu yapınız.”

Bilmiş ol ki: Yalnız kanâate dayanan acziyet, acziyet sayılmaz. Belki bu anda veyâ gelecekte kendisine bir zarar geleceğine inanmalıdır. Böyle bir inanca sâhip ise bu anda imkânı olsa da, yine âcizdir. Bunun gibi, kendisine bir zarar geleceğinden korkusu olmayan fakat sözünün tesîr etmeyeceğini bilen kimse, burada da iki ciheti nazara alır. Birincisi, muhâtabın kabul etmeyeceği, onun onu red ve inkârına mâni olamayacağını; ikincisi de onun kabul etmemesinden

kendisine bir zarar geleceğini hesaba katmaktır ki, bu iki ciheti düşünmekten dört vazıyet hâsıl olur:

Birincisi; her iki cihetin mevcut olmasını düşünmektir. Yâni hem sözüm tesîr etmeyecek, hem de bana kötülüğü dokunacaktır. Bu vaziyet karşısında olan kimseye emr-i mâruf etmesi vâcip değildir. Buna göre bu gibi halleri görmemek için evinden çıkmaması ve bu gibi yerlere yaklaşmaması lâzımdır. Ancak zarûrî ihtiyaçları için çıkmalıdır. Bununla beraber içinde bulunduğu ve vatanı olan bu memleketi terk edip oradan göç etmesi kendisine farz değildir. Şu kadar ki, şayet dînin bozulmasına; münkerât ve zulmünde sultana müsâadeye sebebiyet vermiş olacaksa o zaman -gücü yetiyorsa- oradan göç eder. Zîra icbârdan kaçıp kurtulabilenler için icbâr ve ikrah, mazeret sayılmaz.

İkincisi; iki ihtimâlin de ortadan kalkmış olmasıdır. Yâni va’z u nasîhati adama tesîr edecek ve ondan bir fenalık görmeyecektir. Bu, mutlak bir kudret olduğu için, adama emr-i mârufta bulunması vâciptir.

Üçüncüsü; va’z u nasîhatin tesîr etmeyeceğini, fakat buna karşılık bir zarar da görmeyeceğini bilmesidir. Bu vaziyet karşısında onu îkaz etmesi vâcip değil, fakat dinin şiârından olması bakımından, ona emretmesi müstehaptır.

Dördüncüsü; üçüncüsünün aksidir. Yâni hem sözünün tesîr edeceğini, hem de karşılığında kendisine bir zarar geleceğini bilmiş olmasıdır. Meselâ, bu çalgı âletini kırabileceğini veyâ bu içkiyi dökebileceğini biliyor, sonra da karşılığında dayak yiyeceğine inanıyor. Bunun da bu şekilde davranması vâcip değil belki müstehaptır. Bunun böyle olduğu, zâlim bir sultana karşı hak kelâmı söylemenin fazîleti bâbında anlatılmıştı. Zâlim sultana hak öğüt vermenin tehlikeli olduğu âşikârdır.

Ebû Süleyman Dârânî’den rivâyet olunan şu hikâye de buna delâlet eder. Ebû Süleyman diyor ki: Bir halîfenin yanlış bir sözünü duydum. Onu düzeltmek istedim fakat buna karşı öldürüleceğimi de bildim. Ölümden korkmadım. Ancak bu idâm, amme huzurunda olacaktı. O zaman bana bir gurur gelecek ve “İşte ben hakkı müdâfaa uğrunda öldürülüyorum.” diye bir vehme kapılacak ve son nefeste ihlâsa riâyet edemeyeceğim korkusundan, bu işten vazgeçtim.

Şâyet, “Madem ki bu kadar tehlikeli işlere girilebiliyorsa, daha Allahü Teâlâ’nın:

وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ

“Kendinizi tehlikeye atmayın.” (Bakara suresi, 2/195) buyurmasının mânâsı ne olur?” denirse deriz ki: Öldürüleceğini bildiği halde, tek bir Müslüman’ın

düşman saflarına saldırıp onlarla savaşmasında bir mahzur olmadığında ihtilâf yoktur. Hâlbuki bu da görünüşte âyet-i celîleye muhâlif gibidir. Hâlbuki muhâlif değildir. **İbn Abbâs** (r.a.): "Tehlike dediğimiz bu değil, belki Allah'a ibâdet edebilmek için muhtaç olduğu nafakayı temîn etmemektir. Bunu yapmayan kendini helâk etmiştir. İşte bundan sakınmak lâzımdır." demiştir. **Berâ b. Âzib**: "Tehlike demek, kişinin bir günâhı işlemesinden sonra Allahü Teâlâ beni bağışlamaz demiş olmasıdır." dedi.

Ebû Abîde (r.a.) diyor ki: "Tehlike demek, yaptığı bir kötülükten sonra daha üstün bir iyilik yapmamak ve bu hal üzerine ölmek." demektir. Öldürülünceye kadar kâfirlerle cihâd câiz olduğuna göre, öldürülünceye kadar da emr-i mâruf etmesi câizdir. Fakat düşmana saldırmasında bir fayda sağlamayacağını bilenler; meselâ körler ve âcizler gibi, bunların düşmana saldırmaları kendilerini öldürtmekten başka bir şeye yaramayacağından, bu haram ve kendini tehlikeye atmaktır ki, tam da bu tehlike âyetinin şümûlüne girer. Bu gibi fedâîlik, öldürülünceye kadar öldüreceğine ve düşmanın kalbine korku salacağına inanan kimseler için câizdir.

Yâni adamın böyle yapması ile diğerlerinin de Allah yolunda şehâdet mertebesine ulaşmak için hayatlarına hiç kıymet vermediklerini görüp mâneviyatlarını sarsmak gayesini taşırsa, bu saldırı câizdir. Bunun gibi emr-i mâruf ve nehy-i münkerin kötülüğü kaldırmakta veyâ kötülerin gönüllerine dehşet salmakta veyâ iyilerin mâneviyatını takviye etmekte bir dahli varsa, tehlikeli de olsa câizdir. Yoksa zâlim bir adamın bir elinde kadeh, bir elinde kılıç vardır. Ona "Kadehi at." dersen, kadehi içecek ve kılıç ile de kelleni koparacak. Bu gibi kimseye nasîhate kalkışıp kendini tehlikeye atmak câiz değildir. Çünkü bu, doğrudan doğruya bir intihardır.

Burada aranılan, dîn nâmına bir fayda sağlamak ve bu uğurda fedâ-i can etmektir. Hiç bir kârı olmadan kendini tehlikeye atmakta elbette bir mânâ yoktur. Hattâ bu gibi emr-i mâruf haramdır. Emr-i mârufun müstehap olması, münkeri düzeltme imkânı olduğu vakit veyâ hiç olmazsa bir yönden faydası dokunduğu zamandır. Bu da ancak, o münkeri irtikâp edenin şahsına münhasır olmalıdır. Şâyet, akraba ve yakınlarını da içine alacaksa, o zaman hisbe haram olur. Çünkü bir adam bir kabileyi islâh edemez. Bir kötülüğü düzeltelim derken daha mühim ve birçok kötülüklerin ortaya çıkmasına sebep olur. Hattâ va'z u nasîhatle bir kötülüğün önleneceğini ve fakat buna karşılık, başka bir kötülüğün doğacağını anlarsa, emr-i mâruf ona helâl olmaz.

Çünkü maksadı mutlak olarak şer'an münker olan şeyleri kaldırmaktır. Yoksa yalnız muayyen kimselerden belirli kusurları kaldırmak değildir. Bu münkerin

yok edilmesi, başka bir münkerin işlenmesine vesîle olmasına misâl; bir kimsenin, içilmesi helâl olan bir şerbeti vardır. Fakat bu şerbete pislik düştüğü için haram olmuştur. Şimdi muhtesib, bu şerbeti dökebilir. Fakat adam şerbete alışkın olduğu için dökülen bu şerbetin yerine şarap içecektir. Artık pisleşmiş olan bu şerbeti dökmesinde bir mânâ yoktur, denir. Bununla beraber bu zât, pisleşen bu şerbeti döker ve bu sûretle bir münkeri önlemiş olur. Fakat adamın bunun yerine şarap içmesine gelince; bunu men etmeye muktedir olmadığı için mesûlü içenin kendisidir, öteki adam elinden geleni yapmıştır da denebilir.

Bir kısmı bunu kabul etmişler ve bu da uzak bir görüş değildir. Bütün bunlar, fıkhî meselelerdir. Bunlardaki hüküm katî değil zannîdir. Düzeltilen münkerâtın dereceleri arasında bir ayırım yapmak, da mümkündür. Meselâ bir adam başkasına âit olan bir koyunu kesip yemek istediği zaman, onu bu işinden men eder ve yerine bir adam kesip yiyeceğini bilirse, o zaman ona mâni olmaz. Çünkü buna mâni olmanın kârı, zararından büyüktür. Fakat bir insanı öldürmesinden ona mâni olup yalnız malını almasıyla iktifâ ettirmesinin yolu meydandadır.

Bütün bunlar, üzerinde ictihâd edilmesi gereken ince meselelerdir. Muhtesib, bütün bunlarda ictihâdına uymak zorundadır. Bu inceliklerden dolayı deriz ki: Avâm kısmının yasak olduğu açıkça bilinen şeylere müdâhale etmekte ictihâd etmesine lüzum yoktur. Mümkün olan müdâhaleyi yapar. İçki içmek, zinâ etmek ve namazı terk etmek gibi... Fakat etrafında dolaştığı işlere nisbetle mâsiyet olduğu bilinebilen ve ictihâda muhtaç olan hususlarda avâmın ictihâda dalıp hükme varmasına gelince, bozduğu düzelttiğinden daha fazla olacağı için, mutlaka vâlinin tâyin edeceği kimselerin bu işi yapmaları görüşü hâsıl olmuştur. Çünkü böyle olmasa, bâzen diyânetinde ve bâzen de bilgisindeki kusuru sebebiyle, her hangi ehil olmayan bir kimse bu işte büyük kusurlar meydana getirebilir. İnşâallah yakında bunun yüzünden perdeyi kaldıracağız.

Şâyet, “Evet kendisine kötülük geleceğini veya nasîhatinin tesîr etmeyeceğini bildiği yerde emr-i mâruf ve nehy-i münkerden vazgeçer dediniz. Katî olarak bilemez de şüpheli olur ve böyle zannederse bu zanda hüküm nasıldır?” diye sorarsan deriz ki: Zann-ı gâlib ile ilmin, burada farkı yoktur. İlim ile zannın arası başka hususlarda ayrılır. Bu da zan ile ilmin karşılaştığı yerlerdir. O zaman katî ilim, zan üzerine tercîh edilir. Meselâ, sözünün tesîri olmadığını, ancak zayıf bir ihtimâl ile de tesîr edeceğini bildiği zaman nehy-i münker kendisinden sâkıt olur. Şâyet, zann-ı gâlibinde sözünün tesîri olmadığını, ancak zayıf bir ihtimâl ile de tesir edeceğini ümid eder, bununla beraber karşı taraftan bir kötülük de beklemez; bu vaziyet karşısında emr-i mârufun vücûbunda ihtilâf edilmişse de zararı olmayıp faydası umulduğu için, yine vâciptir. Emr-i mâruf ve nehy-i

münker hakkında vârid olan umûmî emirler mutlaktır, her halde vücûb iktizâ ederler. Bizim istisnâlarımız, faydası olmadığı bilinen yerlerde tahsîs yolu iledir. Bu da ya icmâ veyâ zâhirî kıyâs iledir. Bunu da şöyle ifâde ederiz: Emir, bizâtihî murâd değildir. Belki memûr içindir. Memûrun emre uymasından ümit kesildiği zaman emrin bir faydası kalmaz. Fakat ümit kesilmediği yerlerde de vücûb sâkıt olmaz, deriz.

Şâyet, "Bir kötülük gelmesi katiyetle bilinmiyor veyâ zayıf bir ihtimâl ile biliniyor yâhut da zann-ı galibi bir kötülük gelmeyeceği tarafında ise -fakat yine de zayıf bir ihtimâl varsa- vücûbu kaldırır mı?" diye sorarsan deriz ki:

Kötülük gelmek ihtimâli kuvvetli ise vücub kalkar, zann-ı gâlibinde bir kötülük gelmeyecekse vâcip olur. Yalnız bir ihtimâl, emr-i mârufun vücûbunu kaldırmaz. Çünkü ihtimâl, dâima vardır. Şâyet hiç bir tarafını tercîh edemiyorsa, burası da düşündürür. Umûmî hükümlere göre vücûb asıldır. Ancak ilim veyâ zann-ı gâlib ile kötülük beklenen yerlerde emr-i mâruf sâkıt olur, denebileceği gibi, asıl olan da budur. Emr-i mârufun vâcip olması, zararın gelmeyeceğine dâir ilim veyâ zan olduğu zamandır. Aksi halde vâcip değil de denebilir. Fakat emr-i mârufu mûcib olan umûmî kaziyelere nazaran birinci şık daha doğrudur.

Şâyet, "Tehlikeyi beklemek şahsiyetler îtibâriyle değişir. Meselâ korkak bir insanın, her an bir tehlike ile karşılaşacakmış gibi ürkek bir hali vardır. Fakat cesâretli kimseler, dâima tehlikeyi uzak görür ve hattâ vukuuna kadar ona inanmak bile istemez. Bu vaziyet karşısında emr-i mâruf edeceği kimseden kötülük gelip gelmeyeceği hakkında îtimâd nerededir?" dersen deriz ki:

Burada ölçü ne cesûr, ne de korkak kimselerdir. Mutedil insanların kanâat ve zann-ı gâlibleridir. Söz, sâlim akıl ve mizaç sâhiplerinindir. Korkak kimse, yufka yürekli hasta bir insandır. Sebebi, kuvvet azlığıdır. İtidâlin ifrât ve tefrit tarafları da noksanlıktır. Kemâl, şecâat denen îtidâldedir. Korkaklık ve saldırganlık bâzen akıl noksanlığından, bâzen de mizaçtaki aşırılıktandır. Bâzen mîzâcı müsâit olanlar da, cehâletleri sebebiyle kötülüğün geleceği yolları, bâzen de kötülüğü önleyeceği sebepleri bilememekten gelir. Bu bakımdan bâzen cür'etin, bâzen de korkaklığın sebebi cehâlet olabilir. Bâzen de tecrübe ve alışkanlığı sâyesinde kötülüğün ve kötülüğü önlemenin yollarını bilir. Fakat kalbinin zayıflığı sebebiyle, tabiatı mûtedil, şecâatli bir kimse hakkında yakın olan kötülüklerin verdiği zararı, bu gibiler hakkında uzak ihtimâli ile olan kötülükler de aynı zararı getirebilir. O halde iki tarafa da itibâr yoktur. Korkak bir insan, korkaklığını izâle için gayret göstermelidir. Bunun için de korkaklığın sebeplerini bilmelidir. Onlar da cehâlet ve zayıf kalptir. Cehâlet tecrübe ile zâil olacağı gibi, zâfiyet de korkulu işlere girip çıkmakla önlenir. Meselâ:

Münâzara ve va'z u nasîhate ilk başlayan kimse kalbindeki zayıflık sebebiyle korkak olur. Fakat bunu âdet haline getirdikten sonra korkaklık zâil olur. Şâyet bu korkaklık kendini istilâ etmiş ve hiç bir sûretle bundan kurtaramıyorsa, hastalar bâzı vazîfeleri yerine getirmekten mâzur sayıldıkları gibi, bu gibiler de mâzur sayılır. Bunun için denizde seyahatten korkan kimselere, deniz yolu ile gitmesi gerekiyorsa, bir reye göre haccetmek vâcip değildir, deriz. Ancak fazla korkmayanlara vâciptir. Emr-i mârufta da hüküm böyledir.

Şâyet, "Beklenen kötülüğün haddi ne olmalıdır? İnsan bâzen bir kötü söz ile bâzen bir tokat ile bâzen de aleyhinde dedi-kodu yapılmak gibi kötülüklerle karşılaşır. Emr-i mâruf eden herkes mutlak bir eziyet ile karşılaşır. Hattâ bâzen sultana şikâyet edilir, acaba emr-i mârufu terk etmek için karşılaşacağı kötülüğün derecesi ne olmalıdır?" dersen deriz ki:

Bunun da tâyini güç, yolları çok ve karışıktır. Fakat biz bunları bir araya toplamaya gayret edelim. Deriz ki: Mekruh matlûbun zıddıdır. Yâni sevilmeyen şey demektir. İnsanların dünyada matlûbu dört şeydir:

Bunlar:

1 - Ya zâtındadır. Ki, bu ilimdir.

2 - Ya bedeninde olur. Bu da sıhhat ve selâmet, sağlık ve esenliktir.

3 - Ya malında olur, bu ise servettir.

4 - Veyâ insanların gönlünde olur. Bu da câh, mevkî ve mansaptır.

Demek ki, insanların istedikleri ilim, sıhhat, servet ve câh olmak üzere dört şeydir. Servet demek, altın ve gümüşe mâlik olmak demek olduğu gibi, câh da insanların kalbine mâlik olmak ve onların gönlünü fethetmek demektir. Zîra dirhemler, garazlara ulaşmaya vesîle oldukları gibi, insanların gönülleri de maksatlara ulaşmak için bir vesîledir. "Câh" kelimesinin mânâsını ve insanların ona meyletmesinin sebebini **"Rub'ul-Mühlikât"** da anlatacağız. Bu dört şeyi insan, kendi akrabaları ve dostları için ister. Bu dört şeyde iki husus sevilmez, mekruh sayılır. Birisi, elde ettiğinin elden çıkması, diğeri de umduğuna kavuşamamasıdır. Demek ki zarar, mevcudun kaybolmasında veyâ istediğinin eline geçmemesindedir. Çünkü beklediği, eline geçmesi mümkün olan şeydir. Mümkün ise olmuş gibidir. Onun imkânını kaybetmek, kendisini kaybetmek gibidir. Buna göre mekrûh ikiye dönmüştür. Birincisi, umduğu ve beklediği şeyin kaybolup eline geçmemesinden korkmaktır. Bu korku, emr-i mârufu terk etmesine müsâit değildir. Şu istenen dört cihette bunun misâlini verelim:

1 - İlimden mahrum kalır korkusu ile emr-i mârufu terk etmek. Meselâ hocası ile alâkalı bir hususta emr-i mârufu terk ediyor, korkuyor. Hocasına intikâl eder de, kızar ve kendisini bir daha okutmaz.

2 - Sıhhat sebebiyle emr-i mârufu terk. Gelen hekim, ipek elbise giyiyor veyâ altın-gümüş işlemeli eyere biniyor. Şâyet buna bu münkeri terk hakkında nasîhatte bulunursa, hekim kızıp kendisine bakmayacak korkusu ile emr-i mâruf ve nehy-i münkeri terk etmek.

3 - Mal ümidi sebebiyle emr-i mârufu terk. Sultana, adamlarına ve kendisine yardımda bulunanlara karşı ilerde bu yardımı yapmazlar korkusu ile emr-i mâruf ve nehy-i münkeri terk etmek.

4 - Câh. İleride yardım ve mevki beklediği kimselere, bu yardımı yapmaz; bu mevkii vermez veyâ verdirmezler korkusu ile emr-i mâruf ve nehy-i münkeri terk etmek gibi.

Bütün bunlar, emr-i mârufun vücubunu kaldıramazlar. Zîra bunlar mümtenî olan ziyâdeler kabîlindendir. Bu gibi fazlalıklara zarar demek mecazdır. Esâs zarar, eldeki varlığın gitme korkusudur. Bundan hiç bir şey istisnâ edilmez. Ancak ihtiyâcın kendisine davet ettiği şey istisnâ edilir. O şey ki, onun kaybolmasında münker üzerindeki sükûtun zararından daha büyük mahzur doğar. Nitekim sıhhati, hekimin tedâvisine muhtaç olan şiddetli bir hastalığa yakalanan ve tedâvisinin tehîrinde hastalığın artması, geç iyileşmesi ve hattâ ölüm tehlikesi ile karşılaşacağını bilmesi gibi... Biradaki bilgi, zann-ı gâliptir. Öyle bir zan ki, zarar vereceği bu kadarcık bir zan sebebiyle bilindiği takdirde, suyu terk edip teyemmüm etmenin cevâzı gibi... İşte vaziyet bu merkezde olduğu zaman, emr-i mârufu terk etmekte ruhsat vardır.

İlme gelince: Hayatî din meselelerinin câhili olup, bunları öğrenmek için muhîtinde yalnız bir âlim olur. Başka tarafa gitmesine de imkânı yoktur. Emr-i mâruf ve nehy-i münker ettiği kimsenin bu âlime sözü geçer ondan okumasına mâni olursa, bir yandan dinî meseleleri öğrenmesi farzdır. Öte yandan emr-i mâruf ve nehy-i münker etmesi yine farzdır. Her ikisini de terk etmesi ise mahzurludur. Bu takdirde birini tercîhe mecburdur. Bu da münkerâtın fâhişliği ve muhtaç olduğu dînî meselelerin ehemmiyeti bakımından değişir.

Maldaki vaziyete gelince: Kazanmaktan ve dilencilikten âciz olan gibi... Kendisi tam bir mütevekkil olmadığı gibi, bir kişiden başka kendisine bakan da yoktur. Şâyet bu adama emr-i mâruf ve nehy-i münker yapsa, adam nafakasını kesecek, bu sûretle haram yemeye mecbur kalacak veyâ acından ölecektir. İşte burada da karar vermek zorlaşır. Bu gibi hallerde sükûta ruhsat vermek uzak değildir.

Câha gelince: Fenâ bir kimse kendisine eziyet eder, kötülüğünü önlemek için sultandan bir mevkî almadan kendisini bu adamın şerrinden kurtaramaz. Sultana da ipek elbise giyen veyâ içki içen bir adamdan başkasıyla yol bulamaz. Şâyet bu adama "İçki içme." veyâ "İpek elbise giyme." diye nehy-i münkerde

bulunsa, adam işini görmeyecek ve bu mevkîi elde edemeyecektir. Bu sûretle o kötü insanın kötülüğüne katlanıp duracaktır.

İşte bu cihetler meydana çıkıp kuvvetlendikleri zaman, emr-i mârufta istisnâ uzak görüş değildir. Fakat bu hususta ictihâd, muhtesibin kendisine vâciptir. Kalbine danışır ve mahzurları karşılaştırır. Hevâ ve arzusu ile değil, dînî görüşü ile bir tarafını tercîh eder. Şâyet dînin icabına göre sükûtu tercîh ederse, bunun sükûtuna müdârâ denir. Şâyet nefsânî arzularına göre sükût ediyorsa, sükûtuna müdâhene denir. Bu da bâtınî bir emirdir, ince bakışla anlaşılır. Fakat Allahü Teâlâ her şeyin iç yüzünü bilir. Her dîn sahibi kalbini mürâkabe etmeli ve Allahü Teâlâ'nın içinden geçene muttali olduğunu, hevâsı peşine mi yoksa dînin peşine mi gittiğini bildiğini anlamalıdır. Herkes iyilik veyâ kötülük ne yapmışsa, onu Allah katında hâzır bulur. Allah kimseye zulmetmez.

İkinci kısım: İkinci kısım da elde olanı kaybetmektir. Elindeki varlığı kaybolacaksa işte bu mekruhtur. Yâni sevilmeyen bir harekettir. Buna göre ilimden başka diğer hususlarda sükût etmesi câiz, ilim hususunda sükût etmesi câiz değildir. Çünkü elindeki ilmi kaybolmaz, sıhhat ve servetini başkasının zâyi etmesi düşünülebilir. Fakat ilim hakkında bu düşünülemez. Zâten ilmin bir şerefi de burada tecellî eder. Dünyada devam ettiği gibi, âhirette de sevabı devâm eder, onun için yok olmak düşünülemez.

Sıhhat ve selâmete gelince: Bu, dayak yemekle yok olur. Kötek yiyeceğini anlayan kimseye emr-i mâruf müstehap olsa bile, borç değildir. İnsanı acındıran dayakta hüküm böyle olduğuna göre, kesip kırmakta ölüm korkusunda müsâade evleviyetle sâbit olur.

Servet işine gelince: Evini yıkıp yağma edeceklerini veyâ elbisesini alacaklarını bildiği zaman yine vâcip olarak emr-i mâruf kendisinden sâkıttır. Fakat müstehap olarak hüküm devam eder. Zîra dünyalığını verip dinini almasında beis yoktur. Dayağın da mal zararının da az ve çokluk bakımından dereceleri vardır. Buna göre değer taşırlar. Dîndar olan mümkün olduğu kadar diyânet tarafını tercîh etmelidir.

Mansıb ve mevkie gelince: Acı vermeyecek şekilde dövülmek veyâ hakarete uğramak sûretiyle kaybolması veyâ şerefini rencîde edecek her hangi bir suretle vâki hafif taarruzlar, kalbini incitir, şeref ve haysiyetini rencîde eder. Bunun da dereceleri vardır. En doğrusu, bunu da derecelere ayırmaktır. Mürüvvetini kaybedecek, başı açık yalın ayak şehir içerisinde dolaştırılmak gibi bir vaziyet ile karşılaşacaksa, mürüvvetini koruması şer'an memûr olduğu bir vazîfe olduğu için emr-i mârufdan sükût etmeye kendisine müsâade edilir. Bu gibi hareketin gönül üzerindeki acı tesîri, dayağın tesîrinden daha büyüktür. Diğeri de bir kaç

dirhemciklerinin kaybolmasıdır ki, bu da bir derecedir.

İkincisi, sırf mevkî ve yüksek mertebedir. Kıymetli elbise ile sokağa çıkmak, vâsıta ile yürümek gibi... Şâyet emr-i mâruf ve nehy-i münker ettiğinde, âdî elbiseleri ile yaya olarak, alışkın olmadığı şekilde gezdirileceğini bilirse, bunlar öyle bir takım meziyetlerdir ki, bunları korumak makbul bir şey değildir. Fakat mürüvvetini korumak makbuldür. Bu gibi tehlikelerle emr-i mâruf ve nehy-i münkeri terk etmesi uygun olmaz. Huzurunda câhil, ahmak, mürâî ve müfterî gibi sözlerle tahkîr edilmesi de aynı hükümdedir. Gıyâbında konuşulan sözlerle emr-i mârufun sükûtuna asla vesîle teşkil etmez. Zîra bunlar zarûrî olmayan fuzûlî şeylerdir.

Eğer, yerenin yermesi, kötü kimselerin çekiştirmesi, sövüp sayması, kötü sözler söylemesi veyâ kalbinden düşecek korkusu ile emr-i mâruf ve nehy-i münker sâkıt olsaydı, emr-i mârufun vücûbu ortadan kalkardı. Zîra emr-i mâruf eden kimse hiç bir zaman, bunlardan kurtulamaz. Ancak nehyedeceği kötülük gıybet olur ve gıybet edeni susturamayacağını, üstelik kendisini de çekiştirmesine ekleyebileceğini bilirse, o zaman bu nehy-i münker haram olur. Çünkü nehy-i münkerin bu şekli ile harama haram katmış olur. Şâyet adamı başka gıybetten men edip yalnız kendini gıybet etmekle kalacaksa, yine ona emr-i mâruf etmesi vâcip değildir. Çünkü gıybette adam değiştirmenin farkı yoktur, ancak müstehaptır. Müstehab olması, başkasını çekiştirmeden kurtarıp bu çekiştirmeye kendini hedef etmesi bakımındandır. Umûmî emirler, emr-i mârufun kuvvetli bir vâcip olup ondan sükût etmesinin son derece tehlikeli olduğuna delâlet etmektedir. Bunu terk edebilmek için büyük tehlike ile karşılaşmak lâzımdır. Mal, can ve servetin büyüklüğü şer'an sabit olmuştur. Fakat mevkiin meziyeti haşmet, süslenme dereceleri ve halkın methini temîn etmek ise o kadar mühim şeyler değildir.

Çocuklarına ve yakınlarına zararı dokunacak korkusu ile emr-i mâruf ve nehy-i münkeri terk etmesine gelince: Kendi hakkına nisbetle bu daha düşüktür. Zîra kendinin eziyetlenmesi başkasının eziyetlenmesinden daha mühimdir. Ancak diyanet bakımından ise kendi emr-i mârufu ile çocuklarının ve yakınlarının eziyet görmesi daha mühimdir. Çünkü insan kendi hakkında müsamaha edebilir. Bâzı haklarından feragat ederek, bâzı eziyetlere katlanmak sûretiyle fedâkârlıkta bulunabilir. Fakat bunu başkaları nâmına yapmaya hakkı yoktur. Bu vaziyet karşısında çekinmesi lâzımdır. Zîra o isyân yolu ile onların haklarını çiğnetecekse, dövülme ve mallarının yağmalanması gibi, bu takdirde va'z u nasîhat doğru olmaz.

Çünkü bir kötülüğü önlemesi, başka bir kötülüğün açılmasına vesîle olur. Şayet

mâsiyet yolu ile olmayacaksa, yine Müslüman'a eziyete sebep olduğu için, buna da hakkı yoktur. Ancak onların muvafakatiyle bu işi yapabilir. Kavim ve kabîlesine eziyet verecek bir hal vâkî olacaksa, emr-i mâruf ve nehy-i münkeri terk eder. Meselâ, serveti bulunmayan bir zahidin servet sahibi akrabaları olur. Bu zâhid, benim neyimi alır diye sultana emr-i mâruf ve nehy-i münker etmeye kalkışır ve sultana da zâhidden intikâmını almak için, akrabasının mallarını elinden almaya teşebbüs edecekse, bundan vazgeçmelidir. Çünkü münkere sükût mahzurlu olduğu gibi, Müslümanlara eziyet vermeye sebep olmak da mahzurludur. Şayet, mal ve câhlarına zararı dokunmayacak, fakat aleyhlerinde kötü sözler söylenmesine sebep olacaksa, bu kadar için va'z u nasîhati terk etmek biraz düşündürür. Burada da men edeceği münkerin büyüklüğü ve söylenen sözlerin kalpleri fazla rencîde etmesi nazar-ı itibâra alınır.

Şayet, "Adamın biri uzvunu kesmek istese ve onunla dövüşmeden de bu fikrinden vaz geçmeyecekse, fakat bu dövüşte onu öldürmek tehlikesi de varsa, muhtesib, bu adam ile bu şekilde dövüşmeye kalkışabilir mi? Kalkışır demek muhâldir. Çünkü bir uzvunu kurtaracağım derken ölümüne sebebiyet verir ki, burada o uzuv da telef oluyor. Üstelik tamamen kendisi de gidiyor." dersen deriz ki:

Evet, adamı bu uzvunu kesmekten men eder ve onunla savaşır. Çünkü maksat onun bir tarafını korumak değil, belki münker ve mâsiyet yolunu kapamaktır. Bu uğurda muhtesib tarafından öldürülmesi mâsiyet değil, fakat kendinin bir tarafını kesmesi mâsiyettir. Bu kabîl hareket, bir Müslüman'ın malına saldıran kimseyi, ölümüne yol açacak şekilde bir karşılık ile men etmek gibidir, bu caizdir. Aynı zamanda bir dirhemi kurtarmak için, bir adam öldürmek mânâsında hiç değildir. Fakat onun Müslümanların malını almaya kasdetmesi bir mâsiyettir. Onu mâsiyetten men etmek sırasında öldürmek de mâsiyet değildir. Çünkü gâye onu öldürmek değil, belki mâsiyetten korumaktır.

Şâyet, "Bir adamın ilk fırsatta kendini öldüreceğini bilsek ve bu bilgimize dayanarak onun bu mâsiyetini önlemek için şimdiden bu adamı öldürebilir miyiz?" dersen, cevâbında deriz ki:

Adamın kendi uzvunu keseceği katî olarak bilinemez, vehme dayanarak adamın kanını akıtmak helâl olmaz. Fakat bu işe mübâşereti esnâsında kendini men etmeye çalışırız. Bu men etme karşısında ölürse de ölümüne aldırış etmeyiz. Anlaşılıyor ki, mâsiyetin üç hâli vardır:

Birincisi: Kendi kendini zararlandırmak için bir uzvunu kesmeye kalkışmaktır. Buna karşı gerekli cezâyı tertip edip ona mâni olmak herkesin değil, hükümetin vazîfesidir.

İkincisi: Mâsiyet daha düşük bir şey olup sahibinin ona mübaşeret etmesidir. İpek giymek, yanında çalgı ve şarap bulundurmak gibi... İmkân nispetinde bu kötülüğü önlemek vâciptir. Tâ ki daha büyük veyâ benzeri başka bir mâsiyete sebep oluncaya kadar bu hususta hükümet selâhiyettar olduğu gibi, fertler de selâhiyetlidir.

Üçüncüsü: Ortadaki vaziyetten bir kötülüğün yapılacağını tahmin etmektir. Meselâ: Oda donanmış, masalar kurulmuş, kadehler hazırlanmış bir vaziyettedir. Artık burada içki içileceği tahmîn ediliyor. Fakat henüz içki ortada yoktur. Bu şüphelidir. Belki bir mâni sebebiyle içki içilmeyecektir. Artık bu vaziyet karşısında herkesin oraya saldırıp ortalığı dağıtması câiz değildir. Ancak fert olarak va'z u nasîhat yolu ile îkaz ve irşâd edilir. Şiddet kullanmak, vurup-kırmak fertler için câiz olmayacağı gibi, sultanlar için de câiz değildir. Ancak devamlı olarak burada içki içtikleri biliniyorsa, bu defa da elinde olan bütün sebepleri hazırladı ve her hangi bir sebep dolayısıyla bekliyor. Kadınları görebilmek için, kadınlar hamamının etrafında dolanan gençler gibi...

Her ne kadar etrafın geniş olması sebebiyle bunlar yolu daraltmıyorlarsa da, bu maksatla toplanan gençleri, şiddet ve hattâ dayak kullanmak sûretiyle buradan dağıtmak câizdir. Bu toplantının ardında daha büyük mâsiyet olmakla beraber, aslında, bu gibi yerlerde bulunmak da bir mâsiyettir. İlerisi için tehlikeli olması bakımından yabancı kadın ile bir erkeğin tek başlarına bir arada bulunmaları gibi... Mâsiyete sebep olacak bir şey yapmak da mâsiyettir.

İKİNCİ RÜKÜN

Hisbenin, hüsn-ü tedbîrin ikinci rüknü de hisbenin yapılacağı yerler beyânındadır.

Bu da incelemeye lüzum göstermeden açıkça görülen münker hareketler olup, münker hareketler olduklarını bilmek için ictihada lüzum olmayan şeylerdir ki, bunlar dört şarttır. Şimdi bu şartları araştıralım:

1 - Birinci şart; yapılan işin münker olmasıdır.

Münker demek, yapılması şer'an mahzurlu olan şey demektir. Bizim mâsiyet demeyip münker dememizin sebebi "münker" kelimesinin "mâsiyet" kelimesinden daha şumûllü olması bakımındandır. Meselâ bir kimse bir sabînin veyâ mecnunun içki içtiğini gördüğü zaman onu döver. Bir mecnunun bir mecnun veyâ bir hayvan ile zinâ ettiğini gördüğü zaman onu men eder. Bunlar, borcu olmakla beraber, sabî ve mecnun hakkında mâsiyet sayılmazlar. Hattâ âşikâre değil, gizli bir halde yakalarsa da yine mâni olur. Bunlara mâsiyet

denemez: Çünkü âsî olmadan mâsiyet olmaz. Çocuk ile mecnun mükellef olmadıkları için, onlara âsî denemez. Fakat münker yâni şer'ân inkâr ve men edilmiş bir iş olması bakımından buna münker denir. Bu bakımdan "münker" kelimesi "mâsiyet" kelimesinden daha umûmî ve şümûllüdür. Küçük ve büyük bütün günâhları "münker" kelimesinde topladık. Artık emr-i mâruf ve nehy-i münker kebâir (büyük günâhlar)a mahsûs değildir. Hattâ sagâir (küçük günâhlardan) oldukları halde hamamda mahrem yerini açmak, yabancı kadın ile bir arada bulunmak ve yabancı kadınlara bakmaktan da men etmek vâciptir. Küçük ve büyük günâhları ayırmakta da nazar vardır. "**Tevbe Kitabı**"nda gelecektir.

2 - Hisbenin ikinci şartı münkerin o anda mevcût olmasıdır. Meselâ; içkiyi içtikten sonra onu men etmeye kalkışmak, fertlerin işi değildir. Zâten men edilecek şey ortadan yok olmuş ve geçmiştir. İleride olacağına kani olduğu bir kötülüğü şimdiden önlemeye kalkışamaz. Ancak va'z u nasîhat yolu ile irşâdda bulunabilir. Şâyet, hayır böyle bir fikrim yoktur, diye inkâr ettiği takdirde vaaz yolu ile de bir şey söyleyemez. Çünkü hâlâ "Hayır yapacaksın." deyip ısrâr etmekte Müslüman'a sû-i zan etme kötülüğü vardır. Çok kere bu adam doğru olabilir, çok kere de azmettiği işten her hangi bir sebeple vazgeçebilir.

3 - Hisbenin üçüncü şartı, münkerin açıktan işlenmiş olmasıdır. Kapılarını kapamış, evinin içinde gizlice isyân eden kimseyi araştırmak câiz değildir. Allahü Teâlâ bu gibi tecessüsten men etmiştir. **"Sohbet Âdâbı Kitabı"**nda anlattığımız **Ömer ve Abdurrahman b. Avf** hikâyesi meşhurdur. Yine hikâye edildiğine göre Ömer (r.a.) adamın birinin evine giderek pencereden içeri girmiş, adamı kötü halde yakalamış ve:

– "Bu yaptığın nedir?" diye adama çıkışınca, adam:

– "Ben bir günâh işledimse, sen üç günâh işledin." diye cevap vermiştir.

Hz. Ömer.

– "Nedir onlar?" diye sorunca, adam:

– "Allahü Teâlâ:

وَلَا تَجَسَّسُوا

"Gizli kusurları araştırmayın." (Hücûrât suresi, 49/12) buyurdu. Sen araştırdın. Allahü Teâlâ:

وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا

“Evlere kapılardan giriniz.”[421] buyurdu. Sen pencereden girdin. Allahü Teâlâ:

لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰى أَهْلِهَا

“İçinde bulunanlara selâm verip onlarla ünsiyet etmeden başkalarının evine girmeyiniz.” (Nûr suresi, 24/27) buyurduğu halde, sen selâm vermeden hemen içeri girdin.” dedi. Bunun üzerine tövbe etmek şartıyla Hz. Ömer kendisini bıraktı. Bunun için Hz. Ömer minberde iken ashâbı ile istişare ederek dedi ki:

– “İmam yâni halife bizzât kendi gözü ile gördüğü bir kötülüğün cezasını verebilir mi?” diye sordu. Hz. Ali de (r.a.) bir kişinin şâhitliği muteber olmayıp, iki âdil şâhidin görmesi şart olduğunu kendisine hatırlattı. **“Sohbet Âdâbı”**nda Müslümanların hakları bâbında bu haberleri anlatmıştık. Artık onları burada tekrara lüzum yoktur.

Şâyet, “İsyânı gizli yapmak ile âşikâre yapmanın haddi nedir? Yâni hangi şekilde yapılan isyâna gizli ve hangi şekilde yapılanı âşikâre kabul edelim?” dersen bilmiş ol ki:

Kapılarını kilitleyip evinin duvarları arasında gizlice isyân eden bir kimsenin günâhını araştırmak ve yakalamak için kendisinden müsâade almadan evine girmek yasaktır. Ancak dışarıdan duyulacak şekilde içeriden çalgı ve oyun sesleri yükselirse, bunu duyanların içeri girip çalgıları kırması câizdir.

Yine bunun gibi, yükselen sarhoş nâralarını sokaktakiler duyduğu zaman, neyh-i münker edebilir. Bu da duvar aralarından sızan ses ve koku ile bilinir. Bir kapta bulunan mâiden şarap kokusu geldiği ve bunun mübâh olan şerbetlerden de olmak ihtimâli bulunduğu zaman, onu dökmek câiz değildir. Şâyet o koku, şarabı içmeye teşvîk için ise ki, bu da bir ihtimâldir. O zaman onu men etmek câizdir. Bâzen şarap kapları ve çalgı âletleri koltuk ve etek altlarına gizlenebilir. Kötü bir kimsenin eteğinde böyle bir şey olduğu zaman, husûsî bir alâmetle belli olmadıkça orada ne olduğunu anlamak için açtırıp bakmak helâl olmaz. Onun kötü bir insan olması, koltuğunda sakladığı şeyin içki olmasına delâlet etmez.

Zîra onun da başka maddelere ihtiyâcı vardır. Sirke veya benzeri başka bir şey de olabilir. Artık, bu gizlediği helâl bir şey olsa onu gizlemezdi deyip delîl çekilemez. Çünkü gizlemenin daha pek çok sebepleri olabilir. Şâyet, şarap kokusu veriyorsa, işte bu düşündürür. Fakat en doğrusu, ona müdâhale etmektir. Çünkü bir yandan gizlemesi ve bir yandan şarap kokusu zan ifâde eder. Bu gibi hususlarda zan, ilim gibidir. Ud da böyledir. Üzerinde ince bir bez

bulunduğu zaman şekli ile bilinir. Şeklin delâleti, koku ve sesin delâleti gibidir. Delîlleri belli olan şey gizli sayılmaz.

Bizler, Allahü Teâlâ'nın gizlediklerini gizlemekle, açığa çıkan kötülükleri de inkâr ve red etmeye memuruz. Açığa çıkmanın da dereceleri vardır. Bir kısmı duymak, bir kısmı görmek ve bir kısmı da koku almak duyguları ile bilinir. Bir kısmını da temâs ile anlarız Hepsini göz görmesine tahsîs etmek mümkün değildir. Maksat ilimdir. Yâni bilgi edinmektir. Bu beş hassa da ilim ifâde eder. Demek ki, elbise altında gizlediği şişenin şarap şişesi olduğu hariçten bilinirse onu kırması câizdir. Fakat "Aç bakayım içinde ne var?" demeye hakkı yoktur. Bu ise casusluktur. Casusluk demek, mârifete vesîle olacak emâre ve delîlleri aramaktır. Marifetin delîli kendiliğinden ortaya çıkmış ve marifet ifâde etmişse gereği ile amel olunur. Fakat bu hususta bilgiye vesîle olacak emareleri araştırmaya müsâade yoktur.

4- Dördüncü şart: Münker olduğu ictihâda lüzûm göstermeden bilinmiş olmasıdır. Münker olduğu, ictihâda bağlı olan şeylerde hisbe yâni men etmeye kalkışmak yoktur. Meselâ Hanefiler, Şâfiîlerin keler ve sırtlan eti yemelerini ve kesilirken, kasten Besmelesi terk edilmiş olanı yemekte kınamamaları ve onlara bir şey dememelidir. Çünkü onların mezhebinde caizdir. Bunun gibi Şâfiîler de müskir olmayan hurma suyunu içmekte ve "zevi'l-erhâm"ın mirâsını yemekte ve şufa sebebiyle aldığı evde oturmakta ve benzeri hallerde Hanefîleri kınamamalıdırlar. Çünkü bunlar Hanefîlerde helâldir.

Evet bir Şâfiî başka bir Şafiî'yi hurma suyu içerken gördüğü ve velîsinin izni olmadan nikâh ettiği bir kadın ile münâsebette bulunduğunu haber aldığı anlarda onu red ve inkâr eder. Onu bu hareketinden men eder. Zîra hiç bir müctehid, başka bir müçtehidin sözü ile amel edemeyeceği gibi, hiç bir mukallid, taklîd ettiği mezhep imamının sözünün dışına çıkamaz. Çıkar diyen kimse yoktur. Âlimlerin en fazîletlisi sayarak imam diye tanıdığı bir mezhep kurucusuna bağlandıktan sonra, hoşuna gidenleri başka taraflardan alamaz. Her yönden ona uyması lâzımdır. Uyduğu imama muhalefeti münker bir harekettir ve bu muhalefeti sebebiyle günâhkârdır. Bundan daha mühim bir mesele çıkıyor, şöyle ki:

Bir Hanefî, bir Şâfiînin velîsinin izni olmadan evlendiğini görürse, "Bu senin yaptığın aslında doğrudur. Fakat senin hakkında doğru değildir. Zîra sen doğruluğuna inanarak Şâfiî mezhebini kabul ettin. Doğruluğuna inandığın bu şeyin aksini yapmak, Allah indinde doğru olsa da, senin hakkında günâhtır." demelidir.

Yine bunun gibi bir Hanefî, keler etinden veyâ kasten Besmelesi terk edilmiş

bir hayvan etinden yerse bunu gören bir Şâfiî “Ya Şâfiî mezhebine girmelisin veya bu etlerden yememelisin!” diyerek onu nehyetmelidir. Bu hal başka bir hüküm daha doğurur. Meselâ, sağır bir kimse zinâ maksadıyla bir kadına yaklaşır. Muhtesib bilir ki, kendisi küçük yaşta iken babası bu kadını kendisine nikâh etmiştir. Fakat kendisi sağır olup dil bilmediği için babası bu kadını kendisine nikâh ettiğini anlatamamıştır. Sağır, bu kadının kendi nikahlısı olduğunu bilmeyerek zinâ maksadıyla ona saldırdığı için âsîdir. Hakikatte ailesi olduğu halde yine muhtesibin bunu men etmesi lâzımdır.

Bu men, Allahın ilminde helâl olması bakımından uzak bir şeydir. Fakat sağırın bilmemesi sebebiyle haram olması bakımından uzak değildir. Şüphesiz bu adam karısını boşamayı bir şeye bağlasa ve o şey de olsa, bunu muhtesib de bilmiş olsa, fakat adama târif edemese, sonra da bu adamın kadın ile temâs etmek istediğini görse, muhtesib bu adama söz ile mâni olmaya çalışır. Çünkü her ne kadar sağır, kadının boş olduğunu bilmiyorsa muhtesib, sağırın karısının boş olduğunu biliyor. Onların boş olduklarını bilmemesi, bu işi münker olmaktan çıkarmaz. Bunların bu haldeki temâsı, mecnunların zinâ etmesinden daha aşağı değildir. Hâlbuki onların da men edildiklerini anlatmıştık. Her ne kadar bilmediği için günâhkâr sayılamayacağı ve bunu yapan köre münker değilse de, Allah katında münker olduğu için bir kötülükten men etmek lâzım olduğuna göre, Allah katında münker olmayan ve gerçeği bilmediği için, fâiline nisbetle münker sayılan şeylerden men edilmemek lâzım gelir de denebilir ve belki de doğrusu budur. En doğrusunu ancak Allah bilir.

Şu îzahâtımızdan anlaşıldı ki; velîsiz nikâh ediyor diye Hanefîler Şâfiilere bir şey diyemezler. Ama Şâfiîler Şâfiîlere mâni olurlar. Çünkü her ikisi de aynı görüştedir.

Bu anlattıklarımız, fıkhın ince meseleleridir. Burada ihtimâller karşılaşmaktadır. Biz şu andaki ictihâdımıza göre tercîhimizi kullanarak fetvâ vermişizdir. Bizim görüşümüze aykırı olanların hatâda olduklarına katî olarak hükmetmiyoruz. Meselâ birisi ihtisâb, ancak katiyetle bilinen yerlerde olur, derse ona da bir şey demeyiz. Nitekim böyle de diyenler olmuştur. Dediler ki: Nehiy, ancak katî olarak haram olduğu bilinen şarap ve domuz eti gibi şeylerde olur. Fakat bize göre en doğrusu ictihâdın, müctehid hakkında müessir olmasıdır. Meselâ bir adam kıbleyi aramak için çalışsa birçok delîller ile kıblenin bir tarafta olduğuna kanâat etse, sonra da başkalarının zannına uyarak kanâatinin tam tersi tarafına dönse, bundan men edilmesi çok uzak bir şeydir.

Her mukallid, istediği mezhepten istediğini alabilir diyenlerin sözü bir değer taşımaz. Belki de bu fikre kimse kapılmamıştır. Böyle bir görüş varsa da bir

kıymet taşımaz.

Şâyet, Hanefiler velînin izni olmaksızın evlenmenin câiz olduğuna inandıkları için, Şâfiîlerin Hanefîlere îtiraz hakları olmadığına göre, Mûtezîlelerin de “Allah görülmez, hayır Allah’tan, şer ise Allah’tan değildir ve Allahın kelâmı mahlûktur.” gibi sözlerine ve yine Haşriyelerin “Allahü Teâlâ cisimdir, sûreti var, Arş üzerindedir.” gibi sözlerine, hattâ Felâsifenin cesedlerin dirilmeyip yalnız rûhların haşrolacağına dâir sözlerine de îtirâz edilmemelidir. Çünkü bunların hepsi ictihâdlarının netîcelerini bildiriyor ve bu ictihâdlarının gerçek olduğuna inanıyorlar. Aynı zamanda bu mezheplerin bâtıl oldukları meydandadır. Sahîh hadîse muhalif olanların da bâtıl oldukları meydandadır. [422] “Allahın görüleceğini isbât eden nâsların zâhirini Mûtezile’nin tevîl yolu ile inkâr ettikleri gibi, Hanefîler de, velîsiz nikâhın câiz olacağı, şufa ve benzeri meselelerde de nassın zâhiri ile sâbit olan bâzı meselelere muhalefet etmişlerdir.” dersen bilmiş ol ki:

Meseleler ikiye ayrılır. Bir kısmında her müctehidin isabet ettiği düşünülebilir.-Helâl ve haram hakkında fiillerin hükümleri gibi... Bu hususlarda müctehidlere dokunulamaz. Çünkü katî olarak hatâları bilinemez, belki zannen bilinir. Diğer kısmı da müctehidlerden ancak biri isâbet eder, diğerleri hatâda olur. Rûyet, Kader, Kelâm, Sûret, Cismiyet ve İstikrâr’ı Allahü Teâlâ’dan nefyetmek gibi. Bu hususlarda müctehidlerden hatâ edenlerin hatâları katiyetle bilinir.

Artık sırf cehâlet mahsûlü olan hatâsının yolu kalmaz. O halde lâyık olan, bütün bid’at kapılarını kapamak ve bid’at sâhiplerini red ve inkâr etmektir. -Her ne kadar bid’atlerinin hak olduğuna inansalar bile- Nitekim Hıristiyan ve Yahûdiler kendi inançlarının doğruluğuna kani oldukları halde yine de biz onları tekfir ediyoruz. Zîra hatâları katiyetle meydandadır. İctihadî hatâlar ise başkadır.

Şâyet, Kaderiyenin, “Şer Allah’tan değildir.” dediklerine îtiraz ettiğin gibi, onlar da senin, “Şer Allah’tandır.” sözüne îtiraz edebilirler. Allah görülür, dediğinde ve diğer ayrılıklarda da mesele aynıdır. Zîra bid’at sâhibi kendi görüşü ile hak üzerindedir. “Bir bid’at sâhibine göre bid’at sâhibi hak üzerindedir. Herkes kendisinin hak üzerinde olup, bid’at sâhibi olmadığını iddiâ etmektedir. O halde ihtisâb nasıl tamamlanır?” dersen bilmiş ol ki:

Biz bu karşılaşma sebebiyle deriz ki: Bid’atlerin yayıldığı memlekete bakarız. Bid’at sâhipleri az olup ehl-i sünnet ekseriyette ise sultanın izni olmadan sünnîler onlara emr-i mâruf ederler. Şâyet kalabalık olup onlara taarruz etmekte

karışıklığın zuhûrundan korkulursa, o zaman bu gibi mezhep mücâdeleleri sultanın müsâadesiyle olur. Sultan, hakkı bulur ve ona yardım etmek isterse içlerinden birisine bid'atçilerle mücâdeleyi emreder ve o da bu vazîfeye devâm eder; başkasının bu hususta selâhiyeti olmaz. Zîra sultanın müsâadesiyle muârazada bulunan zâta kimse bir şey diyemez. Fakat fertlerden birisi kendiliğinden bu vazîfeyi üzerine alırsa, diğerleri karşısına çıkarlar.

Hülâsa: Bid'ati men etmek, diğer bütün münkerâtı nehyetmekten daha mühimdir. Fakat bid'atleri kaldırmakta yukarıda anlattığımız esaslara riâyet edilmeli ve bir fitneye sebep olmamalıdır. Şâyet sultan; Kur'ân mahlûktur, Allahü Teâlâ görülmez, Arş üzerindedir ve benzeri sözlerin hepsini mutlak sûrette men etmeye emir verirse, herkes inkıyâd eder ve kimse îtiraz etmezdi. Fakat sultanın müsâadesi olmadan bu müdâhele ferdî olursa, elbette karışıklık görülür.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN

Kötülükten men edilecek kimse beyânındadır.

Bunun şartı, muhtesebün aleyhin yâni kötülükten men edilecek olan kimsenin öyle bir vasıfta olması lâzımdır ki, men edilen şey onun hakkında münkerâttan olmalıdır. Bunun en aşağı derecesi de men edilen şeyin insan olmasıdır, mükellef olması şart değildir. Erginlik devresinden önce de olsa, bir çocuğun içkiden men edileceğini yukarıda anlatmıştık. Aklı başında olması da şart değildir. Zîra mecnun, mecnun ile veyâ bir hayvan ile zinâ ederken görüldüğü an men edilmesinin vâcip olduğunu yukarıda anlattık.

Evet mecnun hakkında red ve inkâr edilmeyecek bâzı işler de vardır. Namaz kılmamak, oruç tutmamak ve benzeri işler gibi... Fakat biz tafsîlâtın ihtilâfına iltifat etmiyoruz. Zîra tafsîlâtta bundan başka mukîm ile misâfir, hasta ile sağlam da birbirinden ayrılırlar. Maksadımız red ve inkârın kendisine müteveccih olması için, aranılan asıl vasıfları bildirmektir. Tafsîlâta girişilen vasıfları şerh ve îzah değildir.

Şâyet, "İnsan olmasını şart koşmaya ne lüzum var? Emr-i mâruf ve nehy-i münker için hayvan olması yeter. Çünkü bir bahçeye bir hayvan girip onu bozduğu zaman, mecnunu men ettiğimiz gibi, o hayvanı da men ederiz." dersen bilmiş ol ki:

O hayvanı bahçeden çıkarmaya hisbe yâni nehy-i münker adını vermek doğru değildir. Zîra hisbe, men edilen kimseyi kötülükten korumak için Allah hakkı olarak bir münkerden men etmekten ibârettir. Mecnunu zinâdan, sabiyi içkiden

men etmek Allah hakkıdır. Bir kimsenin mahsûlünü, bir insan telef ettiği zaman iki sebepten men edilir:

Birincisi: Allah hakkıdır; o da yaptığı bu işin bir isyân olmasıdır.

İkincisi: Malı telef olan kimsenin hakkıdır. Bunlar birbirinden ayrı iki illettir. Şâyet adamın müsaadesiyle bir kolunu kesse, mâsiyet sâbittir. Ancak sâhibinin müsâadesiyle olduğu için, şahıs hakkı düşer. Bu iki illetin yalnız biriyle de hisbe, nehy-i münker sâbittir. Hayvan da birisinin bahçesine girdiği zaman, mâsiyet yönünden değil, adamı zararlandırması bakımından men edilir. Fakat burada ince bir nokta vardır. Şöyle ki: Biz hayvanı bahçeden çıkarırken hayvanı men etmiyor, bahçe sâhibinin malını korumuş oluyoruz.

Zîra hayvanları lâşe yemekten, şarap kabından içmekten men etmeyiz. Belki hayvanların lâşe yemeleri câizdir. Fakat Müslüman'ın malı ziyâa (kayba) uğrayacak ve bu zararı kolaylıkla önleyecek vaziyette isek, onun malını korumak bize vâcip olur. Hattâ yüksek bir yerden başkasına âit bir ağaç desti düşmekte olsa, altında da başkasına âit bardaklar bulunsa, o bardakları korumak için destinin düşmesine mâni oluruz. Yoksa destiyi düşmekten men etmek için destiye mâni olmuş değiliz. Yâni destiyi men etmiş sayılmayız. Ancak bardakları korumuş oluruz. Fakat mecnunu zinâdan, çocuğu içkiden men ederken doğrudan doğruya kendilerine mâni oluruz. Yoksa ne hayvanı sıyânet ediyor, ne de içilen şarabı korumuş oluyoruz. Belki aklı olmasa bile, insan olması hasebiyle muhterem olduğu için, mecnunu içkiden korumaya çalışıyoruz.

Bunlar çok ince meselelerdir. Bunları ancak muhakkikler açığa çıkarabilir. Bunlardan gaflet edilmemelidir. Sonra çocuk ile mecnunu men etmekte de nazar vardır. Çünkü ipek giymek ve benzeri bâzı işlerde bunların men edilip edilmeyeceğinde ihtilâf vardır. Üçüncü babta buna temâs edeceğiz.

Şâyet, "Bir kimsenin tarlasına bir hayvanın girdiğini gören herkese, o hayvanı çıkarmak vâcip midir? Veyâ bir Müslüman'ın malının zâyi olduğunu gören herkese, o malı korumak vâcip midir? Eğer, "Vâciptir." derseniz, bu çok ağır bir tekliftir. Artık bir insan ömrü boyunca durmadan başkaları için çalışması lâzım gelir. "Vâcip değildir." dersen, başkasının malını gasbeden kimseye mâni olmak "Vâciptir." demenin mânâsı nedir? Bu nehy-i münkerde başkasının malını korumaktan başka ne vardır?" dersen deriz ki:

Bu ince ve derin bir noktadır. Burada kısa olarak deriz ki: Malına, sıhhatine ve mevkiine bir zarar gelmeyecek şekilde, başkasının malını korumaya mecburdur. Müslüman haklarını korumakta bu kadarı vâcip ve bu miktar, vâcip olan hakların en aşağı derecesidir.

Müslüman haklarını bildiren pek çok delîller vardır, en kısa haddi budur. Bu,

selâmı iade etmekten daha mühimdir. Zîra Müslüman'a buradaki eziyet, selâmını almamaktaki eziyetten daha büyüktür. Hattâ bir kimse bir zâlim tarafından zulme uğrasa ve malını zıyâa (kayba) uğratsa, bunu da bir adam görse ve onun şehâdetiyle bu mal sâhibine iâde edilecek olsa, bu adama şehâdet etmek vâciptir. Hâdiseyi gizlemekten mesüldür. Bir zararı önleyene, bu önlemesi zarar vermeyecekse, onu önlememek, aynen bildiğini gizleyip şâhidlik yapmamak gibidir. Fakat servetinde, sıhhatinde ve şerefinde bir zarar melhûz ise o zaman bu borç kendisinden düşer.

Zîra kendi malını, canını ve mevkîini koruma hakkı en az başkalarının hakkı kadar bâkidir. Başkası uğrunda kendini fedâ etmeye mecbûr değildir. Îsâr yâni başkasının kârını kendi kârı üzerine tercîhte serbesttir ve müstehaptır. Müslümanlar için zorluklara katlanmak borç değil, belki bir kurbet ve ibâdettir. Adamın tarlasında hayvanları çıkarmakta yorulacaksa bundan vaz geçer. Şâyet sâhibine seslenmek veyâ haber vermek gibi, kolay bir sûrette bu işi önleyecekse bu vazîfeyi yapar. Bu kadar bir vazîfeyi ihmâl edip tarla sahibini ikâz etmemesi, bildiğini gizleyip hâkime söylemeyen gibidir. Buna da cevâz yoktur. Burada az veyâ çoğa riâyet etmek de mümkün değildir. Meselâ bahçe sâhibinin zararı çok olacak ve kendisi o hayvanı bahçeden çıkarmakla meşgul olurken zararı az olacaksa, bahçe sâhibinin çok olan zararını nazar-ı îtibâra alarak kendisinin az olan zararını fedâ edip bu hayvanı çıkarır denemez.

Zîra bin dirhemi olan kimsenin, onu koruması nasıl hakkı ise bir dirhemi olanın da onu koruması hakkıdır. Başkasını çok zarardan kurtarmak için, kendisinin de -az da olsa- zarara katlanmasına mecbûriyet yoktur. Yalnız malın kaybolması mâsiyet yolu ile zorla almak ve çalmak gibi sebeplerle olursa, bu takdirde mâni olmak vâciptir. Artık kendisinin yorulmasına bakılmaz. Çünkü bu şeriât hakkıdır. Maksat mâsiyeti önlemektir. Mâsiyeti terk etmekte yorulmak borcu olduğu gibi, mâsiyeti önlemekte de yorulmak borçtur. Hangisi olursa olsun, günâhı terketmek zordur. Tâat ve ibâdetler nefsin arzularına muhalefetle olur. Nefsin isteklerini yenmek cidden zordur. Bununla beraber her türlü zarara katlanması da mecbûri değildir. Bunun tafsîli yukarıda anlattığımız gibi, bu vazîfeyi görecek olanın karşılaşacağı mahzurları nazar-ı îtibâra almak sûretiyledir.

Maksadımıza yakın olan iki meselede fakîhler ihtilâf etmişlerdir.

Birincisi: Düşüp ortada kalan bir şey kaybolmuştur. Onu almak, onu kaybolmaktan korumak olduğu için, onu almak vâcip midir? meselesidir. Bize göre bu hususta hak olan, bunu şu şekilde îzahtır. Unutulan şey, câmi ve misâfirhâneler gibi, girip çıkanların belli ve emin kimseler olup kaybolma

ihtimâli olmayan yerlerde ise -ki bunu ancak bilenler alır- o zaman bu malı almak lâzım değildir. Sâhibi gelir malını alır. Şâyet kaybolacak bir yerde ise ve üstelik bunu aldığı takdirde kendisine yük olacaksa (meselâ bu bir hayvandır, ot ister, yem ister, ahır ister bin bir türlü telâşı vardır) yine bunu almak kendisine borç değildir. Zîra bu düşüğü almak, mâlikinin hakkını korumak içindir. Mâlikinin hak sâhibi olması, bir insan olması hasebiyledir. Çünkü insan muhteremdir. Buna karşılık bu yitiği alacak olan da aynı şekilde bir insandır.

Başkasını kendi menfaati için zahmete sokamayacağı gibi, kendini zahmete sokmamak da, kendi hakkıdır. Şâyet düşen şey altın, gümüş ve kumaş gibi, kendisine yalnız bir sene onu ilân edip sâhibini aramak zahmetinden başka bir yük olmayacaksa, burada da iki yol vardır: Bâzılarına göre, onu ilân edip sâhibini araştırmak kendisi için bir meşakkattir. Bu külfeti ona yüklenmeye lüzum yoktur. Ancak sevabını kastederek bu işi üzerine alırsa ne güzel. Diğer bâzılarına göre de, Müslümanların haklarına riâyetle bu kadarcık zahmete katlanmak bir şey değildir. Adetâ hâkim huzuruna çıkıp şâhitlik için verilen bir ifâde gibidir. Bu şâhide ifâde vermek için başka bir memlekete gitmek külfeti yükletilmez. Ancak kendi arzusu ile giderse o daha iyi. Fakat hâkim, bulunduğu memlekette ise hâkimin huzuruna çıkmaktaki yorgunluğu, şehâdeti yerine getirmek ve emâneti îfa etmek karşısında bir şey değildir.

Şâyet hâkim başka yerde ise şiddetli sıcak ve soğuklarda oraya gidip hâkimin huzuruna çıkmak zarûreti varsa, bu ictihâd mevzûudur. Başkasının hakkını korumakta kendisinin karşılaşacağı az bir zarar nazar-ı îtibâre alınmadığı gibi, karşılaşacağı çok zararı yüklenmesi de lâzım gelmediği âşikârdır. Bu iki tarafın bir de orta derecesi vardır. Bu dâima şüpheli kalan bir şeydir. Bunu çözmek, beşer kudretinde değildir. Çünkü bunun birbirine yakın olan cüzlerini ayırabilecek illet mevcût değildir. Fakat takvâ sâhibi insan kalbine danışır, kalbine ızdırap veren tarafı atar, sükûn vereni yapar. Bu esâsın perdesini kaldırmakta son çare budur.

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN

Dördüncü rükün, ihtisâbın kendisidir.

İhtisâbın da âdâb ve dereceleri vardır. Birincisi taarruf, ikincisi târif, üçüncüsü va'z u nasîhat, dördüncüsü unf ve sebb, beşincisi el ile bozmak, altıncısı dayak ile korkutmak, yedincisi dövmek, sekizincisi silâh kullanmak, dokuzuncu derece de yardımcı ve asker toplamakla bu işi başarmaktır.

Birinci Derece:

Birinci derece taarruftur. Yâni münkeri araştırıp öğrenmeye çalışmaktır. Buna tecessüs derler ki, bu yasaktır. Başkasının evine kulaklarını verip burada çalgı sesi var mı? diye dinlemek veyâ şarap içiyorlar mı? diye koku almaya çalışmak doğru değildir. Bunun gibi, çantası içinde ne olduğunu eli ile yoklamak veyâ ne yapıyor diye komşusundan soruşturmak uygun değildir.

Evet, kendisi hiç soruşturmadan iki âdil şâhit gelerek "Falan adamın evinde içki içiliyor veyâ içilmek için içki hazırlanmıştır." diye haber verirlerse, o zaman müsâade istemeden evine girebilir. Mesken masuniyetine riâyet etmeden içeri girmek, bu kötülüğü önlemek için olmuş olur.

Rivâyetleri kabul olup da şehâdetleri kabul olmayan kimselerin ihbârları üzerine adamın evine girmekte de ihtilâf vardır. Evlâ olan, girmemektir. Çünkü müsâade almadan adamın evine girmemek, ev sâhibinin hakkıdır. Müslümanm hakkı, ancak iki şâhidin şehâdetiyle sâkıt olur. Denildi ki: Lokman'ın yüzük taşında şöyle yazılı idi:

"Gördüğünü gizlemek, şüphe ettiğini açıklamaktan daha güzeldir."

İkinci Derece:

İkinci derece tarif, yâni lütuf ve mülâyemetle bilmeyene öğretmektir. Zîra çok kere insan bilmeyerek münkeri yapar. Münker olduğunu bilseydi, onu yapmazdı. Meselâ bir bedevînin namazı gibi... Bedevî cehâleti sebebiyle rükû ve sücûdu hakkıyla yapamaz. Şâyet kıldığının dürüst bir namaz olmadığını bilse, asıl namazı terk ederdi. Binaenaleyh bu adamı yumuşak ve tatlı sözlerle irşâd etmek lâzımdır. Çünkü adama öğretmekte onun câhil ve ahmak olduğuna îmâ vardır. Bu adamı techîl, ona eziyettir. Her işinde ve bilhassa şer'î meselelerie cehâleti çok az kimseler kabul eder. Bunun için hiddetli kimseler cehâlet ve hatâları üzerine îkaz edildikleri zaman, hemen öfkelenirler ve cehâlet perdelerinin açılmaması için, bile bile hakka karşı direnir dururlar. İnsan tabiati, mahrem yerini örtmekten daha ziyâde cehâletini örtmeye meyleder. Çünkü cehâlet, insanda mânevî bir çirkinlik ve yüzkaralığıdır. Sâhibi dâimâ kınanır.

Ahlâk bedene sirâyet eder. Rûh ve ahlâk bedenden daha şereflidir. Ahlâk bozukluğu beden çirkinliğinden daha kötüdür. Aynı zamanda vücûdun niçin çirkindir diye kimse yerilmez. Zîra bu, kendi ihtiyârında değildir. Onu değiştirip güzelleştirmek de kendi irâdesi hâricindedir. Ama cehâlet bir çirkinliktir ki, onu ilim ile değiştirmek mümkündür. Bunun için cehâletin meydana çıkmasından insan son derece üzüntü duyar. İlmi ile şereflenir, sonra ilim güzelliği açığa çıkınca neşelenir. İnsana hatâlarını öğretmek, onun cehâlet mahremiyetini açıklamak ve kalbini incitmek olacağından târifin eziyetini kaldırmak için yumuşaklıkla îkaz etmeye çalışmalıdır.

Bu gibi adam, kimse âlim olarak doğmamıştır. Biz de namaz işlerinde câhil idik, hocalarımız bize öğrettiler. Belki sizin köyde size öğretecek hoca da yoktur, belki de namaz işlerini iyi bilmezler. Rükû ve sücûdda tumânînet, yâni âzâları hareketten kesip durmak lâzımdır. İşte buna benzer mülâyim sözlerle eziyet etmeden adamı öğretmeye çalışır. Adamı kötü işte bırakmak ve îkaz etmemek ne derece mahzûrlu ise Müslüman'a eziyet de o derece mahzûrlu ve haramdır. Kanı kan veyâ sidik ile kimse yıkamaz. Kötülüğe, sükûtun mahzurundan kaçınıp mülâyemet imkânı varken Müslüman'a eziyet mahzurunu irtikâb eden kimse, gerçekte kanı sidik ile yıkayan gibidir. Dîn ile alâkalı olmayan bir hatâsını gördüğün kimseye hemen hatâsını açıklama. O, bir yandan senden ilim öğrenirken öte yandan sana düşman olur. Ancak bu nevî ikazları ganîmet telakkî eden bir kimse olursa onu her hatâsında îkaz edersin. Böylesi de pek ender bulunur.

Üçüncü Derece:

Va'z u nasîhat ve Allahın azabı ile korkutmak sûretiyle îkaz etmektir. Bu da bilerek kötülüğü irtikâb eden veya münker olduğunu bildikten sonra ona devam eden kimseye karşı yapılır. Şarap, zulüm, çekiştirme ve benzeri kötülüklere devam eden kimse gibi... Bu gibi adamlara va'z u nasîhatte bulunmak ve onları Allahın azabı ile korkutmak, bu husustaki korkutucu haberleri bunlara açıklamak, eskilerin âdet ve gidişlerini ve takvâ sâhiplerinin ibâdetlerini şunlara anlatmalıdır. Bütün bunları şiddet ve sertlikle değil, tatlılık ve yumuşaklıkla yapmalı, bu gibi adamlara şefkatle bakmalı ve başkasının isyâna dalmasını kendisi için bir felâket telakkî etmelidir. Çünkü mü'minler yekvücûd gibidir. Burada korunulması gereken mühim bir nokta vardır. Çünkü bu cihet çok tehlikelidir. O da şudur: Va'z u nasîhatte bulunan zât kendini ilim sâyesinde izzetli, karşısındakini de cehâleti sebebiyle hor ve hakîr görebilir.

Çok kere va'z u nasîhatiyle kendini bilgisi ile üstün ve karşısındaki adamı cehli sebebiyle küçük ve düşük göstermek ister. Şâyet va'z u nasîhatte maksadı bu ise bunun kötülüğü, va'z u nasîhat ettiği kimsenin kötülüğünden daha büyüktür. Bu adam, başkasını ateşten kurtarıp kendini yakan kimseye benzer. Bu hal, son derece zillet ve en büyük bir cehâlettir. Bunun sahibi şeytana aldanmıştır. Şeytan, insanları yularlar. Ondan ancak Allahü Teâlâ'nın yardım ettiği hidâyet nûru ile gözünü açıp kendi kusurlarını görmek imkânlarını bahşettiği kimseler kurtarabilir. Çünkü başkasına tahakkümde nefis için iki yönden büyük zevk vardır. Birincisi ilim, ikicisi de tahakküm ve sulta yönündendir. Bu hal gösteriş ve mevkî talebine sebep olur. Bu da gizli şehvettir, insanı gizli şirke götürür. Bunun da bir mehenk ve miyârı vardır. Muhtesib bu hususu da denemeli isyân

eden kimsenin bu isyânından kendiliğinden veyâ başkasının tesîri ile vaz geçmesi, kendisinin o âsiye tesîr etmesinden daha çok hoşuna gidiyorsa ona va’z u nasîhatte bulunmalıdır.

Çünkü bu şekil istek diyânet icabıdır. Şâyet günâhkârın ıslâh olmasının kendi îkazı ile yapılmasını seviyorsa, bu nefsânî bir istek ve şehvânî bir arzudur. Bununla kendi şerefini yükseltmek ister. Bu halde olan kimse, önce kendine ve sonra da başkalarına vaaz etsin. İşte bu zaman, İsâ aleyhisselâma denilen “Önce kendine vaaz et. Öğüdü tutuyorsan sonra da başkasına vaaz et. Yoksa Allah’tan utan.” ona da denir.

Dâvûd-ı Tâî’ye (Allah rahmet etsin), “Şu emîrlere gidip çekinmeden emr-i mâruf ve nehy-i münker eden adama ne dersin?” diye sorduklarında, onu kamçı ile dövmelerinden korkarım. Ona da aldırmıyor, dediklerinde, onu öldüreceklerinden korkarım, ölüme de aldırmıyor, dediklerinde, onu öldürücü olan ucub hastalığından korkarım, dedi.

Dördüncü Derece:

Söz ile haşin davranmak, tahkîr etmek ve ağır konuşmaktır. Bu dereceye, önce tatlılık ve mülâyemetle nasîhat yapıldıktan ve tesîri görülmedikten sonra geçilir. Bu da İbrahim aleyhisselâmın:

أُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Size ve Allah’tan başka taptıklarınıza yuh olsun, yazıklar olsun! Hiç akıl erdiremeyecek misiniz?” (Enbiyâ suresi, 21/67) buyurduğu gibidir. Biz sert konuşur, derken sövüp sayar demek istemiyoruz, yalan söylemesini de kasdetmiyoruz. Belki onun kusurlarını ona sayar döker; “Sen bu hareketinle günâhkârsın, bu hareket ahmaklık ve cehâlet hareketidir, Allah’tan korkmuyor musun? Ey kalbi kararmış adam, ne anlamaz insansın, senin bu yaptıkların nedir?” gibi sözlerle îkaz eder. Her günâhkâr, ahmak ve câhildir. Şâyet ahmaklık ve cehâleti olmasa, Allah’a isyân etmezdi. Kendi muhâsebesini yapmayan her insan ahmaktır. Akıllı adam da Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in akıllı diye şehâdet ettiği kimsedir. Nitekim hadîste:

اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ، وَالْأَحْمَقُ

مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللّٰهِ الْأَمَانِيَّ

“Akıllı, kendini murâkebe edip ölüm sonrası için çalı an kimsedir. Ahmak da nefsinin

arzuları pe inden ko up Allah'a ümit bağlayan kimsedir." [423] buyurulmuştur. Bu derecenin iki edebi vardır:

Birincisi: Tatlı bir şekilde telkîn etmekten âciz kalıp zarûret hâsıl oluncaya kadar bu yola baş vurmamaktır.

İkincisi: Ancak doğruyu konuşup sözü fazla uzatmamaktır. Diline sâhip olup lüzumundan fazla konuşmamaktır. Şâyet bu gibi sert sözlerin adama tesîr etmeyecekse yalnız ona kızdığını göstermekle iktifâ etmelidir. Şâyet böyle tahkîr edeceği zaman dövüleceğini, fakat kızdığını belirttiği an dövülmeyeceğini anlarsa, o zaman suratını ekşitmeli, yalnız kalpten buğzetmekle kalmamalı, belki kızdığını belli etmelidir. Suratını ekşitmeli ve bu hareketi tasvip etmediğini izhâr etmelidir.

Beşinci Derece:

Beşinci derece de el ile bozmaktır. Bu da çalgıyı kırmak, içkiyi dökmek ve adamın sırtından ipek elbiseyi çıkarmak, ipek üzerine ve başkasının malına oturmaktan onu men etmek ve gasbettiği evden adamı çıkarmak, cünüb olarak mescidde oturanı mescidden çıkarmak ve benzeri işleri yapmak gibi... Bu, bâzı günâhlarda düşünülürse, bâzılarında düşünülemez. Dil ve kalp ile işlenen günâha bu şekilde bozmak mümkün değildir. Günâhların şahsını alâkadar eden ve bâtınî âzâları ile yapılan günâhları da böyledir. Bu derecede de riâyet edeceği iki edeb vardır:

Birincisi: Gerekli telkînâtı yapmadan, hemen eli ile bozmaya kalkışmamaktır. Zorla aldığı yerden çıkmasını başka suretle sağlayabilir ve yaptığı telkînlerle içkisini kendisine döktürür, çalgısını kendisine kırdırırsa, ipek elbiseyi kendi ihtiyârı ile çıkartabilirse, bütün bunları zorla yaptırmasına lüzum yoktur. Çünkü kendi eliyle bunları yapmasında zorluk vardır. Bizâtihî bu işleri önleyemezse, yalnız sarfettiği gayreti ile kifayet eder ve başkasını ona havâle eder.

İkincisi: Bu isyanı bozmakta, ancak muhtaç olduğu nispette hareket edip taşmamaktır. Adamın ayağından, saçından sakalından çekmek gibi çirkin hareketler yapmamalıdır. Elbisesini yırtmaya kalkışmamalıdır. Fazla eziyete lüzum yoktur. Meselâ, çalgı âletini de yakmaz, ancak onu çalgı olmaktan çıkarır ve o dereceye getirir ki, onu onarıp yeniden çalgı haline sokmak yenisini yapmak gibi olur. İçkileri dökerken de mümkün olduğu kadar kapları kırmamaya dikkat eder. Şâyet vaziyet buna müsâit değilse kaplarını da kırabilir ve kaplarının değeri nazar-ı îtibâra alınmaz. Şâyet içkisine kendini siper etse kendini döverek içkisini dökmek selâhiyeti olduğuna göre, içki kaplarının, adamın kendisinden daha değerli olmadığı meydandadır. Şâyet içki, ağzı dar şişelerde olur ve bunları

dökerken zaman kaybına ve bu müddet zarfında, kötü kimselerin yetişip içkiyi kurtaracağına sebebiyet verecekse, işte bu vaziyet karşısında şişeleri kırabilir. Şâyet böyle bir şey yok, ancak içkileri dökmek, sâdece çok zaman alacak ve adamı fazla meşgul edecekse, yine içki kabını kırabilir. Bu mâzeretler hâricinde içki kabını kırarsa, onu tazmîn eder.

Şâyet "İçkiden men etmek için kapları kırmak ve yine gasbettiği yerden onu çıkarmak için sakalından veyâ ayağından çekmek niçin câiz değildir? Hâlbuki böyle yapmak adamı men etmek bakımından daha faydalıdır." dersen bilmiş ol ki:

Bir ukûbet, eziyet ve bir de zecr, nehyetmek vardır. Bir şeyden nehyetmek (zecretrnek) gelecek içindir. Ukûbet ve eziyet ise geçmiş ve hal-i hâzır içindir. Memûrların vazîfesi ancak bir şeyi önlemektir. Bu da kötülüğü yok etmektir. Bundan fazlası ya geçmiş günâha cezâ vermek veyâ gelecekten men etmektir. Bu selâhiyet, memûrların değil, vâlilerindir. Vâli, lüzum gördüğü takdirde bu selâhiyetini kullanabilir.

Yine derim ki: Zecr olarak içki kaplarının kırılması için vali emir verebilir. Bu işin önlenmesi için Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) zamanında böyle yapılmıştır. Bu hükmün kaldırıldığına dâir bir delîl de mevcut değildir. Belki bu hususa ehemmiyet vermek daha şiddetli olmuştur. İdareyi uhdesine alan zâtın, kendi kanâatına göre böyle yapması câizdir. Bu şekil hareket bir nevi içtihâd mevzûu olduğu için, yalnız emîrin selâhiyetinde kalmıştır.

Şâyet, "O halde içki içip isyan edenlerin bu kötülüklerini önlemek için, bu kötülüklerine sebep olan mal, servet, ev ve eşyâlarını yıkıp yakmaya da sultan selâhiyettar olsun? Buna selâhiyetli olması lâzımdır." dersen bilmiş ol ki:

Hakîkaten bu hususta şer'î bir hüküm vârid olsa halkın faydası için uygun olurdu. Biz ise yeni bir hüküm îcad edemeyiz, ancak hükme uyarız. Böyle bir hüküm îcad edilmemiştir. Şiddetli ihtiyaç anında şarap kaplarını kırmak ve bu mecbûriyet kalkınca onları kırmamak, bu hükmü değiştirmek ve nesh etmek demek değil, belki illetin kalkması ile hükmün de kalkması demektir. İllet avdet edince hüküm de avdet eder. Bizim bu hükmü imam, hükümdâr hakkında câiz görmemiz geçmiş hükme uyularak yapılmıştır. Memûrları bu işten men etmemiz bu husustaki ictihâd yolunun gizli olması bakımındandır. Hattâ şarabı döktükten sonra kabını kırmak câiz değildir. Kapları kırmak şaraba tebaiyetle câizdir. Boş kaldıkları zaman onları kırmak, malı telef etmek demektir. Ancak tekrar şarap kabı olacaksa ve şarap kabı olmaktan başka bir şeye yaramazsa yine kırması câizdir. Birinci asırda rivâyet edilen şarabı döküp kabı kırma muâmelesi iki mânâya mukarin idi:

Birincisi: Men etmeye şiddetle ihtiyaç olması.

İkincisi: İçi şarap dolu olan kapların şaraba tâbi olması idi. Bunlar, içkinin dökülmesi ve içki kaplarının kırılmasında müessir olan iki âmildir. Bunları kaybetmeye yol yoktur. Üçüncü bir mânâ daha var; o da zecre şiddetli ihtiyaç hâsıl olduğunu bilen Ulü'l-emr'den böyle bu emrin sudûrudur. Bu da müessir sebeptir, bunu da kaldırmaya imkân yoktur. Bunlar fıkhın ince tasarrufâtıdır. Muhtesibin bunları bilmesi zarûrîdir.

Altıncı Derece:

Korkutmaktır. "Bu işi terk et, yoksa kafanı kırar ve kelleni uçururum." yâhut "Emir veririm, sana şöyle şöyle eziyetler yaptırırım." demek gibi sözlerle korkutmaktır. Bilfiil dövmeden dayak atmadan önce mümkün mertebe bunları söylemek lâzımdır. Bu derecenin edebi de, yapamayacağı şey ile korkutmamaktır. "Evini yağma ederim, çocuğunu döverim, âileni esir ederim." gibi sözler söylememelidir. Şâyet böyle yapmak azmiyle konuşuyorsa, bu haramdır. Şâyet böyle bir azmi yoksa konuştuğu yalandır. Evet, adamın davranışı, dayak atmaya ve hakaret etmeye müstahak ise vaziyetinin iktizâ ettirdiği bir dereceye azmetmek emîrin selâhiyeti dâhilindedir. Bununla beraber kendisi selâhiyetinin aşağı derecesini tatbîk edeceği yerde, sözünün müessir olacağını umarsa, kullanmayacağı halde, selâhiyetini tamamen kullanacağını söyleyebilir. Bu, mahzûrlu bir yalan değil, belki bu gibi mübâlağalar mûtad olan mübâlağalardandır. İki kişiyi barıştırmak, ortakların arasını bulmak için bu gibi mübâlağalar câizdir. Bu da aynı mânâdadır. Çünkü gâye, adamı ıslâh etmektir. Bu mânâya işaret edilerek bâzı kimseler, Allahü Teâlâ'nın vermeyeceği cezâ ile korkutmasının câiz olacağını, zîra korkuttuğunu yapmamanın bir kerem olduğunu söylemişlerdir. Çirkin olan, yapmayacağı şeyleri sayıp dökmektir. Bu ise bize göre doğru değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de **hulf,** verdiği sözden dönmek ârız olmaz. İster va'd olsun, ister vaîd olsun değişmez. Bu ise kullar hakkında düşünülebilir ve tehdîd sözünden dönmesi kula haram olmaz.

Yedinci Derece:

Yedinci derece de silâh çekmeden el ve ayak ile dövmektir. Bu da yalnız münkeri önleyecek derecede olmak üzere fertler için câizdir. Kötülük önlenince el ve ayak da çekilmelidir. Kadı, hakkı zimmetine geçiren kimseden hakkı almak için onu bâzen hapsedebilir. Hakkı verebilecek vaziyette olup da hâlâ vermemekte isrâr ederse, ona tedrîcî surette dayak bile atabilir. Muhtesib de aynı şekilde âhesteliğe riâyet eder. Şâyet silâh çekme zarûreti hâsıl olur ve bu sâyede ancak kötülüğü önlemeye muktedir olacaksa, fitneyi mûcib olmayacak derecede silâh da kullanabilir. Meselâ; kötü bir insan bir kadına çullanmış veyâ

orada çalgısını çalmaya devâm ediyor ve arada ırmak veyâ duvar gibi bir mâni varsa, okunu eline alır ve adama: "Bu işten vazgeç, yoksa seni öldürürüm." der. Şâyet vazgeçmezse öldürmemek şartıyla ayaklarına nişan almak sûretiyle nişanını alır ve bu hususta da tedrîce riâyet eder. Bunun gibi kılıcını da çekerek: "Ya bu kötülükten vazgeç veyâ seni öldürürüm." der. Bütün bunlar, kötülüğü önlemek içindir. İmkân nispetinde kötülüğü önlemek vâciptir. Burada Allah hakkı ile kul hakları arasında fark yoktur. Mûtezile ise yalnız Allah hakkı olan kısımlarda ancak söz ve dayakla ihtisâb edilir, bu da fertlere değil, emîrlere âittir, derler.

Sekizinci Derece:

Sekizinci derecede bizatihi bu kötülüğü önlemeye gücü yetmeyip, silâhlı bir kuvvete muhtaç olmasıdır. Bu halde çok kere karşı taraf da adamlarını toplayarak silâh kullanır ve karşılıklı bir savaşa yol açar. Burada hükümdârın müsâadesine ihtiyaç olup olmadığı ihtilaflıdır.

Bâzıları, buna fertler selâhiyetli değildir. Zîra bu hal fitne uyanmasına, fesâd kapılarının açılmasına ve memleketlerin harap olmasına sebep olur, demişlerdir.

Diğer bâzıları da; hayır, hükümdârın iznine ihtiyaç yoktur, dediler ki kıyâsa uygun olan budur. Zîra fertlerle emr-i mâruf câiz olduğuna göre, bunun birinci derecesi ikinciye, üçüncü derecesi dördüncü dereceye ve derken dövüşmeye kadar gidebilir. Bu halde bile yardıma lüzüm hâsıl olur. Artık emr-i mâruf ve nehy-i münkerin sebeplerini daraltmaya lüzüm yok. Elbette bunun netîcesi Allah rızâsı uğrunda mâsiyeti önlemek için ordunun müdâhalesine kadar gider. Biz fertlerin toplanıp kâfirlerle çarpışmasını tecvîz ederken, müfsidleri ıslâh için onlarla dövüşmeyi niçin câiz görmeyelim? Kâfiri öldürmekte beis olmayıp, bu uğurda ölen şehîd olduğu gibi, savaşa kalkışan fâsıkı öldürmekte de beis yoktur. Hakkıyla emr-i mâruf ve nehy-i münker eden kimse de bu uğurda mazlûmen öldürülse şehittir.

Hülâsa, emr-i mârufun bu dereceye varması çok ender rastlanan bir vaziyet olduğu için kaideyi bozmaz. Kötülüğü önleyebilen herkes ister eli, ister silahı ve isterse yardımcıları ile olsun, kötülüğü önlemelidir, denilmelidir. Görüldüğü gibi mesele yine iki ihtimallidir. İşte hisbenin dereceleri bunlardır. Şimdi Allahın yardımı ile âdâbını anlatalım:

Muhtesibin Âdâbı:

Dereceler meydanında mufassalan edebleri anlattık. Şimdi bunları toplu olarak menşeleri ile birlikte anlatalım. Muhtesibin bütün edeblerinin kaynağı, muhtesibdeki üç vasıftan ibârettir. Bunlar ilim, verâ ve güzel huydur.

İlim: Emr-i mârufun yapılacağı yerleri, derecesini, yollarını ve engellerini bilmektir ki, bu sâyede şerîatın haber verdiği çerçeve içerisinde kalabilir.

Verâ: (Şüpheli şeylere yaklaşmamak): Bu da bildiğinin dışına çıkmaktan kendini korumak için lâzımdır. Herkes bilgisi ile amel etmez. Çok kimseler emr-i mârufta şer'an selâhiyetli oldukları haddi aşıp isrâf ettiklerini bilirler. Bunu bildiği halde her hangi bir garazı kendini bu işe sevkeder. İşte kendisini bu isrâftan men etmek ve sözü dinlenenler için kabule şâyân görülmesi bakımından verâ sâhibi olması lâzımdır. Zîra fâsıkın va'z u nasîhatine gülünür ve bu hali, kendine karşı gelinmesine sebep olur.

Güzel huy: Yumuşaklık ve mülâyemet sâhibi olmaktır. Emr-i mârufun esâsı budur. Yalnız verâ yetmez; Zîra ilim ile verâ, heyecanlanan, haddini yenmek için kâfi değildir, güzel ahlâka sahib olmak lâzımdır. Esâsen verâ, güzel ahlâk olmadan tamamlanmaz. Şehvet ve gadabı yenmek güzel ahlâk sâyesinde mümkün olur. Muhtesib güzel ahlâkı sâyesinde Allah yolunda uğradığı musîbetlere katlanır. Ahlâkı güzel olmazsa malına, şerefine veyâ canına karşı uğradığı bir zararda hemen va'z u nasîhatini unutur. Allah rızâsını hatırından çıkarır ve kendi nefsi ile meşgul olmaya başlar. Belki va'z u nasîhate Allah rızâsı için değil, bir mevkî almak için kalkışabilir.

Va'z u nasîhati ibâdetler meyânına sokan bu üç sıfattır. Kötülükler bu vasıflar sâyesinde önlenir, bu vasıflar bulunmazsa kötülükler önlenmez. Hattâ bu vasıflar kendisinde bulunan kimsenin va'z u nasîhati de münkerât meyânına girer. Çünkü şerîatın hudûdunu aşabilir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in şu mübârek sözü buna delâlet etmektedir:

لَا يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا يَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا رَفِيقٌ فِيمَا يَأْمُرُ

بِهِ رَفِيقٌ فِيمَا يَنْهَى عَنْهُ، حَلِيمٌ فِيمَا يَأْمُرُ بِهِ حَلِيمٌ فِيمَا يَنْهَى

عَنْهُ، فَقِيهٌ فِيمَا يَأْمُرُ بِهِ فَقِيهٌ فِيمَا يَنْهَى عَنْهُ

"Emr-i mâruf ve nehy-i münkeri ancak emrinde yumu ak, nehyinde yumu ak, emrinde mülâyim, nehyinde mülayim, emrinde anlayı lı ve nehyinde anlayı lı olan kimseler yapabilir." [424] Bu rivâyet, emr-i mâruf edenin her hususta anlayışlı ve fakîh olmasının şart olmadığına, ancak emrettiği ve nehyettiği hususlarda âlim olmasının kâfi geldiğine delâlet etmektedir. Hilm de aynen böyledir.

Hasan-ı Basrî (Allah rahmet etsin) diyor ki: "Emr-i mâruf edenlerden olduğun

zaman, ilk önce bu mârufu kabul edenlerden ol aksi takdîrde helâk olursun."

Denildi ki:

"Kendin de irtikâb ettiğin bir suç sebebiyle ba kasını yerme,

Yerdiği eyi irtikâb edenin akılsızlığına hükmedilir."

Bunu derken adamın fıskı var diye, emr-i mâruf etmesi memnûdur, demek istemiyoruz. Demek istediğimiz fâsıkın insanlar üzerindeki tesîri azalır.

Enes'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

بَلْ مُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَإِنْ لَمْ تَعْمَلُوا بِهِ كُلِّهِ، وَانْهَوْا عَنِ

الْمُنْكَرِ وَإِنْ لَمْ تَجْتَنِبُوهُ كُلَّهُ

"Hayır, her ne kadar hepsini yapamazsanız da mârufu emrediniz. Her ne kadar bir kötülüğü tamamen terk edemezseniz de ondan nehyediniz." buyurdu.

Eskilerden birisi oğullarına verdiği öğüdünde: "Oğullarım, emı-i mâruf etmek istediğiniz zaman, önce kendinizi sabra alıştırınız ve Allah'tan mükâfat alacağınıza inanınız. Allah'tan mükâfat alacağına inanan kimse, kendisine yapılan eziyetin acısını duymaz."

Demek ki, emr-i mârufun âdâbından birisi sabra alışmaktır. Bunun için Allahü Teâlâ, sabrı emr-i mârufa mukarin kıldı ve **Lokman**'dan hikâye yolu ile:

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ

"Oğulcuğum! Namazını dosdoğru kıl, mârufu emret, münkerden nehyet ve sana isâbet eden musîbetlere sabret." (Lokman suresi, 31/17) buyurdu.

Âdâbından birisi de, alâkaları azaltmaktır. Bu sâyede korkuları da azalır, insanlardan ümîdi kesilir ve bu sâyede kimseye yaltaklık etmez. Hikâye edildiğine göre: Şeyhin bir kedisi varmış. Her gün komşu kasaptan yiyeceği için bir şeyler alırmış. Bir gün kasabın yanlış bir hareketini görmüş. Hemen eve gelmiş, kediyi salıvermiş, sonra kasaba giderek nehy-i münkerde bulunmuş. Kasabın canı sıkılmış ve:

– "Ben sana kedi için daha bir şey vermem." demiş. Şeyh:

– "Zâten ben de senden ümîdi kesmek için daha önceden kediyi salıverdim." demiş. İşte emr-i mâruf ve nehy-i münker böyle yapılır. İnsanlardan ümîdini kesmeyen kimse, onlara emr-i mâruf edemez. Yine bunun gibi insanların kendisini övmelerini ve hakkında iyi söylemelerini arzu eden kimse emr-i mâruf edemez.

Kâ’bü’l-Ahbar, Ebû Müslim el-Havlânî’ye:

– “Komşuların ile aran nasıldır?” diye sordu Müslim:

– “İyidir.” dedi. Kâ’b:

– “Tevrât böyle demiyor. Tevrât diyor ki: “Emr-i mâruf ve nehy-i münker eden kimsenin komşuları ile arası iyi olmaz.” diyor. Ebû Müslim:

– “Tevrât doğru diyor, Müslim yalan konuştu.” dedi.

Halîfe **Me’mun**’un bu husustaki şu delîli mülâyemet ve yumuşaklığın vücûbuna delâlet eder. Zâtın biri Me’mun’a sert bir dil ile nasîhat etmeye başladı. Me’mun adama:

– “Efendi, tatlı konuş. Zîra Allahü Teâlâ senden daha iyisini, benden daha kötüsüne gönderdiği halde ona rıfk ile söylemeyi emretti:

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ

“Ona yumuşak söyleyin, belki hatırlar veyâ korkar.” (Tâhâ suresi, 20/44) buyurdu.” dedi.

İrşâd edecek olan zât peygamberlere uymalı ve onların açtığı çığırdan yürümelidir. Ebû Umâme’nin rivâyetinde, gencin biri Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e gelerek:

– “Ya Rasûlallah, zinâ etmek için bana müsâade eder misin?” dedi. Oradakiler “Bu ne terbiyesiz bir ifâde!” diye bağrıştılar. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *“Delikanlıyı bırakın yanıma gelsin.”* buyurdu. Genç de Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e yaklaştı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَتُحِبُّهُ لِأُمِّكَ

– *“Anan ile ba kasının zinâ etmesini ister misin?”* buyurdu. Genç:

– “Canım sana fedâ olsun istemem ya Rasûlallah!” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *“Aynı senin gibi, hiç kimse annesi ile ba kasının zinâ etmesini sevmez.”* buyurdu. Devamla:

أَتُحِبُّهُ لِابْنَتِكَ

– *“Kızına zinâ yapılmasını sever misin?”* buyurdu. Genç:

– “Canım sana fedâ olsun sevmem ya Rasûlallah, dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

كَذَلِكَ النَّاسُ لَا يُحِبُّونَهُ لِبَنَاتِهِمْ

– *“İnsanlar da senin gibi, kızları ile zinâ yapılmasını sevmezler.”* buyurdu. Devamla:

أَتُحِبُّهُ لِأُخْتِكَ

– *“Kız karde in için bunu sever misin?”* buyurdu. Genç:

– “Canım sana fedâ olsun, sevmem ya Rasûlallah!” dedi. İbn Avf’ın rivâyetinde, hala ve teyzelerini de saydı, hepsi için de genç aynı cevâbı verdi.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de aynı karşılığı tekrarladı. Hadîsin iki râvîsi de yâni İbn Avf ile Ebû Umâme devamla dediler ki: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) mübârek elini delikanlının göğsü üzerine koydu ve:

اَللّٰهُمَّ طَهِّرْ قَلْبَهُ وَاغْفِرْ ذَنْبَهُ وَحَصِّنْ فَرْجَهُ

– *“Allahım! Kalbini temizle, günâhını bağı la, iffetini koru ve kendisine zinâyı her eyden çirkin tanıt, zinâdan nefret ettir.”* diye duâ etti.[425] Rasûlullah’ın bu mübârek duâsından sonra o gencin nezdinde zinâdan daha fenâ bir şey olmadı.

Fudayl b. Iyaz’a: “Süfyân b. Uyeyne sultanların hediyelerini kabul ediyor buna ne dersin?” dediler. Fudayl:

– “Onun orada hakkı vardır. Aldı ise de hakkından azını almıştır.” diye cevap verdikden sonra, Süfyân’ı tenhâya çekerek:

– “Sultanların hediyelerini kabul etmek, senin gibilere yakışmaz.” dedi. Bunun üzerine

Süfyân:

– “Biz sâlihlerden değil isek de sâlihleri severiz.” dedi.

Hammad b. Seleme[426] diyor ki: “Sıla b. Eyşem’e[427] kibrinden etekleri yerde sürünen bir adam uğradı. Sıla’nın adamları onu tartaklamak istediler. Sıla: “Siz durun, ben onu îkaz ederim.” dedi ve adamı yanına çağırarak:

– “Yeğenim, benim senden bir dileğim var.” dedi. Adam:

– “Amca ne istiyorsun söyle.” deyince Sıla:

– “Îzârını biraz kısaltmanı istiyorum.” dedi. Adam:

– “Başüstüne.” diyerek teklifi kabul etti. Sonra Sıla adamlarına dönerek:

– “Şâyet bu adama sert davransak kabul etmeyecek ve bize karşı cephe alacaktı. Fakat yumuşaklıkla hemen kabul etti.” dedi.

Muhammed b. Zekeriya el-Gulâbî diyor ki: “Bir gece Abdullah b. Muhammed b. Âişe’nin akşam namazını müteakip mescidden çıkıp evine gitmekte olduğunu gördüm. Yolunda Kureyşîlerden bir genç sarhoş olarak bir kadına saldırdı. Kadın imdâd istedi. Halk, bu genci linç etmek üzere başına toplandılar. Abdullah

delikanlıyı tanıdı. Etrafındakilere “Yeğenimin başından dağılın.” dedi. Ve sonra “Gel yeğenim.” diye seslenince delikanlı utandı. Abdullah onu kendine doğru çekti ve “Benimle gel.” dedi. Beraber eve gittiler. Hizmetçilerinden birisine: “Bu çocuk senin yanında kalsın ayıldığı vakit yaptığını kendisine söyle ve beni görmeden gitmesine müsâade etme.” dedi. Delikanlı ayılıp vaziyeti öğrenince utancından ağladı ve gitmek istedi ise de hizmetçi bırakmadı. Abdullah’ın huzuruna getirdi. Abdullah:

– “Oğlum ayıp değil mi, bu yaptığın senin şerefine yakışır mı? Kureyş’in eşrâfından seni doğuran anne ve babanın şerefini düşünmedin mi? Allah’tan kork ve bu yaptığından vaz geç.” dedi. Delikanlı utancından başını önüne eğerek bir müddet ağladıktan sonra başını kaldırdı ve:

– “Allah’a söz veriyorum, bir daha içki içmeyecek ve bu çirkin hareketlerde bulunmayacağım, hepsine tövbe ettim.” dedi. Delikanlı Abdullah’ın nezdinde bir hadîs kâtibi olarak kaldı. Şüphesiz bu, onun mülâyemeti sâyesinde sağlandı. Sonra da insanlar mârufu emredip münkerden nehyederler, hâlbuki onların mârufları münker olur. Bütün işlerinizde mülâyim davranınız ki, bu sâyede aradığınızı ve umduğunuzu bulasınız.

Feth b. Şuhruf anlatıyor: Adamın biri elinde bıçakla bir kadına musallat oldu. Kolu kuvvetli olduğu için kadını elinden kimse alamıyor ve kimse ona yaklaşamıyordu. Kadın ise çırpınıp duruyordu. Tam bu esnâda oradan geçmekte olan **Bişr-i Hafî** adama iyice sokuldu ve birden bire adam yerlere serildi. Bişr oradan ayrıldı, yoluna devâm etti. Kadın da kurtuldu. Yerlerde yatan bu adama halk yaklaştı, baktılar ki adamın soluğu tıkanmış kan ter içinde kalbi çarpıp duruyor. Kendisine:

– “Sana ne oldu?” diye sordular: Genç:

– “Bilmiyorum, bir ihtiyar yanıma gelerek “Senin bu yaptığını Allah görüyor.” deyince ayaklarımın bağı çözüldü ve gördüğünüz gibi yere düştüm. Acaba o ihtiyar kim idi?” dedi.

Onlar da:

– “O, Bişr’dir.” dediler. Genç de:

– “Eyvâh, ben ona daha nasıl görüneceğim.” dedi ve dehşetli bir sıtma hararetine yakalanarak bir hafta içinde öldü.

İşte emr-i mâruf ve nehy-i münkerde selefin âdeti bu idi. **“Mahabbet Âdâbı Kitâbı”**nın Allah için birbirini sevmek ve Allah için buğzetmek bâblarında bu hususa dâir geniş haberler verdik. Şimdi onları tekrar etmek istemeyiz. Hisbenin derece ve âdâblarının tamamı bunlardır.

Keremiyle bizi muvaffak kılan Allahü Teâlâ’dır. Bütün nîmetlerine karşı O’na

hamdederiz.

İbn Hibban Câbir'den rivâyet etmiştir.

İlim bahsinde geçmiştir.

Nübüvvetten önce peygamberlerden hatâ sâdır olabilir. Nübüvvetten sonra Allahü Teâlâ onları hatâlardan sıyânet eder. Büyük günâhlardan mâsum oldukları gibi âdi şeylerden de münezzehtirler. Bâzı içtihad hatâları olursa hemen vahiy ile ikaz edilirler. (Mütercim)

Emevîlerin dördüncü halîfesidirHicri 64'de hilâfete geçti, dört ay sonra öldü ve yerine Abdullah b. Zübeyr geçti.

Müslim rivâyet etmiştir.

Abbasî halifelerindendir.

Bu yanlıştır. Çünkü Süfyan-ı Sevrî Hicrî 161'de -Basra'da ölmüştür. Tabakat-ı Sa'd.

Abbâsî halifelerinden Harun Reşîd'in oğlu Abdullah'tır.

Buhârî ve Müslim ittifakla rivâyet etmişlerdir.

Nikâh bahsinde geçmiştir.

Bakara sûresinin 189'uncu âyet-i kerîmesi.

Bununla beraber *"Nikah ancak velî ile olur."* hadîsini kasdetmiştir ki, evlenme bahsinde geçmiştir. Bu hadîse Hanefîler muhâlefet eder. Buna karşılık *"Allahın adı üzerine anılmayandan yemeyiniz."* ayetini de Şâfiîler tevîl ederler. Tevcîhleri, alâkalı bahislerde izâh edilmiştir.

Tirmizî ve İbn Mâce Şeddad b. Evs'den rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hasen olduğunu söylemiştir.

Beyhâkî'nin de: *"Mâruf ile emredenin emri mâruf olsun."* şeklinde bir rivâyeti vardır.

Ahmed, isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etti. Ricâli sahîhtir.

Basralı ve sikadan bir zattır. Ebdallerden sayılırdı. Ebdallerin bir alâmeti de çocuğu olmamaktır. Yetmiş kadın ile evlendi, çocuğu olmadı. Hicrî 177'de öldü deniliyorsa da en doğrusu Hammad b. Zeyd'dir.Tâbiîndendir ve Basra'nın meşhur adamlarındandır.

ÜÇÜNCÜ BAB:
ÂDET OLARAK
ÜLFET EDİLEN
MÜNKERLER

Bunların hepsini saymanın imkânı yok. Bâzılarına işâret edelim ki buna kıyâsen diğerleri de bilinsin.

MESCİDLERDE İŞLENEN MÜNKERÂT

Bilmiş ol ki; Münker, mekruh ve haram olmak üzere ikiye ayrılır. Bu münker mekruhtur dediğimiz zaman, onu önlemek ve ondan men etmek müstehabdır; sükût etmek ise mekruhtur, haram değildir. Ancak o işi yapan kimse onun mekruh olduğunu bilmez ve bilmeyerek o mekruhu yapıyorsa, onu bildirmek lâzımdır. Zîra kerâhet, şerîatte bir hükümdür, onu bilmeyene öğretmek vâciptir. Münker, mahzur veyâ mutlak olarak münker dediğimiz zaman, gücü yeterken buna sükût haramdır. Çünkü bu haram olan bir münkerdir.

Mescidlerde fazlasıyla görülen hatâlardan birisi rükû ve secdelerde tumânîneti terk etmekle namaza yapılan ihânettir. Bu ise hadîsin sarâhatiyle namazı bozan bir münkerdir. Bundan nehyetmek vâciptir. Ancak namazın sıhhatine mâni olmadığını bilen Hanefîler bundan müstesnâdır. Çünkü onlar, öyle bildikleri için onları ikaz fayda vermez.[428] Namazında hatâ ettiğini görüp düzeltmeyen kimse bu hatâda ortaktır. Eserde böyle vârid oldu ve haberde buna delâlet eden delîller vardır. Nitekim gıybet, çekiştirme hakkında: *"Dinleyen de söyleyenle günâhta ortaktır."* buyurulmuştur. Bunun gibi namaz kılan adamın elbisesinde, namazın sıhhatine mâni necâset gördüğü, karanlık veyâ körlük sebebiyle kıbleden inhiraf ettiğini gördüğü zaman, bunların hepsini düzeltmesi lâzımdır.

Mescidlerde görülen hatâlardan biri de, Kur'ân'ın tegannî ile okunmasıdır. Bundan da nehyetmek ve doğruyu telkîn etmek farzdır. Hattâ îtikâfa giren kimsenin zikir ve nâfile ibâdetleri terk edip bu gibi kusurları düzeltmekle uğraşması daha makbuldür. Şâyet bu kusurları düzeltmek kâr ve kisbine mâni oluyor ve geçimini sağlayabilecek vaziyette ise fazla dünyalık peşinde koşup va'z u nasîhati terk etmesi helâl olmaz. Şâyet geçimini sağlamak zarûreti varsa, tabiî mâzur sayılır ve bu eziyeti sebebiyle emr-i mâruf vücûbu kendisinden sâkıt olur.

Kur'ân'ı tegannî ile okuyan kimse, kırâatini düzeltebilecek seviyede ise

düzeltinceye kadar okumaktan sarf-ı nazar eder. Çünkü tegannî etmekle günâhkâr olur. Şâyet ağzı ve dili müsâit değil, okuduğunun çoğunda lahn ve tegannî ediyorsa, Kur'ân okumayı bırakır ve yalnız Fâtiha'yı usûlüne uygun olarak okumaya gayret eder. Şâyet okuduğunun çoğu düzgün olup tamamen düzeltmeye muktedir değilse, o zaman Kur'ân okumaya devam etmesinde beis yoktur. Fakat başkasına duyurmamak için mümkün olduğu kadar alçak sesle okur, gizli okumasından da men edilmesinin yolu vardır. Fakat bütün imkânlarını kullanmış ve Kur'ân okumaya hevesli, Kur ân ile ünsiyet etmiş bir halde ise Kur'ân'ı okumasında beis görmem. Doğrusunu Allah bilir.

Mesciddeki hatâlardan biri de, müezzinlerin ezândaki tegannîleri ve ezan okurken göğüslerini kıbleden çevirmeleridir. Hâssaten "Hayye ale's-Salâh" ve "Hayye ale'l-Felâh"larda yâhut ayrı ayrı iki müezzin ezan okurken biri bir cümleyi bitirmeden diğerinin başlayıp birbirine karıştırmalarındadır. Çünkü dinleyenler ezana icâbet edemezler. Bütün bunlar münker ve mekrûh olan şeylerdir. Bunları târif etmek vâciptir. Şâyet bilerek böyle yapıyorlarsa, yine onları men etmek müstehabtır. Yine bunun gibi bir mescidde tek müezzin olup sabah ezanını vaktinden evvel okumuşsa, vakit girdikten sonra ezan okumaktan men edilir. Çünkü namaz ile orucu karıştırır. Ancak herkes tarafından vaktinden evvel ezan okuduğu bilinirse veyâ başka ses ile vakit girdikden sonra ezan okuyan müezzini varsa zarar vermez.[429]

Mekruhtan birisi de, sabah vakti girdikten sonra bir câmi içerisinde bir kaç ezan okumaktır. Artık bir ezan ile camide uyuyan kimse kalmadığı gibi câmi içerisinde okunan ezan ve hâriçte kimseyi uyandırmayacağı için, bu ezanlar sahâbenin ve selefin âdetlerine muhaliftir.

Hatâlardan birisi de, hatibin ibrişim işlemeli siyâh elbise giymesi veyâ elinde altın kabzalı kılıç bulunmasıdır. Böyle yapan hatip fâsıktır ve bunu inkâr edip reddetmek vâciptir. Yalnız siyah elbise giymek mekruh değil, fakat mahbûb da değildir. Zîra Allah katında en sevimli elbise beyazdır. Siyah elbiseye mekrûh veyâ bid'at diyen, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) zamânında bilinmediğini kasdetmiştir. Fakat hakkında nehiy vârid olmadığına göre ona mekrûh veyâ bid'at demek uygun olmaz. Bununla beraber giyilmemesi daha, sevimlidir.

Mescidde yapılan hatâlardan biri de, sözlerine bid'atleri karıştıran kıssacılardır. Kıssacı haberlerinde yalan söylüyorsa fâsıktır, onu red ve inkâr etmek farzdır. Bunun gibi bid'at sâhibi vâizleri de reddetmek farzdır. Bu gibi vâizlerin vaazlarına ancak onları reddetmek maksadıyla iştirak edilir. Gücü yeterse bütün cemâate, yetmezse etrafındakilere meseleyi anlatır. Şâyet buna da

gücü yetmiyorsa vaazına iştirak etmez. Nitekim Allahü Teâlâ Habîb-i Ekrem'ine:

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ

"Başka söze dönünceye kadar onlardan îrâz eyle." (En'âm suresi, 6/68) buyurmuştur. Konuşması insanları kötülüğe tahrîk eder mâhiyette ise Allahın af ve rahmetine güvendirerek isyânı teşvîk ediyorsa, bu konuşması münkerdir, men edilmesi vâciptir. Zîra bu gibilerin bozgunculuğu büyüktür. Daha doğrusu insan tabiatına uygun düşeni dâimâ korku tarafı ümîd tarafı üzerine gâlip olmaktır. Çünkü insanlar dâimâ korkuya muhtaçtırlar. Adâlet, korku ile ümîdi denkleştirmektir.

Nitekim **Hz. Ömer** (r.a.): "Kıyâmet gününde bir kişiden başka herkes cehenneme girsin diye bağırsalar, (kurtulan) o bir kişinin ben olmasını ümîd ederim. Eğer bir kişiden başka herkes cennete girsin diye bağırsalar, (ateşe atılan) o bir kişinin ben olmasından korkarım." demiştir.

Vaiz efendi genç, süslü elbiseler giymiş, saçını tuvaletini yapmış, bütün vücûdu hareket halinde göz ve kaşı oynarsa bu gibi vâizin meclisinde kadınların bulunması münkerdir. Bu vâizi men etmek farzdır. Çünkü onun bozacağı, düzelteceğinden daha çoktur. Vâizin bu hali, hal ve tavrından belli olur. Hattâ vâiz kişi görünüşde ağır başlı, şüpheli şeylerden çekinen sâlih kimselerden olmalıdır. Aksi takdirde vâiz, sapıtmaktan başka bir fayda sağlamaz.

Birbirini görmeyecek şekilde kadınlarla erkekler arasında perde bulunmalıdır. Zîra birbirlerine bakmak, şüphe uyandıran sebeplerdendir. Âdetler bu gibi münkerâta şehâdet etmektedir. Fitneden korkulduğu zaman kadınları câmide namaz kılmaktan ve zikir yerlerinden men etmek vâciptir. Hz. Âişe (r.a.) kadınları men etmiş ve kendisine "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) kadınları men etmezken siz niçin men ediyorsunuz?" dediklerinde: "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), kadınların sonradan ne hal aldıklarını bilseydi, o da onları men ederdi" diye cevap vermiştir.

Kapalı olarak kadınların mescid içinden geçmelerinde beis yoktur. Bundan men edilmezler. Ancak mescidi yol edinmemelidir. Vaizlerin karşısında tegannî ve Kur'ân'ın nazmını değiştirerek okumak, şiddetle mekrûh bir münkerdir. Selefin pek çoğu bunu nehy etmişlerdir.

Mesciddeki hatâlardan biri de, Cuma günü ilâç, yiyecek ve sanat eserleri gibi şeyleri halkalar halinde toplanıp satmak, saflar arasında veyâ kapılarda dilencilik etmek, toplanıp şiirler okumak gibi hareketlerin bir kısmı yalan ve uydurma olduğu için haramdır. Bâzı koca-karı ilaçları ve benzeri sahte ilaçları

piyasaya sürenler, bâzı şa'beze ve zekâ oyunları göstermek, çocukları ve köylüleri kandırmak için muskalar ve oyuncaklar satmak gibi şeyleri mescidde ve mescid dışında yapmak, tamamen haramdır. Bundan men etmek farzdır. Yalan ve hîle karışan kusur ve noksanı gizlenmek sûretiyle yapılan her alış-veriş haramdır.

Bunlardan bir kısmı mescid dışında mübâhtır. Terzilik, arâç gereç, kitap ve yiyecek satmak gibi... Hattâ bunların mescidde haram olması, ârızî sebepledir. O sebep de câmii daraltmak ve namaz kılanları şaşırtmaktır. Bunlardan hiç biri olmuyorsa, bunları mescidde de satmak câizdir; fakat evlâ olan terk etmektir. Nâdir hallerde ve pek belirli zamanlarda olmalıdır. Yoksa mescidi dükkân haline getirmek haramdır ve bundan katî olarak men edilir.

Bâzı şeylerin mübâh olması, az olmak şartıyladır; çok olursa küçük günâha intikal eder. Nitekim bâzı günâhlar, ısrâr etmemek şartıyle sagire; ısrâr edilirse kebîre olurlar. Azının kapısını açmak çoğa sebep olacaksa onu men etmek lâzımdır. Câmilerden bu işleri ya vâli yâhut veliyyü'l-emr tarafından tâyin olunan câmi kayyımları men etmelidir. Zîra bu dereceyi tâyin etmek ictihâda bağlıdır. Aslında mübâh olan bir şeyden, çoğalacak korkusu ile men etmek herkesin kârı değildir.

Mesciddeki mekruhlardan birisi de, mecnunların, çocukların ve sarhoşların mescidlere girmemesidir. Oynamamak şartıyla çocukların mescidlere girmesinde beis yoktur. Bununla beraber çocukların mescidde oynaması haram olmadığı gibi, onların oynamasına göz yummak da haram değildir. Ancak mescidi oyuncak haline getirir ve devamlı olarak oraya girip oynarlarsa, o zaman men edilir. İşte bu, azı helâl fakat çoğu helâl olmayan hareketlerdendir.

Azının helâl olduğuna delîl, Buhârî ile Müslim'in Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den rivâyet ettikleri şu hadîstir: Bayram günü Habeşîlerin mesciddeki oyunlarını Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) kapı üzerinden Hz. Âişe'ye seyrettirmiş ve ikisi beraber bakmışlardır. Şüphesiz bu Habeşîler mescidi oyuncak yeri haline getirseler elbette men edilirdi. Çok ender olduğu için, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de onlara baktı ve hattâ Hz. Âişe'nin gönlünü hoş etmek için onlara: *"Devâm edin."* buyurmuştur. Semâ bahsinde bunu anlatmıştık.

Mecnunlara gelince: Aslında bunların câmiye girmelerinde beis yoktur. Câmiden men edilmeleri, câmii telvîs etmeleri ve orada lüzumsuz sözler konuşmaları veyâ mahrem yerlerini açmaları gibi çirkin hareketlerde bulunmaları hasebiyledir. Yoksa uslu mecnunların mescidlerden çıkarılmaları vâcip değildir. Sarhoşlar mecnunlar gibidir. Kusmak, el ve dili ile eziyet etmek gibi kötü hareketleri düşünülürse ve alkolik halde ise mescidden çıkarılması

vâciptir. Tam sarhoş olmasa bile ağzı içki kokanlar da çıkarılır. Nasıl böyle olmasın ki, soğan ve sarmısak kokusu ile gelenler bile Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) tarafından men edilmişlerdir. Biz bu men etmeyi kerâhete hamlettiğimiz takdirde içkinin pis kokusunda bu kerâhetin daha şiddetli olduğu meydandadır.

Şâyet birisi kalkıp da, "Lâyık olan sarhoşu döverek ve zorlayarak câmiden çıkarmak lâzımdır." derse deriz ki:

Hayır, daha uygunu onu mescidde oturtup ona duâ etmek, şâyet söyleneni anlıyorsa ona, içki içmekten vaz geçmesi için tavsiyede bulunmaktır. Onu dövmek ve zorla men etmek herkesin kârı değil, vâlilere, hüküm erkânına mahsustur. Bu da içki içtiğine kendi ikrârı ve iki şâhidin şehâdetiyle mümkün olur. Yalnız ağzının içki kokması bu gibi zecrî tedbîr için kâfi değildir. Evet, sendeleyerek yürüyorsa, sarhoşluk eseri kendisinden görüldüğü için, onu bu işten men etmek, mescid içinde ve dışında dövmek gerekir. Zîra kötülük izlerinin kendisinde görülmesi kötülüktür. Günâhı terk etmek vâcip olduğu gibi, onu ve onun bıraktığı izleri de gizlemek vâciptir. Şâyet isyânını ve onun eserlerini gizliyorsa, artık onun durumunu araştırmaya lüzum yoktur. Yalnız ağzında içki kokusunun bulunması katî olarak içki içtiğine delâlet etmez. Başka vâsıtalarla bu koku kişinin vücûduna sinmiş olabilir.

ÇARŞI VE PAZARLARDA İŞLENEN MÜNKERLER

Çarşı ve pazarlarda âdet haline gelen münkerlerden birisi alış-verişte yalan konuşmak ve malın kusurunu gizlemektir. Meselâ bir esnâf "Bu malı yüz kuruşa aldım ve yüz on kuruşa veriyorum." derken bu ifâdesi gerçeğe uygun değilse, yalancı ve fâsıktır. Bunu bilen bir kimse orada varsa asıl fiyatını müşteriye bildirmelidir. Şâyet satıcının keyfine sükût edip bildiğini söylemezse, sükûtu sebebiyle kendisi de günâha girmiş ve isyânda satıcı ile ortak olmuştur. Yine bunun gibi satıcının gizlediği bir kusuru biliyorsa onu da müşteriye haber vermelidir. Bunu haber vermezse dîn kardeşinin zarar etmesine, göz göre göre ve bile bile razı olmuş sayılır. Bu ise haramdır. Ölçü ve tartıdaki hîlede de hüküm böyledir. Bunu görüp bilen kimsenin düzeltmesi veyâ alâkalı mercîlere haber vermesi vâciptir.

Çarşı ve pazarda işlenen münkerlerden birisi de, alınıp verilen mallarda icâb ve kabulü terk ederek, yâni "Ben verdim, ben de aldım kabul ettim." demeden yalnız parayı verip malı almakla iktifâ etmektir. Fakat bu bir ictihâd mevzûu olduğu için, ancak bunun lüzumuna inanan mezhep mensupları ikaz edilirler.[430] İnsanlar arasında olan fâsit alış-verişi de düzeltmek vâciptir. Ribâ ve diğer

alış-verişleri düzeltmek de borçtur.

Çarşı ve pazarların münker işlerinden birisi de, çalgı satmak ve bayram günlerinde çocuklar için yapılmış hayvan resimli oyuncaklar satmaktır. Bunları da kırmak ve satışlarını men etmek vâciptir. Altın, gümüş kaplarını ve erkekler için altın işlemeli ipek elbiselerini satıştan men etmek de lâzımdır. Bütün bunlar, mahzurlu münkerlerdendir. Yine kullanılmış elbiseyi yıkayıp kolalayıp, ütüleyip yeni elbise diye piyasaya sürmek de haramdır, bundan men etmek vâciptir. Elbisenin yırtığını gizlemek ve kötüyü iyiye karıştırıp ayırt edilmeyecek hale sokmak ve kötüyü iyi yerine satmak gibi saymakla tükenmeyen bu çeşit hîlelerden men etmek vâciptir.

SOKAK VE CADDELERDE İŞLENEN MÜNKERLER

Caddelerde yapılan münker işlerden bâzıları: Evlerin çıkıntılarını yollara doğru uzatmak, sofa ve sekiler yapmak, gelip geçene mâni olacak şekilde ağaçlar dikmek, yol tarafına pencere açmak, kol uzatmak, yol üzerine döküntüler bırakmak, yolu meşgul etmek, eşyalarını yol üzerlerine yığmak, bütün bunlar yolu daraltıyor, gelene geçene zarar veriyorsa, münker ve yasaktır. Bunlardan men etmek lâzımdır. Ancak yol geniş ve müsâit olup gecene zarar vermiyorsa idâre edilir.

Evet, içeri alıp evine yerleştirmek için muvakkat bir zaman eşyâlarını yolu üzerine koyabilir. Çünkü buna herkes muhtaçtır. Bundan men edilmez. Gelene geçene zararı dokunacak şekilde yol kenarlarında hayvan bağlamak ve vâsıtalar bulundurmak da yasaktır. Ancak inip-binmek için cüzî bir miktar bu işler olabilir. Bu, amme ihtiyacıdır, yol da müşterek menfaat içindir. Zarûri ihtiyaç için kısa bir müddet işgâl edilebilir. Yoksa keyfî ihtiyaçlarda değil.

Sırtında insanların elbiselerini yırtacak yükü bulunan hayvanları sokaklara sokmak da münker bir harekettir. Ancak gideceği başka yolu yoksa kendisine müsâade edilir. Çünkü şehir halkının bu gibi maddelere de ihtiyâcı vardır. Şu kadar ki, bu gibi zararlı maddeler uzun müddet sokak ortasında bekletilemez. Bunun gibi hayvanlara gücünden fazla yük vurmak da münkerdir. Bundan da men etmek vâciptir. Sokak aralarında hayvanları, kesip sokakları kirleten kasapları men etmek lâzımdır. Müsâit bir yerde bir mezbahanın bulunması lâzımdır. Zîra yollar üzerinde hayvan boğazlamakta, hem yolu meşgul etmek, hem de yolu kirletmek sûretiyle halkın huzurunu bozmak vardır. Yollar üzerine ölü hayvanlar, pislikler, döküntüler, çer-çöp atmak da aynı şekilde yasaktır. Lâğım sularını yollar üzerine akıtmak da aynı şekilde yasaktır. Yağmur ve kar

birikintilerini yol üzerine bırakmak da münkerdir. Ama bundan muayyen bir şahıs mesûl değildir. Ancak evinin karını yol üzerine yığan mesûldür. Çatının oluğunu yola vermek de hatâlıdır. Vâliler bütün bu hatâları düzeltmelidirler. Fertlerin vazîfesi ancak va'z u nasîhattir. Saldırgan köpekleri de yola bakan kapılarda bulundurmak münkerdir. Men etmek lâzımdır. Köpek, yol ortasında yatarsa, sâhibini ikaz etmek lâzımdır. Kendisinin yol üzerinde yatıp yolu kesmesi yasak olunca hayvanının yol kesmesi ve pislemesinden evleviyetle men edilir.

HAMAMLARDAKİ MÜNKERLER

Hamamların münkerâtından birisi, hamamlarda resim bulundurmaktır. Hamamların kapı içlerinde veyâ içinde resim varsa, hamama gidenin bu resimleri yok etmesi lâzımdır. Şâyet resimleri yok edemiyorsa hamama girmesi câiz değildir. Çünkü kötülüğü görmek de câiz değildir. Sûretlerin yüzlerini boyamak sûretiyle yok edilmeleri kâfidir. Canlıların sûretleri yasaktır. Bunun hâricindeki çiçek, ağaç ve manzara şekillerinde mahzur yoktur.

Mahrem yerini açmak ve başkasının mahrem yerine bakmak da hamamın münker olan işlerindendir. Hamamlarda keseciler, göbekten diz kapağının altına kadar el değdirmezler, diğer kısımları ovarlar. Başkasının buralarına bakmak haram olduğu gibi, çıplak olarak ellemek de haramdır. Keselenmek için tellak önünde yüzükoyun yatıp uzanması -peştemal ile de olsa- mekruhtur, fakat şehvet hissi tehlikesi olmazsa haram değildir.

Hamamların münker hareketlerinden birisi de pis el ve kapları az sular içine sokmak, pis elbise ve kapları suyu az olan havuzlarda yıkamaktır. Zîra bu gibi havuzlar Mâlikî mezhebinden başka her mezhepte pislenmiş olur. Mâlikîleri men etmek doğru değildir, Şâfiî ve Hanefîler men edilir. Mâlikî ile Hanefî veyâ Şafiîler bir hamamda birleşirlerse, Mâlikîleri bu işlerden nezâketle men etmeye çalışırlar. Meselâ bize göre buna riâyet mecbûrîdir, senin için bu küçük havuzlarda yıkamak zarureti yoktur. O halde bizim yaptığımıza riâyet etmen daha uygun olur gibi nâzik ikazlarda bulunur. Yoksa ictihâd yeri olan işlerde şiddet kullanamaz.

Hamamın münkerlerinden birisi de giriş çıkış yerlerinin ve su yollarının pis tutulmasıdır. Su yollarını düzeltmek için hamamcıyı mecbur tutmak lâzımdır. Sabun gibi kaygan maddeleri ortalarda bırakmak da hatâlı bir harekettir. Çünkü insan bilmeyerek üzerine basmakla kayıp düşebilir ve eziyet görür. Hattâ görülmeyecek bir yerde olur da oraya basmak sûretiyle düşen kimsenin uğradığı zarar, hamamcı ile bu sabunu buraya bırakıp giden kimseye ortaklaşa tazmîn

ettirilir. Daha doğrusu bu tazmîn ilk günde ise bu sabunu oraya bırakan müşteriye, müteakip günlerde ise hamamcıya lâzım gelmesidir. Çünkü birinci gün hamamcı bunu görmeyebilir. Fakat müteakip günler için hamamcının temizlemek mecbûriyeti vardır. Hamamın daha birçok mekruhları vardır, onları tahâret kısmında anlattık, oraya bakınız.

ZİYAFET VERMENİN MÜNKERÂTI

Erkekler için ipek minderler hazırlamak, altın ve gümüş kaplarda veyâ muhtelif yerleri altın yaldızlı kaplarda buhûr ve koku ve su bulundurmaktır.[431]

Bu münkerâttan birisi de üzerinde işleme sûretler bulunan bezler ile köşeleri süslemektir. Çalgı ve tegannîler dinlemek de ziyâfetin münkerâtındandır.

Ziyâfet vermenin münkerâtından birisi de, dâvetliler arasında gençler bulunup fitneyi mûcib olacak hallerde kadınların yüksek bir yerde toplanıp gelen erkekleri seyretmeleridir. Bütün bunlar, mahzurlu ve haram olan şeylerdir. Bunlardan nehyetmek vâciptir. Bunları düzeltmeye gücü yetmeyen kimsenin münkerâtı göre göre burada oturması câiz değildir, oradan çekilip gider. Döşemeler üzerindeki işleme sûret ve resimlerde beis yoktur. Çanak ve tabaklarda işlenen resimler de bu hükümdedir. Ancak hayvan şeklinde yapılan tabaklar yasaktır. Bâzı buhur ve koku kaplarının tepeleri kuş şeklinde olur ki bu haramdır. O sûret kadarını kırmak vâciptir. Gümüşten yapılmış küçük sürme kapları ihtilaflıdır. **Ahmed b Hanbel**, bu yüzden bir ziyafet yerinden ayrılmıştır. Yemek veyâ yemeğin yendiği yer veyâ odada döşeli malzemenin haram olmaları en büyük münkerâttandır. Şâyet tek başına bir içki içen de bulunursa orada durmak câiz değildir. Zîra içki yerlerine gitmek helâl olmaz. Fıska mübâşereti anında fâsıkın yanında bulunmak da câiz değildir. Kötülüğü sona erdiğinde fâsık kimselerin yanında oturmanın câiz olup olmamasında nazar vardır ki, bunu "**Allah İçin Sevmek ve Allah İçin Buğzetmek Kitâbı**"nda izah ettik.

Yine bunun gibi ipek elbise giyen veyâ parmağında altın yüzüğü bulunan bir kimse meclisde varsa, bu adam fâsıktır. Zârûretsiz onun yanında oturulmaz. İpek elbise henüz bâliğ olmayan bir çocuğun sırtında ise bu da ihtilaflıdır. Doğru olan, bu elbisenin çocuğa da haram olmasıdır. Çocuk mümeyyiz ise bu elbiseyi sırtından çıkartmak vâcip olur. Zîra Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.): *"İpek ile altın, ümmetimin erkeklerine haramdır."* sözü umûmîdir.

Çocuk mükellef olmadığı halde, şimdiden ünsiyet edip sonradan bırakması zor olduğu için, içkiden men edildiği gibi, ipekli elbise ile süslenmekten de men edilir. Çünkü çocuklukta ipek elbise ile süslenmek, göğsüne bir fesâd tohumunu

eker, bundan da şehvet ağacı doğar. Bu gibi süslere alışır ve sonra bu ağacı gönlünden söküp atmak zor olur. Fakat çocuk daha küçük olup mümeyyiz bir seviyede değilse, ipek elbisesini çıkarmak ihtilaflıdır. Doğrusunu Allah bilir.

Mecnunlar, mümeyyiz olmayan çocuklar gibidir. Evet, ifrata varmayacak şekilde kadınların altın ve ipek ile süslenmeleri câizdir. Küpe takmak için küçük çocuğun kulağını delmeyi uygun bulmuyorum. Çünkü bu, çocuğa eziyettir. Bu gibi şeylere ancak zarûret halinde cevâz vardır. Aksi halde kısas hakkı mevcûttur. Zarûrî olan kan almak ve sünnet olmak gibi hallerdir. Küpe takmak için böyle bir zarûret yoktur. O aslında o kadar mühim olmamakla beraber, kulağa bağlanmak sûretiyle de takılabilir. Aslında gerdanlık ve bilezikler de bu ihtiyâcı giderir. Çocuklarda bu kulak delme işi her ne kadar âdet halinde ise de haramdır. Bunlardan men etmek vâciptir. Bu hususta adam tutmak doğru değil, verilen para ise haramdır. Bunu kurtaracak tek yol, bu hususa dâir bir rivâyetin bulunmasıdır. Hâlbuki bu ana kadar bunu tecvîz eden bir rivâyet bulamadık.

Ziyâfetin münkerâtından birisi de dâvetliler arasında kendi bid'ati hakkında propaganda yapan bir bid'atçinin bulunmasıdır. Onu reddetmeye gücü yeten kimsenin bu maksatla mecliste bulunması câizdir. Şâyet reddine gücü yetmiyorsa oraya gitmesi câiz değildir. Şâyet, bid'at sâhibi bid'atiyle alâkalı bir konuşma yapmıyorsa, ondan hoşlanmadığını belli etmek şartıyla meclise iştirâki câizdir. Allah için buğzetmek bâbında anlattığımız gibi...

Şâyet meclisde bâzı nâdir hikâyeler ve garîb şeylerle halkı güldüren bir kimse varsa, yalan ve fâhiş sözleri ile güldürüyorsa, meclisine iştirak caiz değildir. Mecliste bulunmuşsa, onu red ve inkâr etmesi vâciptir. Şâyet şaka ve latîfe yolu ile olur, fâhiş tâbirler kullanmaz ve yalan söylemezse, bu gibi mecliste oturmak mübâhtır. Bununla beraber devâmlı olarak bu gibi yerlerde bulunmak mübâh olamaz. Her söz ki yalan olduğu meydandadır ve onunla olduğu gibi kandırmak niyetinde değildir. Bu da münkerâttan sayılmaz. Meselâ: "Sizi yüz kere aradım, size bin defa tekrar ettim." ve benzeri sözler gibi... Bunu söyleyenin gerçekten yüz kere aradığını veyâ bin kere tekrar ettiğini demek istemediği âşikârdır. Bu şekil konuşma adâlete mâni değildir ve bu adamın şehâdeti de reddedilmez. Mübâh olan şaka ile mübâh olan yalanın dereceleri **"Rub'-ı Mühlikât"**tan olan **"Âfât-ı Lisân"** bahsinde gelecektir.

Ziyâfetin münkerlerinden birisi de yemekte ve binâda isrâftır, bu da münkerdir. Belki malda iki türlü münker vardır. Birisi malı kaybetmek, diğeri de isrâf etmektir. Malı zıyaa (kayba) uğratmak, boş ve faydasız yere onu yok etmektir. Bir maksatla olmayarak elbiseyi yakmak, yırtmak, binayı yıkmak, malı denize atmak ve bu mânâda olan malı, içki, çalgı ve muhtelif fesat yollarında

harcamak gibi... Zîra bunlar şer'an haram olan faydalardır. Şer'an haram oldukları için bu faydalar yok sayılır. İsrâf, bâzen serveti kötü yollarda harcamak ve bâzen de mübâh olan yerlerde lüzumundan fazla sarfetmek mânâsında kullanılır. Buradaki fazlalık vaziyete göre değişir. Meselâ çoluk çocuk sâhibi bir adamın, yalnız yüz altını vardır. Âile efrâdının geçimi bu paraya bağlıdır. Onun bu parayla bir ziyâfet vermesi isrâftır. Onu bundan men etmek vâciptir. Nitekim Allahü Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا

"Elini alabildiğine açıp, elinde ve avucunda ne varsa harcama, sonra melûm ve mahsûr kalırsın." (İsrâ suresi, 17/29) Bu âyet-i celîle, Medîne'de bir adam hakkında nâzil olmuştur. Bütün malını dağıttı, çoluk çocuğuna bir şey bırakmadı. Onlar da "Bizim geçimimizi ver." diye kendini sıkıştırdılar. Yine Allahü Teâlâ:

وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا، إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ

"Ve fazla isrâf edip malını dağıtma. Zîra müsrifler, şeytanların kardeşleridir." (İsrâ suresi, 17/27) buyurmuştur. Diğer âyet-i celîlede şöyle buyurmuştur:

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا

"Onlar ki infâk ederken ne isrâf ne de imsâk ederler." (Furkan suresi, 25/67) Bu yollardan birisiyle edilen isrâf inkâr edilir ve kadının (hâkim) onu bu işten men etmesi vâcip olur. Ancak adamın çoluk çocuğu yok, tek başına yaşayan kimselerden ise o hayır yoluna bütün malını harcayabilir. Fakat âile efrâdı olan kimsenin bütün servetini infâk etmesi doğru değildir. Yine bunun gibi, bütün malını duvarların nakışına ve inşâatını süslemeye harcaması da isrâftır. Zenginler için bu haram değildir. Zîra süs, güzeldir. Hattâ câmilerin bile kapı ve tavanları süslenir. Hâlbuki bu süslemenin bir süs olmaktan başka faydası yoktur. Evler için de hüküm budur. Güzel elbise ile süslenmekte ve yemekleri süslemekte de hüküm böyledir. Kişinin mâlî imkânına göre isrâf olurlar.

Bu gibi münkerler pek çoktur. Hepsini saymak mümkün değildir. Sultanların saraylarını sûfîlerin tekkelerini, toplantı ve mahkeme yerlerini de bunlara benzetebiliriz. Hiç bir yer mahzurlu münker ve mekrûhtan hâlî değildir. Bütün

münkerâtı anlatmak, bütün şer'î hükümleri tafsîlâtı ile bilmeyi iktizâ eder. Biz bu kadarı ile iktifâ edelim.

AMME MÜNKERÂTI

Bilmiş ol ki: Bu zamanda hangi memlekette ve ne hal üzere olursa olsun evinde otursa bile herkes evinde oturup, insanları öğretmediği, onları irşâd edip onlara doğruyu göstermediği için mesûldür. Çünkü şehirlerde bile insanların çoğu namaz meselelerine dâir şer'î hükümlerin câhilidir. Nerde kaldı ki köylüler...

Köylülerin bir kısmı bedevî, bir kısmı Kürt ve bir kısmı göçebe Türkler ve benzeri kimselerdir. Köylerde ve şehirlerin her mahalle ve mescidinde insanlara dînlerini ve şer'î hükümleri öğretecek bir fakîhin bulunması vâciptir. Farz-ı aynı yerine getirip, farz-ı kifâyeyi edâ etmeye hazırlanan her fakîhe, bulunduğu şehir civârındaki köylere gidip oraların halkını irşâd etmek vâciptir. Azığını beraberinde götürerek onların yemeklerini yemeden onları dînî hükümlerde irşâd etmelidir. Çünkü bedevî ve benzerlerinin çoğunun yediği, gasbettiği servettir. İçlerinden bir tânesi bu vazîfeyi üzerine alırsa, diğerleri mesûliyetten kurtulur.

Aksi halde bundan herkes mesûldür. Âlim tebliğe çıkmadığı için câhil de öğrenmediği için mesûldür. Namazın şartlarını bilen her avâm, bunları bilmeyene öğretmek mecbûriyetindedir. Aksi halde o da günâhta ortaktır. Biliyoruz ki, insan şer'î hükümlerin bilgini olarak doğmaz. Öğrenmekle yetişir. Öğretmek, bilginlerin borcu olduğuna göre, bir meseleyi bilen, kimse o meselenin âlimidir, onu öğretmesi vâciptir.

Ömrüme yemin ederim ki, fakîhlerin günâhı daha büyüktür. Zîra bu hususta onların selâhiyetleri daha geniştir. O, meslekî bakımdan bu işe daha lâyıktır. Çiftçi zirâatini yapmasa geçim atâlete uğrardı. Fakîhler de bu mesleği seçtiler, bunu atâlete uğratmamak için halkı islâh etmeye çalışmalıdırlar. Fakîhin sanatı da Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den öğrendiklerini öğretmektir. Âlimler, peygamber manevî vârisleridir. Onların, evlerinde oturup câmilere gitmemeleri doğru olmaz. Zîrâ o, insanların ibâdetlerini güzelce yaptıkları kanâatindedir. Bu konudaki eksikleri bilerek evde nasıl durabilir? Bunu bilince emr-i mâruf ve nehy-i münker için çıkması vâcip olur. Bunun gibi sokakta devamlı veyâ muayyen saatlerde bir kötülük işlendiğini bilen ve bunu önlemeye muktedir olan kişinin evde oturmak sûretiyle kendini bu işten iskât etmesi câiz değildir. Evden çıkıp düzeltmesi lâzımdır. Şâyet icrâ edilen kötülüğün ancak bir kısmını düzeltebilecek güçte ise düzeltemeyeceği kısmını görmemek maksadıyla evinden

çıkmaması yine doğru değildir. Çünkü gücünün yettiğini düzeltmek maksadı ile çıktığı zaman, gücü yetmediği kötülüğü görmesinde beis yoktur. Yasak olan, sahîh bir arza dayanmayan münkeri müşâhede için çıkmaktır.

Her Müslüman'a farz olan, önce haram olanları terk edip, farzları yerine getirmek sûretiyle kendini islâh etmektir. İkinci derecede âile efradı gelir. Onları da irşâd ve ıslâh ettikten sonra sırasıyla komşularını, mahalle halkını, bulunduğu kasabayı ve sonra şehir civârındaki insanları ve daha sonra da uzakta ve hattâ dünyanın öte ucunda yaşayanları irşâd ve îkaz eder. Yakında olan kimse bu vazîfeyi görürse, uzak-yakın herkes mesûldür. Yeryüzünde dînî farîzalardan bir tânesini bilmeyen bir câhil bulundukça, oraya gidebilenden mesûliyet düşmez. Diğer teferruat ile uğraşıp, ilmin derinliklerine dalarak ender lâzım olacak meseleler ile zamanını kaybetmesi doğru olmaz. Bu bir vazîfedir ki, bunu ancak farz-ı ayın veyâ daha mühim bir farz-ı kifâye ile uğraşmak durdurabilir.

Namaz kısmının "Ta'dîl-i Erkân" bahsine bakınız.

Rasûl-i Ekrem'in iki müezzini vardı. Bunlardan birisi olan Hz. Bilâl sabâh vaktinden evvel ezanı okurdu. Diğeri de Ümmü Mektûm idi ki, vakit girdikten sonra okurdu.

Şâfiîlerde lâzımdır. Hanefîlerde ise yalnız parayı ödemek sûretiyle malı almak câizdir. (Mütercim)

Bütün bunlar Şafiî mezhebindedir. Hanefilerde yenilip içilmeyen kapların altın veyâ gümüş olmalarında, minderlerin ipekten yapılmış bulunmalarında beis yoktur.

DÖRDÜNCÜ BAB: ÂMİRLERE EMR-İ MÂRUF VE NEHY-İ MÜNKER

Emr-i mârufun derecelerini anlatmıştık. Bunlar târif, vaaz, sözde haşin davranmak ve cebir kullanmak sûretiyle yola getirmek olmak üzere dört şeydir. Sultanlara karşı emr-i mârufta yalnız bunlardan birinci ve ikinci dereceleri tatbik mümkündür. Onlar da târif ve va’z u nasîhattir.

Sultanları kahrile men etmeye çalışmak, maiyyetinin kârı değildir. Çünkü bu şekil davranış, fitneyi tahrîk eder ve kötülüğü hazırlar, bunun zararı kârından büyük olur. Sözde haşin davranmak: “Ey zâlim! Ey Allah’tan korkmaz!” ve benzeri sözleri sarfetmek ise şâyet fitneyi uyandıracak ve zararı başkasına da sirayet edecekse, câiz değildir. Yalnız söyleyen için tehlikeli ise câiz ve belki de mendûbdur. Selef kendi hayatlarını nazar-ı îtibâra almadan ve uğrayacakları türlü işkencelere aldırış etmeden, sultanların hatâlarını açıklayarak onları red ve inkâr etmişlerdir. Çünkü onlar bu yolda ölmenin bir şehâdet olduğunu bilirlerdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

خَيْرُ الشُّهَدَاءِ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ ثُمَّ رَجُلٌ قَامَ إِلَى

رَجُلٍ فَأَمَرَهُ وَنَهَاهُ فِي ذَاتِ اللهِ فَقَتَلَهُ عَلَى ذٰلِكَ

“ *ehîdlerin en makbulü Abdülmuttalib oğlu, sonra Allah uğrunda bir hükümdâra emr-i mâruf ve nehy-i münkerde bulunduğu için hükümdâr tarafından öldürülen kimsedir.”* [432] buyurmuştur. Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ

“En üstün cihâd, zâlim sultana kar ı hak sözü söylemektir.” Peygamberimiz Ömer b. Hattâb’ı (r.a.) tavsîf ederken de şöyle buyurmuştur:

قَرْنٌ مِنْ حَدِيدٍ لَا تَأْخُذُهُ فِي اللهِ لَوْمَةُ لَائِمٍ

“Demirden bir kale, yericilerin yermesine aldırmaz.” [433] Yalnız Tirmizî’nin zayıf sened ile Hz. Ali’den (r.a.) rivâyetinde: *“Allah Ömer’e rahmet etsin, acı da olsa o doğruyu söyler. Doğruyu söylemesi kendisine bir dost bırakmamı tır.”* Şeklindedir.

Ne zaman ki, dînde salâbeti olanlar, en makbul sözün zâlim sultana karşı hakkı müdâfaa olduğunu ve bu husustaki haberlere dayanarak bu uğurda ölenlerin şehîd olduklarını bildiler, kendilerini bu yola vererek Allah rızâsı uğrunda türlü azâb ve işkencelere dayandılar.

Sultanlara emr-i mâruf ve nehy-i münker etmenin yolu, seleften rivâyet edildiği gibi olmalıdır. Bunların bir kısmını "**Helâl ve Haram Kitâbı**"nda sultanların huzuruna girmek bâbında anlattık. Burada da vaazın ve onları red ve inkârın usûl ve keyfiyetini bildiren bâzı hikâyelerle kifâyet edelim.

Bunlardan biri Kureyş'in Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i öldürmek istedikleri zaman Ebû Bekir (r.a.)'in bunu önlemesidir. Şöyle ki: **Urve'**den rivâyet edildiğine göre, Urve, Abdullah b. Amr'a:

– "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e bu kadar husûmet besleyen Kureyş'in eline hiç fırsat geçti mi?" diye sordu. Abdullah:

– "Evet. Bir gün Kureyş ileri gelenleri Kâbe'de Hicir denen yerde toplanmış oturuyorlardı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) hakkında söz açarak: "Bu nedir? Biz buna yaptığımız sabrı kimseye yapmadık. Bu adam bize akılsız dedi. Atalarımız hakkında kötü söyledi. Dînimize dokundu. Bizi birbirimizden ayırdı. İlâhlarımıza kötü söyledi. Bütün bunlara rağmen biz buna karşı büyük sabır gösterdik." dediler.

Bunlar böyle konuşurken Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de çıkageldi ve Hacer-i Esved'i selamlayarak tavafa başladı. Birinci şavtın sonunda onların yanına gelince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e kötü sözler söylediler. Râvî diyor ki: Ona kötü söyledikleri, yüzünden biliniyordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yanlarında durmadan geçti. İkinci dönüşünde de aynı şekilde oldu. Üçüncü dönüşünde yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e dil uzatmaları üzerine, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

"İ te geldim, beni öldürün. Beni öldürmeniz için size gelmi bulunuyorum." dedi. Bunu deyince hepsinin sanki başları üzerine ağır bir yük binmiş gibi kafalarını yere eğdiler ve en şiddetlileri bile en güzel söz ile Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i oradan uzaklaştırmak istedi:

– "Yâ Ebe'l-Kasım! Biz deli mi olduk, güle güle yoluna devâm et." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de oradan ayrıldı. Ertesi gün ben de aralarında bulunduğum halde yine aynı yerde toplandılar. Birbirlerine: "Dün ne oldu gördünüz mü? Siz ona ne dediniz, o size nasıl mukabelede bulundu?" gibi sözler konuşurken, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yine çıka geldi. Onu görünce yabancı bir adam gibi etrafını sardılar ve:

– "Bizim büyüklerimiz ve dînimiz hakkında şöyle şöyle söyleyen sen misin? Yâni bu sözleri sen söyledin mi?" dediler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *“Evet. Onları söyleyen benim.”* buyurdu. Râvî diyor ki; bu arada biri hemen Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’i yakasından yakaladı. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a.) hemen ağlayarak ayağa kalktı:

– “Yazıklar olsun size! “Rabbim Allah’tır.” diyen bir kimseyi öldürmek mi istiyorsunuz? Onu nasıl ödüreceksiniz?” dedi. Bu sözü duyunca Kureyşîler hemen etrafından dağıldılar.

Diğer rivâyette **Abdullah b. Amr** diyor ki: Biz Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ile Kâbe civârında otururken Ukbe b. Ebû Muayt gelerek Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in ensesinden yakaladı ve Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’i elbisesi ile boğmaya başladı. Hemen Ebû Bekir (r.a.) adamın eteğinden alarak onu öteye itti ve “Rabbim Allah’tır diyen kimseyi öldürmek mi istiyorsunuz? Hâlbuki o size açık mûcize ve delîllerle geldi.” dedi.[434]

Yine rivâyete göre **Muâviye** (r.a.) verilmesi gereken bâzı atıyyeleri sâhiplerine verdi. Bir gün hutbe îrad ederken **Ebû Müslim el-Havlânî**[435] ayağa kalkarak: “Bu mal, ana ve babandan sana kalmadığı gibi senin de emeğinle elde ettiğin bir servet değil, bunu hak sâhiplerine vermen lâzımdır.” dedi. Bunun üzerine, Muâviye cemâate: “Yerinizden ayrılmayın.” diyerek minberden indi ve kısa bir müddet kaybolduktan sonra tekrar mescide gelerek minbere çıkıp dedi ki:

“- Ebû Müslim, beni kızdıracak şekilde konuştu ve hakîkaten benim canım da sıkıldı. Hâlbuki ben Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’den şöyle buyurduğunu duydum:

اَلْغَضَبُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالشَّيْطَانُ خُلِقَ مِنَ النَّارِ وَإِنَّمَا تُطْفَأُ

النَّارُ بِالْمَاءِ فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَغْتَسِلْ

“Gadab ve hiddet eytandandır, eytan ise ate ten yaratılmı tır. Ate de su ile söndürülür. Sizden biriniz kızdığı vakit yıkansın.”

“Ben de gittim yıkandım ve geldim; hiddetim teskîn edildi. Doğrusu Ebû Müslim haklıdır. Bu mal anne ve babamın olmadığı gibi, benim de emeğimin mahsûlü değildir. İnşâallah yarın hakkınızı almaya geliniz.” dedi.

Yine **Dabbe b. Muhsan el-Anzî**’den rivâyete göre, bu zât diyor ki: “Ebû Mûsa el-Eş’arî **Hz. Ömer** tarafından Basra’da başımıza emir tâyin edilmişti. Bu zât hutbe îrâd ettiği vakit, Allah’a hamdeder, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e salât ve selâm getirir, sonra da Hz. Ömer’i övmeye başlardı. Bunun bu hali benim canımı sıktı. Bir gün hutbesinde:

– “Sen ne yapıyorsun? Hz. Ömer’i, Hz. Ebû Bekir’e tafdîl ediyorsun, niye onu

anmadan Ömer'e geçiyorsun?" dedim. O, benim söylediklerimi bir araya toplayarak bir yazı ile beni Ömer'e şikâyet etti ve şikâyetinde; hutbe esnâsında kendisine müdâhale ettiğimi yazdı. Hz. Ömer de beni istetti. Ben de Ömer'in huzuruna gittim. Kapıyı çaldım, bizzat kendisi kapıya geldi ve kim olduğumu sordu. Ben de kendimi takdim edince, Hz. Ömer:

– "Sana merhaba etmiyorum ve senin burada ehl-i beytin yoktur." dedi. Ben de:

– "Rahatlık, huzur ve saâdet Allah'tandır. Ehl-i beyte gelince; zâten ne malım var, ne de çoluk çocuğum." dedim ve devamla:

– "Hiç bir suç ve günâhım olmadan beni tâ Basra'dan buraya niçin getirttin ve huzurumu neden selbettin?" diye kendisine sordum: O da:

– "Sen benim vâlime ne yaptın?" diye sordu. Ben de meseleyi olduğu gibi anlattım:

– "Bu adam tavır ve hareketi ile seni Ebû Bekir'den (r.a.) üstün göstermeye çalışıyor." dedim. Meseleyi anlatınca, Hz. Ömer ağlayarak yere kapandı:

– "Vallahi sen haklısın, beni affeder misin? Allah da seni affetsin." dedi. Ben de:

– "Allah seni ve bizi affetsin, ey mü'minlerin emîri!" dedim. Yine Ömer (r.a.) ağlayarak yerlere serildi:

– "Vallahi, Ebû Bekir'in bir gece ve günü Ömer ve Ömer'in bütün aile efrâdından hayırlıdır. İster misin Ebû Bekir'in o gecesini sana anlatayım? dedi. Ben de:

– "Anlat ya Ömer." dedim. Hz. Ömer:

– "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile Mekke'den gece vakti ayrılıp Medîne'ye göç etmek üzere yola çıktığı zaman, Ebû Bekir bâzen Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in önüne, bâzen ardına, bâzen sağına ve bâzen de soluna geçerek yürürdü. Bunu gören Rasûl-i Ekrem Ebû Bekir'e:

– "Niçin böyle yapıyorsun?" diye sordu. Hz. Ebû Bekir:

– "Yolda pusu kurduklarını düşünür, bunun için öne geçerim, bazen arkadan takip eder ve yine bu gibi sebeplerle sağ ve solunuza dolaşırım ve sizi korumak için böyle yaparım." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) o gece parmak uçları üzerine yürüdü ve parmakları soyuldu, ezildi ve incindi. Hz. Ebû Bekir bunu görünce Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i omuzlarına aldı ve mağara kapısına kadar götürdü, yere koyduktan sonra:

– "Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, mağarayı önce kendim kontrol etmeden sizi içeri koymam. Orada bir şey varsa zararı bana dokunsun." dedi ve içeri girdi. Kontrolünü yaptıktan sonra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i mağaraya aldı. Mağara içinde yılan ve benzeri zararlı haşereler bulunan

delikler vardı. Ebû Bekir ayaklarını deliklere tıkadı ve haşereler Ebû Bekir'in ayağını ısırdılar ve acısından Ebû Bekir'in akan gözyaşları Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yanaklarına dökülüyordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– "Korkma, Allah bizimledir." buyurdu. Allahü Teâlâ Resülüne huzur ve Ebû Bekir'e de sükûnü nasip etti. İşte anlatmak istediğim gece bu gece idi.

Gündüzüne gelince: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in irtihalinde, kabîlelerin çoğu irtidâd etti. Bâzıları, namaz kılarız fakat zekât vermeyiz, dediler. Nasîhat maksadıyla Ebû Bekir'in yanına gittim ve "Bunlara karşı yumuşak davran ve vaziyeti idâre et." dedim.

"Bunlar câhiliyet devrinde cebbar, İslâmiyet'te ise korkak, böyle şey olmaz. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in irtihâli ve vahyin kesilmesi ile onları azdıran sebep nedir? Vallahi, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e verdikleri bir oğlağı bana vermezlerse onlarla harbederim." dedi. Ve öyle oldu. Kendisi cidden isâbet etmişti. İşte günü de budur, dedi. Sonra Ömer, Ebû Mûsa'ya, kendisini yeren bir mektup yazdı.

Esmâî[436] anlatıyor: **Atâ b. Ebî Rabah**[437] Emevilerden Abdülmelik b. Mervan'ın huzuruna çıktı. Abdülmelik muhteşem bir vaziyette kürsüsünde oturuyor, her kabîlenin ileri gelenleri etrafında toplanmış, bu da Mekke'de hac mevsimine tesadüf etmişti. Atâ'yı görünce hemen onu yanına alarak köşküne oturttu ve ne istediğini kendisinden sordu. O da:

– "Ey mü'minlerin emîri! Allahın ve Rasûlü'nün hareminde Allah'tan kork ve bu Harem-i Şerifleri îmar eyle. Muhacir ve ensâr çocukları hakkında da Allah'tan kork. Zîra sen bu mecliste onların sayesinde oturdun. Ayrıca serhâdlerde bulunanların da haklarına riâyet et. Zîra onlar Müslümanların kalesidir. Müslümanların idâresini araştır. Çünkü onlardan yegâne mesûl olan sensin. Kapındakilerin hakkına riâyet et. Kapına gelenlere kapını kapama." dedi. Abdülmelik:

– "Başüstüne, senin dediklerini yerine getireceğim." dedi. Sonra oradan kalktı ve giderken Abdülmelik kendisini yakalayarak:

– "Senin bizden istediklerinin hepsi başkaları nâmınadır. Biz bunlara söz verdik. Fakat kendi nâmına bir istekte bulunmadın, kendin ne istiyorsun?" dedi. O da:

– "Hayır, ben insanlardan bir şey istemem." dedi ve oradan ayrıldı. Bunun üzerine Abdülmelik:

– "Zâten seni şereflendiren ve yücelten bu halindir." dedi.

Rivâyete göre; bir gün **Velid b. Abdülmelik** kapıcısına: "Kapıda dur ve oradan ilk geçen zâtı huzuruma getir, onunla konuşalım." dedi. Kapıcı bir müddet

bekledikten sonra oradan **Atâ b. Rabah**'ın geçmekte olduğunu gördü fakat kapıcı bunu tanımıyordu. Ona: "İhtiyâr! Emîru'l-Mü'minîn seni çağırıyor, içeri buyur." dedi ve Atâ da içeri girince:

– "Ey Velid! Sana selâm." dedi. Velid kapıcıya kızdı: "Ben sana bir adam gönder sohbet edelim dedim. Sen ise Allahın bana revâ gördüğü emirü'l-mü'minîn unvânını bile çok gören bir adamı huzuruma getirdin." dedi. Kapıcı da, "Başka bir gelen olmadı, ne yapayım?" dedi. Sonra da Atâ ile sohbete başladı. Atâ sohbeti esnâsında Velid'e:

– "Cehennemde **Hebheb** adında bir vadi var. Zâlim hükümdârlar orada yanacaklar." dedi. Bunu duyan Velid, kapının eşiği önünde oturuyordu, hemen bayıldı ve yere düştü. Ömer b. Abdülazîz:

– "Emîr'i öldürdün." dedi. Bunun üzerine Atâ, Ömer'in bileğini sıkıca kavradı:

– "Ey Ömer! İş ciddidir, şakaya gelmez." dedi ve oradan ayrıldı. Ömer diyor ki: "Elimi öyle kuvvetli sıkmıştı ki, bir sene acısı elimden çıkmadı."

Zamanın edebiyatçı, akıllı ve fasîhlerinden sayılan İbn Ebî Şümeyle, Abdülmelik b. Mervan'ın huzuruna girdi. Abdülmelik kendisine:

– "Konuş, dinleyelim." deyince, O:

– "Ne konuşalım? Ben biliyorum ki, Allah için olmayan her sözde vebal vardır." dedi. Bunun üzerine Abdülmelik, ağlayarak:

– "Olsun, insanlar birbirine va'z u nasîhatta bulunurlar. Sen de bize nasîhat et." dedi. Adam da:

– Ey emîrü'l-mü'mînin! Kıyamet acılarını tatmaktan ve eziyetlerinden, ancak nefsinin arzuları hilâfına Allahın rızâsını kazananlar kurtarır; başka kimse kurtaramaz." dedi. Abdülmelik ağlayarak:

– "Bu cümleleri bir levha halinde ölünceye kadar gözümün önünde bulunduracağım." dedi.

İbn Âişe'den rivâyet edildiğine göre; bir gün Haccac, Basra ve Küfe fakîhlerini dâvet etti, hepimiz huzuruna girdik. En son gelen **Hasan-ı Basrî** oldu. Haccac:

– "Hoş geldin, ey Ebû Sa'îd, yaklaş bana, dedi ve köşkünün yanında bir koltuğa kendisini oturttu. Haccac ile sohbete başladık. Hz. Ali hakkında söz açtı ve aleyhinde konuştu. Biz de onun keyfine uyarak aleyhinde konuştuk. Çünkü kötülüğünden korkuyorduk. Hasan-ı Basrî ise elini ısırmış sükût etmiş bir vaziyette duruyordu. Bunun farkına varan Haccac:

– "Ya Ebâ Sa'îd! Sen yine sükût ediyorsun, konuşsana." dedi. Hasan-ı Basrî:

– "Ne söyleyeyim?" diye sordu. Haccac:

– "Şu Ebû Türâb, yâni Hz. Ali hakkındaki fikrini söyle." dedi. Hasan-ı Basrî de:

– "Ben Allahü Teâlâ'nın:

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ

الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى

الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ

لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ

"Senin (arzulayıp da şu anda) **yönelmediğin kıbleyi** (Kâbe'yi) **biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenden ayırdetmemiz için kıble yaptık. Bu, Allahın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zîra Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir."** (Bakara suresi, 2/143) buyurduğunu biliyorum.

Ali ise iman ile hidâyet bulan kimselerdendir. Ben derim ki: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in amcazâdesi, damadı, en sevgilisi ve birçok iyiliklerin sâhibi bir zâttır. Ne sen ve ne de başka biri bu vasıfları ondan kaldırabilir ve aralarına girebilir. Yine derim ki: Şâyet Ali'nin bir kötülüğü varsa, Allah ona yeter, yâni cezâsını verir. Vallahi, Ali aleyhinde bundan başka bir söz bulup söyleyemem." dedi.

Haccac'ın rengi değişti ve suratı ekşidi dargın bir halde köşkünden kalkıp arkasındaki evine girdi. Biz de oradan ayrıldık.

Amr-i Şa'bî diyor ki: Hasan-ı Bâsrî'nin elinden tuttum ve: "Emîri kızdırdın." dedim. **Hasan-ı Basrî**: "Ey Âmir! Benden uzaklaş, insanlar seni Kûfe'nin biricik âlimi tanıyorlar. Sen ise insan şeytanlarından birinin yanına geldin, onların keyfine uyarak arzularına göre konuşmaya başladın. Yazıklar olsun, hiç mi Allah'tan korkmadın? Her söylediğine "Evet" diyorsun, böyle şey olur mu?" deyince, Ebû Âmir:

– "Ben mecbûriyet karşısında bilerek böyle söylüyorum." dedi. Hasan-ı Basrî:

– "Bilerek böyle konuşman, senin için daha kötüdür." dedi. Diğer bir rivâyette; Haccac, Hasan-ı Basrî'yi çağırdı ve:

– "Allah onları mahvetsin. Para uğrunda Müslümanları öldürdüler diyen sen misin?" deyince, Hasan:

– "Evet, ben söyledim." dedi. Haccac:

– "Niçin söyledin?" diye sordu. Hasan:

– "Çünkü Allahü Teâlâ, bildiklerini söyleyip gizlemeyeceklerine dâir âlimlerden söz almıştır." dedi. Bunun üzerine Haccac:

– “Sesini kes, diline sâhip ol. Bir daha senden böyle sözler duymayayım; yoksa kelleni vücûdundan ayırırım.” dedi.

Yine hikâye olunduğuna göre, **Halid ez-Ziyâd**’ı[438] Haccac’a getirdiler. Hacac:

– “Halid sen misin?”

– “Evet, benim. Ne soracaksan sor; çünkü ben makam denen mevkîde üç hususta Allah’a söz verdim. Birincisi, sorulana doğru cevap vereceğim. İkincisi, belâya sabredeceğim. Üçüncüsü de âfiyete şükredeceğim.” dedi. Haccac:

– “Benim hakkımdaki görüşün nedir?”

– “Sen muhakkak ki, yeryüzünde Allahın bir düşmanısın. Haramın perdesini yırtan ve bâtıl töhmet üzerine kan akıtan bir zâlimsin.”

– “Hükümdâr **Abdülmelik b. Mervan** hakkındaki görüşün nedir?”

– “O, senden daha büyük bir mücrimdir. Sen ise onun günâhlarından birisisin.” Bunun üzerine Haccac:

– “Buna şiddetli bir işkence yapın.” dedi. Ve şiddetli işkenceler netîcesinde kamışı yukardan aşağı ikiye bölerek etlerini arasına sıkıştırdı ve kamçı ip ile sıkıca bağlayarak vücûdunu didik didik ederek etlerini parça parça kopardılar. Artık nefes saymakta olduğunu Haccac’a haber verdiklerinde:

– “Atın onu sokağa.” dedi. Kendisi bu işkenceye karşı katiyyen sesini çıkarmadı. Bu manzarayı haber veren Câfer diyor ki: Yanına gittim, benden bir yudum su istedi ve suyu içince öldü. Henüz 18 yaşında idi. Allah rahmet etsin.

Rivâyete göre: Emevîlerin Irak vâlilerinden olan **Ömer b. Hebire** Basra, Küfe, Medîne ve Şam’ın fakîh ve kurrâlarını dâvet etti ve onlara bir şeyler sordu. Bütün sorularına **Âmir-i Şa’bî** cevâp verdi ve onun her fenne dâir bilgisi olduğunu gördü. Sonra da **Hasan-ı Basrî**’ye dönerek ona sormaya başladı. Sonra burada iki kişi var, birisi Kûfeli Şa’bî, diğeri de Basralı Hasan. Bunlar kalsın, diğerleri çıksın diye emretti ve böyle oldu. Bu üç kişi baş başa kaldı. Vâli Şa’bî’ye dönerek:

– “Ben emîrü’l-mü’minînin emniyet ettiği bir kimse olup Irak vâlisi bulunmaktayım. Ona itaat ile memûrum. Emrimde pek çok memûr vardır. Haklarına riâyet borcumdur. Ben onları korumak ve öğütle hallerini düzeltmek isterim. Etraftan bana aleyhlerinde şikâyetler gelir. Ben de onların istihkaklarının bir kısmını keser ve hazînede alıkorum. Maksadım onların vaziyetini düzeltmek ve nihâyet haklarını kendilerine vermektir. Mü’minlerin emîri bunu duyunca bu kesintilerin kendilerine verilmemesini bana emretti. Ben ise emîr kuluyum. Halîfenin emrine isyân edemeyeceğim gibi, bu hükmü yerine getirmek de benim için zor olacaktır. Ne dersiniz? Bu hususta ne yapmalıyım?”

diye sordu ve:
– “Niyetimi anlattım.” dedi. Şa’bî diyor, ben de dedim ki:
– “Allah emîri ıslâh etsin. Sultan bir baba, sen de onun evlâdı gibisin. Baba evlâdı hakkında isâbet ettiği gibi hatâya da düşebilir. Yâni sen onun emrine itâat etmelisin.” dedi. Bunu duyan vâli sevindi, hoşuna gitti ve yüzünde neşe eseri gözüktü:
– “Allah’a hamd ederim.” dedi. Sonra Hasan-ı Basrî’ye dönerek:
– “Yâ Ebâ Saîd! Siz ne buyurursunuz?” diye sordu. Hasan-ı Basrî:
– “Ben vâlimizi dinledim.” diyor ki; ben mü’minlerin emîrinin emîni ve Irak’ın vâlisiyim, ona itaate memûrum. Emrim altında birçok memurlar var, onların hakkını korumak, onlara öğüt vermek vazîfemdir. Doğrudur. Onların hakkına riâyet senin borcun ve onları nasîhatle düzeltmek vazîfendir. Zîra ben Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in fetih gününde Müslüman olan arkadaşı ve Hz. Osman zamanında Horasan’a gazâya gidip Sicistan’ı ve Kâbil’i fetheden, sonra Basra’da 50 Hicrî’de ölen Abdurrahman b. Semure el-Kureşî’den işittim ki, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنِ اسْتَرْعَى رَعِيَّةً فَلَمْ يَحُطْهَا بِالنَّصِيحَةِ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ

“Kimin emrine memûr verilir ve kendisi âmir olur da onlara gerekli nasihatta bulunmazsa, Allah cenneti ona haram eder.” [439]

Yine valimizin, onları düzeltmek için bâzen maaşlarından keserim, hâlbuki parayı yine onlara vereceğim; fakat bunu duyan halife paralarını verme diye emretti. Ben, ne halîfeye isyân edebilirim ne de bu hükmü yerine getirebilirim, dediğini dinledim.

Bilmiş ol ki: Allahu Teâlâ’nın hakkına riâyet, emîrü’l-müminînin hakkına riâyetten daha mühimdir. Allahü Teâlâ emirden daha çok itâate lâyıktır. Yaratana isyân lâzım gelen yerde yaratığa itâat edilmez. Emîrü’l-mü’mininin mektubunu Kur’ân ile karşılaştır. Allâh’ın kitâbına uygun ise onu kabul et ve gereğini yap. Allâh’ın kitabına uymuyorsa ona kıymet, verme. Ey Hebîre’nin oğlu, Allah’tan kork, bir gün Azrâil seni tepeden yakalar. Bu saltanatından alır, bu geniş sarayından çıkarır, dar bir mezara sokar, senin bu vâliliğin ve dünyalığın arkada kalır. Rabbına arzedilir ve amelin ile baş başa kalırsın. Ey Hebîre’nin oğlu, Allah seni Yezid’den korur. Fakat Yezîd seni Allah’tan koruyamaz. Allahın emirleri bütün emirlerin üstündedir. Allah’a isyân lâzım gelen yerde kula itâat edilmez. Ben seni mücrimleri kaplayacak olan Allahü Teâlâ’nın azâbı ile korkuturum.” dedi. Bunu dinleyen vâli:

– “İhtiyar, kendine gel. Mü’minlerin emîrine dil uzatma. Zîra o ilim, hikmet ve fazîlet sâhibi bir insandır. Allahü Teâlâ onu ve niyetini bildiği için, onu bu makama yükseltti.” dedi. Hasan-ı Basrî:

– “Ey Hebîre’nin oğlu! Bir hiddete bir hiddet, bir kamçıya bir kamçı olarak önünde hesâp vereceğin bir gün vardır. Allahü Teâlâ senin yaptığını biliyor. Ey Hebîre’nin oğlu. Senin, sana dînin uğrunda öğüt verip seni âhiretin hususunda ikazda bulunan bir kimseyi dinlemen; seni aldatıp emîre düşüreni dinlemenden daha hayırlıdır.” dedi. Vâli, rengi bozulmuş ve suratı ekşimiş olduğu halde oradan ayrıldı.

Şa’bî, Hasan-ı Basrî’ye:

– “Valiyi kızdırdın ve canını sıktın; bizi de hediyeden mahrum ettin. Niçin böyle yaptın?” dedi. **Hasan-ı Basrî**:

– “Başımdan defol!” dedi. Ve ben de birçok hediyelerle Hasan-ı Basrî’nin gönlünü almaya çalıştım. Bizim ona hürmet etmek vazîfemiz idi. O bize hakaret etti. Ama onu biz hak etmiştik. Âlimler arasında Hasan-ı Basrî gibi mert birisini daha görmedim. O ne konuştu ise Allah için hiç çekinmeden konuştu. Biz de sultanlar için konuştuk, dedi ve devamla: “Bir daha sultanlar sohbetine gitmemeye karar verdim.” dedi.

Muhammed b. Vâsi, Basra kadısı ve vâlisi olan Bilâl b. Ebû Bürde’nin huzuruna girmişti. Bilâl Muhammed’e:

– “Kader hakkında görüşün nedir?” diye sordu. Muhammed:

– “Etrafındaki mezarlara bak, onlar kader ile meşgul değiller.” dedi.

İmâm Şâfiî’den rivâyete göre, diyor ki: Amcam Muhammed b. Ali bana anlattı ve dedi ki: Abbâsî halîfelerinden **Ebû Cafer Mansûr**’un sohbetinde bulunuyordum. Mecliste İbn Ebî Züeyb[440] de vardı. Hz. Ali’nin torunlarından Hasan b. Zeyd de Medîne vâlisi idi. Gıfârîlerden bâzıları vâli hakkında şikâyetle bulunmak üzere halifeye murâcaat ettiler. Hasan b. Zeyd:

– “Bunları İbn Ebî Züeyb’den sor, ey mü minlerin emîri!” dedi. Halife de ona:

– “Ne diyorsun bunlar hakkında?” diye sordu. Bu zât ise:

– “Bu adamlar, insanlara eziyet eden ve insanlar için bolca dedikodu yapan kimselerdir.” dedi. Bunun üzerine halîfe Gıfârîlere:

– “Dediğini duydunuz ya.” dedi. Gıfârîler:

– “Bir de Hasan b. Zeyd’den ona sor.” dediler. Halife ona:

– “Hasan b. Zeyd hakkında ne diyorsun?” diye sordu. O da: Hasan hakkında haksız hüküm verip nefsinin arzularına uyan bir kimse olduğuna şehâdet ederim.” dedi. Bunun üzerine halife Hasan’a:

– “Söylediğini duydun mu? Bu iyi bir insandır.” deyince Hasan halifeye:

– “Bir de kendini ondan sor.” dedi. Halife de ona:

– “Benim hakkımda görüşün nedir?” diye sordu. Bu zât:

– “Beni affet, bunu benden sorma.” deyince, halife:

– “Allah adına soruyorum; bildiğini söyle.” dedi. Bu zât:

– “Sanki kendini bilmiyormuş gibi bana Allah adına yemin verdirerek soruyorsun.” dedi. Halîfe de:

– “Allah adına bildiğini haber ver.” diye isrâr edince, o da:

– “Ben şehâdet ederim ki, kapında zulüm gözle görülecek şekildedir.” deyince, Ebû Cafer yerinden doğruldu. Kalkarak İbn Züeyb’in kafasına elini koydu, kendine doğru çekti ve:

– “Ben bu makamda oturmasam Fars, Rûm, Deylem ve Türk’ün intikamını senden alırdım.” dedi. İbn Züeyb:

– “Ey mü’minlerin emîri! Ebû Bekir ve Ömer de (Allah onlardan râzı olsun) bu makamda oturdu; hakkı aldı ve onu müsâvî olarak taksim ettiler. Fars ve Rûm’un son şehirlerine kadar zabtettiler. Onların burunlarını kırdılar.” deyince, Ebû Cafer Ebû Züeyb’in başını bıraktı ve:

– “Vallahi senin doğru konuştuğunu bilmesem, senin kelleni vururdum.” dedi. İbn Ebî Züeyb:

– Ey mü’minlerin emiri! Vallahi ben, oğlun Mehdî’den daha çok senin iyiliğini isteyen bir kimseyim.” dedi. İbn Ebî Züeyb oradan ayrıldıktan sonra Süfyân-ı Sevrî ile karşılaştı. Süfyân:

– “Senin bu zâlime söylediklerinden çok memnun oldum. Fakat “oğlun Mehdî” sözünden üzüldüm.” dedi. İbn Züeyb:

– “Allah seni mağfiret etsin, hepimiz hidâyette değil miyiz?” diye cevap verdi.

– “İmâm Evzâî, Abdurrahman b. Amr’dan[441] diyor ki: Ben Beyrut sâhilinde ikamet ediyordum. Halife Ebû Cafer el-Mansûr beni çağırttı. Huzuruna çıktım, selâm verdim. Oturmamı emretti ve ben de oturdum. Sonra bana:

– “Niçin bizden uzakta kaldın? Neden bize uğramıyorsun?” dedi. Ben de:

– “Benden ne istersiniz ki?” dedim. O:

– “Sizin gibilerden ilim öğrenmek ve sizi örnek edinmek isteriz.” dedi. Ben de:

– “Ey mü’minlerin emîri! Size söyleyeceklerime dikkat edin ve bunları unutmayın.” dedim. O da:

– “Nasıl unuturum? Çünkü sizden ben soruyorum ve istiyorum. Bunun için size yöneldim ve sizi buraya kadar getirttim.” dedi. Ben de:

– “Korkarım beni dinlersin. Fakat sonra da dediğimi yapmazsın.” deyince

muhâfızı bana sertçe bağırdı ve kılıcına sarıldı. Halife ona darılarak: "Burası ceza meclisi değil, mükâfat sohbetidir." dedi. Benim de gönlüm ferâhladı ve rahatça söze başlayarak dedim ki:

Ey mü'minlerin emîri! Mekhûl'ün[442], Atıyye b. Bişr[443]den rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

أَيُّمَا عَبْدٍ جَاءَتْهُ مَوْعِظَةٌ مِنَ اللّٰهِ فِي دِينِهِ فَإِنَّهَا نِعْمَةٌ مِنَ اللّٰهِ

سِيقَتْ إِلَيْهِ فَإِنْ قَبِلَهَا بِشُكْرٍ وَإِلَّا كَانَتْ حُجَّةً مِنَ اللّٰهِ عَلَيْهِ

لِيَزْدَادَ بِهَا إِثْمًا وَيَزْدَادَ اللّٰهُ بِهَا سَخَطًا عَلَيْهِ

"Hangi bir kul ki, ona dîni hakkında Allah tarafından bir mev'ıza ve bir öğüt gelirse; o Allah tarafından kendisine gönderilmi bir nîmet ve lütuftur. Onu kabul eder ve gereğini yerine getirirse ne güzel. Kabul etmezse günâhının çoğalması ve Allahın gazabının çoğalması bakımından onun aleyhinde bir delîl olur." [444] Ey mü'minlerin emîri! Yine Mekhûl, Atıyye b. Yâsir'den rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَيُّمَا وَالٍ مَاتَ غَاشًّا لِرَعِيَّتِهِ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ

"Hangi bir vâli mâiyetine hıyânet ettiği halde ölürse, Allahü Teâlâ cenneti ona haram eder." [445] buyurmuştur.

Ey mü'minlerin emiri! Hakkı sevmeyen, Allah'ı sevmemiş olur. Zîra Allahü Teâlâ açık bir Hak'tır. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) e yakınlığın dolayısıyla seni hilâfete seçmek için Müslümanların kalbini yumuşatıp sana doğru çeviren Allahü Teâlâ o Müslümanlara şefkat ve merhâmet ederek onları esirger. Kendi zât-ı kudretiyle onlara yardımcı olur. Allah ve insanlar katında bunlar makbul kimselerdir. Bunların hakkına riâyet, senin başta gelen borcundur. Bunlara karşı âdil davranıp, adaletle hükmetmen ve kusurlarını örtüp düzeltmen vazîfendir. Kapılarını onlara kapama; aranıza perde asma. Onların elindeki varlıklara sevinmeli, onlara isâbet eden musîbetlere üzülmelisin.

Ey mü'minlerin emîri! Sen kızıl ve beyaz derili, müslim ve gayr-ı müslim mâliki bulunduğun bütün insanları bıraktın da kendi şahsî işlerinle meşgul oldun. Hâlbuki bunların hepsinin sende hakkı var. Hepsine karşı adâletle hükmetmek senin vazîfendir. Kafile kafile insanlar dirilip de senin onlara getirdiğin belâlardan veyâ onlara yaptığın zulümlerden dâvâcı olarak karşına çıkacakları

zaman halin ne olur? Bunu düşün.

Ey mü'minlerin emîri! **Mekhûl**'un Urve b. Ruvem'den[446] rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in elinde misvâk olarak kullandığı ve münâfıkları korkuttuğu bir değneği vardı. Cebrâil aleyhisselâm Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:

– "Yâ Muhammed! Ümmetinin kalbini kırdığın ve gönüllerini korkuttuğun bu değnek nedir?" dedi.[447] Ya derilerini yaralayıp kanlarını akıtan, memleketlerini harap edip kendilerini sürgün eden ve onları korku ve dehşet içinde bırakanların hali nice olur?

Ey mü'minlerin emîri! Mekhûl'un Ziyad b. Cariye'den[448] o da Habib b. Mesleme'den[449] rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yanlışlıkla kendisini tırmalayan bir bedevîyi kısasa dâvet etti. Yâni ondan hakkını almak istedi. Cebrâil aleyhisselâm Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:

– "Yâ Rasûlallah, ne yapıyorsun? Allahü Teâlâ seni cebbâr ve mütekebbir olarak göndermemiştir." dedi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bedevîyi çağırtarak özür diledi ve kendisinden intikam almasını emrederek: *"Benden kısası al."* buyurdu. Bedevî de:

– "Anam babam sana fedâ olsun yâ Rasûlallah! Ben senden nasıl kısas alırım? Beni öldürsen bile sana her hakkım helâl olsun." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de kendisine hayır duada bulundu.[450]

Ey mü'minlerin emîri! Hakkına râzı ol ve nefsin için Rabbinden emân-dile. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in hakkında:

لَقَيدُ قَوْسِ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا

"Cennetteki yayınızın bir ipi, dünya ve dünyadan olan her eyden hayırlıdır." [451] buyurduğu ve genişliği yer ve gökler kadar olan cennete rağbet et.

Ey mü'minlerin emîri! Bu mülk senden evvelkilere kalsaydı senin eline geçmezdi. Bunun gibi senin de elinde kalmayacak.

Ey mü'minlerin emîri!

مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا

"Bu kitaba ne oldu ki, küçük büyük hiç bir şey bırakmadı hepsini saydı." (Kehf suresi, 18/49) âyet-i celîlesinin tevîlinde deden Abdullah b. Abbâs'ın dediğinden haberin var mı? O dedi ki: "Sağîre" gülümsemek, "Kebîre" ise gülmektir. Yâni maskaralık olarak gülümsemek ve gülmektir. Ya ellerin işlediği

ve dillerin harman ettiği kötülüklerin hali nice olur?

Ey mü'minlerin emîri! Duyduğuma göre Ömer (r.a.): "Fırat kenarında bir oğlak ölse, ondan mesûl olacağımdan korkarım." demiştir. Ya senin minderinde oturup adâletten mahrûm olana göre halin nice olur?

Ey mü'minlerin emîri!

يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ

بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ

"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. İnsanlar arasında hak ile hükmeyle; hevâna uyma, o seni Allah yolundan sapıtır." (Sâd suresi, 38/26) âyet-i celîlesinin tevîlinde ne buyurduğunu biliyor musun? Zebûr'da Allahü Teâlâ Dâvûd aleyhisselâma buyurdu ki:

– "Yâ Dâvûd! Huzûruna iki hasım çıkar, bunlardan birisine gönlünden meylin olur. Sakın hak bunun olsa da hasmını yense diye gönlünden bir şey geçmesin. Zîra böyle olursan, seni Peygamberlikten atarım. Ne halîfem ne de bir keramete sâhip olursun. Yâ Dâvûd! Ben peygamberlerimi insanlara deve güden çobanlar gibi gönderdim. Çünkü onlar hakka riâyeti ve insanları sevk u idâreyi bilirler. Onların vazîfesi, kırılanı bağlamak, zayıfı su ve otlağa kavuşturmaktır."

Ey mü'minlerin emîri! Sen bir belâyı başına sardın ki gökler, yer ve dağlara arz edilse onlar bu yükten kaçınırlardı.

Ey mü'minlerin emîri! Yezîd b. Cabir[452] Abdurrahman b. Umre el-Ensârî'den[453] rivâyetinde bana dedi ki: Hz. Ömer (r.a.) Eesârdan birisini zekât tahsiline memûr etti. Birkaç gün sonra kendisini orada gördü. Kendisine:

– "Niçin vazîfene gitmedin? Zekâtı toplamakla bir mücahid kadar mükâfat alacağını bilmiyor mu idin?" diye sordu. Adam:

– "Hayır, bilmiyordum. Hem bu nasıl olur? Zîra ben duydum ki, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَا مِنْ وَالٍ يَلِي شَيْئًا مِنْ أُمُورِ النَّاسِ إِلَّا أُتِيَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

مَغْلُولَةً يَدُهُ إِلَى عُنُقِهِ، لَا يَفُكُّهَا إِلَّا عَدْلُهُ، فَيُوقَفُ عَلَى جِسْرٍ

مِنَ النَّارِ يَنْتَفِضُ بِهِ ذَلِكَ الْجِسْرُ انْتِفَاضَةً تُزِيلُ كُلَّ عُضْوٍ مِنْهُ

عَنْ مَوْضِعِهِ، ثُمَّ يُعَادُ فَيُحَاسَبُ، فَإِنْ كَانَ مُحْسِنًا نَجَا

بِإِحْسَانِهِ، وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا اِنْخَرَقَ بِهِ ذٰلِكَ الْجِسْرُ فَيَهْوِي بِهِ

فِي النَّارِ سَبْعِينَ خَرِيفًا

"Umûr-i idâreden herhangi bir eyi üzerine alan bir kimse, onunla beraber eli boynuna bağlı olduğu halde kıyamet gününde mahkemeye gelir. Elini boynundan ancak adaleti çözer. Ate ten bir köprü üzerinde durur. O köprü öyle silkinir ki, adamın bütün âzâsı yerinden oynar. Sonra hesaba çekilir. âyet iyi bir kimse ise ihsân ve iyiliği sayesinde kurtulur. Kötü bir kimse ise o köprü çöker ve köprü ile beraber cehenneme dü er de yetmi sene orada yanar." [454] buyurmuştur. Hz. Ömer:

– "Bu rivâyeti kimden duydun?" diye kendisinden sorar. Adam da:

– "Ebû Zer ile Selmân'dan duydum." deyince Ömer (r.a.) bu zâtları çağırır ve onlardan sorar. Onlar da: "Evet, biz bunu Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den duyduk." deyince Ömer:

– "Vay haline Ömer! İçinde bu tehlikeler varken daha idâreciliği kim kabul eder?" diye ah çekince Ebû Zer:

– "Allahın burnunu yere sürttüğü ve yanağını yere yapıştırdığı kimseler." dedi.

Adamın bu yollu sözlerini işiten Câfer-i Mansûr:

– "Vay başıma gelenlere!" der ve mendilini yüzüne alarak ağlamaya başlar. O dereceye kadar inleyerek ağlar ki, hepimizi de ağlatır. Adam diyor, sonra ben dedim ki: "Yâ Ömer, Abbâs Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den Mekke, Tâif veyâ Yemen emîrliğini istemişti. Rasûl-i. Ekrem:

يَا عَبَّاسُ يَا عَمَّ النَّبِيِّ، نَفْسٌ تُحْيِيهَا خَيْرٌ مِنْ إِمَارَةٍ لَا تُحْصِيهَا

"Ey Peygamberin amcası Abbâs! İbâdetle ihyâ ettiğin bir nefes, sayamadığın günler emîrlik etmenden daha hayırlıdır." [455] buyurdu ki bu, amcasına şefkatinden dolayı ona bir nasîhat idi. Bununla beraber kendisinin onları kurtaramayacağına işâret etmiş oldu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ

"Sen yakın akrabanı korkut." (Şuarâ suresi, 26/214) buyrulmuştur. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَا عَبَّاسُ وَيَا صَفِيَّةُ عَمَّيِ النَّبِيِّ وَيَا فَاطِمَةُ بِنْتَ مُحَمَّدٍ إِنِّي

لَسْتُ أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللهِ شَيْئًا إِنَّ لِيَ عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ

"Ey Peygamberin amcası Abbâs! Ey halası Safiye ve ey Muhammed'in kızı Fatma! Ben Allahın azâbından sizden hiç bir ey kurtaramam. Benim amelim bana, sizin ameliniz de sizedir." [456] buyurmuştur.

Yine **Ömer b. Hattâb** (r.a.) buyurdu ki: "İnsanların umûr-i idâresini ancak kuvvetli, akıllı ve sağlam akîdeye sâhip olanlar üzerlerine alabilir." Hiç bir kötülüğe sâhip olmaz, kimseye bir zararı dokunmayacağından korkulmayan ve Allah yolundaki çalışmalarında kimsenin yermesine aldırmayan kimselerden olmalıdır.

Yine Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "Emîrler dört kısımdır. Bir kısmı kuvvetli emirlerdir ki hem nefislerine, hem de memûrlarına hâkim olurlar. Onları kötülüklerden korurlar. Bunlar, Allah yolunda cihâd edenler gibidir. Allhü Teâlâ'nın kudreti, rahmeti ile beraber bunların üzerindedir. Bir kısım emirler de zayıftır. Kendisine hâkim, vâlilerine hâkim değildir. Bu emirler, tehlikenin kenârındadır. Allahın rahmeti yetişmezse âkıbetleri korkunçtur. Bir kısmı da vâlilerini kötülükten korur fakat kendine hâkim olamaz. Kendisi her türlü fenâlığı irtikâb eder. Bu gibi emîrler, haklarında Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in:

شَرُّ الرِّعَاءِ الْحُطَمَةُ فَهُوَ الْهَالِكُ وَحْدَهُ

"Emîrlerin en kötüsü hatamalardır." Yâni kendisine hâkim olamayan emîrlerdir ki bunların yalnız kendileri helâktedir,[457] buyurduğu emirlerdir. Dördüncü kısmı da, hem kendisi, hem de vâlileri kötülük eden kimselerdir ki, bunların hepsi helâktedir."

Ey mü'minlerin emîri! Öğrendiğime göre Cebrâil aleyhisselâm Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e gelerek:

– *"Ey Allahın Rasûlü! Allahü Teâlâ cehennemin körükçülerine körüklemelerini emrettiği esnâda sana gelirim."* dedi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Yâ Cebrâil! Cehennemi bana anlat."* [458] buyurdu. Cebrâil de:

– *"Allahü Teâlâ emretti. Cehennem bin sene yandı, kızdı. Bin sene daha yandı sarardı ve bin sene daha yandı karardı. Hâlâ siyah ve karanlık haldedir. Közü kızarmaz, alevi sönmez. Seni hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer cehennem halkının elbiselerinden bir tânesi dünyaya çıkarılsa, onun harâretinden bütün insanlar*

ölürdü. Eğer onun halkalarından bir halka dağlara konsa, dağlar erir ve akarlardı. Eğer bir insan cehenneme atıldıktan sonra dünyaya çıkarılsa, onun pis kokusu ve çirkin manzarasından bütün insanlar helâk olurdu." deyince Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ağladı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ağlamasına dayanamayan Cebrâil de ağladıktan sonra:

– *"Ey Muhammed! Geçmi gelecek günâhların bağı lanmı tır. Böyle olduğu halde sen de mi ağlıyorsun?"* dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *" ükredenlerden olmayayım mı?"* buyurduktan sonra:

– *"Ya sen, Allahın vahyi üzerinde emîni olduğun halde niye ağlıyorsun?"* diye Cebrâil'e sordu. Cebrâil de:

– *"Hârût ve Mârut'un âkıbetine uğrarım korkusu ile ağlıyorum. Beni Rabbımın katındaki mevkîime güvenmekten bu hal men etmi tir. Çünkü Rabbımın mekrinden emîn olamam."* dedi. Ve her ikisi böylece Ağlamaya devâm ettiler. Tâ ki Allah tarafından:

– *"Yâ Cebrâil, yâ Muhammed! Allah sizi isyân ve azâptan emîn kılmı tır. Muhammed'in (s.a.v.) diğer peygamberlere üstünlüğü, Cebrâil'in diğer meleklerden üstünlüğü gibidir."* buruydu.

Ey mü'minlerin emîri! Duydum ki, Ömer b. el-Hattâb (r.a.):

– "Allahım, iki hasım karşıma oturup bir mal hususunda bir talepte bulundukları vakit, benim aldırış etmeyeceğimi bilirsen, bana bu hususta müsâade etme." demiştir.

Ey mü'minlerin emîri! Zorlukların en çetini Allahü Teâlâ'nın hakkını getirmektir. En makbul haslet Allah katında takvâdır. Buna göre davran. Ululuğu, Allah'a kullukta arayanları Allah yüceltir ve azîz eder. Şerefi isyânda arayanları Allahü Teâlâ rezîl ve kepâze eder. İşte benim sana nasîhatim bundan ibârettir. Sana selâm, diyerek kalkmaya yeltendi. Emîr:

– "Nereye gidiyorsun? diye sordu. O:

– "Müsâade buyurursanız, yurduma ve çoluk-çocuğumun yanına dönmek isterim." dedi. Emîr:

– "Nasîhatine teşekkür ediyorum, kabul ettim. Allah cümlemizi hayra tevfîk etsin ve yardımcımız olsun, O'ndan yardım diler ve O'na güveniriz. O ne güzel koruyucudur ve O bize yeter. Bizi bu gibi nasîhatlerinden mahrûm etme. Sen nasîhatinde töhmetlenmeyen bir zâtsın. Öğütlerini yerine getireceğime söz veririm, yolun açık olsun, güle güle." dedi ve kendisini uğurladı.

Muhammed b. Mas'ab diyor ki: Halîfe kendisine yol harçlığı verilmesini emretti ise de kendisi, kabul etmedi. "Benim ihtiyacım yok, nasîhatimi para ile satan değilim." dedi. Bu sûretle halîfe onun ne adam olduğunu da anlamış oldu.

İbn Muhâcir[459] diyor ki: Halîfe Mansûr haccetmek üzere Mekke-i Mükerreme'ye gelmişti. Sabaha kadar Dâru'n-Nedve'den tavafa çıkar, tavafını yapar namazını kılardı da kendisini kimse bilemezdi. Sabah olunca da döner yerine giderdi. Müezzinler gider kendisine selâm verirler. Ezan okunur cemâatle namazı kıldırırdı. Yine bir seher vakti çıkmıştı. Tavaf ederken Mültezem'de adamın birinden:

"Allahım! Yeryüzündeki azgınlık ve bozgunluktan sana sığınırım. Hak ile Hak ehli arasına giren zulüm ve tama'dan sana şikâyet ederim." diye duâ ettiğini duydu. Mansûr koşa koşa adama yaklaştı ve söylediklerini iyice dinledi. Sonra tavaftan çıkarak mescidin bir köşesinde oturdu ve adamı çağırttı. Adam, Hacer-i Esved'i selâmlayarak tavaftan çıktı ve iki rekat namaz kıldıktan sonra emîrin huzuruna girdi ve selâm verdi. Emir:

O ne idi? "Yeryüzünde çıkan ve zulüm ve fesâddan, Hak ile Hak ehli arasına giren tama' ve zulümden sana şikâyet ederim Allahım!" diye söylediğin sözler? Anlat bakalım deyince, adam:

– "Şâyet canım emniyette ise bütün teferruatıyla anlatayım, değilse kısaca şahsım ile alâkalı hususlarda cevap veririm." dedi. Halîfe:

– "Emniyettesin, olduğu gibi bütün teferruatıyla anlat. Çünkü senin bu sözlerin beni hasta etti." dedi. Adam:

– "Tama'ın girdiği ve Hak ile Hak sâhibi arasına girip zulüm ve fesâda sebebiyet veren tamahkâr bizzat sensin." dedi. Mansûr:

– "Yazıklar olsun sana! Bütün altın ve gümüşler benim elimde, tatlı acı her şey benim emrimde, hâlâ beni tamahkârlıkla nasıl ithâm ediyorsun?" dedi. Adam:

– "Ey mü'minlerin emîri! Acaba sende olan tama' başka kimsede var mı? Allahü Teâlâ mü'minlerin mallarını korumaya seni memûr etti. Sen ise onların işlerini unuttun da mal toplamakla meşgul oldun. Kendin ile mü'minler arasında Horasan'dan kaynama perde yaptın, demirden kapılar ve kapılara silâhlı bekçiler diktin. Sonra o Horasan binâları içinde kendini hapsettin. Müslümanlardan gizledin. Vâli ve tahsildârlarını mal ve haraç toplamaya gönderdin. Etrafına öyle zâlim yardımcı ve vezirler topladın ki, unuttuğun vakit sana hatırlatmazlar. Hatırladığın vakit ise yardım etmezler. İnsanlara zulümlerinde onlara mal ve silâh vermek sûretiyle yardımcı oldun. Huzuruna muayyen kimselerden başka kimsenin girmesine müsâade etmedin. Mazlûmun, gasbedilen malına hasret çekenin, aç, çıplak, zayıf ve yoksulların kapına yaklaşmalarına müsâade etmedin.

Hâlbuki bunlardan her ferdin bu servette hakkı vardır. Senin tercîh edip

etrafına topladığın bu zâtlar, sana gelen malları, senin Müslümanlara taksîm etmediğini gördükleri zaman, bu adam hazîne malında Allah'a karşı ihânet ediyor. O halde biz niye duralım, derler. Kendi kafalarında olmayanları da kötüleyerek senin etrafından uzaklaştırırlar. Vaziyet bu merkezde olup, bu hal yapılınca, herkesin gözünde bu adamlar büyür ve insanlar bunlardan korkmaya başlar. Önce vâlilerin bunları servet ile etrafına alır, sonra herkes bir derece aşağısına kötülük edebilmesi için bir derece üstüne rüşvet ve hediye verir. Bu sûretle memleket; tamah, azgınlık ve bozgunlukla dolmuş oldu ve senin haberin olmadan bütün bunlar saltanatta sana ortak olurlar.

Şikâyet için biri geldiği zaman, onu yanına yaklaştırmazlar. Şâyet ortaya çıktığın zaman hâdiseyi sana anlatmak isterse, senin bundan men ettiğini ve dinlemek istemediğini de görür. Onların işine bakacak bir adam tâyin edersin. Şâyet adam dâvâsını sana yükseltmek isterse, senin tâyin ettiğin vâsıtaya nüfûz ederek şikâyetini sana duyurmaya çalışırlar. Şâyet kendisinden şikâyet edilen kimse hatırlı bir kimse olup kendisinden korkulursa, mazlûm her ne kadar feryâd ederse de, adamların mazlûmu bir takım bahânelerle dâvâsından vaz geçirmeye çalışır. Şâyet imkân bulur ve senin huzuruna çıkarsa, başkalarına ibret olacak şekilde huzurunda dövülür ve sen buna ses çıkarmazsın. İşte İslâm âlemi bu haldedir. Hâlbuki Emevîler devrinde vaziyet hiç de böyle değildi. Uzak memleketlerden bir mazlûm, sultanın kapısına gelerek, "Ey Müslümanlar!" diye seslendiği zaman, herkes başına toplanarak "Hayır ola, ne oldu?" der, kendisiyle alâkalanır, adamı hükümdâra kadar çıkarırlar ve hükümdâr ona gerekli alâkayı gösterirdi.

Ey mü'minlerin emîri! Ben seyyâh bir insanım, her tarafı gezerim. Çin diyarına giderim. Oranın bir hükümdârı var. Bir defa bir iş için bu hükümdârın huzuruna çıkmıştım. Hükümdârın kulakları ağırlaşmış, hiç duymuyorlardı. Buna üzülen hükümdâr ağladı. Etrafındakiler: "Ne oldu hiç ağlamayan gözlerin şimdi niye ağlıyor?" dediler. Hükümdâr: "Duymadığımı anlamıyorum, ancak mazlûm kapıma geliyor da sesini duyamıyorum, hakkını yerine getirmekte geç kalıyorum. İşte buna üzülerek ağlıyorum." dedi ve devamla: "Şâyet kulağım duymuyorsa gözüm görüyor ya. Zulme uğrayanlar yalnız kırmızı giysin ve ben de onları elbiselerinden tanıyayım." diye emir verdi. Zaman zaman file binerek mahalleler arasında dolaşır ve kırmızı elbiseli gördüğü mazlûmların hakkını korurdu.

Ey mü'minlerin emîri! Bu anlattığım müşrik bir kraldır. Müşrik olduğu halde milletini nasıl düşündüğünü ve haklarını korumaya nasıl çalıştığını gördün. Sen ise hem Müslüman hem de Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in amcazâdesisin.

Müslümanlarla alâkalanman pek az, kendini düşünüyor, Müslümanlara acımıyorsun!

Senin servet edinmen üç sebepten biri içindir:

1 - Evlâd için. Şâyet ben çocuklarım için bu serveti biriktiriyorum, dersen, Allahü Teâlâ yeni doğan bir çocuk ile sana ders vermektedir. Çocuk annesinin rahminden dünyaya geldiği zaman hiç bir şeye sâhip değildir. Mevcûd servet üzerine cimrilikle kapanan eller vardır. Buna rağmen Allahü Teâlâ çocuğa lütfeder, insanların kalbine merhamet kor ve ona bakarlar. Aslında veren sen değil, belki Allah'tır. O, dilediğine verir. Senin toplaman bir değer taşımaz.

2 - Saltanatını takviye. Şâyet, ben bu serveti saltanatımı takviye için biriktiriyorum, dersen, Allahü Teâlâ geçmiş sultanlarla sana ibret dersini vermektedir. Onların topladıkları altın ve gümüşler, silâh ve malzemeler, kendilerine bir fayda sağlamadı. Onlara özengenlik bir kuvvet, bir fayda sağlayamadığı ve mukadder âkıbetlerine uğradıkları gibi, sana da servetin bir fayda sağlamaz ve yoksulluğundan da bir zarar gelmez.

3 - Bulunduğun mevkîden daha üstün bir mevki sağlamak için. Şâyet bu maksatla servet edinmeye çalışıyorsan, bilmiş ol ki: Bulunduğun mevkîin daha üstünü yoktur. Bundan üstün mevkîe mal toplamakla değil, ancak sâlih amellerle ulaşılır.

Ey mü'minlerin emîri! Adamlarından sana isyân edenlere idâmdan daha büyük cezâ verebilir misin? Melik "Hayır veremem." deyince, ya Allahü Teâlâ'nın seni idâm etmeyip ebediyyen cehennem ateşi ile azâb edeceği haksız iktisab olarak kazandığın bu dünyalığı ne yapacaksın? O Allah ki, içinden geçeni ve uzuvlarının gizlediğini bilir. Allahü Teâlâ bu dünyalığı elinden aldığı ve seni hesâba çektiği zaman ne yapacaksın? Senin bu varlığın seni Allahın azâbından koruyabilir mi? Bu cimrilik ve hırsının sana bir faydası dokunmaz." dedi. Bunu dinleyen Mansûr, kendini tutamayarak hüngür hüngür ağladı ve keşke yaratılmasaydım ve hiç bir şey olmasaydım, dedikten sonra:

– "Bu kazançtan kurtuluş çâresi nedir? Bu insanların hepsi hâindir." dedi. Bunun üzerine adam:

– "Ey mü'minlerin emîri! İş başına iyi adamlar, bilgin ve hak üzere olan kimseleri getir." deyince, halîfe:

– "Onlar kimlerdir?" diye sordu. Adam:

– "İşte onlar âlimlerdir." Halîfe:

– "Âlimler benden kaçıyorlar." dedi. Adam:

– "Onların senden uzaklaşması senin bu kusurların yüzündendir. Yoksa sen herkese kapını aç. Mazlûmu zâlimden kurtar, herkese hakkını ver, aldığını haklı

olarak al ve adaletle ehline taksîm et. Şimdi senden kaçan âlimlerin o zaman etrafına toplanıp sana yardımcı olacaklarına ben kefîlim." dedi. Mansûr da:

– "Allahım! Şu adamın dediği gibi harekete beni muvaffak kıl." diye dua etti. Tam bu sırada müezzinler; "Namaz vakti geldi ey mü'minlerin emîri!" dediler ve Mansûr namazı kıldırıp yerine geçtikten sonra, muhâfıza:

– "Çabuk o adamı bul ve bana getir. Şâyet getirmezsen senin kelleni uçururum." dedi. Adamcağız bu zâtı köşede namaz kılarken buldu. Bekledi, selâm verince:

– "Kalk seni Mansûr istiyor. Şâyet götürmezsem kellemi uçuracak." dedi. Adam:

– "Hayır, ben daha onun yanına gitmem." dedi. Muhâfız:

– "Ne diyorsun, benim canıma mı kasdettin, insaf et böyle olur mu?" deyince, adam:

– "Korkma o seni idâm edemez. Okur-yazarlığın var mı?" diye sordu. Muhâfız:

– "Yok." deyince, adam çantasından yazılı bir kâğıt çıkardı ve:

– "Bunu al cebine koy. Burada Ferec (kurtuluş duası) vardır. Korkma bu sâyede o sana bir şey yapamaz." dedi. Muhâfız:

– "Bu duânın fazîleti hakkında bilgi verir misin?" dedi. Adam:

– "Akşam-sabah bu duâyı okuyanın günâhları dökülür, hatâları mahvolur. Neşesi devâm eder, duâsı kabul olur, rızkı genişler. Umduğunu bulur, hasmına galebe çalar, Allah katında sıddîklardan yazılır ve şehîd olarak ölür." Duâ şudur:

"Ey azamet şânınla bütün lütuf ve kerem sahiplerinin üstünde lütuf ve kerem sâhibi olan ve ey bütün azamet sahiplerinin üstünde bir azamete sâhip olan ve ey Arş'ın üstünde olanı bildiği gibi yerin altında olanı da aynı şekilde bilen ve ey azamet ve ululuğu karşısında her şey boyun eğen ve saltanatı karşısında bütün sultanlar dize gelen, dünya ve âhiretin bütün işleri kudret elinde olan yüce Allahım! İçinde bulunduğum bütün sıkıntılardan beni kurtar ve bana genişlik ver.

Allahım, kusurlarımı bağışlaman, günâhlarımdan vazgeçmen ve kötü hallerimi gizlemen, kusur ve noksanda bulunduğum hususlarda hakkım olmayarak senden istemeye beni ümitlendir. Huzur ve ümit içinde sana yalvarır ve senden yardım isterim. Sen dâima bana ihsân ederken ben, benimle aramızdaki hususlarda nefsime karşı ihânette bulundum. Sen bana nîmetlerini ihsân etmekle bana dostluk gösterirken ben isyân ile arayı açarım. Fakat sana, senin rahmetine, lütuf ve keremine olan emniyetim, beni bu cür'ete sevketti. Sen fazl u kereminle bana ihsanda bulun. Sana yöneldim. Sen kapına geleni reddetmeyen, tövbeleri kabul eden bir merhamet sâhibisin!"

Muhâfız diyor ki: "Kâğıdı aldım, cebime koydum ve doğruca Mansûr'un huzuruna girdim. Selâm verdim. Emîr başını kaldırdı. Bana baktı ve gülümseyerek bana:

– "Ne oldu?" diye sordu. Ben de vaziyeti olduğu gibi kendisine anlattım. Mansûr:

– "Kâğıdı getir." dedi. Ben de kâğıdı kendisine verdim; okudu, ağladı ve:

– "Kurtuldun." dedi. Bana on bin dirhem verdi ve kâğıdı çoğalttı. Sonra da bu adamın Hızır aleyhisselâm olduğunu söyledi."

Ebû İmrân el-Cüvenî[460] şöyle diyor: "Hârûn Reşîd hilâfete geçtiği zaman[461] âlimler kendisini tebrike gitti. O da hazînesinin kapısını onlara açtı, atıye ve câizeler takdim etti: Çünkü o, daha önce hocalarla düşer kalkar, kendini zâhidlerden gösterirdi. **Süfyân-ı Sevrî** ile öteden beri kardeşlik kurmuştu. Bu defa Süfyân ziyaretine gelmedi. Hârûn onu arzuladı ve onunla sohbet etmek istedi. Fakat Süfyân gelmedi ve Hârûn da Süfyân'ın izini kaybetti. Nihâyet Süfyân'a bir mektup yazmak zorunda kaldı. Mektubunda:

"Rahman ve Rahîm olan Allahın adıyla. Allahın kulu ve mü'minlerin emîri olan Hârûn Reşîd'den, kardeşliği Süfyân-ı Sevrî'ye:

Bundan sonra; Kardeşim, biliyorsunuz ki, Allahü Teâlâ mü'minler arasında kardeşlik tesîs etti. Yine bilmiş ol ki: Sevgiyi tüketmeyecek ve aramızdaki dostluk bağını koparmayacak şekilde ben seni kardeşlik edindim. Ben son derece sana bağlıyım, şu hilâfet halkası boynuma geçirilmeseydi -emekleyerek de olsa sana olan sevgimden- ben seni arar bulur ve ziyâret ederdim. Yâ Ebâ Abdullah, bilmiş ol ki: Senin ve benim kardeşliklerimin hepsi beni ziyâret ve tebrîkte bulundu. Ben de onlara hazînemin kapılarını açtım. Gönül hoşluğu ile bolca hediyeler verdim. Seni çok gözledim fakat gelmedin. Seni son derece özlediğim için şu mektubu sana yazıyorum. Dîn kardeşini ziyâret etmenin fazîletini biliyorsun. O halde mektubumu alır almaz çok acele teşrîflerini intizârdayım."

Mektubu yazdıktan sonra etrafında bulunanlara şöyle bir baktı ve gördü ki, hepsi Süfyân-ı Sevrî'yi tanıyor ve onun sert bir insan olduğunu biliyorlardı. Hârûn: "Bana birisini çağırın." dedi. **Ubâd et-Talkanî** adında birisi içeri girdi. Ona: "Şu mektubu al, Kûfe'ye git. Orada Sevr âilesini ve onların içerisinde Süfyân'ı bul, bu mektubu kendisine ver ve dediklerini can kulağı ile dinle. Her söylediğini iyice ezberle, geldiğin zaman bana söyleyeceksin."

Ubad da mektubu aldı, Kûfe'ye gitti. Dediği şekilde aradı ve Süfyân'ın mescidde olduğunu öğrenince hemen mescide gitti. Ubad diyor ki: Süfyân-ı Sevrî beni

karşısında görünce:

– "Racîm olan şeytandan Allah'a sığınırım. Allahım, gelen adamın şerrinden sana sığınırım." dedi.

Ubad diyor ki: Onun bu sözünden içime korku düştü ve mescidin kapısına gelerek onu bekledim. O benim beklediğimi görünce, namaz vakti olmadığı halde namaza başladı. Ben de atımı kapıda bağladım. İçeri girdim. Bir de baktım ki insanlar, sultanın karşısında hırsızların alacakları cezâ korkusu ile boynu bükülmüş durdukları gibi duruyorlar. Selâm verdim, kimse başını kaldırıp selâmımı almadı, ancak parmaklarını kaldırmak sûretiyle selâmımı aldılar. Ayak üzerinde kaldım, kimse buyur ederek beni oturtmadı. Ben de şaşırdım, gözümü onlara diktim ve:

– "Şu namaz kılan Süfyân mıdır?" dedim. Onlar:

– "Evet, odur." dediler. Ben de mektubu önüne attım. Mektubu görünce âdeta secde mahallinden bir yılan çıkmış gibi vücûdu titredi ve mektuptan uzaklaştı. Döndü bir secde etti, selâm verdi. Elini koltuğunun içine koyarak koltuğu ile mektubu aldı; elinde sağa sola çevirdi ve arkasına atarak: "Şunu okuyunuz! Ben zâlimin elinin değdiği şeyi tutmaktan Allah'a istiğfâr ederim." dedi. Birisi mektubu aldı. İçinden yılan çıkıp kendisini ısıracak korkusu ile zarfı açtı, okudu. Süfyân-ı Sevrî de şaşkın bir adamın gülümsemesi gibi gülümseyerek mektubu dinledi. Mektup okunduktan sonra Süfyân: "Arka tarafını çevirin ve yazın!" dedi. Etrafındakiler:

– "Bu bir sultandır, ayrı bir kağıda yazsak olmaz mı?" deyince, Sevrî:

– "Zâlime kendi mektubunun arkasında yazın. Şâyet kazancı helâl ise mükâfatını görür, haram ise cezâsını çeker. Zâlimin bir şeyi bizim yanımızda olup da dînimizi ifsâd etmesin." dedi. Onlar:

– "Ne yazalım?" dediklerinde, Sevrî:

– "Yazın:

"Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla. Günâhkâr kul Süfyân-ı Sevrî'den, emellerine kapılmış îmanın zevkinden sıyrılmış Hârûn Reşîd'e. Bundan sonra bilmiş ol ki: Ben, aramızdaki dostluk bağını kopardım. Sevgiyi kestim ve artık benim yanımda senin bir değerin kalmadı. Sen mektubundaki ikrarın ile beni böyle yapmaya mecbur ettin. Çünkü sen Müslümanların hazînesini hakkı olmayanlara verdin ve boş yere Beytü'l-Malı telef ettin. Sonradan da yazdığın mektup ile beni de şâhid tuttun. Ben ve dostlarım, yarın Allah huzurunda aleyhinde şehâdet edeceğiz.

Ey Hârûn! Müslümanların rızâsı olmadan hazîneye saldırdın. Senin bu yaptığına müellefetü'l-kulûb razı mı? Bu parayı toplayanlar, Allah rızâsı için

cihâd edenler ve yolcular buna râzı mı? Hâfızlar, ilim erbâbı, dul ve öksüzler buna râzı mıdır? İdâren altında bulunanlar buna muvafakat etti mi?

Ey Hârûn! Sığınacak bir yer ara! Bilmiş ol ki: Yakında âdil bir hâkimin huzuruna çıkacaksın. Başına felâket aldın. Çünkü sen, ilim ve zühdün tadını kaybettin; iyilerle düşüp kalkmanın zevkini yitirdin. Zulme ve zâlimlere öncü olmaya rızâ gösterdin.

Ey Hârûn! Koltuğa gerildin, ipekleri giydin, kapına perde astın ve kendini Allah'tan memnû olanlara benzettin. Sonra zâlim askerleri etrafına oturttun. Onlar insaf etmez, insanlara zulmederler. Kendileri içki içerken, içenlere dayak atarlar. Kendileri zinâ ettikleri halde, zinâ edenleri recmederler. Bir yandan kendileri çalar, öte yandan hırsızın elini keserler. Bütün bu cezâî hükümler, başkalarına tatbîk edilmeden önce, sana ve senin adamlarına tatbîki gerekmez mi?

Ey Hârûn! Yarın Allah tarafından bir münâdî; "Zâlimleri ve adamlarını hasredin!" diye bağırdığı zaman, onlarla beraber Allah huzurunda nasıl haşrolunacağını düşünür müsün? Ellerin boynuna bağlı olduğu halde Allah huzurundaki halini bir düşün! O gün Allah huzurunda senin ellerini ancak adâlet ve insâf çözer. Zâlimler etrâfını alacak, sen de onların öncüsü olarak cehenneme gireceksin.

Ey Hârûn! Boğazına ipi taktın ve cehenneme yöneldin. Bütün sevaplarını başkasının mîzânında göreceksin. Başkalarının günâhını da kendi mîzânında bulacaksın. Kendi günâhlarına eğlenecekler, belâ üzerine belâ. Karanlık üzerine karanlıklara gark olacaksın. Öğüdümü dinle ve ders al.

Bilmiş ol ki: Ben sana nasîhat ediyorum, elimden geldiği kadar sana öğütte bulunuyorum. Allah'tan kork, elin altında bulunanlara kötülük etme. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ümmetini koru ve onlara güzel muâmelede bulun.

Bilmiş ol ki: Bu hükümdârlık başkasında kalsa, senin eline geçmezdi. Bir gün senden de gidecek. Hattâ bütün dünya da böyledir. Teker teker bütün insanlar göçüp gidecek; kimi yarayışlı azık ile gidecek, kiminin de dünya ve âhireti hüsrâna uğrayacaktır.

Ey Hârûn! Ben seni dünya ve âhirette hüsrâna kalanlardan zannediyorum. Sakın bundan sonra bana mektup yazma. Çünkü bir daha sana cevap verecek değilim. Selâm."

Ubad diyor ki: Mektubu dürüp mühürlemeden bana attılar. Ben de mektubu alarak Kûfe sokağına çıktım. Sevrî'nin sözleri bana da tesîr etti. Bu tesîr altında çarşı ortasında halka seslendim: "Ey halk, Allahın azâbından, Allahın rahmetine sığınmak isteyen kimseyi satın alacak kimse yok mudur?" dedim. Hemen altın ve

gümüşlerle bana yöneldiler. Ben “Para pul istemem, pamuk aba ve kalın bir hırka bana yeter.” dedim. Onları bana getirdiler. Ben de sırtımdaki resmî elbiseyi çıkardım ve binitimin yemini vermeye gittim. Silâhım onun sırtında, yalın ayak ve bu kılık ile halîfenin kapısına gittim. Oradakiler benimle alay ettiler. Müsâade istediler içeri girdim. Hârûn beni görünce, kalkıp oturdu ve nihâyet yine ayağa kalktı, başını döverek:

– “Vay benim halime! Elçim istifâde etti de ben edemedim. Ben dünyalığı ve saltanatı ne yapayım? Bunların hepsi geçici şeylerdir.” dedi. Ben de mektubu nasıl açık olarak aldımsa, öylece kendisine teslîm ettim. Hârûn yanaklarından akan gözyaşları içinde hıçkıra hıçkıra mektubu okudu. Arkadaşlarından biri:

– “Süfyân sana karşı haşin davrandı. Onu tehdîd ve tevkîf etsen de başkalarına ibret olsa.” dedi. Hârûn:

– “Ey dünyanın kulları! Sizin aldattığınız, şakî de sizin helâk ettiğiniz kimsedir. Süfyân ise tek başına bir ümmettir. Onu kendi hali ile başbaşa bırakın.” dedi ve mektubunu yanı başına alıkoydu. Ölünceye kadar her namazı müteakip o mektubu okurdu. Allah bir kula rahmet etsin ki, o kul yarına hazırladığı amelini Allah’tan korkarak hazırladı. Çünkü o ameline göre hesap görecek ve cezası da ona göre verilecektir. Allah tevfîk edicidir.

Abdullah b. Mihrân anlatıyor: Hârûn Reşîd hacca gitti. Dönüşünde bir müddet Kûfe’de istirahat etti. Sonra yola çıkacağı zaman herkes kendisini yolcu etmek için sokağa döküldü. **Behlül**[462] de çıkmıştı. Çocuklar onunla beraber oynayıp eğleniyorlardı. Tam o sırada Hârûn’un develer üzerinde muhteşem hevdeçleri gözüktü. Çocuklar da Behlül’ü bıraktı ve onun seyrine koyuldular. Tam Hârûn’un geldiği sırada Behlül yüksek sesle:

– “Ey Hârûn!” diye seslendi. Hârûn, yüzünden perdeyi kaldırarak:

– “Buyur Behlül, ne istiyorsun?” dedi. Behlül:

– “Ey mü’minlerin emîri! Eymen b. Nâil, Kuddame b. Abdülâmirî’den bize şöyle haber verdi ve dedi ki:

“Ben Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’i Arafat’tan dönüşte görmüştüm. Kızıl bir deveye binmişti. Yanında kimse dövülmediği gibi, kimse de kovulmazdı. “Yol verin, yol verin.” diyen münâdîleri de yoktu. Sen de bu usûle riâyet eyle. Bilmiş ol ki: Tevâzû ile yolculuk etmen, kibir ile seyahatinden hayırlıdır.” dedi. Bunu dinleyen Hârûn Reşîd ağlayarak yerlere gözyaşlarını döktü. Sonra da:

– “Ey Behlül, biraz bir şeyler daha anlat.” dedi. Behlül:

– “Evet ey mü’minlerin emîri! Allahü Teâlâ kime servet ve güzellik verir de o kimse servetini Allah yolunda infâk eder, güzelliği ile nâmus ve iffetini korursa,

Allahü Teâlâ'nın dîvânında iyi kullar meyânında yazılır. Bunun üzerine Hârûn:

– "Çok güzel söylüyorsun, şu hediyemi kabul et." dedi. Behlül de:

– "Onu kimden aldınsa ona ver, benim ihtiyâcım yoktur." diye cevap verdi. Parayı almayınca Hârûn Reşîd:

– "Para borcun varsa onu ödeyelim." dedi. Behlül:

– "Kûfe'de birçok ilim sâhipleri vardır. Borç ile borcun ödenemeyeceğinde ittifak etmişlerdir." dedi. Hârûn:

– "Bâri nefis nafakanı temin edelim." deyince, Behlül:

– "Allahü Teâlâ senin Rabbın olduğu gibi, benim de Rabbımdır. Seni hatırlayıp beni unutması muhaldir." dedi. Bunun üzerine Hârûn Reşîd yüzüne perdeyi çekerek yoluna devâm etti.

Ebû'l-Abbas el-Haşimî'nin Sâlih b. Me'mûn'dan anlattığına göre Sâlih diyor ki: Bir gün Hâris-i Muhasibî'nin huzuruna girdim ve:

– "Kendini hiç muhâsebe ettin mi?" diye sordum. O da:

– "Evet bir defa kendimi hesâba çektim." dedi. Ben:

– "Şimdi ne yapıyorsun?" dediğimde:

– "Şimdi halimi gizliyorum. Çünkü ben bir âyet-i celîle okudum ki, onu nefsime duyurmaktan çekinirim. Şâyet bu hususta bana haddinden fazla sevinç gelmeseydi ben bunu açıklamak istemezdim: Bir gece namaz kıldığım yerde oturuyordum. Karşıma güzel yüzlü, güzel kokulu bir genç çıktı. Selâm verdi ve oturdu. Kendisine:

– "Sen kimsin?" diye sordum. O:

– "Ben bir seyyâhım. Âbidleri ziyâret ederim. Seni çok âbid görüyorum, senin amelin nedir?" diye sordu. Ben de:

– "Mükâfatını Allah'tan dilemek üzere musîbet ve felâketlere katlanırım." dedim. Bunun üzerine delikanlı haykırarak:

– "Doğu ile batı arasında böyle bir adama tesâdüf etmedim." dedi. Hâris devamla: Ona biraz daha bir şeyler anlatmak istedim ve dedim ki:

– "Sen biliyor musun? Basîret erbâbı hallerini gizler ve iç yüzlerini kapalı tutarlar ve bunu gizlemesini de Allah'tan isterler."

– "Sen onları nerden bileceksin?" dedim. Delikanlı bunu duyunca öyle bir âh çekti ki, bayıldı yere düştü. İki gün kadar baygın yattı, üstünü ve başını kirletti. Ayıldığı zaman yıkanmasını ve kefenlik elbisemi giymesini ve yıkanarak namazlarını kaza etmesini kendisine söyledim. Su istedi ve dediğim gibi yaptıktan sonra, çıkmak üzere hazırlandı. Kendisine:

– "Nereye gidiyorsun?" diye sordum. O da:

– "Peşimden gel." dedi. Ben de ardından gittim. Tâ halîfe Me'mûn'un huzuruna

girdi, selâm verdi:

– "Ey zâlim! Şâyet ben sana zâlim demesem, Allah katında kendim zâlimlerden olurdum. Senin hakkında kusurumdan Allah'a tövbe ederim. Maiyetine karşı Allah'tan kork, diye söze başlayarak birçok sözler söyledi ve çıkmak istedi. Me'mûn:

– "Sen kimsin?" dedi. Delikanlı da:

– "Ben bir seyyah'ım. Eski sıddîkların amellerini düşünürüm, benim onları yapmama imkân yok. Düşündüm, size va'z u nasîhat etmekle, siz kızar ve belki beni öldürürsünüz. Ben de bu sâyede o mertebeye yükselmiş olurum." dedi. Me'mûn boynunun vurulmasını emretti. Benim kefenlik elbiseme sarılı olduğu halde dışarıya çıktı. Ben de kapıda bekliyorum. Onu idâm ettiler ve adamları kim ise bunu alsınlar diye ilân edildi. Hâris diyor ki: Ben bir kenara çekildim. Bâzı yabancı kimseler adamı alıp defnettiler. Ben de onları takip ediyordum. Mezarlığın mescidinde gencin ölümüne üzgün bir vaziyette duruyordum. Uyku bastırdı, uyudum. Rüyamda bu genci hayatımda hiç görmediğim güzel hûriler arasında gördüm. O bana:

– "Ey Hâris! Vallahi sen hallerini gizleyenlerden ve Rabbine itaat edenlerdensin." dedi. Ben:

– "Sana ne yaptılar?" diye kendisinden sordum. O da:

– "Şimdi onlar senin yanına gelirler." dedi. Bir de bakım, etrafımda bir takım süvâriler var:

– "Siz kimsiniz? diye kendilerinden sordum. Onlar da:

– "Biz sırrı gizleyen kimseleriz." dediler. "Şu gencin içinde senin anlattığın hiç bir şey yoktu. Fakat sözlerin kendisini tahrîk etti. O da emr-i mâruf ve nehy-i münkere kalkıştı ve bu sâyede bize ulaştı." dediler.

Ahmed b. İbrahim el-Makrî diyor ki: Ebû'l-Hüseyin en-Nûri az konuşan ve üzerine elzem olmayan şeylerden bahsetmeyen ve sormayan bir zât idi. Muhtaç olmadığı şeyleri araştırmaz, gördüğü kötülüğü hayatı pahasına da olsa düzeltmeye çalışırdı. Bir gün yıkanmak maksadıyla Dicle kenarına gitmek üzere gemiciler arasına girmişti. Gördüğü bir geminin içinde otuz küp vardı. Zift ile beraber üzerlerinde "Lütuf" diye yazılı idi. Ticâret ve alış-verişlerde "Lütuf" diye bir şey olmadığı için:

– "Bu ne demektir?" dedi ve gemiciye küplerde ne olduğunu sordu. Gemici:

– "Sana ne? Yoluna devam et." dedi. Gemicinin bu sözünü duyunca, küplerde olan şeyi öğrenmeye daha çok can attı ve:

– "Bu küplerde olanı bana bildirmeni arzu ediyorum." dedi. Gemici:

– “Sana ne? İşine yürü, senin sûfiliğin fuzûli. Bunlarda Mûtezid’e[463] âit şarap vardır, meclisini bunlarla tamamlamak ister.” dedi. Bu zât:

– “Demek ki bunlarda şarap vardır?” dedi. Bekçi:

– “Evet şaraptır.”, dedi. Bu zât:

– “O küreği bana verir misin?” dedi. Gemici de hizmetçisine:

– “Ver bakalım ne yapacak?” dedi. Küreği eline alır almaz gemiye girerek teker teker bütün küpleri kırdı; yalnız bir tânesini bıraktı. Gemici ise hâkime mürâcaat için harekete geçmişti. O sırada hâkim İbn Bişr-i Eflâh idi. Ebû’l-Hüseyin’i alarak Mûtezid’in huzuruna getirdi. Mûtezid, kılıcı konuşmasından evvel gelen bir insan idi. Ebû’l-Hüseyin’i öldüreceğinden kimsenin şüphesi yoktu. Ebû’l-Hüseyin diyor ki: Huzuruna çıkarıldığım zaman demir kürsüsünde oturuyordu; elinde bir kamçı onu sağa sola çevirip duruyordu. Beni görünce:

– “Sen kimsin?” diye sordu. Ben de:

– “Emr-i mâruf ve nehy-i münker eden bir muhtesibim.” dedim. O

– “Bu vazîfeyi sana kim verdi?” dedi. Ben de:

– “Sana hükümdârlığı veren bana da bu vazîfeyi verdi.” dedim. Bunun üzerine bir müddet başını eğip düşündükten sonra, yine başını bana doğru kaldırarak:

– “Bu küpleri niçin kırdın?” diye sordu. Ben de:

– “Sana acıdığım için kırdım; Zîra sen kötülük yapmayı düşündün, ben de seni bu kötülükten kurtarmak istedim.” dedim. Yine bir müddet yere eğilip düşündükten sonra başını kaldırdı ve:

– “Şu bir küpü niçin bıraktın?” diye sordu: Cevabında dedim ki:

– “Onu bırakmamın başka bir hükmü var; müsâade edersen onu açıklayayım.” O:

– “Açıkla bakalım.” dedi. Ben:

– “Ey mü’minlerin emîri! Ben şu şarap küplerini kırmaya başladığım zaman, Allahü Teâlâ’nın, “Bunları niçin kırmadın?” diye benden soracağını düşünerek harekete geçtim. Allah korkusu beni kapladı ve O’nun beni mesûl tutacağını düşündüm. İşte o sırada gözüme Allah korkusundan başka hiç bir şey gözükmedi. Bu hal içerisinde küpleri kırdım. Bu küpe sıra gelince, “Ben hükümdârı hiçe sayarak bütün şarap küplerini kırdım.” diye içimden bir duygu uyandı; âdeta kendimi beğenir gibi bir hal aldım. İşte kendimde bu kötü hali sezince hemen işimden vazgeçtim ve o küp de kaldı. Şâyet ona kadar devam eden samimî halim devâm etseydi daha pek çok küpler kırardım.” dedim. Bunun üzerine Mûtezid:

– “Serbestsin, git. Emr-i mâruf ve nehy-i münker eyle.” dedi. Ebu’l-Hüseyin

diyor, ben de dedim ki:

– “Ey mü’minlerin emiri! Artık bu selâhiyeti bana verme. Çünkü şimdiye kadar Allah rızâsı için çalışıyordum. Şimdi bir vazîfeli olarak çalışacağımdan bu iş bana gelmez.” dedim. Halîfe:

– “O halde ne istiyorsun?” dedi. Ben de:

– Beni sâlimen Bağdad’tan çıkarmanı istiyorum.” dedi ve Basra’ya gitti. Orada Mûtezid tarafından kendisine bir soru sorulacak diye korkup dururdu. Mûtezid ölünceye kadar orada kaldı ve sonradan Bağdad’a geldi.

İşte emr-i mâruf ve nehy-i münkerde eski âlimlerin tavrı bu idi. Onlar sultanların satvetlerine aldırış etmezlerdi. Ancak Allahü Teâlâ’nın himâyesine girmeyi ve O’nun kendilerini korumasını düşünür ve O’nun vereceği hükme râzı olurlardı. Haklarında şehâdet hükmünü vermesini candan arzu ederlerdi. Onlar yalnız Allah rızâsını hedef tutan samimî niyete sâhip oldukları için onların hak sözleri katı kalplere tesîr eder ve yumuşatırdı. Fakat şimdi âlimlerin dillerini tamahkârlıkları bağladı, onlar sustular. Konuşurlarsa da sözleri ile özleri birbirine uymaz. Bunun için zafere ulaşamazlar. Şâyet doğru konuşup hakkı da müdâfaa etseler elbette sözleri müessir olurdu ve kendileri de felâha ulaşırdı. Memûrların fesadı, krallarının fesadı iledir. Hükümdârların fesadı da ulemânın bozulmasıyladır. Âlimlerin bozulması ise mal ve mevkî sevgisi iledir. Dünya sevgisi içini kaplayan bir kimse bayağı insanları bile irşâd edemez. Nerede kaldı hükümdârları ve büyükleri irşâd.

Her hal u kârda Allahü Teâlâ hepimizin yardımcısı olsun. Âmin.

Allahın yardımı ve lûtf u keremiyle **“Emr-i Mâruf ve Nehy-i Münker Kitâbı”** burada sona erdi.

Hâkim Câbir’den rivâyet itti ve isnâdı sahîhtir dedi.

Mehazı bulunamamıştır.

Hadîs, Buhârî’dedir.

Muâviye devrinde Şam’a yerleşen, tâbiînin ileri gelenlerinden keramet sahibi bir zattır.

Hadîs **“Hilye”**de rivâyet edilmiştir.

Beyhakî **“Delâilü’n-Nübüvve”**de rivâyet etmiştir. Buhârî ile Müslim’de de daha farklı rivâyetler vardır.

Basralıdır ve garîb rivâyetleri vardır. Şâfiî, güzel bir ifadeye sahip olduğunu söyler. Sikadandır. Birçokları kendisinden rivâyette bulunmuşturHicri 213 de Basra’da ölmüştür.

Bu zât, hakkı ve doğruyu söylemekte kimseden çekinmeyen birisi idi.

Beğavî **“Sahîhu’s-Sahâbe”**de leyyin isnad ile rivâvet etmiştir.

Adı Hişâm'dır. Kureyşîdir. Kendisi birçoklarından rivâyet ettiği gibi kendisinden de birçokları rivâyet etmişlerdir. Sikadan ve sâdık bir zâttır. İmâm Şafiî'nin, ölümünden en çok müteessir olduğu zâtlardan birisidir. Seneyi boydan boya oruç tutar, dâima hakkı söylerdi. Hicrî 159'da Kûfe'de öldü. İmâm Ahmed Ebû Züeyb'in, İmâm Mâlik'ler daha âlim olduğunu söylemiştir. O, dâima sultanlara hakkı söyler. Mâlik ise sükut ederdi.

Evzâî fıkıh ve hadiste Şam halkının imâmı idi. Dımaşk'ın dış mahallesinde otururduSonra Beyrut'a göç etti. İbâdet ve verâı hakkıyla bir araya toplayan bir zât idi. Cafer Mansur da hilâfetinin son günlerinde ve Hicrî 157'de öldü.

Müslim'in oğlu olup, Şam fakîhlerindendir. Dımaşk'ta oturur. Tâbiîndendir. Hicrî 113'de ölmüştür. Müslim ve diğer dört tanesi kendisinden rivâyet etmişlerdir.

Mâzinî'nin ashâbındandır. Ebû Dâvûd ve İbn Mâce kendisinden rivâvet etmişlerdir.

İbn Ebi'd Dünya "**Mevâizu'l-Hulefâ**"da bu hadîsi rivâyet etti.

İbn Ebi'd Dünya ve İbn Adiy **"Kamil"**de rivâyet etmişlerdir. Ahmed b Ubeyd'in tercemesinde.

Lahmî kabilesindendir. Bâzılarına göre sikadandır. Hicrî 135 de ölmüştür.

İbn Ebi'd Dünya rivâyet etmiştir.

Ashâbdan olduğu da söylenir. Sikadan bir zâttır. Cuma namazının ikindiye kadar tehîrini kabul etmediği için Velid b. Abdülmelik zamanında boğazlanmıştır.

Kuryşî ve Mekkelidir. Ashâbdan olması ihtilaflıdır. Fakat küçük yaşta sohbette bulunduğu kuvvetlidir. Şam'a gitmiştir. Yermuk'te bulunduğu da söylenir. Muâviye'nin vâlisi olarak Erine'de bulunduğu Hicrî 42 de ölmüştür.

Sahîh sened ile lbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Dâvûd ve Neseî rivâyet etmişlerdir.

Buhârî Enes'ten ayrı kelime ile ifâde etti.

Dımaşklı Abdurrahman'ın kardeşidir. Sikadandır. Ölüm tarihi ihtilâflıdır. 133 Hicrî'de öldüğünü söyleyenler vardır.

Sikadan olup çok hadîs rivâyet etmiştir.

İbn Ebi'd-Dünyâ da diğerleri rivâyet etmiştir.

İbn Ebi'd-Dünyâ, Beyhâkî de Câbir'den muttasıl olarak rivâyet etmiştir.

İbn Ebi'd-Dünyâ, ayrıca Buhârî ve Müslim son fıkrası hariç muttasıl olarak rivâyet etmişlerdir.

Müslim, Aiz'den muttasıl olarak rivâyet etmiştir.

İbn Ebi'd-Dünyâ senedsiz olarak zikretmiştir.

Şamlı Muhammed'dir. Kimi sikadan, kimi de «lâ be's» olduğunu söylediler.

Buhârî'den başka birçokları kendisinden rivâyette bulundular. Hicrî 170'de ölmüştür.

Ebû İmrân Habib Cuvinî'nin oğlu değildir. Çünkü o daha önce ölmüştür. Bağdad'da otururdu, sikadan bir zâttır.

Bu hikâyenin Mehdî ile cereyân etmiş olma ihtimâli vardır. Çünkü buna göre hâdisenin Hârûn'un hilâfetine tesâdüf eden 170 Hicrî'den sonra olması lâzım gelir. Hâlbuki Süfyân, Hicrî 161 de ölmüştürO zaman Mehdî halîfe idi. Aynı zamanda Hârûn'un doğumu 149 dur. Süfyân'ın ölümünde 13 yaşında idi. 80 yaşındaki Süfyân ile nasıl eski dostluk kurabilirdi. Aynı zamanda Süfyân bir seyyâh, Hârûn ise sarayda veliaht bulunuyordu.

Amr: Sayrafî'nin veyâ Ubeyd'in oğludur. Hicrî 192 de ölmüştür.Mûtezid, Abbasî halifelerinden ve Hârûn Reşîd'in torunlarındandır. Abbasî halifelerinin 16 ncısıdır. Hicrî 245 tarihinde kendisine biat edildi. 47 yaşında iken 289 Hicrî'de öldü.

RUB'U'L-ÂDÂT
ONUNCU KİTAB

GEÇİM ÂDÂBI VE PEYGAMBER AHLÂKI

(KİTÂBU ÂDÂBİ'L-MAÎŞET VE AHLÂKI'N-NÜBÜVVET)

MUKADDİME

Hamd Allah'a mahsûstur. O'na hamd ederim. O Allah ki, yarattığı her şeyi en güzel bir tertîb ve şekilde yarattı. Rasûl-i Ekrem'i (s.a.v.) en güzel bir şekilde terbiye etti. Onun ahlâk ve vasıflarını tezkiye ederek onu kendisine dost edindi. Ezelde hidâyetini murâd ettiği kimseyi ona uymaya muvaffak kıldı. Hüsrânda kalmasını irâde ettiği kimseleri de onun ahlâkı ile ahlâklanmaktan uzaklaştırdı.

Salât u selâm O'nun sevgili Habîbi Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve her yönden temiz olan âline ve ashâbına olsun.

Bundan sonra bilmiş ol ki: Zâhirî edepler bâtınî edeplerin başlangıcıdır. Âzâların hareketleri gönül meyveleri, ameller ise ahlâkın netîceleridir. Edep ve terbiye mârifetten doğar. Gönüller, içinde sakladığı sevgiler, işlerin menbaı, menşei ve çıkış mahallidir. Dışarıda parlayan, gönüllerde doğan nurlardır. Bu nurlar, hârici süsler ve parlatır. Çirkin ve kötü halleri iyi hallere değiştirir, kalbinde huşûu olmayan kimsenin âzâlarında huşû aranamaz. Göğsü ilâhî nurların aynası ve tecellîgâhı olmayan kimsenin görünen âzâlarına nübüvvet edebinin güzellikleri dökülmez.

Geçim âdâbını, kitabın tamamının içerisinden çıkarmak zor olduğu için, **İhyâu Ulûm**'un Rub'u'l-Âdât kısmını, geçim edeplerini toplayan kitap ile sona erdirmeyi düşündüm. Sonra baktım ki, bu kısmın her kitabında âbâba dâir pek çok şeyler anlattım. Artık onları tekrara lüzum görmüyorum. Çünkü tekrar etmek ağır düşer; gönüller bu gibi şeylerden hoşlanmaz. Bu yüzden, burada yalnız Rasûl-i Ekrem'in (s.a.v.) âdâbını ve senetleri ile bildirilen ahlâkını anlatayım ki, bu sâyede bütün edeplerle beraber, îmân da tazelenmiş olsun. Onun ahlâkını müşâhade, bunu doğurur. Allahü Teâlâ'nın en keremli yaratığı ve en üstün rütbeyi hâiz bir kulu olduğunu gösterir. Nerede kaldı ahlâkının tamamını bir arada görmek. Ahlâkının yanında bir de yaratılışını, sonra doğru olarak rivâyet edilen mûcizelerini anlatayım ki, bu sâyede tabiat ve ahlâkı, fazîleti daha iyi anlaşılsın. Nübüvvetini inkâr edenleri susturup ağızlarına gem vurulması için, ahlâk ve diğer hallerinde peygamberlerin efdali Hz. Muhammed'e uymakta Allahü Teâlâ tevfîk edicidir. Şaşkınları irşâd edip, darda olanların dâvetlerine icâbet eden O'dur.

Buna göre önce, Allahü Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm ile Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'ini nasıl terbiye ettiği, sonra toplu olarak ahlâkî fazîletlerini, sonra edep ve ahlâkından bâzılarını, sonra konuşma ve gülmesini, sonra yiyip içmekteki ahlâkını, sonra elbise giymedeki ahlâk ve âdabını, sonra intikama gücü yeterken

bağışlamasını, sonra hoşlanmadığı şeylerden çekinmesini, sonra cömertliğini, sonra cesâret ve metânetini, sonra tevâzûunu, sonra sûret ve hilkatini ve daha sonra da topluca mûcize ve alâmetlerini anlatacağız.

HABÎBULLAH'IN KUR'ÂN İLE TERBİYESİ

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) dâima Allahü Teâlâ'dan, ahlâkî fazîlet ve güzel terbiye ile süslenmesini isterdi, duâsında:

اَللّٰهُمَّ حَسِّنْ خَلْقِي وَخُلُقِي

"Allahım, ahlâkımı ve hilkatimi güzelleştir." [464]

اَللّٰهُمَّ جَنِّبْنِي مُنْكَرَاتِ الْأَخْلَاقِ

"Allahım, beni kötü huylardan uzaklaştır." [465] diye yalvarırdı. Allahü Teâlâ da:

اُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ

"Bana duâ edin, icâbet edeyim." (Mü'min suresi, 40/60) va'd-i kerîmince, dâvetine icâbet ederek, Kur'ân-ı Kerîm'i kendisine inzâl etmek sûretiyle onu terbiye etti ki, onun ahlâkı tamamen Kur'ân-ı Kerîm'den ibâret idi.

Sa'd b. Hişâm[466] şöyle anlatıyor: Bir gün Hz. Aişe'nin (r. anha) huzuruna girdim ve kendisine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ahlâkından sordum. Hz. Aişe bana:

– "Kur'ân okumadın mı?" diye sordu. Ben de:

– "Evet okudum." dedim. Hz. Aişe:

– "İşte Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in ahlâkı Kur'ân'dan ibârettir." dedi. Kur'ân-ı Kerîm onu, şu anlatacağım âyet-i kerîme ile bunların benzeri âyet-i celîlelerle terbiye etmiştir:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

"Affa sarıl, mârufu emret ve câhillerden yüz çevir." (A'râf suresi, 7/199)

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى

عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ

"Allah adâlet, ihsân ve yakınlara vermekle emreder. Açık günâhtan, kötü

işlerden ve azgınlıktan men eder.” (Nahl suresi, 16/90)

وَاصْبِرْ عَلٰى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

“Sana isâbet edenlere sabret. Çünkü bunlar katî sûrette farz edilen umûrdandır.” (Lokman suresi, 31/17)

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

“Kim, sabreder ve bağışlarsa, işte bu sabır ve bağışlama azimkârlık ve büyük bir hünerdir.” (Şûra suresi, 42/43)

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Onları bağışla ve onlara boş ver. Allah iyilik edenleri sever.” (Mâide suresi, 5/13)

وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ

“Affetsin ve vazgeçsinler. Allahü Teâlâ’nın sizi yarlığamasını sevmez misiniz?” (Nûr suresi, 24/22)

اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ

وَلِيٌّ حَمِيمٌ

“Kötülüğü iyilikle karşıla. Bakarsın ki, aranızda düşmanlık bulunan kimse seninle candan dost imiş gibi olur.” (Fussılet suresi, 41/34)

وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“Ve gayzını yenip insanları bağışlayanlar, Allah ihsân edenleri sever.” (Âl-i İmrân suresi, 3/134)

يَآ أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ

إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا

“Zanların çoğundan kaçının. Zîra bâzı zan var ki, günâhtır. Casusluk yapmayın; birbirinizde kusur aramayın ve yekdiğerinizi gıybet etmeyin.” (Hucûrât suresi, 49/12)

Rasûl-i Ekrem’in (s.a.v.) Uhud cenginde gül yanağı yarılıp, mübarek fındık dişi şehîd edildiği ve yüzünden kanlar aktığı zaman, bir eli ile kanı silerken:

كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ خَضَبُوا وَجْهَ نَبِيِّهِمْ بِالدَّمِ وَهُوَ
يَدْعُوهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ

“Kendilerini Allah’a davet eden peygamberlerinin yüzünü kana boyayan bir millet nasıl felâh bulur?” [467] buyurdu. Allahü Teâlâ:

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ

“Senin elinde bir şey yoktur.” (Âl-i İmrân suresi, 3/128) buyurmakla yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’ini tedîb etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de buna benzer daha pek çok terbiye âyetleri mevcuttur. İlk önce edep ve ahlâk, Resûl-i Ekrem’de aranır. Bu nur, diğer insanlara ondan sirâyet eder. O Kur’ân-ı Kerîm ile edeplendi ve halkı onunla edeplendirdi. Bunun için Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ

“Ben ancak, mekârim-i ahlâkı, (ahlâkî fazîletleri) *tamamlamak için gönderildim.”* [468] buyurdu. Nefsi terbiye ve ahlâkı güzelleştirme bâbında buna temâs etmiştik; tekrarına lüzum görmüyorum. Allahü Tealâ Habîb-i Ekrem’inin ahlâkını kemâl derecesine yükselttikten sonra, onu överek:

وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ

“Muhakkak sen büyük ahlâk üzeresin.” (Kalem suresi, 68/4) buyurdu. O, ne büyük Allah’tır. O’nun sonsuz lütfuna ve büyük fazlına bir bak ki; Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’i güzel ahlâkı ile kendisi süslediği halde, bu güzel huyu Habîb’ine izafe ederek: **“Muhakkak sen büyük ahlâk üzeresin.”** buyurdu. Sonra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) insanlara: *“Allahü Teâlâ iyi huyları sever, kötü hallere buğz eder.”* [469] diye buyurdu.

Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: “Herhangi bir ihtiyaç için kapısına gelen dîn kardeşinin yardımına koşmayan ve kendisini bu işe selâhiyettâr görmeyen

kimseye şaşarım. Sevap ve günâh korkusu olmasa bile, insanlık ve güzel ahlâk adına yardımına koşmalıdır. Zîra kurtuluş yolu budur." Bunun üzerine adamın biri:

– "Sen bunu Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den duydun mu?" diye sorunca, Hz. Ali:

– "Evet duydum. O, bu hususta en hayırlı davranan kimse idi. Hattâ Tayy Kabîlesi'nin esîrleri Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e arz edildiği zaman, içlerinden genç bir kız Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

– "Ey Muhammed! Ben kabîlenin reisi olan **Hatem-i Tâî**'nin kızı Sufâne'yim. Babam, hakkı sever, eli altında bulunanlara iyi muâmele eder. Esîrleri serbest bırakır, açları doyurur, ekmek yedirir. Selâm verir, ihtiyaç için geleni boş çevirmez, cömertlik ve sahâvetiyle meşhur bir zâttır. Benim rezîl ve sefîl olmamı istemezsen, beni serbest bırak gideyim." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَا جَارِيَةُ هٰذِهِ صِفَةُ الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا، لَوْ كَانَ أَبُوكِ مُسْلِمًا

لَتَرَحَّمْنَا عَلَيْهِ، خَلُّوا عَنْهَا فَإِنَّ أَبَاهَا كَانَ يُحِبُّ مَكَارِمَ

الْأَخْلَاقِ وَإِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ

– *"Ey câriye! Bu dediğin doğrudan mü'minin vasfıdır. Eğer baban Müslüman olsaydı, ona rahmetle duâ ederdik. Bu kızı serbest bırakın. Çünkü bunun babası ahlâkî fazîletleri sever. Allahü Teâlâ da güzel ahlâkı sever."* [470] buyurdu. Tam bu sırada Ebû Burde b. Niyâr[471] ayağa kalkarak:

– "Ey Allahın Rasûlü! Allahü Teâlâ ahlâkî fazîletleri sever mi?" diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا حَسَنُ الْأَخْلَاقِ

"Nefsimi kudret elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, cennete ancak huyu güzel olanlar girer." buyurdu.

Muaz b. Cebel'den (r.a.) rivâyete göre Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ حَفَّ الْإِسْلَامَ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَمَحَاسِنِ الْأَعْمَالِ

"Allahü Teâlâ İslâmiyet'i güzel ahlâk ve iyi amellerle ku attı, donattı."

İnsanlarla güzel geçinmek ve onlara iyi muamelede bulunmak, alçak gönüllü

olmak, elinden geldiği kadar herkese iyilik etmek, yemek yedirmek, selâm vermek, kötü adam da olsa, Müslüman bir hastayı ziyâret etmek, Müslüman cenâzesini teşyî, müslim ve gayr-ı müslim komşuları ile iyi geçinmek, yaşlı Müslümanlara saygı göstermek, dâvete icâbet etmek, dâvet sâhibine duâ etmek, bağışlamak, ara bulmak, cömertlik, kerem ve semâhat, selâm vermeye önce başlamak, hiddetini yenmek, insanların kusurlarını bağışlamak, İslâm'ın haram ettiği şeylerden kaçınmak (oyun, kumar, türkü, şarkı vesâire gibi), gıybet, yalan, cimrilik, eziyet, hîle, hıyânet, söz gezdirmek, ara bozmak, akraba ile alâkasını kesmek, kötü ahlâk, kibir, böbürlenmek, kendini beğenmek, insanlara karşı sallanmak, dil uzatmak, fazla övmek, fâhiş sözler konuşmak, kusur araştırmak, kin, çekememezlik, teşe'um, azgınlık, düşmanlık ve zulüm gibi kötü hallerden sakınmak, iyi ahlâktandır.

Enes (r.a.) anlatıyor: "Hiç bir iyilik yok ki, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bizi ona dâvet edip onu yapmamızı emretmiş olmasın. Hiç bir ayıp, kötü ve çirkin iş yok ki, Resul-i Ekrem bizi onunla korkutup ondan men etmiş olmasın. Yâni dâima bize her türlü iyilikleri yapmamızı teşvîk ve emreder, her türlü kötülükten bizi korkutur ve men ederdi." Bütün bunları, mealini yukarıda verdiğimiz:

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ

"Allah adâlet, ihsân ve yakınlara vermekle emreder..." (Nahl suresi, 16/90) âyet-i celîlesi bir arada toplar.

RASÛL-İ EKREM'İN TAVSİYE VE ÖĞÜTLERİ

Muaz (r.a.) anlatıyor: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bana vasiyet ederek şöyle buyurdu:

يَا مُعَاذُ أُوصِيكَ بِاتِّقَاءِ اللّٰهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَالْوَفَاءِ

بِالْعَهْدِ وَأَدَاءِ الْأَمَانَةِ وَتَرْكِ الْخِيَانَةِ وَحِفْظِ الْجَارِ وَرَحْمَةِ

الْيَتِيمِ وَلِينِ الْكَلَامِ وَبَذْلِ السَّلَامِ وَحُسْنِ الْعَمَلِ وَقِصَرِ

الْأَمَلِ وَلُزُومِ الْإِيمَانِ وَالتَّفَقُّهِ فِي الْقُرْآنِ وَحُبِّ الْآخِرَةِ

وَالْجَزَعِ مِنَ الْحِسَابِ وَخَفْضِ الْجَنَاحِ، وَأَنْهَاكَ أَنْ تَسُبَّ

حَكِيمًا أَوْ تُكَذِّبَ صَادِقًا أَوْ تُطِيعَ آثِمًا أَوْ تَعْصِيَ إِمَامًا

عَادِلًا أَوْ تُفْسِدَ أَرْضًا، وَأُوصِيكَ بِاتِّقَاءِ اللهِ عِنْدَ كُلِّ حَجَرٍ

وَشَجَرٍ وَمَدَرٍ وَأَنْ تُحْدِثَ لِكُلِّ ذَنْبٍ تَوْبَةً، اَلسِّرَّ بِالسِّرِّ

وَالْعَلَانِيَةَ بِالْعَلَانِيَةِ

"Ey Muaz! Allah'tan korkmak ve O'nun himayesine girmek, doğru konu mak, verdiği sözde durmak, emâneti ödemek, hıyânet etmemek, kom u hakkını korumak, öksüze merhamet etmek, tatlı sözlü olmak, herkese selâm vermek, güzel amel ve i lerde bulunmak, uzun kuruntularda bulunmamak, îmanını korumak, Kur'an-ı anlamak, âhireti sevmek, hesabın korkusunu ta ımak ve herkese efkat kanatlarını germeyi tavsiye eder; hikmet sâhiplerine kötü söz söylemekten, doğruyu yalanlamaktan, günâhkâra itaatten, âdil hükümdâra isyandan ve yeryüzünde bozgunluk çıkarmaktan seni nehyederim. Nerede olursan ol takvâ üzerine olup Allah'tan korkmak ve her günâhın akabinde tövbe etmekle tavsiye ederim. Gizli günâh i ledinse gizli, a ikâre isyân ettinse â ikâre tövbe edersin." [472]

İşte Allah'a karşı kullarının edebi böyledir. Onlar güzel edep ve ahlâkî fazîletlere böylece dâvet ederler.

RASÛL-İ EKREM'İN GÜZEL AHLÂKINDAN BÂZILARI

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) insanların en yumuşağı, en şecaatlisi, en âdili, en çok iffet ve nâmus sâhibi idi. Mahremi olmayan veyâ nikâhında bulunmayan veyâ câriyesi olmayan hiç bir kadın üzerine el değdirmemiştir.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) insanların en cömerdi idi. Onun yanında para akşamlamazdı. Şâyet elinde para bulunsa onu dağıtmadan evine gitmezdi. (Bâzı zevceleri nezdinde) âzamî bir senelikten fazla nafaka bulundurmamıştır. Bu da hurma ve arpa gibi sâde bir yiyecekten ibaret idi. Eline geçen diğer serveti Allah rızası uğrunda infâk ederdi. Kendisinden istenilen ve kendisinde bulunan her şeyi verirdi. Sonra onun nafakasında tesîrini gösterirdi. Hattâ yıl içinde eline bir şey geçmezse onun ızdırâbını çekerdi.

Ayakkabılarını tamir eder, elbiselerini diker, kadın ve mutfak işlerinde yardımcı olurdu. Kadınlarla et doğrardı. Üstün hayâ sâhibi idi. Gözlerini kimsenin yüzüne dikmezdi. Köle olsun efendi olsun, küçük olsun büyük olsun herkesin dâvetine katılırdı. Bir yudum süt veyâ bir oğlak paçası da olsa hediyeyi

kabul eder ve karşılık verirdi. Hediyeyi yer, sadakayı yemezdi. Ayak takımının dâvetine gitmekten çekinmezdi. Allah için kızar, kendi namına kızmazdı. Kendisine veyâ adamlarına zararı dokunsa da hakkı yerine getirirdi.

Müşriklerden korunmak için yine diğer müşriklerden yardım teklifi gelirdi. Kendisi henüz pek yalnız olup yardıma muhtaç olduğu halde: “Ben müşrikten yardım istemem.” derdi. Ashâb-ı kirâmın ileri gelenlerinden bâzıları ile Yahûdiler arasında bir adam ölü olarak bulundu. Aleyhlerine hüküm verdi ve haktan ayrılmadı. Ashâbının tek deveye bile, şiddetle ihtiyacı varken o, onlara yüz deve ödemekle hükmetti.

Bir kere açlıktan karnı üzerine taş bağladığı olmuştur. Hazırda olandan yer, bulunanı reddetmezdi. Helâl yemekten kaçınmazdı. Hurma bulur ekmek bulamazsa, yalnız hurma ile yetinirdi. Püryan bulursa onu yer, buğday veyâ arpa ekmeği bulursa onu yerdi. Helva veyâ bal bulsa da yerdi. Ekmeksiz bir miktar süt bulsa onunla da yetinirdi. Kavun, karpuz, tâze sebze ve meyve bulursa onları da yerdi. Yaslanarak, sofra ve masada yemezdi.

Başkalarını kendi üzerine tercîh maksadıyla ölünceye kadar üç gün devamlı olarak birbiri ardınca karnını buğday ekmeğinden doldurmamıştır. Bu, cimrilik veyâ fakirliğinden değildi. Cemiyet ve dâvetlere katılır, hastaları ziyâret eder ve cenâzelerde hazır bulunurdu. Muhâfızı bulunmadan tek başına düşmanları arasında dolaşırdı. İnsanların en mütevâzı olanı idi. Kendisinde kibirden eser bulunmazdı. Sözü uzatmaz, en üstün belâgate sâhip idi. İnsanların en güler yüzlüsü olup dünya hususunda hiç bir suretle heyecanlanmazdı. Bulduğunu giyerdi. Bâzen eski elbise ve bâzen Yemen bürdesi ve bâzen yün hırkası ve hülâsa giyilmesi mübâh olan elbiseyi giyerdi. Gümüşten yüzüğü olup, bâzen sağ ve bâzen de sol küçük parmağına takardı.

Hizmetçisini veyâ başka birisini terkisine alırdı. Deve, at, katır ve merkepten bulduğu vâsıtaya biner ve bâzen de başı açık, yalın ayak ve cübbesiz olarak yürürdü. Şehrin en uzak yerindeki hastaları ziyâret ederdi. Güzel kokuyu sever, pis kokulardan hoşlanmazdı. Fakirlerle düşer kalkar, yoksullarla bir arada yerdi. Ahlâkında fazîlet sâhibi olan insanlara ikram eder, şerefli kimselere iyilikte bulunmak sûretiyle onlarla anlaşırdı. Akrabaları ile alâkalanır ve fazîlet sâhibi olanları tercîh ederdi. Kimseye eziyet etmez, özür dileyenlerin mâzeretini kabul ederdi. Şakalaşır fakat şakasında da doğruyu söylerdi. Güler fakat kahkahalar savurmazdı. Mübâh olan oyunları seyreder ve onları reddetmezdi. Ailesi ile yarışa kalkardı. Bâzen karşısında yükselen sesleri sabırla karşılardı. Koyun gibi sağmal bulundurur âile efrâdı ile südünden istifâde ederlerdi. Köle ve câriyeleri vardı. Yeme içme ve giyimde onlardan ayrılmazdı. Allah için amel etmediği boş

vakti geçmezdi. Ya ibâdet veyâ lüzumlu bir işle meşgul olurdu. Ashâbının bağ, bahçe ve bostanlarına giderdi. Fakiri, yoksulluğundan ötürü tahkîr etmez, zengine, zenginliğinden dolayı saygı göstermezdi. Herkesi müsâvî şartlar altında Allah'a dâvet ederdi.

Bütün güzel huy ve iyi vasıfları ve mükemmel sûrette sevk u idâreyi Allahü Teâlâ onda toplamıştı. Okur-yazar olmayan bir ümmî idi. Cehâlet muhîtinde, çölde, ana ve babadan mahrum, koyun gütmekle yetişti. Allahü Teâlâ bütün ahlâkî fazîletleri ona öğretti, iyi vasıflara sâhip kıldı. Geçmiş ve geleceğin haberlerini bildirdi. Âhirette kurtuluş ve saadet yollarını gösterdi. Dünyada iken âhirete heves edip gideceği yolu açıkladı. Boş şeyleri terk edip vâcipleri îfânın lüzumunu anlattı. O'nun emrini yerine getirip işinde ona uymayı Allahü Teâlâ bize tevfîk etsin. Âmin, ya Rabbe'l-âlemîn.

RASÛL-İ EKREM'İN ÂDÂB VE AHLÂKINDAN BİR KISMI

Ebû'l-Buhturî'nin[473] rivâyetine göre; Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Müslümanlardan kimseye kötü söz söylememiştir. Şâyet sözü ile incittiği bir kimse oldu ise hemen onun gönlünü almıştır. Hiç bir kadın veyâ hizmetçisini tel'în etmemiştir. Bir savaşta kendisine:

Bunlara lânet etseniz, dediklerinde:

إِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً وَلَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا

"Ben lânetleyici olarak değil, rahmet olarak gönderildim." [474] diye cevap vermiştir. Müslim olsun kâfir olsun, umûmî olsun husûsî olsun, bedduâ etmesi istendiği vakit o, duâ ederdi. Eli ile Allah rızâsı dışında kimseyi dövmemiştir. Allahü Teâlâ'nın hakkı hâricinde şahsı adına kimseden intikam almamıştır. Serbest bırakıldığı hususlarda dâima ehvenini tercîh etmiştir. Ancak günâh olursa veyâ yakınları ile alâkasını kesmek gibi bir hal alırsa, oraya yaklaşmazdı. Köle olsun câriye olsun, zengin olsun fakir olsun, kendisine mürâcaat eden herkesin işine koşardı. Azatlı kölesi olan Enes (r.a.) yeminle anlatıyor: "Hoşlanmadığı bir işi yaptığım zaman, "Bunu niçin böyle yaptın?" diye bana bir defa söylememiştir. Zevceleri ne zaman beni yermeye kalkışsalar onlara mâni olur "O'nun yaptığı kitap ve kader gereğidir." buyururdu. Bir vakit yatacağı yeri ayıplamamıştır. Bir şey sererlerse üzerinde yatar, sermezlerse yer üzerinde yatardı."

Allahü Teâlâ henüz onu peygamber olarak göndermeden önce Tevrat'ın birinci satırında vasıflayarak: "Muhammed Rasûlüm ve tercîh ettiğim kulumdur."

buyurdu. Haşin ve sert değildi. Sokaklarda fazla dolaşmaz, kötülüğe kötülükle değil, af ile mukabele ederdi. Mekke'de doğdu Medîne'ye göçtü. Şam havâlisine mâlik idi. Arap kıyâfeti olarak îzâr giyerdi. O ve beraberindekiler Kur'ân-ı Kerîm'e ve ilme bağlanırlar, abdest alırken her tarafını yıkarlardı. Bu, Tevrat'ta böyle olduğu gibi İncil'de de böyledir.

Rast geldiğine hemen selâm vermek, bir ihtiyâcı için karşısına çıkan adam ayrılmadan onu bırakıp ayrılmamak, elini tutan bir kimse bırakmadan kendi elini ayırmamak gibi haller de onun güzel ahlâkındandır.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ashâbından birisiyle karşılaştığı zaman, onunla musafahalaşır ve iyice ellerini birbirine geçirerek sıkıştırırdı. Besmele ile oturur ve besmele ile kalkardı.

Namazda iken birisi içeri girse, namazını kısaltır ve hemen selâm vererek gelene bir işi olup olmadığını sorar ve tekrar namaza başlardı.[475]

Ekseriya oturuşu, dizlerini dikip elleri ve dizlerini bağlamak sûretiyle idi.

Mecliste husûsî bir yeri yoktu, boş bulduğu yerde hemen otururdu.

Kimseye darlık vermemesi için ashâbı arasında ayaklarını uzatıp oturduğu vakî değildir. Ancak meclis müsâit olursa uzatabilirdi. Umûmiyetle kıbleye karşı otururdu. Huzûruna giren misâfirine ikrâm eder, çok kere yanına gelen yabancıların altına, sırtındaki elbiseyi serer ve oturturdu.

Misâfirine kendi minderini de verdiği ve oturuncaya kadar ısrâr ettiği de olurdu.

Karşısına çıkan adama öyle samimî davranırdı ki, herkes kendisinin onun katında en sevimli kimse olduğunu zannederdi. Mecliste bulunan herkese ayrı ayrı yönelir ve sohbetten nasîbini verirdi. Herkese teveccüh eder, onunla konuşur, ayrı ayrı hal ve hatırını sorardı. Oturması, konuşması ve dinlemesi, güzel davranışları çok samimî idi. Bununla beraber meclisi bir hayâ; tevâzu ve huzur meclisi idi. Nitekim Allahü Teâlâ:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ

لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

"Allahın rahmetinin eseri olarak onlara yumuşak davrandın. Eğer haşin ve katı yürekli olsaydın etrafından dağılırlardı." (Âl-i İmrân suresi, 3/159) buyurmuştur.

Ashâbını künyeleri ile çağırır, çocuğu olan kadınlara da künyeleri ile seslenirdi. Çocuğu olmayan kadınlara da bir künye bulurdu. Çocuklara da künye

bulur ve onların gönlünü hoş ederdi. Geç kızar ve çabuk memnun olurdu.

İnsanlara en çok acıyan, en hayırlı ve en faydalı olan idi. Onun meclisinde aslâ sesler yükselmez ve yüksek sesle konuşulmazdı.

Meclisten kalktığı zaman:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ

أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

"Allahım, sana hamd eder ve seni noksan sıfatlardan tenzîh ederim. İbâdete lâyık olan ancak sen olduğuna ehâdet ederim. Sana tövbe eder ve senden mağfiret dilerim." der ve *"Bunu bana Cebrâil öğretti."* buyururdu.

RASÛL-İ EKREM'İN GÜLMESİ VE KONUŞMASI

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), insanların en fasîhi ve en tatlı sözlüsü idi. Nitekim bizzat kendisi:

أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ

"Ben Arapların en fasîhiyim." buyurdu. Cennet halkı Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in şîve ve lehçesi ile konuşacaktır. Fazla konuşmaz, az ve şümûllü konuşur, ipliğe dizilen inciler gibi tâne tane konuşurdu. Nitekim Hz. Aişe (r.a.): "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) sizin gibi birbirine ekleyip durmazdı. O, az ve ağır konuşurdu. Siz, sözü birbirine katıp duruyorsunuz." dedi. Yine dediler ki: "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) en veciz konuşan bir insandı. Kısa cümlede bütün maksadını ifâde edebilirdi. Cevâmiü'l-Kelim idi. Şümûllü cümleler kullanır; ne fuzûli konuşur, ne de eksik bırakırdı. Sözleri arasında duraklar, fâsıla verir ve dinleyenler konuştuğunu ezberleyebilirdi.

Açık sözlü ve en güzel sesli idi. Lüzumsuz konuşmazdı. Ekseriyâ sükût ederdi. Kötü söz konuşmazdı. İster hiddetli ister hiddetsiz, her halinde hakkı söylerdi. Güzel konuşmayanlara iltifât etmezdi. Konuşulması zarûrî olan bâzı şeylere kinâye yolu ile işâret ederdi.

O sustuğu zaman ashâbı konuşurdu. Huzurunda münâzaa yapılmazdı. Va'z u nasîhatinde son derece ciddî idi.

لَا تَضْرِبُوا الْقُرْآنَ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ فَإِنَّهُ أُنْزِلَ عَلَى وُجُوهٍ

"Kur'ân'ı birbirine vurmayınız, onun âyetlerini kar ıla tırmakla tekzîbe kalkı mayınız; onun âyetleri birbirini tasdîk eder. O, (yedi) *vücûh üzere nâzil olmu tur."* [476] buyurmuştur.

Asbâbının yüzüne en çok gülümseyen bir insandı. Gönüllerini hoş etmek için sözlerini hayranlıkla dinlerdi. İnci dişleri görülecek şekilde gülümserdi. Ashâb-ı kirâmı da kendisine uyarak sohbetinde yalnız tebessüm ile yetinirlerdi.

Bir gün Resül-i Ekrem sıkıntılı idi. Bedevînin biri bir şey sormak üzere huzuruna girmek istedi. Ashâb-ı kirâm bedeviye:

– "Bırak, bu gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in canı sıkıntılı, bir şey sorma." dediler. Adam:

– "Beni bırakın, ben onu güldürmeden bırakmam." dedi ve Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e:

– "Ey Allahın elçisi! Duydum ki Deccal insanlara Tirit yedirecek, yemeyen insanlar acından ölecek. Ne buyurursun? Ben onunla karşılaşırsam yemeyerek acımdan mı öleyim, yoksa yiyip karnımı doyurduktan sonra, yine onu inkâr ve Allah'a imanım üzerine mi kalayım?" dedi. Bunu duyan Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) gülümsedi ve dişleri görüldü, sonra da:

– *"Hayır sen ondan yeme. Allahü Teâlâ seni acından öldürmez."* buyurdu.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) insanların en neşeli ve güleryüzlü olanı idi. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü veya âhireti hatırladığı veyâ va'z u nasîhat ettiği zaman çehresi değişirdi.

Onun gönül hoşluğu en güzel bir şekilde idi. Vaazı ise çok ciddî idi. O yalnız Allah için gazâb eder ve gazabı halinde bir şey yapmazdı. Bütün, işlerinde hal ve tavrı bu idi.

Bir sıkıntı ile karşılaştığı zaman; *"Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh."* der ve işini Allah'a havâle ederdi. O'ndan kurtuluş dilerdi. Sonra da şöyle duâ ederdi:

اَللّٰهُمَّ أَرِنِي الْحَقَّ حَقًّا فَأَتَّبِعَهُ وَأَرِنِي الْمُنْكَرَ مُنْكَرًا وَارْزُقْنِي

اِجْتِنَابَهُ وَأَعِذْنِي مِنْ أَنْ يَشْتَبِهَ عَلَيَّ فَأَتَّبِعَ هَوَايَ بِغَيْرِ هُدًى

مِنْكَ وَاجْعَلْ هَوَايَ تَبَعًا لِطَاعَتِكَ وَخُذْ رِضَا نَفْسِكَ مِنْ

نَفْسِي فِي عَافِيَتِهِ وَاهْدِنِي لِمَا اخْتُلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ

إِنَّكَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"Allahım! Bana hakkı hak olarak göster ki, ben ona uyayım. Bana kötüyü kötü olarak göster ve ondan uzak kalmayı nasîb et. Senin hidâyetin hilâfına nefsimin arzusuna uyarak karı ıklıklardan beni koru. Arzularımı senin tâatine tâbi kıl, rızânı bana nasîb et. Beni hakka hidâyet et. Sen dilediğini doğru yola ula tırırsın."

RASÛL-İ EKREM'İN YEMEKTEKİ ÂDÂB VE AHLÂKI

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bulduğunu yerdi. En çok sevdiği kalabalıkta yemekti. Sofra kurulduğu zaman:

بِسْمِ اللهِ، اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا نِعْمَةً مَشْكُورَةً تَصِلُ بِهَا نِعْمَةَ الْجَنَّةِ

"Allahım! Bu yemeği, kendisi ile cennet nîmetlerine ula acak ükrü ödenmi nîmetlerden kıl." derdi. Umûmiyetle yemek yerken namazda olduğu gibi otururdu. Yere diz çöküp, ayakları üzerine, oturarak:

إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ آكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ

"Ben ancak bir kulum, kölenin oturduğu gibi oturur ve yediği gibi yerim." [477] derdi. Sıcak yemek yemez ve:

إِنَّهُ غَيْرُ ذِي بَرَكَةٍ وَإِنَّ اللهَ لَمْ يُطْعِمْنَا نَارًا فَأَبْرِدُوهُ

"Sıcak yemekte bereket olmaz. Allahü Teâlâ bize ate yedirmez, yemeği soğutunuz." [478] buyururdu. Dâima önünden ve üç parmağı ile yerdi. Bâzen dördüncü parmağını da yardımcı olarak kullanırdı, iki parmağı ile yemezdi:

إِنَّ ذٰلِكَ أَكْلَةُ الشَّيْطَانِ

"O, eytanca bir yemektir." [479] derdi.

Bir gün Osman (r.a.) Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e palûze yemeği getirdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) yemekten yedikten sonra:

– "Bu nedir, bunu nasıl yaparsınız?" diye sordu. Hz. Osman:

– "Anam babam size fedâ olsun ya Rasûlallah! Yağ ile balı tavaya koyar, ateşte eritiriz. Sonra buğday ununun özünü alır tavaya dökeriz. Sonra katılaşıncaya kadar karıştırırız ve gördüğünüz şekilde bir helva olur." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّ هٰذَا الطَّعَامَ طَيِّبٌ

– *"Doğrusu bu, güzel bir yemektir."* [480] buyurdu.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) elenmemiş arpa unundan pişen ekmeği yerdi. Salatalığı tâze hurma ve tuz ile yerdi.

Meyvelerden en çok sevdiği yaş hurma, üzüm, kavun ve karpuz idi.

Karpuzu şeker ve ekmekle yerdi. Bâzen de tâze hurma ile katarak yerdi. Kavun ve karpuzu iki eli ile yerdi. Bir defa hurmayı sağ eli ile yedi ve çekirdekleri sol elinde topladı. Oradan geçen bir koyuna seslendi. Koyun gelerek sol elindeki çekirdekleri yedi. Kendisi de sağ eli ile yemeye devâm etti. Her ikisi de bitirdi ve koyun savuşup gitti.

Bâzen üzümü, salkımı ağzına götürerek yediği de olurdu. Üzüm suyu mübârek sakalından inci daneleri gibi damlardı. Ekseriyâ yemeği, su ile hurma idi. Hurma ile sütü bir arada yer ve *"En iyi yemeklerdir."* derdi.

En çok sevdiği et yemeği idi. Et hakkında:

هُوَ يَزِيدُ فِي السَّمْعِ وَهُوَ سَيِّدُ الطَّعَامِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

وَلَوْ سَأَلْتُ رَبِّي أَنْ يُطْعِمَنِيهِ كُلَّ يَوْمٍ لَفَعَلَ

"Et, dünya ve âhiretin en üstün yemeğidir. O, kulağın i itmesini arttırır. Eğer Rabbimden her gün bana et yemeği nasîb etmesini istesem, nasîb ederdi." [481] buyurmuştur.

Tirit yemeğini kabak ile yerdi. Kabağı sever ve kabak hakkında:

إِنَّهَا شَجَرَةُ أَخِي يُونُسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

"O, karde im Yûnus aleyhisselâmın sebzesidir." [482] derdi. Hz. Aişe'nin rivâyetinde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

يَا عَائِشَةُ إِذَا طَبَخْتُمْ قِدْرًا فَأَكْثِرُوا فِيهَا مِنَ الدُّبَّاءِ فَإِنَّهُ يَشُدُّ

الْحَزِينَ

"Yâ Ai e! Tencere kaynattığınız zaman oraya fazla kabak koyun. Zîra kabak kalbi takviye eder." [483] buyurmuştur. Kendisi avlanmaz, fakat avlanan kuş etini yer ve

kendisine avlanan kuşlardan getirilmesini arzu ederdi.

Et yerken başını ete eğmez, belki eti ağzına getirir ve ısırarak koparırdı. Ekmek ile yağ yerdi. Koyun bacak ve butlarını severdi. Tencerede pişen kabağı, sirkeye doğranmış ekmeği **Acve** hurmasını sever ve bu hurmaya bereket ile duâ ederdi. *"Bu hurma cennet meyvelerindendir. Zehir ve sihire kar ı ifâdır."* derdi.

Baklagillerden kevinin otu ve semiz otu severdi. Külyeleri sevmez ve bunlardan hoşlanmazdı.

Koyunun yedi âzâsını yemezdi: Zekeri, torba ve içindeki husyeleri, sidik kabını, öd kabını, et ile deri arasında biten bezleri, ferci ve kanı, soğan, sarımsak ve pırasa gibi şeyleri yemezdi. Yemeye hiç bir sûretle gülmezdi. Hoşuna giden yemeği yer, gitmeyene ses çıkarmazdı. Keler ve dalak yemeklerinden hoşlanmaz fakat bunlara haram demezdi.

Parmağı ile yemeği sıyırır ve:

آخِرُ الطَّعَامِ أَكْثَرُ بَرَكَةً

"Yemeğin sonu daha bereketlidir." [484] buyururdu.

Parmaklarını temizlemeden elini mendil ile silmezdi. Ve *"Bereket yemeğin neresindedir bilinmez."* buyururdu. Yemeğin sonunda:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَطْعَمْتَ فَأَشْبَعْتَ وَسَقَيْتَ

فَأَرْوَيْتَ لَكَ الْحَمْدُ غَيْرَ مَكْفُورٍ وَلَا مُوَدَّعٍ وَلَا مُسْتَغْنًى عَنْهُ

"Allahım! Sana hamd olsun, yedirdin doyurdun, içirdin kandırdın, sana hamd ederim. Küfrân-ı nîmet etmem, hamdi terk etmem ve ondan aslâ müstağnî kalmam." [485] derdi. Ekmek ile et yediği zaman, ellerini iyice yıkardı sonra da yüzünü silerdi.

Suyu üç kerede içer, her defasında Besmele ile başlar ve hamdele ile bitirirdi. Suyu akıtarak değil, sorarak içerdi.

Ortaklaşa içtikleri süt veyâ suyu -sol tarafında daha hatırlı kimse bulunursa-sağında bulunan zâta, *"Benim sünnetimde hak senindir. Fakat dilersen onları tercîh edeyim."* derdi. (Ve ona da artırıp yanında bulunana vermenin fazîlet olduğunu ve isterse onun da bir miktar artırıp sağında bulunana vermesini tavsiye ederdi.) Bâzen bir nefeste içtiği de olurdu. İçtiği kaba nefes vermez, bardağı ağzından uzaklaştırdıktan sonra nefesini alırdı. Bir defa bal ve süt karışımı ile dolu bardağı kendisine takdîm ettiler. Kabul etmedi. *"İki yemek ve iki erbet bir arada*

olmaz.” buyurdu. Sonra da:

لَا أُحَرِّمُهُ وَلَكِنِّي أَكْرَهُ الْفَخْرَ وَالْحِسَابَ بِفُضُولِ الدُّنْيَا غَدًا

وَأُحِبُّ التَّوَاضُعَ فَإِنَّ مَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ اللَّهُ

“Bu haramdır demiyorum, ancak ben büyüklenmeyi ve dünyanın bo eyleri ile yarın hesap vermeyi uygun bulmuyorum. Ben sâdeliği ve tevâzuu severim. Allah için alçak gönüllü olanları Allahü Teâlâ yükseltir.” [486] buyurdu. Ev içinde bir câriyeden daha utangaç idi. Yemek istemediği gibi, isteğini de onlara duyurmazdı. Sofra kurarlarsa yerdi. Yedirdiklerinden yer, içirdiklerinden içerdi. Yiyecek ve içeceğini bizzat kendisinin kalkıp aldığı da olurdu.

RASÛL-İ EKREM’İN ELBİSEDEKİ ÂDÂB VE AHLÂKI

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) îzâr, ridâ, gömlek ve cübbeden ne bulursa onu giyerdi. Yeşil elbise hoşuna giderdi. Ekseriya beyaz giyerdi:

أَلْبِسُوهَا أَحْيَاءَكُمْ وَكَفِّنُوا بِهَا مَوْتَاكُمْ

“Beyaz elbiseyi dirilerinize giydirin ve ölülerinize kefen yapın.” [487] buyururdu. Harp için veyâ başka maksatlarla işleme kaftan giyerdi. İnce atlastan kaftanı vardı; beyaz tenine güzel yakışırdı. Bütün elbiseleri topuklarını aşağı geçmezdi. Îzârı ise daha yukarıda idi. Gömleği ilikli ve bağlı idi. Namazda ve namaz hâricinde bâzen bağını çözerdi. Zâferan ile boyanmış bir çarşafı vardı. Yalnız bunun içinde de namaz kıldırdığı olurdu. Bâzen de tek bir elbise giyerdi. Keçeden yapılmış elbisesi de vardı. Onu giyer ve:

إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ أَلْبَسُ كَمَا يَلْبَسُ الْعَبْدُ

“Ben ancak bir kulum, kölelerin giydiği gibi de giyerim.” [488] derdi.

Cuma için, diğer elbiselerinden başka hususî olarak iki elbisesi vardı.

Çok kere tek bir îzâra bürünür ve uçlarını omuzlarına bağlardı. Cenâze namazlarını bu kıyâfetle kıldırdığı da olurdu. Evinde de tek bir îzâr içinde kılardı ve bu îzâr da münâsebet halinde sırtında bulunan îzârı olurdu. Geceleri ekseriya tek bir îzâr içinde kılardı. Bu bir çarşaf demektir. Bir kısmını kendi üzerine bağlar, diğer kenarını kadının üzerine bırakırdı ve böylece kılardı. Güzel siyah

bir yün elbisesi vardı Onu birisine hediye etti. Ümmü Seleme:

– “Elbiseyi ne yaptın? Senin beyaz vücuduna o siyah elbise çok yakışırdı, ne oldu?” diye sordu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): *“Onu birisine hîbe ettim, giydirdim.”* buyurdu.

Enes (r.a.) anlatıyor: “İnce kilime bürünerek bize namaz kıldırdığı da vardır. Parmağında yüzük taşırdı. Hatırlamak için yüzüğüne bir iplik de bağlardı. Yüzüğünün kaşında: **“Muhammedü’r-Resûlullah”** yazılı idi. Mühür vazîfesi görürdü. Onunla yazıları mühürler ve:

“Yazıyı mühürlemek, töhmetten hayırlıdır.” [489] derdi. Sargılı ve sargısız olarak başına takke örter ve bâzen de takkesini öne sütre ederek namaz kılardı. Bâzen sarığı bulunmaz ve başına bir başörtüsü bağlardı.

Peygamber Efendimiz’in Hz. Ali’ye **“Sehab”** isminde hîbe etmiş olduğu bir sarığı vardı. Ali (r.a.) bu sarıkla aleyhisselâm Efendimiz’e gittiği zaman Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

أَتَاكُمْ عَلِيٌّ فِي السَّحَابِ

“İ te, Ali Sehâb (bulut) *ile geldi.”* [490] buyururdu.

Elbiseyi dâima sağdan giyer ve giydiği zaman:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي كَسَانِي مَا أُوَارِي بِهِ عَوْرَتِي وَأَتَجَمَّلُ بِهِ

فِي النَّاسِ

“Mahrem yerimi örteceğim ve insanlara kar ı süsleneceğim elbiseyi bana giydiren Allah’a hamd ederim.” [491] derdi. Elbisesini çıkarırken de sol tarafından başlardı.

Yeni elbise giydiği zaman eskisini yoksula verir ve:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَكْسُو مُسْلِمًا مِنْ سَمَلِ ثِيَابِهِ لَا يَكْسُوهُ إِلَّا لِلّٰهِ

إِلَّا كَانَ فِي ضَمَانِ اللّٰهِ وَحِرْزِهِ وَخَيْرِهِ مَا وَارَاهُ حَيًّا وَمَيِّتًا

“Eskimi elbisesini Allah rızâsı için bir fakire giydiren kimse, Allahü Teâlâ’nın hıfz u himâyesinde o elbise ölü olsun diri olsun yâni isterse kefen olarak kullanılsın. Adamın sırtında bulunduğu müddetçe Allahü Teâlâ’nın hıfz u himâyesinde ve hayır üzerinde olur.” [492] buyururdu.

İçi lif dolu tabaklanmış deriden bir döşeği vardı. Boyu iki arşın, eni de bir arşından fazla idi. Gittiği yerde altına serilmek için bir de abası vardı. Kuru bir hasır üzerinde de yatardı. Binitinin, silâh ve eşyâsının isimleri vardı. Bayrağının adı **Ikab**, savaşlarda yanında bulundurduğu kılıcının adı **Zülfikâr**, ayrıca **Mihzen**, **Rusub** ve **Kazıb** adlarında kılıçları vardı. Kılıçlarının sapı gümüş işlemeli idi. Deriden kayışı vardı. Bu kayışda üç tâne gümüş halka vardı. Okunun adı **Ketüm**, ok ve yay kabının adına da **Kâfur** derlerdi.[493] Bindiği devenin adı **Kasva** idi. Buna **Gadba** da denirdi. Bindiği atının adı **Düldül**, merkebinin adı **Yafur**, südünü içtiği koyunun adı **Ayne** idi. Abdest alıp su içtiği çamurdan mâmul bir matharası vardı. Küçük çocuklar Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in evine girer ve bu matharada buldukları sudan içerlerdi. Yümn u bereket olmak üzere üst ve başlarına dökerlerdi.

RASÛL-İ EKREM'İN İNTİKAMA GÜCÜ YETTİĞİ HALDE BAĞIŞLAMASI

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) insanların en ağır başlısı olup en hafiften alanı, gücü yettiği halde en çok affedenlerden birisi idi. Bir gün, altın ve gümüşten yapılmış bir takım gerdanlıklar Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e getirilmişti. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bunları ashâbı arasında bâzı esâslar dâhilinde taksim etti. Tabiî herkese müsâvî şekilde vermedi. Bu arada Bedevîlerden bir Arap:

– "Ey Muhammed! Vallahi Allah sana adâleti emrettiği halde seni adâlete riâyet eder görmüyorum." diye ağır bir ithâmda bulundu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

وَيْحَكَ فَمَنْ يَعْدِلُ عَلَيْكَ بَعْدِي

– *"Yazık sana! Ben adâlete riâyet etmezsem ya kim adalete riâyet eder?"* buyurdu. Adamcağız oradan ayrıldıktan sonra Resul-i Ekrem:

رُدُّوهُ عَلَيَّ رُوَيْدًا

– *"Biraz sonra onu bana çağırın."* [494] buyurdu. Ve adamın bu kadar kaba ve saygısız davranmasına karşılık onu en tatlı bir dil ile îkaz etti. Biraz sonra çağırtması da adamın korkmaması için idi.

Yine Câbir'in (r.a.) rivâyetinde; Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hayber gününde Bilâl'in elbisesi içinde toplanan gümüşleri taksim ediyordu. Adamın biri:

– "Ey Allahın Rasûlü! Taksîmâtını adâletle yap." dedi. Rasûl-i Ekrem: *"Yazık*

sana! Eğer ben adâlet etmezsem, kim adâlet edebilir? O zaman bu hususta ziyân etmi olurum. Binaenaleyh nasıl adâlet etmezmi im?" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.):

– "Bu adam münafıktır, bunun boynunu vurayım." diye ayağa kalkınca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

مَعَاذَ اللهِ أَنْ يَتَحَدَّثَ النَّاسُ أَنِّي أَقْتُلُ أَصْحَابِي

– *"Allah korusun. Artık insanlar bunu dillerine dolar ve "Muhammed kendi adamlarını öldürüyor" derler."* [495] buyurdu.

Yine bir savaşta fırsatını bulan bir düşman elinde kılıcı olduğu halde Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e yaklaşarak:

– "Şimdi seni benim elimden kim kurtarabilir?" dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Beni Allah korur."* derdemez adamcağızın elinden kılıç düştü ve Peygamberimiz hemen kılıcı alarak:

– *"Ya imdi seni benim elimden kim kurtarır?"* buyurdu. Şaşkına dönen adam:

– "Sen kılıcı eline alanların iyilerinden ol. Yâni beni bağışla." diye yalvardı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) kendisine:

– *" ehâdet getir."* buyurdu. Adam:

– "Hayır, bunu söyleyemem. Ancak senin tarafına geçmeyeceğim gibi seninle savaşanlarla da arkadaş olmam ve seninle artık harbetmem." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de kendisini serbest bıraktı. Adamcağız kendi adamlarına döndüğü zaman: "İnsanların en hayırlısının yanından geliyorum." dedi[496]

Yine Enes'in (r.a.) rivâyetinde; Yahudi kadınlarından birisi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e zehirli koyun eti getirdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Bu zehirli eti niçin bana getirdin?"* diye sordu. Kadın:

– "Seni öldürmek için getirdim." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Allahü Teâlâ seni muvaffak etmez."* [497] buyurdu. "Bu kadını katledelim." diyenlere de *"Hayır, bırakın gitsin."* buyurdu.

Yine Yahûdilerden birisi Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e sihir yapmıştı. Cebrâil aleyhisselâm Peygamberimiz'e gelerek durumu haber verdi. Sihir âletini çıkararak düğümlerini çözdü ve Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) kendisine hafiflik hissetti. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bunu Yahûdiye duyurmak bile istemedi.[498]

Yine Hz. Ali (r.a.) buyuruyor: "Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Zubeyr ve Mikdâd ile birlikte beni iki harem arasındaki "HÂH" denen yere gönderdi ve buyurdular ki:

إِنْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ فَإِنَّ بِهَا ظَعِينَةً مَعَهَا كِتَابٌ

فَخُذُوهُ مِنْهَا

"Hâh bahçesine gidin. Orada bir kadın vardır. Onda bir mektup var, mektubu alın gelin." Biz de gittik, kadını bulduk ve kadına "Mektubu ver." dedik. Kadın "Bende mektup yok." dedi ise de biz, mutlaka seni arayacağız dediğimizde, kadın saçları arasından mektubu çıkarıp verdi. Mektubu Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e getirdik. Mektup Hatıb b. Ebî Belta'a tarafından Mekke müşriklerine yazılmış ve orada Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e dâir bâzı sırlar aktarılmış bulunuyordu. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Hatıb'ı çağırarak:

مَا هٰذَا؟

– *"Bu nedir?"* diye sorunca, adamcağız:

– "Ey Allahın Rasûlü! Hakkımda acele hüküm verme, beni dinle. Ben bu hareketimi Müslüman olduktan sonra küfre döner şeklinde yapmış değilim. Ancak buraya gelen muhâcirlerin Mekke'de kendi ailelerini koruyacak kuvvetli kabîleleri vardır. Benim ailem zayıftır. Bunu yaparken oradaki akrabalarımın da onlar tarafından himâye edilmelerini düşünerek yaptım." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّهُ صَدَقَكُمْ

– *"O size doğruyu söyledi."* buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer:

– Ey Allahın Rasûlü! Müsâade et de şu münâfığın kellesini uçurayım." deyince, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

إِنَّهُ شَهِدَ بَدْرًا وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدِ اطَّلَعَ عَلَى

أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ: اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ

– *"Bu adamlar Bedir cengine katılmı tır. Ne biliyorsun? Allahü Teâlâ Bedir halkına "Ne yaparsanız yapın, ben sizi bağı ladım."* buyurdu,[499] dedi.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir ganîmet malını taksîm ediyordu Ensârdan biri:

– Bu taksîmât Allah rızâsına uymayan bir taksimdir dedi. Bunu Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e haber verdiklerinde, benzi kızardı ve:

رَحِمَ اللّٰهُ أَخِي مُوسٰى قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هٰذَا فَصَبَرَ

– *"Allahü Teâlâ karde im Mûsâ'ya rahmet etsin. O bundan daha büyüğü ile eziyet edilmi ve sabretmi tir."* [500] buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا يُبَلِّغُنِي أَحَدٌ مِنْكُمْ عَنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِي شَيْئًا فَإِنِّي

أُحِبُّ أَنْ أَخْرُجَ إِلَيْكُمْ وَأَنَا سَلِيمُ الصَّدْرِ

"Ashâbımın aleyhimde konu tuklarını bana duyurmayın. Zîra gönül ho luğu içinde aranızda bulunmak isterim." [501] buyurdu.

RASÛL-İ EKREM'İN HOŞLANMADIĞI ŞEYLERE GÖZ YUMMASI

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in cildi yumuşak, içi dışı lâtif ve güzel idi. Hiddet ve neşesi yüzünden belli olurdu. Canı fazla sıkıldığı zaman sık sık sakalını avuçlardı. Hoşa gitmeyen bir şeyi muhatabının yüzüne vurmazdı. Bir gün yüzünde sarı boya bulunan bir adam huzuruna girdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bu sarı boyadan hoşlanmadığı halde bu adama bir şey demedi. Adam çıktıktan sonra: *"Buna deseniz de u boyayı izâle etse daha iyi olurdu."* [502] buyurdu. Bedevînin biri huzurlarında mescidin bir köşesinde idrarını yapmıştı. Ashâb onu dövmeye kalkışınca, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

لَا تُزْرِمُوهُ

"Sidiğini kesmeyin i ini bitirsin." buyurduktan sonra:

إِنَّ هٰذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا تَصْلُحُ لِشَيْءٍ مِنَ الْقَذَرِ وَالْبَوْلِ وَالْخَلَاءِ

"Mescidlere pislik, sidik ve kazâ-i hacet gibi eyler yara maz." buyurdu. Diğer rivâyette: *"Nefret ettirmeyin, yakla tırın."* buyurdu.[503]

Yine bir gün bedevînin biri gelerek Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den bir şey istedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) istediğini verince, adama:

– *"Nasıl memnun oldun mu?"* diye sordu. Adam:

– "Hayır, memnun olmadım, iyi bir şey de yapmadın." dedi. Mecliste hazır

bulunan Müslümanların canı sıkıldı ve adamı tekdîr için davrandıklarında, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) onlara:

– *"İli meyin."* diye işâret buyurdu. Sonra da meclisten kalkıp hâne-i saadetlerine girdi. Bir müddet sonra bedevîyi çağırtarak, daha bâzı ikrâmlarda bulundu:

– *" imdi memnun oldun mu?"* diye sordu. Bedevî:

– "Evet şimdi memnun oldum; sa'yiniz meşkûr olsun." dedi. Bunun üzerine Resül-i Ekrem:

– *"Orada çirkin konu tun. Ashâbımın sana kar ı gönlü kırıldı ve içlerinden sana nefret beslemeye ba ladılar.   imdi bana ifâde ettiğin memnûniyeti onların huzurunda da ifâde eder misin?   âyet bu memnûniyetini onların huzurunda da ifâde edersen, sana kar ı, duydukları kin ve nefret ortadan kalkar."* buyurdu. Adam:

– "Evet, onların yanında da aynı şeyi ifâde ederim." dedi. Rasûl-i Ekrem akşam üzeri veyâ sabahleyin aynı toplantıya gelerek:

– *"Bu bedevî memnun değildi. Fakat ona biraz fazla ikrâmda bulunduğumuz için memnûniyetini ifâde etti. Sorun bakalım ne diyor?"* buyurdu. Adam:

– "Evet memnunum. Allah râzı olsun." dedi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *"Benimle   u Arabın hali,   öyle bir adamın vaziyetine benzer: Adamın devesi var, deve kendisinden kaçmı , deveyi yakalamak için insanlar devenin pe ine dü mü ler. Fakat insanların hücûmu deveyi daha uzakla tırmaktan ba ka bir i e yaramıyor. Bunun üzerine adam:*

– *"Bırakın pe inde ko mayın. Ben ona sizden daha merhametli olduğum gibi, halini de daha iyi bilirim." dedi ve yerden aldığı bir tutam ot ile devesine "Huy huy!" diye seslendi. Deve de yava   yava   adama yakla tı. Adam deveyi yakalayarak yükünü vurdu ve sırtına bindi.   âyet ben de o zaman sizi serbest bıraksaydım, adamı öldürseydiniz, cehenneme gidecekti* (fakat şimdi kurtarmış olduk.)"[504] buyurdu.

RASÛL-İ EKREM'İN CÖMERTLİĞİ

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) insanların en cömert ve en iyilerinden biri idi. Hele Ramazan-ı Şerif'te esen rüzgâr gibi eline geçen her şeyi durmadan giderdi. Hz. Ali (r.a.) Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i anlatırken: "O insanların en çok eli açık olanı, sıkıntılara göğüs germe bakımından göğsü en geniş olanı, en doğru sözlüsü, üzerine aldığı işi en güzel ve en iyi şekilde yerine getireni idi. O, en güzel ve yumuşak tabiatli olup, kabîle ve akrabasına en çok ikramda bulunan bir zât idi. Onu ilk gören ondan heybet duyar, sohbetinde bulunanlar ise onu severlerdi.

Onun vasıflarını anlatan der ki: Ondan önce de, sonra da onun gibisini görmedim. Ondan istenen bir şeyi -varsa- verir, bulmak imkânı varsa söz verir, bunlar mümkün olmadığı takdirde susardı. Bir gün adamın biri kendisinden bir şey istedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de yanında bulunan bir koyun sürüsünü adama verdi. Adamcağız kabîlesine dönerek, “Geliniz Müslüman olunuz. Zîra o peygamber hiç fakirlikten korkmayan bir kimse gibi atıyyelerde bulunuyor.” dedi. Bir defa olsun kendisinden istenen bir şeye yok dediği vâkî değildir. Bir defa kendisine doksan bin dirhem isâbet etmişti. Bunu hasırın üzerine döktü. Her gelene verdi; tamamen bitirdi, sonra kalktı.[505] Yine bir adamın biri gelerek Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’den bir şey istedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– *“Yanımda bir ey yok, biraz bekle, bir ey gelirse sana vereyim.”* buyurdu. Orada bulunan Hz. Ömer (r.a.):

– “Ey Allahın Rasûlü! Allahü Teâlâ size güçlükle emir buyurmadı. Siz neden kendinizi zorluyorsunuz?” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), Hz. Ömer’in bu sözünden hoşlanmamakla beraber cevap da vermedi. Adam Ömer’e cevâben:

– “Sen ver, eksilmez. Arş’ın sâhibinden korkma.” diye mukabelede bulununca, bu söz Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in hoşuna gitti, gülümsedi ve neşesi yüzünde belirdi.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Huneyn seferinden dönüşünde bedevî Araplar yoluna çıkarak etrafını sardılar ve durmadan kendisinden istediler. Hattâ Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir ağaca sığınmaya mecbur kaldı. O sırada sırtındaki ridâsı dala takıldı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) durdu ve:

أَعْطُونِي رِدَائِي لَوْ كَانَ لِي عَدَدَ هٰذِهِ الْعِضَاهِ نَعَمًا لَقَسَمْتُهَا

بَيْنَكُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُونِي بَخِيلًا وَلَا كَذَّابًا وَلَا جَبَانًا

“Ridâmı veriniz. Eğer u Ummugaylân ağaçlarının sayısı kadar koyunum olsa hepsini size bölerdim. Bu sözümde beni ne korkak, ne cimri ve ne de yalancı bulurdunuz.” [506] buyurdu.

RASÛL-İ EKREM’İN ŞECAATİ

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) insanların en bahâdır, en cesur ve yüreklilerinden idi. Bu hususta Hz. Ali (r.a.) hatıralarını şöyle anlatıyor: “Bedir gününde (bozguna uğradığımız sıkışık bir anda) Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e sığınıyorduk. O ise bizden önde ve düşmana daha yakın idi. O gün orada bulunanların en metîn olanı

idi."[507] Yine Hz. Ali: "İki saf birbirine karıştığı, harbin ateşli anlarında Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e ilticâ ediyorduk, düşmana en yakın olanımız da o idi."[508]

Denildi ki: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) az söyler, az konuşurdu. Fakat harp ile emredeceği zaman bütün gücü ile harekete geçer ve çok şiddetli bir tavır takınırdı. Düşmana en yakın yerde bulunduğu için cesur muhâripler ancak ona yaklaşırdı.[509]

İmrân b. Husayn diyor ki: Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) düşman askerleri ile karşılaştığı zaman, ilk vuran o olurdu. (Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ilâhî ahlâk ile muttasıf olduğu için merhametten ayrılmamakla beraber harp meydanlarında) insanların en şiddetlisi idi. Huneyn cenginde müşrikler onu kuşattığı zaman atından inerek:

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ

"Ben peygamberim yalan yok, ben Abdülmuttalib'in oğlunun oğluyum." dedi.[510] O gün ondan daha cesur ve daha metîn kimse görülmedi.

RASÛL-İ EKREM'İN TEVÂZUU

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) en üstün mevkie sâhip olmakla beraber, insanların en mütevâzı olanı idi. İbn Âmir diyor ki: Hac mevsiminde ak bir deve üzerinde herkes arasında, kimseyi sağa sola itip kakmadan, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i de sıradan insanlar gibi cemreler atarken gördüm. Çullu merkebine biner, terkisine adam alırdı. Hastaları ziyâret eder, cenâzelere katılır, kölelerin bile dâvetlerine icâbet ederdi. Ayakkabısını tâmir eder ve elbisesini yamardı. Evde muhterem zevcelerinin işlerine katılır onlara yardım ederdi. Kendisine kıyâm yapılmasından hoşlanmadığını bildikleri için, geldiği zaman, ashâb-ı kirâm, ona kıyâm etmezlerdi.

Çocuklar topluluğuna uğrar ve onlara selâm verirdi. Bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir adamın yanına gitti. Adam Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in heybetinden titremeye başladı. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

هَوِّنْ عَلَيْكَ فَلَسْتُ بِمَلِكٍ إِنَّمَا أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ

تَأْكُلُ الْقَدِيدَ

"Sâkin ol, ben bir hükümdâr değilim. Ben, Kurey kabîlesinden kurutulmu et yiyen

bir kadının oğluyum.” [511] buyurdu.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in husûsî bir mevkii yoktu. Ashâbı arasında onlardan bir fert imiş gibi otururdu. Gelen bir yabancı onu sormadan bilemezdi. Artık ashâb-ı kirâm bunun böyle olamayacağını anladı ve ona çamurdan yüksek bir yer yaptılar da orada oturdu.

Hz. Aişe (r.a.) bir gün Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’e:

– “Yemeğini yaslanmış olduğun halde ye. Çünkü bu senin için daha kolaydır.” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) başını uzattı, eğdi nerede ise yere değecekti, sonra da:

بَلْ اٰكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ

– *“Hayır, ben kulların yediği gibi yer, kulların oturduğu gibi otururum.”* buyurdu.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) masada yemediği gibi hazmı kolaylaştıran ve iştahı açan şeylerle süslenmiş sofrada da yememiştir.

Kim olursa olsun, kendisini çağıran herkese “Lebbeyk-buyurun” diye cevap verirdi. Bir meclise gittiği zaman herkese karşı sevgi ve tevâzuundan onların sohbetlerine iştirak ederdi: Âhiretten konuşuyorlarsa âhiretten, yemek içmekten konuşuyorlarsa yemek içmekten ve başka bir dünya husûsâtı için konuşuyorlarsa bu yönden onların sohbetine katılırdı. Zaman zaman saâdetli huzurlarında eski devirleri anan şiirler söylerler ve gülüşürlerdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de gülümser ve haram olmayan şeyden onları men etmezdi.

RASÛL-İ EKREM’İN SÛRET VE HİLKATİ

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ne çok uzun, ne de çok kısa boylu idi. Yalnız olarak yürüdüğü zaman “Orta boylu” denirdi. Bununla beraber halk arasında gezerken ondan da uzun denecek kimse yoktu. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) hepsinden uzun gözükürdü. Hâriçte uzun görünen iki kimse etrafına gelse, ancak omuzları hizasında görülürlerdi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

“İyiliğin hepsi ortada, orta boyludadır.” buyurdu.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in Rengi:

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in rengi parlaktı; ne çok beyaz, ne de çok koyu idi. Buğday renginde yâni esmer idi.

Amcası Ebû Tâlib onu şöyle tavsîf eder:

وَأَبْيَضَ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ ثِمَالُ الْيَتَامٰى عِصْمَةٌ لِلْأَرَامِلِ

“Öyle beyaz bir yüz ki, onun yüzü suyu hürmetine bulutlardan yağmur istenir, öyle bir kerem sahibi ki, yetimler onun eline bakar, dullar ve yoksullar ona güvenir.”

Bâzıları, yüzünün, kırmızı ile beyaz karışımı olduğunu söylediler. Terlediği zaman terleri yüzünden inci dânesi gibi dökülür ve teri misk gibi kokardı. Saçı, erkek saçının en güzeli idi. Fazla kıvırcık olmadığı gibi fazla düz değildi. Taradığı zaman âdeta bükülmüş bir ip gibi tarak izleri saçında belli olurdu. Bâzıları saçlarının omuz başlarına kadar indiğini söylerse de ekseriyet kulak yumuşaklarına kadar indiğini söyler. Saçlarını dörde böldüğünü de söyleyenler vardır. Çok kere saçlarını iki yanlarına böler ve zülüfleri yanlardan parlardı. Saç ve sakalında on yediyi geçmeyen beyaz tüy vardı.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.), insanların en güzel, en çok yüzü nurlu olanlardan biri idi. Onu anlatanlar; “Ayın on dördü gibi güzel.” derlerdi. Onun neşe ve üzüntüsü, yüzünden belli olurdu. O, arkadaşı Ebû Bekir’in anlattığı gibidir, derlerdi. Ebû Bekir (r.a.) şöyle anlatırdı:

أَمِينٌ مُصْطَفًى لِلْخَيْرِ يَدْعُو   كَضَوْءِ الْبَدْرِ زَايَلَهُ الظَّلَامُ

“Mustafâ, hayra dâvet eden bir emîn idi. Ayın on dördü gibi karanlığı aydınlatırdı.”

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in alnı geniş, kaşları ince ve uzun idi. İki kaşının arası açık ve gümüş gibi parlaktı. Gözlerinin karası geniş idi; biraz kızarıntı ile karışıktı. Kirpikleri birbirine karışacak kadar sıkışıktı, burnu düz, dişleri seyrekti. Gülümsediği zaman dişleri inci gibi parlardı. En güzel dudaklara sâhip olup ağzı açık kalmazdı. Yanakları yumuşaktı ve sarkık değildi. Yüzü uzun olmadığı gibi sakal devirisi gibi parlak da değildi. Sakalını âzâd eder, bıyığının fazlasını keserdi. Boğazı ve boynu kısa olmadığı gibi fazla uzun da değildi. Boynundan açık kalıp güneş ve rüzgârın dövdüğü kısım altın savatlı gümüş bardak gibi parlardı. Gömlek altında kapalı kalan kısmı ise ay gibi parlaktı.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in göğsü geniş olup etleri sarkmış değildi. Ay gibi beyaz ve ayna gibi düz idi. Göğsü ile göbeği arası yukarıdan aşağı bir istikâmette kıllı olup başka taraflarında tüy yoktu. Omuz kemikleri ve kemik başları büyüktü. Sırtı geniş olup iki omuzu arasında nübüvvet mührü vardı ve sağ omuzu tarafında idi. Ortasında sarıya meyyâl siyah bir gül vardı. At yelesine benzer şekilde etrafında bâzı kıllar vardı. Kol ve pazuları irice idi. Bilekleri kalın ve elleri geniş idi. Parmakları uzunca ve parlaklıkta gümüş gibi idi. Avucu, parmaktan yumuşak ve misk gibi kokulu idi. Onunla musâfaha eden kimse akşama kadar elinde güzel kokunun izlerini duyardı. Elini hangi çocuğun başına

koyup da okşadıysa, akşama kadar o çocuğun başı güzel kokusu ile diğerlerinden ayrılırdı. Baldırları iri idi.

Şişmanlığı orta derecede olup etleri sarkmamıştı.

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yürümesine gelince; sanki bir kayadan çıkar veyâ bir çukurdan iner gibi adımlarını ağır ve çekinerek atar, yürürken sallanmaz ve adımlarını fazla açmazdı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): *"İnsanlar içinde Adem aleyhisselâma en çok benzeyen benim. Gerek ahlâk ve gerek yaratılı bakımından da bana en çok benzeyen İbrâhim aleyhisselâmdır."* buyurdu.

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ لِي عِنْدَ رَبِّي عَشْرَةَ أَسْمَاءٍ، أَنَا مُحَمَّدٌ، وَأَنَا أَحْمَدُ، وَأَنَا
الْمَاحِي الَّذِي يَمْحُو اللهُ بِي الْكُفْرَ، وَأَنَا الْعَاقِبُ الَّذِي لَيْسَ
بَعْدَهُ أَحَدٌ، وَأَنَا الْحَاشِرُ يَحْشُرُ اللهُ الْعِبَادَ عَلَى قَدَمِي، وَأَنَا
رَسُولُ الرَّحْمَةِ وَرَسُولُ التَّوْبَةِ وَرَسُولُ الْمَلَاحِمِ وَالْمُقَفَّى
قَفَيْتُ النَّاسَ جَمِيعًا وَأَنَا قُثَمٌ

"Rabbımın katında on ismim vardır. Ben Muhammed'im, Ahmed'im, Mâhî'yim; Allahü Teâlâ benimle küfrü mahvedecektir. Ben Akîb'im; benden sonra peygamber yoktur. Ben Hâ ir'im; Allah kullarını beni müteakip ha redecektir. Ben rahmet rasûlüyüm, ben tevbe rasûlüyüm, ben melâhim rasûlüyüm, ben Mukaffâ'yım. Herkes bana uyar. Ben Kussem'im; yâni olgun ve bütün iyilikleri câmî bir insanım." [512]

RASÛL-İ EKREM'İN DOĞRULUĞUNA DELÂLET EDEN MÛCİZELER

Bilmiş ol ki; Rasûl-i Ekrem'i (s.a.v.) müşâhede eden, ahlâkı ile alâkalı işlerini, hal ve hareketlerini bildiren haberleri can kulağı ile dinleyen, âdet ve seciyesini, muhtelif sınıfları sevk u idâresini ve onları bir araya toplayarak birbiriyle nasıl kaynaştırdığını ve idâresi altına aldığını bilen, ağır ve kapalı sorulara nasıl hayret verecek cevaplar verdiğini öğrenen, halk yararındaki akıllara durgunluk veren muntazam tedbirlerine vâkıf olan, ömürleri boyunca fakîh, bilgin ve aklı başında olan kimselerin hayran kaldıkları şer'î hükümleri açıklamaktaki güzel işâretlerini gören herkes, insâf ile düşündüğü takdirde, bunların insan gücünün

irâdesinde, hîle ve aldatma yolu ile elde edilmiş şeyler olmadığında asla tereddüt etmez. Bunların ancak ilâhî kuvvet ve semâvi kudretin yardımı ile elde edildiğinde asla şüpheye düşmez. Bütün bu meziyet ve fazîletlerin bir yalancıda düşünülmesi mümkün değildir. Onun doğuşundan beri tâkip ettiği hatt-ı hareket tarzı doğruluğunun en katî ve müşahhas şâhididir. Halis bir çöl Arabı onu ilk gördüğünde; "Vallahi gördüğüm şu sîmâ yalancı olamaz." derdi. Yalnız görünüşü îtibârıyla onun doğruluğuna şehâdet ederdi. Nerede kaldı onun ahlâkını ve hareketini bilen...

Zâten biz onun ahlâkından bâzısını zikretmekle, güzel hûylarının neden ibâret olduğunu anlatmak ve bunlarla beraber Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in doğruluğuna ve Allahü Teâlâ katındaki büyük mevkiine tenbîh etmek istedik. Zîra bütün bu fazîletleri ona bahşeden Allahü Teâlâ'dır. Çünkü ümmî idi, okumadı. Kitap mütâlaa etmedi. İlim öğrenmek için bir tarafa gitmedi. Yanmış dağlar arasında yaşayan Araplar içinde öksüz olarak yetişti. Şâyet Allahın yardımı kendisine ulaşmasaydı o bu gibi fazîletleri, ahlâkî güzellikleri ve bu hükümleri nereden öğrenecekti. Nerede kaldı Allahü Teâlâ'yı, meleklerini, kitaplarını bilmek ve diğer nübüvvet hassaları. Eğer kendisine açık bir vahiy gelmeseydi bunları bilemeyeceği gibi... Beşer tâkati bu kadar yüklere de tahammül edemezdi.[513]

Eğer başka bir mûcizesi olmasa bile yalnız bunlar onun nübüvvetinin delîli olmak için yeter ve artardı.

Bununla beraber şüpheye mahal bırakmayacak şekilde mûcizeleri de vardır. Tafsîlâtına girişmeden ve lâfı fazla uzatmadan sahîh kitaplarda bulunup meşhur olan bâzı mûcizelerini anlatalım. Çok kere Allahü Teâlâ onun elinde âdeti bozmuş ve âdete muhalif hârikalar göstermiştir. Mekke'de Kureyşîler, kendisinden peygamberliğinin doğruluğunu gösteren bir mûcize istediklerinde, ay onun için ikiye bölünmüştür.[514]

Hendek Vakası esnâsında Câbir ve Talha'nın evlerinde az yemekle çok kişilerin karnını doyurduğu da bir gerçektir.[515] Seksen kişiyi daha doğrusu sekiz yüz kişiyi dört müd arpa ekmeği ve bir oğlak ile doyurmuştur. Bir defa da seksen kişiden fazla aç insanı, Enes'in elinde getirdiği bir parça arpa ekmeği kırıntıları ile doyurmuştur. Bir defa da Beşir'in kızının getirdiği bir miktar hurma ile orduyu doyurmuştur.[516]

Yine Tebük Gazvesi'nde ordu Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e mürâcaat ederek susuzluktan şikâyette bulundular. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.):

– "*Hiç su yok mu?*" diye sordu. Bir matharada bir miktar su vardı onu getirdiler. Avucuna aldı; herkes içti, hayvanlarına içirdi, abdest aldı ve su kaplarını

doldurdular.[517] Hudeybiye ve Tebük'teki suyu kurumuş kuyulara elinden biraz su dökmekle kuyular su ile doldu ve ordudaki binlerce asker, bu kuyulardan içti.[518]

Onun mûcizelerinden birisi de çöken bir deve kadar yeri kaplayan hurmadan dört yüz süvâriyi azıklandırmasını Hz. Ömer'e emretmesidir. Hepsinin azığını verdiği halde yine bir miktar arttı ve onu Hz. Ömer alıkoydu.[519]

Yine onun mûcizelerinden birisi de, Bedir Cengi'nde eline aldığı bir avuç toprağı müşrikler ordusuna atarak hepsinin gözlerine girmiş olmasıdır. Huneyn'de de böyle yapmıştır.[520]

Bu hususta:

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى

"Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı." (Enfâl suresi, 8/17) âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Allahü Teâlâ, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i göndermekle kehâneti de iptal etmiştir. Hâlbuki daha önce kehânet vardı.

Yapılan minbere çıkması ile daha önce dayanarak hutbe okuduğu hurma kütüğü de bu ayrılığa dayanamayarak ağladı. Bütün ashâb da kütüğün deve sesi gibi ağlamasını duydular. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) onu kucaklayınca sesi kesti. Bu da onun mûcizelerinden birisidir.[521] Bir mûcizesi de Yahûdileri ölümü temennîye dâvet etti ve onların ölümü temennî etmeyeceklerini önceden haber verdi. Gerçekten de öyle oldu ve onları ilzâm etti. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu hâdiseyi açıklayan âyet-i celîle dünyanın her tarafında okunmaktadır.[522]

Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) birçok gaybden de haber vermiştir. Hz. Osman'ın başına felâket geleceğini ve cennete gireceğini haber vermiştir.[523] Ammarî'de bâğîlerin öldürüleceğini haber vermiştir. Hz. Hasan'ın, iki İslâm ordusunun arasını bulacağını da bildirmiştir.[524]

Muhârebe meydanında büyük kahramanlıklar gösteren bir kişinin cehenneme gideceğini haber vermesi üzerine, adamı takip ettiler; baktılar ki aldığı yaralara dayanamayarak kendi canına kıymıştır.[525] Bütün bunlar ilâhî vahyin tecellîsinden başka hiç bir şekilde bilinemeyen şeylerdir. Ne yıldızlara bakmakla, ne de başka sûretle bilinmelerine imkân vardır. Ancak Allahü Teâlâ'nın vahiy ve bildirmesiyle bilinebilen hakikatlerdir.

Medîne'ye göç ederken ardından yetişen **Surâka**'nın atının kuma batması ve ardından bir duman çıkması üzerine, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den yardım dilemesi ve Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in duâsı ile atının kurtulması. Kisrâ'nın bileziklerinin

bileğine geçirileceğini Surâka'ya haber vermesi ve Hz. Ömer devrinde bunun tahakkuk etmesi, yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in mûcizelerindendir.[526]

Yalancı peygamberlerden Esved-i Ansî'nin Sana'da öldürüldüğünü ve öldüreni o gece haber vermesi de bir başka mûcizesine örnektir.[527] Tertiplenen sû-i kasdı icrâ için evini kuşatmış olan yüz kişinin üzerine bir avuç toprak atmakla aralarından çıkıp gittiği halde onu görememişlerdir.[528] Ashâbın huzurunda bir deve, sâhibinden kendisine şikâyette bulunmuştur.[529]

Yine birgün ashâbı ile otururken:

– *"Sizden biriniz cehenneme girer. Onun di i Uhud Dağı gibidir."* buyurdu. Gerçekten bunlardan biri irtidad etti ve mürted olarak öldürüldü.[530] Yine bir topluluğa hitâben: *"Sizden en son ölecek olan, ate te yanarak ölecek."* buyurdu ve gerçekten de öyle oldu.[531]

İki ağacı huzuruna dâvet etti, ağaçlar geldi, bir arada toplandılar ve sonra da yerlerine gittiler.[532] Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in aslında orta boylu olduğu halde uzun boylular arasında herkesten uzun görünmesi de onun mûcizelerindendir.

Hıristiyanları lânetleşmeye davet etti ve şâyet bu teklifi kabul ederlerse helâk olacaklarını haber verdi. Onlar da ona inanarak buna yanaşmadılar.[533]

Arap süvârilerinden Amir b. Tufeyl ile Erded b. Kays Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'i öldürmek üzere geldiler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir hîle ile onlardan, kurtuldu ve onlara beddua etti. Amir gudde hastalığına yakalanarak öldü. Erbed'i de yıldırım yakarak yok etti.[534]

Yine Ubey b. Halefî bizzat kendisinin öldüreceğini haber verdi ve Uhud Harbi'nde hafif bir temâs ile onu öldürdü.[535] Zehirli etten beraber yedikleri arkadaşı öldü, fakat Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ondan sonra dört sene daha yaşadı. Zehirli bacak ise zehirli olduğunu Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'e söylemişti.[536]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Bedir gününde Kureyş'in ileri gelenlerinin öldürülecekleri yerleri teker teker haber verdi ve hepsi de Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in gösterdiği yerlerde öldürüldüler.[537]

Yine Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) ümmetinden bir kısmının deniz muharebesine katılacaklarını haber verdi ve öyle oldu.[538] Yeryüzü kendisine dürüldü ve pek çok yerlerini gördü. Gördüğü yere kadar ümmetinin genişleyeceğini haber verdi ve öyle oldu.[539] Çin'den Endülüs'e ve Berberîlere kadar ilerlediler.

Sevgili kızı Hz. Fatıma'ya, ehl-i beytinden en evvel ölecek olanın o olduğunu haber verdi ve öyle oldu.[540] Muhterem zevcelerine de, eli en uzun olanın ilk önce öleceğini haber verdi ve öyle oldu. Burada, eli uzun demekten mecâzî,

mânâ olarak en cömerdini kasdetti. O da Zeyneb binti Cahş idi ve ilk öleni de o oldu.[541]

Sağılmayan koyunun memesini tutmakla koyun süt verdi ve bu hâdise İbn Mes'ûd'un (r.a.) Müslüman olmasına sebep oldu. Huzaa Kabîlesi'nden Ümmü Mâbed'in çadırında da bu hâdise tekrarlanmıştır.[542]

Ashâbdan birisinin çıkan gözünü yerine koydu ve sapasağlam oldu, eskisi gibi gördü.[543] Hayber gününde Hz. Ali'nin ağrıyan gözlerine tükürmekle gözleri iyileşti ve kaleyi fethetmek için sancağı onun emrine verdi.[544] Ashâb-ı kirâm, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in önündeki yemeğin tesbîhini duyarlardı.[545] Yne ashâbdan birisinin sancılanan ayağını meshetmekle sancısı geçti.[546] Bir seferde iâşe son derece azalmıştı. Toplanan az bir miktara bereketle duâ etti. Sonra ordu, kaplarını alabildiğine buradan doldurdular.[547]

Bir gün Âs bin Vail'in oğlu Hikem, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'in yürüyüşünü eğlence maksadıyla tenkîd etti ve sallana sallana yürümeye başladı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.): "İşte öyle ol." buyurdu ve adam ömrünün sonuna kadar ancak öyle yürüyebildi.[548]

Yine bir defa Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) bir adamın kızını istedi. Adam vermemek için "Onda alalık hastalığı vardır." dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) de: "Öyle olsun bâri." buyurdu ve öyle oldu. Bu kadın Ümmü Şebîb b. Bersâ'dır. Buna benzer daha pek çok mûcizeleri vardır.

Biz meşhur olan mûcizeleri ile iktifâ ettik, Tevâtüre varmayan bu mûcizelerde şüpheye düşen kimse, yine tevâtüre varmayan Hz. Ali'nin kahramanlığında ve Hatem'in cömertliğinde şüpheye düşen gibidir. Bu rivâyetler her ne kadar teker teker mütevâtir değilse de, hepsini birden mütâlaa ettiğimiz zaman, tevâtürlerinde, şüphe edilmez. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'in tevâtüründe kimse, şüphe etmez. İnsanlar arasında devamlı sûrette yaşamakta olan en büyük mûcizesidir. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den başka hiç bir peygamberin devâm eden mûcizesi yoktur. Zîra Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerîm ile bütün Araplara, edîb ve beliğlerine meydan okumuştur. Hâlbuki o zaman Arap Yarımadası fesâhat yatağı idi. Onlar edebiyat ve şiirleri ile övünürlerdi. İşte onların arasında şüphe edenlere, Kur'ân'ın tamamının veyâ on sûresinin veyâ küçük bir sûresinin benzerini getirin bakalım, diye meydan okumuştur. Allahü Teâlâ:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا

الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهٖيرًا

“De ki; insanlar ve cinler bu Kur’ân’ın benzerini getirmek için bir araya toplansa benzerini getiremezler, hep birbirine yardımcı olsalar da.” (İsrâ suresi, 17/88) Zâten onlara bu meydan okuma, onların bunun benzerini getirmeleri için değil, acziyetlerini onlara bildirmek ve ilzâm etmek içindir. Zâten onlar da ümitlerini kestiler, acziyetlerini anladılar ve bundan vaz geçerek kılıca sarılmak sûretiyle Kur’ân’a karşı koymak istediler. Kendilerini öldürttüler ve mallarını yağma ettirdiler. Sonra bu meydan okuma dünyanın her tarafında yayıldı. Aradan beş asır (Gazâlî devrine kadar) geçtiği halde hâlâ benzerini getiremediler ve getiremezler. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)’in tavr u hareketini, sözünü, işini, ahlâkını, mûcizelerini, şerîatinin bu ana kadar yaşamasını, yeryüzüne yayılmasını, kendisi yetimlikten yetişme bir kimse olduğu halde zamanındaki hükümdârların ve sonra gelenlerin İslâmiyet’e nasıl boyun eğdiklerini bildiği ve duyduğu halde hâlâ doğruluğunda şüphe edecek kadar ahmaklık olur mu? Hemen onu tasdîk edenlere de ne büyük bir tevfîk-i ilâhî yetişmiştir.

Sözünde, işinde, tavr u hareketinde ve her ahlâkında onun izinden gitmeyi Allah’tan dileriz.

“Geçim Âdâbı Kitabı” ve **“Nübüvvet Ahlâkı Kitâbı”** Allahın lûtf u keremiyle burada tamam oldu.

İbn Mes’ûd Âişe’den rivâyet etti. Başka rivâyet yolları da vardır.

Tirmizî Kutbe b. Malik’den rivâyet etti ve Hâkim sahîh olduğunu söyledi.

Medîneli ve Enes b. Mâlik’in amcazâdesidir. Sikadandır. Birçoklarından hadîs rivâyet etmiştir. Buhârî kendisinden bir hadîs, diğerleri de pek çok hadîs rivâyet etmişlerdir.

Müslim Enes’ten ve Buhârî de ta’likan rivâyet etmişlerdir.

Hadîs yukarıda geçmiştir.

Beyhakî Said’in oğlu Sehl’den muttasıl olarak rivâyet etmiştir.

Tirmizî ve Hâkim “**Nevâdiru’l-Usûl**”de rivâyet etti.

Ensârdandır. Hicrî 41 de ölmüştür.

Ebû Nuaym **«Hilye»**de ve Beyhakî **«Şuabü’l-Îman»**da anlatmıştır. **«Sohbet Âdabı»**nda geçmişti.

Saîd b. Firûz-i Tâî’dir. Sikadan olup Kûfe’nin ileri gelenlerindendir. Cemâcim’de Hicrî 83 yılında ölmüştür.

Müslim Ebû Hüreyre’den rivâyet etmiştir.

Mehazı bulunamamıştır.

Taberânî Abdullah b. Ömer'den rivâyet etmiştir.
Bezzar rivâyet etmiştir.
Beyhakî Ebû Hüreyre'den sahîh sened ile rivâyet etmiştir.
Dârekutnî **"El-İfrâd"**da İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.
İbn Mâce İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Meşhûr olan, Beyhakî'nin **«Şuabü'l-Îman»**ında Leys'den rivâyet ettiği sarı helvadır.
Ebû'ş-Şeyh Sem'an'dan rivâyet etmiştir.
İbn Mâce Enes'ten rivâyet etmiştir.
Ebû Bekir-i Şâfiî'nin **"Fevâid"**inde zikredilmiştir.
Beyhâkî **"Şuab"**ında Câbir'den rivâyet etmiştir.
Taberânî Hars b. Haris'den rivâyet etti. Buhârî'de buna benzer başka rivâyet yolu vardır.
Bezzar Talha'dan rivâyet etmiştir.
İbn Mâce ve Hâkim İbn Abbâs'tan rivâyet etti ve isnâdının sahîh olduğunu söyledi. Daha başka rivâyet yolları da vardır.
Buhârî ile Müslim Ebû Burde'den rivâyet etmişlerdir.
Buhârî ile Müslim Enes'den rivâyet etmişlerdir.
İbn Adiy ve Ebû Şeyh Cafer b. Muhammed'den, o da babasından rivâyet etmiştirİbn Nuaym'ın **"Delâilü'n-Nübüvve"**sinde Ömer'den böyle bir rivâyeti vardır.
Tirmizî rivâyet etti. İbn Mâce ve Hâkim Ömer b. Hattâb'dan rivâyet etti ve "sahihtir" dedi.
Hakim **«Müstedrek»**inde, Beyhakî **«Şuab»**ında Ömer'den rivâyet etmişlerdir.
Rivâyetlerin mehazı bulunamamıştır.
Ebü'ş-Şeyh İbn Ömer'den ceyyid sened ile rivâyet etmiştir.
Müslim rivâyet etmiştir.
Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.
Buhârî ile Müslim rivâyet etmiştir.
Neseî sahîh senedle rivâyet etti. Buhârî ve Müslim'de başka yoldan rivâyet edilmiştir.
Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.
Buhârî ile Müslim İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.
Ebû Dûvud ve Tirmizî İbn Mes'ûd'dan rivâyet emişlerdir.
Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Neseî Enes'den rivâyet etmişlerdir.
Buhârî ile Müslim, Enes'den rivâyet etmişlerdir.
Bezzâr ve Ebû'ş-Şeyh Ebû Hüreyre'den rivâyet etmişlerdir.
Ayrı rivayet ve ifâdelerle Buhârî'de de vardır.

Buhârî Cübeyr b. Mut'ım'den rivâyet etmiştir.

Dârimî İbn Ömer'den sahîh sened ile rivâyet etmiştir.

Ebû'ş-Seyh isnâd-ı ceyyid ile rivâyet etmiştir.

Ebû'ş-Şeyh Sa'd b. Iyâz'dan mürsel olarak rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim Enes'den rivâyet etmişlerdir.

Hâkim rivâyet etmiştir.

Ebû'ş-Şeyh, Abdullah b. Ubeyd'den rivâyet etmiştir. (Müslim Tercemesi, C. 7 Sf: 227.)

Bütün o amansız düşmanlıklara karşı onları bir araya topladı, kendisine bağladı ve ona olan sevgileri uğrunda canlarını verdi. Vatanlarını terk ederek ardından gittiler. Bütün bunları ilâhî kuvvetle teyîd edilmeyen bir kimsede toplanması muhâldir.

Mûcize; peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin âdeti bozan bir hüner göstermesine denir ki; bu, o peybamberin hüneri değil. Allahü Teâlâ'nın kudretidir. Onu o peygamberin elinde gösteriyor. Her peygamberin kendi zamanına göre birçok mûcizesi vardır. Rasûl-i Ekrem'in de mûcizesi olduğu muhakkaktırEhl-i sünnet buna îman eder. Ancak bazı rivâyetlerin doğru olup olmadığı üzerinde durulur. Rasûl-i Ekrem'in her asırda gözler önünde serili en büyük mûcizesi Kur'ân'dır. Lafzı, mânâsı, âhenk ve îcâzı ile bir beşer sözü olmasına imkân yoktur.

Rasûl-i Ekrem'in nübüvvetinden evvel rivâyet edilen meselâ Fil Kıssası ile olan ilgisi. Kolay doğması ve doğduğu anda parlayan bir nur sayesinde Şam'ın köşk ve sokaklarının görülmesi. Basra'da develerin boyunlarının görülmesi. Kuşların annelerinin göğüslerine sarılması. Farslıların ateşinin sönmesi. Sava gölünün kuruması. Kisrâ saraylarının duvarlarının çatlaması. Ufukta tavaf edildiğinin görülmesi. Bazı vasıflarını bildiren sesler duyulması. Putların yere kapanması, mübarek başı üzerinde bulutun sâyebân olması gibi birçok hârikalar vardır ki, bunlar nübüvvetin mukaddimesi olarak irhâsât adını alır. Bunların pek çoklarına îtiraz edilir. Veya bazı tevîller yapılır. Fakat ayın ikiye bölünmesi, bu konudaki âyet-i kerîmenin zâhiri ve ümmetin icmaı ile sâbittir. Rasûl-i Ekrem'in mühim mûcizelerindendir. Zîra hiç bir peygamberde bu kabîl mûcize görülmemiştir. Çünkü o, yaşadığımız bu âlem dışında bir mûcize idi. **Sübkî**, ay yarılmasının mütevâtir olduğunu tahkîk etmiştir. **Irakî** bu husustaki rivâyetin ittifaklı olduğunu söylemiştir. Hattâ buna da sihirdir diyenler olmuş, fakat yolculuktan dönen bazı kimseler de yolculuk halinde ayın ikiye bölündüğünü görmüşlerdir.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

Bu da Beyhakî'nin rivâyetinde olup, isnâdı ceyyiddir.

Bu mûcize bir kaç kere tekerrür etti.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

Ahmed rivâyet etmiştir.

Müslim rivâyet etmiştir.

Buhârî Cabir ve Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.

Buhârî İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim Ebû Mûsa el-Eş'arî'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ve Müslim ayrı yollardan rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim Ebû Hureyre ve Sehl b. Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim, Ebû Bekir'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim'de bununla alâkalı rivâyet vardır.

İbn Merdûye İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvud Abdullah b. Câfer'den rivâyet etmiştir.

Dârekutnî Ebû Hureyre'den rivâyet etmiştir.

Taberânî ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.

Ahmed, Ali'den sahîh sened ile rivâyet etmiştir.

Buhârî İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir.

Taberânî **"Evsat"**ında rivâyet etmiştir.

Beyhakî **"Dalâilü'n-Nübüvve"**de rivâyet etmiştir.

Müslim Ömer b. Hattâb'dan rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim rivâyet etmişlerdir.

Müslim Âişe ve Fatıma'dan rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim Aişe ve Fatıma'dan rivâyet etmişlerdir.

Müslim Aişe'den rivâyet etmiştir.

Ahmed İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

Ebû Nuaym ve Beyhakî Ebû Sald'den rivâyet etmişlerdir.

Buhârî ile Müslim Ali ve diğerlerinden rivâyet etmişlerdir.

Buhârî İbn Mes'ûd'dan rivâyet etmiştir.

Buhârî, rivâyet etmiştir.

Buhârî ile Müslim, Seleme b. Ekve'den rivâyet etmişlerdir.

Beyhakî Hind bin Hatice'den rivâyet etmiştir. İbn Cevzî **"Tenkili"** adlı eserinde rivâyet etmiştir.

– A –

– B –

– C – Ç -

– D –

– E –

– F –

– G –

– H –

– I – İ -

– K –

– L –

– M –

– N –

– O – Ö –

– R –

– S –

– Ş –

– T –

– U – Ü –

– V –

– Y –

– Z –